

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 41 том 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол 1 від 09.10.2019 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський**, член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко**, д-р фіз.-мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті**, акад. НАН України; **О.М. Головченко**, д-р екон. наук, проф.; **М.З. Згуровський**, акад. НАН України, д-р техн. наук, проф.; **В.А. Кухаренко**, д-р філол. наук, проф.; **Г.П. Пекліна**, д. мед. наук, проф.; **О.В. Токарєв**, Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **В.Я. Мізецька**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

О.К. Гадомський, доктор філологічних наук, доктор габілітований гуманітарних наук в області мовознавства, професор (Республіка Польща); **С.В. Голик**, кандидат філологічних наук, доцент; **І.І. Дмитрів**, кандидат філологічних наук; **М.І. Зубов**, доктор філологічних наук; **В.В. Корнєщук**, доктор педагогічних наук, професор; **А.П. Ладиненко**, кандидат філологічних наук; **Г.В. Савчук**, кандидат філологічних наук.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»,
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:

Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www.vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.

Серія: «Філологія», 2019

© Міжнародний гуманітарний університет, 2019

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

*Азарова Л. Є.,**доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету**Пустовіт Т. М.,**доцент кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету**Горчинська Л. В.,**старший викладач кафедри мовознавства**Вінницького національного технічного університету*

АВТОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ ЯК ЧИННИК ЖАНРОУТВОРЕННЯ У ТВОРАХ Д. БАЛАШОВА

Анотація. У статті розглянуто функцію художньої концепції історії як чинника жанроутворення в циклі історичних романів Д. Балашова «Государі московські», у якому найповніше втілено авторський погляд на природу рушійних сил історичного процесу. Виявлено, що на жанровій специфіці творів Д. Балашова позначився новаторський підхід до художнього дослідження закономірностей історичного розвитку, поєднаний із прагненням осмислити вічні морально-філософські проблеми та глибоким психологічним аналізом внутрішнього світу людини. Специфіка концептуальності циклу «Государі московські» зумовлена глибинним авторським задумом – художньо відобразити процес формування нації, національної самосвідомості та становлення державності через осмислення російської історії з погляду пасіонарної теорії етногенезу Л. Гумільова. Виявлено, що саме авторська концепція історичного розвитку є первинним чинником жанроутворення, похідними від якого є інші жанрові ознаки циклу історичних романів: ідейно-тематичний зв'язок, наскрізні герої, єдність простору та часу та інші. Ідейно-тематичним змістом циклу стало дослідження письменником початкового етапу становлення Московської держави та процесу формування національної самосвідомості, реалізоване у розвитку, відповідно до специфіки відтвореного часу, яка, у свою чергу, визначає своєрідність кожного роману, що відкриває новий ракурс теми. Опора на пасіонарну теорію дає змогу визначити соціопсихологічну доміную добу в її динаміці та розмаїтті конкретних утілень. Виявлено, що головним героєм циклу є нація, що народжується, репрезентована кількома поколіннями: ґрунтуючись на пасіонарній теорії, письменник сприймає народ як етнічну цілісність, простежує системні взаємозв'язки між різними соціальними групами, що утворюють національну єдність. Авторська концепція знайшла втілення у масштабному епічному полотні, яке вирізняється гостротою постановки соціально-політичних і морально-філософських проблем, актуальних в усі часи.

Ключові слова: авторська концепція, жанрова специфіка, цикл історичних романів, пасіонарна теорія етногенезу, чинник жанроутворення, ідейно-тематичний зміст.

Постановка проблеми. Форми художнього відтворення минулого, зокрема історичний роман, не втрачають актуальності, еволюціонують, викликаючи читацьку зацікавленість і при-

вертаючи увагу дослідників, що зумовлено їхньою жанровою специфікою, яка передбачає разом із відтворенням подій минулого у ретроспективній прозі створення моделей розв'язання нагальних проблем сучасності [1, с. 5]. Інноваційні пошуки в галузі художньо-історичних концепцій другої половини ХХ ст. визначили варіативність підходів до осмислення фактів минулого, принципове оновлення методологічних орієнтирів: оперування не тільки соціологічними категоріями матеріалістичної естетики, а й широким спектром історико-філософських поглядів К. Леонтьєва, М. Бердяєва, І. Ільїна та інших.

Яскравий прояв творчої індивідуальності в історичній прозі 70–90-х років ХХ ст. – Дмитро Михайлович Балашов, для якого провідним творчими завданнями стали пошук та утвердження власного погляду на людину та світ, що дає змогу осмислити духовні проблеми сучасності, невіддільно пов'язані з історією народу. Ґрунтуючись на глибокому знанні процесів сьогодення, Д. Балашов переосмислив класичні традиції світової літератури згідно з власною концепцією історичного розвитку народів, підґрунтям якої є пасіонарна теорія етногенезу Л. Гумільова. Історичний матеріал та оригінальний метод його потракування надали письменнику можливість знайти в минулому відповіді на запитання, що хвилюють суспільство сьогодні. Найповніше авторський погляд на природу рушійних сил історичного процесу втілено в романному циклі «Государі московські» (1975–2000), в якому художньо відтворено процес становлення та зміцнення Московського князівства протягом XIII–XV століть. Новаторський підхід до художнього дослідження закономірностей історичного розвитку, поєднаний із прагненням осмислити вічні морально-філософські проблеми та глибоким психологічним аналізом внутрішнього світу людини, позначився на жанровій специфіці творів Д. Балашова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні оповіді Д. Балашова про «государів московських» загалом отримали високі оцінки у критиці. Проза письменника розглядалася у низці статей критичного та літературознавчого характеру, що переважно з'являлися майже одразу після виходу з друку чергового твору письменника. Авторами статей стали відомі критики та літературознавці, а саме: М. Бойко, Я. Гордін, В. Гусєв, Д. Лихачов, А. Ланшиков, В. Оботуров, А. Овчаренко, А. Філа-

това. Численні також письменницькі відгуки, що виявляють як закономірність зростання зацікавленості в історичній прозі, так і «випробовування добою» творів Д. Балашова (В. Лічутін, Г. Марков, В. Распутін, В. Шугаєв, С. Шуртаков). Історики Л. Гумільов, В. Янін, філософ А. Гуліга зазначили головні складники історичної прози Д. Балашова – це опора на факт, достеменне слідування даним історичних джерел і надчасовий характер порушених проблем. До творчості Д. Балашова звертаються автори монографій, присвячених сучасному історичному роману, розкриваючи ті чи інші особливості його розвитку і знаходячи їхнє втілення у творах письменника (В. Оскоцький, А. Пауткін, С. Петров, Л. Чмихов, І. Варфоломєєв, М. Минокін, В. Юдін). Історичну прозу Д. Балашова розглядають у окремих розділах В. Апухтіна, Ю. Суровцев, Ч. Гусейнов.

Найбільш вагомий внесок у дослідження творчості Д. Балашова і, зокрема, циклу «Государі московські» зроблено М. Жанузаковим, В. Юдінім, С. Меркушовим.

М. Жанузаков приділив головну увагу структурній організації «Государів московських», розглянув шляхи створення в ньому художньої цілісності, визначив місце Балашова-автора романів у їхній структурі, роль авторських публіцистичних виступів [2]. В. Юдін, досліджуючи жанрове новаторство історичного роману 1970–80-х років, присвячує романам Д. Балашова окремий розділ у монографії, де визначає «Государів московських» у жанровому відношенні як цикл історичних хронік, що являє собою єдину цілісну оповідь про середньовічну Русь; виявляє їхній ідейно-тематичний зміст (дослідження початкового періоду становлення Московської держави) та пафос (патріотизм і консолідація національної самосвідомості русичів у боротьбі з Ордою). [3]. С. Меркушов, ґрунтуючись на ознаках циклу історичних романів, що виділено М. Жанузаковим, докладно розглядає наявність кожної з ознак у «Государях московських» із метою довести, що розглянута серія романів являє собою цикл [4]. У кількох роботах розглянуто окремі аспекти творів Д. Балашова [5]. Однак невелика кількість та аспектна фрагментарність розкриття художніх засобів реалізації авторського задуму у творах письменника інспірують проведення подальшого, більш глибокого аналізу жанроутворювальних чинників циклу «Государі московські».

Дотепер залишаються не досить дослідженими важливі аспекти творчості Д. Балашова, зокрема найважливіший – характер концептуального підходу письменника до історичного процесу тоді, коли його визначення має принципове значення для виявлення новаторства письменника в художньому відтворенні минулого. Автори статті у низці розвідок розглядають окремі елементи системи зображально-виражальних засобів у творах Д. Балашова як засоби художньої реалізації авторських поглядів щодо закономірностей історичного процесу [6–10], оскільки сам письменник неодноразово повідомляв, що методологічною основою аналізу закономірностей історії для нього стала пасіонарна теорія. Отже, є необхідність у розгляді циклу «Государі московські» як жанрової цілісності, специфіку якої визначено методологічною основою авторського аналізу історичного процесу.

Мета статті – виявити функцію авторської концепції історії як жанроутворювального чинника циклу історичних романів Д. Балашова «Государі московські».

Виклад основного матеріалу. У сучасному літературознавстві не втрачають актуальності питання циклоутворення,

структурної цілісності, функціонування різних складених форм (книги віршів, збірки оповідань, серії романів тощо) [11].

У напрямі дослідження історичної прози визначення циклу історичних романів та його жанрові ознаки подано М. Жанузаковим, котрий, аналізуючи саме «Государів московських», робить висновок, що цикл історичних романів являє собою жанрове утворення, складене з кількох автономних частин, які пов'язані між собою ідейно-емоційною побудовою змісту, проблемно-тематичною та сюжетно-композиційною основою, наявністю спільних, наскрізних діючих осіб, близькістю художньо-історичного простору та часу [2, с. 14]. Розглядаючи «Государів московських» як цикл, М. Жанузаков доводить, що основою цілісності прози Д. Балашова є поетапність історико-логічного розвитку загальної думки, і авторська інтенція (подати картину Москви, що поступово зростала, у її поступальному русі) реалізується шляхом використання різноманітних художніх засобів, які «... у своїй сукупності сприяють баченню «Государів московських» як єдиної епічної фрески народного буття» [2, с. 20]. Л. Чмихов, подаючи панораму історичної романістики останніх десятиліть, розглядає досвід Д. Балашова як «... показник зразкового розв'язання багатьох проблем жанру», і, приділивши увагу циклу «Государі московські», найважливішим засобом для того, щоб «відновити тернистий шлях народу до державності протягом тривалого часу», називає циклізацію, яку здійснено за тематико-хронологічним принципом [12, с. 19]. С. Меркушов стверджує, що загальна тема (збирання земель навколо Москви, зміцнення Московської держави) та ідея національного об'єднання визначають усі інші критерії художньої єдності романів Д. Балашова, головним з яких дослідник вважає наявність наскрізних героїв. Як ознаки циклу розглядає С. Меркушов також наявність прикмет зображуваної доби (явища середньовічної культури, фольклор тощо), побудову хронотопу, лексичний та емоційний рівні змісту [4].

Серед ознак циклу історичних романів у жодному з досліджень не названо і, відповідно, не застосовано до аналізу художніх особливостей творів Д. Балашова ознаку, яка, на нашу думку, є визначальною – загальна концепція, що втілює авторське ставлення до навколишнього світу та зумовлює специфіку аналізу подій минулого, осмислення ролі окремої особистості в історичному процесі.

Цикл «Государі Московські» складається з романів «Молодший син», «Великий стіл», «Тягар влади», «Симеон Гордий», «Вітер часу», «Зречення», «Свята Русь», «Воля і влада», «Юрій» (незакінчений). Кожен із романів за сюжетом і композицією являє собою цілком самостійний твір. Усі разом вони є цілісним художнім полотном, що охоплює величезний і вкрай значущий у російській історії проміжок часу: з 1263 р. (року смерті Олександра Невського) до кінця XV ст.

В основі творчого методу Д. Балашова – традиція синтезу художнього та науково-дослідницького начал. Післямова до роману «Молодший син» виявляє методіку роботи автора з історичними джерелами: «У викладенні подій, навіть дрібних, я намагався дотримуватися зі всією суворістю документальної літописної канви, пам'ятаючи, що читач наших днів <...> вимагає від історичного роману абсолютної фактологічної достовірності. Тому я дозволив собі лише ті домальовки до літописної оповіді, які дозволені у жанрі художнього відтворення доби, <...> які, однак, також будувалися мною за археологічними та етнографічними джерелами» [13, с. 603]. Проте достовірне

зображення подій минулого не є для Д. Балашова самоціллю: історичний матеріал надає йому головну можливість – здійснити спробу знайти в минулому відповіді на запитання, що хвилюють сьогодення, по-новому осмисливши закономірності історичного розвитку. Критики, оцінюючи романи Д. Балашова, були згодні в тому, що письменнику властивий власний шлях, відсутність одномірності та однозначності, що романіст (і творчість Д. Балашова – переконливий тому доказ) не тільки визнає над собою об’єктивні істини науки, а й може стати їх першовідкривачем [14, с. 303].

Специфіка концептуальності циклу «Государі московські» зумовлена глибинним авторським задумом – художньо відобразити процес формування нації, національної самосвідомості та становлення державності шляхом осмислення російської історії з точки зору пасіонарної теорії етногенезу. Про це письменник повідомив сам, підкресливши, що не просто повірив у вчення Л. Гумільова: в процесі дослідницької діяльності у сфері фольклористики та етнографії пасіонарна теорія стала ланкою, якої не вистачало, у низці міркувань, основною тезою, набір доказів якої вже був самостійно здобутий. Заглибившись в історію, письменник зацікавився питаннями, коли саме почало складатися московське князівство і яким чином за короткий час стало настільки сильним, що змогло не тільки сперечатися за владу на Русі із провідним князівством Волго-Окського межиріччя – Твер’ю, – а й захопити владу. Письменник пояснив також, чому розпочав цикл «Государі Московські» саме з діяльності молодшого сина Олександра Невського: вивчаючи літописи, він дійшов висновку, що психологія людей XIV – XV століть різко відрізнялася від психології сучасної людини своєю дієвістю: якщо люди приходили до певної думки, то не сиділи й розмірковували з цього приводу, а одразу ж прагнули цю думку перетворити на справу. У цей період відбувся перехід від суспільства, яке могло тільки плакати, стогнати та розбігатися, коли наближався сильний ворог, до суспільства, яке раптом набуло хоробрості і об’єдналося. «Я почав цикл своїх романів, – говорив Д. Балашов, – з початку пасіонарного підйому, що створив Московську Русь. Вийшла картина об’єднання країни, все більш крутого підйому, який в кінці XV століття увінчався створенням єдності» [15, с. 7].

Тематична домінанта (зростання Московського князівства, становлення державності), а також головна моральна філософська проблема циклу «Государі московські» (проблема «людина та історія», пов’язана з мотивом вибору, що рано чи пізно постає перед кожним) визначені у пролозі роману «Молодший син», що відкриває цикл, і в якому художньо відтворено ранній період фази підйому процесу формування нації – прихований період, коли визрівання нових сил ще практично непомітне на тлі загальної руїни. Художньо досліджуючи стан Русі другої половини XIII століття в соціально-філософському та морально-психологічному аспектах, письменник створює образи історичних особистостей та вигаданих персонажів таким чином, щоб розкрити морально-етичний бік проблеми «влада і народ». З погляду письменника, визначальний чинник функціонування влади – народ-землероб (*земля*), що своєю працею створює умови для існування влади, яка у свою чергу зобов’язана підтримувати порядок і закон – інакше буде позбавлена підтримки *землі*. В описуваний період головним знаряддям влади є сила, що ставиться вище за право, однак Д. Балашов показує, як честолюбство, егоїзм, застосування насилля призводять до

моральної деградації особистості, душевного спустошення і найголовніше – до втрати довіри *землі*. Модель оптимального державного устрою репрезентована в романі діяльністю молодшого сина Олександра Невського – Данила, котрий заклав основи політики «государів московських»: творча праця і сприяння духовному єднанню народу, що ґрунтується на єдиній ідеології – православ’ї [7].

У романі «Великий стіл» знайшла відображення гіпотеза Д. Балашова про «тверський варіант» російської державності, згідно з якою центром об’єднання руських земель могла стати не Москва, а Твер. З позицій своєї концепції, автор досліджує питання: як маленькій незначній Москві вдалося перемагати найсильніше князівство зображуваного періоду? Продовжуючи розглядати морально-етичні проблеми влади, розв’язуючи питання відповідальності особистості перед суспільством і суспільства перед особистістю, влади перед народом і народом перед владою, письменник тонко розкриває складність співвідношення особистих прагнень індивіда та закономірностей історичного розвитку. Зокрема, трагічну долю тверських князів Д. Балашов пояснює невідповідністю їхніх високих моральних якостей та великих прагнень історичним умовам раннього періоду фази підйому [10].

У «Тягарі влади» показано історичну невідворотність об’єднання руських земель навколо Москви на чолі з Іваном Калитою. Розуміючи під пасіонарністю нестримну жагу до дії і здатність до надзусилля, Д. Балашов трактує князя Івана Даниловича як пасіонарну особистість, яка за своєю природною суттю не може не діяти. Однак, згідно з теорією Л. Гумільова, зростання пасіонарної енергії виявляється не тільки на рівні індивідуальної психології, але й суспільної: для кожної фази етногенезу є характерною загальна настанова більшості – імператив, що висуває до кожної особистості певні вимоги. Імператив фази підйому – «будь тим, ким ти повинен бути» [16, с. 468]. У «Тягарі влади» відтворено часи, коли цей імператив тільки починає формуватися, і тому він відкрито звучить тільки у мовленні небагатьох персонажів з високо розвиненою духовністю – безіменного перекладача, який являє собою збірний образ інтелігента середньовічної Русі, та ченця Олексія: «Пусть каждый приложит силы на ниве своей в ту меру, яко же возможет, и не ослабнет, и не почнет небрежати, и не возрощет. Ибо народ един, от князя до последнего черного пахаря» [17, с. 131]. Тут вперше письменник прямо формулює ідею, втілену в художньому полотні романів, вказуючи, що головний герой циклу «Государі московські» – весь народ від князя до землероба. Тому автор пильно вдивляється в кожного свого героя: чи то князь, боярин, воїн, священник, селянин, жінка, дитина, – намагаючись визначити, що ними рухає, чого вони прагнуть в житті, тому що від цього залежить існування або загибель народу як цілості.

Ведучи мову про Київську Русь, Володимирську Русь, Орду, Литву, Візантію та інше, Д. Балашов прагне передусім визначити пануючий суспільний імператив, що дає змогу визначити етап етногенезу певного народу, і з цього погляду осмислює історичний процес, зокрема ті моменти, що не знаходять пояснення, якщо керуватися виключно соціально-економічним підходом. Питання, на які шукає відповідь письменник, ставить Іван Калита: «... Чем и как скрепляется государство, что держит и съединяет царствы и языки? Чрез годы, чрез смерти от прадедов ко внукам ненарушимо?»

...Чем и как созиждены царствы? Что заставляет кровью отстаивать рубежи земли своей? Почто и зачем отъединены от прочих и чем съединены между собою? В чем и что выше всякой власти? Где основа того, на чем зиждется наша земля? ... Что съединяет княженья?» [17, с. 132]. Відповідає автор устами Олексія – віра, традиція та любов до ближнього. Проте Д. Балашов, керуючись пасіонарною теорією, не пропонує замінити нею вчення про первинність соціального-економічного чинника розвитку історії, а доповнює його даними етнології, розкриваючи складний соціопсихологічний механізм формування нації, що сприяє здійсненню цілісного аналізу закономірностей історичного процесу.

Роман «Симеон Гордий» вважаємо кульмінаційним центром циклу «Государі московські» [6]. Правління князя Симеона Гордого припадає на середину XIV ст., тобто, згідно з авторською концепцією, на центр фази підйому російського етногенезу – періоду, коли потрібно було спрямувати «енергію діяння», що зростала в народі, на зміцнення князівства, створеного протягом попередніх років. Цей період є також свого роду переходом від часу накопичення сил «матеріальних» до часу накопичення сил духовних: не випадково саме зараз починається подвижництво Сергія Радонізького. З погляду письменника, завершено певний етап у розвитку держави та створено підґрунтя для її подальшого розвитку. Сам письменник у коментарі до «Симеона Гордого» вказав, що у чотирьох романах від прагнув відтворити найскладніший період підйому Московської Русі – період, коли пасіонарна енергія ще тільки пробивалася крізь розбрат, зневіреність та втому зруйнованої Київської держави [18, с. 76].

У подальших романах Д. Балашов відтворює і вже відкрито аналізує історичні події після смерті князя Симеона, доводячи їх до Куликовської битви, та наступні, що призвели до формування Московії як держави нового типу. У романах «Вітер часу», «Зречення», «Свята Русь», «Воля і влада», «Юрій» збільшується доля публіцистичності, окремі авторські відступи відкрито аналітичні. Скажімо, говорячи про історичне значення Куликовської битви, письменник прямо посилається на автора пасіонарної теорії («По точному определению Л. Гумилева, на Куликово поле вышли ратники разных русских княжеств, и только с Куликова поля возвращались домой граждане единого русского государства» [19, с. 247]), у романі «Свята Русь» вжито термін *пасіонарність* тощо. Загалом, у романах циклу «Государі московські» яскраво виявлено письменницький талант Д. Балашова: тут подано й широкі епічні картини, й сторінки, сповнені тонкого ліризму, й публіцистичні відступи, де автор постає як рівноправний герой твору; використано символічні образи, елементи містики; майстерно побудовано чисельні монологи, діалоги, полілоги. Усі елементи, об'єднані своєрідним баченням світу та головною морально-філософською проблемою, утворюють у кожному романі художню цілісність, яку у системі циклу включено до цілісності другого рівня – художній образ доби, що створила Московську Русь як державне об'єднання нового етносу.

Головним героєм циклу є нація, що народжується, репрезентована кількома поколіннями. Ґрунтуючись на пасіонарній теорії, письменник сприймає *народ* як етнічну цілісність, до якої включено і селянина, й дружинника, і боярина, і князя, простежує системні взаємозв'язки між різними соціальними групами, що утворюють національну єдність. Пов'язавши долі

селянського хлопчика Федька та княжича Данилка, молодшого сина Олександра Невського, першого московського князя, Д. Балашов провів їхніх нащадків поряд протягом кількох десятиліть, не тільки осмислюючи проблему *влада і народ*, але й втілюючи ідею історичної спадкоємності й у правлячій верхівці (княжій, боярській), й у селянстві, показуючи, як усвідомлення необхідності єдиної влади укорінюється не тільки у княжому роду та його боярському оточенні, але й у селянському середовищі, що є фундаментом і сенсом існування владної «надбудови»; показуючи, як, передаючись із покоління в покоління на ґрунті поваги до предків та особистій відданості правителю, ідея служіння Батьківщині стає внутрішньою суттю людини.

Висновки. Отже, жанрову специфіку циклу «Государі московські» зумовлено передусім авторською концепцією історичного розвитку нації, що базується на пасіонарній теорії етногенезу. Цикл «Государі московські» являє собою цілісне жанрове утворення, покликане втілити масштабний авторський задум – художньо відтворити процес зростання духовних сил Русі, що виявляється у здатності та прагненні до дії, зумовлених накопиченням пасіонарної енергії. Саме авторська концепція історичного розвитку є первинним чинником циклоутворення, похідними від якого є інші жанрові ознаки циклу історичних романів: ідейно-тематичний зв'язок, наскрізні герої, єдність простору та часу та інші. Провідним консолідуючим чинником у процесі складання нації є становлення державності, тому ідейно-тематичним змістом циклу стало дослідження початкового етапу складання Московської держави та процесу формування національної самосвідомості, реалізоване у розвитку, відповідно до специфіки відтворюваного часу, яка, у свою чергу, визначає своєрідність кожного роману, що відкриває новий ракурс теми: опора на пасіонарну теорію дає письменнику змогу визначити соціопсихологічну доміную добу в її динаміці та розмаїтті конкретних втілень.

Авторська концепція знайшла втілення у масштабному епічному полотні, яке вирізняється гостротою постановки соціально-політичних і морально-філософських проблем, актуальних в усі часи. Д. Балашовим створено динамічний, багатовимірний світ, що розкривається у складній взаємодії інтересів різних суспільних груп. Подальше дослідження творчості письменника дасть змогу все глибше виявляти можливості зображально-виражальних засобів історичного роману для художньої реалізації авторських картин світу як в історичній прозі, так і в художній прозі загалом.

Література:

1. Ермолович В.В. Современный советский исторический роман: проблемы и художественные концепции : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.02. / Минский государственный педагогический институт им. М. Горького. Минск, 1993. 22 с.
2. Жанузаков М.Н. Пути создания художественной целостности в цикле романов Д. Балашова «Государі Московские». *Филологические науки*. 1995. № 4. С. 13–22.
3. Юдин В.А. Человек. История. Память. Москва : Современник, 1990. 253 с.
4. Меркушов С.Ф. Серия романов Д.М. Балашова «Государі московские» как цикл : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.01. / Тверской государственный университет. Тверь, 2008. 206 с.
5. Польш Д.В. Историческая романистика Д.М. Балашова (конфликты и характеры) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.01. Москва, 1999.; Жанузаков М.Н. Голос историка в повествовательной структуре

- романов Д.М. Балашова. *Вестник МГУ. Серия 9 : Филология*. 1988; Октябрьская О.С. Историческая деталь в художественной системе Д.М. Балашова. *Филологические науки*. 1996. № 3; Макрушин А.В. Сергей Радонежский и его время в творчестве Д.М. Балашова. Традиции, стиль, поэтика : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.02. Тверь, 1998.
6. Пустовіт Т.М. Моделювання часопростору як засіб художньої реалізації авторської концепції історичного розвитку нації в романі Д. Балашова «Симеон Гордий». *Мова і культура. (Науковий журнал)*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2015. Вип. 18. Т. I (176). С. 390–394.
 7. Пустовіт Т.М. Концепція державної влади в романі Д. Балашова «Молодший син». *Materiały XIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji "Nauka: teoria i praktyka-2017"*. Т. 2 : Przemysł: Nauka i studia. С. 77–81.
 8. Азарова Л.Е., Пустовіт Т.М. Портретные характеристики в романах Д. Балашова. *Materiały XIII Mezinárodní vědecko-praktická konference "Efektivní nástroje moderních věd-2017"*. Vol. 7 : Philosophy. Filologie. Politika. Praha. Publishing House "Education and Science". С. 47–52.
 9. Азарова Л.С., Пустовіт Т.М., Горчинська Л.В. Засоби репрезентації базових концептів авторської картини світу у романах Д. Балашова. *Сучасні філологічні дослідження: поєднання інноваційних і традиційних підходів: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.*, 27–28 квітня 2018 р. Тбілісі. С. 31–35.
 10. Пустовіт Т.М. Особистість та історія в романі Д. Балашова «Великий стіл». *Південний архів: збірник наукових праць. Філологічні науки*. Вип. 76. Херсон : ХДУ, 2018. С. 34–40.
 11. Белоусова О.О., Дашевская О.А. Поэтика цикла и книга в современном литературоведении. *Вестник Томского государственного университета*. 2014. № 389. С. 6–14
 12. Чмыхов Л.М. Советский исторический роман в литературе 60–70-х годов : Специфика жанра и проблематика : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.01.01 / Московский государственный университет. Москва, 1985. 49 с.
 13. Балашов Д.М. Младший сын: роман. Петрозаводск : Карелия, 1977. 608 с.
 14. Оскоцкий Д.В. Роман и история. Традиции и новаторство современного исторического романа. Москва : Художественная литература, 1980. 384 с.
 15. В какое время мы живем: интервью с Л. Гумилевым и Д. Балашовым (записала Л. Антипова). *Согласие*. 1990. № 1. С. 3–19.
 16. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли. Москва : АСТ, 2016. 704 с.
 17. Балашов Д.М. Собрание сочинений : в 6-ти т. Москва : Художественная литература, 1991. Т. 3: Бремя власти. 381 с.
 18. Балашов Д.М. Симеон Гордый. *Роман-газета*. 1988. № 9–10.
 19. Балашов Д.М. Святая Русь. Петрозаводск : Карелия, 1992. 544 с.

Azarova L., Pustovit T., Gorchinska L. Artistic conception of history as a factor of formation of genre in the D. Balashov's writings

Summary. The article deals with the function of the artistic concept of history as a factor of formation of genre in the cycle of D. Balashov's historical novels "The Sovereigns of Moscow", which fully embodies the author's view of the motive forces of the historical process. It is revealed that the innovative approach to the artistic study of the patterns of historical development, which combined with the desire to comprehend the eternal moral and philosophical problems and deep psychological analysis of the inner world of person, was reflected on the specificity of genre of the D. Balashov's novels. The specificity of the conceptualization of the cycle "The Sovereigns of Moscow" is conditioned by a deep authorial concept – to artificially reflect the process of formation of nation, national consciousness and statehood through the comprehension of Russian history in terms of L. Gumilev's theory of passionarity of genesis of ethnos. It is revealed that the author's concept of historical development is the primary factor of formation of genre, which is derived from other genre traits of the cycle of historical novels: ideological-thematic connection, end-characters, unity of space and time, lexical stylistic means. The ideological-thematic content of the cycle is a study of the initial stage of the compilation of the Moscow State and the process of formation of national consciousness, realized in development, according to the specifics of the reproduced time, which, in turn, determines the originality of each novel, which opens a new perspective of the theme. Theory of passionarity allows us to determine the socio-psychological dominant of the day in its dynamics and the variety of specific incarnations. It is revealed that the protagonist of the cycle is a nascent nation, represented by several generations. The writer is based on the passion theory and therefore perceives the people as ethnic integrity, traces the systemic relationships between different social groups that form national unity. The author's conception has been embodied in a large-scale epic canvas, which is characterized by an acute set of socio-political and moral-philosophical problems that are relevant at all times.

Key words: author's concept, genre specificity, cycle of historical novels, theory of passionarity of genesis of ethnos, factor of formation of genre, ideological-thematic content.

*Бандура Т. Й.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української та зарубіжної літератур**Південноукраїнського національного педагогічного університету**імені К. Д. Ушинського*

ПОЕТИКА ПОРТРЕТУВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ М. СТАРИЦЬКОГО «ОСТАННІ ОРЛИ»

Анотація. У статті досліджується поетика портретування в історичній повісті М. Старицького «Останні орли». Розкрито деякі аспекти питання позасюжетних чинників композиції художнього твору в сучасному літературознавстві. Аналізується роль портретів персонажів у повісті, їхнє функціонування. Виділяється психологічно-виразне портретування в єдності з інтроспекцією внутрішнього світу, цілком властиве романтичній літературі й стильовій манері М. Старицького зокрема. Портрет є одним із найголовніших засобів характеротворення, типізації та індивідуалізації персонажів у повісті митця, а також засобом психологічного аналізу. Наголошується на тому, що М. Старицький у повісті «Останні орли» активно користується засобами портретної характеристики. Однією зі стильових рис письменника є репрезентація центральних персонажів на початку твору або розділу. Для цього він вдається до розгорнутого, докладного портрета, а іноді тільки до кількох художньо виразних деталей портретного опису. Це сприяє певному формуванню уявлення реципієнта про героя. Портретні замальовки М. Старицького, як правило, багатогранні, детальні, з яскраво підкресленим емоційно-психологічним елементом і промовистими характеровірними портретними деталями.

У повісті письменник виявляє притаманний усім романтикам чіткий поділ персонажів на позитивних і негативних. Це не лише проявляється в справах і помислах героїв, але й накладає відбиток на портрет, адже зовнішність і внутрішня сутність людини перебувають у нерозривному зв'язку. Акцентується увага на тому, що концептуальною у М. Старицького є соціологічна функція портрета, що розкриває соціальну належність літературного суб'єкта та ментальну рису, яка увиразнює національно-специфічну закоріненість персонажа. Зосереджується літературознавчий інтерес на описах зовнішності й психології персонажів із метою встановити відповідність чи розбіжність між їхніми зовнішніми й внутрішніми портретами, водночас не применшується значення соціологічної й ментальної функцій.

Зазначається, що не менш майстерною й оригінальною є творча лабораторія М. Старицького в плані портретування жіночих персонажів. Цікавим і важливим аспектом образотворення в повісті «Останні орли» є широке коло жіночих образів і концепція їхнього мистецького трактування. Витворивши надзвичайно широку, багатопланову й змістовну галерею жіночих типів, письменник сформував певний ідеал жінки – це насамперед однодумець, вірний товариш, соціально активна особистість. У трактуванні жіночих образів більше наголошується на духовній красі, аніж на фізичній. Трансформація портрета в М. Старицького свідчить про стильову манеру митця, яка синтезує традиції та новаторство української літератури кінця XIX – початку XX століття.

Ключові слова: історична проза, композиція, сюжет, поетика, портрет.

Постановка проблеми. Розвиток романтизму на початку XIX ст. зумовив у мистецтві могутній інтерес до індивідуального, відмінного від повсякденного, до людської особистості як такої. Романтики зробили великий внесок у розвиток художнього психологізму, розкривши людську душу як непояснимий, невіддільний раціональному аналізу феномен. Проте романтичний психологізм охоплював лише зображення сильних, яскравих почуттів, найтонші їхні відтінки залишилися поза межами уваги романтиків. Лише з розвитком реалістичного напрямку в літературі психологізм набуває своїх прикметних ознак. Для реалізму характерний раціоцентричний психологізм (отождолення психіки й свідомості, недооцінка позасвідомих процесів). Отже, психологізм став однією з ключових ознак оновлення художнього письма рубежу XIX – XX століть, і українська література пройшла свій шлях до осягнення психологічних глибин характеру героя. Особливим на цьому шляху стає неабиякий вплив опису зовнішності героя на відтворення його емоційного стану. Значна увага у творенні образів-персонажів приділяється портретним характеристикам, портрет стає одним із важливих засобів характеротворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У низці літературознавчих розвідок відомих учених ґрунтовно порушена проблема художнього портретування (В. Агєєва, В. Вілик, Г. В'язовський, Л. Гінзбург, М. Гуменний, Т. Гундорова, А. Єсін, Н. Зборовська, А. Ієзуїтов, М. Кодак, Г. Кравець, Н. Крутікова, І. Лімборський, В. Мацапура, С. Павличко, В. Фащенко та інші вчені). Вивченню прозової спадщини письменника присвячували свої праці В. Беляєв, Л. Горболіс, Н. Левчик, А. Подолінний, І. Подолинна, В. Поліщук, І. Цуркан та інші науковці. В. Поліщук у монографії «Художня проза Михайла Старицького: проблематика й особливості поетики романів і повістей» дає концептуальний аналіз психологічного аспекту повістєвої прози Старицького, однак одному з останніх прозових творів митця дослідницької уваги приділяє мало.

Метою статті є дослідження поетики портретування в найвиразнішій із боку художньої описовості історичній повісті «Останні орли».

Виклад основного матеріалу. Як відомо, композиція, або структура кожного твору (побудова, взаєморозміщення й співвіднесеність усіх чинників художньої форми твору), включає в себе «і сюжет, і позасюжетні елементи, і конфігурацію персонажів, і предметну деталізацію, і структурні компоненти художньої мови, і варіювання способів оповіді як зміну ракурсів зору, і співвідношення мовностилістичних сфер тексту тощо» [8, с. 181]. Майстерне відтворення колориту епохи, романтич-

на багатовимірність персонажів створюються М. Старицьким не завдяки сюжетним колізіям, а саме засобом позасюжетних елементів. Тому з впевненістю можемо сказати, що зазначені складники композиції в досліджуваній повісті відіграють не менш важливу роль, ніж насичений перипетіями та інтригами сюжет. Із цих причин варто звернути особливу увагу на позасюжетні чинники композиції як основний засіб творення автором художнього світу твору.

Дослідник структури літературного твору А. Ткаченко тлумачить поняття сюжету як «розгортання подієвої, міфічної, фабульної, оповідної основи в художньому часопросторі, мистецькому світі твору, як вони взаємопереплітаються чи розходяться» [8, с. 174]. У свою чергу, позафабульні чинники композиції виконують, за автором, глибиннішу роль – «крім зовнішньо-подієвого чи описового плану зображення є внутрішньо-психологічний план вираження, – це дві іпостасі сюжету, які можуть розгортатися паралельно, взаємопереходити одна в одну, перетинатися і знову розходитися» [8, с. 182].

Історична повість українського письменника-класика «Останні орли» – широке полотно про Коліївщину, повстання українського народу 1768 року на Правобережній Україні під проводом Залізняка та Гонти проти польського панства й католицького духовенства. За своїм ідейним спрямуванням і трактуванням гайдамачини твір близький до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки». Відтворюючи соціальні та релігійні тогочасні конфлікти, показуючи непримиренну боротьбу народу проти польської шляхти, автор багато художньої уваги приділяє особистому життю своїх героїв, «традиції «вальтерскоттівської» манери у написанні історичних творів передбачали вибір найбурхливіших епох, насичених яскравими подіями і визначними представниками» [1, с. 62]. Колоритними й ментально зумовленими постають оригінальні образи історичних постатей і героїв, що стали плодом авторської уяви й художнього вимислу.

У повісті «Останні орли» з усіх вищезгаданих позафабульних чинників композиції М. Старицький найчастіше використовує портрет як основний засіб характеристики персонажів. «Світ людини в його видимих проявах досить збагненний як об'єкт спостереження й психологічної інтерпретації митця. Обстановка, якою оточує себе людина у своєму домі, одяг, в якому вона з'являється в товаристві, митцеві треба вміти правильно співвіднести з уявленням про внутрішній світ людини» [3, с. 104]. У творі для письменника провідним принципом відтворення дійсності є романтизм. Адже «романтична піднесеність... щонайкраще сприяла задуму письменника – наголосити на моральних чеснотах українського народу: поетичності натури, працьовитості, милосерді, чуйності, схильності до камерно-родинних ідилій, на стоїчній волелюбності, непокореності духу, здатності до самопожертви, самозречення в ім'я суспільного ідеалу» [4, с. 43]. Неабиякого художнього значення в повісті набуває портрет.

Більшість наукових джерел подають схоже поняття портрета. Портретом у літературознавстві називають «опис зовнішності персонажа в найзагальніших або найдетальніших рисах» [5, с. 561]. Окрім того, психологізовані портрети-характеристики допомагають проникнути у психологію, справжню душевну сутність героїв. Психологічно-виразне портретування в єдності з інтроспекцією внутрішнього світу цілком властиві романтичній літературі й стильовій манері М. Старицького зокрема. Портрет є одним із найголовніших засобів характе-

ротворення, типізації та індивідуалізації персонажів у повісті, а також засобом психологічного аналізу. Сучасний «Літературознавчий словник-довідник» подає загальну суть художнього портрету: «Маючи за основний предмет художнього зображення взаємодію людини з довкіллям, письменники описують зміни зовнішнього вигляду персонажів у конкретних ситуаціях, у взаєминах поміж ними. Пильна увага до портретів ґрунтується на загальній закономірності, згідно з якою внутрішні психічні стани людей відбиваються в міміці, пантоміміці, динаміці мовлення, що допомагає в процесі спілкування глибше зрозуміти внутрішній світ один одного» [5, с. 562]. Варто додати, що замовчується про соціологічну функцію портрета, що розкриває соціальну належність літературного суб'єкта та ментальну рису, яка увиразнює національно-специфічну закоріненість персонажа. Ми зосередимо увагу на описах зовнішності й психології персонажів, прагнучи встановити відповідність чи розбіжність між їхніми зовнішніми й внутрішніми портретами, водночас не применшимо значення соціологічної й ментальної функцій.

М. Старицький у повісті «Останні орли» активно користується засобами портретної характеристики. Однією зі стильових рис письменника є репрезентація центральних персонажів на початку твору або розділу. Для цього він вдається до розгорнутого, докладного портрета, а іноді тільки до кількох художньо виразних деталей портретного опису. Це сприяє певному формуванню уявлення реципієнта про героя. Портретні замальовки М. Старицького, як правило, багатогранні, детальні, з яскраво підкресленим емоційно-психологічним елементом і промовистими характеротвірними портретними деталями. У повісті письменник виявляє притаманний усім романтикам чіткий поділ персонажів на позитивних і негативних. Це не лише проявляється в справах і помислах героїв, а й накладає відбиток на портрет, адже зовнішність і внутрішня сутність людини перебувають у нерозривному зв'язку.

Героїко-доблесну когорту козацьких ватажків репрезентує один із головних героїв повісті Максим Залізняк. Автор, як годиться в романтичному стилі, вдається до детального опису зовнішності героя з акцентуацією на його героїчному житті – минулому й справжньому, з повною співзвучністю багатого, ошатного, оздобленого дорогоцінним камінням, одягу, козацьких рис обличчя з кардинальним настроєм полководця, його рішучими діями й помислами, спрямованими на національно-визвольну боротьбу. Особистісна велич і багаті обладунки зображуються письменником паралельно для увиразнення сподвижницьких рис національного героя: «Попереду йшов у багатому, блискучому запорозькому вбранні ставний, кремезний козак середнього віку, при квітучому здоров'ї; обличчя козакове не вражало красою, але хто хоч раз бачив ці сповнені енергії й життя риси, ці полум'яні, іскристі очі, цей орлиний ніс і розмаїні вуса, – той ніколи не міг забути їх. І постать, і хода цього значного козака, і всі рухи його виказували владну силу, яка одразу скоряла всяку волю, а погляд його темних очей був такий гострий, що пронизував до найпотаємніших куточків серця й примушував його тривожно битися...» [7, с. 8]. Народнопоетична портретна деталь «темні очі» оприявнює сильну особистість, потужну силу з домінуванням темного кольору саме очей як фактора далекоглядності народного провідника. Максим Залізняк, належачи до національної еліти, так само має ті риси, які притаманні всьому козацтву, з його любов'ю до

волі, індивідуалізмом, самовідданістю у справі захисту народу й рідної віри, хоробрістю і водночас із характерництвом, певним самолюбіванням, упертістю. Стверджуємо, що образ народного ватажка формується на художніх засадах типізації й узагальнення саме засобом портретного опису, при цьому рис індивідуалізації набирає наскрізна портретна художня деталь.

Імперативним мотивом у повісті виступає мікротема християнської віри. Можемо стверджувати, що для всіх позитивних персонажів повісті рідна православна віра й церква уособлювали саму Україну, тому захистити ці святині від зазіхань унії стало першочерговим завданням кожного свідомого героя-українця. Навколо цієї проблеми митець згуртовує колоритних персонажів, серед яких найяскравішими є представники церковної верхівки. М. Старицький, зображаючи церковнослужителів, використовує якісну форму портретування – контрастний портрет. Промовистим прикладом у цьому плані є портретний опис ігумена печерського та архімандрита Мотронинського монастиря отця Мельхіседека: «На почесному місці, ближче до іконостаса, сидів у глибокому кріслі з високою спинкою сам ігумен печерський. Чорна камлотова ряса облягала його маленьке, худорляве тіло, на голові був підкапок, скуфійка, венеціанського оксамиту, з вишитим срібним хрестом та адамовою головою й кістками під ним. Вся маленька постать отця ігумена майже ховалася в кріслі; пасмо сріблито-білого волосся, що вибилося з-під скуфійки, така сама із жовтизною борода й виснажене, воскового кольору обличчя з глибоко запалими очима виказували його похилий вік. Цілковиту протилежність являв собою почесний гість, що сидів праворуч, – архіандрит Мотронинського монастиря отець Мельхіседек Значко-Яворський: огрядний, широкоплечий, високого росту, у чорній шовковій рясі і чорному високому з «крепи хінської» клобуці; з такою ж довгою пелериною, – він мав вигляд людини, повної життєвих сил і майже молоді: смугляве, з легким темним рум'янцем обличчя його, обрамлене густою, чорною, як смола, бородою, було сповнене мужньої козачої краси; чорні тонкі брови, що зрослися на переніссі, виявляли тверду, вперту волю ченця; з-під них іскрились енергією темні довгасті очі; ці зрослі брови й великий з горбиком ніс надавали деякої суворості його фізіономії, хоч ця суворість пом'якшувалась теплою, привабною усмішкою» [7, с. 16]. Засобом контрасту автор уяскравлює протилежні концепти зовнішності опонентів, відчувається глибока симпатія письменника до одного з них. Кволість, немічність ігумена вказує на психологічну інтерпретацію життєвої настанови героя – протриматися якнайдовше на почесній посаді, не ризикуючи життям і волею. Життєстверджувальна позиція Мельхіседека – протистояти ворогам і зберегти православну віру. У такий означувальний спосіб Старицький застосовує характеротвірну роль портрета, також у цій прикметній манері співпрацює стильова дихотомія «портрет – характер» героя. Тобто художня цілісність бачення персонажа досягається завдяки висвітленню портретних деталей, які виконують характеротвірну функцію.

Не менш майстерною й оригінальною є творча лабораторія М. Старицького в плані портретування жіночих персонажів. Цікавим і важливим аспектом образотворення в повісті «Останні орли» є широке коло жіночих образів і концепція їх мистецького трактування. Витворивши надзвичайно широку, багатопланову й змістовну галерею жіночих типів (Дарина, Прися, Сара), він сформував водночас і певний ідеал жінки – це насамперед однодумець, вірний товариш, соціально активна

особистість. У трактуванні жіночих образів більше наголошується на духовній красі, аніж на фізичній.

М. Старицький, активно вводючи у свій твір жіночі типи, пройшов в освоєнні проблеми «жіночого простору» певну еволюцію, схожу з еволюцією жіночої проблеми в українському письменстві XIX ст., на яку вказує Т. Гундорова [2, с. 16]. Від «етнографізму, морально-звичаєвої наповненості, крізь яку просвічує національний дух, поєднання героїки і сентиментальності» в зображенні жінок у ранніх драматургічних переробках і драмах (а це були ознаки традиційного для народної української культури ідеалізму жіночого архетипу, на думку названої дослідниці) М. Старицький у пізніших оригінальних драмах («Талан», «Крест життя») помітно зважає на емансипаційні ідеї, котрі витали в літературному повітрі на межі століть. Виразно національний різновид характеру втілено автором в образі Дарини. Уперше ми знайомимось з героїнею все на тому ж святковому застіллі на честь Залізняка, на якому зібралась церковна знать. Накопичення портретних характеристик в одному художньому локусі, до речі, ще одна прикметна ознака творчої манери М. Старицького. Дівчина прибула на цей званий обід із батьком – обозним, який відіграв не останню роль на цих важливих зборах. Автор дуже стриманий в описові дівочої зовнішності, бо хоче зосередити увагу на глибокому внутрішньому світі героїні, а не захоплюватися констатацією вроди козацької доньки: «... панна Дарина, блондинка з фарфоровою білістю шкіри й ніжним рум'янцем; обличчя її не можна було назвати бездоганно гарним, – риси його були трохи зім'яті, але темні брови дугою й карі вогнисті очі, відтінені довгими віями, надавали йому якоїсь оригінальної привабливої чарівності; особливо гарні були очі, – виразисті, великі, з поволокою, вони здавалися на сяючому білістю лобі ще більшими; кожен перед ними зупинявся, сп'янілий від захвату, і не міг без сердечного болю відірватися від тих очей...» [7, с. 16].

Образ Дарини поданий автором у розвитку. Перше, на що звертає увагу реципієнт, це «фарфорова білість шкіри» – ознака високого соціального стану героїні. Водночас бунтарська зосередженість очей дівчини – це свідчення небайдужості до долі рідного люду, України. Динаміка портрета Дарини – це наслідок зовнішнього прояву нового внутрішнього світу героїні. Очі – душевна ознака особистості – вогнисті, запальні, тобто здатні на рішучі дії. І справді, героїня демонструє в сюжетних перипетіях здатність протистояти ворогові, самозреченість, відданість, неабияку пильність і стрімку винахідливість. Ми бачимо її сильною вольовою натурою, вона виступає справжнім прихильником і другом Максимові Залізнику. Вона приваблює в коханні не жагучою пристрасною, не красою, а своєю чистою душею, ніжністю й ласкою, волелюбністю й романтичною натурою. У портретному описові нуртує національна закованість образу, справджується згадана вище ментальна функція літературного портрета. Героїні притаманна риса українського національного характеру – індивідуалізм, прагнення звільнитися від будь-якого гніту. М. Старицький всю увагу сконцентровує на змалюванні діалектики душі, внутрішнього стану дівчини. Цей образ є втіленням чеснот народної моралі (доброта, чесність, ширість, милосердність, працьовитість) і духовності (вірність почуттю та обов'язку, готовність до самопожертви в ім'я ідеалу, незламність духу, стійкість переконань). Образом Дарини письменник підкреслює визначальність духовного у формуванні світобачення особистості.

Висновки. Отже, М. Старицький, вималюючи оригінальні портрети своїх героїв, демонструє важливе естетичне призначення літературного портрета: через портретні деталі, їхню динаміку передати сутність людини, її внутрішній світ, а читач, сприймаючи їх, засвоює письменникову концепцію людини, водночас відбувається своєрідна духовна комунікація автора й читача. Особливий акцент автор робить на соціологічній й ментальній функції портрета, увиразнюючи яскравими речовими деталями соціальну й національну належність. Крім того, використання портретних описів свідчить про напрями творчих пошуків прозаїка, його прихильність до своєрідного художнього мислення, що полягає в синтезуванні традицій і новаторства. Аналіз портретів у повісті «Останні орли» дає підстави говорити «про збереження традицій, але не статичне, а таке, що трансформується в бік модернізації» [6, с. 59]. Використовуючи позасюжетні елементи, письменник не переобтяжував описами художню оповідь, зокрема портретними, не ігнорував композиційну стрункість, доцільність її структурних елементів. Зумовлене романтичним баченням дійсності отождолення внутрішнього світу людини з її зовнішнім виглядом спричинило те, що традиційне розуміння портрета у М. Старицького включає в себе глибоко мотивовані й психологізовані портрети-характеристики, в основі яких лежать візуальні враження. Усе це охоплюється поняттям композиції як структурної побудови, що містить усі чинники художньої форми. Вивчення особливостей поетики портретування в історичній белетристиці М. Старицького поглиблює уявлення про художньо-стильову манеру митця, складники якої можуть розширити коло предметів дослідження наступних наукових розвідок.

Література:

1. Вашків Л. Риси творчого портрета Михайла Старицького. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія : Літературознавство*. Тернопіль : ТНПУ, 2015. Вип. 42. С. 60–67.
2. Гундорова Т. Погляд на «Марусю» : образ жінки в українській класичній літературі. *Слово і час*. 1991. № 6. С. 15–22.
3. Кодак М. Поетика як система : літературно-критичний нарис. 2-е вид., доп. Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2010. 176 с.
4. Левчик Н. Історична проза М. Старицького (Далекі образи – близькі ідеї). *Слово і час*. 1990. № 12. С. 38–44.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'як, Ю. Ковалів та ін. Київ : Академія, 1997. 752 с.
6. Поліщук В. Художня проза Михайла Старицького: проблематика й особливості поетики романів і повістей письменника : монографія. Черкаси: Брама, 2003. 376 с.
7. Старицький М. Останні орли. Історична повість із часів гайдамаччини. Львів : Каменяр, 1990. 438 с.
8. Ткаченко А. Мистецтво слова : Вступ до літературознавства : навч. посібник. Київ : Київський університет, 2003. 448 с.

Bandura T. The poetics of portraiture in the historical story of M. Staritsky “The Last Eagles”

Summary. This article examines the poetics of portraiture in the historical novel by Mikhail Staritsky “Last Eagles”. The certain aspects of the question apart from the story factors composition of artwork in contemporary literary criticism are disclosed. The role of the character portraits in the story and their functioning are examined. Stands out psychologically-expressive portraiture in unity with memories inner world, is quite typical of romantic literature and stylistic manner Staritsky particular. The portrait is one of the main tools characteration, typing and individualization of the characters in the story of the artist, as well as a means of psychological analysis. It is noted that M. Staritsky in the story “Last Eagles” has used the tools of portrait features. One of the stylistic features of the writer is the representation of the main characters at the beginning of the work. To do this he resorts to the expanded, detailed portrait, and sometimes only to a few artistically expressive detail of portrait descriptions. It promotes a particular understanding of the recipient of the hero. Portrait sketches Staritsky, usually a multifaceted, detailed, with bright exaggerated emotional and psychological element characterature and eloquent portrait details.

In the story, the writer reveals to all romantics a clear division of characters into positive and negative. This is not only manifested in actions and thoughts of the heroes, but also imprints on the portrait, because the appearance and the inner essence of man are inseparable. Attention is drawn to the fact that the conceptual function of M. Staritsky is the sociological function of the portrait, which reveals the social identity of the literary subject and the mental trait, which expresses the national-specific rootedness of the character. Focusing on the descriptions the descriptions of the appearance and psychology of the characters focuses on establishing the correspondence or divergence between their external and internal portraits, without diminishing the importance of the sociological and mental functions.

It is noted that the creative laboratory of M. Staritsky in terms of portraiture of female characters is equally skillful and original. An interesting and important aspect of the image in the story “The Last Eagles” is a wide range of female images and the concept of their artistic interpretation. Having created an extremely wide, multifaceted and meaningful gallery of women’s types, he formed a certain ideal of a woman first and foremost a like-minded, loyal friend, socially active personality. In the interpretation of female images, more emphasis is placed on spiritual beauty than on physical beauty. The transformation of the portrait into M. Staritsky testifies to the style of the artist, which synthesizes the traditions and innovations of Ukrainian literature of the late 19th – early 20th centuries.

Key words: historical prose, composition, plot, poetics, portrait.

Вовк О. В.,*кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української літератури та теорії літератури**Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ТВОРАХ БОРИСА ГРІНЧЕНКА ДЛЯ ДІТЕЙ КРІЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОЦЕНТРИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ АВТОРА

Анотація. Статтю присвячено теорії національного відродження Бориса Грінченка як авторській конкретизації загальнонародницької теорії етнокультурного закорінення; окреслено основні методологічні параметри аксіологічного підходу до інтерпретації явищ мистецтва слова. Це допомогло осмислити основні типи національних вартостей у дитячих творах Бориса Грінченка: національну історію, національну освіту та виховання, національне письменство, соціальну справедливість, релігійність.

Борис Грінченко розумів літературу для дітей як потужну не лише людинотворчу (формування окремої особистості), а й націотворчу художню систему (збереження й відтворення національної ідентичності). При цьому на характер творів для дітей впливала націоцентрична педагогічна концепція Б. Грінченка, яка ґрунтувалась на ідеях демократизму, гуманізму, народності та необхідності національного виховання.

Система національних вартостей, зумовлена патріотичним світоглядом Бориса Грінченка, набуває значеннєвого осмислення художнього вираження етнокультурної кореневості у творах письменника для дітей. Ідеться про підхід до творів мистецтва, що передбачає їх аналізування у сенсі виявлення та осмислення художньо закодованих цінностей (вартостей).

У національному образі світу суспільство, природа, людина постають крізь призму національних цінностей, що сформувались історично й закріпились у мові та культурі. Ідеться про формування національного типу, який визначається мовною, світоглядною, культурною належністю до українського етносу. Борис Грінченко розумів, що, лише пробудивши національне самоусвідомлення, можна сподіватися на його національне, політичне й соціально-економічне самовизначення.

Формування національної самосвідомості стало одним із найважливіших елементів культурно-політичної концепції Бориса Грінченка в умовах катастрофічного національного та соціального гніту українства. Стрижнева – національна – ідея концепції відродження рідного народу закономірно ставала системоутворюючим ядром патріотичного світогляду автора та реципієнта. Особливо промовисто це простежується в літературній і педагогічній діяльності письменника з уявленням на смисловому рівні базового націоцентричного аспекту його теорії етнокультурної кореневості. Для змістового тлумачення дитячих творів Б. Грінченка конкретизовано поняття патріотизму, яке розуміють не лише як почуття (любов), а як обов'язок, відповідальність перед батьківщиною та нацією.

Проведене дослідження увиразнює особливу роль Бориса Грінченка у розвитку української дитячої літератури, у витворенні ним націотворчої дискурсивної парадиг-

ми, жанрово-стильових моделей і значеннєвих принципів закорінення юного читача за допомогою літератури у сферу етнокультурної духовності.

Ключові слова: аксіологічний підхід, національні цінності (вартості), етичні вартості, Борис Грінченко, націоцентричний світогляд.

Постановка проблеми. Вагомим значеннєвим рівнем художнього вираження етнокультурної кореневості в літературі Б. Грінченка для дітей стає актуалізація системи народно-етнічних вартостей. Розгляд цієї системи передбачає попереднє коротке окреслення поняття художньої аксіології.

Аксіологічний підхід до творів мистецтва передбачає їх аналізування у сенсі виявлення та осмислення художньо закодованих цінностей (вартостей). Сучасні філософи розглядають цінність як термін, що «позначає належне та бажане, на відміну від реального» [6, с. 707]. Дещо інше розуміння вартостей пропонують психологи та соціологи. Наприклад, Ю. Щепанський зазначає: «Цінностями є ті предмети або ті стани речей, які особам або групам забезпечують психічну рівновагу, дають задоволення, прагнення до них або їх осягнення дає відчуття сумлінно виконаного обов'язку, або ті, що є необхідними для утримання внутрішньої єдності групи, її сили та її значення серед інших груп» [5, с. 249]. Однак постає питання, чи не є цінності штучно імплантованими в естетичну тканину літературного твору? Чи не підміняються художні змістові елементи позаестетичними сутностями?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомий чеський структураліст Ян Мукаржовський у 1930-х роках розглядав художній твір як комплекс «найрізноманітніших цінностей», утворений естетичною (як домінуючою) та іншими – «позаестетичними» – вартостями: екзистенціальними, інтелектуальними, етичними, соціальними, релігійними тощо. При цьому він наголошував, що позаестетичні цінності «відіграють значну роль у побудові поетичного твору»: «... як тільки проявляється відмінність між оцінкою, даною в творі, й оцінкою, звичайною для читача, це відношення стає фактором художньої побудови», оскільки «... суспільство може приписувати творові іншу функцію, ніж та, котру йому надавав сам поет» [4, с. 282].

Польський дослідник Стефан Савіцький добре репрезентує сучасний стан вивчення аксіологічної проблематики в літературознавстві. Він розглядає три основні кола аксіологічних зацікавлень у науці про літературу: 1) опис та інтерпретація цінностей, які в різні способи проявляються в літературі; 2) пізнання цінності самої літератури; 3) дослідження літератури як цінності «для».

У цьому першому колі важливим буде побачити, що вченим не робиться поділ на цінності «естетичні» та «позаестетичні». Усі вони розглядаються як вартості, що панують «у світі твору» чи творчості письменника. Тобто всі вони є органічними для художньої дійсності, фактично виступають як естетичні: «Цінності, які оприсутнює література, – це іманентний світ цінності твору: аксіологічна спрямованість окремих структурних елементів та цінності, які твір викликає». Тому дослідник говорить про євангельську «ієрархію цінностей» у Норвіда та «патріотичну аксіологію» Сенкевича. Так відбувається значною мірою через те, що «... література... є мовою, не тільки винятково сильно аксіологізованою, а й здатною викликати дійсність із боку цінностей, вказувати аксіологічне обличчя дійсності» [5, с. 236–251].

У другому колі важливим стає усвідомлення критеріїв оцінювання художності та літературності, вивчення питання «що таке література?». Польський дослідник пропонує враховувати вагомість «антропологічних відносин» у літературному творі, враховувати те, що «літературний твір – це своєрідне послання людини до людини».

У третьому колі літературної аксіології мистецтво слова розглядається як цінність «для». Тут слід враховувати, що література виступає важливим чинником формування свідомості осіб і спільнот, наприклад формування «патріотичної свідомості». Так література є цінною для суспільства, окремого покоління чи людини, історичних досліджень, психології, чи теології тощо. Реципієнт красного письменства «стає тим, хто сильніше любить свою батьківщину, є чутливішим до людської кривди, починає більше чути бентежні таємниці, стає свідомішим власної слабкості й провини». Окреме значення польський дослідник відводить літературі як цінності в педагогічному аспекті, тобто як власне дитячої літератури. Література, як вказує С. Савицький, «може бути цінністю для читача-дитини. Як у сфері теорії, так і практики медіумом стає педагогічна думка, коли намагається включити літературний досвід дітей у виховний процес. Є спеціальна література для дітей, у якій дуже чітко вимальовується образ реципієнта. Від того, яким є цей образ і в який спосіб література намагається йому служити, враховуючи як потреби дітей, так і постулати педагогіки, залежить її цінність «для» [5, с. 236–251].

При цьому можна виявити різний аксіологічний потенціал творів. Наприклад, більш спрощений, «бінарний» світ цінностей казки чи байки й «неоднозначні, ускладнені аксіологічні конструкції сучасного психологічного роману» [5, с. 236–251]. Водночас інші дослідники пропонують під час вивчення аксіологічної проблематики враховувати поняття «антицінності» чи «негативної вартості», яке має від'ємний аксіологічний сенс [7].

Метою статті є вивчення під аксіологічним оглядом дитячих та амбівалентних творів Б. Грінченка на історичну тематику. Розглядатимемо їх передусім як різножанрово виражену й адаптовану до дитячого досвіду художню аксіологію, як систему вираження різноманітних національних цінностей (водночас антицінностей – негативних під національним оглядом вартостей), як своєрідне послання української людини до української людини (дитини, юнака, молодої людини) і як формування національної свідомості цілої української спільноти та окремої національної особи, передусім читача-дитини.

У цьому контексті риси патріотичного світогляду грінченківських персонажів доцільно доповнити баченням батьківщини («рідного краю») як домінуючої цінності, що найбільш чітко конкретизується та структурується в таких ціннісних елементах українського світу: історичній пам'яті, національній просвіті, національній літературі, соціальній справедливості, релігійності та народній моралі.

Виклад основного матеріалу. Для покоління націоналів *національна історія* стає однією з найважливіших вартостей, що інтенсивно формує національну свідомість. Невипадково Трохим Зінківський ставив її поруч із знанням рідної мови: «Здається, ніякий у світі народ не має поганіших і ледачіших дітей в інтелігенції, як український. А се від недостачі поперед усього національної свідомості. Щоб вона прийшла, та свідомість – треба вчитись тому, що треба поперед усього кожній людині – нам треба... знати нашу історію; нам треба вчитись рідної мови» [3, с. 7]. Зразком такого справжнього українського інтелігента, закоріненого в історичну та мовну дійсність, для молодокраїнців стає Т. Шевченко. Стає не востаннє тому, що «ніколи не зрікався своєї старовини», що «не відривався від нашого історичного ґрунту, бо знає, що сього не можна робити, бо бачить добре свій національний стяг тоді, як його ніхто ще не бачить», – зауважує Б. Грінченко в «Листах...» і продовжує, утверджуючи національну цінність історії: «... від того, як ми дивимось на минулість, в значній мірі залежить і те, як ми розуміємо сучасність і яку мету собі в ній ставимо» [1, с. 50].

Недивно, що у спадщині Б. Грінченка віднаходимо чимало творів на історичну тематику. Вони є серед віршованих казок письменника (передусім побутових). Щоправда, жанрова специфіка казки та рецептивна зорієнтованість на юного читача зумовлюють поєднання в художньому світі цих творів історичних реалій із міфологізованою чи легендаризованою дійсністю в дусі фольклорних артефактів. Невипадково чимало казок Б. Грінченка містять у дужках підзаголовки – «З народного поля», вказуючи на активний авторський діалог із українською уснопоетичною традицією.

Добрим зразком плідності такого діалогу може бути вміщена в популярній «Книзі казок віршем» «Дума про Княгиню-кобзаря» [2, с. 149–154] (1890), що поєднує в собі риси побутової казки, козацької думи та легенди. У творі, цілком стилізованому під думу, йдеться про нещасливий похід на турків молодого князя і визволення його з турецького полону молодою дружиною-княгинєю, котра задля цього переодягається в кобзаря і своєю грою на кобзі зворушує серце турецького царя. Дитячого реципієнта не можуть залишити байдужими продумана інтрига та захоплюючі елементи сюжету: і сам похід, і поразка князя, й описи жорстоких мук в'язнів у турецькій неволі, героїзм і кмітливість його молодої дружини, що долає по-казковому гіперболізовані труднощі («*Ой далека то дорога; не день, не два її треба проходити, / Багато горя та муки зазнати!.. / Ой усього зазнала княгиня бідолошна: / Ніжки свої білі збила-натрудила, / Ручки свої ніжні тернами сколола, / личенько своє молоденьке голодом стомила, – / Очєята свої карі слізьми стуманила, – / А таки дійшла вона до землі турецької, / До віри бусурманської...*»), вдале повернення подружжя додому, підозра князя щодо невірності дружини, по-казковому щаслива розв'язка (образ бенкету):

*«Кожен княгиню пізнав,
І тоді князь радістю радіє,
І сльозами ридає,
У своїй жінки вірної прощення благає...
І тоді князь великий бенкет зачинає,
Увесь народ на його скликає,
З радістю бенкетує-гуляє,
Своє любе подружжя, княгиню, уславляє!...»*

Через привабливу любовно-героїчну тему автор ненав'язливо актуалізує у свідомості молодого читача важливі з національно-історичного погляду вартості, що сплітаються в легендарному синкретичному хронотопі князівсько-козацьких часів: необхідність протистояння ворогам-«бусурманам», важливість козарської уснопоетичної традиції, деяку інформацію про український середньовічний суспільний лад. Схожу легендарно-фантастичну модель наголошування на національній минувшині спостерігаємо в казці «Смілива дівчина» [2, с. 171–181] (1899), зачин якої відразу ж відносить дитячу свідомість у прадавні казкові часи, але часи виразно українські:

*Жив на селі заможний чоловік –
Давно-давно – як ще у нашій краї
Були князі та пишні королі...*

У цьому світі все можливе. Тут завжди винагороджуються носії позитивних вартостей: сміливі, добрі, людяні герої перемагають, незважаючи ні на що. Так, як сільська дівчина («музицька дочка») Орися, що стає дружиною короленка, не лише проявивши хоробрість під час битви з ворогами, а й виявивши шляхетність у королівському палаці: коли її супроти волі викрадають чарівні голуби, вона заприймається мовчати і ламає присягу лише через рік, коли рибалка віднаходить її перстень у зловленій рибині. Це також казка і про людську гідність у давньому українському королівстві, що є антитезою до сучасного авторові російського царства, де гідність українців, а особливо селян, шанувалася якнайменше. Ось як пояснює свій вчинок сама Орися:

*– Я через те заприсяглась мовчати,
Що так робить негоже і це гріх,
Щоб твалтом брать, без згоди, жінку, наче
Не люди ми, а іграшки здались!
Не іграшка, а я така ж людина
І шани я достойна, як і ти,
Коханий мій і сужений єдиний!..*

Так в обох казках автором імпліцитно підкреслюються давність, самобутність і політична самостійність українського народу, що мав своїх власних (а не чужих) «князів та пишних королів», власну минувшину, поза межами імперських теорій про «малоросіян» і «меншого брата».

Більш чіткий історичний часопростір спостерігаємо у романтичному світі історичних поем і балад Б. Грінченка, котрі варто віднести до амбівалентного типу за рецептивною класифікацією. Прикладом можуть бути поеми «Смерть отаманова» (1888) [2, с. 93–96] та «Лесь, преславний гайдамака» (1900) [2, с. 93–96, 100–104], у яких яскраво зображено окремі сутнісні риси козацького, лицарського характеру, причому як характеру питомо українського. У «Смерті отамановій» зображено останні моменти життя старого козацького ватажка, якому доводиться помирати в курені у степу. Він повною мірою

прожив відважне козацьке життя: єдиною «подругою» йому була «важенна... шаблока», за його плечима – десятки походів і боїв із ляхами, татарами, волохами, його «дуже тіло» вкрито численними ранами, сенсом його жертвовного життя стала боротьба за свободу вітчизни, і на цьому окремо наголошує письменник:

*Багато за волю він крові пролив,
За Січ і за рідну Вкраїну!*

Єдине турбує отамана – він умирає не по-козацьки, не в герці, не в бою, а «лежачою смертю». Те, що є нормальним завершенням земного життя для звичайної людини, неприйнятне для лицаря. Тому він скликає своїх хлопців, йому сідлають коня і він їде прощатися з «батьком» – степом, чи Великим Лугом, як говорили козаки-запорожці. Останні шість строф – це опис мовчазного прощання з батьківщиною, рідним краєм, пейзажні картини якого майстерно показує автор. Так і помирає отаман, велично, по-козацьки – як і жив – на коні: «... *Отаман відразу схитнувся на коні: / Заснувши в останнім довічному сні...*».

З елементом гумору зображено смерть іншого козака – «славного Лєся» в поемі «Лєсь, преславний гайдамака». Цей молодий козак, котрий жив звичайним козацьким життям в умовах польсько-українського протистояння, – «*Розбивав панів добреньких, / Убивав ксьондзів святецьких, / Забивав жінок, дівчат...*», – шоправда, має шанс урятуватись: за давнім середньовічним звичаєм він може одружитися з дівчиною, що погодилася б вийти за нього заміж (звичай цей, наприклад, описував відомий дослідник козацької історії Дмитро Яворницький). У Луцьку, де має відбутися страта, в мужнього красеня-козака закохується дівчина Химка, але він відмовляється від порятунку, побачивши потворність можливої нареченої:

*Хустка впала. Та й негарна!..
І руда, і нечупарна,
Ще й кирпатий ніс чудний...
«Як таку взять почвару, –
Краще вже приймати кару...
Кате! Гей, рубай мерції!»*

У фіналі твору письменник ще більше підкреслює романтичну цінність естетичного світовідчуття для страченого козака – «... *А красу козак любив!..*». Лєся ховають за містом, у високій могилі, серед долини, поміж розкішної природи, що відповідає козацькому духові: «*Добре там йому лежати: / Все приборалось в пишні шати, / Соловейків чути спів...*».

Таким для юної рецептивної свідомості автор зображає козацький тип характеру: мужній, відданий батьківщині, непохитний борець за свободу, закоханий у красу рідного краю.

Висновки. Отже, у дослідженні в основних аспектах розглянуто проблему актуалізації в дитячих творах Б. Грінченка національної системи вартостей. Аксиологічний підхід дав змогу виокремити основні структурні елементи художньої аксіологічної системи письменника, котра в ідеалах і цінностях не лише виражає націоцентричний світогляд автора, а й спрямована на формування схожого типу світогляду як осердя національної самобутності в дитини-реципієнта. Письменник не лише створює антропологічний виховний ідеал, а й водночас – долучає читача до усвідомлення цінності органічно-української козацької традиції, що становить вагомий частину національної історії загалом.

Література:

1. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської. *Б. Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу* / упор. А. Жуковський. Київ : б.в., 1994. С. 135–149.
2. Грінченко Б.Д. Твори : в 2 т. *Борис Дмитрович Грінченко. Т. 1. Поетичні твори. Оповідання. Повісті* / упоряд. В.В. Яременка ; приміт. А.Г. Погрібного, В.В. Яременка ; вступ. ст. і ред. тому А.Г. Погрібного. Київ : Наукова думка, 1990. 640 с.
3. Кіраль С.С. «Апостол Молодої України» : Трохим Зінківський у контексті доби : монографія. Київ : Вид-во «КИТ», 2002. 322 с.
4. Мукаржовский Я. Поэтическое произведение как комплекс ценностей *Мукаржовский Я. Структуральная поэтика*. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. С. 282–289.
5. Савіцький С. Аксиологічна проблематика в літературознавстві. *Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст.* / упоряд. Б. Бакули ; за заг. ред. В. Моренця ; пер. з польськ. С. Яковенка. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 236–251.
6. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 744 с.
7. Tyszczyk A. O pojęciu wartości negatywnej w literaturze. *Problematyka aksjologiczna w nauce o literaturze* / Studia pod redakcją Stefana Sawickiego, Andrzeja Tyszczyka. Lublin : Redakcja wydawnictwa Katolickiego uniwersytetu Lubelskiego, 1992. S. 137–153.

Vovk O. Actualisation of historic memory through the prism of nation centric outlook of the author in B. Grinchenko's works for children

Summary. The article is devoted to the theory of national revival of B. Grinchenko as the author's specification of the nation-wide theory of ethno-cultural rooting; the basic methodological parameters of the axiological approach to the interpretation of the phenomena of the art by the means of words have been outlined. It helped to understand the main types of national values in B. Grinchenko's works for children: national history, national education and upbringing, national writing, social justice, and religiosity.

Borys Grinchenko understood literature for children as a powerful system that is not only human creation (formation

of an individual personality), but also a national artistic system (preservation and reproduction of national identity). At the same time, the nature of the works for children was influenced by B. Grinchenko's national-centric pedagogical concept, which was based on the ideas of democracy, humanism, nationality and the need for national education.

The system of national values, conditioned by the patriotic outlook of Boris Grinchenko, acquires a significant understanding of the artistic expression of ethnocultural roots in the writings of a writer for children. It is an approach to works of art that involves analyzing them in the sense of identifying and comprehending artistically encoded values (values).

In the national image of the world, society, nature, man emerges through the prism of national values that have been historically and entrenched in language and culture. It is about forming a national type, which is determined by linguistic, ideological and cultural identity of the Ukrainian ethnic group. Borys Grinchenko understood that only by awakening the national self-awareness one could hope for his national, political and socio-economic self-determination.

Formation of national consciousness has become one of the most important elements of B. Grinchenko's cultural and political concept in the conditions of catastrophic national and social oppression of Ukrainian. The core – national – idea of the concept of revival of the native people naturally became the systematic nucleus of the patriotic worldview of the author and the recipient. This is especially pronounced in the literary and pedagogical activity of the writer, expressing on a semantic level the basic national-centric aspect of his theory of ethno-cultural roots. For the meaningful interpretation of B. Grinchenko's children's works, the concept of patriotism, which is understood not only as feelings (love), but as a duty, responsibility to the motherland and nation, is specified.

The research expresses B. Grinchenko's special role in the development of Ukrainian literature for children, in the creation of the national discursive paradigm, genre-style models and significant principles of rooting the young reader with the help of literature in the sphere of ethno-cultural spirituality.

Key words: axiological approach, national values, ethical values, national-centric outlook.

Гандзюк О. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ПОКАЗ РАДЯНСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В ПОВІСТІ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ»

Анотація. У статті йдеться про показ радянського способу життя. Цей стиль життя насправді зовсім не такий, яким зображували його радянські ідеологи, а правдивий, у вигляді радянської тоталітарної системи, описаний у романі Анатолія Дімарова «На коні й під конем». У творі зображено один із проміжків часу входження України до складу Радянського Союзу. Це був період панування радянської тоталітарної системи, основні її вияви й проаналізовано в статті. Автор зробив головний акцент на жакхливому житті людей, які жили на території Радянського Союзу. У статті показано, що народ цієї країни закликали вірити в перемогу ідеалів комунізму. Письменник показує, що людина не мала права мати власне життя, їй доводилося жити інтересами партії, керуватися всіма її директивами. Люди, які мешкали в радянській країні, жили в поганих умовах. Комуністична партія Радянського Союзу хотіла, щоб люди поклали своє життя на служіння ідеалам «великого» Леніна, які описано в статті.

У повісті показано роки дитинства та юності Анатолія Дімарова. Автор зображує моральні страждання та матеріальні труднощі людей цього періоду. Анатолій Дімаров розповідає про те, як погано і бідно жила родина головного героя. Письменник змальовує 20–30-ті роки ХХ століття. У повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем» розкрито радянську тоталітарну систему у всіх її ганебних та антилюдських проявах. Розповідь Дімарова про радянську тоталітарну систему можна продовжити, проаналізувавши інші твори автора. Загалом же письменник заслуговує на продуманий і глибокий аналіз його інших художніх творів. Імена вчених, які займаються проблемою показу радянського способу життя в повісті Анатолія Дімарова, наведено в статті.

Ключові слова: Анатолій Дімаров, повість, повість-тетралогія, радянський спосіб життя, тема радянського тоталітаризму.

Постановка проблеми. Ім'я Анатолія Дімарова відоме широкому колу читачів. А творчість письменника, «... лауреата Державної премії імені Т.Г. Шевченка, посідає одне з цільних місць в українській радянській літературі ХХ століття. Блискучий майстер слова, тонкий стиліст, людина з величезним почуттям гумору, порівнюваним хіба що з Остапом Вишнею, письменник заслуговує на вдумливий, неспішний і глибокий аналіз його художнього доробку» [3, с. 46]. Одним з улюблених творів дитинства для багатьох українців є його повість «На коні й під конем». У цьому творі – художній автобіографії (повісті-тетралогії) – письменник розповів про своє дитинство і юність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей твір не обділений увагою літературних критиків. До аналізу повісті зверталися Ю. Бондаренко [1, с. 3–8], Н. Грицик [2, с. 26–32],

С. Ленська [4, с. 46–49], В. Сиротенко [5, с. 55–60], Т. Соцька [6, с. 124–141], Т. Яценко [7, с. 36–42] та інші дослідники. Але літературознавці, по суті, оминали той факт, що у творі письменник, крім дитинства і юності головного героя, показав ще й радянський спосіб життя, тобто насправді систему радянського тоталітаризму, а не той спосіб життя, який декларувався урядом для пропаганди. Тому тема нашого дослідження актуальна і своєчасна.

Мета статті полягає в показі радянського способу життя в повісті Анатолія Дімарова «На коні й під конем» (Вибрані твори у двох томах. Том другий: Син капітана; Док; На коні й під конем»: повісті. Київ : Дніпро, 1982. С. 223–615). Завдання роботи: 1) виявити риси радянського способу життя в умовах радянського тоталітаризму в аналізованій повісті; 2) зробити аналіз цих рис.

Виклад основного матеріалу. Дослідивши повість, ми виявили в ній цілу низку рис радянського способу життя (насправді ж – рис радянського тоталітаризму), майстерно змальованих автором.

Одразу варто зазначити, що ця система вітала доноси, в яких будь-хто міг звинуватити будь-кого в антидержавній діяльності. І, звичайно, наслідком доносів здебільшого ставала смерть особи, на яку був написаний донос, кого було визнано винним у діяльності проти уряду. У творі наявний епізод, де учень Голобородько, який не має необхідних знань із багатьох предметів, але користується тим, що всі вчителі, знаючи, що після закінчення восьмого класу він має намір навчатися в піхотному училищі, таки ставлять йому задовільні оцінки, вступає у двобій із учителем фізики, який справедливо оцінює учнів, тому й не має морального права поставити Голобородькові трійку. Та лінивого випускника це не турбує. Він спочатку каже деяким учням про те, що йому наплювати на Івана Даниловича, бо той навмисне робить усе можливе, щоб він не став навчатися у військовому училищі. На докори інших учнів про те, що таке ставлення до вчителя ганебне і що треба просити вибачення, вони чують відповідь про те, що той викладе вчителю все, що про нього думає.

І вже на уроці, відмовившись іти до дошки розказувати домашнє завдання, дорікає вчителю в тому, що той навмисне не ставить йому задовільно, закриваючи дорогу в училище: «Я в училище!.. На командира!.. Ви хочете підірвати боєздатність Червоної Армії!..» [3, с. 441].

На жаль, такого безпідставного звинувачення було досить для того, щоб Іван Данилович більше не з'явився в школі. Не просто не з'явився. Стурбовані його відсутністю, кілька учнів разом з автором твору, думаючи, що той захворів, ідуть його провідати. Сива бабуся довго не хотіла пускати їх до квартири,

а потім таки відкрила. Діти побачили, що в неї весь час тремить голова, а на їхні запитання, де вчитель, відповіла, що той «... невідомо куди поїхав і невідомо куди повернеться» [3, с. 441].

Правда ж про його загибель вже була очевидною. По-перше, герой оповіді зазначив, що жінка начебто щось не доказувала, була дуже зляканою; по-друге, всім стало дуже дивно, як же це може таке бути, щоб син не сказав матері, куди і на який проміж часу залишає свою домівку; по-третє, й найочевидніше про загибель вчителя, найкраще скажуть слова тексту:

– *Ванюша любив грати на скрипці, – тихо сказала бабуся і погладила скрипку. А ми все ще не розуміли, чому вона говорить про свого сина в минулому часі – як про покійника.*

Потім ми попрощалися, і мати Івана Даниловича провела нас аж до воріт, і все запрошувала заходити, все повторювала, що «ви ж учились у нього» – наче Івана Даниловича не було вже й на світі» [3, с. 442].

Стратити людину чи послати її на заслання було дуже легкою справою. Автор наводить у творі таку інформацію: на медкомісії призовників в обов'язковому порядку питали про все: «... хто батьки, чи нема серед родичів засуджених або за кордоном» [3, с. 519], адже будь-яка з цієї інформації могла привести людину в Сибір або на страту.

Жорна машини репресій зачепили і родину Дімарова. Він мав бути Гарасютою Анатолієм Андониковичем, а мусив стати Дімаровим Анатолієм Андрійовичем. В такий спосіб мати письменника змушена була рятувати себе і дітей. Адже батько був «розкуркулений» радянською владою і невідомо куди висланий.

Тоталітарний режим вимагав віри тільки в одного бога – Комуністичну партію. Тож у селі, де живе Толик, церкву закрили ще в перші дні колективізації. Зі сторінок повісті оживають картини блюзнірства, вчиненого над святим місцем. З церкви одразу ж поскидали хрести, було знято й дзвони. Кілька років приміщення було порожнє, а потім перетворили будівлю на клуб. Для цього стіни, які в церкві були розмальовані богами та святими, побілили крейдою, «... розвішали гасла і портрети вождів, на амвоні влаштували сцену, а там, де стояли богомолці, розставили лави» [3, с. 323].

Одним із напрямів діяльності тоталітарної політики СРСР було захоплення чужих територій і обернення людей, які там проживають, на нових рабів і солдат, які мають завойовувати нові території. Але головний герой твору ще надто юний, щоб це зрозуміти, і гордиться тим, що він поповнив лави Червоної Армії: «Ми прийшли майже перші, у дворі ще порожньо, тільки над ворітьми – червоне полотнище: *«Палкий привіт допризовникам – гідному поповненню Робітничо-Селянської Червоної Армії! Це ж і я – гідне поповнення! Мимоволі витинаю груди, розправляю плечі»* [3, с. 524].

Молодому поколінню це підносилося у викривленому вигляді. І загарбницька політика Радянського Союзу викликала захват, адже була витлумачена у формі, вигідній уряду. Автор наголошує на тому, що час його юності припав на роки, коли молодь масово призивалася у військові училища. Для автора це були «... роки Іспанії, Хасану, Халхин-Голу, а потім і Західних України та Білорусії» [3, с. 492]. Він був занадто молодим, щоб зрозуміти, що це була політика не визволення, а захоплення і насильницького приєднання чужих територій. І тому він і його ровесники із захватом стежать за, як їм тоді

здавалося, героїчними діями Червоної Армії. Їм було шкода, що вони народилися трохи пізніше і тому не могли бути учасниками таких знаменних, на їхню думку, боїв.

Цю «героїку» вони бачили лише на телеекранах. Вона здавалася їм красивою, цікавою і захоплюючою. Із захватом дивилися вони на «... *грізні танки на екранах кіно, що косять свинцем будь-якого ворога; стрімкі наші винищувачі на екранах кіно, що збивають десятки, сотні ворожих літаків; навальні атаки нашої героїчної піхоти на екранах кіно, що завжди завершуються блискавичним розгромом агресора»* [3, с. 493]. Недивно, що фільми про воєнну героїку користувалися великою любов'ю. І зрозуміло, що шкільна подруга запрошує Толика в кіно саме на перегляд кінофільму «Щорс». Пропаганда була настільки сильною, що більшість людей не могло усвідомити, що саме Радянський Союз є найбільшим чи одним із найбільших агресорів.

Тож нічого дивуватися, що улюбленою розвагою радянської дівчорі була гра у війну. В одному з оповідань «Урок» письменник пише про те, як мама наказала Толикові полоти помідори. Звичайно, це не могло порадувати хлопчину. Адже в цей час, коли він гнувся над грядками з ненависними бур'янами, його однокласники бавилися в «червоних» і «білих». Полночи, хлопчик уявляє своїх друзів, які мають бути зараз у розвідці, уявляє, як вони налітають на «ворога». Він так ясно бачить собі ту сугутку, що починає розмахувати сапкою, наче шаблею: *«І пирій – уже зовсім не пирій, а вороже військо, яке я маю порубати і винищити. Я налітаю на нього, щосили рубаю шаблею сапкою: – Ур-ра!.. Ура! Р-р-р-ра! Падають вороги, благають пощади, та я безжально налітаю на них»* [3, с. 274].

Людей цієї країни закликали свято вірити в перемогу ідеалів комунізму. Тому вони не й не скупилися давати дітям відповіді до цих ідеалів імена: «... *один хлопець, який мав незвичне для мене ім'я – Кім, тобто – Комуністичний Інтернаціонал Молоді»* [3, с. 430].

Школа, звичайно ж, була мілітаризованою. Учні учили марширувати строем, викрикуючи грізно «ура». Вони вивчали будову гвинтівки й кулемета. Їх вчили на ВУПи (військово-учбові пункти) вчити стріляти по мішенях із дрібнокаліберних рушниць. І чи не найбільшою гордістю було володіння значком «Ворошиловський стрілець».

Для того, щоб кращі учні класу не мали часу ставити під сумнів політику партії, їх прикріпляли до учнів, які не хотіли вчитися. І кращі з кращих мусили брати двічі на «буксир»... [3, с. 464]. Адже ж усі вони – товариші.

Радянська пропаганда особливо наголошувала на значущості цього слова. Вчителька російської мови та літератури натхненно пояснює школярам, які великі обов'язки покладає це слово на тих, кого так називають. Адже слово «товариш» казали, коли зверталися до великого Леніна. З цим словом, за поясненням вчительки, йшли під кулі, зазнавали тортур бійці революції, герої громадянської війни. Тому недивно, що настає час, коли на привітання вчительки: *«Добрий день, діти»* клас мовчить, а тоді пояснює:

- *Варваро Іванівно, ми вже не діти!*
- *Кто же вы? – вражено запитала Варвара Іванівна.*
- *Ми товарищі!»* [3, с. 351].

А в армії значна увага надавалася стройовій підготовці. І солдат муштрували насамперед для того, щоб вони могли гарно, артистично пройти строем під час парадів. На це

відводилося багато часу. І все це потрібно було для того, щоб спочатку ходити повз уявну трибуну, а потім – повз справжню. Ходити, як по струні, і кричати «ура» до захриплості в горлі:

«І чим ближче до свят, тим більше непокоїлися командири. Помкомвзводу аж схуд. Його вночі, мабуть, мучило жахливе видовище: перед трибуною хтось із бійців збивається з кроку.

– І щоб руки були як приклеєні!.. Хто махне рукою хоч раз – одірву і в посилці одправлю батькам!..» [3, с. 555].

Цими криками «ура» і чітким строем проходження повз трибуну командири мали показати представникам уряду, якою всенародною любов'ю вони користуються. Тож і не випадково головний герой твору одержує три позачергові наряди після параду, на якому він, забувши, єдиний щосили вимахував руками, тоді коли решта всі тримали їх наче пришитими до тіла. Армія була також орієнтована на фізичне знищення військових. Після прийняття присяги солдатам було повідомлено, що вони вже повноцінні бійці, а тому за особливу важку провину можуть бути віддані до військового трибуналу. Але добре прозомбовані бійці навіть не розуміють, чим це може загрожувати, навпаки, у своєму патріотичному почутті вони відчули себе повноцінними членами «... тієї великої, злагодженої, обмундированої сім'ї, ім'я якій – армія» [3, с. 576].

У частині повісті спочатку ледь помітним штрихом згадується також загарбницька політика СРСР, зокрема, мова йде про лейтенанта, який воював на озері Хасан. Тут слід згадати, що початок радянсько-японському конфлікту поклав факт утечі в червні 1937 року до Маньчурії начальника УНКВС Далекосхідного краю Генріха Самійловича Люшкова. Комісар державної безпеки до того ж ще й здався японцям, дізнавшись із достовірного джерела про те, що має бути арештованим. Це й послужило початком укріплення СРСР далекосхідного кордону в спосіб нападу на кордон чужої держави. Конфлікт закінчився на користь СРСР шляхом закріплення спірної території біля озера Хасан [3, с. 552].

У творі згадується також вселена Сталіним віра людям про те, що війна з німцями неможлива. За це український народ заплатив мільйонами життів. У розмові з бібліотекарем головний герой твору переконує, що війни не буде, бо укладено пакт про ненапад із Німеччиною:

– Щоб у них було стільки розуму, скільки в словах твоїх правди! – відповідав Михайло Семенович. І я ніяк не міг зрозуміти, повірив він мені чи ні і кого він має на увазі. А Михайло Семенович, все ще похитуючи головою і зовсім уже не посміхаючись, гірко додав: – Я стара людина, може, й не доживу, а ти таки доживеш: Гітлер учиняє євреями, а міситиме вами» [3, с. 518].

А в час війни командири на свій розсуд визначали долю своїх підлеглих, на цікавлячись їхніми власним бажанням і правом рятувати життя. На думку «червоних» командирів, боєць не мав права спробувати рятувати собі життя, наприклад, здавшись у полон. У бійця був єдиний обов'язок – умерти за країну, точніше, за Комуністичну партію. Анатолій Дімаров наводить такий епізод: смертельно поранений капітан піднімає одну з гранат і наказує Анатолію стиснути її в лівій руці (а права в нього поранена й висить на перев'язі), «... і командир роти,

перш, ніж я зрозумів, що він хоче зробити, висмикнув запобіжник, закинув його у траву...

– Тепер вас німці не візьмуть живим!» [3, с. 608].

Командира не цікавить те, що, маючи одну руку поранену, а в іншій стискаючи гранату, боєць, по суті, стає безпомічним, не може користуватися руками, а послизнувшись, може легко підірватися разом із товаришами.

І, звичайно, у повісті показано страшенні злидні, у яких жили люди в 20–30-х роках минулого століття. Попри те, що мати головного героя – вчителька, сім'я тулиться в кімнатці, в якій нема підлоги, є лише глиняна долівка. З меблів тут тільки лавка під стіною, старий стіл, етажерка та ліжко. Щодо їжі, то навіть пироги з квасолею були в хаті не часто. Навіть такі звичайні ласощі, як халву, можна було скуштувати хіба що раз у два, а то й три місяці. Навіть купити квиток до виїзного театру було тоді не по кишені [3, с. 356]. А перший у житті новий костюм головний герой твору отримує аж у шостому класі. Одним словом, як каже сторожика: *«І їсти дітям нічого... Тілігенція драна!» [3, с. 227].* І боляче нам разом із головним героєм, коли, прийшовши в гості до знайомих із міста, він розуміє, які в нього блаженські штаниці та начищені сажею черевики, яке просте плаття має його мама [3, с. 281].

А оскільки Анатолій Дімаров був свідком голодомору, він не міг обминути цю подію у своєму творі. Не маючи змоги написати про пережите відкрито, він описує це так: *«В ту страшну голодну весну, коли й земля, здавалося, стогнала: «Їсти!»; навіть діти не бавилися в свої звичайні ігри, а гралися в їжу» [3, с. 245].* Боєм пройняті рядки письменника, в яких він каже про дитячі животи, розбухлі від лободи та полови. Одна з таких дітей – сусідська дівчинка Ганнуса – дуже худа, з тоненькими ногами, схожими на палички, які, здається, «ось-ось не витримують, ламаються, лише великий живіт, віддуваючись наперед, задирав брудну сорочину» [3, с. 245].

Висновки. Отже, повість А. Дімарова можна вважати яскравим епічним полотном, на якому письменник майстерно зобразив своє дитинство і юність, які припали на період радянського тоталітаризму. Викриття Дімаровим радянської тоталітарної системи можна продовжити, аналізуючи інші твори автора.

Література:

1. Бондаренко Ю. Жанрова своєрідність повістей-«історій» А. Дімарова. *Слово і час*. 2002. № 5. С. 3–8.
2. Грицик Н. Мовний образ учителя у повісті А. Дімарова «На коні й під конем». *Культура слова*. № 77. 2012. С. 26–32.
3. Дімаров А. Вибрані твори в двох томах. Том другий: Син капітана; Док; На коні й під конем»: повісті. Київ: Дніпро, 1982. С. 223–615.
4. Ленська С. Дитячий світ Анатолія Дімарова «На коні і під конем». *Українська література в загальноосвітніх школах*. 2007. № 5. С. 46–49.
5. Сиротенко В. Авторська позиція в повістях А. Дімарова. *Радянське літературознавство*. 1985. № 8. С. 55–60.
6. Соцька Т. Художня своєрідність повісті-тетралогії А. Дімарова «На коні і під конем». *Проблеми сучасного літературознавства*. 2015. Вип. 21. С. 124–141.
7. Яценко Т. Особливості вивчення повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» в 7 класі. *Українська мова та література в школі*. 2006. № 2. С. 36–42.

Handzuk O. Showing of the Soviet style of life in the story by Anatoly Dimarov “Horseback and under Horse”

Summary. The article deals with the representation of the Soviet style of the life. This style of the life is described in the novel by Anatoly Dimarov “Horseback and under Horse”. It was time when Ukraine was in the Soviet Union. It was the period of the soviet totalitarian system. The system of the soviet totalitarian system is analyzed in the story. The author made the main accent on the terrible life of the people who lived on the territory of the Soviet Union. The people of this country were called to believe in the victory of the ideals of communism is proved. The writer shows that the person had no right to have a life of his own, he had to live the interests of the party, to be guided by all its directives. People was living in Soviet country had a very bad life. The Communist Party of the Soviet Union wanted the people put their life for serving ideals of Lenin are described in article.

The years of childhood and youth of Anatoly Dimarov are shown in the story. The author shows the moral suffering and material hardship of the people of this period. Anatoly Dimarov talks about how poorly the family of the protagonist lived. The writer depicts the horrific time of famine caused by Soviet power in the 1932–1933 years of the 20th century. Anatoly Dimarov’s story “Horseback and under Horse” reveals the Soviet totalitarian system in all its shameful and anti-human manifestations are demonstrated. Dimarov’s exposition of the Soviet totalitarian system can be continued by analyzing other works by the author are explained. In general, the writer deserves a thoughtful and in-depth analysis of his artwork. The names of scientists involved in the problem of representation of the Soviet style of the life in the story by Anatoly Dimarov are given in this article.

Key words: Anatoly Dimarov, story, story-tetralogy, Soviet style of life, theme of Soviet totalitarianism.

*Garachkowska O. O.,**Doctor of Sciences (Philology), Associate Professor,
Kyiv National University of Culture and Arts*

VOLODIMIR SOSEURA'S HUMOROUS CATHEDICAL CREATIVITY

Summary. The article is devoted to the analysis of the humorous and satirical work of the famous Ukrainian poet Vladimir Soseura. The first publications of satirical works by Volodimir Soseura were published on the pages of the academic magazine "Word and Time". However, there is currently no special comprehensive research on the satirical work of prominent Ukrainian poetry in the literature on literature.

Having spent almost half a century in the literature and having created about sixty the V. Soseura's collections are still attracts the reader with a high temperature of heart feelings, the sharpness and expressiveness of the world view, the sincerity of artistic confessions. When he confessed in sympathy to the commune and the red flag, he really felt them, not only expressed for the sake of career success.

They saw first of all the renewal of the world, the manifestation of human activity, the certainty of the position of life. At the same time, he often successfully worked out dangerous religious and historical themes that were at that time consecrated by the literary tradition of previous eras. However at a time when intimate motives and beauty were proclaimed bourgeois decay and even counter-revolution, Volodimir Soseura could not help attracting the attention of party-ideological supervisors. Especially since he allowed himself to devote poems to Makhno, Mazepa he did not hide with disappointment in the Soviet reality caused by nepotism.

His poem "Mazepa" is considered through the prism of the satirical reception of the image of Peter the First and Soviet historiography about the figure of the Ukrainian Hetman Ivan Mazepa. Under the subtext of the poem V. Soseura identified the unacceptable Ukrainian political position provided by Peter the Great and J. Stalin. The poem "Shot Immortality", "Osel and Nightingale" fables, epigrams and other satirical works of the poet are analyzed also. The analysis makes it possible to argue that the traditional notion of Volodimir Soseura as an exclusively lyrical poet, "gentle and disturbing", should be expanded further due to his comic and satirical work. Among the best achievements of the artist were also disjointed verse humorous and satirical works of different genres: poems, tales, epigrams, poetry with satirical impregnation, etc.

Volodimir Soseura in his satirical images not only managed to identify the fundamental features of the national idea but also became a personification. Because of this it was considered dangerous for a totalitarian regime. For those who were in power, the poet's artistic creativity, but also his life position, was a blasting, peculiar kind of delayed act, because she personified the national idea of the people of Ukraine.

Key words: poetic humor and satire, lyric poetry, genre, poem, fable, epigram, subtext, sarcasm.

Statement of the problem. Ukrainian poet Volodimir Soseura (1898–1965) is widely known as a public reader primarily by lyricist, vulnerable and gentle, direct and "contrary to the Soviet era a brave man-in-one in creative self-expressions" (by V. Pogrebennik). Under totalitarianism, he had the courage to remain himself, to

defend the Ukrainians, and not only the Soviet patriotism. For this it endured a lot, but did not break [1, 343].

Volodimir Soseura had wrote a prose. Let us recall in this regard at least his autobiographical novel Fourth Root. However, still in literature there was no work devoted to the study of a humorous satirical jet in the work of "the first poet in Ukraine", as M. Rilsky correctly said. Meanwhile the domestic lyricist endowed with an excellent talent of improvisation, not only was inclined to a satirical vision and a perception of the surrounding reality which was eventually an organic component of almost every representative of the Ukrainian ethnos, but also worked in satirical genres.

Analysis of recent researches and publications which contain solutions of the designated problem. The first publications of satirical works by Volodimir Soseura were published on the pages of the academic magazine "Word and Time" [2; 3]. However, there is currently no special comprehensive research on the satirical work of prominent Ukrainian poetry in the literature on literature.

Consequently the relevance of the article is due to the objective need for a thorough understanding of the satirical work of Volodimir Soseura as well as the lack of publications devoted to the analysis of this topic.

The aim of study of the article is to reveal the specifics of Volodimir Soseura's humorous satirical poetry and its genre typology.

The main material of the research. Having spent almost half a century in the literature and having created about sixty the V. Soseura's collections are still attracts the reader with a high temperature of heart feelings, the sharpness and expressiveness of the world view, the sincerity of artistic confessions. When he confessed in sympathy to the commune and the red flag, he really felt them, not only expressed for the sake of career success.

They saw first of all the renewal of the world, the manifestation of human activity, the certainty of the position of life. At the same time, he often successfully worked out dangerous religious and historical themes that were at that time consecrated by the literary tradition of previous eras. Having given the Bolshevik "Caesar-Caesar's" in the 1930's and the following decades (that is, paying the artistic tribute to the communist ideology by passing or custom-written works), he still subscribed to the history of his native literature with the lines of unbridled sincerity. First of all, in the poem "Love Ukraine", poems about Mazepa and figures of "Shot Revival", landscape masterpieces and intimate lyrics.

One after another came his collections known as "Autumn Dawns", "City", "Railway" (all – 1924), "Snow", "Today" (1925), "Golden whips" and "Yun" (1927), "When blossom acacia" (1928) and others. However at a time when intimate motives and beauty were proclaimed bourgeois decay and even counter-revolution, Volodimir Soseura could not help attracting the attention of party-ideological supervisors. Especially since he allowed himself

to devote poems to Makhno, Mazepa he did not hide with disappointment in the Soviet reality caused by nepotism.

He was excluded from the party, the sighting of the critical fire, became a terrible warning to him during the onset of the regime on the spiritual freedom of the artists. The Stalinist state “re-educated” the lyric, put it in the factory, negatively affected the books of the poet of the 1930s, “Red Roses”, “Selected Poetry”, “New Poetry”. So the natural great talent of Soseura went into a dramatic collision with the deadly circumstances of cultural life in a totalitarian state.

After the hard hearted horrors of the artificial famine and the threat of Stalin’s repression, the poet even visited a psychiatric hospital. He was expelled from the Union of Writers of the USSR, but subsequently renewed: the authorities decided that it would be more profitable to use the artist himself in the service.

The poet had to take into account the “internal censor”, to control the senses expressed by the mind, so that they did not sound “seditious thoughts”. In the 20 years of the twentieth century, limited, but some freedom of creativity has yet to take place, for example, critique of the non-Pivot reality.

So the lyrical character of one of the poems of V. Soseura was stranding for that times. It is not covered with a sincere desire to shoot in every “fat eyes” and every fur mantle. Significantly worse was the situation for every honest artist from the late 20’s and especially in the 30’s of the twentieth century.

Historically the conceptual poem Mazepa is rich in polemical moments. Firstly, it completely rehabilitated the Hetman from the reproaches of the tsarist or Soviet times.

Pushkin’s poem “Poltava”, written from the great Russian positions were opposed the Ukrainian view written by Volodimir Soseura. According to him, the criminal was not Mazepa, but the bloody body by Peter the First (he broke into a large-scale symbol of autocratic “pint” gobbled over Ukrainian life). If for Russia he made a window to Europe, instead of that window the door open to the west, had been open to the west, have long been hammered, from which once the light of science and faith came to Moscow. The main subtext of V. Soseura’s works identified the unacceptable Ukrainian politics by Peter the Great and J. Stalin, although in the very text of the “thunder wave” confessed to loyalty to socialism and the party.

The poet took close to the heart of the drama of the Poltava battle, paying tribute to the courage of both of the kings, both are armies. V. Soseura portrayed the same events as fratricidal for Ukrainians, who clearly summed up his people with the North American Indians who fought against each other in the French and English camps.

In The Soviet Union times, academician O. Beletsky in remarks to the poem about the human eye did not perceive this comparison as supposedly groundless. There was an obvious fact same internecine split between the enemies. Similarly the legitimate poet’s comparison of Scottish fellow countrymen, who also lost their sovereignty for the glory of England (the same ruler of the seas at least from the poem “Robert Bruce, the Scottish King” by Lesja Ukrainka was in Ukrainian poetry the equivalent of Russia).

Volodimir Soseura stressed the growth of the Hetman. According to the direct author’s characteristic he said “He was a talent, and perhaps a genius”, a highly educated and gifted personality, capable of attracting people’s hearts. The artistic talent of hetman poet and singer testified in the poem, in particular, such artistic details such as people loved as his own song about Ukraine “Oh, the mountain is the seagull”. However the native

people, faithful to the faith of their parents, in vain, according to the author of the work, did not accept the hetman’s military alliance with Protestant Sweden. V. Soseura even accused Ukraine of “dumb and stupefied” that she betrayed Mazepa and “rotted in her own house” as a slave kings. The positive idea of the poem follows in need to support the leader in the struggle for freedom on those involved, raised to their ideal and united popular forces.

The humorous and satirical V. Soseura’s works contains the “Osel and Nightingale fable”, first published after the death of the poet, researcher V. Sviatovets with a thorough preface in the magazine “Word and Time” (Slovo s tchas) [2].

In this fairy tale tells about “the nightingale” was planted in the “camera of the house of the crazy”, although he was not sick. “*And to treat Nightingale / Oslo was instructed. // For what is different from Nightingale // to patients of the usual*”. The subtext of the work was quite transparent. There was in the conditions of the Stalinist dictatorship of those Ukrainian artists who did not obey the regime and did not sing the panegyric as “the leader of all time and people”, physically destroyed, or “treated” to death in psychiatric hospitals. Didactic part of the work is concentrated in the final aphorism:

*Trouble when Oslo Nightingale
will fall into the patients [2, 72].*

And there was signature and the date “Volodimir Soseura the 24-th of December, 1948” under the fable: Below is stated: “The first department of psychiatric clinic by m.d. Pavlov” where the poet really was from the 23-th of November, 1948 to the 22nd of January, 1949

It is clear from the text that V. Soseura’s fable was written in the context of the genre of false canons. After the narrative of the wanderings of the character “in the house of the crazy chambers” (in the case of Nightingale), the mandatory so-called force (according to G. Skovoroda) or the morality in which the author carries people with scientists in titles that do not serve selflessly science, discriminate against it.

Despite the fact that the title of the work “Osel and Nightingale” had been identifying the fables of the wing Glebov direction, the contents of the published Soseura’s fable “is quite original with a large” dose “of autobiographic, highlights the tragic page of the history of the totalitarian Soviet state, which for free-thinking completely healthy people was invading to psychiatric hospitals, special assemblies, and physically destroyed them. The psychic ones in it also served as a forced refuge for dissenting political prisoners.

The Soviet government was not original, being a brilliant plagiarist of the ideas of the Russian tsarist secret police, although there it was done, maybe on a smaller scale” [2, 71]. “Satirical pathos, epigrammatic style” (by V. Pogrebennik) were useful to Volodimir Soseura sharp the denunciation of the criminal “leaders” of the country and culture, the writers of conjuncture in the poem “Death of Immortality” (1960).

This work is a peculiar account of the poet with the totalitarian system of the USSR, which was repressed by two-thirds of Ukrainian writers. This is a kind of pantheon repressed in the 30’s of the twentieth century, a poem monologue about those artists whose names have just been returned to Ukrainian literature. A poem with a powerful personal beginning compositionally includes fragments memories. As in the kaleidoscope of history, the tragic events of the past and their heroes, friends and associates

of the author, who became victims of the Bolshevik regime. Among them were M. Khvilovy, V. Podmogilny, Ostap Vishnya, E. Pluzhnik, M. Yogansen, G. Kosinka and many others.

It is worth noting that the text of the works first published in the magazine "Fatherland" in 1988. But it was incomplete. Since there were written by the author in his time on memory such as his first version which was lost. According to V. Soseura, "in the sad archives of the DPU". "Hero" became a poem and P.G. Vorobiev, the former head of the organization know as Ukrainian King, whose "merit" was reduced to the circulation of Ukrainian language publications and received a proper assessment of the poet. It will take a while and another "victim" of those time appear. Among them will be V. Soseura for the poem "Love Ukraine" (Lubit Ukrainu). It was a beginning of catastrophe.

In the beginning of the summer in 1951 a decade of Ukrainian art and literature was completed in Moscow. On this occasion, in the 28th of June, "Literary Gazette" came out with the latest "Thank you my native Moscow". This was an open letter, which on behalf of the participants of the decade, was signed by a group of the most famous writers. Among them were P. Tichina, M. Rilsky, Y. Yanovsky, Ostap Vyshna and Soseura's name. The essence of the collective epistolary work can be eloquently described by the lines of P. Tichina isigned by all the writers signed there ("Our thoughts and feelings were expressed by Pavlo Tichina...").

"Let the channels flow into the rivers, / Stalin praise forever! // Stalin forever!"

According to classification by V. Smetanin without such phrases were no mass actions were at hand. Let's go at least to the collective poem letter "The word to the great Stalin from the Ukrainian people" under the text of which it was stated *"This letter was discussed at the meeting of citizens of the cities and villages of Soviet Ukraine, and signed by 9,316,973 men"* [4, 275] or *A collective poem-letter "The word to great Stalin on the liberation of Ukraine"*.

And in the next issue written by the 5-th of July 1951 "Literary Gazette" reprinted the editorial paper "Pravda newspaper" on the 2-th of July *"Against ideological distortions in literature"*. The reason for the next "pogrom" was the publication of the poem by V. Soseura "Love Ukraine" in the magazine "Banner. (Znamya)" (1951) in the Russian translation of O. Prokofiev. The work is called "Ideologically vicious", such that *"causes a sense of frustration and protest", because the author sings "eternal Ukraine", Ukraine "in general", "out of time, out of the epoch"*.

The poet was forced in a "penitential" letter "To the editor of the newspaper "Pravda" (from the 10-th of July, 1951) to thank dear comrades "for" a bitter but deserved lesson". Now he "realized" that in the poem had to compare the black past of Ukraine "with a clear bright modern, to tell that Ukraine became such thanks to the friendship of the peoples whose creator is Stalin".

Similar epistolary formulas (oaths of allegiance to the homeland, soundness in honor of J. Stalin and the Communist Party, etc.), which the then linguist named I. Belloidid called "key words of the era", and L. Novichenko said "authoritarian ideological codes" will be an obligatory component of the private Correspondence is not only V. Soseura but every domestic artist in the underground Soviet Ukraine until the mid-50's of the twentieth century.

Volodimir Soseura's also wrote epigrams. In the early 90's of the twentieth century. The magazine "Word and Time" unveiled epigrams of the 50s and 60s from the writer's folklore, from a peculiar collection of poet and critic, an employee of Literary

Ukraine, Mikola Miroshnichenko (iWord and Time, 1994. № 1). Among the published things we encounter and on the epigram V. Soseura's

V. Soseura to M. Bazhana

There was speech and conversation -

Now a fierce winter:

In the Union the language of Bazhanov

And Ukrainian is not.

(Early 60's)

V. Soseura to Academician I. Bilodid

I do not like people bilingual,

To the back of their slippery ones - I'm not used to.

For a man, for a single language,

In person for one tongue.

(End of 1964) [3, 55]

In the epigrams outlined above, the author resorts to sarcasm in order to ridicule the poet M. Bazhana of Moscow (and, unacceptable Ukrainian political position) the literary critic O. Biletsky and their similar Ukrainian werewolves for whom the mother tongue replaced the "common language".

Conclusions. The analysis makes it possible to argue that the traditional notion of Volodimir Soseura as an exclusively lyrical poet, "gentle and disturbing", should be expanded further due to his comic and satirical work. Among the best achievements of the artist were also disjointed verse humorous and satirical works of different genres: poems, tales, epigrams, poetry with satirical impregnation, etc.

Volodimir Soseura in his satirical images not only managed to identify the fundamental features of the national idea but also became a personification. Because of this it was considered dangerous for a totalitarian regime. For those who were in power, the poet's artistic creativity, but also his life position, was a blasting, peculiar kind of delayed act, because she personified the national idea of the people of Ukraine.

References:

1. Bernadska N. «Takyi ya nizhnyi, takyi tryvozhnyi...». Sosiura V. Tretia Rota [uporiad. ta prymit. S. Halchenka; pisliamova N. Bernadskoi]. Kyiv : Znannia, 2010. S. 343-348.
2. Sosiura V. Osel i Solovei (Vstupna stattia Sviatovtsia Vitaliia). *Slovo i chas*. 1992. № 5. S. 71-72.
3. Kosiachenko V. Epokha v riadkakh epihramy. *Slovo i chas*. 1992. № 10. S. 50-56.
4. Kuzmenko V.I. Pysmennytskyi epistolarii v ukrainskomu literaturnomu protsesi 20-50-kh rokiv XX stolittia [monohrafiia]. Kyiv : Alfa-M, 2016. 2-he vyd. 346 s.

Гарачковська О. Гумористично-сатирична творчість Володимира Сосюри

Анотація. Стаття присвячена аналізу гумористично-сатиричного доробку відомого українського лірика Володимира Сосюри. Перші публікації сатиричних творів В. Сосюри побачили світ на сторінках академічного журналу «Слово і час». Проте й нині в науці про літературу немає спеціального комплексного дослідження про сатиричну творчість видатного українського лірика.

На основі аналізу гумористично-сатиричного доробку В. Сосюри підкреслено, що, проживши в літературі мало не піввіку й створивши близько шістьдесяти збірок, український лірик ще й нині приваблює читача високою температурою сердечних почуттів, гостротою й експресивніс-

тю світовідчуження, щирістю художніх зізнань. Коли він зізнавався в симпатіях до комуні і червоного прапора, то дійсно відчував їх, а не лише висловлював задля кар'єрного успіху. Адже бачив у них, насамперед, оновлення світу, вияви людської активності, визначеності життєвої позиції. Водночас він нерідко сам успішно опрацьовував небезпечні в ті часи релігійні й історичні теми, освячені літературною традицією попередніх епох. Наголошено на тому, що Володимир Сосюра не міг не повернути до себе недобру увагу партійно-ідеологічних наглядців. Тим більше, що він дозволяв собі присвятити поеми Махнові, Мазепі, Христу, не крився з розчаруванням у радянській дійсності, викликаним НЕПом.

Розглядається його поема «Мазепа» крізь призму сатиричної рецепції образу Петра Першого та радянської історіографії щодо постаті українського гетьмана Івана Мазепи. Підтекстом поеми В. Сосюра ототожнив антиукраїнську політику Петра Першого та Й. Сталіна. Аналізу-

ються також поема «Розстріляне безсмертя», байка «Осел і Соловей», епіграми та інші сатиричні твори поета.

Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що традиційне уявлення про В. Сосюру як про винятково ліричного поета, «ніжного і тривожного», варто розширити ще й завдяки його гумористично-сатиричному доробку. Серед кращих надбань митця були також непересічні віршовані гумористично-сатиричні твори різних жанрів: поеми, байки, епіграми, поезії із сатиричними вкрапленнями тощо.

В. Сосюра у своїх сатиричних образах не лише зумів ідентифікувати фундаментальні ознаки національної ідеї, але й став її уособленням. Через це й вважався небезпечним для тоталітарного режиму. Для можновладців була вибуховою, своєрідною міною уповільненої дії не лише художня творчість поета, але також і його життєва позиція, бо вона персоніфікувала національну ідею народу України.

Ключові слова: віршований гумор і сатира, лірик, жанр, поема, байка, епіграма, підтекст, сарказм.

*Греб М. М.,**доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови**Бердянського державного педагогічного університету**Грона Н. В.,**доктор педагогічних наук, викладач вищої категорії,
викладач-методист,**голова циклової комісії викладачів української мови і літератури
Прилуцького гуманітарно-педагогічного коледжу імені І. Я. Франка*

АРХАЇЗМИ В ПОЕМІ І. ФРАНКА «МОЙСЕЙ»: ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті висвітлено вживання архаїзмів у поемі І. Франка «Мойсей», які тісно пов'язані з матеріальною і духовною культурою українського народу. Автори детально аналізують номінативну й емоційну функції застарілої лексики.

З'ясовано, що завдяки номінативній (називній) функції предмети, явища, властивості, процеси одержують назву, під якою існують у житті і свідомості мовців. Узагальнивши номінативну семантику, автори дійшли висновку, що такі архаїзми мають узагальнено предметну семантику, яка виражається переважно іменниковими та займенниковими типами.

Визначено, що з появою нових значень застарілі слова можуть набувати нової експресивної або функційно-стильової забарвленості. Таке вживання архаїзмів у тексті поеми зумовлене не тільки семантичною, а й стилістичною парадигматикою.

Детальний аналіз мови поеми «Мойсей» дав змогу з'ясувати, що текст твору наповнений мовленнєвими засобами відтворюваної епохи, але автор не перевантажує текст застарілою лексикою, а дотримується міри у її використанні. Такий лексичний матеріал є цінним виражальним і зображальним засобом. Архаїзми дають можливість письменнику історично правдиво відтворювати минулі події.

Доведено, що застаріла лексика поглиблює психологічну характеристику героїв, дає оцінку подіям, історичним особам. Урочиста величавість стилю І. Франка і монументальність створеного ним образу Мойсея зумовлені надзвичайно широким використанням архаїзмів.

Вивчення мови твору доводить, що в поемі «Мойсей» приховано глибокий філософський зміст, адже це не просто віршована компіляція біблійного тексту, але й завуальований натяк про майбутнє українського народу, про взаємини вождя і народу в процесі наполегливого шукання «обітваної землі». І. Франко вважає що народ приведе до перемоги гідний лідер, який забезпечить справедливе життя, силу, добробут і порядок у державі.

Ключові слова: поема І. Франка «Мойсей», лексика, архаїзми, номінативна функція, експресивна функція.

Постановка проблеми. Сьогодні лексикологічні дослідження привертаять особливу увагу українських мовознавців, зокрема, до проблеми розвитку мови, механізмів удосконалення засобів лексичної номінації, вияву тенденцій розвитку слова й лексичного фонду загалом. Серед лексичних елементів сучас-

ної української мови, семантична структура яких має окреслену часову маркованість, ґрунтовно досліджуються архаїзми.

Розвиток і зміни в будь-якій сфері життєдіяльності народу неодмінно відображаються в лексичній системі його мови. Мова має динамічний характер, тож її словниковий склад зазнає постійного розвитку й оновлення. Відповідно, збагачується не лише активний, а й пасивний лексичний запас мови, адже нове формується не шляхом відкидання старого, але й його поповненням.

Застарілі слова зазвичай використовуються в мові творів на історичні, філософські теми. Саме тому матеріалом представлено дослідження ми обрали поему І. Франка «Мойсей». У ній І. Франко використав матеріал із Біблії про пророка Мойсея, що сорок літ через муки і страждання вів свій народ до «обітваної землі». Автор переосмислює цю оповідь відповідно до свого задуму – показати смерть Мойсея як пророка, не визнаного своїм народом. Тому І. Франко у своїй філософській поемі відкриває правду про пізнане й переосмислене, причому з незмінним дотриманням історичності в підході до аналізу складних соціально-політичних явищ із проєкцією на Україну.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу вживання архаїзмів у поемі І. Франка «Мойсей», які тісно пов'язані з матеріальною і духовною культурою українського народу. Відповідно, зростає наукове зацікавлення цією групою слів як у лінгвістичному, так і в історичному та культурологічному планах.

Об'єктом дослідження є архаїзми як репрезентанти застарілої лексики, зафіксованої в поемі І. Франка «Мойсей».

Предмет дослідження становлять функційно-семантичні й лінгвокультурні характеристики вживання архаїзмів у поемі І. Франка «Мойсей».

Мета статті полягає в з'ясуванні функційного аспекту хронологічно маркованої лексики (архаїзмів) у поемі І. Франка «Мойсей».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському мовознавстві дослідженню лексичного значення, історичних змін у словниковому складі, семантичних зв'язків між словами присвятили свої праці Л. Булаховський, В. Ващенко, В. Русанівський, О. Тараненко, М. Кочерган та інші вчені. Постійний і безперервний розвиток лексичного складу мови, його кількісні та якісні зміни (актуалізація й пасивізація, неологізація

й архаїзація, поява й зникнення слів та окремих значень) особливо активізуються в періоди докорінних змін у суспільстві.

Проблема функціонування пасивної лексики в художньому тексті постійно перебуває в полі зору українських мовознавців: І. Білодіда, Л. Булаховського, В. Ващенко, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюха, А. Коваль, В. Русанівського, Г. Скрипник, Н. Сологуб, І. Чердиченка.

Виклад основного матеріалу. Серед науковців сформувалося широке та вузьке розуміння архаїзмів. До складу архаїзмів може входити власне архаїчна лексика, або історизми, рідкоживані слова. Різниця між архаїзмами та історизмами полягає у відмінності прийомів їхнього введення в художній текст. Для введення історизму характерним є прямий спосіб: експліцитне чи імпліцитне тлумачення, пояснення значення слова за допомогою уточнювальних і пояснювальних слів. Натомість архаїзми входять у лексико-стилістичну парадигму, тобто мають синоніми. Функціонування архаїзму в тексті може відбуватись шляхом включення застарілого слова у синонімічний ряд, його сполучуваності із сучасним словом. Лексичні архаїзми належать до книжкової лексики, вони позначають слова, що були витіснені з повсякденного вжитку іншими синонімічними їм словами, але не зникли з мови, а продовжують функціонувати в ній, хоча сфера їхньої діяльності різко звужується [1, с. 10].

Зауважимо, що процес архаїзації не є прямолінійним. Часто застарілі слова підлягають процесу ресемантизації, тобто пересмисленню значення слова, розширенню його семантики, внаслідок чого вони знову можуть повертатись до активного складу мови.

Аналіз спеціальної літератури дав можливість трактувати лексичні архаїзми як слова або сполучення слів, що активно функціонували на окремому етапі розвитку мови, репрезентували в конкретній звуковій матеріальній формі життя, побут, соціальну належність і таке інше, її носіїв, однак із часом втрачали свою актуальність і активність у зв'язку із суспільним прогресом (передусім соціальними, політичними та виробничими змінами). Отже, архаїзми – це застарілі слова, які витіснено із сучасної мови синонімічними відповідниками: *перст* → *палець, уста* → *губи, гудець* → *музикант, зигзиця* → *зозуля, жалування* → *зарплата, понеже* → *тому, позаяк* → *тому що, попри* → *крім*.

Відповідно до твердження Е. Косеріу, у функційному плані архаїзми як елементи, що здатні надавати мові архаїчного забарвлення, є такими лише з погляду сучасної мови, адже в попередні епохи вони не могли виконувати цієї функції [6, с. 149]. Попри те, що лексичні архаїзми утворюють пасивний словниковий запас носіїв мови, віддалені на периферію лексичного складу у зв'язку з їхньою номінативною неактуальністю, спричиненою втратою (частковою або повною) суспільної ваги відповідними конкретними реаліями, явищами, процесами, їхнє вивчення є актуальним, адже вони висвітлюють історичний ракурс української мови.

Сучасні дослідження виділяють такі функції застарілої лексики: є одним із засобів стилізації тієї епохи, про яку розповідає автор; надає мові урочистого, патетичного звучання; сприяє залученню до незбагненого, тобто виконують сакральну функцію – вираз благоговіння; виражає авторське ставлення до предмета зображення, найчастіше іронію; допомагає зберегти ритмічний малюнок і риму в строфі (версифікаційні завдання); має стилістичне навантаження, виконує номінативну функцію.

Номінативна (називна) функція виявляється в тому, що предмети, явища, властивості, процеси одержують нову назву, під якою існують у житті і свідомості мовців. Узагальнивши номінативну семантику, ми дійшли висновку, що такі архаїзми мають узагальнено предметну семантику, яка виражається переважно іменниковими та займенниковими типами.

Ми з'ясували, що такі архаїзми в тексті поеми, конкретизуючи семантику іменників, займенників, характеризують людину; істот (реальних або нереальних), предмети, абстрактні (інколи біблійні) поняття. Наприклад:

*Народе мій, замучений, розбитий,
Мов паралітик той на роздорожжю,
Людським презирством, ніби струпом, вкритий!*

Твоїм будуцим душу я тривожу... [7, с. 149], де архаїзм *роздорожжю* означає *роздоріжжя* (пояснення наше); *будуцим* – *майбутнє* (пояснення наше).

І звірився люд, і сказав:

«Набрехали пророки!» [7, с. 152], де архаїзм *люд* означає *люди* (пояснення наше); *пророки* – за релігійними уявленнями, проповідники волі Божої [3, с. 456].

І погасло вітхіння,

І не слухає вже його слів

Молоде покоління [7, с. 154], де архаїзм *вітхіння* означає *натхнення* (пояснення наше).

Щоб між вами порядки робить,

Чи ж я кинути в силі

Свої цвіти пахучі та свій

Плід – солодкі дактилі? [7, с. 165], де архаїзм *цвіти* означає *квіти* (пояснення наше); *дактилі* – фініки (за матеріалами інтернетних джерел).

У глибокім мовчанні сю річ

Вухом ловлять гебреї... [7, с. 167], де архаїзм *гебреї* означає *євреї* [3, с. 226].

І не взяв красунів-джигунів,

Що на лірах брязкочуть

І свій хист у мрамурі, в піснях

Віковічнито хочуть [7, с. 168], де архаїзм *джигунів* можна замінити *баламутів* [3, с. 297].

І один за одним понеслись

Передтечі Єгови [7, с. 212], де архаїзм *передтечі* замінюємо *попередником* [3, с. 478].

І в тім леготі теплім була

Таємничая мова... [7, с. 213], де архаїзм *леготі* замінимо *вітрі* [3, с. 609].

Заклинаю тебе

І ворухиться в серці грижа:

Може, я тому винен? [7, с. 190], де архаїзм *грижа* означає *гризота* (пояснення наше).

Автор у тексті поеми «Мойсей» активно вживає архаїзми, що називають риси характеру, вдачі людини, оскільки переважно об'єктом повідомлення є людина, зрідка – на позначення предметів, дій.

З появою нових значень застарілі слова можуть набувати нової емоційної або функційно-стильової забарвленості, і тоді їхнє вживання в мові зумовлене не тільки семантичною, а й стилістичною парадигматикою. Уживання застарілих слів залежить від їхньої експресивності. Унаслідок рідшої вживаності вони вносять у мову деяку незвичайність, виразність. Головною причиною звернення письменника до застарілих слів є їхня здат-

ність набувати в контексті мовленнєвої стилістичної забарвленості, а також можливість сполучатися в окремих випадках із нейтральними лексемами різних функційних стилів. Головне завдання таких слів – емоційно впливати на читача.

Термін «емоція» (з лат. *emovere* – збуджувати, хвилювати) означає психічне переживання, душевне хвилювання (гнів, страх, радість і таке інше), які виникають у людини внаслідок дії на неї зовнішніх і внутрішніх подразників.

Термін «експресія» (з лат. *expressio*) означає виразність, силу вияву почуттів і переживань; якщо мова експресивна, то вона – виразна, їй властива експресія [2]. Поняття «експресивна лексика» уживають у своїх працях І. Білодід, Л. Булаховській, О. Волох, М. Жовтобрюх, Б. Кулик, М. Івченко, Л. Марченко, М. Плющ.

Архаїзми належать, як правило, до піднесених, патетичних слів. З цього приводу академік Л. Булаховський зауважував: «Емоція урочистості легко забезпечується добром синонімічних слів старослов'янського походження, навіть тих, у яких ми не змогли б з погляду сучасної мови помітити ознаки архаїчності» [2, с. 201].

Тому поява експресії пов'язана з набуттям словом додаткових смислових відтінків. Експресивність – категорія передусім семантична. Експресивність у слові незмінно супроводжується розширенням та ускладненням його смислового обсягу, появою в структурі додаткових, побічних смислових відтінків. Щоб передати колорит епохи, показати нелегку дорогу ізраїльського народу, схвильованість і розгубленість, душевне збентеження, суперечливість і невпевненість поглядів, і навпаки – переконливі слова Мойсея, автор застосовує значну кількість архаїзмів. Наприклад:

Я слабший, я немова!

Кому іншому дай сей страшний

Маєстат свого слова! [7, с. 190], де архаїзм *маєстат* має заміник *велич, величчя* [3, с. 636].

Так, з низин тих, *мрячних і лячних,*

Я хотів їх підвести

Там, де сам став, до світлих висот,

І свободи, і *чести* [7, с. 192], де архаїзми *мрячних і лячних* замінимо на *темних і страшних*, а *чести* – на *честі* (пояснення наше).

Горе вам, *нетямучі* раби,

На гордині котурні!

Бо ведуть вас, неначе сліпих,

Ошуканці і дурні [7, с. 178], де архаїзм *нетямучі* замінимо на *нерозумні, на гордині котурні* – на *фальшивий пафос* (за матеріалами інтернет-джерел); *ошуканці* – на *обманщики* [3, с. 873].

Та як кара жорстока мине,

Знову карк ваш затвердне,

Черга злочинів, кар і жалю

Знов свій закрут оберне [7, с. 179], де архаїзм *карк* замінимо на *шия* [3, с. 525]; *закрут* – *крутий поворот* у переносному значенні вживається як *труднощі* [3, с. 399].

Та коли загрозив їм пророк

Новим гнівом Єгови [7, с. 155], де архаїзм *загрозив* замінимо на *погроза* (пояснення наше).

У Франковій поемі «Мойсей», екстрапольованій на тогочасний український ґрунт і з пророчим видінням – уже на сьогоднішнє національне буття, постає ще одна візія – візія

майбутнього, що зливається з персоніфікованим образом віри і надії. Поет добирає ті слова, що повно і всебічно розкривають його сокровенні мрії і думки. Поетично конотовані архаїзми створюють піднесену тональність тих рядків тексту, де постають картини прийдешнього: *будуці дороги (майбутні), вести на путь спасенну (порятунок), засяяти видом (бути гарним), осягнути мету (досягнути), офіривати душу й тіло (пожертвувати), вложити творчі сили (докласти)* та інші.

Образ Мойсея – це не лише його слово – містке, алюзивне, афористичне, аргументоване, це й та містка мовленнєва характеристика, що виражається в архаїзмах, і саме вони формують «експресивний» образ персонажа. Різні грані життя й подвижництва старозавітного пророка вербалізовано у творі. Це архаїзми на позначення зовнішнього вигляду або стану поводиря:

І поник головою Мойсей.

«Горе моїй недолі!» [7, с. 212], де архаїзм *поник* головою означає *похилив голову*.

Хтось говорить! Чом чоло моє

Покривається потом?

Страшно? Ні! Та по серці се йде,

Мов розпаленим дротом [7, с. 184], де архаїзм *чоло* замінимо на *лоб* [3, с. 1604]; *розпаленим* – на *гарячим* (пояснення наше). Архаїзми передають складні й суперечливі стани Мойсея: *усе вгризається в душу (хвилює), стидом палило (було соромно), зарік я положу твердий (обіцянка)* та інші.

Інкили звучить й іронічний сміх, який підкреслює окремі риси характеру персонажів чи ставлення до дії:

Під подертими шатрами спить

Кочовисько ледаче накормити [7, с. 187], де архаїзм *кочовисько* означає кочовий народ (пояснення наше).

Одурив вас Єгова? А ти ж

Був зо мною на згоді?

І контракт підписав, і запис

Могорич при народі? [7, с. 218], де архаїзм *запис* (могорич) замінимо на *випис* (пояснення наше).

Висновки. Висока архаїчна забарвленість, експресивність, властива їм часова приуроченість виділяють архаїзми як засіб художнього зображення дійсності. Застарілі слова рідко вживані в мові, але вони яскраві, своєрідні, контрастні до інших загальноживаних лексем, і тому вносять у текст емоційне напруження.

Глибокий і філософський зміст приховано у поемі «Мойсей», адже це не просто віршована компіляція біблійного тексту, але й завуальований натяк про майбутнє українського народу, про взаємини вождя і народу в процесі наполегливого шукання «обітваної землі», про майбутні сили мас, здатних висунути із свого середовища в процесі революційного руху лідерів, що приведуть до перемоги.

Застаріла лексика у творі переважає в мовленні авторському, адже стилю І. Франка притаманний глибокий психологізм. Авторська оповідь автора тяжіє до лірично-філософських роздумів про майбутнє українського народу. Архаїзми допомагають краще зрозуміти головних героїв, їхні думки та переживання, почуття та дії. Історично маркована лексика є основою явища історичної стилізації художнього тексту.

У перспективі маємо на меті розглянути питання використання інших шарів лексики в поемі І. Франка «Мойсей», що розширить наші уявлення про мовно-мовленнєвий колорит цього твору.

Література:

1. Арапов М.В. Пассивный словарь. Большой энциклопедический словарь. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. 369 с.
2. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Київ : Радянська школа, 1955. 248 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1166 с.
4. Донець Л.С. Особливості мови художніх творів про Київську Русь. *Культура слова*. Київ, 1987. Вип. 32. С. 34–38.
5. Левченко Г.І. Історизми й архаїзми як основні виражальні засоби історичної стилізації. *Молодий науковець XXI століття* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих науковців, 5 квітня 2012 р. Кривий Ріг, 2012. С. 290–292.
6. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история / пер. с исп. *Новое в лингвистике*. Москва : Изд-во иностранной л-ры, 1963. С. 143–343.
7. Франко І.Я. Вірші. Оповідання. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2007. 384 с.

Hreb M., Hrona N. Archaic words within the I. Franko's poem "Moses": the functional aspect

Summary. The article deals with the usage of archaic words within the poem "Moses" (which was written by I. Franko) which are strongly connected with the material culture and mental culture of the Ukrainian people. The authors analyze the nominative and emotional functions of the archaic lexis.

It was found out that due to the nominative function the subjects, phenomena, features, qualities, processes receive their title (name) and they exist with these names within the speakers' lives and within their consciousness.

After the summarizing of the nominative semantics, authors made the conclusion that these archaic words have

the generalized subject semantics which is determined mainly by the noun and pronoun types.

It was determined that with the appearance of new notions and definitions the archaic words are able to gain new expressive and functional-style coloration. Such implementation of archaic words within the poem's text is predetermined not only by the semantic but also by the stylistic paradigmatic.

The detailed analysis of the language of poem "Moses" gave the opportunity to realize that the composition's text is fulfilled with speech means which were appropriate for the reproduced era; but the author doesn't overwhelm the text with the archaic lexis, he keeps the limit of its implementation. Such lexical material is the valuable expressive and imaginative tool. The archaic words give the opportunity to the writer to recreate historically correctly the past events.

It was proved that the archaic deepens the psychological characteristics of heroes; gives the evaluation of events, historical personalities. The solemn grandeur of I. Franko's style and the monumentality of the created image of Moses were predetermined by the wide implementation of archaic words.

The research and studying of the composition's language proves that within the poem "Moses" it is hidden the philosophical sense because this is not only the poetical compilation of the biblical text but also it is the hidden allusion on the future of the Ukrainian nation; it is about the interaction of the chief, leader and his people during the process of the persistent search of the "promised land". I. Franko states that the decent leader is able to lead the people to the victory; this leader is able to provide the fair life, wealth and order within their country.

Key words: poem of I. Franko, lexis, archaic words, nominative function, expressive function.

*Грищенко І. В.,**доктор філологічних наук, доцент,
кафедра мовної підготовки**Навчально-наукового центру «Інститут біології та медицини»
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Анотація. Статтю присвячено новітнім інформаційно-комунікаційним технологіям у процесі викладання української мови як іноземної. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується розширенням можливостей для самоосвіти, незалежного отримання необхідної інформації будь-якого характеру. Звичайно, це ставить нові вимоги перед сучасним викладачем, оскільки треба проявляти креативність для зацікавлення студентів своєю навчальною дисципліною. Встановлено, що перед викладачем постає необхідність самовдосконалення, постійної роботи над отриманням нових знань, необхідність освоювати нові знання та ділитися власними здобутками, використовувати новітні інформаційно-комунікаційні технології, оскільки від цього значним чином залежать результати навчання студентів. Нині викладач має значно більші можливості у процесі підготовки та проведення занять з іноземної мови. Саме від рівня освіченості, методичної грамотності, прагнення освоювати нові технології залежить рівень знань студента.

Методика викладання дисципліни «Українська мова як іноземна» отримала потужний поштовх для розвитку, оскільки тривалий час іноземні громадяни, які прагнули отримати освітні послуги в українських закладах вищої освіти (далі – ЗВО), вивчали російську як іноземну. Тож перед викладачами української мови як іноземної постає нагальна потреба у максимально короткий термін надолужити згаяний час в освоєнні новітніх методів навчання іноземців ф залученні інформаційно-комунікаційних технологій.

Нині ми можемо констатувати, що навчальна дисципліна «Українська мова як іноземна» перебуває у фазі активного розвитку методики викладання. Результати досліджень демонструють залучення сучасних тенденцій, інтенсифікацію застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій для викладання української мови як іноземної. Попри збільшення різноманітних новітніх засобів і шляхів отримання інформації, особистісного спрямування навчання, все ж у процесі вивчення української мови як іноземної важлива роль належить викладачеві, оскільки саме від його професійного рівня, прагнення освоювати нові технології залежить результат вивчення української мови як іноземної іноземними громадянами, які прибули до України з метою отримання освітніх послуг.

Ключові слова: українська мова як іноземна, креативність, технологічні досягнення, особистісне спрямування, інноваційні засоби.

Постановка проблеми. Сучасний етап життєдіяльності людини є динамічним, інформаційно насиченим, постійно ставить перед кожним представником нові вимоги до рівня

освіченості, наявних знань і вмінь, спонукає постійно працювати над підвищенням кваліфікації. На допомогу приходять новітні інформаційно-комунікаційні технології, інноваційні засоби отримання та поширення інформації, доступ до цікавих та актуальних навчальних, інформаційно-довідкових матеріалів. Перед сучасним викладачем постають нові вимоги, оскільки виникає потреба освоювати новітні технології, залучати до навчального процесу технологічні досягнення, проявляти креативність для зацікавлення студентів своєю навчальною дисципліною. Про важливість і необхідність вивчати і знати іноземну мову знають усі, проте в дійсності звичне зубріння граматичного та лексичного матеріалу викликає відразу і формує несприйняття. Тому залучення досягнень новітніх інформаційно-комунікаційних технологій розширює можливості викладача іноземної мови досягнути поставленої мети, зацікавити студентів своєю дисципліною. Методика викладання дисципліни «Українська мова як іноземна» отримала потужний поштовх для розвитку, оскільки тривалий час іноземні громадяни, які прагнули отримати освітні послуги в українських ЗВО, вивчали російську як іноземну. Тож перед викладачами української мови як іноземної (далі – УМІ) постає нагальна потреба у максимально короткий термін надолужити згаяний час в освоєнні новітніх методів навчання іноземців і залученні інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему залучення інтерактивних методів викладання іноземних мов досліджують І. Антонян, Н. Попович, І. Свириденко, Н. Кочубей, С. Сисоєва, М. Соловей, Т. Коваль, Є. Спіцин та інші вчені. Питання використання сучасних комп'ютерних технологій у процесі навчання іноземної мови вивчають І. Кузьміна, О. Юзьвяк, Г. Вороніна, Р. Бужиков, В. Биков, Р. Гуревич, В. Кухаренко та інші науковці. О. Антонів, І. Кочан, Т. Кудіна, А. Кудін, Л. Назаревич, О. Назаревич, Л. Роман та інші дослідники розглядають використання досягнень інформаційно-комунікаційних технологій у процесі викладання УМІ.

Мета статті – узагальнити та систематизувати застосування сучасних ІКТ в організації процесу вивчення УМІ.

Виклад основного матеріалу. Сучасний викладач має значно більші можливості у процесі підготовки та проведення занять з іноземної мови. Оскільки саме від рівня освіченості, методичної грамотності, прагнення освоювати нові технології залежить рівень знань студента, викладачеві доводиться постійно працювати над освоєнням новітніх ІКТ, залученням їх до навчального процесу, постійним оновленням власних знань і вмінь.

Наприклад, Н. Арістова та О. Малихін наголошують, що перед українськими викладачами іноземних мов після приєднання України до Болонської системи виникла необхідність відповідати світовим освітнім стандартам викладання своїх навчальних предметів. Завдяки розвитку Інтернету та інформаційних технологій сучасні викладачі іноземної мови можуть стати членами мережових педагогічних спільнот і можуть вільно обговорювати будь-які актуальні питання. Це дає змогу отримувати нову інформацію, використовувати сучасні методи, ділитися власним досвідом вирішення проблем, спільно використовувати різні навчальні посібники, які можуть підвищити ефективність роботи вчителів іноземних мов, що надає можливість реалізувати свій повний потенціал на робочому місці. Дослідники провели наукове дослідження, результати якого вказують на прямий зв'язок між рівнем активності вчителів іноземних мов у спеціально зосереджених мережових спільнотах і рівнем розвитку їхньої професійної самореалізації [1, с. 237–238]. Вказані дослідження вкотре підтверджують потребу самовдосконалення сучасного викладача, необхідність освоювати нові знання та ділитися власними здобутками, використання новітніх ІКТ.

І. Кузьміна визначила основні дидактичні функції, які можна реалізувати за допомогою використання комп'ютерних технологій, зокрема пізнавальну, розвиваючу, тренувальну, діагностичну, комунікативну. Це, у свою чергу, сприяє зацікавленості іноземною мовою, унаочненню навчального матеріалу, розширенню знань студентів із певної навчальної теми [8, с. 187]. Засоби ІКТ дають викладачеві змогу ефективніше задіяти всі шляхи когнітивної модальності, врахувати специфіку сприйняття інформації представниками різних психотипів в одній групі. Використання сучасних технічних досягнень, інноваційних технологій і методів навчання іноземної мови позитивно впливає на якість мовної підготовки, розвиває здібності студентів у процесі освоєння мовного матеріалу [5, с. 16].

Поряд із традиційним підручником нині активно використовується в навчальному процесі електронний підручник. На думку Н. Арістової, електронний підручник характеризується інтерактивністю, в ньому наочний, навчальний і довідковий матеріал подається у взаємозв'язку. Це створює можливість взаємодії комп'ютерів і студентів шляхом активізації їхньої навчальної діяльності, зацікавлення учасників навчально-пізнавального процесу; сприяє формуванню мотивації вивчення іноземної мови. Перед викладачем постає потреба врахування індивідуальних психологічних особливостей студентів, необхідність презентації навчального матеріалу в ігровій та інтегративній формах. Використання електронного підручника сприяє покращенню результатів навчання, зумовлює підвищення ефективності навчання на заняттях з іноземної мови і реалізацію дидактичного принципу оптимізації на практиці [4, с. 114]. Використання електронного посібника розширює навчальну автономію студента, дає можливість освоювати навчальні матеріали у зручний для студента час. О. Антонів наголошує, що ефективність самостійного навчання залежить від особистої вмотивованості, прагнення освоїти українську мову, залежить від сумлінного та старанного підходу до організації власної навчально-пізнавальної діяльності [2, с. 60]. Т. Кудіна та А. Кудін наголошують на формуванні моделі особистісно-орієнтованої освіти. На їхню думку, «... реалізація особистісно-орієнтованого підходу в навчанні мов у вищій школі вимагає застосування методичних систем, які містять елементи

інтерактивності, індивідуалізації навчальної траєкторії студента, оперативного контролю засвоєння мови в різних режимах самостійного пошуку і на різних рівнях складності» [7, с. 17].

Поряд із навчальними посібниками сучасна методика викладання іноземної мови пропонує використовувати інтерактивні методи навчання. Л. Роман зазначає, що інтерактивні методи мають гармонійно входити до цілісної системи, яка передбачає «... найраціональніше застосування відібраних з урахуванням принципів комунікативності, доцільності впровадження та взаємного доповнення інтерактивних методів, прийомів, засобів і форм навчання іноземних мов із метою досягнення заздалегідь запланованого (бажаного) навчального результату» [10, с. 109]. Сучасний процес освоєння іноземної мови передбачає вміння правильно сформулювати власну думку, підтримати розмову, брати участь у діалогічному спілкуванні. Як указує І. Кочан, саме діалогічне навчання становить основу інтерактивних технологій, в процесі якого студенти вчать комунікувати, вирішувати складні проблеми на основі аналізу ситуацій. Інтерактивні технології реалізуються в групових формах навчальної діяльності, роботі в групах, у парах. І. Кочан називає такі методи інтерактивного навчання: «*мозковий штурм*», «*дерево рішень*», «*акваріум*», «*кейс-метод*», «*синектику*», «*інтерв'ювання*», *метод гронування* (асоціативний куц), *метод ПРЕС*, *інтелектуальну розминку*, *тематичну дискусію* та інші, які варто використовувати і в методиці викладання УМІ [6, с. 17]. Використання кросвордів, вікторин для перевірки засвоєння лексичного і граматичного матеріалу є цікавим і водночас дієвим у процесі вивчення мови.

Сучасні викладачі УМІ активно працюють над навчально-методичним забезпеченням цієї дисципліни, зокрема створюють друковані та електронні навчальні матеріали, готують аудіозаписи, мультимедійні презентації, різноманітні таблиці, ілюстративні матеріали тощо. Розвиток інформаційних технологій розширює можливості, зокрема використання підкастів, соціальних мереж, вікторини («Kahoot») та іншого у навчальному процесі. Все це сприяє розвитку навичок говоріння іноземців, освоєнню окремих розмовних зворотів, можливості брати участь у дискусіях. Дослідження показують, що аудіопідкасти як доповнення до навчальних підручників і посібників дають змогу розвивати навички аудіювання самостійно та мобільно, сприяють закріпленню отриманих знань під час аудиторного заняття, стимулюють поповнення словникового запасу слухачів, розширюють їхні лінгвокультурологічні уявлення та задовольняють когнітивні потреби, дають їм змогу «... не просто сприймати мову носіїв, а й відтворювати інтонаційний малюнок іноземної мови, розрізняючи різні акценти». Використання вікторини «Kahoot» додає інтерактивності на занятті, створює здорову конкуренцію та дух змагання. Мережа Facebook, зокрема тематичні сторінки української мови як іноземної, дає змогу завантажити потрібну додаткову інформацію [9, с. 76–78]. Загалом, на просторах Інтернету є значна кількість сайтів для вивчення УМІ. На нашу думку, варто не лише послуговуватися їхніми матеріалами для самостійного вивчення, а й використовувати ці ресурси для закріплення вивченого на занятті під керівництвом викладача. Використання програми PowerPoint дає змогу викладачам УМІ проявляти свою креативність у підборі матеріалів і власне бачення під час подачі навчального матеріалу для конкретної групи студентів, що сприяє дотриманню особистісного підходу у навчанні.

Висновки. Сучасний стан навчальної дисципліни УМІ демонструє активний розвиток методики викладання, який характеризується залученням сучасних тенденцій, інтенсифікацією застосування новітніх ІКТ для викладання УМІ. Попри збільшення різноманітних новітніх засобів і шляхів отримання інформації, особистісного спрямування навчання, все ж у процесі вивчення УМІ важлива роль належить викладачеві, оскільки саме від його професійного рівня, прагнення освоювати нові технології залежить результат вивчення УМІ іноземними громадянами, які прибули до України з метою отримання освітніх послуг.

Література:

1. Malykhin O., Aristova N. Investigation into the Participation Activity Rate of Foreign Languages Teachers in Specially Focused Network Pedagogical Communities. *The new Education Review*. 2018. P. 227–233.
2. Антонів О. Дистанційне вивчення мови: проблеми та методи. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 48–54.
3. Антопян І., Попович Н. Використання інтерактивних методів навчання при викладанні іноземних мов у закладах вищої освіти. *Лінгвістика* : зб. наук. пр. 2019. № 1 (40). С. 108–117.
4. Арістова Н. Формування мотивації вивчення іноземної мови у студентів навчальних закладів : монографія. Київ : ТОВ «ГЛІФМЕДІА», 2015. 240 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/322869236_N_O_Aristova.
5. Грищенко І. Активізація репрезентативних систем сприйняття у процесі навчання української мови як іноземної. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса, 2018. № 35. С. 15–17.
6. Кочан І. Нові освітні технології в практиці викладання української мови як іноземної. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2008. Вип. 3. С. 14–20.
7. Кудіна Т., Кудін А. Новітні технології у викладанні української мови як іноземної в мережевій мовній лабораторії. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2014. Вип. 10. С. 17–25.
8. Кузьміна І. Використання сучасних інформаційних технологій на заняттях з іноземної мови. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. № 3(24). С. 186–190.
9. Назаревич Л., Назаревич О. Інноваційні підходи до вивчення української мови як іноземної за допомогою інтернет-технологій. *Актуальні питання організації навчання іноземних студентів в Україні* : мат-ли IV Міжнар. наук.-метод. конф., 2–4 травня

2018 р. Тернопіль, 2018. С. 7–78. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/25848/2/TLISU_2018_Nazarevych_L-Innovative_approaches_76-78.pdf.

10. Роман Л. Інформаційні технології як інновація у викладанні української мови як іноземної. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (22). Issue: 45. С. 42–45.

Hryshchenko I. Using of modern information and communication technologies of studying Ukrainian as foreign language

Summary. The article is dedicated to new information and communication technologies in the process of teaching Ukrainian as foreign. The current stage of development of society is characterized by increased capacity for self-education, independent access of any relevant information. In this connection particular importance should be focused to new requirements towards contemporary teacher. It is a need to motivate students their academic. It is of importance to note the teacher has to improve the skills, constantly works to generate new knowledge and shares own experiences. The emphasis has been placed on new information and communication technologies.

Now we can ascertain the fact of intensification of arrival of foreigners for education to Ukraine.

It must be stressed the teaching methods Ukrainian as foreign have obtained a major push for development. The data clarify the long term of dominance of Russian language in Ukrainian higher education institutions. Methodology on teaching Ukrainian as foreign is in an active period of development and improvement. Teachers of Ukrainian as foreign have to make up for lost time in the development of the latest methods of teaching foreigners in a short period.

The data indicate the level of education, methodical literacy, the desire to master new technologies of teacher depends on the level of knowledge of the student. Contemporary teacher has much more opportunities in the process of preparing and conducting lessons of the foreign language. Also it is of importance to note the bringing new information and communication technologies.

Despite the increasing number of new means and ways of obtaining information, personal learning, and the important role belongs teacher.

Depend on the qualifications of the teacher; desire to absorb new information and communication technologies relies effect of Ukrainian as foreign teaching.

Key words: Ukrainian as foreign, creativity, technological advances, personal orientation, innovative tools.

*Каспич Г. Г.,**викладач вищої категорії**Технологічно-промислового коледжу**Вінницького національного аграрного університету*

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ

Анотація. Статтю присвячено драматургічній інтертекстуальності, яка нині претендує на ключове місце серед комунікативних стратегій сучасної культури. Наголошено на актуальності означеної проблеми, розкрито стан дослідження. Зазначено, що українська драматургія кінця ХХ – початку ХХІ століття перебуває в тісному зв'язку з національною та світовою культурною тенденцією. Проаналізовано праці вчених, присвячені драматургічному інтертексту. Визначено моделі власне драматургічної інтертекстуальності. Зроблено зауваження щодо меж терміна «сучасна драматургія», які нині є доволі розмитими.

У статті наголошено, що сучасний драматургічний процес неможливо уявити поза різними проявами інтертекстуальності. Однією з вагомих моделей драматургічної інтертекстуальності є така: один текст у певному обсязі, зберігаючи сюжет, потрапляє всередину п'єси, стає її вставним конструктом. Рельєфно сприймаються інші різновиди інтертекстуальних прийомів, а саме: стильові алюзії, цитатні ремінісценції, жанрові та сюжетні матриці, діалоги культур та епох. Нерідко українські драматурги перетворюють свої тексти на свідому літературну гру, розраховуючи насамперед на підготовленого читача. Зазначено, що для сучасної української драматургії особливого значення набуває вивчення її оновленої жанрової системи, оскільки нормативні драматичні жанри уже давно не функціонують як повноцінні формозмістові одиниці, всі жанрові кордони стають рухомими. У зв'язку з цим дослідники пропонують до жанрів, які не вкладаються у традиційно-нормативні норми, застосовувати синергетичний підхід.

Дискусійним є питання щодо меж терміна «сучасна драматургія», які нині є доволі розмитими. Варта уваги думка О. Бондаревої, яка відлік сучасної драматургії починає з 1980 – 1990-х рр. і вважає, що верхня її межа є відкритою та рухомою. Дослідниця виокремлює різні стратегії авторефлексії художньої літератури, через які в сучасній українській літературі заявляє про себе інтертекст.

Цікавою є думка Л. Бондарук, яка вказує на різні рівні культурологічного інтертексту та механізми його функціонування в літературному тексті.

Отже, проблема культурологічного інтертексту як важлива складова частина українських п'єс може бути предметом окремого дослідження.

Ключові слова: драматургія, інтертекстуальна традиція, образи, сцена, жанр.

Постановка проблеми. Українська драматургія кінця ХХ – початку ХХІ століття веде постійний діалог із національною та світовою культурною традицією, апелюючи як до знакових, так і до менш відомих текстів, митців, художніх практик. Нерідко її тексти містять системні елементи подвійного кодування – тобто розраховані як на пересічного «споживача», так

і на яскравого інтелектуала, здатного вловлювати актуалізовані або ретрансльовані культурні алюзії, відчувати «мікроелементи» неназваних текстів і навіть через обважніле культурним досвідом сприйняття включатися в інтерпретаційну гру, стаючи новим «співтворцем» драматургічного тексту. Інтертекстуальність, – переконана М. Шаповал, – нині претендує «посісти ключове місце серед комунікативних стратегій сучасної культури» [16]; С. Петровська наголошує на суттєвому посиленні комунікативного аспекту інтертексту в сучасній літературній та літературознавчій практиці [9, с. 312]; на думку В. Просалової, саме інтертекстуальність визначає художній текст «як поєднання численних інших текстів чи їх фрагментів, сполучення несполученого, іноді парадоксального, що призводить до невичерпності й непередбачуваності авторських варіацій» [10, с. 4]; для Т. Динниченко очевидно, що «концепція інтертекстуальності вивела на поверхню глибинні «вічні питання»: існування і розвитку культури, культурної пам'яті та еволюції людства, свідомого і несвідомого у творчості і сприйнятті художніх творів» [8, с. 11]. А.Н. П'єге-Гро вважає, що інтертекстуальність не можна розглядати ані як наслідування, ані як філіацію: «Йдеться не стільки про запозичення (цитати завжди поза лапками), скільки, насамперед, про несвідомі і ледь вловимі сліди. Якщо визначити інтертекстуальність саме так, то вона не вимагає ані наслідування тих чи інших творів минулого, ані міжтекстових відсилань, проте передбачає принципову рухомість самого письма, що транспонує попередні чи нинішні висловлювання» [11].

Подібні варіації програмує гнучкість та еластичність дослідницького простору, оскільки відбуваються суттєві трансформації самого матеріалу, з яким працює сучасний літературознавець: «Література дедалі рішучіше пориває з життєвою реальністю, втрачає свою «міметичну референційність» (вислів Дж.Х. Міллер. – Л.Б.), заглиблюється в самопізнання і шукає джерел розвитку вже всередині себе. Утворюється широке поле метапоетики, яке стирає межі між власне художніми і науково-філологічними жанрами» [1, с. 7]. Філологічний «третій» текст – «інтерпретанта» (М. Ріффатерр) виконує особливу функцію: нерідко він здатен виявляти у творі ті приховані шаблі, які автор не закладав інтенційно, а читач не відчув інтуїтивно. Філолог-інтерпретатор, виявивши прихований потенціал художнього тексту, категоризує його в ціннісні концепти, накладаючи різні рівні абстрактності на категоріальні дихотомії, які відображають внутрішній і зовнішній світи та об'єкт і його оцінювану властивість: через цю реалізовану функцію у сучасному літературознавстві актуалізуються ідея «інакшості» та принцип «іншого», які, за слухними міркуван-

нями В. Галич, «допомагають представити текст як багатошарове явище, висвітлити в ньому відношення одного і багатьох, одиничності і множинності» [6, с. 14]. На думку О. Бондаревої, «драматурги, які подають не лише репліковану біографію письменника, а й супроводжують свої роздуми текстуральними відсиланнями до його художніх творів, потрапляють у надскладну ситуацію розрізнення «голосів» біографічно реального та естетичного суб'єктів і організації цих двох субтекстів у певний ряд драматургічних взаємин» [2, с. 192].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо в царині дослідження прози та поезії інтертекстуальні практики опрацьовуються літературознавцями стабільно і ґрунтовно (В. Антофійчук, О. Астаф'єв, А. Волков, О. Гальчук, Л. Гетьман, Т. Динниченко, Д. Затонський, Н. Ліхоманова, Д. Наливайко, І. Набітович, Н. Науменко, І. Нікітіна, А. Нямцу, Т. Пашняк, В. Прасолова, П. Рихло, О. Штепенко та багато інших), то для драматургії проблема інтертекстуальності, на думку Є. Васильєва, «належить до найменш розроблених», оскільки драматургічні тексти «приваблюють увагу дослідників інтертексту набагато меншою мірою, ніж тексти прозові та поетичні» [4]. Приймаючи цю тезу Є. Васильєва, зазначимо, що у працях О. Бондаревої, М. Гуцол, О. Когут, Н. Малютіної, М. Шаповал та, зрештою, самого Є. Васильєва драматургічному інтертексту вже приділено увагу. О. Бондарева пропонує концепцію транзитивного героя сучасної української драми та активно працює з її найширшими претекстами, М. Гуцол фіксує, як сучасна українська література обирає за основу традиційні сюжети і образи, О. Когут звертається до архетипних сюжетів і образів із позицій психоаналітичної теорії; Н. Малютіна впевнено працює у царині драматургічної інтертекстуальності та інтермедіальності, М. Шаповал розглядає дериваційні, жанрові та наративні стратегії інтертекстуальності в сучасній українській драматургії [2, с. 343].

І. Гринишина і Т. Марченко звертають увагу на те, що «дуже багато західноєвропейських та українських письменників інтерпретують жанрові структури, мотиви, образи своїх авторитетних попередників, не відкидаючи досвіду, але й не будучи слухняними продовжувачами» [7]. По суті, дослідницями запропоновано універсальний шлях аналізу інтертекстуальних ресурсів конкретного твору через: 1) мотивні коди, 2) образну специфіку та 3) жанрові структури. Відповідно, ми скористаємось цим алгоритмом у побудові логіки аналізу емпіричного драматургічного матеріалу.

Мета статті визначається неповнотою досліджень, присвячених проявам інтертекстуальності в драматичних жанрах.

Виклад основного матеріалу. Сучасний драматургічний процес, як і всі його тексти, важко уявити поза різними проявами інтертекстуальності. Одна із питомих моделей власне драматургічної інтертекстуальності – коли один текст у певному обсязі, зберігаючи сюжет, потрапляє всередину п'єси, стає її вставним конструктом та інспірує структуру «театру в театрі». На сцені також доволі рельєфно сприймаються інші різновиди інтертекстуальних прийомів – стилеві алюзії, цитатні ремінісценції, жанрові та сюжетні матриці, діалоги культур та епох. «Текст усередині іншого тексту може створювати чи модифікувати шкалу «реальний-фікційний», «дійсний-умовний», а також «природний-штучний», констатує відповідні опозиції або ж знімаючи їх» [1 с. 32], проте інтертекстуальна природа сучасної української драматургії виходить за межі подібних

опозицій: оскільки далеко не всі п'єси зазнають сценічного втілення і не можуть розраховувати на довге сценічне життя, українські драматурги В. Босович, Я. Верещак, О. Гончаров, О. Миколайчук, Неда Неждана, О. Чирков, Л. Чупіс та багато хто ще нерідко перетворюють свої тексти на свідому літературну гру, розраховуючи, у першу чергу, на підготовленого, обізнаного з певним реєстром літературних творів читача, для якого не треба писати розлогі коментарі. «Зазвичай автор, розраховуючи на підготованого читача, намагається такого коментування не давати, особливо якщо йдеться про загальновідомі цитати і прецедентні тексти, до яких іде відсилання» [16]. Так, яскравою інтертекстуальністю насичені п'єси «Іконостас України» В. Вовк, «Рукавичка» В. Діброви, «Мені тісно в імені твоєму» Т. Івашенко, «Третя рота» О. Клименко, «Друже Лі Бо, брате Ду Фу» О. Лишеги, «Ассо та Піаф, або Ще один тост – за Мермоза!» О. Миколайчука, «І все-таки я тебе зраджу» Неди Нежданої, «Доки море перелечу» В. Фольварочного, «Бідолашний Гамлет» О. Чиркова, «Сподіватись» Ю. Щербака та багато інших драматургічних текстів, чим, власне, розбивається «міф про неінтелектуальність української літератури» [13, с. 165]. Отже, «найширший літературний дискурс розглядається сучасними драматургами як своєрідна міфологічна система, придатна для гри та інтерпретації через сформованість власного асоціативного поля, а безліч новітніх драматургічних текстів починає орієнтуватися на елітарного реципієнта, здатного декодувати ті чи інші ігрові стратегії в опрацьованні літературних міфів», – зазначає О. Бондарева [2, с. 272–273]. Проте найновіші дослідники розвивають ідею інтелектуальної інтертекстуалізації драми далі, поширюючи її не тільки на рівень власне текстів, але й на жанрову креацію.

«У драматургії кінця ХХ – початку ХХІ століть процес інтертекстуалізації є <...> потужним, сказати б, тотальним. Інтертекстуальність сучасної драми призводить не лише до збігів і сходжень двох текстів чи двох авторів, але й до створення нових оригінальних жанрових форм», – наголошує Є. Васильєв [5, с. 187]. Він же зауважує, що «до проблем, пов'язаних із жанротвірними процесами, в останні десятиліття додалась також метадрама та метаатральність» [5, с. 12].

Для дослідження сучасної української драматургії особливого значення набуває саме вивчення її оновленої жанрової системи. На тому, що «чистих жанрів» у художній літературі вже давно майже не існує, наголошує А. Черниш: «Сучасний текст – це синтезовані жанрові утворення, жанрові комбінації, гібридні текстові сполуки, в яких набір рис одного – провідного/прототипного – жанру переважає і є донором для інших текстових інваріантів, текстів-реципієнтів» [14, с. 144]. Позицію «текст як донор» А. Черниш вважає ключовою для потрактування постмодерного прозописьма, де «категорія текстового донорства втілюється як на рівні одного тексту, так і на рівні гіпертексту» [14, с. 144].

Нормативні драматичні жанри (комедія, трагедія, власне драма, фарс та інші) в драматургії також уже давно не функціонують як повноцінні формозмістові одиниці, натомість усі жанрові кордони стають рухомими та взаємопроникними. Таким чином, традиційна теорія жанрів перестає працювати на такому матеріалі, виникає необхідність нової дослідницької оптики. Наприклад, Д. Чик пропонує до жанрів, які не вкладаються в традиційно-нормативні рамки, застосовувати синергетичний підхід: «Поняття «жанрової системи» у призмі синергетики

передбачає нове розуміння системи – утворення елементів, які перебувають між собою у складних взаємозв'язках. Як відомо, саме революційний відхід від розуміння системи як замкнутої множини елементів до розгляду системи як відкритої структури дав вченим змогу по-новому оцінити загальні закономірності функціонування явищ і процесів у площинах різних наук <...> Розгляд жанрових систем у художній літературі із застосуванням такого нового методологічного осмислення дозволить дати відповідь не лише на питання щодо особливостей структури, але й стосовно відкритості жанрів та їхньої здатності до сприймання зовнішніх та внутрішніх впливів» [15, с. 24–25].

І кілька зауважень щодо меж терміна «сучасна драматургія», які нині є доволі розмитими. Так, М. Шаповал як сучасну розглядає майже всю драматургію ХХ і початку ХХІ століть, у поле її аналізу як «сучасні» потрапляють п'єси в діапазоні від класиків І. Кочерги, Я. Мамонтова, М. Куліша до В. Діброви, О. Росича, В. Сердюка, О. Ірванця, Л. Чупіс, Неди Нежданой та інших сучасних авторів різних творчих поколінь. Водночас більшість дослідників сучасної драматургічної літератури (О. Бондарева, Л. Бондар, Н. Веселовська, Т. Вірченко, М. Гуцол, О. Когут, Н. Малютіна, Н. Мірошніченко, Ю. Скибицька, А. Скляр, Л. Сидоренко, О. Хомова, О. Цокол) у цьому контексті ведуть мову про драматургію, нижньою хронологічною межею для якої є 1980-ті рр., а верхньою – поточний рік. Проте від початку ХХІ століття цей період стає дедалі тривалішим, отже, поступово пересувається і нижня його межа. Так, в одній із найсвіжіших теоретичних праць, присвячених сучасній драматургії, Є. Васильєв засвідчує, що «під сучасною драматургією (якій має відповідати англійський термін *contemporary drama*) ми розуміємо світову драматургічну практику упродовж останніх десятиліть, починаючи з 1991 року» [5, с. 13], мотивуючи цю точку відліку глобальними геополітичними змінами у світовому контексті – насамперед, розпадом Радянського Союзу та ще кількома співмірними подіями: «Розпад СРСР та утворення на його теренах п'ятнадцяти незалежних держав, крах соціалістичної системи в Європі, фактичний розпад країн Югославії та початок воєнних дій між її колишніми республіками, кінець протистояння двох наддержав і двох систем, завершення Холодної війни, війна у Перській затоці – усі ці події глобального геополітичного значення не могли не вплинути і на розвиток світової культури, у тому числі драми і театру» [5, с. 5]. О. Бондарева відлік сучасної драматургії маркує 1980–1990-ми рр. і вважає, що верхня її межа лишається відкритою та рухомою, а саму сучасну драматургію розглядає як перегляд «внутрішніх естетичних резервів всеохопного концепту «Театр» і семантичних полів, пов'язаних із його внутрішнім наповненням» [2, с. 454].

Дослідниця виокремлює різні стратегії авторефлексії художньої літератури, через які в сучасній українській драматургії проявляє себе інтертекст: «Українські драматурги кінця ХХ – початку ХХІ ст. повертають драматургічним текстам рафінований літературоцентризм, який закріплюється через різні алюзивно-ремінісцентні принципи: а) через гру з традиційними сюжетами і вічними образами («Помилка Сервантеса» В. Герасимчука, «Осінь у Вероні», «Заповіт цнотливого бабця» А. Крима), їх апокрифічне переосмислення; б) гру з діахронним дискурсом тривалих літературних рецепцій «традиційних структур» («Заповіт цнотливого бабця» А. Крима, «Помилка Сервантеса» В. Герасимчука, «Дванадцять ніч,

зіграна акторами далекої від Англії країни, які ніколи не знали слів Шекспіра» В. Клименка); в) завуальоване дистанціювання від літературних претекстів, використання їх естетичних кодів в інших семантичних площинах («Блонді та Адольф» З. Сагалова); г) авторську гру новітніх драматургів із відомими біографічними міфами видатних письменників через полеміку з їх творчістю («Не вірте добродію Кафці!» З. Сагалова, «Поганські свята (Лев і Левиця)» І. Коваль). Вона ж звертає увагу на те, що «в новітніх п'єсах нерідко домінує семіотичний контекст креативної життєвої поведінки» [2, с. 196], і у такий контекст як раз вписуються всі біографічні п'єси В. Герасимчука.

Фактично, як зауважує Л. Сидоренко, «Олена Бондарева підкреслює постмодерний характер авторефлексії літератури – гру, іронію, змішування кодів, відверту інтертекстуальність, деміфологізацію і одночасно повернення до настанов модернізму, актуалізованого саме сучасною українською літературою, особливо до створення нового міфу, елітарності, уваги до фігури митця» [12, с. 3]. Також заслуговує на увагу спостереження Л. Бондарук: «Художній текст як варіант культурної трансформації дедалі частіше наповнюється універсальними структурами, серед яких міфопоетичні, архетипні, символічні посідають провідне місце й уже не розглядаються як елементи долітературної архаїки, а навпаки, як структурні елементи індивідуального й колективного несвідомого, а отже, як структурні елементи літературної системи» [3, с. 295]. По суті, Л. Бондарук вказує на різні рівні культурологічного інтертексту та механізми його функціонування у літературному тексті.

Висновки. Предметом окремого дослідження може бути аналіз того, як у сучасних українських п'єсах працює культурологічний інтертекст у тих складниках, які виокремлені у попередньому підрозділі. Є чимало авторів, творчість яких нині вже може бути проаналізована монографічно, і драматург Валерій Герасимчук – один із них.

Література:

1. Біловус Л.І. Інтертекстуальність як модус новаторства (на матеріалі творчості І. Світличного та В. Стуса): дис. ... канд. філол. н. : 10.01.06 «Теорія літератури». Тернопіль, 2003. 172 с.
2. Бондарева О.Є. Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв'язку через жанрове моделювання : монографія. Київ : Четверта хвиля, 2006. 512 с.
3. Бондарук Л. Символ у багаторівневій структурі тексту: Марсель Пруст, Морес Метерлінк : монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2015. 336 с.
4. Васильєв Є. Інтертекстуальність у драматургії ХХ століття: Владімір Набоков і Ежен Йонеско. URL: <http://studentam.net.ua/content/view/8840/97/>.
5. Васильєв Є. Сучасна драматургія: жанрові трансформації, модифікації, новачі : монографія. Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2017. 532 с.
6. Галич В. Семіотика інтертекстуальності публіцистичного твору: соціально-комунікативна рецепція: монографія. Рівне: ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. 120 с.
7. Гринишина І. Інтертекстуальність та її роль в аналізі літературного твору. *Філологічні науки. Літературознавство*. URL: <http://esnuir.eunu.edu.ua/bitstream/123456789/5947/3/8.pdf>
8. Динниченко Т.А. Типологія форм інтертекстуальності у французькій модерністській прозі (на матеріалі творів Андре Жіда) : автореф. дис. ... к-та філол. наук. Київ, 2016. 19 с.
9. Петровская С.С. Параметры интертекстуальности в филологическом анализе текста. *Актуальні проблеми слов'янської філології* :

- міжвуз. збірник наук. ст. / відп. ред. В.А. Зарва. Київ : Освіта України, 2008. Вип. XVI : Лінгвістика і літературознавство. С. 304–313.
10. Просалова В.А. Інтермедіальні аспекти новітньої української літератури : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2015. 154 с.
 11. Пьерге-Гро Н. Введение в теорию интертекстуальности. URL: <http://abuss.narod.ru/Biblio/piegego.htm>.
 12. Сидоренко Л.І. Своєрідність сучасної біографічної драми: наукова рецепція. *Південний архів. Філологічні науки*. 2017. № 69. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/31357>
 13. Хороб С.І. Українська драматургія: Кризь виміри часу: збірник статей. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. 200 с.
 14. Черниш А. Особливості жанрової дифузії в постмодерному тексті. Філологічні науки: Літературознавство. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк, 2015. С. 143–146.
 15. Чик Д.Ч. Longo sed proximus intervallo: жанрові системи української та англійської прози кінця XVIII – середини XIX ст. : монографія. Хмельницький, 2017. 356 с.
 16. Шаповал М. Система координат: типологія міжтекстової взаємодії та маркери інтертекстуальності. *Вісник Львівського університету*. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=18967>.

Kaspich H. Intertextuality as specific feature of modern ukrainian dramaturgy

Summary. The article is devoted the dramaturgy intertextuality which occupies the major place among communicative strategies of modern culture. It is emphasized on the urgency of the issue, the research stage is revealed. Is is also defined, that Ukrainian Dramaturgy closely connected with the national and world cultural tendency. Scientist works, devoting to dramaturgy intertextuality, are analyzed. Models of the dramaturgy intertextuality are also determined there.

The exact meaning of term “modern dramaturgy” which is not studied profoundly given in the article.

Modern dramaturgy cannot exist beyond intertextuality different evidence, is emphasized in the article. The main example of dramaturgical intertextuality is the certain text, keeping the plot, gets inside the play and becomes its expletive construct. Other types of intertextual techniques, such as style allusions, quotation reminiscences, genre and plot matrices, dialogues of cultures and eras, are perceived in a precise manner. It happens very often that Ukrainian playwrights turn their texts into a literary play, primarily relying on a prepared reader. It is noted that the study of its updated genre system is of particular importance for modern Ukrainian dramaturgy, since normative dramatic genres have not been functioning as complete form-content units, and all genre boundaries are becoming movable. That is why, researchers propose to apply a synergistic approach to genres that do not meet traditional norms.

The issue of the boundaries of the term “modern dramaturgy”, which is now quite blurred, is controversial now. O. Bondareva’s opinion, is worthy of attention, according her theory modern dramaturgy began from 1980 to 1990, and its upper boundary is open and mobile. The researcher identifies various strategies of autoreflexion of fiction, through which the modern Ukrainian literature declares itself an intertext.

The opinion of L. Bondaruk is interesting too, she points to the different levels of cultural intertext and the mechanisms of its functioning in the literary text.

Therefore, the problem of cultural intertext as an important part of Ukrainian plays may be the subject of a separate study.

Key words: dramaturgy, intertextual tradition, image, scene, genre.

*Коч Н. В.,**доктор филологических наук,**профессор кафедры общей и прикладной лингвистики**Николаевского национального университета имени В. А. Сухомлинского*

ФЕНОМЕН ТЕЛЕСНОСТИ В ДРЕВНЕРУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ (КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТАФОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ)

Анотація. У статті на матеріалі пам'яток давньоруської писемності аналізуються базові метафоричні моделі свідомості, якими людина оперує в процесі пізнання дійсності. Когнітивно-культурологічний підхід до вивчення феномена тілесності передбачає аналіз вербалізованих концептуальних схем на основі антропоморфного коду як фундаментальних універсальних припущень гносеології. Перевага лінгвокультурної теорії полягає в змозі об'єктивувати культурний контекст вербальними засобами, що дає змогу дослідити мовний потенціал тілесно орієнтованої метафори. Архетиповість та універсальність такої метафори зумовлює утворення концептуальних зв'язків із різними сферами пізнання, зокрема релігійною. У давньоруській культурі концептуальні метафори, що базуються на тілесному досвіді, вбудовуються, перш за все, в аксіологічну систему православного християнства, яка визначає вектор розвитку східнослов'янських культур. Базовою метафорою сприйняття «сакрального тіла» є метафора «відбитку» («печатки», «сліду»). Дослідження в релігійному дискурсі природи метафоричних понять на зразок «слід Христа», пов'язаних із місіонерською ідеєю слідування шляхом християнського вчення, вказує на взаємозалежність фундаментального допущення «реальність у свідомості має свій відбиток» та антропоморфно зумовлених орієнтацій «верх» і «право». Широке використання антропоморфної знакової системи у процесі концептуалізації релігійних знань, зокрема категорії «внутрішньої людини», доводить її первинність, стабільність і всезагальність. Виділення інструментальної функції тілесно орієнтованої метафори як універсального способу культурного пізнання дає підстави для визнання її культурної цінності. Така метафора є носієм культурного знання, а її мовні експлікації відображають специфіку його застосування в конкретній лінгвокультурі.

Ключові слова: давньоруська лінгвокультура, пам'ятки східнослов'янської писемності, когнітивна метафора, тілесний код, антропоморфна метафора, метафора «сакральне тіло», метафора «відбитку».

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен телесності – об'єкт дослідження філософії, соціології, психології, естетики, теології – інтересує наукову думку як з точки зору формування різних антропоцентристських теорій, так і телесних практик (аскетических, гедоністических і пр.), більше значення в розробку яких має когнітивно-культурологічний підхід. Многообразіє взглядов на двойственную природу человека как телесно-духовную сущность от античных пред-

ставлений (человек – часть Космоса) до сложившихся на сегодня основных научных концепций укладывается в ряд философских парадигм, представленных онтологическим, феноменологическим, философско-антропологическим, социокультурным, лингвокультурным и другими научными направлениями. Так, например, в современной философии феноменологический подход к исследованию двуединства тела и души осуществлен в трудах Ж. Батая, М.М. Бахтина, Э. Гуссерля, М. Мерло-Понти. Крайние позиции определяют концепции Э. Гуссерля, который абсолютизирует духовное, отрицая телесное, и М. Мерло-Понти, трактующего человеческое тело как некий универсум (метафора «феноменологическое тело»). Одним из наиболее перспективных направлений, изучающих природу человека, является философско-антропологический, представленный работами по истории культуры (А.Я. Гуревич, П.С. Гуревич, М.С. Каган, Б.В. Марков, М.В. Попович), а также истории и философии религии (С.С. Аверинцев, Л.П. Карсавин, В.Н. Лосский). Социокультурная теория рассматривает «культурное тело» (М. Фуко, М. Мосс) или «социальное тело» (Ж. Делез, Ф. Гваттари) через призму социальных преобразований в обществе. По убеждению М. Мосса, «культурное тело» является носителем аксиологически значимых смыслов, что проявляется в его специфической функциональности в социуме и непосредственной связи с процессом формирования коллективного сознания. Конкретные телесные практики племенных народов и представителей различных религиозных групп в рамках социокультурной теории изучали Э. Дюргейм, К. Леви-Стросс, М. Элиаде. Если явное преимущество социокультурной концепции, заключающееся в возможности погрузиться в культурно-исторический контекст, позволяет изучить динамику развития феномена телесности в конкретной цивилизации, то не менее явное преимущество лингвокультурной теории, заключающееся в возможности объективировать такой контекст средствами языка, позволяет исследовать культурный потенциал конкретного знакового кода.

Анализ древнерусских представлений о человеке как телесно-духовной сущности содержится в фундаментальных философских, филологических, исторических, этнографических, искусствоведческих трудах ученых XIX–XXI вв. (А.Н. Афанасьев, Е.В. Барсов, Ф.И. Буслаев, А.Н. Веселовский, В.О. Ключевский, И.И. Срезневский, И.А. Тихомиров, С.М. Толстая, П.А. Флоренский и др.). Широко известные труды В.П. Адриановой-Перец, И.П. Еремина, М.А. Брицына, В.В. Виноградова, Г.О. Винокура, А.С. Демина, В.В. Колесова, Д.С. Лихачева,

А.М. Панченко, В.Н. Топорова, О.Н. Трубачева и многих других исследователей посвящены проблеме изображения человека в культуре Древней Руси, в рамках которой рассматриваются вопросы формирования древнерусской лингвоментальности.

Мысль о том, что исходными обобщениями человеческого опыта являются концепты, основанные на телесном опыте, не вызывает сомнения. В каждой культуре такие концепты встраиваются, прежде всего, в систему религиозных ценностей, которая и определяет вектор развития культуры. Восточнославянская общность, избравшая волей князя киевского Владимира в качестве основной религии христианское православие, осмысляет телесность уже в соответствии с его канонами. Важную роль в таком осмыслении выполняет концептуальная метафора, транслирующаяся на поверхностном уровне языковыми средствами.

Целью статьи является описание антропоморфной метафорической модели как инструмента познания, а также анализ способов объективации такой модели в языке (на материале памятников древнерусской письменности конфессиональных жанров).

Изложение основного материала. Согласно христианской философско-теологической мысли, ценность человеческой плоти заключается лишь в том, что она является материальным вместилищем души (см. труды Григория Нисского, Григория Паламы, Иоанна Лествичника, св. Феофана Затворника, Иоанна Дамаскина, Г. Сковороды, св. Петра Могилы, В.С. Соловьева, П.А. Флоренского, С.Н. Булгакова, Г.В. Флоровского и др.). Древнерусские писатели традиционно используют антропоморфные метафоры для объяснения функциональной роли тела как хранилища души: *Аще бо аз [тело] слепь есмь, но имать нози и силень есмь, моги носити тебе [душу] и бремя [грех]* (КТур (Пр. о чел.) XII в.) (здесь и ниже примеры из «Словаря древнерусского языка XI–XIV вв.» под редакцией Р.И. Аванесова; см. список сокращений источников там же). Онтогенез этих субстанций определяется теологами, как правило, с учетом взглядов на двучастность или тричастность человеческой сущности. Основные положения трихотомической антропологии Григория Нисского, известной древнерусскому читателю по самым ранним рукописям XII–XIII вв., выражены в теории одновременного возникновения души, духа и тела, имеющих разную природу: «Всякая идея душ срастворена словесному сему животному, человеку, ибо он питается по природному виду души, растительной же способности [у него] приращена чувственная, которая по своей природе занимает середину между умной и вещественной сущностью – настолько грубее первой, насколько чище последней. Далее имеет место усвоение и растворение умной сущности в тонком и световидном из чувственной природы, так чтобы в составе человека были все эти три природы. Как и от Апостола, мы этому научаемся, когда говорил он Ефесеянам, молясь о них, да сохранится всесовершенная благодать и тела и души и духа в пришествие Господа, говоря «тело» вместо «питательная часть», «душою» означая чувствующее, а «духом» – умное» (Гр. Нис., 23–24). Концепция Нисского поддержана в православии трудами преподобных Ефрема Сирина, Нила Синайского, Иоанна Лествичника, Серафима Саровского и др. Так, согласно исихастскому учению Иоанна Лествичника, человеком руководят три силы – «желательная» (тело), «раздражительная» (душа) и «разумная» (дух): *Воскреснешь и ты в третий день, победив трех мучи-*

телей, или чтобы яснее сказать, одержав победу над телом, душею и духом, или по очищении тричастия души (Леств. 15).

В основе богословских рассуждений о теле лежит ветхозаветная и новозаветная идея смертности человека, истолкованная в посланиях апостола Павла. Соотношение телесного и нетелесного в человеке рассматривается в категориях духа, души и аморфной плоти (1 Кор. 12:14–24). При этом дух интерпретируется как орган самосознания «внутреннего человека» (1 Кор. 2:10–11), а душа представляется как чувственно-эмоциональное начало, с которого начинается его формирование (1 Кор. 15:43–44). Традиция «притеснения» и унижения телесного (земного) с целью освобождения и возвышения духа (небесного), восходящая к учению святого Иеронима и получающая свое продолжение в трудах отцов христианской церкви, максимально умаляет значение плоти в жизни человека. Непримируемая борьба телесного и духовного в человеке носит драматический характер, поддерживая становление *сотериологического типа культуры* в Древней Руси.

Сакральная система ценностей с ее ориентацией на вечное существование «внутреннего человека» и мгновенность пребывания человека «внешнего» на земле отражена в текстах конфессиональных жанров метафорически, где тело часто унижительно сравнивается с одеждой или обувью, имеющими свойство ветшать: *Каждое тело стареет, как и одежда, потому от века положено: смертью умрешь* (Кн. Сир. 14: 17); *Ты изул сапоги, т.е. всю мертвенную оболочку ветхого человека...* (Леств. 15).

Принижение тела органично соединяется в христианстве с мотивом «попрания» личностной воли, что отражено в ориентационных и онтологических метафорах, в частности, дихотомией «верх – низ» и метафорой «вместилища» («сосуда и его содержимого»): *<...> предать тело на наготу, а волю на поправление* (Изб, 35. 1076 г.); *<...> всю свою отсежь волю и боудеши акы ч(с)тыи съсудь зблудая вливаемая въ нь благая* (КН, 608в. 1280 г.) (СлДРЯ I: 472) [2, с. 398–403]. В дальнейшем крайнее проявление такого подхода осуществляется в русской национальной культуре – бескомпромиссной культуре немедиативного типа. Бессознательная метафизика аскетического презрения не только плоти, но и духа рассматривается, например, в рамках радикального духоворчества, которое понимается Д.С. Мережковским как «чрезмерная духовность, отвлеченность, рационализм, доходящий до своих предельных выводов, до края «бездны», что вынуждает Базарова говорить: «Умру, лопух вырастет», а Нила Сорского завещать не хоронить себя, а бросить в поле, как «мертвого пса» [3, с. 109–110].

Невозможность «ухода» от темы телесности вообще и телесного кода в частности для объяснения религиозных истин (прежде всего, образа Бога и его сына Иисуса Христа) предопределяет образование метафоры «сакральное тело» (возможные параллели с понятием «идеальное тело веры», которое С. Кьеркегор связывает с темой «страха» и «трепета» в религиозных практиках). В метафорическом описании такого нематериального «тела» как неизмеримого качества выделяются, как правило, три основные структуры – душа (дух), сердце и разум, две последние из которых имеют свои материальные аналоги: *<...> въ незлыба срдьца своего и въ разоумехь руку свою наставиль* (Син. пс. 105. XI в.). Особенности подхода к интерпретации телесности в древнерусской культуре христианского периода заключается в манифестации

души (духа) как первичного доминирующего начала: *Ибо духъ бодръ на всякое доброе дело и скор к шествию на богоугодный подвиг, а плоть немощна* (Ктур XII в.). Смысловые вариации дуальности «душа (дух) – тело» (тело как брэнное вместилище души, тело и душа находятся в диалектической связи, тело имеет самостоятельный статус) зависят, прежде всего, от вектора их интерпретации: сакрального или мирского. Рассматривая проблему телесности в рамках метафорической когниции, презентированной древнерусским языком, необходимо отметить, что, несмотря на христианскую ориентацию сознания на примат души, антропоморфная метафора остается в текстах базовой. Так, в «Хождении Даниила Заточника» сакрализация пространства осуществляется с помощью телесных ориентиров, оставленных Богом, апостолами, библейскими персонажами, святыми отцами: например, своею *пядью* Христос отмечает в Иерусалиме центр мира – «пуп земли».

«Сакральное тело» – «тело» высшего порядка, которое в силу своего божественного происхождения или непосредственного отношения к религиозной миссии не предполагает метафрастического воссоздания и поэтому требует особого выразительного кода, как правило, символического или метафорического. Православный богослов XII в. Кирилл Туровский в своей «Притче о человеческой душе и теле» предостерегает от невозможности буквального описания облика Христа: *Аще бо и нарицается Христос человекомъ, то не образом, но притчею, ни единого бо подобья имеет человекъ Божья* (Ктур XII в.). Осуществление и овеществление непостижимого и неизмеримого облика Господа (*бесплотного, невещественного*) и ангелов происходит с помощью слова: *Не сумнить бо ся писание и ангелы человеки нарицати, – но словомъ, а не подобьемъ* (там же). Слово в сакральной коммуникации имеет свойство перформатива: *Глагола тому съ: «Иди по глаголу моему»* (ЖФПеч XII в.). Тема следования Слову раскрывается в древнерусской литературе с помощью концептуальных метафор, в частности метафоры «оттиска».

Метафора «оттиска» («отпечатка», «печати», «следа») является базовой метафорой восприятия невещественного (идеального). Она структурирует мышление особым образом, являясь абсолютно органичной для природы сознания как способности отражать реальность в логических формах и чувственных образах. Если другие базовые метафоры чередуются в истории в зависимости от изменения культурных парадигм, требующих новые способы восприятия и познания действительности, то метафора «оттиска» на протяжении всего цивилизационного процесса служит основой когнитивной деятельности человека и потому занимает в иерархии ценностей значимое место.

Образование метафоры «оттиска» связано с античным пониманием функции сознания, что в дальнейшем положено в основу идеалистических теорий средневековья и последующих эпох. Осознаваемый нематериальный объект, так же, как и осязаемый органами чувств, оставляет свой «след» в памяти, подобно печати, которая «оставляет свой отпечаток на восковой поверхности». Платон использует метафору восковой дощечки для объяснения механизма действия памяти и для толкования родов сущего – отца (образец, исходная форма), сына (отпечатка отца), матери (субстанции, воспринимающей отпечаток, – материи). С помощью метафоры отпечатка на воске Аристотелем толкуется диалектика души и тела: «Не следует

спрашивать, есть ли душа и тело нечто единое, как не следует спрашивать это ни относительно воска и отпечатка на нем, ни вообще относительно любой материи». По мнению философа, нужно мыслить возникающее в душе как некое изображение, картину, проявляющуюся «словно отпечаток ощущения, как нечто отпечатываемое перстнем» [1, с. 371–448].

Х. Ортега-и-Гассет использует образ восковой дощечки для интерпретации метафоры «оттиска» как ключевой метафоры истории философии и теории познания: «Для человека древности отношения между субъектом и воспринимаемым им объектом аналогичны отношениям между двумя физическими предметами, один из которых при соприкосновении с другим оставляет на нем свой отпечаток. Метафора печати, оставляющей на восковой поверхности свой деликатный оттиск, укоренилась в сознании эллинов и определила на многие века развитие философских идей» [4, с. 78]. Появление метафоры «оттиска» объясняется механизмом взаимодействия сознания с действительностью, в результате чего возникает внутреннее осознание реальности: «<...> субъект и объект – это два физических предмета. Оба они существуют и пребывают в мире независимо один от другого и лишь иногда вступают между собой в случайные контакты. Объект существует до того, как мы его видим; он продолжает существовать и тогда, когда выходит из поля нашего зрения; сознание также остается сознанием даже тогда, когда в нем нет мыслей и когда оно ничего не воспринимает. Если же сознание и объект приходят в соприкосновение, этот последний оставляет в нем свой отпечаток. Осознание – это оттиск» [4, с. 78–79].

Античный образ отпечатка на восковой дощечке становится известным древнерусскому читателю благодаря ранним греческим переводам. Так, в поучительном сборнике «Пчела» записано: *Яко печать ясна в воск вклепена ясно образ являетъ, тако и добрый муж по смерти след имать добр* (Пч., 47. XIV в.). Явная связь между оттиском и следом указывает на прочные ассоциативные представления отпечатка как следа (ноги, стопы), ставшего прецедентным в религиозной литературе. Базовая метафора «оттиск» транслируется метафорами «пречистые ноги», «духовные ноги», «красные ноги», «мирные ноги»: *...суть красны ноги благовестующих мир* (ЖСтП XIV/XV вв., 18); *Слава ти, Христе, мноному ти милосърдию, иже направи путь мирны ноги моя теци къ тебе бесъблазна!* (СкБГл, 12а. XI в.) (СлДРЯ IV: 544).

Парадоксальность бестелесной телесности Иисуса и его апостолов кроется, по-видимому, в философии древнейших форм репрезентации частей тела как символов отдельного фрагмента «тела мира»: *Поиде в землю, идеже не ходиши ногама си святии апостоли* (ЖСтП XIV/XV вв.). От буквального понимания боли распятого тела древнерусскими писателями (*пригвоздиши пречистеи нозе Господа нашего Исуа Христа – ХДан XII в.*) до метафорического осмысления распятия плоти русскими святыми нового времени (*в след Христа ходить не ногами, но сердцем должно, то есть идти путем тесным и крестным, ибо это есть путь Христов* (из проповеди Тихона Задонского, XVIII в.)) – вот та амплитуда авторских рефлексий, отражающих трансцендентную ценность «тела» в системе религиозных отношений.

Особый смысл метафора «след Христа» («след праведника») приобретает в средневековом религиозном дискурсе, где трактуется в связи с идеей следования по пути христианского

учения: «<...> *следуя стопам его* [Моисея], ты, о многострадательнейший, всегда *восходя на высоту совершенства, едва и того не превзошел славою чистоты* <...> *ногами нелепного тицания взошел как бы на огненную некую колесницу*» (Леств. 15). Ориентационный вектор такого пути – верх и право – определяет сущность деятельности праведника. В «Лествице» Иоанна Лествичника контаминация метафоры «оттиск» и концептуальной ориентации «верх», транслируемой метафорой «путь», способствует созданию величественной картины духовного восхождения исихаста к Богу: «*Ты приблизился к святой горе, и устремил взор твой к небу, вознес ногу для восхождения, и потек, и востек до херувимских добродетелей, и возлетел, и восшел в воскликновении, победив врага, и сделался для многих предшественником и путевождем; и доныне наставляешь всех нас, и предводительствуешь, восшедши на самый верх святых Лествиц и соединившись с любовью, а любовь есть Бог*» (Леств. 15).

Переживание телесного опыта, связанного со следованием учению, относится не только к мистическому осмыслению пути верующего (*пребывающем на путь заповеди х(с) вы... бестр(с)я путь* – ФСт, 202а. XIV в.), но и к отрицанию несправедного пути. Так, в дидактическом сборнике «Пчела» записано предостережение Соломона: «*Да не прельстят тебе мужи нечестивши, ни ходи в путь с ними, но уклони ноги своя от стезь их, ноги бо их на зло текут, и скоры суть на пролитье крови*». Преподобный Максим Грек предостерегает душу устами разума: «*Блюди же всегда его [сквернейшего беса] пагубную главу, потому что и он всегда прилежно блюдет твою пяту*» (ср. строки стихотворения современного поэта И. Жданова «*Иуды кровь почувствовал в пятке...*»).

Выводы. Проблема концептуализации культурных смыслов в конкретных (в частности древних) культурах – одна из основных проблем не только лингвокультурологии, но и любого другого исследования в рамках антропоцентрической научной парадигмы. Сложная семиотика телесности в древнерусской письменности предполагает метафорическое осмысление тела как объекта культуры и смыслового кода универсального характера. Семантическая экспликация телесно ориентированной метафоры в древнерусской лингвокультуре осуществляется с помощью ее вербализации. Тип культурного знания, моделируемый метафорически, специфически отражается в языке, что позволяет исследовать глубинные конструкты сознания на различных языковых уровнях, в частности лексическом. Антропоморфная метафора является универсальной формой культурной концептуализации знаний, прежде всего, религиозных, требующих как интеллектуального, так и интуитивного познания. Поэтому ряд поверхностных трансляций такой концептуальной модели (в данном случае метафоры «оттиск») связан с аффективной оценочной системой. Дальнейшее исследование базовых метафор, несомненно, является перспективным для ряда дисциплин лингвистического и культурологического направле-

ний, изучающих язык как динамическую систему реализаций культурных концептуализованных знаний.

Литература:

1. Аристотель. Сочинение в 4-х томах. Т. I. Москва : Мысль, 1976. С. 371–448.
2. Коч Н.В. Метафорическая концептуализация христианской концептосферы: метафора «сосуда и содержимого». *Наукові записки КДПУ*. Кіровоград : РВВ КДПУ, 2013. Вип. 116. С. 398–403.
3. Мережковский Д.С. Грядущий Хам. Санкт-Петербург : Изд. М.В. Пирожкова, 1906. 185 с. URL: <http://e-heritage.ru/ras/view/publication/general>.
4. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. *Теория метафоры*: Сборник. Москва : Прогресс, 1990. С. 68–81.
5. Словарь древнерусского языка XI–XIV вв. / под редакцией Р.И. Аванесова. Т. I. Москва : АН СССР. Ин-т рус. яз., 1988. 530 с.; Т. IV. Москва : Русский язык, 1991. 559 с.

Koch N. Body phenomenon in ancient Russian linguoculture (conceptual and metaphoric aspect of research)

Summary. In the article analyzed the basic metaphorical models of consciousness that person operates in the process of cognition of reality on the material of the monuments of ancient Russian writing. A cognitive-cultural approach to the study of the phenomenon of corporeality involves the analysis of verbalized conceptual schemas as fundamental universal assumptions of epistemology based on an anthropomorphic code. The advantage of linguistic and cultural theory is the ability to objectify the cultural context with verbal means, which allows us to explore the linguistic potential of bodily code. The archetypal and versatility of such a code leads to the formation of metaphorical connections with various spheres of cognition, in particular religious. In ancient Russian culture, conceptual metaphors based on bodily experience are embedded above all in the axiological system of Orthodox Christianity, which defines the vector of the development of Eastern Slavic cultures. The basic metaphor for the perception of the “sacred body” is the metaphor of “imprint” (“seal”, “trace”). Research in the religious discourse on the nature of metaphorical notions such as the “trace of Christ” associated with the missionary idea of following through Christian doctrine points to the interdependence of the fundamental assumption “reality in consciousness” has its imprint and anthropomorphically determined orientations. The widespread use of the anthropomorphic sign system in the conceptualization of religious knowledge, in particular the category of “inner person”, proves its primacy, stability and universal character. The selection of an instrumental function of a bodily-oriented metaphor as a universal way of cultural cognition provides grounds for recognizing its cultural value. Such a metaphor is a carrier of cultural knowledge, and its linguistic explications reflect the specificity of the application of such knowledge in a particular linguistic culture.

Key words: ancient Russian linguistic culture, monuments of Eastern Slavic writing, cognitive metaphor, body code, anthropomorphic metaphor, sacred body metaphor, imprint metaphor.

*Левченко Н. М.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української і зарубіжної літератури та журналістики
імені професора Леоніда Ушкалова
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди*

КОНЦЕПТИ СМІХУ Й РАДОСТІ ЯК АМБІВАЛЕНТНА СЕНСОВА ПЛОЩИНА ЕКЗЕГЕЗИ БІБЛІЇ У СТРУКТУРІ ПОЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПРОЗИ

Анотація. Статтю присвячено вивченню проблеми сміху й радості в екзегетичній системі літератури українського бароко. З огляду на свою багатоаспектність і різновекторність вона створила сприятливе підґрунтя для різних тлумачень можливості/неможливості, потрібності/непотрібності сміху й радості в житті праведника. У творах барокових письменників є різноманітні думки від висловлювань з абсолютним засудженням і неприйняттям радості та сміху в житті праведника до цілковитого їхнього виправдання.

В естетиці античної доби радість передбачала задоволення та тілесні бажання і не сприймалася поза ними. Християнство змінило аспекти розуміння радості й сміху й почало їх сприймати як вияв вищого духовного почуття, доброзичливості та спокою.

Порушена проблема в екзегезі Біблії трансформується в площини радості–смутку, щастя–страждання Христа і зводиться до відповіді на запитання: чи сміявся Христос?

Бінарно опозитивні думки українських барокових письменників щодо визначення ролі й місця в дочасному житті людини радощів та сміху й смутку та страждань у статті інтерпретується як прояв впливу епікурівського змісту тлумачення щастя у християнському світогляді українського барокового мислителя.

Отже, радість і сміх, який невід’ємно пов’язаний з нею, тлумачиться українськими бароковими письменниками як суб’єктивне почуття щастя з різновекторним значенням. Перш за все мається на увазі втрачена радість едемського існування перших людей, яка замінилася на фальшиву, гріховну радість у тимчасових земних принадах і звабах. Нетривкість скороминучих земних утіх навіть таких добродійних, як задоволення від тілесного здоров’я, власний чи суспільний добробут і благополуччя, спокій тощо, має розпалювати бажання досягнення кінцевої мети життя – вічної потойбічної радості в небесному блаженстві праведників шляхом уподібнення до скорбного образу Христа.

Автор дослідження дійшла висновку, що письменники барокової України Іоаникій Галатовський, Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Антоній Радивилівський, Григорій Сковорода та ін. правлять про вищість небесної радості над земною, про перевагу духовних радощів і насолод над тілесними.

Ключові слова: концепти радості й сміху, екзегеза Біблії, інтерпретація, трансформація, сенс, бароко.

Постановка проблеми. У християнському святі Різдва втілено ідею «двох світів», згідно з якою сутність Бога поєднувалася з сутністю людською. «Втілюючись у людське тіло, Ісус

Христос таким чином опустив Бога до рівня людини, а людину підняв до рівня Бога» [1, с. 154]. Поза сумнівом, таке поєднання «верху» і «низу» у світоглядній системі давньоруської людини вплинуло на всі форми її буття. «Ідея Різдва містила в собі глибоку амбівалентну думку» [1, с. 155], яка вплинула й на формування амбівалентного змісту сміхових образів і концептів радості Святого Письма в системі біблійної герменевтики. Сміх загалом як мультикультурний феномен формує бінарний погляд на світ, з огляду на властивість поєднувати різноманітні суперечливі структури світобуття в образах, наділених певним сенсом. Він віддавна став невід’ємною частиною людського життя, культури, мистецтва і, безперечно, літератури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Осмислення місця і ролі сміху в людській природі й мистецьких надбаннях було і залишається важливим завданням для науковців. Теорія сміху й радості, стрижнем якої є міждисциплінарний та міжкультурний підхід, створювалася інтелектуалістами з різних галузей науки, серед яких варто згадати С. Аверинцева [2], Аристотеля [3], М. Бахтіна [4; 5], А. Бергсона [6], Ю. Борева [7; 8], Т. Гобса [9], Р. Декарта [10], І. Канта [11], Л. Карасева [12; 13], Г. Лессінга [14], А. Лука [15], Платона [16], В. Проппа [17], М. Рюминої [18; 19; 20], Дж. Селлі [21], Г. Спенсера [22], З. Фрейда [23] та ін.

Попри велику кількість наукових розвідок з теорії комічного, проблема сміху й радості ще досі не повністю висвітлена.

На ґрунтовне й всебічне висвітлення чекає літературознавча концептуалізація радості та сміху в екзегетичних моделях українського літературного бароко.

Звісно, що в окремій статті неможливо проаналізувати наявне різнобарв’я сенсів сміху й радості в екзегетичних моделях, які посідають домінуюче місце в структурі поетики української барокової прози.

Метою цієї статті є спроба окреслити амбівалентну екзегетичну сутність концептів сміху й радості в структурі поетики української барокової прози.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структуруючи типологію сміху, дослідники наголошували на його антиномічності в системі значень і зауважували, що, з одного боку, є «сміх людини з себе, сміх героя з боягуза у собі, сміх святого зі Світу, Плоті й Пекла, сміх честі з безчестя і внутрішньої зібраності з хаосу» [4, с. 473], а з іншого – «сміх цинічний, брутальний, у процесі якого той, хто сміється, позбавляється від сорому, від співчуття, від сумління» [2, с. 474].

На заперечувальній і стверджувальній силі сміху, досліджуючи таке явище, як народний сміх, наголосив М. Бахтін. Середньовічні світоглядні орієнтири були спрямовані на опозицію реального світу й антисвіту. Поза сумнівом, така дихотомія передбачала наявність двох типів культур – офіційної і карнавальної та одночасної причетності людини до них обох. Другий світ буття середньовічної людини, за концепцією М. Бахтіна, є «пародією на звичайне, позакарнавальне життя» [5, с. 56]. Це світ «навпаки», в якому реалізується здебільшого загальна й позитивна форми сміху.

Антиномічну природу сміху підтримував і Л. Карасев, який зазначав, що об'єкт смішного містить визначену міру зла, яка все ж не є критичною, а значить, зло терпить поразку від сміху: «Смішне – це усвідомлене, переможене, а тому і прощене зло» [12, с. 367].

Виникає питання: чи користується засобами сміху найпопулярніша в християнському світі книга, у якій однією із провідних ідей є ідея «прощеного зла»? Безперечно, користується. Сміх у Біблії подибуємо декілька разів. Він застосовується як засіб здивування, сумніву й разом із тим великої радості в історії Авраама і Сарри, яка, піддавшись сумніву, засміялася, коли Бог повідомив, що у своєму похилому віці вона народить дитину: «І засміялася Сарра в нутрі своїм, говорячи: «Коли я зів'яла, то як станеться розкіш мені? Та ж пан мій старий!» (1 М. 18: 12). Зрадив, а потім таки здивувався такій звістці й Авраам (1М. 17:17). Зрештою, коли Сарра таки народила сина, вона підсумувала: «Сміх учинив мені Бог, – кожен, хто почує, буде сміятися з мене» (1 М. 20: 6)

У деяких місцях сміх позначає присоромлення: «Посмієся з них, Госпде, і всіх поган засоромиш» (Пс. 58:9), знуцання: «Ти нас нашим сусідам віддав на зневагу, на наругу та посміх для наших околиць» (Пс. 43:14; або Пс. 79:7), дорікання за відступництво: «Тож у вашім нещасті сміятися буду і я, насміхатися буду, як прийде ваш страх» (Пр.1:26).

Трапляються у Біблії гострі висловлювання щодо неоднозначного визначення функцій сміху. Наприклад, Соломон, обираючи між смутком і сміхом, означив спостереження в книзі Еклезіяста: «Іди но, нехай випробую тебе радістю, і придивись до добра, – та й воно ось марнота <...>. На сміх я сказав: «Нерозумний», а на радість: «Що робить вона?» (Екл. 2: 1–2). Зрештою, він надає перевагу смутку, з огляду на те, що «кращий смуток від сміху, бо при обличчі сумнім добре серце! Серце мудрих – у домі жалоби, а серце безглуздих – у домі веселощів» (Екл. 7: 3–4).

Отже, сміх не є надійним партнером у пошуках істини. Він також не завжди приносить веселощі для душі й отожднюється з радістю з огляду на те, що «іноді і від сміху болить серце, і закінчення радості – смуток» (Екл. 14:13). За сміхом може ховатися смуток і печаль, а щастя часто може викликати не сміх, а сльози. Отже, емоції є не тим чинником, який відображає істину. Сміх не завжди свідчить про радість. Він може означати гнів, печаль або насмішку. Відповідно, відсутність сміху повсякчас не означає наявність печалі.

В естетиці античної доби радість (грец. χαρά або περιχαρίς, лат. gaudium) передбачала задоволення та тілесні бажання і не сприймалася поза ними. Християнство змінило розуміння радості, яка почала сприйматися як вияв вищого духовного почуття, доброзичливості та спокою [див.: 25, с. 146].

Порушена проблема в екзегезі Біблії трансформується в площину радості–смуток, щастя–страждання Христа і зводиться до відповіді на запитання: чи сміявся Христос?

С. Аверінцев, наприклад, спонукає до осмислення правди старої традиції, «згідно з якою Христос ніколи не сміявся» [2, с. 343].

Однак якщо Христос мав усі властивості людей, окрім здатності грішити, що не заперечує теологія, то цілком логічним було б припущення, що він сміявся. Проте у Христі одночасно було втілено іпостась Бога-Сина. На філігранності образу Ісуса Христа наголошував Іоанній Галатовський: «Był prawdziwym Człowiekiem u prawdziwe miał Ciało, ponieważ prawdziwe iadł, pił, spał, u płakał» [26, с. 29].

Розмірковуючи про природу сміху, С. Аверінцев зазначає, що сміх є висхідною градацією від несвободи до свободи з наступним витком низхідної градації до нової форми несвободи і, зрештою, доходить висновку: «Якщо уявимо Людину, яка від початку і щомиті в бутті наділена всією повнотою свободи, то це Боголюдина Ісус Христос, якою його завжди мислила і уявляла собі християнська традиція. Він абсолютно вільний, і до того ж не з моменту якогось певного звільнення, якогось «пробудження», як Будда (буквально «Пробуджений»), а ще до початку власного життя, від дочасної глибини своєї «передвічності». У своєму перевтіленні Христос добровільно обмежує свою свободу, але не розширює її; її розширювати немає куди. Тому передання, відповідно до якого Христос ніколи не сміявся, з точки зору філософії сміху здається досить логічним і переконливим. У точці абсолютної свободи сміх неможливий, бо зайвий» [2, с. 344].

Проте звичайним людям Святе Письмо радить між радістю і печаллю обирати радість, бо «серце радісне добре лікує, а пригноблений дух сушить кістки» (Пр.17: 22). Досконалість Месії надала йому можливість подарувати людям сакральну радість воскресіння, навки здолавши смерть шляхом страждань і смерті власного тіла на Голгофі, яка не призвела до остаточної смерті втіленої в нього Божої іпостасі.

Українські барокові письменники були переконані, що людина, наслідуючи приклад Христа в земному житті, змушена свідомо обирати шлях страдницької смерті, щоб досягти тієї бажаної сакральної радості блаженства в Царстві Небеснім [див.: 27, с. 229].

Разом з тим людині варто уникати жаху неминучої тілесної смерті з огляду на те, що вона є не кінцем життєвого шляху, а початком іншої форми існування у єдності двох природ – людської і Божої, пам'ятаючи, що «двокая ест смерть и двоякое воскресение. Перша смерть ест, гды грѣшная душа выходит з тѣла и идет сама до пекла на муки вѣчныи, вторая смерть ест, гды душа з тѣлом посполу в останій день вкинены до пекла, жебы там навѣки мучитися. Противным способом воскресение первое ест, гды душа побожная з тѣла выходит и идет сама до неба на вѣчноє мешкане. Второе воскресение ест, гды в останій день душа и тѣло посполу пойдут до неба жити навѣки. Щасливыи теды сут люде, которыи мають часть в воскресеніи першом, которых душа сама вишедши з тѣла идет до неба на мешкане вѣчноє, бо они и второе воскресение будут мѣти» [28, арк. 30].

Саме смерть духовна, а не фізична є «бридотою зла», порожденного гріхом [див.: 26, с. 75].

Інокентій Гізель застерігав, що гріховні тілесні задоволення позбавляють людину радості сакральної: «Найвищого добра й неизреченої радості позбавляєть і на невыповедимую бѣду й вѣчноє нещастя приводить» [29, арк. 67]. Химерна тимчасова дочасна радість обертається таким чином вічним покаранням.

Усі тілесні скороминучі радощі є гріховними й шкідливими для вічної душі християнина.

Антоній Радивилівський у своїх проповідях також застерігає від схвалення надлишкових тимчасових задоволень тілної плоті під час великодніх застіль: «Весілімся жь братіє и мы й триумфуймо в сіє триумфальнеє дни, не з свѣтомъ на обжирствахъ, на п'янствахъ, й инныхъ грѣхахъ, невеселячися от толь, же постъ прешоль, а масло, албо рыба наступила, але яко псалми ста о Бозі нашому, в набоженстві в трезвости, еденъ з другимъ в любви. Празнуемъ не в квасі сетсі, ни в квасі злобы й лукавства, но во безквасій чистости й истинны, не оборочаючи ногъ своихъ на зборы непотрѣбныи, але рачей до церкви на молитву, просячи ревлие триумфатора нинішняго, абы насъ под свою короувъ принявши, страшливыми учинилъ неприятелемъ, а узычивши своего весѣлія, тутъ на землі долъголтне, в небѣ вѣчне з собою оного заживати позволил» [30, арк. 38 зв.]. Натомість необхідно в дні церковних свят надавати перевагу не земним веселощам, а християнським цнотам: «Отправуймо Воскресѣніє Христово, не коло Гласованій й Пиянствы, не любодѣяній й студодѣяній, не рвѣніемъ й завистію, но во простоті сердца, в Душѣ Святі, во любви нелицемѣрной, во страсі Божій, во молитвахъ, й прочии» [30, арк. 23].

Святе Письмо очищенням кров'ю Христа віруючим, які знехтують гріхом, обіцяє радість небесну: «Господні викуплені вернуться та до Сіону з співом увійдуть, і радість довічна на їхній голові! Веселість та радість осягнуть вони, а журба та зітхання втечуть!» (Іс. 35: 10).

Данило Гуптало услід за Іоанном Златоустим і Василієм Великим, чії твори справили помітний вплив на формування вітчизняної есхатології, окреслює небеса, де, поза сумнівом, завжди перебуватиме радість, благість, можливість спілкування святих, мучеників і праведників із Богом [див.: 31, с. 12].

Скороминучим земним благам дочасного життя протиставляє потойбічні небесні вічні радощі в образі церковного Пау і Л. Баранович: «Idźmy w ten Cerkiewny Ray, nie w las to isć, gdzie im daley kto idzie tym więcej drew. Tu im daley poydziemy, nie ná drwá, ále ná drzwi tráfiemy. Každý z Chrystusem z naywyższym Pásterzem mowi: Jam drzwiámi, przez mię ieśli kto wnidaie, zbáwion będzie, y wnidzie y wynidzie y pástwiská znáydzie. Viele ich ze wschodu słońcá y z zachodu przyidzie, y usiedá z Abráhámem, y z Izáakiem, y Jákobem w krolewstwe niebieskim. Tám sedendo będzie anima doctior, co tu wierzymy tám obaczmy, wiemy iz gdy okaże, podobni mu będziemy: iz go vyżrzyemy iáko iest. Ergo násze, to w Krolestwie niebieskim in Rego obroci się w vcieš Anagramma. Vstápi Ratio nastápi Dominica oratio kiedy krolestwo Jego przyidzie. Tam z Jobem: do Wszzechmocnego mowić będę, chce się z Bogiem gádác, oco się tu twarzemy, tam się oto oblápiemy» [27, арк. 12. (зв.)].

У творчості Антонія Радивилівського паралельно з традиційною апологією плачу набув християнського звучання вплив епікурівського розуміння щастя як радості від земних благ та, поза зловживанням, отримання задоволення й насолоди життям не всупереч скорботному образу Христа, а, навпаки, в межах Його вічного образу.

Покарані богом будуть зовсім не ті, «которыи з милымъ приятелемъ, албо гостем в дому своемъ уживши учты удаються до хвалѣній Господа Бога» [32, арк. 66; див.: 30, арк. 42].

Не зараховує казнодія до людських гріхів радощі й сміх, які нерозривно пов'язані з людською природою: «Что за грѣхъ

засмѣяться? поневажъ силу смѣха з истностію чоловіческою такъ Богъ соединилъ, же едно бѣзь другого быти не можетъ». Також не підлягають покаранню Богом ті, «которыи мірно уживають смѣху чрезъ котрый весѣлость сердца свого оказууть» [32, арк. 65–66 (зв.)].

Загалом, бінарно опозитивні думки Антонія Радивилівського щодо визначення ролі й місця в дочасному житті людини радощів і сміху й смутку та страждань можна інтерпретувати як прояв впливу епікурівського змісту тлумачення щастя у християнському світогляді українського барокового мислителя.

Розмірковуючи про людські цінності, Сковорода виходить за межі біблійного тексту в екзегетичній теорії тожсамості образів у власній барвистій моделі біблійної префігурації, за якою символічний світ Біблії розкривається через ієрархію образів, яка має три складники: «власне «прообраз» або «тип» (особа, річ чи подія Старого Заповіту, що є містичною вказівкою на євангельські особи, речі та події), «антитип» (особа, річ чи подія Нового Заповіту, на якій «виповнюється» старозаповітній «прообраз»), а також «прототип» чи «архетип», себто предковічна Божа думка, що уможливила існування таємного зв'язку поміж «типом» та «антитипом», де Христос виступає типом, бо він із Отцем і Духом Святим є причиною всього, антитипом, бо на Ньому виповнюється старозаповітній образ жертвовного агнца, архетипом, бо через Нього прийшла у світ благодать, щоб кожний, хто вірить Йому і в Нього, не загинув, а мав вічне життя. Отже, Сковорода такі поняття, як «тип», «антитип», «архетип», «прообраз», розцінює як синонімічний ряд значень, яким інколи затісно в межах тексту Святого Письма. Так, екзегет, наприклад, прирівнює на основі рис премудрості та душевного спокою Христа й Епікура, якого більшість українських барокових письменників вважали за безбожника з огляду на його пристрасть до насолоди [див.: 33, с. 401; 34, с. 72]. Маємо на думці образ Христа як «єврейського Епікура» в поезії Сковороди:

Хочеш ли жить в сласти? Не завидь нигдѣ.

Будь сыт з малой части, не убойся вездѣ.

Плюнь на гробныя прахи и на дѣтскія страхи;

Покой – смерть, не вред.

Так живал афинейскій, так живал и еврейскій

Епикур – Христос [35, с. 85].

Вдавшись до такого ототожнення, Сковорода зміщує акценти значень біблійних «архетипів», «типів», «антитипів». У поданій тріаді образів архетипом виступає Премудрість як предковічний «природный Его [Бога. – Н. Л.] есть портрет и печать» [35, с. 216], Епікур – типом, як доновозаповітне втілення премудрості, хоча він і не належить до біблійних образів, а Христос – антитипом як особа Нового Заповіту, на якій виповнилася премудрість, «здѣлавшись Богочеловѣком» [35, с. 217].

Порівнюючи Епікура та Христа, Сковорода розбиває вшент традиційну барокову апологію плачу [див.: 27, арк. 3 зв.], утілену в скорботній постаті Ісуса [див.: 32, арк. 350; 30, с. 335]. Зробити це дозволяє Сковороді префігурація «Ісаак – Христос», а власне, етимологія імені «Ісаак»: «И, конечно, что бѣдныи нимало не вникнули внутрь себе, кои Христа с его друзьями называют меланхоликом. Отсюда родится и несмысленный тот запрос: смѣялся ли когда Христос? Сей вопросъ весьма схож с премудрым сим: бывает ли когда горячее Солнце? Что ты говоришь? Христосъ есть сам Авраамов сынъ Исаак, то есть Смѣх, Радость и Веселіе, Сладость, Мир и Празднество» [35, с. 330].

Таким чином, страждання і смерть Христа на Голгофі, за Г. Сковородою, перевтілилися в сакральну жертву єдності Бога і людини, в межах якої відкривається шлях до спасіння і вічної радості. Страждання перетворилося на вищу радість і життєдайний сміх, який невід'ємно пов'язаний з нею.

Висновки. Отже, письменники барокової України, наприклад, такі як Іоанікій Галятовський, Лазар Баранович, Інокентій Гізель, Антоній Радивилівський, Григорій Сковорода та ін., правлять про вищість небесної радості над землею, про перевагу духовних радощів і насолод над тілесними, а сміх і радість тлумачать як суб'єктивне почуття щастя здебільшого з протилежним значенням. Перш за все мається на увазі втрачена радість едемського існування перших людей, яка замінилася на штучну, гріховну радість у тимчасових земних принадах і звабах. Нетривкість скороминучих земних утіх навіть таких добродійних, як задоволення від тілесного здоров'я, власний чи суспільний добробут і благополуччя, спокій тощо, має розпалювати бажання досягнення кінцевої мети життя – вічної потойбічної радості в небесному блаженстві праведників шляхом уподібнення до скорбного образу Христа. Така вища радість має уцент розбити страх людини перед неминучістю біологічної смерті, звести нанівець смуток, тугу й страждання й наповнити серце цілковитим щастям вічного життя в небеснім Раю.

Література:

- Лихачев Д., Панченко А., Поньрко Н. Смех в Древней Руси. Ленинград : Наука, 1984. 295 с.
- Аверинцев С. Бахтин, смех, христианская культура. Связь времен : собрание сочинений / под ред. Н.П. Аверинцевой и К.Б. Сигова. Київ : Дух і літера, 2005. С. 343–359.
- Аристотель. Сочинения : в 4-х т. Москва : Акт, 1984. Т. 4. 830 с.
- Бахтин М. Pro et Contra : личность и творчество М.М. Бахтина в оценке русской и мировой гуманитарной мысли: Антология. Санкт-Петербург : Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 2001. Т. 1 / сост., вступ. ст. и коммент. К.Г. Исаупов ; отв. ред. Д.К. Бурака; хронограф В.И. Лапун. Санкт-Петербург : Издательство Русского Христианского гуманитарного института, 2001. 551 с.
- Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. Москва : Художественная литература, 1990. 543 с.
- Бергсон А. Смех. Москва : Искусство, 1992. 127 с.
- Борев Ю.Б. О комическом. Москва : Искусство, 1957. 234 с.
- Борев Ю.Б. Трагическое и комическое в действительности и в искусстве. Москва : Знание, 1955. 32с.
- Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. Т. 2. Москва : Мысль, 1991. 736 с.
- Декарт Р. Сочинения : в 2 т. / пер. с лат. и франц. Москва : Мысль, 1989. Т. 1. 654 с.
- Кант И. Сочинения на немецком и русском языках. Т. 4. Критика способности суждения. Первое введение в «Критику способности суждения». Москва : Наука, 2001. 1120 с.
- Карасев Л. Парадокс о смехе. Квинтэссенция: филос. альманах. Москва : Политиздат, 1990. С. 341–368.
- Карасев Л. Философия смеха. Москва : Российский государственный гуманитарный университет, 1996. 224 с.
- Лессинг Г. Гамбургская драматургия. Москва–Ленинград : Академия, 1935. 519 с.
- Лук А.Н. Юмор, остроумие, творчество. Москва : Искусство, 1977. 184 с.
- Платон. Законы. Избранные диалоги. Москва : Мысль, 1965. 847 с.
- Пропп В. Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре (по поводу сказки о Несмеяне). Москва : Лабиринт, 1999. 288 с.
- Рюмина М. Т. Тайна смеха, или Эстетика комического. Москва : Знак, 1999. 249 с.
- Рюмина М.Т. Эстетика смеха. Москва : Либроком, 2006. 320 с.
- Рюмина М.Т. Эстетические проблемы комического : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук. Москва, 1990. 20 с.
- Селли Дж. Смех. Его физиология и психология. Санкт-Петербург : б.и., 1905. 96 с.
- Спенсер Г. Физиология смеха. Санкт-Петербург : Типография А.С. Суворина, 1881. 20 с.
- Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному. Страх; Тотем и табу: Сборник. Минск : Попурри, 1999. С. 3–240.
- Біблія або книги Святого Письма Старого та Нового Завіту, із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. / Пер. Івана Огієнка. Українське Біблійне товариство, 2005. 1151 с.
- Калюга М., Райан Н. Концептуализация радости в английском и русском языках. *Australian Slavonic and East European Studies*. 2006, № 19 (1–2). С. 143–148.
- Galatowski I. Alphabetum rozmaitym heretykom. Czerniów : Typogr. Łazarza Baranowicza, 1681. 12, 362 (i. e. 256) s.
- Baranowicz Łazarz. Nowa miara starej wiary. Nowgorod-Siewierski, 1676. 26 + 114 + 32 + 231 с.
- Галятовський Іоанікій. Казаня приданні до книги «Ключ Розуміння» названої. Київ : Друкарня Печерської лаври, 1660. 149 с.
- Гізель Інокентій. Наука о тайні с[вя]т[ого] покаяні, тоєсть о правдивой і сакраментальной исповьди. Київ : Друкарня Печерської лаври, 1671. [1], 118, [3] арк.
- Радивилівський Антоній. Огородок Марії Богородиці. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1676. [28], 1128, [3] арк.
- Туптало Д. Книга життій святих. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1695. [6], 763, [1] арк.
- Радивилівський Антоній. В'єнец Христов. Київ : Друкарня Печерської лаври, 1688. [20], 544 арк.
- Кониський Г. Філософські твори : У 2 т. / ред. кол.: М.М. Верников та ін.. Київ : Наукова думка, 1990. Т. 1. 494 с.
- Яворський Стефан. Камень в'єры. Київ : Друкарня Києво-Печерської лаври, 1730. 10 + 540 арк.
- Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків : Майдан, 2010. 1400 с.

Levchenko N. Concepts the laughter and joy how the ambivalence sensitive area of the Bible exegeses in the structure of poetics of Ukrainian Baroque prose

Summary. The article is devoted to the study of laughter and joy in the exegetical system of literature of the Ukrainian Baroque. Given its multidimensionality, it has created a favorable basis for different interpretations of the possibility/impossibility, need/needlessness of laughter and joy in the life of the righteous. The works of Baroque writers have varied opinions from utterances with absolute condemnation and rejection of joy and laughter in the life of the righteous, to their complete justification.

In the aesthetics of ancient times, joy implied pleasure and carnal desires and was not perceived beyond them. Christianity changed the aspects of understanding joy and laughter and began to perceive them as expressing a higher spiritual feeling, benevolence and peace.

The broken problem in the exegesis of the Bible is transformed into the plane of joy, sorrow, happiness, the probation of Christ, and is reduced to answering the question: did Christ laugh?

The binary oppositional views of Ukrainian baroque writers on determining the role and place in the premature life of a person of joy and laughter and sorrow and suffering in the article are interpreted as a manifestation of the epicurean content of the interpretation of happiness in the Christian worldview of the Ukrainian baroque thinker.

Therefore, the joy and laughter that is inherently associated with it is interpreted by Ukrainian baroque writers, as a subjective sense of happiness with a multifaceted meaning. First of all, we mean the lost joy of the Eden existence of the first people, which has been replaced by false, sinful joy in temporary earthly lures and lures. The impatience of fleeting earthly pleasures, even such charities as the pleasures of bodily

health, one's own or public well-being and well-being, peace, etc., should ignite the desire to attain the ultimate goal of life, the eternal afterlife of the heavenly bliss of the righteous by likening Christ to the likeness of Christ.

The author of the study concluded that the writers of Baroque Ukraine, Ioanykiy Galyatovskiy, Lazar Baranovich, Innocentiy Gizel, Antony Radvylovskiy, Hryhoriy Skovoroda, and others, rule about the supreme joy of heavenly joy over the earth, about the supremacy of spiritual pleasures and pleasures over bodily ones.

Key words: concepts of joy and laughter, Bible exegesis, interpretation, transformation, meaning, baroque.

*Манько А. М.,
аспірант кафедри української літератури
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*

СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ТА ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПРОЗИ ІВАНА НИЗОВОГО

Анотація. Статтю присвячено розкриттю ідіостилістичних особливостей художньої та художньо-документальної прози Івана Низового. Іван Низовий – знакова постать в історії української літератури, чий творчий спадок є культурною пам'яткою про події на зламі епох, пропущені крізь призму сприйняття свідомого громадянина та небайдужої людини, якій є що сказати та залишити по собі в літературно-мистецькому просторі.

У роботі наголошено на тому, що художня проза, зокрема оповідання, новели, мікроновели / «коротенькі новели», новела-казка, міні-повість та повість-есе суттєво розширила родовий та жанровий діапазон українського письменника та публіциста Івана Низового, знаного здебільшого як талановитого різножанрового поета.

У фокус дослідницької уваги потрапили твори: автобіографічна міні-повість «Деся там, за соняшниками», оповідання «Вишні цвітуть у травні», «То найтонша струна» і «Апулей», новели «Мужність жіноча» та «Молоде-зелене», новела-казка «Крила», соціально-психологічні новели «Дід мороз із мого дитинства» та «Щось дитиняче, найвнє...».

Стаття разом із попередніми науковими доробками автора «Іван Низовий та Ліна Костенко: творчі паралелі», «Елементи горору в художній прозі та мемуарних творах Івана Низового» і «Політичні та психологічні мікроновели Івана Низового» є елементами дослідницького тетраедру про художню прозу письменника.

Крізь призму оглядового й текстуального аналізу розкрито ідейно-тематичні особливості прозових творів, їхню проблематику, психологізм та окремі стиліові компоненти, зокрема функціональне навантаження засобів художньої виразності. Акцентовано увагу на автобіографізм – невід'ємній характеристиці майже всього прозового доробку письменника, що дозволяє кваліфікувати окремі твори, у яких автобіографізм досягає апогею, як художньо-документальні.

Інтенціональна та рецепційна інтертекстуальність прози Івана Низового розкривається через міжлітературні зв'язки: між його міні-повістю «Деся там, за соняшниками» та повістю «Кульбабкове вино» Рея Бредбері; між його автобіографічним, сатиричним оповіданням «Веремія солдатських буднів», поемою-спогадом «Солдатська весна» та сатиричним романом «Пригоди бравого вояка Швейка» Я. Гашека.

У роботі запропоновано оптимальну модель певної послідовності, за якою рекомендовано знайомство з автобіографічною прозою Івана Низового за принципом: твори, у яких письменник фігурує як герой-дитина, герой-юнак, герой-доросла людина.

Ключові слова: художня проза, художньо-документальна проза, новела, оповідання, міні-повість, автобіографізм, психологізм, образ, інтертекстуальність.

Постановка проблеми. Іван Данилович Низовий – видатний український поет, письменник, журналіст та громадський діяч. Багатогранність та самотність творчої діяльності

письменника, його внесок у розвиток українського слова на Луганщині, активна громадянська позиція, глибокий патріотизм та непохитні аксіологічні орієнтації завдяки невтомній популяризації творчого спадку митця донькою Лесею Низовою знайшли відгук у серцях багатьох читачів, які вперше відкрили для себе його художній світ, та реанімували зацікавленість творчою особистістю автора тих, хто побіжно був знайомий з окремими аспектами його літературної спадщини.

Художня проза, зокрема оповідання, новели, мікроновели / «коротенькі новели», міні-повість та повість-есе, суттєво розширили родовий та жанровий діапазон Івана Низового, відомого здебільшого своєю лірикою. Це здебільшого зумовлено мізерними тиражами (часто виданими за власний кошт) неугодної владі поета-опозиціонера. Тому вивчення прозового компонента творчості письменника є важливою умовою для формування повноти картини життєпису письменника, розуміння його аксіологічних орієнтирів, життєвої філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями, які розкривали окремі аспекти поетичної та мемуарної творчості Івана Низового, займалися І. Білогуб, О. Бондаренко, Г. Виноградська, Л. Колесникова, Н. Кошель, О. Кравчук, А. Манько, О. Неживий, Л. Низова, І. Ніколаєнко, Т. Пінчук, О. Скиба. Однак авторами цих розвідок не були здійснені спроби аналізу художньої прози письменника, тому робота, вперше здійснена в річці художніх прозових пошуків митця, може претендувати на наукову новизну. Стаття разом із попередніми науковими працями автора «Елементи горору в художній прозі та мемуарних творах Івана Низового» [1], «Іван Низовий та Ліна Костенко: творчі паралелі» [2] і «Політичні та психологічні мікроновели Івана Низового» [3] є елементами дослідницького тетраедру про художню прозу письменника.

Мета статті – проаналізувати особливості художньої та художньо-документальної прози Івана Низового на прикладі окремих творів; розкрити їхні ідейно-тематичні особливості, проблематику, психологізм та автобіографізм, окремі стиліові компоненти.

Виклад основного матеріалу. Більша частина літературної спадщини Івана Низового має автобіографічний зміст. Свої прагнення більше дізнатися про життєвий і творчий шлях письменника читач може вдовольнити, взявшись за прочитання фактично будь-якого твору митця. Прозові твори письменника, які мають виразний автобіографічний зміст, однак створені в рамках художнього стилю, розглядаються автором дослідження як художньо-документальні, як твори, породжені уявою автора без прив'язки до його життєпису, описуються в роботі як зразки художньої прози.

Автор вважає за доцільне розпочати своє знайомство з письменником із таких його творів, які розкривають особу автора в роки дитинства, як безіменне оповідання з циклу

нотаток «Сльоза сльозу не здоганя», що починається реченням «Я дуже не хотів народжуватися, бо в картопляному льоху, де переховувались од війни мої бабуся, мама й сестричка Люда, було дуже зимно, темно і моторошно» [4, с. 340].

Цей твір, попри висвітлені в ньому серйозні проблеми з життя письменника, із якими йому довелося зіткнутися вже з пелюшкового віку, написаний у доброму, навіть частково гумористичному, дитячому стилі викладу від імені самого «пуголовка»-автора. На це безпосередньо вказує значна кількість демінутивів («*воно ж мертвеньке*», «*крихітне серденько*», «*сонечко*», «*чорні оченята*», «*животик*», «*гладив по голівці*» тощо) та художніх деталей, пропущених через калейдоскоп дитячого світосприйняття. Лише наприкінці твору Іван Низовий надає слово собі дорослому для підбиття підсумків про причини свого не безхмарного дитинства та подальшого життя в державі, де багаторічно культивувалися «*суцільна брехня, лицемірство та узаконене насильство над людською особистістю*» [4, с. 342].

Грунтовним доповненням цьому творові стануть міні-повість «*Деся там, за соняшниками*» [5, с. 22–37] та оповідання «*Я з такої глибинки*» [6, с. 3–7]. Автобіографічна міні-повість «*Деся там, за соняшниками*» – це український варіант частково автобіографічної повісті Рея Бредбері «*Кульбабове вино*» [1] – ностальгічного твору про дитинство, літо, друзів із численними філософськими розмірковуваннями про життя та смерть, машину щастя тощо; із розкриттям дитячих страхів та забобонів. Це гімн дитинству з усіма його принадами та жахами, надбаннями та втратами. Повісті побудовані у формі невеликих оповідань, об'єднаних у цілісний твір на основі головних героїв, які фігурують у закріпленому часопросторі як головні персонажі в одних оповіданнях та як другорядні – в інших.

Подібно до американського колеги, Іван Низовий надає своєму персонажеві літературний псевдонім. Головний герой міні-повісті – Ванько Круподер, названий на честь «близького родича та старинного друга» [5, с. 303], якого автор згадував у мемуарних нотатках «Сльоза сльозу не здоганя». «*Деся там, за соняшниками*» також можна визначити як гімн дитинству, але, на відміну від твору Рея Бредбері, сирітському дитинству, схожому «на страшну, але й цікаву казку», до якого «не добігти вже», «птахом не долетіти» [5, с. 37].

Дитина у творі Івана Низового, як і діти в повісті Рея Бредбері, – це дитина-старець, яка багато встигла побачити та пережити на своєму дитячому віку, здатна не лише до «фуліганства» [5, с. 26] («*грабіжницькі набіги на колгоспний сад*» [5, с. 24], дражніння довготелесого мірошника діда Яриша), а й до глибоких розмірковувань, філософських узагальнень: «*Хто ж мені повірить, що я – дитина? Скажуть... та вже й не один раз казали: «Воно розсуждає, немов старе. І все то знає, і звідки воно таке взялося?»*» [5, с. 35]; «*сумирними бувають тільки дурники <...> злими бувають тільки дурники...*» [5, с. 33].

Подібно до «Кульбабового вина» Рея Бредбері, у міні-повісті «*Деся там, за соняшниками*» Івана Низового панує особлива атмосфера – це літня пора, за якої розгортається більша частина твору, виписана в традиціях імпресіоністичної фіксації миттєвих вражень від оточуючого світу: «*А поки що наш світ вміщався в кружалці обрїю. Далі цвіли соняшники: високі, широколисті, у вогненно жовтих брилях. Над ними кружляли горобці і бджоли, над ними й сонце кружляло: із соняхів уранці піднімалося вгору, котилося над ними цілісний день, а ввечері знову пірнало в соняхи. Хочу розказати про наш світ, що жив посеред соняшникових полів і в якому жили ми, соняшникові діти. Я його добре вивчив – до найменшої нірки на вигоні, до останнього ластів'ячого гніздечка під конюшиною. У самісінькому центрі світу – глибокий і темний колодязь. Щоб витягти з нього цеберку з водою, ми з Миколкою, налягаючи на залізну ручку коловорота, вибивалися із сил. А вода ж була така смачна, така поживна, що як вип'єш півцеберки, то і їсти перехочеш*» [5, с. 29–30].

В обох творах розкриваються проблеми забобонності та страху. У повісті Рея Бредбері жінка-листоноша Емілія Браун виявляє власну забобонність в упевненості, що всі неприємності в її житті відбуваються через пані Гудуотер, яка замовляє поштою чаклунські книжки. Натомість пані Браун сама була найнезграбнішою жінкою в місті, а підозрювана просто купувала книги для племінника [7, с. 100–101].

У міні-повісті Івана Низового забобонними виступають діти на чолі з головним героєм. Оповідач через власну дитячу наївність («*коли був зовсім малим*» [5, с. 32]) та побутові байки боїться заходити у високі жито та соняшники через страх, пов'язаний із польовими русалками, однак, «як підріс і порозумнішав, то в існування всіляких там русалок вірити перестав» [5, с. 32].

Діти беруть на віру й людські байки про магічну силу чаклунки баби Монашки: «*Удень ми наважувались нищорити в старому й ветхому будинку колишньої поміщиці Крамаренчихи. А як стемніє, то трималися від нього подалі, бо в темряві панських покоїв розкошували всілякі нечисті сили: домовики, відьми, вурдалаки і голі летючі миші-кажани. А в колишній «двірницькій» мешкала столітня баба Монашка, худюща, чорна й схожа на кочергу, бо завжди була зігнута й спиралася на кострубату палицю. Її ми боялися найбільше – вона чаклувала й ворожила, і то завжди на зло людям: уночі перетворювалася на чорну кішку й здоювала людських корів...*» [5, с. 30].

Мотив страху та забобонності у творах американського та українського авторів також отримує своє продовження, еволюціонувавши до горору. У першому з них убивця Душогуб, якому відведено одну із сюжетних ліній, тримав у страху все місто, убиваючи молоденьких дівчат. Навіть після того, як він сам загинув від руки своєї потенційної жертви, люди все одно, будучи у магічному полоні власного страху, екзальтовані ним, хотіли вірити, що тіло вбитого не належить Душогубові, адже з його смертю померла б і моторошна міська легенда [7, с. 139–165].

У творі Івана Низового горор проявляється в чотирьох епізодах. Перший – це правдива історія за часів голодомору, із якою зіткнулася родина автора. Схиблена від голоду односельчанка прохає в бабусі Івана Низового собі на їжу тіло її померлої п'ятої дитини. Отримавши відмову, Гусачиха викопує та з'їдає мертву дитину, потім пускає на холодець власну матір, а згодом помирає сама.

Другий – це зустріч письменника з привидами матері на цвинтарі. Третій – це знахідка дітьми людських кісток та бляшаної зірочки біля них, що наводить Миколку – друга головного героя – на думку, що вони знайшли тіло його зниклого батька.

«Останній горорний епізод є найближчим за змістовим складником до сюжетної лінії про Душогуба з повісті Рея Бредбері, адже базується на численних балачках та місцевих легендах про тамтешніх душогубів – парашутистів. Страхітли-

ві історії про невловимих викрадачів дітей тримали у страху Івана Низового (і не тільки його), як і легендарний Душугуб з «Кульбабового вина» викликав страхітливі думки у Тома Сполдінга (і не тільки в нього) – одного з головних героїв Рея Бредбері» [1, с. 219–220].

Образ бабусі-підкувальниці, епізоди з використанням нетрадиційної медицини в лікуванні головних персонажів, філософські роздуми про смерть тощо свідчать про рецепційну інтертекстуальність між двома творами.

Детально ознайомившись із дитячим світом Івана Низового, із передумовами становлення його як літературного творця, варто звернути увагу на юнацько-молодецькі роки автора, на які й припадають перші вагомі проби пера. Характеристика письменника вустами його оточення від шкільних років і надалі в есе «Слова, що запам'ятались» [8, с. 45–47], життєвий досвід мандрівника, який детально описано в есе «Романтика мандрів» [8, с. 42–45], життя Низового-солдата («Веремія солдатських буднів») – усі ці та багато інших творів допоможуть сформуванню більш точне уявлення про вирішальні роки у формуванні професійних орієнтирів, про багаж життєвого досвіду, про події, що лягли в основу багатьох творів.

Зокрема у «Веремії солдатських буднів» автор у властивій йому сатиричній манері розповідає про своє «добровільно-примусове рекрутство» у лавах радянської армії – «машини, яка переробляє людей на звичайнісіньке бидло. Безсловесне, покірне, безвідмовне» [9]. Будучи від природи за фізіологічними (поганий зір, фізична слабкість) та психологічними особливостями нехильним до солдатського життя, Іван Низовий відверто виказує свою нелюбов до армійського укладу, про що неодноразово зазначає не лише в прозі, а й у поезії.

В одному з епізодів «Веремії солдатських буднів» про перші вчення зі стрільби письменник порівнює себе з персонажем сатиричного роману Я. Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка» [10] Йозефом Швейком, військовослужбовцем, відомим своєю незворушністю, оптимізмом та непередбачуваністю діянь. Паралелі з цим персонажем автор згодом проводитиме й у восьмій частині поеми «Останній похорон Комуни» під назвою «Авторський відступ (необов'язковий)»: «Нагадую: / Три роки в ролі Швейка / Дури я капітана / Й старшину, / Наслухуючи співи / Соловейка, / Попишуючи лірику / Нічну» [11]. У такий спосіб автор намагається розбавити добрим гумором серйозну тему виживання середньостатистичної людини в умовах радянської армії.

Події більшості творів письменника розгортаються вже навколо Івана Низового як зрілої, сивочолої людини, яка багато пережила на своєму віку, здатна до глибокого аналітичного мислення, широких узагальнень. Тому прочитання творів про ці роки авторського життя закономірно варто відкласти під кінець, аби не лише не порушувати хронологію життєпису, а й простежити зміну в системі поглядів митця, вдосконалення ідіостилістичних особливостей авторської прози, її часткове ідейно-тематичне та проблемне перекодування.

Новели та оповідання Івана Низового, як і фактично вся його проза, містять автобіографічну (часто з домішками художнього вимислу) сюжетну канву, розкрити в ідіостилістичній манері автора. Перші письменницькі спроби в цих жанрах здебільшого абстраговані від біографічного складника Івана Низового. Оповідання та новели порушують важливі для загостреного світосприйняття молоді аудиторії (у вікових рамках якої перебував на той час митець) питання й проблеми: сором-

ливість, невпевненість у собі, закоханість, яка робить людину сильнішою в усіх виявах, пошук себе у цьому світі, самодостатність (оповідання «Вишні цвітуть у травні» [12]), кохання та віра в свого партнера наперекір суспільній думці, хвороба та диво-зцілення завдяки підтримці коханої людини (оповідання «То найтонша струна» [13]), сила материнської любові та готовність до самопожертви, ненависть до фашизму та смертельна боротьба з ворогом (новела «Мужність жіноча» [14]).

Перемогу над постулатами теорії «Відра з крабами», в основі якої лежить намагання людей тягнути за собою донизу інших, нав'язавши їм думку про непотрібність чи неможливість їхньої самореалізації, розвитку тощо, зображено в новелі-казці «Крила», яку разом із новелою «Дід мороз із мого дитинства» можна віднести до творів новорічно-різдвяної тематики. Маленька ялинка покидає своїх пихатих сусідів – осокори та липи, які «були не схожі на неї, бо була вона і взимку зеленою і юною, а вони щоосені розгублювали своє вбрання, і зараз, щоб приховати свої оголені сутулі плечі, притрусилися білим снігом». Самотність серед оточення заздрисних, грубих та неотесаних дерев спонукає вічнозелене деревце до пошуку власної долі, свого місця у величезному, незнаному їй досі світі, до втілення своїх мрій: «А Маленька Ялинка прилетіла в місто. Її радісно зустріли. Одягли в казкове вбрання. Засвітили на ній різнокольорові вогні. Танцювали навколо неї. Співали про неї пісень. І Маленька Ялинка забула, що недавно вона була самотньою» [15].

Пізніші новели й оповідання природно відрізняються ідейно-змістовим наповненням та стильовою манерою, розширюється також спектр проблем, які висвітлює автор. На зміну палкому молодому оповідачеві з юнацьким максималізмом і схильною до закоханості вдачею (закоханістю в протилежну стать, у людську мужність, вірність і відданість, у природу), з вірою в себе, у людство приходить обтяжений життєвим досвідом чоловік із новою, розхитаною вірою, з новою правдою про навколишній світ, без молодецько-оптимістичної полуди на очах.

Зокрема, соціально-психологічні новели «Дід мороз із мого дитинства» та «Щось дитиняче, наївне...» висвітлюють психологічні травми дитинства автора, зумовлені раннім сирітством, голодом, дитячими образами на тоталітарний режим із його вождами, рабською психологією частини українців. Ці травми не відпускали митця до самої смерті, про що свідчить його творчість, де їм відведено одне з центральних місць.

У новелі «Дід мороз із мого дитинства» від імені малого Іванка Низового розкриваються глобальні проблеми дітей війни на тлі незначних, здавалося б, дитячих страхів: «огидного навчальська» в кутку, страшного Діда Мороза, якого намалювала багата дитяча уява: «Тук-тук-тук! То Дід Мороз постукує важким костуром по стінах нашої хати. То він замалював шибки неживими холодними квітами. Хоче вдертися до хати й остудити гарячий черинь печі» [5, с. 3].

Однак справжній страх всенародного масштабу прийнятий у деталях. По-перше, це війна та зруйновані нею родини:

- А чому татко сам не прийшов?
- Йому ніколи, на війні ж він...
- А прийде?
- Певне прийде, хлопчику, і принесе тобі лижви.
- І ковзани?
- І ковзани привезе.

...Вночі снилася війна. Татко сидів на війні й вистругував ножем такі гарні лижви з пахучої соснової шалівки. Сидів спиною до мене, і я ніяк не міг побачити його обличчя. Я ж ніколи не бачив його! Навіть на фотографії...

Прокидаюся.

– А де Дід Мороз, бабусю?

– Спить іще.

– А татко на війні теж спить?

– Спить, – бабуся чомусь схлипує. – Вічним сном заснув...

Земля йому пухом! [5, с. 4]

По-друге, постійний голод, який не можна вгамувати перепічкою з «торішніх висівок» і «жолудевого борошна», посиленою слізьми: «У чорній пащі печі потріскують сухі вільхові цурпалки. Ядучий дим точить із бабусиних очей слюзи, і вони капають прямиєнько в макітру. Бабуся не витирає очей – з того часу, як скляна сільниця безнадійно спорожніла, бабуся завжди плаче над макітрою. Перша перепічка – моя. Гаряча, з хрустом. Пхилькаю. – Ой, лишеенько, знову пересолила, – бідкається бабуся» [5, с. 3].

Не можна не звернути увагу на першокласний контраст у кінці новели, який виконує конотативну функцію, спонукаючи читачів до асоціативного мислення: «Вранці не було нічого: ні ялинки, ні Діда Мороза, ні гостинців. Була солоня-пресолоня перепічка та кухлик меляси – її приніс наш сусіда, дядько Михайло. Бабуся плакала біля печі – дрова були сирі й густо-густо диміли. А за вікном реготала пришепелювата зима» [5, с. 4].

Блискавичну письменницьку майстерність Іван Низовий продемонстрував у соціально-психологічній новелі з елементами містики та горору «Щось дитиняче, наївне...», в основі якої – розвінчання культу Йосипа Сталіна, про якого трагічно-гротескно сказано, що він був «Генералісимумом, і це його найвище звання писалося повсюди з великої літери і вимовлялося всіма так, що велика літера, хоч її й не видно було, заслоняла собою все: розруху, злигодні, голод, несправедливість голови нашого колгоспу Рябошапки, жорстокість польового об'їждчика Яковошки, ногу-дерев'янку косаря Прокопа, суцільну рану замість обличчя дядька Скринника, вісім «похоронок» на синів моєї бабусі Уляни, забур'янілу могилу моєї мами, що загинула зовсім молодою на каторжній колгоспній роботі восени сорок третього. Та велика літера була більшою, ніж сонце, бо сонця за нею ми не бачили, його, мабуть, тоді й не існувало» [5, с. 8].

Сюжет новели переносить нас на «велику-величезну площу» (з натяком на Червону площу в Москві) разом із головним героєм – втіленням потрошеного сталінською машиною покоління, де люди «вже нездатні щось змінити у своєму заскоружлому менталітеті – звичка боятися всього і всіх в'їлася в <...> гени, мов іржа» (за словами Микити Чернявського в авторських споминах «Зустрічі без прощань») [16, с. 41].

Величезний гамірний натовп «заблуканих у розгубленому світі» людей у зовсім нечуваний у ту пору спосіб зустрічає Вождя народів. Іван Низовий змальовує цілий феєрверк людських емоцій, які починаються зі сліз, плачу, шуму. Генералісумуса, який до того ж «сам іде!» [5, с. 5], ніхто не слухає, його авторитет зломлено, що вже надає новелі фантастичного забарвлення.

На історичній арені два народні табори. З одного боку, прибічники кривавого правителя та залякані політикою репресій люди-раби. З іншого – ненависники одного з найжорстокіших правителів усіх часів і народів, хто «осудив, а може, і прокляв

навіки» [5, с. 8] радянського бога. Автор вустами головного персонажа описує, що «відчував на собі презирливі погляди юрби, бачив мільйони й мільйони потемнілих очей, на дні яких яскріли колочі жаринки зненависті й презирства» [5, с. 7].

Головний герой бідкається у своїх почуттях упродовж всього твору. Під час, коли Іваном оволодіває «первісне, підсвідоме, із маленства прищеплене, неначе «віспа», схиляння перед цією страхітливою й разом із тим беззахисною людиною, навіть не зовсім людиною, такою, як усі, а більше істотою, тінню минувшини» [5, с. 7], персонаж проявляє людські співчуття до «колись весільного й усіма (про це говорилося і писалося) улюбленого, а нині такого самотнього, беззахисного і безпорадного» [5, с. 6] чоловіка. Наступного разу герой відчуває глибоку ненависть, викликану вже чітким усвідомленням всього того горя, яке Йосип Сталін приніс українському (і не тільки) народові.

Така амбівалентність поведінки головного персонажа не викликає подиву, адже він уособлює багатостраждальне, морально знищене покоління дітей-сиріт – коліщаток великої системи, побудованої на людських кістках: «Я ніби знову став хлопчиком із глухого й сліпого повоєнного села, голодного й обідраного, обдертого продподатками й знесиленого кріпацькою працею, недородами та постійним недоїданням» [5, с. 7].

В уявному діалозі зі Сталіним простежується боротьба двох сутностей однієї людини – маленької, морально скаліченої, осиротілої людини-дитини, для якої батько народів – міфічний ідол для поклоніння, та іншої – вільної, незалежної, здравомислячої людини, яка бачить за радянською мішурою всю справжність у її трагічному сенсі.

Мимоволі співчуваєш психологічно зламаний людині, яка з дитинства втратила найцінніше – родину – і тепер намагається знайти хоч невеликі зачіпки, які б пов'язували її з втраченою сім'єю: «Мені хотілося знову стати маленьким і довірливим пастушком, школярком-початківцем і підійти до нього ближче, зовсім близько, й погладити рукав його шинелі (таку ж і мій батько, мабуть, носив, у такій же, мабуть, і загинув), доторкнутись до маленьких тьмавих зірочок на простих суконних погонах» [5, с. 8].

З культового образу Сталіна автор знімає всю пихатість, бундючність, грізність, осатанілість, зображуючи його байдукою, приреченою, старою, хворою людиною з величезним тягарем людського горя на плечах, через що йому важко переставляти ноги, його плечі зігнуті, а «поли шинелі мели брукувку» [5, с. 7].

За допомогою мейозису митець досягає у своєму писанні образу Сталіна значного ефекту: «Він мовчав, тільки ще більше спохмурнів, ще дужче постарів, аж поменшав ніби, думає, що відповісти? Борюся з собою, душив у собі гнів чи викликав звідкись із забуття свою хвору совість?» [5, с. 8]; «І він якось іще більше змалів, знітився, втомлено зсутулювся у своїй сирії, мало не до п'ят, шинелі» [5, с. 6].

Численні натяки на кшталт «я почув глуху, мов з того світу, одну-однісіньку коротеньку й гірку фразу...» [5, с. 6], «схиляння перед цією страхітливою й разом з тим беззахисною людиною, навіть не зовсім людиною, такою, як усі, а більше істотою, тінню минувшини, привидом колишнього життя-нежиття» [5, с. 7], «він ковзнув по мені байдужим невидячим поглядом...» [5, с. 7], «вихідця з моторошних років, із тамтого світу» [5, с. 9] підказують реципієнтові, що перед ними мрець, повержений Бог» і додають новелі містичного звучання.

Оповідання «Апулей» присвячено випадку зі студентської пори. Це один із глибоко повчальних творів автора, який розкриває цілий ряд завжди актуальних проблем: невігластво та педагогічна гуманність, висміювання фізичних недоліків людини, пиятика молоді. Це своєрідна сатира на студентське життя, яку чи не найкраще проілюструє такий фрагмент:

«Над нашими головами назрівала гроза. Хмари згущались, блискавки чайлися в них. Набирався сили грім. Усі з жахом чекали грози: заліків та екзаменів.

Гримнуло!!!

Ми бігаємо коридорами, втуплюємось очима в конспекти, допізна вичитуємо в книгах щось розумне і вічне, що відразу вилітає геть із нашої дірявої пам'яті. Апетиту як не було, сон пропав, про кіно й танцюльки і не згадуємо. А про вишивку й поготив! Усі сили мобілізуємо для війни з наукою» [5, с. 16].

На особливу увагу заслуговує персонаж «Антика» – так студенти скорочено називали викладача античної літератури, який, попри свої зовнішні фізичні вади («не вимовляв деяких твердих звуків і, що нас особливо веселило, ніби ковтав звук «ель», говорив «не «Апулей», а «Апуей»») [5, с. 16], студентські насмішки («йому, очевидно, було незручно, і... дуже обидно») [5, с. 16], був справжнім педагогом – гуманним та незлобивим, оцінюючи студентів виключно за їх знання, а не за негідну поведінку.

Разом із «Апулеєм» до повчальних творів художньої прози можна віднести новелу «Молоде-зелене», яка розкриває перед читачами історію двох друзів Анатолія та Віктора та порушує ряд важливих життєвих проблем: дружби й жертвності; зради, боягузтва та підлості; статевих стосунків молоді та їхніх можливих наслідків. Сюжет розгортається навколо Віктора й Ніни – колишньої дівчини його друга Анатолія – сусіда по гуртожитку та колеги по роботі. У пошуках зниклого товариша Віктор дізнається, що колишня кохана Толика народжує від нього дитину, що й спричинило втечу останнього.

Іван Низовий руйнує стереотипні уявлення про дружбу на кшталт загальновідомого «скажи мені, хто твій друг – і я скажу, хто ти». Віктор, на відміну від свого близького товариша, постає гуманною людиною, мудрою та співчутливою, здатною нести відповідальність за ближнього:

«...Віктор щодня по двічі, а то й по тричі телефонував до пологового будинку, допитувався у чергової акушерки: «Чи скоро?» І на запитання: «Ви – чоловік Ніни?» відповідав неправдою: «Так».

І ось він їде до Ніни. Вона народила хлопчика. Сьогодні її виписують. Віктор уже й квартиру приватну напивав. Ліжечко-гойдалку власноруч змайстрував» [5, с. 19–20].

Головна проблема, яку порушено в цьому художньому творі, – це те, що ми не можемо зі стовідсотковою впевненістю знати, хто насправді нас оточує. Трапляються випадки, коли знайомі люди з близького чи далекого оточення здаються порядними, однак за певних обставин виявляють свої негативні риси характеру або взагалі розкривають свою лиху сутність. Це й намагається донести автор: «Серце Віктора стислося від незрозумілого болю – юнакові було соромно за збіглого друга. Скільки жили поряд, нібито й душа в душу, та от, виходить, не знав його як слід...» [5, с. 20].

Іван Низовий лишає для своїх реципієнтів відкриту кінцівку, аби вони, виходячи зі своїх пріоритетних життєвих переконань (оптимістичних чи реалістичних), зуміли додумати долю двох ошуканих (у дружбі та коханні) людей.

Висновки. Літературний спадок Івана Низового є культурною пам'яткою про події на зламі епох, пропущені крізь призму сприйняття свідомого громадянина та просто небайдужої людини, якій є що сказати та залишити по собі в літературно-мистецькому просторі. Творчість Івана Низового є майже цілковито автобіографічною, а тому її вивчення може бути структуроване згідно з життєписом митця: спочатку ознайомлення із творами про Низового-дитину, потім – про Низового-юнака, згодом – про Низового-дорослого.

Інтенціональна та рецепційна інтертекстуальність прози Івана Низового розкривається через міжлітературні зв'язки: між його міні-повістю «Десь там, за соняшниками» та повістю «Кульбабкове вино» Рея Бредбері; між його автобіографічним, сатиричним оповіданням «Веремія солдатських буднів», поемою-спогадом «Солдатська весна» та сатиричним романом «Пригоди бравого вояка Швейка» Я. Гашека.

Для художньої та художньо-документальної прози письменника характерними є глибокий психологізм, частково сатиричний, частково повчальний стилі викладу, імпресіоністичні та горорні елементи, яскрава образність та широкий спектр охоплених проблем, які є актуальними й у наш час.

Подальші дослідження в цьому напрямі допоможуть розширити та поглибити уявлення про ідіостилістичні особливості авторської манери письма у прозових текстах.

Література:

1. Манько А.М. Елементи горору в художній прозі та мемуарних творах Івана Низового. *Scientific achievements of modern society. Abstracts of the 1st International scientific and practical conference (Liverpool, September 11–13, 2019).* Cognum Publishing House, Liverpool, United Kingdom, 2019. pp. 215–222. URL: http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/09/scientific-achievements-of-modern-society_11-13.09.19-1.pdf (дата звернення: 27.09.2019).
2. Манько А.М. Іван Низовий та Ліна Костенко: творчі паралелі. *Dynamics of the development of world science. Abstracts of the 1st International scientific and practical conference (Vancouver, September 25–27, 2019).* Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2019. pp. 297–305. URL: (дата звернення: 27.09.2019).
3. Манько А.М. Політичні та психологічні мікроновели Івана Низового. *Perspectives of world science and education. Abstracts of the 1st International scientific and practical conference (Osaka, October 2–4, 2019).* CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2019. pp. 344–349. URL: http://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2019/10/perspectives-of-world-science-and-education_2-4.10.19.pdf (дата звернення: 04.10.2019).
4. Низовий І.Д. Цим дорожу: вибрані вірші та поеми. Луганськ : СПД: Резніков В.С., 2011. 352 с.
5. Низовий І.Д. Десь там, за соняшниками. Луганськ : Луга-принт, 2004. 64 с.
6. Низовий І.Д. Опісля присмерку: нотатки знічев'я. Луганськ : Глобус, 2003. 60 с.
7. Бредбері Р. Вино из одуванчиков. Москва : Эксмо, 2015. 216 с.
8. Низовий І.Д. Там, де я ніколи не плавав. Луганськ : Глобус, 2006. 99 с.
9. Низовий І. Веремія солдатських буднів [родинний архів]. URL: http://maysterni.com/publication.php?id=142068&fbclid=IwAR31xqc84DSOPSosGdT24c-14Ek0QCQjd_8IBHrw-kQNeq9t-Vo0uyvqFm_0Q (дата звернення: 24.10.2019).
10. Гашек Я. Пригоди бравого вояка Швейка. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га. 736 с.
11. Низовий І. Останній похорон Комуни. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=86267> (дата звернення: 24.10.2019).

12. Низовий І. Вишні цвітуть у травні [родинний архів]. URL: http://maysterni.com/publication.php?id=142071&fbclid=IwAR36Y2xjdGvPNW_V0mec8ExCudPvdYEaLS0A751nphYZzofqJw4ZbKWutgc (дата звернення: 24.10.2019).
13. Низовий І. То найтонша струна [родинний архів]. URL: http://maysterni.com/publication.php?id=142070&fbclid=IwAR29NjMumn0zy37sVb8aIijYa04IDNjCO4ZHOMG_yBMCrBphn4hnTlbuGhE (дата звернення: 24.10.2019).
14. Низовий І. Мужність жіноча [родинний архів]. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=142069&fbclid=IwAR2LqI7WNS3iFMHSxe5DdBH0IQoOXYfLJ4nx7wZTYmS1m9R72oa64-LNDEo> (дата звернення: 24.10.2019).
15. Низовий І. Крила [родинний архів]. URL: <http://maysterni.com/publication.php?id=142072&fbclid=IwAR2FzIpM2ppC94J-Z7IilvS1TT0GxLLqp5DliYTUNo0dWX5z29yJXAam-RM> (дата звернення: 24.10.2019).
16. Низовий І.Д. Зустрічі без прощань: літературні спомини. Луганськ : Луга-принт, 2003. 84 с.

Manko A. The peculiarity of Ivan Nyzovyi's artistic and documentary prose

Summary. The article is devoted to the disclosure of idiosyncratic features of Ivan Nyzovyi's artistic and documentary prose. I. Nyzovyi is a significant figure in the history of Ukrainian literature, whose creative heritage is a cultural monument of events at the turn of the era, passed through the prism of the perception of a conscious citizen and indifferent person who has something to say and leave in the literary and artistic space.

The work emphasizes that fiction, including prose, short stories, novels, micro novels / "short novels", mini fairy-tales and short essays, significantly expanded the generic and genre range of the Ukrainian writer and publicist I. Nyzovyi, known mostly as a talented multi-genre poet.

The focus of the research work is on the following: the autobiographical mini-story "Somewhere behind the Sunflowers", the story "Cherries Blossom in May", "That Thinnest String" and "Apuley", novels "Woman's Courage" and "Young and Green", novel-fairy tale "Wings", social and psychological novels "Santa Claus from my childhood" and "Something childish, naive ...".

The article with our previous scientific works "Ivan Nyzovyi and Lina Kostenko: Creative Parallels", "Elements of Horus in Ivan Nyzovyi's Fiction and Memoirs", and "Ivan Nyzovyi's Political and Psychological Micronetics" are elements of the writer's research tetrahedron.

The ideological-thematic peculiarities of prose works, their problems, psychology and individual stylistic components, including the functional load of artistic expressive means, are revealed through the lens of review and textual analysis. Emphasis is placed on autobiography, an indispensable characteristic of almost all prose work of a writer, which allows qualifying individual works in which autobiography reaches its peak, as artistic and documentary.

The intentional and receptionist intertextuality of I. Nyzovyi's prose is revealed through the inter-literary connections between his mini-novel "Somewhere behind the Sunflowers" and R. Bradbury's "Dandelion Wine"; between his autobiographical, satirical tale, "The Sermon on the Soldiers' Weekdays", the poem-memoir "The Soldier's Spring" and the satirical novel "The Adventures of the Good Warrior Schweik" by J. Hashek.

The paper proposes an optimal model of a certain sequence, which recommends acquaintance with the autobiographical prose of I. Nyzovyi on the principle: works in which the writer appears as a hero-child, hero-youth, hero-adult.

Key words: fiction, documentary prose, novel, short story, mini-story, autobiography, psychology, image, intertextuality.

Новиков А. О.,*доктор філологічних наук, професор,**завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*

ГЕНІЙ НА РОЗДОРІЖЖІ: ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА

Анотація. У Харкові Олександр Довженко мешкав три роки поспіль – із липня 1923 по червень 1926 року. Працював він художником-ілюстратором в урядовій газеті «Вісті ВУЦВК» і водночас сам продовжував учитися живопису, влаштувавши майстерню спочатку у великій залі в будинку на вулиці Пушкінській, де він мешкав, а потім у своїй квартирі.

У столиці Довженко з головою занурився у вир національного культурного відродження. Це були роки, коли його життя було насичене різними культурними подіями. Митець усюди хотів побувати, всюди встигнути. Одним із найбільших його захоплень було в цю добу театральне мистецтво. Художник регулярно відвідував вистави театру імені Івана Франка (тоді цей театр працював у Харкові), цікавився авангардистським мистецтвом, зокрема театрами Всеволода Мейерхольда в Москві і заснованим у Києві «Березолем» Леся Курбаса. Чи не найбільше його приваблювала професія режисера. Він навіть мріяв поставити комедію.

Живучи в Харкові, Довженко підтримував знайомство з М. Бажаном, О. Вишнею, М. Йогансенем, О. Копиленком, С. Пилипенком, П. Панчем, Ю. Смоличем, П. Тичиною, Ю. Тютюнником, М. Хвильовим, Ю. Яновським, іншими відомими письменниками.

Захопившись кінематографом, Довженко у червні 1926 року поїхав в Одесу, де спочатку влаштувався працювати сценаристом, а потім – кінорежисером на місцевій кінофабриці. Однак і в подальші роки він час від часу продовжував відвідувати Харків, де залишилось чимало його друзів. У колі харківської мистецької еліти режисер любив переглядати свої фільми, обговорювати побачене.

Востаннє до Харкова Довженко потрапив під час Другої світової війни, в 1943 році, відразу після звільнення міста від німецьких загарбників. Роки, проведені Довженком у Харкові, – ціла епоха. Саме тут майбутній всесвітньовідомий кінорежисер і письменник увійшов до кола тодішньої мистецької еліти. Тут розквітнув його талант художника і він розпочав свою письменницьку діяльність. Саме у Харкові Олександр Довженко морально й до певної міри творчо підготувався до своєї великої місії – роботи в кіномистецтві.

Ключові слова: Олександр Довженко, Харків, художник, малюнки-карикатури, режисер, театральне мистецтво, письменники, кінематограф.

Постановка проблеми. У вересні 2019 року виповнилося 125 років від дня народження Олександра Довженка. Він відомий передусім як геніальний кінорежисер і знаний письменник, чий кінофільми, художні твори, «Щоденникові записи» користуються неабиякою популярністю не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Утім, значний внесок у скарбницю вітчизняної культури зробив митець і як художник. У першій половині 1920-х років, коли він мешкав у Харкові – тодішньому

центрі національного відродження, його малюнки-карикатури публікувалися в багатьох центральних часописах Радянського Союзу й користувалися неабияким успіхом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх років Довженків доробок активно досліджують В. Агеєва, Н. Видашенко, І. Захарчук, О. Поляруш, С. Тримбач та інші. Особливо значна увага вивченню спадщини митця приділяється вченими Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серед них – В. Гриневич, С. Максимчук-Макаренко, С. Привалова, Н. Троша, С. Цінько. В їхньому арсеналі – десятки наукових статей, дві кандидатські дисертації, монографія [8], навчальний посібник [7]. Однак чимало питань, дотичних до перебігу життя і творчості метра, й надалі залишаються нез'ясованими. Це стосується окремих періодів, у тому числі харківського, коли Довженко працював художником-ілюстратором.

Мета статті – дослідити харківський період життя і творчості Олександра Довженка, його становлення як художника, зв'язки з українською мистецькою елітою.

Виклад основного матеріалу. Вперше до Харкова Олександр Довженко потрапив, очевидно, на початку 1920 року, притому як арештант. До цього він, у недалекому минулому петлюрівський офіцер, кілька місяців провів у житомирській в'язниці. Звинувачувала його більшовицька влада у контрреволюції. Із протоколу засідання житомирської ЧК від 27 грудня 1919 року випливає, що майбутній всесвітньовідомий кінорежисер був визнаний ворогом так званого робітничо-селянського уряду, і його мали відправити до концентраційного табору для відбування покарання [1, с. 9–10].

Є свідчення, що з Житомира Довженка перевезли до Харкова [5, с. 50], а там уже з пазурів чекістів його визволив письменник Василь Еллан-Блакитний, який тоді був редактором урядової газети «Вісті ВУЦВК» й набирав до свого видання кваліфікованих співробітників [6, с. 25]. Однак попрацювати в цій поважній газеті Довженкові тоді не судилося (це сталося кількома роками пізніше).

Того ж 1920 року Довженко вступив до партії боротьбистів, яка невдовзі самоліквідувалася, а більшість боротьбистів індивідуально вступили до Комуністичної партії більшовиків України – КП(б)У. Так Довженко став більшовиком. Невдовзі його призначили керівником Житомирської партійної школи. Після цього був польський полон, робота у Києві на посадах секретаря губернського відділу міської освіти й комісару театру імені Т.Г. Шевченка. 27 липня 1921 року за наказом наркомату закордонних справ УРСР Довженко був призначений завідувачем загальним відділом повноважного представника

в Польщі. Потім він понад рік працював у дипмісії й навчався живопису у Берліні.

Варто зауважити, що до від'їзду за кордон влітку 1921 року Довженко якийсь час жив у Харкові – тодішній столиці радянської України. Саме сюди – в центр українського культурного відродження – він разом зі своєю першою дружиною Варварою Криловою повернувся й після закордонного відрядження в липні 1923 року.

У Харкові Довженко жив на вулиці Пушкінській у двоповерховому особняку. Виклопотав цей будинок для працівників урядової газети «Вісті ВУЦВК» її керівник Василь Еллан-Блакитний. Довженкова кімната розташована була на другому поверсі і, на відміну від у цілому понурого будинку, за словами Миколи Бажана, видавалася «дивовижно світлою й сонячною». Вона була «чиста, пахуча, причепурена й добрим смаком господаря, й добрим дбанням господині – першої дружини Сашка, вродливої, сіроокої, тихої Варвари». Обставлена була кімната майбутнього кінорежисера «більше ніж скромно. Білий, складений зі старанно одмелюваних дощок стіл – і обідній, і робітний водночас, – дві тахти, застелені українськими килимами, на стінці – репродукція Сезаннового пейзажу, привезена, певне, господарем з Берліна <...> мольберт, флакончики туші, тубики фарб, пензлі, книги, з поміж них напохвату – зеленуваті томики найулюбленішого Гоголя» [9, с. 174].

У просторій залі, куди виходили двері кількох кімнат, у тому числі й Довженкової, влаштували художню студію, де кілька разів на тиждень зранку збиралося п'ять-шість мовчазних художників, які сідали за свої мольберти і переносили на полотно контури оголеного тіла натурниці [9, с. 177]. Ініціатором цієї творчої майстерні був Довженко. Коли вона припинила своє існування, спорожніле приміщення, де залишився великий помост, накритий килимом (це місце називали «лужайкою»), мешканці будинку, четвірка найближчих друзів Олександр Довженко, Юрій Яновський, Микола Бажан і Степан Мельник, почали використовувати для своїх зустрічей, під час яких велися довгі вечірні розмови, що незрідка затягувалися до глибокої ночі. Обговорювали літературні й театральні новинки, нові кінофільми, інші цікавинки культурного життя в Україні, ділилися власними творчими планами. В центрі загальної уваги був зазвичай Довженко, який, «підібгавши під себе по-факірськи ноги, вмовившись так, щоб вільно було жестикулювати, сидів посередині». Інші троє – «по краях помосту» [9, с. 182].

Жили в ці роки друзі у будинку на вулиці Пушкінській комуною. Особливо зблизилися вони після того, як Довженкова дружина Варвара поїхала на лікування до Криму. На час, поки вона мала перебувати в санаторії, Довженко запропонував Ю. Яновському, який не мав власного житла, перебраться до його кімнати.

Працювати у Харкові Довженко влаштувався в газету «Вісті ВУЦВК». Сталося це, ймовірно, завдяки дружбі з головним редактором Василем Елланом-Блакитним. У газеті він обіймав посаду художника-ілюстратора. Ця професія для нього не була новою, оскільки свої малюнки-карикатури до нью-йоркського сатиричного журналу «Молот» митець почав надсилати ще з Берліна. Тож не дивно, що, виконуючи подібну роботу в одній із провідних харківських газет, талановитий художник досить скоро завоював

у читачів неабияку популярність. Його малюнки належали до жанру модної в ті часи політичної сатири. Довженко, як і більшість його тогочасних колег, виконував ідеологічні замовлення більшовицької партії. Карикатури доводилося створювати в основному на відомих представників української політичної еміграції – Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Нестора Махна, а також європейських політичних діячів – Муссоліні (Італія), Макдональда (Англія), Чемберлена (Англія), Пуанкаре (Франція) тощо. Ці твори зазвичай мали відповідні гострі назви на кшталт «Муссоліні – троянський кінь фашизму». Оприлюднював їх митець під псевдонімом «Сашко». Чимало шаржів намалював Довженко і на своїх тодішніх товаришів: Павла Тичину, Петра Панча, Олександра Копиленка, Сергія Пилипенка, Остапа Вишню, Михайля Семенка та інших.

Цікаві спогади про цю Довженкову творчість залишив Микола Бажан: «Серед цих карикатур була замальована й присадкувата, увінчана купою чорного, шорсткого, начебто наелектризованого волосся Семенка, й поважна, дебела постава «плучанського батька» – Сергія Пилипенка, й поривиста, рухлива, довгорука фігура Сашка Копиленка, й горбоносий, козацький профіль Панча...» [9, с. 173–174].

Створив Довженко карикатуру-памфлет і на колишнього очільника Армії Української Народної Республіки Симона Петлюру. Малюнок мав назву «Прах раба Симона Петлюри». Хоча, напевно, в ту добу він міг цього й не робити – не зображувати у спотвореному вигляді хоча б головнокомандувача армії, в якій служив. Харківські друзі досить поблажливо ставились до такої Довженкової творчості. Однак зовсім по-іншому відреагували вони, коли митець у 1928 році створив кінофільм «Арсенал», в якому остаточно розставив власні політичні акценти, безповоротно перейшовши рубікон. Змінивши політичні орієнтири, він зобразив у картині вояків УНР і Головного Отамана Симона Петлюру ворогами українського народу. Тож не дивно, що картину піддали нищівній критиці товариші по письменницькому цеху. За словами Олеса Гончара, «Довженко показував у Харкові «Арсенал» Хвильовому, Кулішеві і ще комусь. Вони фільму не прийняли (особливо критику Директорії). Звідси початок глибокого конфлікту («Сашко, навіщо ти це робив? Ти ж сам там був»)» [2, с. 544].

У першій столиці УРСР Довженко прожив три роки. Це була доба неабиякого його творчого піднесення. Тут він працював як художник і продовжував учитися живопису, влаштувавши майстерню спочатку у великій залі в будинку на вулиці Пушкінській, а потім – просто у своїй квартирі. Окрім того, в Харкові митець з головою занурився у вир національного культурного відродження. Це була доба, коли його життя було насичене різними культурними подіями. Він всюди хотів побувати, всюди встигнути: «І на театральних прем'єрах, і на літературних дискусіях, і на поетичних вечорах, і на вернісажах виставок – скрізь можна було побачити цю струнку, пружну і жваву постать художника Сашка» [9, с. 174].

Живучи у столичному Харкові, майбутній кінорежисер захопився театральним мистецтвом – регулярно відвідував вистави театру імені Івана Франка (тоді цей театр працював у Харкові), цікавився авангардистським мистецтвом, зокрема театрами Всеволода Мейєрхольда в Москві і заснованим у Києві «Березолем» Леся Курбаса. Чи не найбільше його приваблювала професія режисера. Він навіть мріяв поставити комедію.

За словами Юрія Смолича, колеги по роботі в газеті «Вісті», Довженко «мислив собі театр як мистецтво різних контрастів, як яскраву, барвисту дію, як найбільш умовне і виразне лицедійство». Притому до цієї справи він підходить «як художник-карикурист: не боявся шаржу, художню гіперболу ставив в основу режисерського узагальнення сценічних колізій» [9, с. 47]. Згодом цей «стиль» проявився в постановці фільмів, принаймні перших.

Інший сучасник митця кінодраматург і критик Олександр Мар'ямов згадував, як 1926 року під час одного з візитів до Харкова у колі друзів Довженко (він тоді вже мешкав в Одесі) згадував про свою зустріч із Лесем Курбасом, який зробив йому дуже цікаву пропозицію: «Лесь Степанович запросив його поставити виставу на березільській сцені. При цьому обіцяв не зв'язувати якоюсь певною п'есою. Хай Довженко вибирає сам – звичайно, краще, щоб це була комедія. Розмова відбулася після того, як Олександр Петрович розповів йому про свою роботу в кіно над «Ягідкою кохання». Курбас уважно слухав, хвалив режисерські знахідки, сміявся з вигадок, а потім гаряче почав говорити про те, що, на його думку, немає для актора кращої школи, ніж роль в ексцентричній комедії та ще з хорошою музикою, що задає виконавцеві чіткий ритм і дозволяє дисциплінувати сценічні рухи. Цю розмову Олександр Петрович запам'ятав у деталях. Говорив про те, що йому сподобалося, як Курбас розумів театр. Потім ураз сказав:

– Не думаю, щоб ми змогли працювати разом, в одному театрі. – Помовчав і додав: – І взагалі театр – це не для мене. Ну, п'есу, може, колись напишу... » [9, с. 191].

Саме в харківський період свого життя Довженко поступово почав занурюватись і в світ кіномистецтва – малював плакати для нових українських кінокартин, за дорученням Майка Йогансена робив переклади титрів для закордонних стрічок і навіть «на цій незначній ділянці кіно» вже тоді виявляв «себе своєрідним трактуванням написів до фільмів, здебільшого пересічних і трафаретних» [9, с. 180].

Чимало уваги модному тоді кіномистецтву приділялось, як уже йшлося, і в багатогодинних нічних розмовах Довженкових друзів під час їхніх зустрічей на «лужайці» в будинку на вулиці Пушкінській. Микола Бажан згадував: «Там Сашкова оповідь яскраво й поривисто розгорнула перед нами й перші сцени його гострих, гіперболізовано комедійних кіносценаріїв <...> Тут же, на «лужайці», почули ми й задум комедії про Васю-реформатора», згодом невдало зафільмованої. <...> і комедія «Ягідка кохання», тоді задумана, а згодом у 1926 році і поставлена самим Сашком, як його перша кінорежисерська спроба» [9, с. 184].

Таким чином, до роботи в кінематографі – своєрідному продовженні театру – Довженко підготувався ще в Харкові. Саме з Харковом пов'язаний і початок його письменницької діяльності. Степан Мельник згадував, що той показував йому розпочате оповідання: «Дуже добре написано! Майстер, нічого не скажеш. І сила – гоголівська...» [9, с. 188]. За словами Миколи Бажана, Довженка «тягло й до театру, й до літератури. Він тонко відчував слово, вмів ним вільно й вибагливо орудувати, особливо в живій мові, запальній бесіді, барвистій розповіді» [9, с. 182].

Захопившись кінематографом, Довженко в червні 1926 року поїхав до Одеси, де незадовго до цього Юрій Яновський обій-

няв посаду головного редактора місцевої кінофабрики. Саме він і покликав до себе друга. Довженко на той час уже зробив свої перші кроки в кінематографії. «Сценарій «Вася-реформатор» був написаний, схвалений. Фауст Лопатинський взявся його в Одесі ставити. Сашко подумав-подумав, не послав через роздуми й тривоги ніч, пообертав помальовані й недомальовані картини своїм лицем до стінки, склав у чехмодан костюми, довгоносі черевики «джіммі», краватки й толстовки, віддав ключа від кімнати Степанові та й поїхав» [9, с. 184–185].

Це була доба, коли Довженко, по суті, стояв на роздоріжжі. Він міг залишитись у Харкові і продовжити кар'єру художника, міг, зрештою, серйозно зайнятися літературною справою, але ризикнув і розпочав все спочатку – присвятив своє подальше життя кіномистецтву. «Я не був театральним режисером і театральним актором, – писав митець в автобіографії 1935 року. – Я не навчався в жодній із кіношкіл. Я не мав жодного знайомого серед кінорежисерів чи операторів, не розумівся на апаратурі. В кіно ходив дуже рідко. Але я усвідомлював, інстинктом і розумом відчував, що кіно і є тим могутнім засобом, через який я найбільш повно зможу реалізувати себе як художник» [3, с. 414].

Працюючи в Одесі, а потім у Києві, Довженко час від часу продовжував відвідувати Харків і в подальші роки. І, мабуть, не тільки тому, що в ту добу це була столиця України. Головне – тут залишилися його друзі, думки яких він цінував. У колі харківської мистецької еліти він любив переглядати свої фільми, обговорювати побачене.

Прикметно, що після перегляду першого фільму «Сумка дипкур'єра», в якому митець зіграв також роль коচেґара, один із присутніх театральних режисерів зауважив, що «саме в Довженка він уперше побачив прагнення відшукати особливі, кінематографічні, цілком відмінні від театральних прийоми гри». Довженко «поводив себе перед апаратом так, ніби він і глядач перебували поруч і залишилися віч-на-віч. Його гра зовсім позбавлена специфічної театральності» [9, с. 192].

Восени 1931 року вийшла у прокат перша Довженкова звукова картина «Іван», яка створювалась за замовлення кремлівського керівництва і мала відобразити трудовий подвиг радянського народу під час будівництва Дніпрельстану. Фільм приурочувався до XV річниці жовтневого перевороту. Проте, у мистецькому середовищі він був сприйнятий неоднозначно. Автора звинувачували «в схематизмі, ніби він своєю картиною відійшов від теорії «живої людини» [5, с. 152]. «Про величезні ідейні зриви» Довженка невдовзі заявила й газета «Комуніст», що, звичайно ж, було досить поганим знаком, який віщував автору серйозні проблеми.

Продовжувати працювати у такій атмосфері Довженкові стало не тільки нестерпно, а й небезпечно, особливо на тлі того, що не знайшов підтримки новий фільм і в середовищі харківської інтелігенції. «У Харкові «Івана» зустрінуто могильною тишею» [3, с. 313], – згадувала Юлія Солнцева. – Щобільше, виникла загроза арешту кінорежисера. По поверненні з тодішньої столиці України до Києва події – в переказі Довженкової дружини – розвивалися так: «...ми постановили виїхати до Сухумі від цих напружених обставин. <...> У Сухумі я несподівано отримала листа від Бориса Захаровича Шумяцького [голови Державної управи кінофотопромисловості СРСР. – А. Н.]. <...> Воно було такого змісту: «Юліє Іполітівно, не вертайтеся на Україну, не виходьте

навіть на станціях, їдьте зразу до Москви, з Олександром Петровичем тут негарзд. Як приїдете, я Вам усе поясню» [3, с. 315].

У Москві з'ясувалося, що українське керівництво оцінило фільм «Іван» як ворожий, а його автора залічило до націоналістів. Отже, небезпека була справді неабияка. У Харкові на Довженка вже чекав ордер на арешт. Від чекіських лабет його врятували, ймовірно, зв'язки, що їх мала Солнцева в системі каральних органів.

Не додала оптимізму й новина про те, що Довженкового батька зарахували в куркулі, а відтак виключили з колгоспу. Письменник добре усвідомлював, що основною мішенню тут був не батько, а він, що батька вигнали «з колгоспу за «Землю» [4, с. 435]. Йому довелося докласти неймовірних зусиль, щоб залагодити цю справу.

Особливо загрозливим цькування кінорежисера було на тлі поспільного голодомору й арештів кращих представників національної інтелігенції. У травні 1933 року з Харкова прийшло повідомлення про самогубство палкого прихильника політики «українізації» письменника Миколи Хвильового. Попри небезпеку бути заарештованим, Довженко все ж таки наважився приїхати на його похорон. Однак та гнітюча атмосфера, що склалася в Україні, страшенно налякала його. У відчай Довженко написав листа Сталіну з проханням про захист і надання йому можливості творчо розвиватися. Наслідком звернення до всесильного генсека стало запрошення працювати на Мосфільмі.

Дуже ймовірно, що Довженко міг бувати у колишній столиці радянської України й під час роботи над кінокартиною «Щорс», над якою працював із березня 1936 по лютий 1939 року на Київській кіностудії. Тим більше, що зйомки відбувались не так далеко від Харкова – у селі Ярьські на Полтавщині.

Достеменно відомо, що знову потрапив до Харкова Довженко під час Другої світової війни. Сталося це в перший день звільнення міста від німецьких загарбників улітку 1943 року. У своєму щоденнику режисер зауважив, що німці втекли з Харкова «внаслідок нашого кругового наступу». І тут же додав: «Удень я поїхав до міста з Рузвельтом, Литвином, Бажаном і Костенком. Розмова з жінками. Город напівмертвий. Сумний, хворий, принижений город. Ми були в ньому хвилини 15» [4, с. 256]. Саме під Харковом, у селі Помірки, 29 серпня 1943 року режисер «запропонував Хрущову утворити орден Богдана Хмельницького», який прийняв його «пропозицію із задоволенням» [4, с. 259].

Проте не залишилась поза увагою метра й жорстокість комуністичного керівництва щодо місцевого населення. Щоправда, причину цього він вбачав не в загальній кремлівській політиці, а в невдалому підборі місцевих керівників. «Уже починається мерзенний бардак із кадрами партійними в Харкові, – зауважував він у своїх «Щоденникових записках». – Почалось повторення зимових харківських арештів, зимою вислали з Харкова під час нашого перебування в Харкові коло 2500 душ. Ганьба. Ця ганьба уже повторюється. Через це так багато людей повтікало з німцями» [4, с. 260].

Прикметно, що у тому ж таки селі Помірки письменник читав Микиті Хрущову «до двох годин ночі» свою уславлену кіноповість «Україна в огні», після чого «була довга і приємна

бесіда». Хрущову твір дуже сподобався, «і він висловив думку про необхідність надрукування його окремою книжкою на руській і українській мові.

– Нехай читають, нехай знають, що не так воно просто» [4, с. 259].

Кіноповість «Україна в огні» була, поза сумнівом, центральним твором у літературному доробку Довженка періоду німецько-радянської війни. На її сторінках він вилив увесь свій біль за понівечений загарбниками рідний край. Твір був настільки правдивим, патріотичним, просякнутим любов'ю до України, що Сталін злякався того, що під його впливом у середовищі українського народу почнуть проростати паростки національної свідомості й українці не захочуть терпіти не тільки чужоземних окупантів, а й його самого – кремлівського тирана. Відтак, звинувативши автора у націоналізмі, генсек заборонив «Україну в огні» до друку й екранізації.

Особливо прикро і боляче Довженкові було від малодушності вчорашніх друзів, товаришів по письменницькому цеху, які, прочитавши рукопис кіноповісті, спочатку підтримали його, а потім, довідавшись про негативну реакцію Сталіна, на догоду диктатору прислалися до хору недоброзичливців. Всіляко відхрещувався від автора кіноповісті «Україна в огні» й Микита Хрущов, який до того, як уже йшлося, так само схвально відзивався про твір, а потім боявся, що Довженко скаже про це Сталіну. Цієї своєї нищості він не вибачить митцеві до кінця життя.

Висновки. Роки, проведені Довженком у Харкові, – ціла епоха. Він тут мешкав три роки поспіль, а потім час від часу продовжував відвідувати першу столицю радянської України, де залишилось багато його друзів і знайомих. Це був, поза сумнівом, один із кращих періодів у його житті. У Харкові майбутній всесвітньовідомий кінорежисер і письменник увійшов до кола тодішньої мистецької еліти, потоваришував із квітом національної інтелігенції. Тут забрунькувався його талант художника і він розпочав свою письменницьку діяльність. Саме в Харкові Олександр Довженко морально й до певної міри творчо підготувався до своєї великої місії – роботи в кінематографі.

Література:

1. Безручко О. Олександр Довженко: розсекречені документи спецслужб. К. : Сучасний письменник, 2008. С. 9–10.
2. Гончар О.Т. Щоденники: У 3-х т. 2-ге вид. випр. і доп. К. : Веселка, 2008. Т. 3. 646 с.
3. Довженко без гриму : Листи, спогади, архівні знахідки. К. : КОМОРА, 2014. 472 с.
4. Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи. Харків : Фоліо, 2013. 879 с.
5. Марочко В.І. Зачарований Десною: Історичний портрет Олександра Довженка. К. : Києво-Могилянська академія, 2006. 285 с.
6. Корогодський Р. Довженко в полоні: розвідки та есеї про майстра. К. : Гелікон, 2000. 348 с.
7. Новиков А.О., Гриневич В.Й., Привалова С.П. та ін. Вивчення творчості Олександра Довженка в школі / за ред. проф. А.О. Новикова. Харків : Основа, 2014. 144 с.
8. Новиков А., Троша Н., Максимчук-Макаренко С. Літературні пріоритети Олександра Довженка : монографія / за ред. проф. А.О. Новикова. Суми : Видавництво Вінниченка Миколи Дмитровича, 2016. 212 с.
9. Полум'яне життя. Спогади про Олександра Довженка. К. : Дніпро, 1973. 720 с.

Novykov A. Genius at the crossroads: Kharkiv period in the life of Oleksandr Dovzhenko

Summary. It is noted in the article that Oleksandr Dovzhenko lived in Kharkiv for three years in the early twentieth century, and then from time to time he continued to visit the first capital of Soviet Ukraine and it was the period of his successful creative work. The purpose of the article is to study the period of life and work of O. Dovzhenko in Kharkiv, his becoming an artist, his relations with the artistic elite.

O. Dovzhenko constantly lived in Kharkiv from July, 1923 till June, 1926. He worked as an illustrator in the government newspaper "Visti VUTsVK" ("News of the All-Ukrainian Central Executive Committee") and at the same time he continued to study painting, having arranged a workshop at first in the large hall in the house in Pushkinska Street where he lived and then in his apartment. While living in the capital, Dovzhenko had friendly relations with M. Bazhan, O. Vyshnya, M. Yoganzen, O. Kopylenko, S. Pylypenko, P. Punch, Yu. Smolich, P. Tychyna, Yu. Tyutyunnik, M. Khvylovyi, Yu. Yanovskyi, other well-known writers.

Having been fond of cinematography, O. Dovzhenko went to Odessa in June 1926, where he got a job as a scriptwriter, and then a film director at the local film studio. However, in the next years from time to time he visited Kharkiv where a lot of his friends lived. Together with the representatives of the Kharkiv artistic elite the director liked to view his films, to discuss what was seen. For the last time O. Dovzhenko visited Kharkiv during the Second World War, in 1943, right after the city was liberated from the German invaders.

The years spent by O. Dovzhenko in Kharkiv were of great importance. Here the future world famous film director and writer entered the circle of the artistic elite of that time. Here he developed his artist talent as well as he began his literary work. It was in Kharkiv that Oleksandr Dovzhenko morally and to a certain way creatively prepared for his great mission – the work in the cinematographic art.

Key words: Oleksandr Dovzhenko, Kharkiv, artist, caricatures, director, theatrical art, writers, cinematography.

Остратюк Н. М.,
аспірант кафедри української мови
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ДІЄСЛОВА ВІДЧУТТЯ БОЛЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті схарактеризовано дієслова відчуття болю за семантичними, парадигматичними і синтагматичними параметрами. Установлено, що в семантичній структурі цих дієслів виявляється неоднорідний набір диференційних семантичних ознак («частина тіла», «інтенсивність», «характер болю»); дієслова створюють своєрідну функціонально-семантичну мікросистему, що характеризується певними семантичними валентностями, які ведуть до формування парадигматичних і синтагматичних відношень; інваріантні одиниці дієслів відчуття болю мають окремі синонімічні варіанти, включаючи і фразеологічні еквіваленти.

Зазначено, що базовим словом лексико-семантичної групи дієслів відчуття є семантично багатозначне дієслово боліти, загальне значення якого – давати відчуття фізичного болю. Переносне значення дієслова боліти – завдавати страждання кому-небудь, мучити когось – реалізується в окремих конструкціях (наведено приклади). У переносному значенні дієслово боліти семантично відповідає словосполученню «є (було, буде) боляче» та вживається для передачі вболівання, хвилювання за когось, щось.

Наголошено, що ЛСВ дієслова боліти з диференційними семантичними компонентами характеризують різний характер больових відчуттів. Відчуття болю в різних частинах тіла передається дієсловами, які створюють певні синонімічні ряди. Нерідко різний характер больових відчуттів передається за допомогою метафоричного порівняння із тими відчуттями, які виникають із різних причин. Багатозначні дієслова у різних ЛСВ можуть виражати різний ступінь відчуття болю.

У багатьох дієсловах сема «відчувати біль» з'являється тільки в переносних значеннях, окрім того, в багатьох із дієслів під впливом семи «відчувати біль» розвивається метафоричне значення, що уможливує їх образне вживання. Відповідне каузативне значення «спричиняти відчуття фізичного болю» або якоесь неприємне відчуття, подібне до болю, реалізується в дієсловах колоти, крутити, різати, пекти тощо. Дієслова відчуття болю використовуються як в особових, так і в безособових конструкціях.

Наголошено, що перспективним напрямом дослідження є комплексне лінгвістичне вивчення функціонально-семантичної сутності різних лексико-семантичних груп дієслів відчуття у сучасній українській мові.

Ключові слова: лексико-семантична група, сема, семантична валентність, парадигматичні та синтагматичні відношення, дієслова відчуття болю.

Постановка проблеми. Дієслова відчуття формують фрагмент вербального світу відчуттів, які притаманні людині. У семантико-граматичному відношенні ці дієслова важливі для вербальної інтерпретації біологічно обумовлених сигналів про внутрішній стан організму людини або живої істоти, що спровоковані емоційними чуттєвими впливами (запах, дотик, біль, спека, холод, страх, радість, печаль тощо), «здатними відбиватися в свідомості й експліціювати коди, які важко верба-

лізувати, але вони є адекватними біологічному відчуттю», це «омовленнєві» коди, «ускладнені природою цих відчуттів та їх дифузним характером» [1, с. 3]. Виявлення та опис основних показників дієслів відчуття, їх функціонально-семантичних особливостей, створення їх лексико-семантичної класифікації є актуальною лінгвістичною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У семантико-граматичному аспекті найбільш повно в українській мові описано дієслова руху, мовлення, мислення, фізичної дії, емоційного стану тощо (В.В. Гумовська, Н.Б. Іваницька, Н.В. Ляхно, Н.Г. Ніколаєва, Т.В. Парасюк, Г.О. Пашковська, О.Б. Сірук, І.В. Чепуріна, А.В. Шумейкіна). Недостатньо вивченими є цілі групи дієслівної лексики (буття, поведінки, психічної діяльності, сприйняття, відчуття тощо).

У зарубіжному мовознавстві лексико-семантична група дієслів відчуття достатньо добре вивчена в російській, киргизській, таджицькій, романо-германських мовах (Л.М. Васильєв, С.А. Моїсєєва, Г.С. Мусурманова, Д.К. Усмонов, М.Ю. Федосюк та інші). В українстиці щодо цієї групи зустрічаються лише поодинокі зауваження у розвідках, присвячених іншим дієслівним групам або категоріям (дисертаційні роботи С.М. Дишлевої [2], Ю.В. Ткаченко [3]). До сьогодні не було спроб комплексного опису дієслів відчуття, хоча ґрунтовне дослідження дієслова загалом неможливе без вивчення його окремих лексико-граматичних груп.

Мета статті – схарактеризувати дієслова відчуття болю за семантичними, парадигматичними і синтагматичними параметрами.

Виклад основного матеріалу. У лексико-семантичній групі дієслів відчуття значне місце займає підгрупа, що складається із дієслівних лексем, які поєднуються семою «відчувати біль». Значення дієслів цієї підгрупи диференціюються семантичними компонентами, які описують різний характер відчуття болю: *боліти, розболюватися, розхворюватися, рознедужуватися, скніти, скімліти, скеміти, пекти, нити, ломити, колоти, калатати, стукати, стукотіти, судомити, судомитися, крутити, свердлити, корчитися, шуміти, шумувати, щипати, щеміти, горіти, паіти, давити, душити, тиснути, муляти, нудити, обважніти, тріцати, розвалюватися* тощо: *у боку (у боці) коле, серце стукає (стукотить, калатає), голова обважніла, голова тріщить (розвалюється, як не розвалиться), щемить (ниє) серце, пече в роті, мене нудить.*

Базовим словом цієї лексико-семантичної підгрупи є семантично нейтральне багатозначне дієслово **боліти**¹ (недок.), яке тлумачиться наступним чином: «1. у кого, рідше кому, розм., рідко кого, також без додатка. Давати відчуття фізичного болю (про яку-небудь частину тіла). 2. кому, кого, перен. Завдавати страждання кому-небудь, мучити когось» [4, т. 1, с. 214].

Загальне значення ЛСВ₁ дієслова **боліти**¹ «давати відчуття фізичного болю» конкретизується частинами тіла, про які йдеться

(голова, руки, плечі, ноги, шия, груди тощо): *В умілого бригадира руки не болять* (Укр. присл.); *Кого болять кістки, той не думає в гості* (Номис); *Дуже сумував, і од того перший раз на Капрі боліла мені голова і груди* (Коцюбинський) [4, т. 1, с. 214–215].

Переносне значення дієслова **боліти**¹ (ЛСВ₂) «завдавати страждання кому-небудь, мучити когось» реалізується у таких конструкціях: *Болить і йому кривда, що її чинить над посполитими шляхта* (Панч); // *безос. [Руфін:] Ні, мене болить, що Римом зватися може така потвора...* (Л. Українка) [4, т. 1, с. 214–215]. Метафоризація здійснюється за допомогою переносу значення «відчуття фізичного болю конкретної частини тіла людини» на абстрактні поняття, емоційну сферу (*Душа болить*).

Загальне значення «відчувати біль» передається омонімічним дієсловом **боліти**² (*недок.*): «Відчувати біль, переживати горе; страждати, мучитися. *Кожен за себе думає, кожен за себе болів, мучився* (Мирний); *Даремно клопотав [суддя] свою голову, кидався і болів* (Кобр.); // *за кого – що, розм. Хвилюватися, піклуватися за когось, що-небудь; уболівати. Слово честі, Аміджан переконується, що цей мулла таки природно нервується, боліє за нього* (Ле)» [4, т. 1, с. 214–215]. У переносному значенні дієслово **боліти**² семантично відповідає словосполученню «є (було, буде) боляче» та вживається для передачі вболівання, хвилювання за когось, щось.

ЛСВ₁ дієслова **боліти**¹ має синоніми, що розрізняються, перш за все, семантично: *нити, щеміти, скеміти* (розм. рідше) – «відчуття гострого болю в якій-небудь частині тіла». У контекстах: *Тільки в аулі Рахім відчув, як сильно вдарився він боком і як болить у нього нога* (З. Тулуб); – *Ох, матінко, як же й плечі щемлять... така важка торбина* (А. Тесленко); *Хлопцеві ледві [ледве] ложка до роту лізла, голова боліла, скеміла, ноги були мов підтяті* (А. Кримський) [5].

Синоніми ЛСВ₁ дієслова **боліти**¹ з диференційними семантичними компонентами характеризують різний характер больових відчуттів: *нити* – «давати відчуття тривалого тупого болю»; *крутити* – «давати тривале відчуття болю, який то посилюється, то послаблюється»; *ламати, ломити* (перев. *безос.*, розм.); *судомити* (*безос.*); *тягти, тягнути* (*безос.*, розм., звичайно про кістки, суглоби, кінцівки, все тіло); *зудити, густити* (розм., про ноги – «нити від утоми»): *У нього терпли ноги, ніла спина* (С. Чорнобривець); *У бабусі сильно зуби крутили* (Остап Вишня); *Ой-ох-ох! Усе мені ламає, усе болить, чи на негоду, чи що* (Дніпрова Чайка); *Минуло стільки років, а ноги й досі гудуть від походів. На негоду судомить у суглобах, болять коліна* (В. Логвиненко); *Нині чогось у мене нога болить. Ломить вище коліна* (М. Коцюбинський); *Йому тягло крижі, мабуть, він застудив їх* (І. Микитенко) [5].

Відчуття болю у різних частинах тіла передається дієсловами, які створюють певні синонімічні ряди. Наприклад, дієслова із значенням «давати відчуття болю в голові» (про біль у голові): *боліти, тріщати* (підсил. розм.), *розколюватися* (підсил. розм.), *розламуватися* (підсил. розм.), *розриватися* (підсил. розм.), *лопатися* (підсил. розм.), *розскакуватися* (підсил. розм.), *розвалюватися* (підсил. розм.): *Потім довго боліла в неї голова, й вона почувала себе зовсім хворою* (Л. Дмитерко); ... *В роті було погано, шалено калатало серце, тріщала голова*. (Д. Ткач); *Дзьобак заверещав і втратив свідомість. Очуняв у темному льосі. Кістки тріщали, голова розколювалася* (Є. Куртяк); *Чубенко підвісяв з лави й сів, у голові все пливло обертом, голова розривалася від болю, та Чубенко вже опанував себе* (Ю. Яновський) [5].

Досить часто різний характер больових відчуттів передається за допомогою метафоричного порівняння із тими відчуттями, які виникають при порізі, уколі, садні, тиску, опіку, ядусі тощо: *стукати, калатати, палати, палити, пекти, крутити, нудити, муляти, тиснути, душити* тощо. Наприклад, дієслова із значенням «дуже битися, пульсувати, стукати (про серце)»: *стукати, калатати, калататися, колотитися* («нерівно різкими поштовхами битися»); *Йї серце зворушується болісним передчуттям і стукає несамовито* (О. Кобиланська); *Збуджено від передчуття майбутніх пригод і тайгової волі стукало серце* (О. Донченко) [4, т. 9, с. 802]; *Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одишкуючи свої сліди* (Коцюбинський) [4, т. 4, с. 75]; *Добре пам'ятає він, як колотилось його серце, коли старости взяли за клямку й відчинили двері* (Коцюбинський) [4, т. 4, с. 234].

Дієслова із значенням «бути в жару – переважно від хвороби»: *горіти, палати, паленіти, палити, паїти, жакіти, палахтіти* (розм., про тіло, обличчя тощо), *вогнем (огнем, полум'ям) горіти* («мати високу температуру тіла, відчувати жар») передають відчуття болю, що супроводжується жаром, або відчуття пекучого болю: *У неї не тільки лице, шия, руки горіли, – вся вона паїла, очі так і світили, так і сипали жаром* (П. Мирний); *В гарячці я палав, і рани були гарячі, як вогонь* (Л. Дмитерко); *Спала Марія неспокійно. Паленіла крізь сон, поверталася* (З. Тудор); *Кров дужче пульсувала в жилах... вступала в руки, і вони жакіли, наче після купання в холодній воді* (В. Кучер); *Гена лежав змучений... від учора ще більше схуд, спав з лиця. Цілу ніч горів вогнем, хоча не чхає і не кашляє* (О. Гончар).

Багатозначні дієслова у своїх різних ЛСВ можуть виражати різний ступінь (інтенсивність, характер) відчуття болю. Наприклад, *палити* у значенні «дуже хвилювати, непокоїти, мучити» (перен. про певні відчуття, переживання) нарощується такими семами: «викликати відчуття жару, печії і такі інші»: *Голод рвав його нутро, спрага палила горло* (Франко); *безос. Пив [Краньцьовський] квасне молоко безперестанку, так його палило всередині* (Март.); *Грині ж вона просто співчуває. В роті палить? Певне, йому дістався самий перець, що осів на дно. – Запий, Гриню, компотом... Воно пройде* (Гончар); «викликати високу температуру тіла» (про хворобу, жар): [Горнов (прикладу руку їй до голови):] *Ач, який жар палить!..* (Кроп.); *безос. Нестерпно боліла нога, мене весь час то палило, то морозило* (Збан.); *палити вогнем (огнем): Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду* (Коцюбинський) [4, т. 6, с. 27–28].

У багатьох дієсловах сема «відчувати біль» з'являється тільки в переносних значеннях. Наприклад: *крутити* – «7. тільки 3 ос., неперех., перен. Викликати тривале відчуття болю, який періодично то посилюється, то послаблюється»: – *Копав [Мефодій] колісь [колодязі], а тепер уже у відставку вийшов: ноги дуже крутять...* (Гончар); *безос. Навесні бігла [Гортина] полотно – почало у неї руки крутити* (Григ.) [4, т. 4, с. 374]; *різати* – «перен. Завдавати кому-небудь сильного душевного страждання, болю; мучити, терзати»: *Суперечні думки різали Денисову душу* (Д. Бедзик); «перех. і без додатка, перен. Неприємно діяти на органи чуттів своєю незвичною яскравістю, різкістю, негармонійним звучанням»: *Найменший фальш різав мене, і я годинами мучилась* (Л. Українка); *Крутий, моцний [міцний] запах кожуха... різав їй ніздрі* (Хотк.); *безос. [Лизогуб:] Снилось мені, що вийшов я з шатра, а надворі день і сонце сіпуче, якого я не бачив ніколи, аж в очах різне* (Корн.) [4, т. 7, с. 561].

У багатьох із дієслів під впливом семи «відчувати біль» розвивається метафоричне значення, що уможливило їх образне вживання. Наприклад, *судомити*: *Чорна гризота судомить душу Терентія* (М. Стельмах); *Гриміли [гори] залізом, повнилися сталевим клеком моторів, двигіли від важких невпинних ударів металу, їх судомило від неймовірного реву* (П. Загребельний) [4, т. 4, с. 374]; *колотися*: *Не знав пан ротмістр, що наші козачки колються, як ті рожкі* (Стор.) [4, т. 4, с. 234]; *муляти*: – *Не хотілось нагадувати про це, та слово язык муляє* (М. Руденко) [4, т. 4, с. 825].

Відповідне каузативне значення «спричиняти відчуття фізичного болю або якое неприємне відчуття, подібне до болю» реалізується в таких дієсловах: *колоти*, *крутити*, *різати*, *свердли*, *щипати*, *пекти* тощо. Наприклад, *крутити* (перех.) у значенні «вивертати, заламувати, завдаючи болю»: *Цькують його собаками, Крутять назад руки І завдають козакові Смертельній муки* (Шевч.) // *Образно. Серце у бідолахи билось сильно, голод крутив кишки* (Франко) [4, т. 4, с. 374]; *колоти* (перех.) – «викликати почуття болю, що нагадує укол (про мороз, вітер)»: *Хай мороз не коле так – В мене шапка з кролика* (Бойко); *Гострі сніжинки кололи обличчя* (Жур.) [4, т. 4, с. 234]; *різати* (перех.) – «викликати різкий біль, болючі відчуття»: *Нас більше сонце не палило. Не різав ніг сухий пісок* (Олесь); *Холодний колючий сніг різав її обличчя* (Донч.) [4, т. 7, с. 561]; *свердли* (перен.) – «постійно і сильно тривожити (про біль)»: *Тільки тепер Петро Петрович відчув, що він дуже зморився. Тіло було немов налите, в носі свердлив кістку біль* (Кочура); *Біль пронизує до кісток, свердлить буравами тіло* (Стельмах) [4, т. 9, с. 69]; *щипати* (перех.) – «діючи, впливаючи на що-небудь, викликати в когось відчуття болю»: *Мороз брав, аж за пальці щипав* (Нечуй-Левицький); *Холодна роса щипала босі ноги...* (Ле); *Сік його [яблука] аж шипів і злегка щипав язык* (О. Донченко); *Боком пригинався [Дмитро] і вперто йшов уперед. Чув, як солоний піт щипав спину, і в обличчя, особливо в підборіддя, впивалися пронизливі пекучі голки* (М. Стельмах) [4, т. 11, с. 584].

Дієслова відчуття болю використовуються як в особових (*У мене тіло болить*; *Руки болять*), так і в безособових конструкціях (*Мене болить*; *Боліло йому*). Пор.: особ.: *Голова горить, і серденько кипить, і тіло болить* (Вовчок); – *Чого ти, сину, став такий смутний? Чи в тебе що болить?* (Н.-Лев.); перен. *Тяжко було б описати, як ті сльози боліли пані Шумінській* (Кобр.) [4, т. 1, с. 214–215]; *Відчуття болю бувають різні.. Буває біль, який тисне, коле, різже, стягує, тупий біль, який свердлить* (Наука...) [4, т. 9, с. 69]. – безос.: *Сухе тіло його ще дужче розгорялося; очі застигло заволокою; у висках сіпало; у грудях боліло-хрипіло* (П. Мирний); *Він затискав зуби та кривився, щоб не стогнати, – так його боліло за кожним рухом десь під лопаткою* (Коцюбинський); перен. *О, Україно! Сонце волі! Від ран твоїх мене болить* (Тич.) [4, т. 1, с. 214–215]; – *Так на що ви скаржитесь? – Ріже мене і пече попід боками, – обізвася із хати жіночий старечий голос* (Тют.) [4, т. 7, с. 561].

Висновки. Проведений аналіз семантичної структури дієслів відчуття болю дає підстави констатувати, по-перше, що вони виявляють неоднорідний набір диференційних семантичних ознак («частина тіла», «інтенсивність», «характер болю» тощо); по-друге, створюють своєрідну функціонально-семантичну мікросистему, що характеризується певними семантичними валентностями, які ведуть до формування парадигматичних і синтагматичних відношень і зв'язків; по-третє,

інваріантні одиниці дієслів відчуття болю мають окремі синонімічні варіанти, включаючи і фразеологічні еквіваленти.

Перспективним напрямом дослідження є комплексне лінгвістичне вивчення функціонально-семантичної сутності різних лексико-семантичних груп дієслів відчуття як структурно-змістових вербалізованих конструкцій, що виражають різноманітні відчуття, властиві українській лінгвокультурі.

Література:

1. Мусурманова Г.С. Глаголы ощущения в русском и кыргызском языках : автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.22 / Худжан. гос. ун-т им. Б.Г. Гафурова. Худжанд, 2005. 27 с.
2. Дишлева С.М. Адвербіальна дистрибуція лексико-семантичних груп українських дієслів : автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2008. 18 с.
3. Ткаченко Ю.В. Дієслівна вербалізація градуальної семантики в сучасній українській мові : автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2016. 21 с.
4. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І.К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
5. Всесвітній словник української мови. URL: uk.worldwidedictionary.org.

Ostratuik N. The verbs of pain feeling in modern Ukrainian

Summary. The article describes the feeling pain verbs for semantic, paradigmatic and syntagmatic parameters. It is established that an inhomogeneous set of differential semantic features (“the body part”, “the intensity”, “the character of pain”) are the integral part of their semantic structure; verbs create the special functional and semantic microsystem characterized by the certain semantic valences that lead to the formation of paradigmatic and syntagmatic relation; the feeling pain verbs invariant units have separate synonymous variants, including phraseological equivalents.

It is defined that the basic word of the lexical-semantic group of feeling verbs is a semantically meaningful verb of pain, the general meaning of which is to give a feeling of physical pain.

The figurative meaning of the verb hurts, inflict suffering someone, to torture someone – is implemented in separate constructions (examples are given). In a figurative sense, the verb to hurt semantically means “is (was, will be) painful” and is used to convey a pain, excitement for someone, something. It is emphasized that lexico-semantic feeling of the verb pain with differential semantic components characterize different kinds of pain. The pain feeling of the body can be expressed by various verbs, which create some synonyms. Sometimes pain feeling are expressed through metaphorical comparison with those feelings that arise for different reasons.

Polysemic verbs of different lexico-semantic feeling can express various degree of pain. It is worth saying that, the sema “to feel pain” is used only in figurative meaning in most verbs, besides some verbs get metaphorical meaning under the sema influence and the imaginative usage is impossible. The corresponding causal meaning of “to cause a sensation of physical pain” or some unpleasant feeling similar to pain is realized in the verbs: stab, twist, cut, bake, etc.

The verbs of pain feeling are used in both personal and impersonal constructions. It is stressed that the perspective direction of the research is a complex linguistic study of the functional-semantic essence of different lexical-semantic groups of feelings verbs in modern Ukrainian.

Key words: lexico-semantic group, sema, semantic valence, paradigmatic and syntagmatic relations, the verbs of pain feeling.

*Павлова О. М.,
провідний філолог*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОСТПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОДОМОР ЯК ПРОЖИВАННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ ТРАВМИ

Анотація. У цій статті автор розглядає процес пригадування / проживання / проговорювання колоніальної травми голодомору в сюжеті п'єси Олега Миколайчука-Низовця «Дикий мед у рік Чорного Півня».

В аналізованій драмі домінуючим є архетип Матері, що водночас актуалізує національний архетипний образ Жінки-Матері-Батьківщини-України. Головна героїня – Женя – має певні психологічні проблеми з відбуванням / проживанням архетипу Матері. Одного разу їй вже доводилось приймати рішення: народжувати чи ні. Трагічна втрата коханого чоловіка покладає на неї місію тривання / продовження його життя в доньці заради їхнього кохання. Тоді любов перемогла смерть.

Рішення Жінки коливається між архетипними полюсами життя та смерті, вона обирає життя чи смерть не лише для майбутньої дитини. Це мить, яка може припинити буття цілого роду. Женя «проговорює» власні спогади та всі міркування «за» і «проти» збереження дитини. У цей дискурс говоріння з самим собою вливається і текст Інших. Спершу це Моніка, яка вже приймала подібне рішення, згодом дружина коханця з «діловою пропозицією», сам мандатносець, виважений та обережний Сергій, досить сувора гра статистики цифр. Вершиною цього є щоденник ненародженої дитини. Тож питання Жені, чи залишити цю дитину, набуває не лише морально-етичної, а й соціальної проекції.

Врешті вона «пригадує» спогади бабусі, яка ще маленькою дівчинкою втратила всю родину під час голодомору 1933 року. Про ліс, у який дівчинка пішла вмирати, адже не могла залишитись серед мертвих у селі, де не залишилося людей, а ті, що були, втратили подобу творіння Господа. Її душа навіть перед смертю прагнула краси. Мед диких бджіл урятував їй та брату життя. Вона вижила / відбулася як Мати / Жінка / Мудра Стара та зуміла передати своїй онуці головне: снагу та любов до життя.

У дослідженні зацентровано на проявах та впливах травматичного досвіду на наступні покоління. Художня правда про Голодомор постає як синкретиз (особистої пам'яті, колективної, постпам'яті, історичної пам'яті), поєднуючи всі ці чинники, вона стає значно потужнішою та визначальною в емоційному плані.

Ключові слова: пам'ять, сюжет, травма, історія, голод, архетип.

Постановка проблеми. Британський журналіст Гарет Джонс першим розповів у 1932–1933 роках історію про голод в Радянській Україні, проте йому не повірили, натомість широкого розголосу набули оповіді Волтера Дюранті, кореспондента «Нью-Йорк таймс» у Москві, який заперечував факт голодомору та отримав Пулітцерівську премію за опис прогресивного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж 1932–1933 років чимало іноземних видань, зокрема газети «Таймс», «Дейлі телеграф», «Манчестер гардіан», «Ле Фіга-

ро», писали про голод в Радянській Україні, винищення селян та масовий мор населення. Тема Голодомору як факту геноциду української нації радянською владою досі є досить дражливою та неоднозначною.

Нещодавно вийшла друком книга Енн Епплбаум «Червоний голод» про голодомор в Україні в 1932–1933 роках, що є на часі, адже повертає справжнє обличчя історичної правди до європейської спільноти, заколисаної пропагандистськими слоганами Кремля. Під час 69-го Берлінського міжнародного кінофестивалю «Berlinale» відбулася світова прем'єра фільму режисерки Агнешки Голланд «Містер Джонс» («Гарет Джонс») про Голодомор в Україні. Цей фільм є спільною роботою Польщі, Великої Британії, Шотландії, Німеччини, Бельгії та України.

Переважає більшість п'єс сучасної української драматургії, сюжети яких актуалізують тему Голодомору, постають у рецепції постпам'яті – це «досвід тих, хто виростав у тіні розповідей про події, що передували їх народженню, свідомість кого формувалася травматичними подіями, яких вони не можуть до кінця ані зрозуміти, ні відтворити» [9, с. 318]. Це розповіді про спогади очевидців у драмі О. Миколайчука-Низовця «Дикий мед у рік Чорного Півня» чи архетипно-міфологічні рефлексії, представлені у сюжетах п'єс О. Клименко «Intermezzo» та Неди Нежданой «Голос тихої безодні».

М. Гірш вказує на безпосередній вплив постпам'яті про травматичні події на прямих нащадків тих, хто власне зазнав її [8, с. 390]. Дослідниця переконана, що спогади одних людей можуть відображатися в пам'яті їхніх дітей та внуків, особливо, коли це стосується пережитих потрясінь. Дослідники мемуарних studies А. Ассман, М. Альбакс, А. Бергсон, В. В'ятрович, М. Гірш, А. Ерл, О. Зінченко, Ж. Ле Гофф, П. Нор розробили концепції «історичної пам'яті», «місць пам'яті», «культурної пам'яті». Концепція постпам'яті (А. Ерл) постала в контексті постколоніальних студій, апелюючи здебільшого до досвіду проживання травми жертвами Голокосту.

О. Миколайчук-Низовець у драмі «Дикий мед у рік Чорного Півня» структурує сюжет п'єси навколо проживання / проговорювання травми Голодомору через актуалізацію постпам'яті головної героїні – Жені. Жінка опиняється в досит непростій життєвій ситуації: вона молода вдова, яка сама виховує доньку, дізнається, що вагітна від чоловіка, з яким у неї був принагідний секс і якого вона не кохає.

Виклад основного матеріалу. Драматург розгортає кульмінаційний момент вибору Жені – життя / смерть навколо такого звичного для вагітних жінок «хотіння чогось». Її мучить бажання спробувати на смак щось незвичне, дивне, таке, що змогло б заспокоїти або дало хоча б короточасне відчуття насолоди. Цілоком природне бажання маленької і доступної радості у такій не простій ситуації. Вона спорадично перебирає усі можливі

варіанти «хотіння», але її гастрономічне бажання «чогось» має глибокий несвідомий / архетипний контекст. Певною мірою це вияв особистого імпресіонізму, зітканого з алюзій, спогадів, відчуттів, натяків і підтекстів, де чільним є архетипний образ Мудрої Старої – бабусі. Женья переконана, що «тільки бабця могла так мене пригорнути і витерти мої слізки. Тільки вона вміла любити так, як зараз уже ніхто не може й не вміє любити. Навіть моя мама ніколи так не могла. Вона завжди намагалася бути сучасною, а сучасні люди не вміють робити так, як любила моя бабця. Тому пригорнутися хочеться до бабці, якої немає. Господи, як же іноді буває самотньо і холодно» [6, с. 116].

У сюжеті п'єси О. Низовця-Миколайчука домінуючим є архетип Матері, що водночас актуалізує національний архетипний образ Жінки-Матері-Батьківщини-України. Женья не ідентифікує свою матір як емоційно-ціннісний суб'єкт. Такою для неї є бабуся, яка ще маленькою дівчинкою втратила всю родину під час голодомору 1933 року. Проте вижила / відбулася як Мати / Жінка / Мудра Стара, яка зуміла передати своїй онуці головне: снагу та любов до життя.

Сучасна дослідниця гуманітаристики Єва Доманська вказує на тривалу історію: емоції як теми досліджень у різних неklasичних напрямках історіографії, «що не боялися піднімати ці «іраціональні» теми та виступати проти подієвої історії, великих політичних синтезів, які гублять з поля зору звичайну людину» [3, с. 102]. Науковець виокремлює рух Анналі і акцентує увагу на статті Люсьєна Февра «Чуттєвість та історія», маніфесті Пітера і Кароля Стернз. Дослідниця вважає, що, «аналізуючи роль пам'яті та емоцій у нестандартній рефлексії над минулим, варто враховувати ідеологічний аспект цієї проблеми.

Дослідження емоцій та емоційний підхід до досліджень, що пропагується неконвенційною історією, йдуть пліч-о-пліч із пошуком справедливості для тих, кого «велика історія» позбавила голосу, чия візія минулого та світу не збігається з моделлю традиційного дослідження та представленням минулого» [3, с. 103]. Власне через емоції та архетипні проєкції певних образів головної героїні таки вдається пізнати природу свого несвідомого бажання – скуштувати мед диких бджіл, актуалізуючи історію життя свого несвідомого роду.

Женья має певні психологічні проблеми з відбуванням / проживанням архетипу Матері. Вона вже має дитину, яка ніколи в житті не бачила батька. Одного разу їй вже доводилося приймати рішення: народжувати чи ні. Тоді любов перемогла смерть. Трагічна втрата коханого чоловіка покладає на неї місію тривання / продовження життя в його доньці заради їхнього кохання.

Ситуація, в якій жінка опинилася сьогодні, значно складніша, адже це не її шлюбний чоловік, а коханець («мандатонсець» Владлен Маркович), ще й випадковий. Дружина коханця запропонувала грошову компенсацію, щоб Женья позбулася небажаної вагітності. Натомість «мандатонсець» (батько) – проти абортів, обіцяє допомагати до семи років і виплачувати аліменти, а згодом – забрати дитину та виховувати у спеціалізованому інтернаті, а матері будуть дозволяти інколи бачитися з нею. Тож питання Женьї, чи залишити цю дитину, набуває не лише морально-етичної, а і соціальної проєкції. Над жінкою тяжіє соціальний тиск усталених звичаїв та традицій суспільного устрою. Шинода Болен наголошує, що «для патріархального суспільства єдино прийнятні ролі жінки – це дівчина (Персефона), дружина (Гера) та мати (Деметра)» [2, с. 39].

Художній образ головної героїні у сюжеті аналізованої п'єси позбавлений еротизму / сексуальності. Її теперішні відносини з чоловіками – це не те, що можна означити як стосунки. Взаємини з Сергієм теж досить паталогічні, наразі вони перебувають у стані «френдзони». Чоловік відверто розповідає про бачення їхнього майбутнього, де немає місця ще одній її дитині. Він може пристати на варіант трьох дітей, але це повинна бути їхня спільна дитина.

Той життєвий хаос, в якому опинилася Женья завдяки архетипній пам'яті про мед диких бджіл, повертає жінку в лоно прадавньої космогонії, де головною цінністю є любов – правдива та милосердна. Рішення Женьї коливається між архетипними полюсами життя та смерті, де вона обирає буття / небуття не лише для майбутньої дитини. Це мить, яка може припинити існування її роду. Якщо позбутися цієї дитини, це рівноцінно визнанню поразки перед злом, яке нищило наш народ у 1933 році. Це влада маси, що проєктується на нічому не кращий «зовнішній» гуманізм сучасного мандатоносця. Великий і красивий рід Женьї безмовно поліг у погребі власної хати. Вона чи не єдиний його паросток, відтак аборт – це упокорення та визнання їхнього права на «лідерство»: «якщо раніше людей в Україні винищували голодом, то зараз гинемо через лідерство. Бо ми – лідери в Європі по захворюваності на туберкульоз, на СНІД, на рак молочної залози, на дитячий алкоголізм, на аборти, на чорт знає ще що» [6, с. 123], однак перемагає воля до життя, адже «матері ніколи не бувають самотніми».

Женья закривається у квартирі, немов намагається сховатися, зануритися у лоно прадавньої матері, щоб там відшукати відповідь на єдине питання, що її хвилює. Залишившись на самоті, у власних спогадах вона шукає те місце, де зможе відігрітися душею. Жінка прагне простих та щирих взаємин, де любов буде головною цінністю. Замкнутий простір квартири ховає її від зовнішнього світу, проте і там вона не знаходить жаданого спокою. Її бажання усамітнитися для прийняття доленосного рішення щоразу порушують сусіди, які постійно щось свердлять та чимось гупають. Це немов одне з кіл пекла Данте, коли психологічний дисонанс має цілком матеріальне вираження у поведінці сусідів.

Женья «проговорює» власні спогади та всі міркування «за» і «проти» збереження дитини, що суголосні ідеї М. Фуко про мовлення як нескінченний рух [7]. У цей дискурс говоріння з самим собою вливається і текст Інших. Спершу це подруга Моніка, яка вже приймала таке рішення, згодом – дружина коханця з «діловою пропозицією», сам мандатонсець, виважений та обережний Сергій, досить суворі гра статистичних даних і цифр, що вражають. Вершиною цього цільового інформаційного потоку є щоденник ненародженої дитини.

Врешті Женья «пригадує» бабусин спогад. Про ліс, у який дівчинка пішла вмирати, адже не могла залишитись серед мертвих у селі, де не залишилося людей, а ті, що були, втратили подобу творіння Господа. Її душа навіть перед смертю прагнула краси. Мед диких бджіл урятував їй та брату життя. «Ліс за народними віруваннями східних слов'ян традиційно прирівнюється до потойбічного світу і протиставляється дому, як територія «чужа» і «неосвоєна» – «своєї» і «освоєній». Протиставлення дім – ліс є більш конкретною різновидністю протиставлення свій – чужий (за Топоровим)» [1, с. 127].

В архетипній критиці ліс – ворожий простір, проте О. Миколайчук-Низовець зміщує традиційну космогонію. Справжня

загроза тепер – люди, які стали виявом хтонічної суті антигуманної ідеології комунізму. У природі / лісу виявилось більше милосердя, аніж у людей.

Через спогади бабусі Женья відбуває ритуал ініціації:

- 1) жінка відособлюється від цілого світу у власній квартирі;
- 2) вона пізнає / проживає історію бабусиною виживання як власну (аналогічно чинить героїня п'єси Неди Нежданой «Мільйон парашутиків»);
- 3) відбуває процес десоціологізації (ображає та свариться з подругою, усвідомлює та визнає власний статус «нікого», тобто коханки мандатоносця);
- 4) вона безпосередньо контактує зі смертю, семантично образ Жені балансує на межі вбивці / жертви;
- 5) ламінальний стан (вагітність прирівнюється до нього, адже в одній особі живе дві душі);
- 6) вона фактично здійснює ірреальне, пригадає смак дико-го меду, який ніколи не куштувала;
- 7) розмовляє з мертвими (з бабусею та просить у неї поради / благословення на прийняття рішення).

Одна з умов проходження ритуалу ініціації – процес навчання неофіта, долучення його до сакральних знань свого роду, його історії. Женья вибудовує асоціативні мости (дитинство / бабуся; Переяслав / князь Володимир / печеніги / двобій найсильніших воїнів; Богдан-Зиновій Михайлович Хмельницький / весілля у Переяславі / віщування смерті; Шолом Алейхем). Бабуся – родом з села Ташань, яке покинула підлітком, також пройшла ініціацію та випробування справжньою смертю, не символічною.

Як бабуся намагається очиститись від жахіття голодомору (три дні носить з криниці воду і миється, дізнавшись про канібалізм та самосуд односельців над жінкою з дитиною), так само Женья прагне очиститись сама та прибрати в помешканні. Жінка миється (очищення онірія першостихій – вода, а земля дала їй мед).

Короткий екскурс у спогади міста її дитинства – Переяслав – постає через визначні постаті його мешканців. Протиставлення Переяслава до трьох Нью-Йорків вказує на протигагу двох відмінних світоглядних систем (архетипної та техногенної).

У тексті п'єси О. Миколайчука-Низовця чимало інтертекстуальних покликань. Так, є пряма цитата з В. Шекспіра “to be or not to be”, що перетворюється на стьоб “to bed or not to bed”. Також є асоціації з твором Т.Г. Шевченка «Сон, на панщині пшеницю жала».

Висновки. Отже, художня правда про Голодомор постає як синкретиз (особистої пам'яті, колективної пам'яті, постпам'яті, історичної пам'яті). Поєднуючи всі ці чинники, вона стає значно потужнішою та визначальною в емоційному плані.

Література:

1. Балущок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян. Львів. Нью-Йорк. 1998. Вид-во М.П. Коць. 216 с.
2. Болен Ш.Д. Богини в каждой Женщине: Новая психология женщины. Архетипы богинь. Пер. с англ. Г. Бахтияровой, О. Бахтиярова. Москва : София, 2008. 272 с.
3. Доманська Є. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле. Переклад з польської та англійської В. Склокіна. Київ : Ніка-Центр, 2012. 264 с.
4. Зярянюк А. Література в історії та історіографії / історії літератури. Київ : Смолоскип 2010. Антитоталітарний дискурс укра-

їнської прози 20-х: проблематика голодомору та особливості її художньої реалізації.

5. Маттінглі Дарія. «Жінки в колгоспах – велика сила»: хто вони – українські призвідниці голодомору. URL: <http://covorp.in.ua/> (дата звернення 08.09.2019).
6. Миколайчук-Низовець Олег «Дикий мед у Рік Чорного півня». Дніпро, 2008. № 9, С. 115–127.
7. Фуко М. Археологія знання Переклад з французької В. Шовкун. Київ : Основи, 2003. 326 с.
8. Hirsch M. The Generation of Postmemory. Poetics Today. 2008. № 1. URL: <http://www.columbia.edu/~mh2349/papers/generation.pdf> (дата звернення 08.09.2019).
9. Szczepan A. Rozrachunki z postpamięcią. Od pamięci biodziedzicznej do postpamięci / pod red. T. Szostek, R. Sendyki i R. Nycza. Warszawa : Instytut Badań Literackich PWN, 2013. S. 317–328.

Pavlova O. Post-memory about Holodomor as living throughout the colonial trauma

Summary. In the article, the author examines the process of remembering/living throughout/talking about colonial trauma in play's plot “Wild honey in the year of Black Rooster” by Oleh Mykolaichuk-Nyzovets.

In the analyzed drama the archetype of Mother is dominant, which, at the same time, actualizes the national archetypal image of Woman-Mother-Homeland-Ukraine. The main character – Zhenia – has certain psychological problems with rebuilding / living in the Mother archetype. Once she had to make a choice whether to give birth or not. The tragic loss of her beloved husband places her on a mission to continue/resume his life in their daughter for the sake of their love. That was the moment when love defeated death.

The decision of Woman oscillates between archetypal poles of life and death; she does not just choose whether her future child shall live or die, but it is a moment that can bring the whole kin to an end. Zhenia “talks about” her own memories and all “pros” and “cons” for having a child. The discourse of talking to oneself is flooded by other people's text. The first one is Monika, who has already made such a decision; later it is the lover's wife with “business proposal”, the politician himself, a balanced and cautious Serhii, and a rather harsh game of number statistics. The pinnacle of this is the diary of an unborn child. Therefore, the Zhenia's question about keeping the child embraces not only a moral-ethical but a social projection as well.

Finally, she “remembers” her grandmother's memories, who as a little girl lost her entire family during the events of Holodomor of 1933. She remembers the forest, which was the place the little girl had chosen to die in, because she was not able to stay among the dead, to stay in the village with no people left, and those that were left had already lost the likeness of the God's creations. Even on the brink of death her soul was in need of the beauty. Wild bees' honey saved her and her brother. She survived/became the Mother / Woman / Wise Old One and managed to convey the most important things to her granddaughter: craving for and love to life.

The study focuses on the manifestations and effects of traumatic experience on subsequent generations. The artistic truth about the Holodomor appears as a synchresis of personal memory, collective, post-memory, historical memory, and by combining all these factors, it becomes much more powerful and determining in emotional terms.

Key words: memory, plot, trauma, history, hunger, archetype.

Simonok V. P.,

*Doctor of Philology, Professor,
Head of Foreign Languages Department № 1
Yasroslav Mudryi National Law University*

Zelinska O. I.,

*Candidate of Philology, Associate Professor,
Associate Professor of Foreign Languages Department № 1
Yasroslav Mudryi National Law University*

CONCEPTUAL CATEGORIES APPREHENSION THROUGH BORROWINGS INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE

Summary. The lingual worldview forms not only throughout the history of a nation and is peculiar to some language but also around certain basic concepts which are general for several or all languages. The development of the lingual worldview includes the transmission of lexical units from one language to the other to name the objects or phenomena which are new or need changes in the wording. The issues of the worldview, national specifics of a language, role of lingual borrowings in the worldview development have interested researchers over the past two centuries but still have not lost their topicality. The concept of worldview in both conceptual and in purely linguistic terms needs further elaboration. The loanwords influence the conceptualization of the worldview, facilitate its development, expand the language lexicon, and deepen the semantic content of words. The article concentrates on the analysis of some philosophical aspects of the worldview development and the role of borrowings in the Ukrainian language worldview the processes of their gradual alignment and unification in different languages, especially in the part related to the progress in science and technology in several decades. Because of the globalization of the conceptual worldview there is a function of internationalization of certain parts of the lexical composition, which leads to the globalization of the lingual worldview. Thus, the borrowings take an important place in the Ukrainian lingual worldview as the means of expressing universal concepts and phenomena. The constant development of Man and society, languages and lingual worldview, changes due to globalization, faster movement of lexical units from one language to the other one, the role of borrowings in the enrichment of languages and the national worldview require further research. The worldview is characterized by openness and the possibility of replenishment.

Key words: lingual worldview, borrowings, loanwords, conceptualization.

The general characteristics of the problem. The lingual worldview is based on the perception, thinking, and cognition of the world with its following reflection. A language arms people with the tools to develop the worldview and determines the rules of thinking and behavior. The process of globalization of the conceptual worldview causes the internationalization of some fields of the lexical content. The historical and political determination of the lingual areas makes the specific character of a nation.

There are two main ways of the lingual worldview development. The first one takes place in the process of acquisition of the new

semantic space through the linguistic borrowings. It concerns the new linguistic borrowings and the nominative function. The second way can be described with the technical term 'condensation' that means deepening our knowledge about the conceptual space already existing in the language. It is about the development of synonymic meanings complicated with the additional semantic notions and also the style and stylistic borrowings.

Research and publications analysis. The issues of the worldview, national specifics of a language, role of lingual borrowings in the worldview development have interested researchers over the past two centuries. The conceptual and linguistic meaning of the borrowings which come into a language, their place in the worldview, have been studied in the works of Yu. Karaulov, L. Lysychenko, G. Stepanov, the philosophic aspects and linguistic aspects of the worldview development were also researched by the representatives of foreign scientific schools: M. Heidegger, W. Wartburg, J. Larochette. The constant development of the society and languages, the pole of borrowings in the enrichment of languages and the national worldview require further research.

The aim of the article is to analyse the apprehension of philosophical and conceptual aspects of the worldview, its structural elements development through the borrowing into the Ukrainian language.

Presentation of the research materials. The worldview forms around certain basic concepts. Yu. Karaulov [1, p. 12], the whole Universum can be divided into three great parts: 1) Universe; 2) Man; 3) Man and Universe. Every group mentioned above can also be divided into smaller parts containing different amount of units. The fragments of the lingual worldview are different in their dynamics including the different ability to accept elements of foreign languages that is why the problem of lexical borrowing is considered regarding their place in the Ukrainian lingual worldview.

The characteristics of Man and the anthropologic aspects become especially important in the study of worldview because they concentrate on the special human features, mankind existence, the relations of people with the environment, and the world living conditions. The lexical borrowings are usually connected with some parts of the Ukrainian worldview, i.e. the names of different types of social and labour activities of people. The analysis of the borrowed lexical units shows the opposition of the notions 'physical – spiritual', 'natural – artificial', 'inherited – gained in the lifetime'. This opposition is essential for the study of human

nature, since English, French and German lexical borrowings in the Ukrainian language associated with other pairs of oppositions allow deeper understanding of the physical, psychic, and spiritual nature of people.

The integral part of the doctrine of Man is the knowledge of the Universe. The borrowed lexical units from the Part named the 'Universe' mostly have nominative functions. The concept 'Universe' has the specific historical content, which is determined by the state and level of culture, science, technology, social relations, nature. According to the German philosopher M. Heidegger, "the world is the process of human existence and penetration into the transcendental (out of the boundaries of ultimate existence) state of human being" [2, p. 107]. The concept of 'World' covers the natural and artificial nature, social relations, spiritual world of Man, ways and products of spiritual creativity. V. Wartburg proposes a postulate that the whole picture of the world in the form it exists in an individual mind and in the entire lingual community, organically and without lacunas can be divided from above, from the whole to small fields, and within the fields the semantic spheres of individual words also interlock tightly [3, p. 626].

One of the issues that has to be clarified is the meaning of the concept 'Reality' that we understand it as the world that is expressed in the language. For example, J. Larochette writes on this point, "When a language is considered to be the system of reality representation, then there is no need to clarify that the reality is not understood in ontological sense: this term is understood as everything people can speak about; all classes of objects, existing and non-existent, fictitious, which can be distinguished and imagined (in this case it refers to as "immediate reality"); in addition, all the "objects" that can be comprehended by the mind and which can be so abstract that they cannot be imagined (in this case, it is called "mediated reality"), in this case the term "object" is used in the broad sense which means not only things, features, processes, but also intellectual and emotional qualities. All the mentioned above things taken together represent the view of the world (*une représentation du monde*), the representation of the whole reality [4, p. 177–178].

Yu. Karaulov considers several concepts concerning worldview: some of them put the concept of God on the first place and that fact reflects the outlook which is associated with religious traditions. Objectively, the central place belongs to the concept of Man and from that scheme following classification can be concluded: Man who is in the center of the world of things and opposes it, divides this world into some homogeneous zones, distinguishing, for example, the living beings, devoid of reason, and on the other hand, the society of human beings, where Man is set off as an individual. If the special characteristic of this scheme is its anthropological orientation, then other researchers offer the "lexical cone" where the vertex is all that is significant from the standpoint of a person who feels indifferent if the object in front of him or her is a person or a stone. Both objects in his scheme represent "something" [5, p. 45–52].

In recent years, with overcoming the one-sided structuralism and returning the attention to such problems as "the People and language", "Man and language" in linguistics, there is a tendency to draw the balance between different aspects of language learning and returning to the problems related to the people and a person, in particular to the question of the national special characteristics of the language.

The national characteristics of the language are determined, first of all, by the internal form of a language, it can be observed at the level

of words and fields. When the broad semantic zones formed by the whole complexes of fields (or fragments of the worldview) are compared, the gaps in one language are found in comparison with the other language where they are absent [6, p. 298–300].

Yu. Karaulov considers the component analysis to be "one of the most widely used and most effective linguistic methods" [1, p. 11]. The purpose of such analysis is not only the distribution into components, but the search for the place and meaning.

The concept of worldview in both conceptual and in purely linguistic terms needs further elaboration. The word itself is not a direct reflection it acts as a means of expression. It acts as the means of reflection in the field composed of words that are determined historically, socially and individually. National characteristics of a language are based on historical and political conditions. According to G. Melnikov, "the human psyche is a structural dynamic predictive model of external activity. The majority of the units of this model consist of concrete images – the reflections of individual denotations (phenomena and objects) a person has to deal with. In addition to these individual structural models the 'generalizations' are formed in the consciousness, they are independent abstract units that are structural models of classes of denotations. Thus, taking into account the virtually limitless number of individual conceptual units in the consciousness of each person, the set of abstractions sequestered by the relevant features of a certain type, all people for whom this type of characteristic is relevant, quite stable and has a fairly close composition" [7, p. 26].

The Borrowings from foreign languages have played the significant role in the Ukrainian worldview development. As it was mentioned, the whole Universum is divided into 3 major sections: 1) the Universe; 2) Man; 3) Man and the Universe. Each of these sections has its own groups.

Thus, Section I the 'Universe' is divided into 4 groups: 1) Sky and Celestial Bodies; 2) the Earth; 3) Wildlife; 4) Plant World. The observation of celestial phenomena belongs to the oldest human interests. The Anglicism *квасари* (the quasars), two French borrowings *гало*, *зеніт* (halo, zenith) belong to this subgroup but there are no German borrowing. This subgroup is represented by scientific narrow-terminological names. The borrowed vocabulary is presented in almost all fragments of the section 'Universe', having mainly nominative function.

Section II – 'Man' has the following groups: 1) Man as a Living Being; 2) Man as a Social Being; 3) Social Institutions and Relationships. In the Section 'Man', a large number of borrowings are found in the fragments of the worldview associated with various types of social and work activities but less borrowed units are traced in the fragments associated with its natural features of people. These fragments of the worldview have the developed system of the Ukrainian names belonging to the Proto-Slavic heritage. In the political sphere of the Ukrainian worldview there are names of historical realities that perform the nominative historical function, for example: *бланкіст* (blanquist), *вандейст* (vandeist), *дейст*, (deist), *друїд* (druid), such names as *масон* (masons), (*нео*) *нацист* (neo-Nazis) and (*нео*) *фашист* (neo-fascists) are still in use nowadays.

A lot of borrowings have hyper- and hyponimic relations for example: *сеньйор* – *васал* (senior – vassal), *офіцер* – *солдат* (officer – soldier). Some names come into synonymous relationship, for example: *інфант* – *принц* (infant – prince), *аудитор* – *ревізор* (auditor – inspector). The following lexical components have

function of the internationalization: *департамент* (department), *кабінет міністрів* (Cabinet of Ministers), *комітет* (committee), *парламент* (parliament), *президія* (presidium). The nominative-exotic function is performed by the names, *інфант* (infant), електорат (electorate). The names of *бакалавр* (bachelor), *бізнесмен* (businessman), *губернатор* (governor), *кавалер* (cavalier), *кредитор* (creditor), *магістр* (master), *маестро* (maestro), *мер* (mayor) came beyond the terminology.

There are the following groups in Section III “Man and the Universe” – 1) A priori; 2) Science and Technology. Each of these groups is divided into smaller ones. The fragments of the lingual worldview differ in dynamics, including the different ability to absorb elements of foreign languages, because of which the problem of lexical borrowing is considered in connection with their place in the Ukrainian worldview.

L. Lysychnko, analyzing the ways of the world-view development, notes that this development takes place in two main ways. The first way is the expansion of the worldview in the process of widening the semantic space, which is inherent for the borrowings. The second one is the consolidation of the worldview, which arises in the process of deepening our knowledge of the conceptual space existing in the language. [8, p. 4–5].

The first way mentioned in this study is associated with the process of borrowing of new words and with the nominative function. The second one is connected with the emergence of the synonymous values, complicated by additional semantic features, and the borrowings with stylistic means.

The characteristics of a person or the anthropological aspect acquires the special value in connection with the study of the worldview, because it makes the special features of man and his / her being, the relationship between man and the world, the conditions of the existence in this world more significant. These signs are reflected in the system of names, which demonstrate all the diversity of human interaction with the environment. In this case, the main continuum of names of persons belongs to the lexical composition, which significant part consists of borrowings. As it was already noted, the borrowed vocabulary, as a rule, is connected with a certain part of the Ukrainian worldview, namely, with the names of the various types of the phenomena of social and labour activity of people. This category includes the words that denote a person in the multilateral relations with other people, with society – “with its various institutions, all spheres of mental and practical activity of a person, in all physical, mental, ethical and moral norms” [9, p. 65].

The borrowed lexical units allow tracing not only the opposition “physical – spiritual”, “natural – artificial”, “inherited – acquired during life”, but also the most generalized opposition to the features caused by the nature of man – physical, natural, social, spiritual, special. This opposition is essential for the study of human nature, since English, French and German lexical borrowings in the Ukrainian language associated with other pairs of oppositions allow deeper understanding of the physical, psychic, and spiritual nature of man.

The part of the worldview ‘Man and the Universe’ covers two groups: ‘A Priori’ and ‘Science and Technology’. The group ‘A Priori’ can be divided into seven subgroups: 1) Genesis. 2) Quality and Condition. 3) Relations. 4) Number and Quantity. 5) Space and Time. 6) Movement. 7) Changes.

The subgroup ‘Being’ covers both material and spiritual existence. Being is what exists: matter, things, properties, links,

and relations. The ideas, theories, hypotheses, fantasy, tales, myths exist in the form of spiritual reality. Being is the general basis for the practical and active cognition of the world by Man. To have any properties the thing first of all should exist. The major categories of ‘Being’ are existence and reality. This subgroup includes the following borrowed names: *антецедент* (antecedent), *екзистенціалізм* (existentialism), *індивідуалізація* (individualization), *субстанція* (substance).

In the objective world there is a variety of relations: social, main and secondary, separate, individual and general, organic and inorganic, logical, and others. Everything that exists is related to other existing things, and these relations are the truth of all existence. The content of the category of relations is the interdependence of things (the elements of a particular system, as well as their relative stability and independence). The subgroup “Relations” includes the following borrowing: English: *антагонізм* (antagonism), *елітність* (elitism); French: *група* (group), *клас* (class).

The Universe is in a continuous motion to its new states. In every living system there are constant internal processes associated with the pulsation of energy, information, consumption, processing and assimilation. The social systems exist through the exchange of information, human activities, and the interaction of various components of the social organism. The lexical subgroup ‘Movement’ is represented by the borrowings: *динаміка* (dynamics), *еволюція* (evolution). The subgroup ‘Changes’ covers such borrowings as: *вегетація* (vegetation), *генерація* (generation). The second group of the section ‘Man and the Universe’ includes the vocabulary concerning ‘Science and Technology’. However, in this case the classification is complicated because ‘Technology’ covers a large number of phenomena and artifacts that are related to the activity of people and arise from their experience. Since the scientific activity has largely international and global character the worldview is influenced by international terms, which is why it contains a large number of borrowings.

The XXI century is characterized as the age of technology, atomic and space explorations, computerization, robotic and genetic engineering that is associated with the problem of assessing the phenomenon of technology in the development of modern civilization. The progress of technology allows overcoming the fatal diseases, resolution of the conflict situations in society, and providing the dynamic development of public infrastructure. The pessimistic evaluation is called technophobia that means the horror of technology and its consequences for humanity. Proponents of such assessment believe that technical development will turn people into the elements of technical devices. The Earth will gradually become unfit for life so the human desire to achieve well-being by means of technology will lead to its degeneration. Proponents of the neutral assessment believe that everything depends on how people apply the technology.

Any classification is conditioned by different factors. This also applies to the classification scheme of the worldview.

The group “Science and Technology” includes a significant number of the borrowed words belonging to the bio-industry: *клонування* (cloning), *генна інженерія* (genetic engineering); computer technology (*біт* bit, *інтерфейс* interface, *монітор* monitor, *мультимедіа* multimedia); nuclear physics; transport; telecommunications. In this subgroup there are a lot of borrowed words which came from ancient languages or were created on their basis.

The division of the language into separate constituents is controversial and imperfect, which means that the words of one circle of function often fall into different parts of the worldview or are united in one part, although they differ in essential features. There are certain terms in the analyzed subgroup. The terminological units are characterized not only as the correlation with certain reality, but also depend on the place in the terminological system. Part of the terminology is located on the periphery of the lingual world-view, creating a certain layer, which constantly interacts with the nuclear part. For example, with the development of computer technology, terminology gradually moved from the periphery to the nucleus part. These words have the nominative and terminological function. The terms can penetrate into the bulk of the lingual image, not only as the nominative meaning but also the derivatives. The terminology of each science is the certain sign system. In contrast to the long-borrowed vocabulary which organically intertwines with the language system and interacts with it the terminology is established largely by representatives of a science at their choice.

Conclusions. Since the lingual worldview is heterogeneous in the composition of words, concepts and phenomena, and it is also heterogeneous in the terms of the time of occurrence of certain phenomena in the conceptual view and, respectively, the time of their nomination, borrowings are presented differently in the different parts of the lingual worldview: the most receptive ones are those parts of the lingual worldview that characterize Man and society. The borrowings have various functions: nominative-historical, nominative-explanatory, and the function of internationalization of the lexical composition. Some words went beyond narrow terminological vocabulary and belong to the colloquial style. These borrowings are characterized by hyper- and hyponymic as well as synonymous relations.

As the result of contacts between ethnic groups and the experience exchange, the conceptual picture of the world in the Ukrainian ethnic consciousness develops gradually which requires the appropriate expansion (increase in number) or deepening (semantic content) of words, including those one that come into the language through borrowing. The result of these processes is the gradual alignment and unification of the worldview of different languages, especially in the part related to the progress in science and technology in several decades.

Thus, the borrowings have the important place in the Ukrainian lingual worldview as the means of expressing universal concepts and phenomena. They do not constitute the separate subsystem, but are components of all fragments of the language. The borrowed words cannot look alien in the recipient language worldview for long.

The thesaurus interpretation suggests that the fragments of the lingual worldview, besides having a certain stable structure, are characterized by openness and the possibility of replenishment through including the borrowed words.

References:

1. Karaulov, Yu. *Linguistic Construction and Thesaurus of the Literary Language*. Moscow : Science, 1981.
2. Heidegger, M. *The Time of Worldview*. New Technocratic Wave, 2011. URL : <https://plato.stanford.edu/entries/heidegger/>.

3. Wartburg, W. *Einführung in Problematik und Methodik der Sprachwissenschaft*. Tübingen, 1962.
4. Larochette, J. *La représentation de la réalité*. *Folia linguistica*, Vol. VI., items 1–2, 2009. URL : <https://www.degruyter.com/view/j/flin.1973.6.issue-1-2/flin.1973.6.1-2.177/flin.1973.6.1-2.177.xml?lang=en>.
5. Karaulov, Yu. *General and Russian Ideography*. Moscow : Science, 1976.
6. Stepanov, Yu. *Methods and Principles of Modern Linguistics*. Moscow : Science, 1975. URL : <https://uploads.philology.by/logo/stepanov.pdf>.
7. Melnikov, G. *Types of Signifiers of Language Signs and their Determinants. The Issues of Semiotics*. Moscow : Science, 1974.
8. Lisichenko, L. *The Conceptual and Language Worldview and their Interaction. Semantics and Pragmatics of Language Units*. Collection of research papers. Kharkiv : G.S. Skovoroda KhSPI, 1991. P. 3–9.

Сімонок В., Зелінська О. Сприйняття концептуальних категорій через запозичення в українській мові

Анотація. Людина формує свою картину світу за посередництвом мови. Мовна картина світу ґрунтується на сприйнятті, мисленні та пізнанні світу з подальшим його відображенням. Питання розвитку мовної картини світу, національних особливостей мов, ролі запозичень у розвитку мовної картини світу цікавило дослідників протягом останніх двох століть, але воно не втратило своєї актуальності дотепер через постійні зміни, що відбуваються із самою Людиною, суспільством, матеріальним середовищем, що її оточує, і особливо через суспільний і науково-технічний прогрес, що постійно пришвидшується.

Розвиток мовної картини світу передбачає переміщення лексичних одиниць з інших мов, щоб називати предмети або явища, які є новими або потребують іншої форми вираження. Запозичення впливають на концептуалізацію картини світу, сприяють її розвитку, розширюють лексикон, поглиблюють семантичний зміст слів. Розвиток мовної картини світу відбувається двома основними способами: шляхом розширення картини світу у процесі освоєння нового семантичного простору, що властиве запозиченням, а також через ущільнення мовної картини світу, яке виникає в процесі поглиблення наших знань про вже освоєний мовою концептуальний простір. У статті проведений аналіз певних філософських аспектів розвитку мовної картини світу та ролі запозичень в україномовній картині світу; приділено увагу процесу поступового вбудовування мовних одиниць у мовленнєве середовище, а також їх уніфікації в різних мовах, особливо, коли це стосується явищ науково-технічного прогресу та суспільного розвитку. Запозичення відіграють істотну роль у називанні характерних рис людей або їхньої діяльності, їхнього місця в суспільстві, що постійно змінюється, суспільних явищ, результатів наукових досліджень. У статті досліджено роль запозичених лексичних одиниць у процесі утворення термінів. Отже, запозичення займають важливе місце в українській мовній картині світу як засоби вираження універсальних концептів і явищ. Безперервний розвиток суспільства, Людини, зміни у сприйнятті сучасної картини світу, процеси глобалізації сприяють утворенню нових лексичних одиниць, їх швидкому переміщенню з однієї мови до іншої, а тому потребують подальшого наукового аналізу.

Ключові слова: мовна картина світу, запозичення, концептуалізація, номінативна функція.

Сімонок В. П.,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри іноземних мов № 1

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДИНАМІКА ОСВОЄННЯ ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. Статтю присвячено динаміці запозичення іншомовних слів українською мовою, яка полягає не тільки у збільшенні їхньої кількості, а й в участі в лексико-семантичних процесах. Нові слова, потрапляючи в мову, сприймаються певний час як неологізми, інші застаривають і переходять до класу архаїзмів чи історизмів, треті зазнають тих чи інших семантичних перетворень і стають невід'ємною частиною лексичного складу української мови. У неологізмів відчуття новизни швидко стирається, і вони сприймаються як загальноживані назви.

Класифікацію семантичних змін проводять на основі логічного, психологічного та інших принципів. Виділяють такі різновиди смислових змін: 1) спеціалізація значення внаслідок звуження обсягу і збагачення змісту; 2) збіднення змісту уявлення, пов'язаного з розширенням обсягу; 3) перенесення назви на основі просторових, часових або казуальних зв'язків; 4) різновиди змін значень, які не піддаються простому віднесенню до одного із трьох основних класів: гіпербола, грубі висловлювання, літота, евфемізми, іронія.

Запозичені слова в українській лексичній системі взаємодіють із власне українськими і в такий спосіб освоюються українською мовою. Для засвоєння запозичених слів системою мови більш важливим є не факт повної асиміляції форми, а її семантична еволюція в нових мовленевих умовах.

Семантичне освоєння – вирішальний момент адаптації запозичених слів. Під лексичною асиміляцією розуміють один із видів асиміляції, що полягає в розвитку в запозичених слів словотворчої продуктивності, здатності поєднуватися зі словами власне української лексики і входити до складу фразеологічної єдності, розвивати в них багатозначність і набувати загальнонародного вживання. Ступенем освоєності запозичених слів є виникнення в них похідних значень, пов'язаних не із системою значень мови-джерела, а із системою української мови. Чим органічніше слово увійшло в мову-реципієнт, тим більше в нього шансів одержати нові значення.

Ключові слова: запозичені слова, лексико-семантичні процеси, неологізми, архаїзми, історизми, семантичне перетворення, мова-джерело, збіднення змісту уявлення, грубі висловлювання, мова-реципієнт.

Постановка проблеми. Серед багатьох аспектів дослідження запозичених слів майже недослідженими залишаються процеси їхнього освоєння лексико-семантичною системою української мови. Тому завдання даної статті полягає в тому, щоб дослідити динаміку засвоєння іншомовних слів українською мовою, а саме розвиток семантичної структури полісемантичних слів. Дослідження згаданої проблеми в цій площині й на репрезентативному фактичному матеріалі ще не проводилося.

Метою даної статті є дослідження ступеня освоєності іншомовних запозичень в українській мові. Динаміка цих слів полягає не тільки в збільшенні їхньої кількості, а й в участі в лексико-семантичних процесах, властивих лексиці взагалі. Одні слова приходять у мову і певний час сприймаються як неологізми, інші ж старіють і внаслідок різних причин переходять у клас архаїзмів чи історизмів, треті зазнають тих чи інших семантичних перетворень і стають невід'ємною частиною основного лексичного складу української мови.

Виклад основного матеріалу. Щодо неологізмів, то відчуття їхньої новизни швидко стирається і вони перестають сприйматися як нові слова. Варто поглянути на нещодавно запозичені слова на зразок *рокер, брокер, кілер, шоумен*, щоб переконатися в тому, що вони вже втрачають або втратили відтінок новизни і сприймаються як загальноживані назви.

Історизми запозичуються з мови-джерела для позначення історичних явищ, властивих відповідному народові в певний історичний період його розвитку, наприклад *донжон* (із франц.) – головна сторожова башта в середньовічному замку, *мушкетер* – солдат, озброєний мушкетом, *дублон* – старовинна золота іспанська монета та ін. В українській мові подібні слова використовуються в науковому (історія) або художньому стилях, отже, перебувають на периферії її МКС.

Класифікацію семантичних змін проводять на основі логічного, психологічного та інших принципів. Ґрунтовний аналіз різних підходів до виділення типів змін значень слів, запропонованих свого часу А. Дармстетером, М. Покровським, А. Мейє, М. Бреалем, С. Ульманном, Г. Паулем, В. Вундтом, Г. Шпербером та ін., можна знайти у працях В.А. Звєгінцева, Д.М. Шмельова, М.А. Бородіної, В.Г. Гака, О.О. Тараненка, Л.А. Лисиченко.

Дістав поширення логічний принцип класифікації. Зокрема, Г. Пауль одним із перших створює таку класифікацію на основі логічних відношень, які пов'язують старі значення слів із новотворами. Він виділяє такі різновиди смислових змін: 1) спеціалізація значення внаслідок звуження обсягу і збагачення змісту; 2) збіднення змісту уявлення, пов'язаного з розширенням обсягу; 3) перенесення назви на основі просторових, часових або казуальних зв'язків; 4) різновиди змін значень, які не піддаються простому віднесенню до одного із трьох основних класів: гіпербола, грубі висловлювання, літота, евфемізми, іронія [1, с. 124].

Р.О. Будагов, аналізуючи такі логічні категорії, як розширення, звуження і перенесення за функцією, наголошує на тому, що логічного в мові не можна правильно зрозуміти без урахування історичної її природи [2, с. 132].

В.Г. Гак, спираючись на праці з логіки Д.П. Горського, вважає, що в основі основних семантичних типів лежать п'ять основних відношень між поняттями: 1) відношення рівнозначності, ідентичності (збіг об'єктів двох понять), якому відповідає лексико-семантична синонімія; 2) відношення виключення (обсяги двох понять виключають одне одного, проте обидва належать до ширшого поняття), що лежать в основі процесу зміщення; 3) відношення контрадикторності (обсяги виключають одне одного), якому відповідають антонімія, енантіосемія; 4) відношення підпорядкування, включення (обсяг одного поняття складає частину другого), що породжує два протилежно спрямовані семантичні процеси – розширення або звуження; 5) відношення перехрещування як перенесення, що існує у двох різновидах: перенесення за подібністю (метафора) і перенесення за суміжністю (метонімія) [3, с. 16–17].

Л.А. Лисиченко виділяє значення багатозначного слова, що ґрунтуються на відношеннях рівнозначності понять, які мають однаковий обсяг, але відрізняються змістом [4, с. 125].

На інших принципах побудована класифікація С. Ульманна. Спираючись на психологічний принцип класифікації В. Вундта, типологію змін значень Г. Стерна, зумовлену мовними чинниками, С. Ульманн пропонує свою схему семантичних змін: 1) перенесення смислу на основі подібності імен (метафора); 2) перенесення смислу на основі суміжності імен (метонімія); 3) перенесення імені на основі подібності смислів (уподібнення форми); 4) перенесення імені на основі суміжності смислів; 5) змішані зміни (механізм подальшого поширення вже наявних моделей) [5, с. 44].

О.О. Тараненко будує свою класифікацію, спираючись на класифікацію С. Ульманна. Дослідник обґрунтовує існування п'яти основних семантичних процесів: метонімії, метафори; процесів, які базуються на основі суміжності самих мовних одиниць у тексті (атракція, компресія, синтагматичні зміщення смислу, конденсація та ін.); аналогії – на основі подібності мовних одиниць у тексті; контамінації – схрещування мовних одиниць [6, с. 5].

Ряд дослідників за основу виділення типів семантичних змін беруть поняття парадигматики і синтагматики. Р. Якобсон пише про дві основні операції в мовному потоці – селекцію і комбінацію. Селекція, тобто відбір, відбувається на основі еквівалентності, подібності і відмінності, синонімії і антонімії. Комбінація – побудова речення, будується на суміжності [7, с. 220].

Р. Барт пропонує два плани мови – синтагматичний (протяжність знаків) і парадигматичний, або систематичний. Він підкреслює, що найбільший інтерес перетворення парадигми в синтагму і навпаки вбачаємо для семантики там, де накладання двох осей приводить до зміни смислу [8, с. 155].

Підхід до лексичних одиниць, семантика яких визначається парадигматичними та синтагматичними зв'язками, дозволив конкретизувати уявлення про системність лексики. Власне замість твердження про системність (або несистемність) лексики взагалі можна висунути припущення про різний характер системних зв'язків усередині різних лексичних груп. Дослідження парадигматичних і синтагматичних зв'язків у лексичній дозволить обґрунтувати вилучення елементів значення слова, окремих семантичних ознак, висвітливши таким чином традиційні питання про багатозначність і омонімію, синонімію і семантичні групи слів.

Разом із тим спостереження над парадигматичними та синтагматичними зв'язками, що існують між різними одиницями лексики, ведуть до встановлення важливої закономірності, що визначає парадигматичну і синтагматичну закріпленість слова. Ця закономірність може бути визначена таким чином: ступінь парадигматичної закріпленості слова (як лексико-семантичної одиниці) перебуває у зворотній залежності від ступеня його синтагматичної закріпленості. Інакше кажучи, чим більш визначене місце слова в лексико-семантичній парадигмі, тим менш воно пов'язане синтагматично і навпаки.

Так, терміни характеризуються суворою парадигматичною закріпленістю і лексичною сполучуваністю. Навпаки, слова із фразеологічно пов'язаними значеннями характеризуються синтагматичною закріпленістю і нестійкою парадигматичною визначеністю. Водночас кожний із так званих термінів спорідненості посідає досить визначене місце в лексико-семантичній парадигмі, залишаючись при цьому майже необмеженим у своїх синтагматичних зв'язках.

Парадигматичні і синтагматичні відношення визначають власну значущість кожної одиниці мови, до якої б рівня вона не належала. Можливість однотипного в принципі описування одиниць, що належать до різних рівнів мови, є досить важливим методологічним висновком із цього положення. Разом із тим очевидно, що внутрішньомовні відношення двобічних одиниць не вичерпуються їхніми лінійними (синтагматичними) та асоціативними (парадигматичними) зв'язками. Будучи двобічними одиницями, вони знаходяться в таких зв'язках одна з одною, що не можуть бути віднесені до парадигматичних та синтагматичних відношень: завдяки тому, що кожна із цих одиниць має матеріальну форму і зміст і є певною мірою зосередженням цих двобічних зв'язків, що поєднують її, з одного боку, з рядами формально близьких слів, з іншого – з тими точками семантичного простору, з якими так чи інакше перетинається її власний зміст.

Д.М. Шмельов поряд із синтагматичними і парадигматичними відношеннями виділяє асоціативно-дериваційні (епідигматичні). Коли у словниках значення кваліфікуються як «переносні», це свідчить про те, що вони сприймаються у зв'язку з якимись іншими значеннями, тобто є дериваційно «зв'язаними» [9, с. 226].

Ю.Д. Апресян властивістю лексичної полісемії вважає «внутрішню близькість до словотворення, що дала підстави говорити про «семантичну деривацію» як особливий тип словотворчих процесів» [10, с. 187]. Таким чином, семантична структура кожного окремого багатозначного слова може розглядатися як відображення того виду відношень, що можуть бути названі епідигматичними або дериваційними (у широкому розумінні слова).

У сучасній науковій літературі простежуються два погляди на явище лексико-семантичної деривації. Згідно з одним поглядом це утворення омонімів унаслідок розпаду багатозначного слова. Цього погляду дотримуються І.І. Ковалик і В.О. Горпинич. І.І. Ковалик пише: «Семантичний (лексико-семантичний) спосіб словотвору полягає в тому, що внаслідок додаткового навантаження лексичним значенням існуючого в мові слова утворюється нове слово... Внаслідок семантичного словотвору з колишнього багатозначного слова може виділятися омонім, який втрачає з ним семантичний зв'язок» [11, с. 31].

В.О. Горпинич виділяє три види лексико-семантичного словотворення, що «зводиться до переходу семем слова в окреме

слово» [12, с. 54]: 1) розщеплення багатозначного слова на омоніми, наприклад, англ.: *бар* (береговий) – *бар* (невеликий ресторан), франц.: *банкет* (насип) – *банкет* (урочистий сніданок); 2) семантична конденсація словосполучення в слово, яке стає омонімом до свого відповідника, наприклад, лат.: *температура* (ступінь нагрівання) – *температура* (підвищена температура); 3) умовна номінація за наявною назвою, наприклад, *Чорнобиль* (місто) – *Чорнобиль* (наслідок аварії і станція).

Перш ніж зупинитися детальніше на цьому виді лексико-семантичних відношень, слід звернути увагу на таку обставину. У всіх сучасних тлумачних словниках проводиться розмежування багатозначності і омонімії. Значення багатозначних слів не вважаються окремими самостійними словами на тій підставі, що між ними є певний зв'язок. Але якщо обмежитися буквально розумінням відповідних тлумачень, істотного зв'язку між різними значеннями багатозначного слова не існує. Що може бути спільного, наприклад, між такими значеннями: «темний простір, затінений чим-небудь від світла, а також темне відображення на чому-небудь від предмета, який освітлений із протилежного боку», «нечіткий обрис людської постаті» і «відображення якого-небудь внутрішнього стану в поруху обличчя»; пор. також «робити чорним, фарбувати в чорне» і «зводити наклеп на кого-небудь» (чорний п'яр); «творча людина» і «той, хто працює за шаблоном, без творчої ініціативи»; «місце іншого забарвлення на будь-якій поверхні, а також місце, забруднене чимось» і «щось таке, що соромить, надзвичайно неприємне» (бруд – сором); «нитки, змотані у клубок» і «заплутаність, поєднання, сполучення»; «занурювання під воду, а також залягання на дно» і «непомітність у будь-якій масі»; «здригання від частих і коротких коливальних порухів» і «внутрішнє здригання за збереження кого-небудь, чого-небудь» і т. ін.

До таких слів можна віднести *тінь*, *чорнити*, *ремісник*, *пляма*, *клубок*, *тремтіти*. Зв'язки між первинними і вторинними значеннями цих слів не здаються несподіваними – навпаки, вони уявляються досить природними. Вони базуються на визначеннях, що надаються різним значенням одного слова (тобто значенням, поєднання яких у межах єдиної лексико-семантичної одиниці може бути виправдане тільки наявним між ними зв'язком: відношенням залежності, зумовленості, мотивованості).

Усі значення слів, що подаються у словнику не першими (іноді з поміткою «переносне»), інтуїтивно сприймаються як якісь «несамостійні значення», що підтверджується і контекстною (позиційною) зумовленістю даних значень. Таким чином, це дає підстави вважати, що у словникових визначеннях не відображені ознаки, які є спільними для даних значень слова, ознаки, які являють собою ґрунт для відповідної семантичної транспозиції. Очевидно, саме таке припущення і відповідає суті, але бачити в цьому будь-яку помилку лексикографів було б не зовсім справедливим, бо це проблема метамови. Річ у тому, що ознаки, які поєднують відповідні значення, не є ні диференційними семантичними ознаками даних слів (пор. море – «водоймище значних розмірів...» і переносне значення: «велика кількість, маса»), ні конструктивними елементами значень взагалі. *Тінь* може бути чітко окресленою і виразною, *ремісник* не обов'язково позбавлений ініціативи, але працює за зразком (пор. «позитивне зрушення» під час переносного вживання слова *ремесло* у сучасній мові: *високе ремесло*, отже, і творчість притаманна) і т. ін. Таким чином, ці ознаки є не елементами

значення слова, а стійкими асоціаціями, пов'язаними з уявленнями про смисли і подібність між ними. Але разом із тим вони не є повністю позамовними асоціаціями. Залишаючись основою для трансформацій мовних значень, ці асоціації стають фактами мови – вони утворюють значні тематичні поля, у сфері впливу яких підпадають цілі групи слів, зумовлюючи тим самим потенційну спрямованість їх «переносного» вживання (пор. вторинні значення слів *гарячий* – *холодний* і переносне вживання слів *полум'я*, *розпал*, *жар*, *крига*, *холод*, *палахкотіти*, *горіти*, *пекти* і т. ін.) Очевидно, мовою ставиться так званий вибіркоковий фільтр, через який проходять «предметні» асоціації, оскільки не всі вони здатні стати джерелом «переносного» слововживання: можливості семантичної транспозиції багатьох слів значною мірою («зумовлені») тим асоціативно-тематичним полем, якому вони належать.

Саме ці зв'язки, що поєднують цілі тематичні групи слів, а також зумовлюють власне семантичну структуру багатьох із них, і являють собою один бік (зміст) тих внутрішніх відношень, позначених як дериваційні або епідигматичні. Вони й аналізуються в даній роботі.

Вище відзначалося, що синтагматичні і парадигматичні зв'язки слова знаходяться в певному співвідношенні один з одним. Оцінка дериваційних зв'язків як «третього виміру» семантики слова підтверджується його співвіднесеністю із цими вимірами. Спроможність слова вступати одночасно в різні лексико- та синтагматичні парадигми відповідає дериваційному розгалуженню даного слова, тобто здатності різних його значень вступати у словотворчі ряди. Ці зв'язки дійсно є «третьим виміром» лексичного значення слова, про що свідчать чисельні фразеологічні словосполучення.

Запозичені слова в українській лексичній системі взаємодіють із власне українськими і в такий спосіб освоюються українською мовою. Для засвоєння запозичених слів системою мови більш важливим є не факт повної асиміляції форми, а його семантична еволюція в нових мовленнєвих умовах.

Семантичне освоєння – вирішальний момент адаптації запозичених слів. Так, В.П. Секірін під лексичною асиміляцією розуміє один із видів асиміляції, що полягає в розвитку в запозичених слів словотворчої продуктивності, здатності поєднуватися зі словами власне української лексики і входити до складу фразеологічної єдності, розвивати в них багатозначність і набувати загальнонародного вживання» [13, с. 13]. Ступенем засвоєності запозичених слів є виникнення в них похідних значень, пов'язаних не із системою значень мови-джерела, а із системою української мови. Чим органічніше слово увійшло в мову-реципієнт, тим більше в нього шансів одержати нові значення.

Наприклад, запозичене із французької мови слово *марш* (*marche* – ходьба, ходіння) увійшло в українську мову в таких значеннях: «ритмічний розмірений рух», «пересування війська походом з одного пункту до іншого», (муз.) «твір з енергійним чітким ритмом войовничо-героїчного або урочистого характеру», «сходи між двома майданчиками», які не сприймаються носіями української мови як іншомовні.

Запозичення іншомовних слів залежно від місця в мовній картині світу можуть бути освоєні різною мірою. Можна зробити висновок, що освоєння запозичених слів лексико-семантичною системою виявляється в різних формах, таких як:

1) розвиток семантичної системи багатозначного слова. А.Є. Супрун відзначає, що «розвиток багатозначності слів

ґрунтується на певних ustalених принципах семантичної деривації, під якою необхідно розуміти, подібно до збагачення номінативних ресурсів мови засобами словотвору, формування лексико-семантичних варіантів із властивими їм семемами на основі первісних, основних значень» [14, с. 139]. Наприклад, слово *візир* (нім. Visier – забрало, приціл) в українській мові вживається у значеннях «прицільне пристосування із прорізом»; «прилад, що його прикріплюють до фото- або кіноапарата, щоб визначити межі зображення (кадру)»; «прилад, за допомогою якого вимірюють відхилення літака від заданого курсу під впливом вітру»; «частина геодезичного інструмента, за допомогою якого проводять візування» (СІС). Тут простежується розширення значення зі збереженням архісеми. Слово *куліса* (фр. coulisse, від couler – текти, ковзати) в українську мову увійшло у значеннях «деталь механізму або машина із прорізом, в якому ковзає повзун, з'єднаний з іншою рухомою деталлю», «висувна частина духових музичних інструментів (без вентилів), що її використовують для зміни довжини каналу й тим самим висоти здобутого звуку», «дерев'яні рами, обтягнуті розписаним полотном, або цупка тканина, розміщена на сцені паралельно рампі в кількох сценічних планах» (СІС). Слід відзначити, що слово *куліса* в останньому значенні стало складовим, домінуючим компонентом і набуло поширення в театральній лексиці;

2) міжмовна синонімія: (укр.) *ліга*, (фр.) *ліга* – спілка, товариство, асоціація, об'єднання; (укр.) *приз*, (фр. grіx) *приз* – вартість, ціна, винагорода; (укр.) *провіант*, (нім. Proviant) *провіант* – запаси продовольства; (укр.) *пріоритет*, (нім. Priorität) *пріоритет* – першість, переважне право;

3) включення в систему конотативних значень. Під час вивчення, наприклад, зміщень у конотативній частині лексико-семантичного значення основу класифікації можуть становити конотативні ознаки – образність, експресія, емоційність, оцінка. І тоді, залежно від того чи іншого конотативного компонента, семантичні перетворення відбуваються в такий спосіб: 1) актуалізація оцінки (*нісенна макулатура*); 2) актуалізація експресивного компонента (*дефіцит уваги*); 3) актуалізація конотації образності (*реанімація духовної спадщини*); 4) актуалізація емоційно-конотативного компонента – схвальна / несхвальна оцінка, іронічний відтінок (*«благодійник», «меценат», «спонсор»*).

Література:

1. Пауль Г. Принципы истории языка. Москва : Изд-во ин. лит., 1960. 500 с.
2. Будагов Р.А. Введение в науку о языке. Москва : Учпедгиз, 1958. 435 с.
3. Бородин М.А., Гак В.Г. К типологии и методике историко-семантических исследований. Ленинград : Наука, 1979. 232 с.
4. Лисиченко Л.А. Лексико-семантическая система украинської мови. Харків : ХДПУ, 1997. 137с.
5. Ульманн С. Дескриптивная семантика и лингвистическая типология. *Новое в лингвистике*. Вып. II. / Сост. В.А. Звегинцев, С. Ульманн. Москва : Изд-во ин. лит-ры, 1962. С. 17–44.

6. Тараненко О.О. Полісемантичний паралелізм і явище семантичної аналогії / АН УРСР, Ін-т мовознавств ім. О.О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1980. 114 с.
7. Якобсон Р. Избранные работы. Москва : Прогресс, 1985. 455 с.
8. Барт Р. Основы семиологии. *Структурализм: «за» и «против»*. Москва : Прогресс, 1975. С.114–163.
9. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики. Москва : Наука, 1973. 280 с.
10. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва : Наука, 1974. 367 с.
11. Ковалик І.І. та ін. Методика лінгвістичного аналізу тексту. Київ : Вища школа, Голов. вид-во, 1984. 119 с.
12. Горпинич В.О. Назви жителів в українській мові: (Питання словотвору, слововживання). Київ : Вища школа, Головне вид-во, 1979. 158 с.
13. Секирин В.П. Лексическая ассимиляция французских слов в английском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Киев, 1955. 14 с.
14. Супрун А.Е. Лекции по языковедению. Минск, 1978. 111 с.

Simonok V. Dynamics of mastering of foreign borrowings by the lexical semantic system of Ukrainian language

Summary. The article has been devoted to the dynamics of borrowed words in the Ukrainian language involves not just an increase in their number, but also participation in the lexical-semantic processes inherent in vocabulary in general. Some words come into the language and for some time are perceived as neologisms, others get out of date and due to various reasons become archaisms or historicisms, still others undergo various semantic transformations and become an integral part of the basic vocabulary of the Ukrainian language.

The classification of semantic changes is done on the basis of logical, psychological and other principles. The logical principle has become widespread. Scientists identify the following types of semantic changes: 1) meaning specialization due to scope narrowing and content enhancement; 2) depletion of image content associated with the expansion of the scope; 3) transfer of the names on the basis of spatial, temporal or casual connections; 4) varieties of meaning changes that cannot be classified on one of three main categories: hyperbole, rude remarks, litotes euphemisms, irony.

Borrowed words in ukrainian lexical system interact with ukrainian words and thus are assimilated into the Ukrainian language. But not the fact of complete assimilation of the form, but its semantic evolution in the new linguistic conditions is more important for the assimilation of borrowed words into the language system.

Semantic assimilation is the critical moment of foreign words adaptation. The degree of this adaptation is determined by the emergence of derivatives associated not with the system of meanings of the source language but with the system of the Ukrainian language. The more “smoothly” the word has entered to the language-recipient, the more chances to it has get new meanings.

Key words: foreign words, lexical semantic processes, neologisms, archaisms, historicisms, semantic transformation, source language, depletion of image content, expansion of the scope, rude remarks, language-recipient.

*Царьова І. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін**Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

СТАТУС ДЕРИВАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ

Анотація. У статті визначено статус і місце деривації в контексті динамічних процесів розвитку юридичної мови. Зосереджено увагу на активних процесах, що зумовлюють і забезпечують ресурс різного роду трансформацій лінгвальних знаків юридичної мови. З'ясовано, що деривація юридичної мови позначена тенденцією до розширення своїх структурних і функціональних доміант. Установлено, що сфера дериваційних зв'язків у лексичній системі юридичної мови значно розширюється завдяки включенням у неї зв'язків, які традиційно розглядаються в межах лексичної парадигматики. Важливим є розгляд лексичної та синтаксичної деривації у тому вигляді, у якому їх уключено до загальнотекстової деривації. Розуміння юридичної мови – це нескінченний процес переінтерпретації. Зазначено, що буття лексики в безперервному дериваційно-мотиваційному процесі означає, що її дериваційне функціонування залежить від безпосередньої участі слів у деривації одиниць найвищого рівня – пропозицій, висловлювань, текстів. Наголошено, що юридичне функціонування мови – особливе середовище, у якому присутні свої внутрішні закономірності, що складаються у правотворчих і правозастосовних процесах, набувають формалізації в джерелах права або поступово отримують визнання в юридичній практиці. Юридичне слово реалізує свій потенціал дериваційного функціонування в юридичній мові, а функціональні властивості слова в тексті складаються у двоякій зумовленості. Зазначено, що основне призначення мотиваційного складника безперервного дериваційного функціонування лексики – це супозиційне забезпечення регулярних процесів деривації лексичних одиниць. Дослідження репрезентує зацікавленість не тільки в теорії і практиці, а й попри відсутність експлікованого обґрунтування такого підходу, у власній мотивології (у нашій термінології – дериваційній лексикології) української мови, зокрема під час виявлення специфіки функціонування дериваційного слова в юридичному тексті.

Ключові слова: деривація, лінгвальний знак, трансформація, мотивація, юридична мова.

Постановка проблеми. Динамічний характер юридичного тексту ще нещодавно вважався завданням далекого майбутнього, оскільки саме розуміння юридичної лексики як системи викликає у багатьох сумніви. І традиційне розуміння динамізму юридичної лексики зазвичай обмежувалося явищами новацій на тимчасовій вісі мовного розвитку (у діахронії), співіснуванням архаїзмів і неологізмів, варіюванням мовних норм. Розуміння юридичної мови – це нескінченний процес переінтерпретації. Мова і право становлять надзвичайно тонке мереживо, елементи якого не можуть існувати автономно, і тільки талановитий майстер може це мереживо зробити не хаотичним поєднанням форми та змісту, а вдихнути в нього сенс, життя. Право, не виражене мовою, не буде правом. Тому й становлен-

ня юридичної системи нерозривно пов'язане з історією мови. Чим глибше ми збагнемо тонкощі формування й розвитку цих двох феноменів у їх взаємозв'язку, тим довшою зможемо зробити сучасну правову систему. Отже, інтеграція лінгвістики і юриспруденції є явищем природним, і тому навіть дивно, що лише з 2000 року в Україні активізувалися дослідження мови права, представлені доробком Н. Артикуци, Н. Коваль, Г. Онуфрієнко, А. Поповського, Ю. Прадіда, Н. Руколянської, Л. Симоненко, А. Токарської, О. Юрчук.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що останнім часом виразно спостерігається тенденція до аналізу динаміки розвитку мовних одиниць, яка спричинюється можливостями їх функціональної потенції, перспективами семантичної і граматичної сполучуваності, а отже – науковим різнопрочитанням актуальних процесів у розвитку смислової структури слова. Сучасна законодавча база потребує розробки та удосконалення на мовному рівні.

Мета статті – зосередити увагу на активних процесах, що зумовлюють і забезпечують ресурс різного роду трансформацій лінгвальних знаків юридичної мови.

Виклад основного матеріалу. Деривація юридичної мови позначена тенденцією до розширення своїх структурних і функціональних доміант, що пояснюється динамічною природою постійно змінних мовних одиниць та інтерпретативним характером їх тлумачення мовознавцями. Взагалі поняття правнича мова досить часто отожднюють з поняттями юридична мова, правова мова. «Правнича мова – це мова, яку використовує правник у своїй професійній діяльності, а правова мова (якщо останню терміносполуку розглядати як синонім до терміносполуку «мова права», «юридична мова») – стосується права. Різним є насамперед лексикотермінологічне наповнення цих «мов»: якщо правова мова включає правову термінологію, то правнича мова охоплює й інші галузеві термінології, котрі мають стосунок до діяльності правника, – економічну, фінансову, медичну тощо. Тобто арсенал лексичних засобів, які є первинними і ведуть за собою синтаксис, морфологію та стилістику, є ширшим саме у правничій мові. Отже, терміносполука «правнича мова» позначає поняття, ширше за обсягом, ніж поняття «правова мова», яке є спеціальним щодо першого» [1, с. 18].

Принцип деривації в лінгвістичній теорії пізнання перестає бути частковим принципом мови і покладений в основу цілого ряду граматик, які не втратили свого наукового значення і досі. Науковці намагаються досягнути глибинні основи деривації: семантичні (С. Єрмоленко, О. Стишов), лексичні (О. Деменчук), морфологічні (Н. Григорук, М. Жуйкова), словотвірні (П. Білоусенко, Н. Зайченко) і синтаксичні (К. Городенська). Потенціал дериваційного розвитку того чи іншого слова може реалізуватися різними способами. Як «матеріал» розвитку

розглядаються насамперед епідигматичні зв'язки (зв'язки зумовленості одного лексичного значення іншим), що з'являються в результаті семантичної і словотвірної деривації слова. Дослідники (О. Тараненко, Ю. Апресян, І. Самойлова, О. Огуй, Л. Кудрявцева) допускають з погляду деривації можливість розгляду не тільки традиційно виділених зв'язків, а й зв'язків, які зазвичай відносять до лексичної парадигматики.

Деривацію не потрібно зводити лише до творення нових лексем. Як слушно зауважує С. Єнікєєва в контексті досліджуваного нею питання синергетики мовних одиниць, «у відкритій, динамічній системі, якою є мова, спостерігається не лише виникнення нових одиниць та зникнення старих, але й перегрупування вже існуючих» [2, с. 45]. Дослідниця вказує не тільки на граматичний, а й семантичний аспекти словотвірних процесів, позначених трансформацією як у межах різних функціональних класів, так і різних мовних рівнів. «В обох випадках головну роль відіграють функціональні особливості мовних одиниць, що і відбивається дистрибуцією цих знаків» [2, с. 45].

Структурно-семантична організація юридичного тексту відтворює характер відносин у соціумі, віддзеркалює їх у вербалізованій формі, у поверхневій та глибинній структурах зазначених текстів. Поверхнева структура тексту екстраполюється на лінгвальний фактор, а глибинна – на екстралінгвальний. Спеціальні тексти позначені дієвістю відповідної терміносистеми, метамови на позначення діючих понять. Тексти обіймають мережі комунікантів, інформації та термінологічної системи. Терміни в умовах текстів різної спрямованості функціонують за правилами конкретної мовної системи з притаманною їй іманентністю.

Логічну послідовність офіційних документів створює відповідний синтаксис з домінуванням складних речень та юридичної лексики – окремого розряду лексичних одиниць, що характеризуються спільним стилевим значенням, яке, нашаровуючись на предметно-понятійний зміст, виступає компонентом загальної семантики та вказує на усталене вживання лексеми в юридичному різновиді сучасної української літературної мови, тобто несе в собі додаткову «непредметну» інформацію й точно сигналізує про сферу побутування слова, у якій його денотативно-сигніфікативний елемент передається оптимально.

Провідний дериватолог В. Горпинич говорить про словотвірну деривацію та вирізняє: синтаксичну (лексичне значення твірного та похідного слів є спільним, змінюється лише частиномовна належність похідного слова та його синтаксична функція) і лексичну (лексичне значення похідного слова змінюється, а частиномовна належність і синтаксична функція можуть змінюватися або не змінюватися) деривації. За характером твірних ресурсів В. Горпинич словотвірну деривацію поділяв на: словотворчість (реалізується за допомогою службових морфем), словоскладання, конверсію (зміна синтаксичної функції та морфологічної парадигми слова), абревіацію, акцентуацію (зміна наголошення твірної бази), універбізацію (еліптичний пропуск одного з елементів двослівної бази), ономагізацію (втрата загальною назвою здатності до узагальнення і набуття нею можливості називати один предмет із ряду однорідних), апелятивацію (здатність власної назви до узагальнення) [3, с. 86–87].

Сфера дериваційних зв'язків у лексичній системі юридичної мови значно розширюється завдяки включенням в неї зв'язків, які традиційно розглядаються в межах лексичної пара-

дигматики. Об'єктом системної дериваційної лексикології є не тільки зв'язок лексико-семантичних варіантів слова і формально-семантичних зв'язків вихідного слова з усіма похідними словами в гнізді, а й лексичні зв'язки всіх похідних слів, тобто всі типи парадигматичних і синтагматичних зв'язків однокореневих слів, що утворюють дериваційне гніздо. У дериваційному аспекті можливий розгляд також парадигматичних зв'язків різнокореневих похідних. При цьому в центрі дослідницьких інтересів знаходяться перш за все зв'язки синонімії, серед різновидів якої особливо виділяються гіпонімія (рід – вид) і несумісність (вид – вид). Коли вступає в системні зв'язки слово, то воно отримує імпульс для свого семантичного розвитку від інших слів. Тим самим не тільки епідигматичні, а й парадигматичні зв'язки слів можуть і повинні розглядатися в аспекті семантико-дериваційного розвитку слова, що розуміється як поява у слова нових значень на основі наявних у процесі функціонування слова в лексичній системі мови.

Семантичні та словотвірні деривати можуть вступати між собою у зв'язки **омонімії** (*угода* може бути відповідником понять порозуміння і трансакція; *договір* – документ та договір про щось між кимось, термін визначається в системі українських правовідносин і як час виконання певної правової чи договірної дії, і як період позбавлення волі внаслідок скоєння злочину), у зв'язках **паронімії** (*девіза* (фін. вексель, чек і т. ін., виписаний в іноземній валюті для оплати його за кордоном) – *девіз* (стисле формулювання провідної ідеї, програми дій): *використання девізів у міжнародних розрахунках, належати до девізів, девізна політика; девіз життя, придумати девіз; концесія* (ек., юр. договір, на підставі якого держава на певних умовах і на певний строк передає фізичним чи юридичним особам, у тому числі іноземним, право експлуатації лісів, надр, будівель тощо) – *концесія* (система поглядів на певні явища, спосіб тлумачення дій, розуміння теорії): *суб'єкт, що отримав концесію; укласти концесію на певний строк; концесійна угода; концесійне інвестування; концесійний договір; концесія профільного навчання в старшій загальноосвітній школі; філософська концесія; комітет* (ек. особа в договорі комісії, що доручає іншій особі здійснити за винагороду одну або кілька операцій з товаром, акціями, іноземною валютою) – *комітет* (колегіальний орган управління, що керує будь-якою сферою державної, господарської, суспільної діяльності): *комітет не повинен вводити в податкову базу суму, що надійшла на рахунок; комітет статистики; комітет захисту прав споживачів; комітет виборців України; контролінг* (ек., фін. облік і контроль на фірмі, підприємстві; профільний підрозділ фірми) – *контроль* (дії, пов'язані з перевіркою знань та виконання завдань): *контролінг збутової політики в системі управління підприємством; застосовувати експериментальну методику з використанням тестового контролю знань у навчальному процесі*), у зв'язках варіативності і синонімії (*правовий* – *правничий* – *правний* – *юридичний*).

А. Залізник розглядає семантичну деривацію як «відношення семантичної похідності, що пов'язує між собою різні значення одного слова на рівні синхронної полісемії, і відношення між значеннями слова в різні моменти його розвитку», спираючись на ідеї Е. Бенвеніста, О. Трубочова та інших щодо створення «Словника семантичних переходів», дослідниця пропонує розглядати характер названих мовних процесів у контексті структури «Каталогу семантичних переходів». Згідно з запро-

понованою концепцією А. Залізняка, каталог, спрямований на реалізацію суто фактографічної мети, повинен систематизувати вже встановлені факти семантичної деривації, без будь-яких пояснень і класифікацій причин і механізмів їх функціонування. Отже, пропонується створення лише інформаційної бази для проведення різного роду лінгвістичних експериментів, пов'язаних зі знаходженням необхідного, логічно обгрунтованого семантичного критерія реконструкції, побудовою семантичної типології на основі виявлення найбільш стійких семантичних співвідношень на матеріалі декількох мов, виявленням фактів семантичного калькування, що з плином часу породжує процеси запозичення значень, їх відтінків тощо [4, с. 13–45].

Визначаючи конотацію чи переосмислення значення похідним утворенням, не можна не погодитися з О. Кубряковою, на слушне переконавання якої деривація – «це процес або результат утворення в мові будь-якого вторинного знака, який може бути пояснений за допомогою вихідної одиниці» [5, с. 64].

Термін «метафорична деривація» використовує у своїх роботах і Л. Кудрявцева для «називання певного типу лексико-семантичної деривації, що характеризується внутрішньо парадигмальними відношеннями вихідної і результативної одиниць». За словами дослідниці, результатом таких процесів на рівні семантики слова є набуття ним образного й емоційно-експресивного компонентів, пов'язаних передусім з «характеризуючими й оцінними елементами, що дозволяє не лише зіставляти, порівнювати, але й оцінювати явища навколишнього світу» [6, с. 15].

Статус деривації в нормативно-правових актах, власне, не є проблемою, проблему становлять нові поняття, що не мають нормативно закріплених визначень. Така ситуація породжує правову колізію в нормативному регламентуванні певних суспільних відносин і негативно позначається на правозастосуванні, адже поліціант, наприклад, має чітко знати, які дії слід вважати порушенням публічної безпеки та порядку. Термін «публічний порядок» потребує більш детального дослідження, зокрема в контексті його використання в Законі України «Про Національну поліцію». До прийняття зазначеного нормативного акта це поняття законодавчо закріплено не було. Його було вжито лише в наказі МВС України «Про затвердження норм належності однострою поліцейських (у мирний час)» від 22 червня 2016 року № 530. Аналіз змісту чинних нормативно-правових актів (Конституція України – ст. 34–36, 39, 92, 116, 138, Кодекс України про адміністративні правопорушення – глава 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку», Кримінальний кодекс України – розділ 9 «Злочини проти громадської безпеки» та розділ 12 «Злочини проти громадського порядку та моральності», Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» тощо) засвідчує, що в аналогічному значенні раніше використовували терміни «громадська безпека», «громадський порядок». Водночас цих категорій, як і поняття «забезпечення громадського порядку», у новому Законі немає.

Висновки. Отже, юридичне слово реалізує свій потенціал дериваційного функціонування в юридичній мові, а функціональні властивості слова в тексті складаються у двоякій зумовленості. Ці властивості визначаються загальними якостями слова як одиниці лексичної системи й уточнюються власти-

востями слова, які в певній системі залежностей складаються у нього в самому тексті, тому окреслюється два аспекти дослідження проблем дериваційної лексикології: лексикоцентричний, коли на перший план виходить слово як носій потенціалу формально-семантичного розвитку, і текстоцентричний (синтактикоцентричний), коли досліджується текст (контекст), що надає умови для реалізації потенціалу слова.

Література:

1. Рабінович П.М. Правнича мова: основні складники (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (88), 2017. С. 17–29.
2. Єнікеева С.М. Синергетизм функціональної трансорієнтації лінгвальних знаків (на матеріалі сучасної англійської мови). *Вісник СумДУ*, № 11, 2006, Том 2. С. 45.
3. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія : навч. посібн. Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1998. С. 86–87;
4. Залізник А.А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии: проект «Каталога семантических переходов». Москва, 2001. № 2. С. 13–25.
5. Кубрякова Е.С. Деривация, транспозиция, конверсия. *Вопросы языкознания*. № 5, 1974. С. 64.
6. Шестакова С.О. Лексикосемантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів). Харків, 2002. С. 15.

Tsareva I. Derivation status of the law language

Summary. The article defines the status and place of derivation in the context of dynamic processes of the law development. The focus is on the active processes that determine and provide a resource for various transformations of legal language lingual signs. It has been found that the derivation of the law language is characterized by a tendency to expand its structural and functional dominants. It has been found that the field of derivative communication in the lexical system of the legal language is greatly expanded due to the inclusion in it of the relationship traditionally considered within the lexical paradigm. It is important to consider lexical and syntactic derivation in the form in which they are included in the textual derivation. Understanding the law language is an endless process of reinterpretation. It is noted that being a vocabulary in a continuous derivative-motivational process means that its derivative functioning depends on the direct participation of words in the derivation of the highest-level units – sentences, utterances, texts. It is emphasized that the legal functioning of the language is a special environment in which there are internal laws, which are formed in law-making and law-enforcement processes, become formalized in the sources of law or gradually gain recognition in legal practice. The law word realizes its potential of derivative functioning in the legal language, and the functional properties of the word in the text are made in two terms. It is stated that the main purpose of the motivational component of the continuous derivative functioning of vocabulary is the suppositional provision of regular derivation processes of lexical units. The study represents an interest not only in theory and practice, but also, despite the lack of explicit justification for such an approach, in its own motivology (in our terminology – derivative lexicology) of the Ukrainian language, in particular when revealing the specificity of the functioning of the derivative word.

Key words: derivation, lingual sign, transformation, motivation, the law language.

Sharova T. M.,

*PhD (Candidate of Philological Sciences), Associate Professor,
Head of the Department of Ukrainian and Foreign Literature
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*

Sharov S. V.,

*PhD (Candidate of Pedagogical Sciences), Associate Professor,
Department of Informatics and Cybernetics
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*

Karnachova S. M.,

*Student,
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University*

DEVELOPING CIVIC COMPETENCE THROUGH THE ART OF THE WORD (BASED ON K. GORDIENKO'S LITERARY WORKS)

Summary. At present, one can notice a growing interest in civic education, due to significant social changes in Ukraine and its integration into European space. Civic competence is an important condition for the existence of an intercultural and democratic society, in which every citizen actively expresses his attitude to the various social, political and national processes of the present. The study of works of art and literature is one of the most promising and effective means of forming civic competence. It will give an opportunity for a person to learn how to analyze, contrast and compare images, objects and phenomena, to form their own opinion and active civil position. The paper is aimed at an characterization of the word art means for civic competence fostering based on K. Gordienko's literary contribution, at the report on development and use of electronic tools for educational assignment with a view of mastering better the writer's works. Methods of analysis, synthesis and systematization were used to achieve the goal, which allowed to determine the place and role of K. Gordienko's development in the historical-literary process; the study of psychological changes, reflected in behavior and experiences of writer's main characters, called for applying the methods of research psychology; the structural-typological method was used for the analysis and comparison of the author's literary texts; the systematic approach to the examining of the writer's literary heritage made it possible to actualize the system-making factors of his poetics. It was revealed that one's civil competence involves the active, conscious, and responsible attitude to social and civic processes directed at the development of the state. Developing civic culture through the art of the word can foster a true patriot of Ukraine, which is currently extremely important and necessary. The comprehensive analysis of the writer's literary heritage gave an opportunity to clarify the role and place of the writer and his works in the context of literary and aesthetic aspirations of Ukrainian literature of XX century and to determine his national-patriotic views. In order to improve the quality of the civil culture formation process there was developed an electronic tool for educational purposes, which contains the theoretical material, literary work, epistolary, photo gallery and video materials about K. Gordienko.

Key words: civic competence, patriotism, the art of the word, fiction, electronic teaching tools.

Problem statement. Today, significant social changes in Ukraine and its integration into European space have determined a growing interest in civic education. Formation of civil competence of the person is relevant taking into consideration conditions of competence approach in education and the need to prepare a young generation capable to take an active part in the life of a democratic society. Civic competence formation can be found in numerous scientific works of the researchers. This issue was studied by I. Ovcharuk, who considers educational measures of patriotic direction to be effective means in civic competence fostering. O. Pometun identified the components of civic competence, which she believes to be a key competence of the younger generation. O. Barau investigated the use of didactic tools for the implementation of civic education in educational process [1].

Among foreign scientists, it is possible to allocate the works of J. Prasans, who advocated an interdisciplinary approach and introduced issues of civic education to secondary schools in the book [12]. Analysis of the development of civic competence was carried out by scientists J. Schwartz and D. Barone [14]. M. Głowinski was engaged in the search for civic education in national-patriotic direction in his philosophical works [10]. N. Stepanova raised the issues of civic competence, where she emphasizes the person's socialization by means of the art of the word. The same aspirations had K. Chorna, whose works are devoted to main priorities of fostering the patriot through the word.

The purpose of the article. The paper is aimed at an characterization of the art of the word means for civic competence fostering based on K. Gordienko's literary contribution, it has also the goal to report about the development and the use of electronic tools for educational assignment with a view of mastering better the writer's works.

Research. Methods of analysis, synthesis and systematization were used to achieve the goal, which allowed to determine the place and role of K. Gordienko's development in the historical-literary process; the study of psychological changes, reflected in the behavior and experiences of the main characters of the writer, called for applying the methods of research psychology; the structural-

typological method was used for the analysis and comparison of the author's literary texts; the systematic approach to the examining of the writer's literary heritage made it possible to actualize the system-making factors of his poetics.

Different researches interpret civic competence as a set of features of an individual to have their own opinion and be responsible for it [6, p. 231], to implement their own rights and duties, actively to participate in social processes [8, p. 128]; to protect the interests of the citizen of the country. His includes not only civic knowledge, but also civic skills and dispositions. Civic culture implies the possession of knowledge and skills that cover: understanding national, European and universal values; knowledge about civil society and the process of making public decisions; the orientation in the problems of modern social life in Ukraine and abroad; awareness of personal responsibility and sense of duty; active and responsible position of a citizen of the country.

Taking into consideration the fact that Ukraine is a state where people of different nationalities live, the researches done by V. Pang, G. Gay, W. Stanley are appropriate to study. The scientists believe that ideas of universal unity of all citizens of the state who have the same rights and responsibilities characteristic of a democratic society provide the basis of civic competence of a member of multicultural society [12, p. 321].

O. Pometun considers civic competence to be manifestation of the formed citizenship of the individual, who is capable to actively and responsibly use civil rights and duties with the goal of developing a democratic society. The researcher identifies three components of civic competence, namely: axiological, active, procedure [3, p. 67]. Having an active and responsible position in the society, the younger generation will be able to protect their family and itself from danger.

As noted by O. Shestopalyuk, civic competence cannot be fostered only when studying the subjects of socio-political cycle, because it provides the development of some key competences: research; communicative; training; competence of social choice and social action [9, p. 34]. We consider one's acquaintance with works of art and literature to be the most promising and effective means of civic competence fostering, as due to them a person can learn to analyze, compare images and phenomena, defend their own opinions, etc. In this aspect we agree with V. Panchenko, who believes that one should not forget about national and universal values, justice, honesty, respect for human dignity, national history, culture and traditions when reading literature works [5, p. 159].

Civic competence has a national-Patriotic basis, because it assumes a citizen's active position in a particular country that has its own laws, traditions, internal and external policies. Thus, educational institutions have great responsibility as they provide the process of forming civic competence based on democratic principles and the principle of respect for the individual. In the case of secondary school its education should initially be directed on fostering an active citizen who is able to think about social problems and not to be indifferent to them. When talking about higher school future specialist, in particular the teacher of the Ukrainian language and literature, they should read the artistic texts, get acquainted with contemporary literature, be proud of the classics and speak their native language while shaping their own image [4, p. 123].

It should be noted that there has been a significant rethinking of ideas as to the development of the history and literature of the twentieth century, which converged with life, and expanded

the labor, social and spiritual spheres of a man. A significant feature of the vast majority of writers of the twentieth century is their ability to closely observe the world and to portray it in realistic dimensions, to undertake philosophical generalizations about man and society. By contemplating past events and peculiarities of people's lives in a new way, it is possible to apply particular artistic images and stereotypes of behavior in modern realities. Thinking in a new way about those events and peculiarities of people's life reflected in the works, you can find some art images and stereotypes of behavior, characteristic of the characters. The interpretation of various phenomena and processes through reading the works of art provides an opportunity for the young generation to comprehend a deep and objective reproduction of the development of artistic thinking and scientific and critical thinking of a particular period.

At the same time, the influence of social and artistic processes in the history of literature was accompanied by creation of not only the character of a new hero, but also a new type of writers. In the twentieth century an example of Ukrainian literature traditions development can be represented by K. Gordienko's literary works, which depict the reconstruction of the village, the destruction and devastation of traditional grain production and the introduction of a new system of collective farming. The author depicts the relationship of the characters at different times, provides their psychological portraits, and says about their love of home country, defending the rights and honor of every citizen. We believe that the study of the creative Chronicles of a Ukrainian writer will allow one to build and develop respect for the mother language and the people.

K. Gordienko, being a Ukrainian Soviet writer and relying on the traditions of Ukrainian literature, depicts the dramatic world of a man, who was ontologically rooted into life. In his works he tries to show the reconciliation of a man with himself, the drama of the past life. The writer sought not only to be faithful to the traditions of Ukrainian classical literature, but also to overcome the canons of the forcedly planted socialist realism. Characters, feelings, pictures of nature, experiences, emotional images, events, symbols, etc. – this is the arsenal which K. Gordienko used to describe a real picture of the world of those time reality. K. Gordienko's aesthetic position is characterized by adherence to principles, prudence of positions, and proof in solving historically significant problems raised by him. Today the heritage of the writer still remains relevant. The historical and literary concept of Gordienko-prose writer is connected with the principles of psychology, and the basis of his methodological approaches and achievements lies in understanding of social conditioning, the interpretation of the work from the standpoint of the historical document of the era.

Reading K. Gordienko's literature works, we should focus our attention on the context and realism of the pictures reproduced by the author. The artistic and cultural phenomenon of the writer's creative work lies in the true disclosure of the characters' psychology taken from the very life. At the level of life philosophy K. Gordienko comprehended a new theme, through which he represented new images of contemporary reality, which remain relevant in our times. Synthesizing the techniques and means of reality artistic reproduction, the writer clearly reveals the balance of social forces to the reader, the major social conflicts of literary works; he shows the tempers and the mentality of social forces through his background characters, their actions and language.

It should be noted that civic competence requires the participation in socially useful activities; respect for human rights and the exploits of people who fought for peaceful sky for themselves and their descendants; promotion and defending their own positions. In this aspect, reading the trilogy "Buymyr" by K. Gordienko, it is possible to note such positive characteristics of the characters, as responsibility, patriotism, tolerance and respect for others. In his works, the writer often refers to the readers in order to draw attention to the difficulties a common man faces. Children were suffering in grief when losing their relatives and being in despair starting their independent way of life. Accordingly, one should focus on the fact that the respect for each person who is a member of the society, is a great virtue of any citizen.

In K. Gordienko's works we can see new characters having strong and courageous tempers. Not less important for the writer's works is the revealing of main characters' tempers and presentation of various conflicts in the texts. The writer often focuses our attention on topical issues that emerge in the pages of works of art, presenting mainly the peasants and their life troubles. The most significant problems which are described in the prose works by writer are: dissatisfaction with the peasant's poor situation ("Workers", "Buymyr", "She was reaping the other's field"); unemployment ("Workers", "A girl under an apple tree"); the life of rural mercenaries who had no other destiny ("Ostap Tur family", "She was reaping the other's field"); condemnation of divorce and constant servitude ("Ostap Tur family", "A girl under an apple tree", "Workers"); exaltation of the dignity of an ordinary person, regardless of its position in society ("Ostap Tur family", "She was reaping the other's field", "Buymyr"); social inequality ("She was reaping the other's field", "Workers", "A girl under an apple tree"); sad fate of talented people from the ("Ostap Tur family").

K. Gordienko repeatedly confirmed the idea that he was searching the ways to expose the negative defects of a society. He also was an expression of simple peasantry's mood. The author focused greatly his attention on psychological conflicts, which, for the most part, appeared inside the family, and were determined by deep penetration into a person's inner world.

During the times, reflected in the literary works by K. Gordienko, the theme of hunger was raised. People were constantly looking for food, at least for their children and the elderly: "It was raining the hungry people of Kharkiv with knots around their shoulders were wandering along the bogged roads, cold winds were blottering their clothes... The weak were standing in the middle of the field, in the middle of the world, they were devious and doomed ... Some were scattering around the stubble, raking off the piles of the icy ground with their frozen fingers, before covered by snow, and picking up the mice caches..." [2, p. 78]. People often felt hunger, as evidenced by the following lines: "She took a piece of bread in her hands and started shaking ..." [2, p. 59]. When thinking about the problems of the reality described in an artistic way, you start accepting the present differently, especially the period of the Holodomor of 1933.

The novel trilogy by K. Gordienko "Buymyr" reveals the characters' psychology in the background of the post-reform era and tragic events of the early twentieth century with the help of artistic word. It can be considered the vertex of writer's literature works, whose pages reveal the essence of a human in difficult times for the country. Here one can find the domestic and psychological, civil and patriotic issues that people faced those times.

It should be noted that it is possible to follow the life and creative destiny of the majority of Ukrainian writers of the twentieth century by K. Gordienko's example. At the same time, the author's artistic style and his worldview remain sharply individual, inherent only to him. In K. Gordienko's works there is an artistic perfection and vitality of the image of socio-economic and moral-psychological relations between people. It is hardly possible to compare the richness of socially significant realities and details taken from the real peasant everyday life with other literary works devoted to the same subject [11, p. 3].

Of course, reading literary texts will allow you to plunge into the plot, to form your own thoughts and civic stance. In order to increase the effectiveness of these activities, we propose the use of information and communication technologies, namely, the electronic tools for educational assignment entitled "Kostya Gordienko's literary contribution: the artistic and cultural phenomenon of the twentieth century". The computer program is intended to provide independent work of students of higher educational institutions when studying Ukrainian literature. It was registered by the State Service of Intellectual Property of Ukraine and certified of copyright "Kostya Gordienko's literary contribution: the artistic and cultural phenomenon of the twentieth century" (the author: T. Sharova, certificate no. 53673 dated February 14, 2014).

The electronic tool for educational purpose "Kostya Gordienko's literary contribution: the artistic and cultural phenomenon of the twentieth century" covers the important issues of teaching in high school a special course on the history of Ukrainian literature of the twentieth century, the main purpose of which is to highlight various figures in the context of the post-reform period. The content of electronic tool for educational purposes provides gaining knowledge about the theoretical and methodological foundations of Ukrainian prose in 20-60-ies of the twentieth century. It draws maximum attention to the literary works of K. Gordienko as a representative of the older generation of writers, the founder of the Soviet prose, whose main subject is the life of the Ukrainian village of the twentieth century. There are more detailed data about this electronic tool for educational purposes which one can find in a tutorial [7].

Close proximity to the life of rural workers and human nature knowledge are the defining features of K. Gordienko's literary contribution. The specific organization of the writer's literary works determines the set of the following typological characteristics: the type of genre, the character of the thematic focus, the form of communication strategies, the principles of compositional organization and distinctiveness of speech processing.

Consequently, civil competence involves the active, conscious, and responsible attitude to social and civic processes directed at the development of the state. Developing civic culture through the art of the word can foster a true patriot of Ukraine, which is currently extremely important and necessary.

Conclusions. As a result of the complex analysis of K. Gordienko's works, we have identified the following means of word art for the formation of civic competence: studying the works of the Ukrainian writers of the twentieth century; reading of artistic texts; watching videos with patriotic direction; the research of the writer's epistolary; the study of poetry of artistic works.

When studying K. Gordienko's works in the literary context of artistic and aesthetic searches of the national literature

of the 20th century, one can determine his national-patriotic views, raise respect and honesty, responsibility and courage, kindness and tolerance in contemporary youth. Therefore it will definitely allow to form one's civic competence as a qualitative feature of a true citizen of Ukraine.

In order to improve the process of forming a civic competence, it is promising to develop a didactic supplement that takes into account modern educational trends, for example, the use of the worked out electronic teaching aids that includes theoretical material, artwork, epistolary, photogallery, and video materials about K. Gordienko.

References:

1. Барау О.Ф., Смирнова М.О. Формування громадянської компетентності учнів засобами інформаційно-комунікаційних технологій. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2013. Т. 38. № 6. С. 207–216.
2. Гордієнко К. Буймир: роман. Київ : Дніпро, 1972. 277 с.
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : «К.І.С.», 2004. 112 с.
4. Марченко В. Формування професійного іміджу сучасного вчителя. *Наука і освіта*. 2016. № 1. С. 120–125.
5. Панченко В. Нарис про автора «Буймир». *Пранор*. 1988. № 7. С. 159–162.
6. Смагіна Т. Громадянська компетентність у контексті особистісного виміру. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 25. С. 229–231.
7. Шаров С.В., Шарова Т.М. Методологічні аспекти комп'ютерної підтримки самостійної роботи студентів-філологів: навч.-метод. посіб. / [2-ге видання доп. і перероб.] ; [передмова проф. І.Л. Михайлина]. Харків : Федорко, 2014. 200 с.
8. Шахрай В. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. *Український соціум*. 2008. № 2. С. 123–34.
9. Шестопалюк О. Громадянська освіта як фактор формування громадянських компетентностей сучасної молоді. *Рідна школа*. 2010. № 3. С. 33–35.
10. Głowinski M., Okopien-Sławinska A., Sławinski J. Zarys teorii literatury. Wyd. 3. Warszawa: Państwowe zakłady Wydawnictw Szkolnych, 1972. 544 p.
11. Ivanenko V. Original master of prose. *News from Ukraine*. № 50. 1974. P. 3.
12. Pang V., Gay G., Stanley W. Expanding conceptions of community and civic competence for a multicultural society. *Theory & Research in Social Education*. 1995. Т. 23. № 4. P. 302–331.
13. Prasanth J. Methods Of Teaching Civics. *Discovery Publishing House*. 2004. 280 p.
14. Schwartz J., Barone D. Assessing Civil Competence in the Elderly. *Journal of Forensic Sciences*. Vol. 37. № 3. 1992. P. 938–941.

Шарова Т. М., Шарова С. В., Карначова С. М. Формування громадянської компетентності засобами мистецтва слова (на прикладі творчості К. Гордієнка)

Анотація. Наразі спостерігається посилення інтересу до громадянської освіти, що пояснюється значними суспільними змінами у країні та інтеграцією України в європейський простір. Громадянська компетентність є важливою умовою існування інтеркультурного та демократичного суспільства, в якому кожний громадянин активно виказує своє ставлення до різноманітних соціальних, політичних та національних процесів сьогодення. Одним із перспективних та дієвих засобів формування громадянської компетентності є вивчення творів мистецтва та літератури, що надасть змогу людині навчитися аналізувати, порівнювати, співставляти образи, об'єкти та явища, формувати власну думку та активну громадянську позицію. Метою статті є характеристика засобів мистецтва слова для формування громадянської компетентності на прикладі вивчення художніх творів К. Гордієнка, повідомлення про розробку та використання електронного засобу навчального призначення з метою кращого опанування творчістю митця. Для реалізації поставленої мети були використані методи аналізу, синтезу та систематизації, що дозволили визначити місце та роль доробку К. Гордієнка в історико-літературному процесі; для окреслення авторського бачення світу було застосовано біографічний метод; дослідження психологічних зрушень, відображених у поведінці та переживаннях головних героїв письменника, потребували звернення до прийомів дослідження психологізму; структурно-типологічний метод використовувався для аналізу та порівняння художніх текстів автора; системний підхід до розгляду творчої спадщини митця дав змогу актуалізувати системотворчі чинники його поезики. Було виявлено, що громадянська компетентність людини передбачає активне, свідоме та відповідальне ставлення до суспільних та громадянських процесів, спрямованих на розвиток держави. Розвиваючи громадянську культуру засобами мистецтва слова, можна виховати справжнього патріота України, що наразі вкрай актуально та необхідно. Комплексний аналіз творчого доробку письменника дав змогу з'ясувати роль і місце митця та його творів у літературному контексті художньо-естетичних пошуків вітчизняної літератури ХХ ст. та визначити його національно-патріотичні погляди. Із метою підвищення якості процесу формування громадянської культури був розроблений електронний засіб навчального призначення, який містить теоретичний матеріал, художні твори, епістолярій, фотогалерею, відеоматеріали про К. Гордієнка.

Ключові слова: громадянська компетентність, патріотизм, мистецтво слова, художня література, електронні засоби навчання.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Бежан О. А.,
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри зарубіжної літератури
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

БІОГРАФІЯ ТА АВТОБІОГРАФІЯ ЯК ЖАНРОВІ МОДИФІКАТОРИ ЛІТЕРАТУРИ ПРО ГОЛОКОСТ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню проблеми біографічного та автобіографічного жанру в американській літературі про Голокост кінця XX – початку XXI століття. Голокост як тема твору спочатку проявив себе через свідчення безпосередніх учасників подій або тих, хто дізнався про цей досвід і зберіг його в пам'яті. XX століття – історичний період, що позначений великою кількістю трагічних подій, публіцистичне слово увійшло у великі жанри і модифікувало їх, посиливши таким чином роль документалізму в художній літературі.

Вже з другої половини XIX ст. у літературі спостерігається інтенсивний процес зближення реальної біографії автора з її художнім варіантом. Прояви авторського «я» трансформуються. Це стосується й обраних для аналізу творів американських письменників сучасної доби А. Шпігельмана («Маус») та Дж. Фоера («Усе ілюміновано»). Такий вибір пояснюється тим, що кожен із названих авторів у своїх творах так чи інакше переносить своє травматичне минуле про геноцид на героїв. Таким чином, біографічні та автобіографічні риси розкривають і приваблюють подробицями приватного життя вже відомого автора. Біографія – найдавніший рід літератури, її історія сягає в далеке минуле. Таке тривале існування жанру пояснюється його великими можливостями. Володіючи величезною виховною та повчальною силою, біографія торкається історії людського життя, кожен раз в її неповторно конкретному, залежному від соціальних і культурно-історичних причин втіленні. Твори названих письменників розглядаються з точки зору суб'єктивної організації, тобто вираження авторського «Я» та авторської свідомості в літературному тексті. Одним із головних різновидів біографії є художня автобіографія: обираючи себе як прототип, письменник відображає власне бачення життя, заглядає вглиб себе та дає особисту оцінку подіям свого часу.

Ключові слова: біографія, автобіографія, Голокост, геноцид, травма.

Постановка проблеми. Біографія – найдавніший вид літератури, що генетичним корінням сягає античних часів. Тривале існування жанру пояснюється його великими можливостями. Володіючи величезною виховною та повчальною силою, біографія торкається історії людського життя, кожен раз в її неповторно конкретному, залежному від соціальних і культурно-історичних причин втіленні. А тому завжди привертає до себе увагу читачів, критиків чисельних науковців. Особливим в еволюційному розвитку біографії як жанру стало XX століття, коли з'являються автобіографічні твори, що спираються на біографічні факти з життя автора, який стає героєм і датує факти реальної біографії у своїй художній біографії. Типово, якщо раніше наявність сумнівних думок про «гібридність» цієї

форми заважала її серйозності, то в столітті великих світових катастроф вона визначається як суттєва перевага. Адже однією з причин активізації уваги до біографічного жанру у XX столітті є той факт, що людина під натиском епохальних катаклізмів втрачає точку опори, а відчуття повної невіляції, як основної риси сучасності, викликає неабиякий інтерес до особистості як такої. В історичному сенсі такою подією для людства став Голокост, в літературному – ті біографії та автобіографії, що виникають після Катастрофи і мають на меті розповісти правду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про зацікавленість до дослідження біографії, автобіографії та літератури про Голокост на різних етапах формування свідчать численні теоретичні та практичні роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як Е. Брюсе, Ж. Гюсдорф, Т.Н. Денисова, Ф.В. Лежен, Ю. Лотман, І.В. Мосієнко Дж. Онлі.

Мета статті – дослідити вплив жанру біографії (автобіографії) на літературні тексти, що виникають після катастрофічних подій XX століття, а саме Голокосту, і мають на меті розповісти правду про історичні події минулого.

Виклад основного матеріалу. Чи не кожен критик чи літературознавець замислюється над важливим питанням, що формує та визначає місце будь-якого жанру в літературі. Так, намагаючись віднайти істину у своїх роздумах на тему біографії, дослідник Ю. Лотман стверджує: «За читацьким інтересом до біографії завжди стоїть потреба побачити прекрасну та багату людську особистість <...> біографія збуджує злиття ігрового та документального кінематографу: герой – як роман, а усвідомлення справжності – як у житті» [3]. Отже, біографія – це опис життя відомої людини, написаний іншою особистістю, що бере свій початок ще в часи Плутарха, Таціта, Светонія. У сучасному розумінні ця жанрова форма виникає не раніше ніж у XVII–XVIII столітті. Саме ж бажання розмежувати світські та церковні життєписи, на думку дослідника О.О. Холікова, викликало пізніше появу лексеми «біографія» [6]. Визначаючи основні риси жанру, дослідниця І. Мосієнко влучно стверджує: «У процесі написання такого твору об'єкт реальної історії перетворюється на об'єкт авторської рефлексії, в якій важливу роль відіграє естетичний імператив – свідоме прагнення письменника відтворити життєву біографію реальної особистості так, щоб вона і була цікавою для реципієнтів, і приносила естетичне задоволення» [4, с. 61].

Одним із головних різновидів біографії, що дає відчуття іманентності жанрової природи, є художня автобіографія, де, обираючи себе як прототип, письменник відображає власне бачення життя, заглядає вглиб себе та дає особисту оцінку літературним, культурним та соціальним подіям свого часу. Наприкінці XX – на початку XXI століття публікується велика кіль-

кість наукових робіт, присвячених автобіографічній складовій частині тексту, але, незважаючи на значний дослідницький доробок, проблема суб'єктивної організації «життя як тексту», в якому постає особистісне авторське «я», залишається полем для наукових дискусій. У 50-х рр. XX століття французький філософ Ж. Гюсдорф у статті «Умови та межі автобіографії» (1956) робить перші спроби визначити генезу жанру, пов'язуючи його зародження зі зміною уявлень про формування індивідуалістичної свідомості. Але поглиблене вивчення жанру автобіографії пов'язується з ім'ям французького літературознавця та культуролога Ф. Лежена, який фактично наполягає на одночасній появі автобіографічної форми оповіді з «кристалізацією повноцінної фігури автора в літературі загалом» [2, с. 109].

Автобіографізм стає значущою ознакою і новітньою метапрози. Розмірковуючи про автора-персонажа постмодерного твору, критики Дж. Онлі та Е. Брюсе говорять, що автор розщеплюється на велику кількість своїх маскових *alter ego*, тому, аналізуючи образ автора, маємо вести розмову про варіанти «ідентичності». Американський критик К. Мамгрен розтлумачує цю комунікативну ситуацію так: «Маска автора – це принцип *ігрової* реалізації образу автора, що вводиться в канву тексту як травестійний (завуальований) автор-персонаж, який виступає з позицій генія/клоуна та особи, від імені якої ведеться оповідь. Оповідь містить образ героя-оповідача, який підлягає пародіюванню, іронізації, а нерідко й абсурдизації, але образ якого водночас доповнений автобіографічними фактами з життя самого письменника» [11, с. 165].

Народжена самою історією і покликана показати причини, закономірності знищення людей за національною ознакою і наслідки цього варварського акту, література про Голокост мала спиратися на свідчення очевидців, а тому могла знайти відгук та реалізувати свої можливості як літературного письма лише в жанрі біографічному та автобіографічному. Голокост як тема твору спочатку проявив себе через свідчення безпосередніх учасників подій або тих, хто дізнався про цей досвід і зберіг його в пам'яті. Такий тип спогадів, що, врешті-решт, увійшли в літературу, Е. Шеїбер називає «поетичною пам'яттю». Провідною ознакою літератури, що визначається такою «поезією», стає *публіцистичне* слово, бо саме воно орієнтується на розповідь про побачене. Вже починаючи з другої половини XIX ст. у літературі спостерігається інтенсивний процес зближення реальної біографії автора з її художнім варіантом. Прояви авторського «я» трансформуються. Це стосується й обраних нами для аналізу творів американських письменників сучасної доби А. Шпігельмана («Маус») та Дж. Фоера («Усе ілюміновано»). Такий вибір пояснюється тим, що кожен із названих авторів у творах так чи інакше переносить своє травматичне минуле про геноцид на героїв, а біографічні та автобіографічні риси розкривають та приваблюють подробицями приватного життя вже відомого автора.

З перших днів свого існування популярність графічного роману А. Шпігельмана є безперечним фактом. Він був перекладений 18 мовами світу, здобув безліч позитивних критичних рецензій, був введений до шкільної та університетської програм як комікс, що використовується для вивчення сучасної американської літератури, а критик А. Мур вважає, що в наш час «Арт Шпігельман є найважливішим творцем нової форми – жанру коміксів» [7]. З літературної точки зору, комікс «Маус» є прикладом сучасної постмодерністської прози. Підкреслимо,

що загальна назва до всіх трьох частин роману містить багаторівневий асоціативний ряд. По-перше, «маус» збігається за звучанням з англійським словом «миша», хоча пишеться дещо інакше – «MAUS» (англ. варіант mouse – *О.Б.*); по-друге, така вимова характерна для цієї дефініції слова, але на ідиші, бо мишами в книзі виступають самі євреї. Вже в першій книзі «Маус: Розповідь того, хто вижив» із підзаголовком «Мій батько кровоточить історією» Шпігельман вмонтовує в текст біографічні та автобіографічні елементи, розповідає історію життя свого батька, Владека Шпігельмана, польського єврея, який пережив Голокост. Хронотоп роману має дуальну нарадкову структуру: життя Владека у Польщі до та під час Другої світової війни і його буденне життя після війни у Ріго Парку, передмісті Нью-Йорку. Владек не тільки розповідає Арту, як пройшов через гетто, Освенцім та «марш смерті» в Дахау. «Маус» – це глибоко особиста історія, спроба самого автора розібратися у своїх родинних стосунках. На стику цих історій народжується унікальний текст, який без особливих спрощень розповідає про одну з найжахливіших трагедій XX століття.

Так, через складні відносини між батьком та сином читач із перших же сторінок відчуває велику прірву, яка існує між двома поколіннями євреїв. Одне – Владек та його друга дружина Мала – пережило трагедію, а друге – покоління Арта – лише намагається приєднатися до цієї травми й осягнути її. У цьому випадку відбувається те, що Станіслав Колар називає «трансмисією, чи то передачею травми» [10] від одного покоління іншому. Недивно, що автобіографічний герой Арт, який подвоює образ автора, задається питанням, на яке ще не має відповіді: «Я не міг навіть розібратися у своїх стосунках із батьком, як тоді я маю розібратися з Аушвіцем? З Голокостом?» [12, с. 15]. Саме цим і пояснюється, за словами А. Олівера, вибір теми коміксу: «Не зазнавши жаків Голокосту, як їх предки, друге покоління євреїв намагається продемонструвати повагу та вдячність до старшого покоління севайворів (з англ. “survivor” «той, який вижив» – *О.Б.*)» [7].

Сам Владек, розповідаючи під натиском сина свою історію, постійно намагається відволіктись на буденні проблеми та зосередитися на сьогоденні, намагається втекти від минулого. Все ж про реальну історію Голокосту Арт дізнається опосередковано, через інтерв'ю батька, які він записує на диктофон. Так, проблема расизму та антисемітизму означена вже в епіграфі першої частини словами Гітлера: «Євреї – безсумнівно, раса, але вони не люди» [13, с. 4]; дискримінація та приниження людської особистості – головні інструменти, що застосовуються для знищення в'язнів у концтаборі Аушвіц. Розповіді Владека є достовірними та автобіографічними свідченнями про події Голокосту на території Польщі: «Тієї весни, одного дня, німці забрали зі Сподули до Аушвіцу понад 1000 людей. Більшість із них були діти 2–3 років» [13, с. 108].

Звернемо увагу на той факт, що інтерв'ювання Владека Артом є фреймовою історією для обох частин роману, але в першій частині Шпігельман вдається до традиційного вже для постмодерністської літератури прийому «роман у романі», який, у випадку Шпігельмана, конвертується як «комікс у коміксі». Так, у середині книги автор розміщає історію про самогубство своєї матері «Полонянка на планеті пекла: історія однієї хвороби», на сторінках якої він згадує події минулих років і намагається осягнути причину скоєного: «В 1948 році моя мати вбила себе. Вона не залишила ніякої записки» [13, с. 100].

Ця історія – не автономний текст, вона безпосередньо пов'язана з головною, фреймовою історією. Так, час від часу Арт просить батька знайти щоденник матері, який вона заповідала Арту, але він зізнається, що знищив його через ту трагедію, яку він йому нагадував, на що егоцентричний Арт викрикує: «Ти вбивця! Як, чорт забирай, ти міг таке зробити!» [13, с. 159]. Герої також несуть постмодерне світобачення, відмінною рисою «Маусу» є те, що євреї в ньому атропоморфізовані, представлені в образі мишей, німці – в образі котів, а поляки – в образі свиней. Така ідея виникла у Шпігелмана після перегляду нацистських пропагандистських фільмів, що зображували євреїв в образі паразитів. Зазначимо, що графічний роман Арта Шпігелмана має всі відповідні ознаки жанру коміксу. Трагічні події Голокосту, які для читача є лише історією, що відбулася в минулому столітті, за допомогою малюнків стають більш живими та уявними, а сюжет – більш динамічним саме завдяки біографічним та автобіографічним свідченням усіх героїв.

Чисельна кількість американських критиків (І. Хасан) щодо аналізу літератури сучасності доходять висновку, що на зміну констатації відчайдушної самотності людини в сучасному апокаліптичному світі в мистецтво поступово має прийти хоч якийсь комунікативний позитив, який базується нехай на старих, але обов'язкових для людства гуманістичних цінностях. Ствердимо, що так відбулося у романі Дж. Фоера, де сам автор неодноразово твердить, що його оповідь, перетворена на трагедію, а потім і на комедію. Головні питання, на яких наголошує молодий письменник, – це проблеми історичного минулого, відновлення родинних зв'язків та повернення до себе. Сама історія написання цієї прози наштовхує на безліч питань, пов'язаних з автобіографією письменників, що покладена в основу творів. Відомим є той факт, що Дж. Фоер – американець у другому поколінні, онук польського єврея, у свої 22 роки здійснив подорож до України, аби відшукати коріння своєї родини. З тексту роману ми дізнаємося, що, шукаючи містечко Трохимбрід та жінку, яка врятувала під час війни його діда від нацистів, Джонатан подорожує Західною Україною і приїздить до Львова. Події, які чекали на Джонатана, змусять його відчувати себе часткою давно минулого часу, рефлексивно він переживе все, що сталося зі штетлом. Прикладом такої рефлексії може слугувати епізод: «Спочатку він показав мені фото. Поглянь, – сказав герой, – це мій дід Сафран. Цю фотографію відібрали у часи війни. Ці люди, з якими він сфотографований, врятували його від нацистів. Він пояснив, що ми шукаємо цю дівчину з фото...» [8, с. 59].

Ці події й стали основою його романної оповіді. Тим не менше сам письменник в інтерв'ю, присвячених виходу роману, наголошує на тому, що сюжет був вигаданий, він плід його уяви. Але автор, як носій постмодерного інтуїтивізму, навмисне «грає» кількома масками Автора. Заперечуючи автобіографічну складову частину твору в численних інтерв'ю, він водночас натякає на її наявність у його тексті. На першій же сторінці роману задіяний епіграф: «ПРОСТО Й НЕМОЖЛИВО: Присвячую своїй сім'ї» [8]. А потім, читаючи текст, ми здогадуємося, що обоє – і автор, і його герой – шукають, за словами дослідниці Т.Н. Денисової, «своєї ідентичності, зрозуміти яку неможливо, не знаючи власного коріння та витоків» [1, с. 30]. Безумовно, автобіографічний герой Дж. Фоера намагається подвоїти собою реально існуючого автора. Він називається ім'ям автора, в його біографії є риси реальної людини, він однієї дати народження з самим письменником. У творі Дж. Фоера

адресатом виступає людина реальна, вона неодноразово позначається конкретним ім'ям: «20 липня 1997. Дорогий Джонатан, Палко жадаю, що цей лист вдався мені добре» [8, с. 23] або: «28 жовтня 1997. «Дорогий Джонатан, Я мав насолоду отримати твого розкішного листа» [8, с. 100]. Констатуючи цей факт, можна стверджувати, що роман «Усе ілюміновано» уособлює собою постмодерністську форму оповіді й синтезує в собі ознаки кількох жанрів, у тому числі автобіографію та сповідь. Наголошуючи на цьому, підкреслимо: звертання до названих жанрових форм пояснюється необхідністю щирої відвертості та сповідального мотиву.

До маскового параду в романі Дж. Фоера долучається й вигаданий герой – одесит Алекс, чия роль зводиться до рівня двійника-скомороха чи трікстера. Оскільки постмодерністська поетика передбачає нашарування сюжетних ліній, несподівана поява Алекса Перчова є закономірною. У ньому теж фіксуються окремі риси реальної людини, але найголовніше – Алекс виконує роль героя-наратора, від особи якого ведеться оповідь: «За паспортом я – Олександр Перчов. Але всі звать мене просто Алекс» [8, с. 1]. Разом обидва герої Дж. Фоера реалізують дві «маски автора», дві різні позиції одного й того самого письменника-творця. Своє подвійне призначення Алекс підтверджує реплікою: «Мене привели на світ 1977 року, як і героя цієї історії» [8, с. 1]. За своїм світобаченням і становищем у сюжеті роману названі герої антонімічні. Наскільки стриманий, витончений, педантичний американець Джонатан, настільки ж нестримним і хвалькуватим виглядає Алекс. Об'єднуються в одне ціле ці герої за допомогою авторської волі, їх основне призначення те ж, про яке пише І.С. Скоропанова, називаючи його *псевдоавторською персонажною маскою* [5, с. 73]. Така «персонажна маска» повторює образ автора та несе на собі автобіографічну складову частину твору; ситуація підсилюється ще й тим, що позиція маски висміюється й пародіюється.

Магістральною для всього роману стає тема руйнації життєвих ілюзій та пошуку сенсу буття. Історія та події війни відправляють героїв у минуле, щоб виправити майбутнє. Історичний матеріал Дж. Фоер сприймає як явище багатогранне, саме тому у своєму романі він показує й коментує події з різних точок зору: наприклад, про геноцид говорять як його свідки, так і ті, хто прийняв цей національний біль у спадок. Головний масив тексту складається з двох шарів оповіді: зафіксованих подробиць подорожі до містечка Трохимбрід, а також з історії цього єврейського штетла. З одного боку, листи одесита Алекса, з іншого – фантазмагорія існування й загибелі містечка, немовби стертого з простору Землі. Важливим є той факт, що герой починає писати історію містечка, лише повернувшись із подорожі. Із каменя на місці Трохимброду почалося відродження пам'яті про родину: «Перед від'їздом Августина відвела нас до стели <...> На стелі російською, українською, на івриті, польською, на ідиші, англійською і німецькою мовами було зроблено такий напис: «ЦЕЙ МОНУМЕНТ ЗВЕДЕНО ДЛЯ УВІКОВІЧЕННЯ ПАМ'ЯТІ 1204 МЕШКАНЦІВ ТРОХИМБРОДУ, КОТРИ ЗАГИНУЛИ ВІД РУК НІМЕЦЬКИХ ФАШИСТІВ 18 БЕРЕЗНЯ 1943 РОКУ (стилістика автора – О.Б.)» [8, с. 189]. Здається, це меморіальний напис і все, але, як це підтверджує А. Грітсма, ця брила стала поштовхом для створення сімейної біографії історії Джонатана з далекої Америки [9], а ми можемо стверджувати, що ця історія – частина біографії бабусі та дідуся та автобіографії самого автора.

Зазначимо, через брак інформації та реальних свідчень Джонатан *винаходить* своє місто і його історію. Вона архаїзована і схожа на казку; реальне ув'язується з фантастичним, правдоподібне – з явною вигадкою. Власне, з цього починається зародження фантазмагоричного Трохимброду-Космосу, історія якого «офіційно» датується 18 березня 1791 року. Саме в цей день «чотириколісний віз Трохима Б., перевернувшись, притис (а, може, й не притис) його до дна річки Брід» [8, с. 8]. Заснування штетла ознаменоване ще й народженням чудо-немовляти, і це, на думку дослідниці Т.Н. Денисової, можна сприймати як пародію на «Афродіту, яка народилася біля берегів Пафосу і щоразу народжується заново» [1, с. 32]. Тобто реальний автобіографічний текст тісно переплетений із фікційною історією. Спалений Трохимброд і знищені життя євреїв у постмодерному творі постають трагічним знаком (симулякром) варварства ХХ століття. Але подорож героя виявилася зворотним моментом його людського буття, і пронизливий ліризм, пов'язаний із пошуком себе в неспокійному світі, доповнює картину його подорожі.

Висновки. Підсумовуючи, можемо з упевненістю стверджувати наявність у кожному з аналізованих нами творів різних типів авторського «я» – традиційно-біографічного, автобіографічного та маскованого. Незважаючи на різницю в підходах до матеріалу і суто національне його сприйняття, усіх авторів об'єднує прагнення відповісти на одвічні питання людини, яка у ворожому світі почувається людиною самотньою. Доведено, що література про Голокост як тема твору спочатку проявила себе через свідчення учасників подій, які зберегли їх у пам'яті. Такий тип спогадів визначається як «поетична пам'ять», а її провідною ознакою стає *публіцистичне* слово. Оскільки ХХ ст. – це історичний період трагічного звучання, публіцистика досить часто входила у великі жанри. Як наслідок, біографічний та автобіографічний твір починають сприймати вагомою літературною одиницею. Кожен із вивчених письменників так чи інакше наділяє своїх героїв індивідуально-авторськими рисами, і біографічні елементи в їхніх творах приваблюють подробностями приватного життя самого письменника.

Література:

1. Денисова Т.Н. Всесвітні трагедії від Джонатана Сафрана Фоера. *Слово і час*. 2009. № 1. С. 28–38.
2. Лежен Ф. В защиту автобиографии. Эссе разных лет. *Иностранная литература*. 2000. № 4. С. 108–123.
3. Лотман Ю. Биография – живое лицо. *Новый мир*. 1985. № 2. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/LOTMAN/BIOGRAPHY.HTM>
4. Мосієнко І.В. Життя як жанр. *Українська мова та література*. 1998. № 33. С. 7–9.
5. Скоропанова И.С. Реализм, модернизм, постмодернизм в русской литературе XX века. URL: <http://www.bsu.by/Cache/pdf/242823.pdf>
6. Холиков А.А. Биография писателя как жанр. *Вестник ПСТГУ III: Филология*. 2010. Вып. 1 (19). С. 87–106. URL: <http://pstu.ru/download/1269792633.rez1.pdf>.
7. Art Spiegelman's MAUS: A Different Type of Holocaust Literature. URL: <http://www9.georgetown.edu/faculty/bassr/218/projects/oliver/mausbyao.htm>

8. Foer J.S. *Everything is Illuminated*. Boston, New-York : Houghton Mifflin Company, 2002. 276 p.
9. Geertsma A. Representing Trauma in Post-9/11 Fiction: Jonathan Safran Foer's *Everything is Illuminated* and *Extremely Loud & Incredibly Close*. *MA Dissertation American Studies*. URL: http://scripties.let.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/Master/DoorstroomMasters/AmericanStudies/2009/Geertsma.A./MA_Dissertation_Anke_Geertsma.pdf
10. Kolar S. Intergenerational transmission of trauma in Shpigelman's MAUS. *Brno Studies in English*. Volume 39. No. 1, 2013. URL: [http://www.phil.muni.cz/plonedata/wkaa/BSE/BSE_2013/BSE_2013-39\(1\)XX_Kolar-Article_in_Press_2013-05-25.pdf](http://www.phil.muni.cz/plonedata/wkaa/BSE/BSE_2013/BSE_2013-39(1)XX_Kolar-Article_in_Press_2013-05-25.pdf)
11. Malmgren C.D. *Fictional Space in the Modernist and Postmodernist American Novel*. Lewisburg. London & Toronto : Bucknell University Press. Associated University Presses, 1985. 40 p.
12. Spiegelman A. *MAUS: And Here My Troubles Began*. NY.: Pantheon Books. 1993. 136 p.
13. Spiegelman A. *MAUS: A Survivor's Tale*. NY.: Pantheon Books. 1992. 159 p.
14. Teaching Resources for Art Spiegelman's *Maus: A Survivor's Tale*. URL: <http://www.buckslib.org/OneBook/Maus/unit2student.htm>

Bezhan O. Biography and autobiography as genre modifiers in Holocaust literature

Summary. The article is devoted to the study of the problem of biographical and autobiographical genres in American Holocaust literature of the late twentieth and early twentieth centuries. The Holocaust as a theme of the work initially marked itself through the testimony of immediate participants in the event or those who learned about the experience and stored it in memory. The twentieth century is a historical period, marked by many tragic events, the nonfiction word entered into the large genres and modified them, thus reinforcing the role of documentalism in fiction.

Since the second half of the nineteenth century, there has been an intense process of convergence of the real biography of the author with its fiction version. Manifestations of the author's self are transformed. This also applies to the works of contemporary American writers A. Spiegelman ("MAUS") and J. Foer ("Everything is Illuminated"), that has been selected for analysis. This choice can be explained by the fact that each of the named authors in their works, in one way or another, transfers their traumatic past about genocide on their heroes. Thus biographical and autobiographical features reveal the details of the personal life of an already famous author. The article deals with the investigation of biography genre as the oldest kind of literature, its history goes back to the distant past. Such long-term existence of the genre is explained by its great possibilities. With enormous educational and instructive power, biography touches on the history of human life, each time in its uniquely specific, depending on social, cultural and historical causes of embodiment. The works of these writers are considered in terms of subjective organization, that is, the expression of the author's self and the author's consciousness in the literary text. One of the most important varieties of biography is the fiction autobiography, choosing itself as a prototype the writer reflects his own vision of life, looks deeper into himself and gives a personal appreciation of the events of his time.

Key words: biography, autobiography, Holocaust, genocide, trauma.

Mammadova Kenul,
Associate Professor,
Baku State University

THE CONVERSION OF LITERARY CRITICISM INTO SCIENCE FORM. IBN TABATABA AL-ALAWI

Summary. From the 4th century of Hijra, literary criticism began to develop in its own unique way. It is especially important to note the name of Ibn Tabataba, one of the famous critics of the Abbasid era, in this work. In order to develop the theory of literary criticism and turn it into a concrete science, Ibn Tabataba writes for this purpose his work *عيار الشعر*. Written on the basis of the question-answer principle, this book differs from other works of that period in its scientific significance and theoretical information on criticism and wisdom. In his literary work, he divides the work into two parts, scientific and theoretical, trying to direct those who begin to study the science of poetry and understand the artistic beauty of the structure of the ode. In his works, the author explains the poetry and style of prose, their similarities and differences, he writes about poetic culture, its quality, the advantages of using ancient poetic examples, literal relationships and their role in evaluating a poem, the importance of the rhyme and artistic structure of the ode and its external structure, about the artistic pleasure in the poem, explaining such topics, he is trying to figure out their theoretical foundations.

The emergence of “artistic” as has had a positive impact on the development of literary criticism in general, also has played a special role in defining the structure of the Arabian ode. Although this poetic innovation was primarily associated with the name of Bashar ibn Burd and Abu Nuwas, then it was further developed by Abu Thamam, who has attracted everyone by bringing innovations to poem both in form and in content. There has been some controversy when researchers have been analyzing Abu Tammam’s poems and this has caused to start a comparative study of Abu Tammam and al-Buhturi creativity. As the further stabilization of the theoretical foundations of literary criticism at that time required more extensive comparisons, Abu Thamam’s creations began to be studied in comparative with al-Mutanabi’s poetry. Arab philosophers obtained information on summarizing certain points of theory of literary criticism, and in other words, by influenced Aristotle’s Poetics about the artistic expression of the poem they made their contribution to the development of Arab literary criticism.

Key words: literary criticism, scientific approach, poetry, prose, meter and measurements of poetry.

Intruduction. Since the theoretical foundations, norms of rules and size of Arab literary criticism in the second and third centuries of the Hijra have been identified to some extent, literary criticism has began to develop in its unique way from 4th century of the Hijra [4, p. 121; 19, p. 64]. Over the past two centuries, literary criticism has a certain form both scientific and critics have identified the terms related to literary criticism and they have laid the basis for its future

development. As we have already mentioned, a number of factors contributed to the development of Arab literary criticism: a) Internal factors; b) External factors.

Internal factors. The development of poetry. The innovation movement, which has opened a large page in the history of Arabic literature, has played an important role in the development of Arab literary criticism. Belonging to the late II century and early III century of Hijri this movement had a great impact on the Arab literary criticism which began extensive development in the IV century of Hijri. It is thanks to this development was formed the term “artistic” and played an important role in distinguishing between old and new poems [16, p. 19]. The emergence of “artistic” as has had a positive impact on the development of literary criticism in general, also has played a special role in defining the structure of the Arabian ode. Although this poetic innovation was primarily associated with the name of Bashar ibn Burd and Abu Nuwas, then it was further developed by Abu Thamam, who has attracted everyone by bringing innovations to poem both in form and in content. As we have mentioned, there has been some controversy when researchers have been analyzing Abu Tammam’s poems and this has caused to start a comparative study of Abu Tammam and al-Buhturi creativity. As the further stabilization of the theoretical foundations of literary criticism at that time required more extensive comparisons, Abu Thamam’s creations began to be studied in comparative with al-Mutanabi’s poetry.

External factors. Studies of the Koran and especially field of the Koran’s miracle [17, p. 165]. The philological analysis of the Koran, its style and expression have had a great influence on the development of Arabic literary criticism. Scholars, who make an effort to investigate such a serious issue, have committed themselves to the defense of the Koran, and they worked tirelessly to protect the word of God from distortions; compares the language of Arabic folklore and poetry examples with the expressions of the Koran and thus promotes the wider development of Arabic literary criticism. [16; 18; 19]. **Traces of Greek Philosophy** [5; 9]. A number of external factors, including Greek philosophy, and especially the translation of Aristotle’s works into Arabic, have had a significant impact on the development of Arab literary criticism. Under these factors, Arab philosophers obtained information on summarizing certain points of theory of literary criticism, and in other words, by influenced Aristotle’s Poetics about the artistic expression of the poem they made their contribution to the development of Arab literary criticism. **Scientific and theoretical features of literary criticism.** Ancient philosophers looked at the analysis of poetic examples from a new

prism by identifying factors influencing the development of literary criticism. The deepening of the theoretical foundations of literary criticism has led to transformation of this field to an independent science, and to forming a new form in literary criticism – the “scientific form in poetry” (صيغة العلم بالشعر). This form has come to a specific form of term, that is, traditional knowledge is combined with Arabic linguistics, and non-traditional knowledge with philosophy [6, p. 21]. These two compounds, which formed from science laid the foundations for the theory of Arabic literary criticism. Thus, scholars who lived in the 4th century of the Hijri established literary criticism as an independent science by defining critical terms and specific criteria. Critics have penetrated into the depths of poetic specimens during this period, trying to analyze the texts of the poem in terms of meaning and form in particular and in detail [11, p. 68].

Thus, the writing of the first fundamental critical works on poetry, and especially poem with regards to structure of ode, coincide to the fourth century of the Hijri. Among these books, Ibn Tabataba al-Alawi's work "عيار الشعر" has a particular importance [6, p. 19–88]. This is the first time in the work of the author the theory of Arabic literary criticism was elaborated on scientific grounds and the basic provisions of the concept of “scientific form” in poetry were defined.

Life and creativity of Ibn Tabataba. Family tree of Ibn Tabataba, whose true name was Abul-Hasan Mohammed ibn Ahmad is related to Ali ibn Abi Talib. Ibn Tabataba, whose birth date is unknown, as recorded have been born in Isfahan, where he spent his entire life and died in 322 Hijri [1, p. 151; 7, p. 5, 308; 14, p. 244; 20, p. 427; 21, p. 2, 101; 23, p. 5, 97]. Ibn Tabataba, one of the most widely known scholars of the period, has been constantly studying the Qur'an, analyzing the language features of the Prophet's (pbuh) hadith, and devoted much of his life to exploring the more sophisticated words of Imam Ali (AS). Ibn Tabataba, one of the classical scholars of the Middle Ages, has been an example for many, in both accurate and humanities fields of science, especially he has a deep knowledge in the field of logic and philosophy. It is possible to witness about above mentioned by reading his literary work "عيار الشعر" [1, p. 44–48]. Poet Yaqut al-Hamawi, talking about the literary level and artistic taste of the writer in his work "معجم الادياء": Ibn Tabataba is a distinguished scientist with precision and extraordinary memory, he is a talented poet who has the ability to write impromptu poetry [23]. Al-Amidi and al-Marzubani, who investigated Ibn Tabataba's creativity, speaks about his ability in poetry and prose: "Ibn Tabataba is one of the sheikhs of literature" [20, p. 427]. An analysis of the views of the medieval famous writers and historians we cited, and the serious research we have made above, give us the impression to say that Ibn Tabataba is a well-known figure in both poetry and prose and literary theory.

The most important critical works of the author. Ibn Tabataba left behind a great scientific and literary heritage. Unfortunately, most of the writer's scientific heritage has been lost, only a small part has reached our days. The scholars who quoted Ibn Tabataba's biography stated that the writer had the following works:

1. ديوان الشعر – Divan of the poem
2. رسالة في استخراج المعنى – Treatise about getting meaning
3. عيار الشعر – Criteria of the poem
4. تقرير الدفاتر – Comments to the articles

5. تهذيب الطبع – Improvement of nature

6. كتاب الشعر والشعراء – A book about poems and poets

7. كتاب العروض – A book about Aruz [12, p. 58–68; 22, p. 254–256].

The "عيار الشعر" book, in which the author brought together expressiveness with criticism, is distinguished from others in terms of its scientific value and theoretical information [18, p. 87]. It is in this work that the author's ideas about literary criticism are widely contains [22, p. 255].

Criticism style. While examining Ibn Tabataba's creativity, we are witnesses that in contrast with Ibn Qutayba, the criticism and the dimensions of beauty is take a little part in his works, but from time to time he penetrates the depths of the theory of criticism and he is trying to formd this field as an independent science [12, p. 118].

Ibn Tabataba, whose aim is to develop literary criticism theory differing from his predecessors wrote his "عيار الشعر" work based on the question-and-answer principle, "فهمت؟" – Do you understand? "ما سألت أن أصفه لك من علم الشعر"; "الله أطعك" – I bring clarity to their asked about the science of poetry, "التأني لتيسير ما عسر منه عليك" – Do not hurry to explain difficult things to you; "عنه سألت ما لك مد بين أنا" – I clarify what they asked, etc. by using like this phrases he trying to give to this poem a teaching character [18, p. 3]. The author in his mentioned work, gives a livelihood to the learning process, trying to guide those who begin to learn the science of poetry and understand the artistic beauty of the ode structure. Ibn Tabataba avoids using scientific and complicated terms and expressions to convey his thoughts in an easy language, and avoids philosophical ideas for keeping readers from falling into deeper thoughts and tearing down.

Ibn Tabataba has divided his work into two parts, scientific and theoretical [12, p. 119].

The author focuses on the following points in the first part of his work:

1. Determine the size of a poem, identify its differences from the prose, and demonstrate the importance of aruz science in the poem's order.
2. Determine the peculiarities of the poet's creative style.
3. The need for an analysis of the internal structure of the ode and its regulation.
4. To analyze the attitude of the new poets to the old meanings of ancient poetry.
5. Determine the basis for distinguishing between good and bad poems.
6. Indication of the degree of influence of external factors to the ode.
7. Demonstrate logical interrelation of the parts of ode (presentation, topic, result) [18, p. 3–40].

In the second part of the literary work, he investigate different poems sample (ode, piece, couplet), compares them, and tries to distinguish good poems from bad poems, and group both poems under different headings [18, p. 45]:

1. Bad Poems – "الأبيات المستكرهه التي يجب الاحتراز منها" – (The bad couplets from which a person should keep away) [18, p. 40];
2. Good Poems – "الأبيات التي أغرق قائلوها في معانيها" – (amazement of speaker to the meanings of couplet) [18, p. 45];
3. Better poems – "الأشعر المتقنة المحكمة المستوفاة المعاني" – (with deeper meaning and wise) [18, p. 48];

4. Only poems with good meanings "الأبيات التي تجلب معانيها للطفة القول فيها" (Attractive poems with using beautiful words) [18, p. 49];

5. The remaining poems – "المعرض الحسن الذي ابتذل على ما لا يشاكله من المعاني" (Poems with a good external structure, despite their meanings) [18, p. 85].

It is important to note that when Ibn Tabataba talking about existing deficiency in poetry samples, sometimes he adds some color to his ideas to overcome the weight and thus reduces readers' fatigue [12, p. 120].

By carefully reading Ibn Tabataba's "عيار الشعر" book we can conclude that his literary work, unlike other critical books, he does not compile this book in a logical order, and while he talked about a subject there, he also gave, a wide coverage to other issues and thus, in the composition of the work violated the general regulation. For example, when the author talking about structure of the ode [16, p. 7] under the heading "طريقة نظم القصيدة" which is third subject of the work, at the same time talked about others subject and then explain this subject in the seven part of the poem which name is "ربط أجزاء القصيدة" [18, p. 174]. Ihsan Abbas, who takes into account all the peculiarities and essences of the work, says about the book: "despite Ibn Tabataba's work was irregularly but it written with great pleasure" [4, p. 133]. Other philologists, who have analyzed the work of the author, says about its subject and structure: "Indeed, the author goes beyond the subject, when he speaks about the fine features of poetry [18, p. 32], its divisions [16, p. 40], the stability of its structure [16, p. 48] and then in other parts it returns to the same subject" [18, p. 67]. "While Ibn Tabataba speaks about fake poems, he immediately move on to the subject of good poems without giving any introduction" [18, p. 89]. However, despite all this, when author speaks about the different topics in his work he does not allow to length, prefers to express more meanings in less words. The author says about it: "We were satisfied with just giving one example for each subject in the book and trying to clarify the issues in that area by this example, otherwise would have allowed to length" [18, p. 83]. Sharif Allawani says about it: "The rules in the work have been interpreted on the basis of examples" [8, p. 19].

"عيار الشعر" Critical topics discussed in the book.

Ibn Tabataba's book "عيار الشعر" contains the following important critical topics:

1. Poems and prose styles, their similarities and differences.
2. The degree of influence of the naturalness and falsity on meaning of poetry.
3. Poetry culture, its quality and benefits of using ancient poetry examples.
4. Word-meaning relations and its role in the evaluation of poetry.
5. The degree of poetry subject relations with life and the living world.
6. The importance of metre and rhyme and their role in poetry.
7. The artistic structure of ode and its external structure.
8. Artistic pleasure in poetry.
9. Old and new themes in the poem.

With the aim of distinguishing between good and bad poetry, Ibn Tabataba purified the poetry of both ancient and modern examples of poetry written by contemporary writer and by taking as evidence

whole seven hundred and seventy-seven couplets tried to clarify the subject [8, p. 19–20]. With such an approach, the writer also was able to determine the rules of poetry of the epoch Sadrul-Islam, the Amavis and the Abbasids. He based his analysis on the following methods:

1) Determine the most rigid rules in the poem based on traditional Arabic poetry and the pre-existing critics' views;

2) To rely on their scientific potential and artistic pleasure in solving the problem.

During analyzing Ibn Tabataba's "عيار الشعر" book, it is possible to witness that he focuses more on the study of the "Arabian ode structure" [8, p. 21]. In contrast his predecessors, he laid the foundations for the third phase of the literary criticism of Arab literary criticism, namely the "special precise scientific approach and literary theory" (تخصص العلمي الدقيق والنظرية الأدبية).

Ibn Tabataba's artistic creativity and theory of creation of ode.

While explaining the general theory of criticism of Ibn Tabataba related with the way of creation in artistic creativity, we can say that the theory of the creation of ode begins with the creation of words, which is called "poetry". Ibn Tabataba who notes that the poem is a scientific concept says: "Poetry is a word, and people have taken it from the prose that they used to communicate with each other. If these words are not pleasant they are considered to be blamable". Its regulation should be clear, and its rhyme must be true not depending of whether it fits the reader's taste and character or not. Because it is considered the scales in the size of the poem. If the poem does not delight, then the poet knows aruz should try to fix and reinforce the poem, and should not allow fraud in this case [8, p. 19–20].

The meetings of Ibn Tabataba regarding the stages of the ode are as follows:

The first is called the stage of thought and implementation (مرحلة الفكرة والانفعال). Here, appropriate words, rhymes and measure are selected, and the prose in the ideas is turning into poetry.

The second stage is called the "The stage of irregular expression of the couplets" (أبيات متفرقة في غير نظام). Here, the poet aligns couplet with each other by their meaning, and the fact that the previous one is consistent with the last one is not very important.

The third stage is called "Staging and compiling stage" (مرحلة التنسيق والترتيب). At this stage, retailers couplet are beginning to line up in a particular order and interconnected form. The fourth stage is called the "Development and definition stage" (مرحلة التنقيف والتهذيب). At this stage, the poet begins to cleanse the collected couplets, and eventually succeeds in creating the correct, ode [8, p. 32–33].

This theory, created by Ibn Tabataba, shows that the precise scientific formation of the ode depends directly on the poet's inner will and his feelings. Thus, the poet fully understands the ode written by him, carefully considers every detail of it, and determines its order by his own accord. Ihsan Abbas says about depending of ode on the will of the poet: "The theory of the formation ode by Ibn Tabataba was far from the poet's lustful feelings, and only related with his precise scientific activity" [4, p. 30]. But Shukri Iyad, dislikes the theory created by Ibn Tabataba and says: "Ibn Tabataba was a middle-class poet. The stages of the theory that he has made about the structure of the ode are derived from his own experience. Therefore, we will put aside his personal thoughts and try to justify the peculiarities of the ode"

[9, p. 65]. In spite of all these conflicting views about the structure of ode created by Ibn Tabataba, we can see that he was persistent in his statements and appreciated the poem only as a result of the poet's accurate scientific opinion. He states that the poet's natural poetic ability plays a special role in this work [18, p. 151]. The last stage of the book (مرحلة التثقيب والتهديب) proves to the extent the poet's value in writing the ode. Such theoretical considerations in the book "عيار الشعر" significantly facilitated the work of philologists and critics. The author states that the nature of the poet plays a major role in the theory of criticism in the structure of ode. We have been able to witness this once again when study the ode, and we have seen that the order and the writing of the ode are directly based on the poet's own thinking. The writer first bring it to literature with the term "خلق صناعي". Speaking about poet's choice and expression, Ibn Tabataba described it as "النساج" ("weavers"), "النقّاش" ("ornaments"), "ناظم الجواهر" ("jeweler"). Izzaddin Ismail, speaking about Ibn Tabataba's creation of ode theory, says, "The views of Ibn Tabataba about the writing of the ode were known in Arabic literature, still in the period of the II Abbasi. But then, unlike Ibn Tabataba, they give more attention to the shape of the ode than its contents" [13, p. 218–220]. Shukri Iyad again criticizes the poet's thoughts about the structure of the ode and says, "Ibn Tabataba spoke about the theory of the creation of the ode and explained in detail the term "عملية خلق صناعي" (artificial creative operation). From this we can conclude that the work of the poet who wrote the ode is to simply assemble the couplets and make them one after another" [9, p. 65]. Supporting this view, Mohammad Mustafa also says after studying Ibn Tabataba's theory of "صناعيخلق" says, "When an ordinary reader is first acquainted with the aforementioned theory of Ibn Tabataba, he understands that this is a well-known concept. It is possible that Ibn Tabataba has given the word "خلق" in a exaggeratedly manner" [19, p. 174]. He goes on to say, "Ibn Tabataba has not brought anything new to the ode creation theory" [19, p. 174].

But, from the investigations it was obvious that Ibn Tabataba in his theory of ode writing he compared ode and brochure from artistic and scientific point of view and as a result, he clearly explained the differences between them.

References:

1. ابن النديم ، أبو الفرج محمد بن أبي يعقوب : الفهرست ، تحقيق : رضا تجدد ، دار صادر بيروت ، (د/ت).
2. أحمد مطلوب. اتجاهات النقد الأدبي في القرن الرابع الهجري، وكالة المطبوعات بيروت، ط. 1973
3. أحمد رحمانى. اتجاهات النقد الأدبي في القرن الرابع الهجري. عالم الكتب الحديثة بلبنان، 2008
4. إحسان عباس. تأريخ النقد الأدبي عند العرب: نقد الشعر من القرن الثاني حتى الثامن الهجري. دار الشروق بعمان الأردن. ط. 2006
5. إحسان عباس. ملامح يونانية في الأدب العربي، المؤسسة العربية للدراسات والنشر بيروت، 1993
6. جابر عصفور. مفهوم الشعر: دراسة في التراث النقدي والبلاغي، الهيئة المصرية العامة للكتاب بالقاهرة، 1995
7. خير الدين الزركلى. الأعلام قاموس تراجم. دار العلم للملايين، 2002
8. شريف راغب علاونة. قضايا النقد الأدبي والبلاغة في كتاب (عيار الشعر) في ضوء النقد الحديث. دار المناهج للنشر بالأردن، 2003
9. شكرى عباد. جماليات القصيدة التقليدية. القاهرة، 1987
10. صباح مكارى. المؤثرات الفلسفية اليونانية في النقد العربي. رسالة ماجستير غير منشورة بكلية الآداب جامعة الحاج لخضر بالجزائر، 2009
11. عبد السلام محمد رشيد. لغة النقد العربي القديم بين المعيارية والوصفية حتى نهاية القرن الرابع الهجري. مؤسسة المختار بالقاهرة، 2008

12. عبد السلام عبد الحفيظ عبد العال. نقد الشعر بين ابن قتيبة وابن طباطبا العلوى. الفكر العربي بالقاهرة د/ت
13. عز الدين اسماعيل. الأسس الجمالية في النقد العربي. دار الفكر العربي بالقاهرة، 1955
14. فؤاد سزكين. تأريخ التراث العربي. جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية – جامعة الملك سعود، 1980
15. محمد الشريدة. قضايا النقد الأدبي في القرن الثالث الهجري. دار الينابيع بعمان الأردن، ط. 2004
16. محمد زغول سلام. تأريخ النقد الأدبي والبلاغة حتى القرن الرابع، منشأة المعارف بالإسكندرية، د/ت.
17. محمد زغول سلام. أثر القرآن في تطور النقد العربي (إلى آخر القرن الرابع الهجري). قدم له الأستاذ محمد خلف الله أحمد – مكتبة الشباب بالقاهرة. ط 1 – د/ت
18. محمد أحمد بن طباطبا العلوى. عيار الشعر. تحقيق: عبد المزيّر بن ناصر المانع. دار العلوم. بالرياض – السعودية ، 1985
19. محمد مصطفى هرارة. مقالات في النقد الأدبي. دار القلم بالقاهرة، 1964
20. المرزبانى. معجم الشعراء المحقق: فاروق أسليم. دار صادر، 2005
21. كارل بروكلمان. تأريخ الأدب العربي. تحقيق: عبد الحليب النجار – رمضان عبد التواب. دار المعارف. مصر، 1977
22. نوال سلطان. العلاقة بين البلاغة والنقد الأدبي حتى نهاية القرن الرابع الهجري، دار البشائر بدمشق سوريا، ط عام 2008
23. ياقوت الحموي. عجم الأبداء إرشاد الأريب إلى معرفة الأديب. تحقيق: إحسان عباس. دار الغرب الإسلامي، 1993

Мамедова К. Трансформація літературознавства у наукову форму. Ібн Табатаб аль-Алаві

Анотація. З IV століття Хіджі літературна критика почала розвиватися по-своєму унікальним чином. Особливо важливо відзначити ім'я Ібн Табатаба, одного з відомих критиків епохи Аббасидів, у цьому творі. Щоб розробити теорію літературознавства і перетворити її на конкретну науку, Ібн Табатаба пише для цього свою працю *عيار الشعر*. Написана на основі принципу питання-відповідь, ця книга відрізняється від інших творів того періоду своїм науковим значенням та теоретичною інформацією про критику та мудрість. У своєму літературному творі він ділить його на дві частини, наукову та теоретичну, намагаючись направити тих, хто починає вивчати науку про поезію та розуміти художню красу будови оди. У своїх творах автор пояснює поезію та стиль прози, їх схожість та відмінності, він пише про поетичну культуру, її якість, переваги використання давніх поетичних прикладів, буквальні зв'язки та їх роль у оцінці поеми, важливість рими та художню структуру оди та її зовнішню структуру, про художню насолоду в поемі, пояснюючи такі теми, він намагається з'ясувати їх теоретичні основи. Поява «художнього» як позитивного впливу на розвиток літературної критики загалом також відіграла особливу роль у визначенні структури арабської оди. Хоча це поетичне нововведення насамперед було пов'язане з іменами Башара ібн Бурда та Абу Нуваса, його в подальшому розвинув Абу Тахама, який привернув усіх, привносячи нововведення у вірш як за формою, так і за змістом. Були певні суперечки, коли дослідники аналізували вірші Абу Таммама, і це спричинило початок порівняльного дослідження творчості Абу-Таммама та творчості Аль-Бухтурі. Оскільки подальша стабілізація теоретичних основ літературної критики тоді вимагала більш широких порівнянь, творіння Абу-Таммама почали вивчатися порівняно з поезією Аль-Муганабі. Арабські філософи отримали інформацію про узагальнення певних моментів теорії літературознавства, інакше кажучи, вплинувши на поетику Арістотеля щодо художнього вираження поеми, вони зробили свій внесок у розвиток арабського літературознавства.

Ключові слова: літературна критика, науковий підхід, поезія, проза, метр та вимірювання поезії.

*Науменко Н. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри іноземних мов професійного спрямування
Національного університету харчових технологій*

ВЕЛИКА ПОДОРОЖ «ОСТАННЬОГО КОРАБЛЯ»: ФОРМОЗМІСТОВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АЛЬБОМУ СТІНГА “THE LAST SHIP” (2013)

Анотація. У статті на матеріалі віршів із альбому Стінга “The Last Ship” («Останній корабель») 2013 року проаналізовано жанрово-стильові особливості окремих його текстів, що в сукупності дозволило затвердити цей альбом як модифікацію рок-опери (відомо, що мюзикл із такою назвою йшов на Бродвеї у 2013–2014 роках). Співвідношення родових та жанрових елементів у пісні, незалежно від взаємодії в ній стильових домінант, дає підстави визначити її як особливий естетичний простір, на якому відбуваються шукання в галузі поетичної форми і змісту, по-новому трактується традиційна образність.

Усі ці вектори прослідковуються у взятому для дослідження альбомі Стінга. Показано, що у творенні хронотопу приморського міста й супутньої йому образно-символічної концептосфери значну роль відіграють архетипні мотиви (і передусім корабель як алегоричний аналог Храму) та їхні інтерпретації крізь призму поетичного світобачення та світовідчуття Стінга – уродженця приморського Ньюкасла.

Узагальнено особливості взаємодії в текстах, які належать до «Останнього корабля», поетичної фоніки, лексики, стилістики, синтаксису у становленні пісенної образності; утверджено кожному пісню як окремий сюжетний твір і водночас складник значного естетичного цілого, який синтезує ліричні, ліро-епічні, епічні, драматичні, фольклорні, сатиричні та гумористичні, публіцистичні жанрові елементи і тим самим зумовлює несподівані повороти у сюжетиті та генериці альбому.

Інтерпретуванням пісенного тексту з точки зору жанру, співвіднесенням його версифікаційних особливостей із розвитком поетичної думки митця з'ясовано, що основними виявами унікальності поезії Стінга, виявленими в «Останньому кораблі», є переосмислення класичних і фольклорних архітворів, зокрема «морської» тематики, у контексті синтезу лірики з музикою та творення на цьому ґрунті нових жанрово-стильових модифікацій, принципів просодії та художнього мовлення, інтертекстуальних та інтермедіальних парадигм.

Ключові слова: пісня, поезія, творчість Стінга, жанр, образ, персонаж, мотив корабля.

Постановка проблеми. Зовнішня побудова ліричних творів дає можливість глибше відчувати той розмах емоцій, настроїв, роздумів, який несе рядок, період, строфа. Відповідні віршові повтори сприяють акцентуванню ідей, що випливають з твору. У цьому зв'язку викликає інтерес архітектоніка та змістова наповненість сучасної *пісні* – і як конкретного художнього тексту, і як складника альбому окремого автора-виконавця власних творів. Це питання є актуальним для дослідження у зв'язку зі значним зростанням інтересу українських слухачів до творчо-

го доробку Стінга; чотири його концерти в Києві (2001, 2011, 2017 та 2018 років), які пройшли з рекордними аншлагами, – гарне тому підтвердження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Англійський культуролог Кристофер Гейбл, автор єдиної на сьогодні монографії про творчість Стінга, скрупульозно розглянув доробок співака у діахронії, від альбому до альбому, почавши від “Outlandos d'Amour”, дебюту “The Police”. Однак завершується це ґрунтовне дослідження лише на сольному “Sacred Love”, випущеному у 2003 році [8]. Тому “The Last Ship” опинився поза пильною увагою не лише науковців, а й журналістів. Це єдиний альбом Стінга, про який на офіційному сайті артиста немає так званого «бекграундера» (добірки газетних, журнальних заміток, фрагментів інтерв'ю, присвячених тому чи тому зібранню пісень). Відомий факт постановки мюзиклу за його мотивами на Бродвеї (сезони 2013 та 2014 років), також було випущено диск “The Last Ship. Deluxe Version”.

Тому в дослідженні винесеної в заголовок теми автор статті опирається на наукові публікації, присвячені загальним тенденціям розвитку класичної та сучасної англійської мови й літератури (наукові розвідки Дж. Бейта, М. Уварова, Б. Шалагінова), трактуванням архетипної символіки (праці К.-Г. Юнга) та особливостям еволюції індивідуального письменницького стилю митця (монографія К. Гейбла «Слова та музика Стінга»).

Мета статті – на основі прочитання поетичних творів, які належать до альбому Стінга «Останній корабель», визначити особливості трактування в них архетипних мотивів, з'ясувати місце та роль природної образності у становленні поезики цих творів, розкрити жанрову специфіку кожного окремого тексту у спільній для всього альбому метажанровій парадигмі опери.

Виклад основного матеріалу. З-поміж усього розмаїття тем для пісенного твору немало є таких, що стали об'єктом інтересу для багатьох письменників і для зображення яких застосовувалися численні способи. Це архетипні для всіх національних літератур *теми природи, кохання, подорожей, боротьби життя зі смертю, добра зі злом, ставлення до батьків* тощо.

Альбом “The Last Ship” («Останній корабель») 2013 року видання постає перед реципієнтом як міні-опера – синтез усіх перелічених архетипних тем, присвячених мандрівкам героїв у часі та просторі (вокальні партії в ньому належать не лише Стінгові, а й іншим солістам – Дж. Нейлу, Беккі та Рахіль Ансенк, Брасну Джонсону та Джо Лорі).

Синтез різних мистецтв у літературному творі – це один із виявів яскравого й важливого процесу модернізації красного письменства, що постав у результаті глибинних світоглядних

змін початку XX століття і триває до сьогодні. Чи не найплідніше цей процес реалізується в мариністиці, у тому числі англійській. Коло тем, на які Стінг написав кожну з пісень «Останнього корабля», зумовлено його багатим життєвим досвідом, професійною діяльністю (працював він і вантажником у порту, і шкільним учителем літератури), лектурою, враженнями. Здається, нема такого аспекту його життя, який не був би пов'язаний із морем. Від обдарованості поета залежить широта його творчих інтересів. У кожній темі його пісень – не лише зазначеного, а й інших альбомів – є «вогник», який вабить до себе митця і світлить читачам та слухачам. Сімнадцять різнопланових композицій становлять значне естетичне ціле, з якого проблематично вилучити бодай якусь одну частину без втрати сюжетної лінії.

«Морська» тема представлена в кожному із дев'яти сольних альбомів Стінга, а в «Останньому кораблі» вона є визначальною для створення специфічного формозмісту як цілого зібрання, так і окремих його компонентів.

Події розгортаються в чітко окресленому топосі приморського міста, головними складниками антуражу якого є узбережжя, пристань, вулиці, майстерні, крамниці, корабельна верф, будинок священика, помешкання героїв пісень. Отже, все це зумовлює «оперну» тональність альбому, у якому беруть участь, окрім Стінга, ще декілька вокалістів. За текстами пісень їм можна умовно надати ролі Моряка, Майстра, Будівничих, дівчини Мер, Панотця О'Брасна, Боксера, Закоханого, Наглядача верфі, Хлопчика-слуги.

Лейтмотив цієї опери – будівництво корабля, та не просто, а символічного. Образи «Останнього корабля» у поєднанні з біблійною мовою, Великодньою концептосферою та сюжетикою першої, заголовної пісні становлять архетипний комплекс Воскресіння:

*It's all there in the gospels, the Magdalene girl.
Comes to pay her respects, but her mind is awlirl.
When she finds the tomb empty, the stone had been rolled,
Not a sign of a corpse in the dark and the cold.
When she reaches the door, sees an unholy sight,
There's this solitary figure in a halo of light [10].*

Слід зауважити, що **корабель** ще в добу Середньовіччя став ґрунтовним культурологічним концептом – як символ Землі, що пливе у безмежному океані Космосу. Науково доведено: символом Церкви корабель стає приблизно в один час із утвердженням хреста як символу влади та сили Христа. Адже за об'єкт поклоніння християни обирали предмети хрестоподібної форми, тому корабельна **щогла** почала символізувати хрест Месії, **якір** став символом християнської надії, а храми будували **хрестоподібними** у плані (поздовжня частина храму – неф, поперечна – трансепт).

У сучасних культурознавчих дослідженнях побутує напівфіційний термін «корабель-символ»: виникаючи як деталь конкретного художнього твору, він уособлює певне абстрактне поняття, відчуття. Наприклад, Ноїв ковчег – порятунок живої природи та людини; Арго – непростий шлях до досягнення заповітної мети; «пурпурові вітрила» – здійсненна мрія; «Летючий Голландець» – таїна морів [6, с. 239].

Своєрідним кораблем-символом останньої третини XIX століття – символом сум'яття душі митця – став «П'ятий корабель» Артура Рембо. Винесений у заголовок мотив сп'яніння – це, з одного боку, забуття нудної буденності, сірого

й нецікавого життя, а з другого – відчуття припливу нестримної фантазії та енергії. Головна тема вірша – мандри душі ліричного героя у світі власної уяви. Образ корабля, який нарешті звільнився, символічно відбиває прагнення до пошуку іншого, відмінного від звичайного світу, а також самого себе – теж іншого, вільного у своїй фантазії, думках, мріях [2, с. 100–101].

Зазначені образи кораблів у сув'язі з хронотопом приморського міста, романтикою морських подорожей та поетизацією буденних справ по-своєму інтерпретує Стінг у кожній із 17 пісень альбому.

Воскреслий Христос, за євангельським оригіналом, просить Марію Магдалину не торкатися Його, бо Він іще не зміцнів після трьох днів перебування у склепі. У свою чергу, Стінг у пісні “The Last Ship” переграє цей епізод: Христос просить не затримувати Його, адже Він поспішає на церемонію спуску на воду Останнього корабля.

Саму ж церемонію за участі королеви Великобританії та інших світських і релігійних правителів (Далай-лами, Папи Римського, герцогині Корнуольської та принца Уельського), зображено в 12-й пісні, однойменній із заголовною. Завдяки музичному аранжуванню (особливо партії ударних, де чітко прослуховуються характерні для духового оркестру тарілки та великий барабан), вдало підібраним словам та прийомам звукопису (алітерація, асонанс) картина спуску корабля стає фізично відчутною:

*Oh the roar of the chains and the cracking of timbers,
The noise at the end of the world in your ears,
As a mountain of steel makes its way to the sea,
And the last ship sails [10].*

Виразно філософські або й трагічні сюжети пісень “Dead Man's Boots” («Черевки мерця»), “Language of Birds” («Мова птахів»), “So to Speak” («Що й казати») подеколи відтінено гумористичними – у творах “The Night the Pugilist Learned how to Dance” («Танцювати навчився боксер»), “Sky Hooks and the Tartan Paint” («Небесні гачки та фарба-шотландка»), “Show Some Respect” («Пошануйте хоч трохи»). Низка пісень є перлинами новітньої любовної лірики: “Practical Arrangement” («Порозуміння»), “I Love Her but She Loves Someone Else” («Я кохаю її, вона – іншого»).

Орнітологічні образи, незалежно від їхніх видових ознак, є, безперечно, найчастотнішими серед тваринних образів світового письменства. У різних культурах через птахів устанолюється зв'язок між небом і землею, а мотиви «перо», «політ», «крила» є метафорами поетичної творчості. Пісню «Мова птахів» (“Language of Birds”) Стінг актуалізує лейтмотиви ранніх своїх композицій – «Острів душ» та «Клітки для душі» (альбом “The Souls Cages”, 1991, див. тж. 9, с. 61–63), переносючи їх на ґрунт античного міфу про підводну річку Стікс. Річка, що тече «крізь покручені тунелі», впадає в море без берегів, на якому лежить острів. «Дехто каже, що це Рай, а інші – що Острів Душ»:

*For only a soul can go there,
A soul that's been set free,
From the confines of a working life,
To find eternity [10].*

Усі ці концепти складають архетипний хронотопічний комплекс **замовляння**, зокрема й ритуальне закликання душ померлих людей. На цьому тлі з'являється образ старого з кліткою (подібного до античного провидця-авгура, героя казки Оскара Вайльда «Рибалка та його душа» або навіть маркесів-

ського «Старигана з крилами» – хворого ангела, якого доглядає незаможне подружжя), який у ширянні птахів здатен побачити своє майбутнє, за словами Стінга – «самотнє безумство» (*the solitary madness*). Водночас ця постать – видозміна архетипу Батька (про що говорить рефрен “son”), сповненого великої любові до своїх дітей, яку не висловити жодними у світі словами, крім хіба що «мови птахів» – символічної системи езотеричних знань про людину та світ.

Цікава композиція дев'ятого за порядком твору “What Have We Got” («Що ми з того маємо»). Оповідач закликає всіх охочих послухати його історію про батька та п'ятьох його синів – «найкращих чоловіків в окрузі», які майструють корабель:

*“Good people give ear to me story,
Pay attention, and none of your lip...”*

Та водночас майже весь текст складається з однотипних запитань, із яких випливає, що важка та небезпечна робота шістнадцяти чоловіків не була належним чином оцінена:

*What have we got, but the mist upon the river?
Tell me, what have we got, but the noise inside the hold?
Oh, what have we got, but the arse end of the weather?
Where we work in horizontal rain, and shiver in the cold...
You've got nowt. We've got nowt else [10].*

Поетичною відповіддю на цитовану пісню можна визнати 17-ту доріжку “Show Some Respect”. Історію створення нового корабля, покладену на музику з «хвацьким» хорейчним ритмом, який помалу прискорюється – як і належить обрядовому танцю після завершення робіт, – прикрашають оригінальні римові сплетіння:

*Pick up your tools, we're not fools to be treated lightly,
We'll weld our souls to the bulkheads, secure them tightly,
We'll use the skills and the crafts that our fathers taught us,
We work with pride, not as slaves, no one ever bought us...
And as the dance gets faster, we'll build a double master,
No vessel will outlast her, no other ship gets past her,
We'll quit this quay,
And we'll cast this net of souls upon the sea [10].*

Саме таку мову можна визнати виявом заслуженої гордості будівничих («ми не раби, ніхто нас не купував»). Гордості і за проведену важку роботу (незважаючи на втому та непогоду, «ми танцюємо дедалі швидше»); і за створений урешті-решт корабель, на якому мають вийти у плавання нащадки євангельських «ловців душ».

В обох піснях виразно постає образ адресата, а для його показу письменникові потрібно виявити неабиякий рівень майстерності. Такий образ є конгломератом іпостасей реципієнта, він з'являється на самому початку творення й надалі постійно втримується у пам'яті. Образ не реального, а уявного адресата, відомий як «імплицитний читач», виявляється в піснях Стінга із «Останнього корабля», насичених питальними конструкціями. Наприклад, вище згадана “What Have We Got”, а також “It's Not the Same Moon” («Не той самий місяць»):

*Did you ever hear the theory of the universe?
Where every time you make a choice,
A brand new planet gets created?
Did you ever hear that theory?
Does it carry any sense?
That a choice can split the world in two,
Or is it all just too immense for you? [10]*

Англійські питальні речення, хоча інтонаційно не настільки очевидні у музичному оформленні, однак вирізняються за порядком слів, і цього достатньо, щоб сприймати їх як привід для роздумів. Оповідач апелює до наукового досвіду читача (слухача), ділячись із ним власною «теорією походження Всесвіту», згідно з якою «щоразу, коли ви робите вибір, з'являється зовсім нова планета». Цим утверджується ідея: до кожного рішення треба підходити виважено, і від самої людини залежить правильність або неправильність вибору (а отже, життя або загибель створеної її вольовим зусиллям планети).

«Не той самий місяць у небі», іншими словами – кожен бачить його по-своєму. Цей і наступний вислови можна кваліфікувати як авторські ідіоми Стінга, навіть афоризми: «І сузір'я різні, відмінні від описаних у книгах». У цих рядках – алюзія до теоретика рецептивної естетики В. Ізера: «У тих самих зірках одні бачать образ плуга, інші – воза».

Можна згадати пісню ще 1996 року “I'm So Happy I Can't Stop Crying” із альбому “Mercury Falling”, у якій сюжетний концепт збирання зірок у подарунок як малюкам, так і колишній дружині та суперникові героя (названому лише займенником-апелативом “he”) дозволяє припустити елемент прощення, важливий у світогляді співака, а отже – і сповідальність як жанрово-визначальну домінуючу лірики Стінга, що підпорядковує собі інші гатунки його пісень.

Ідіоматичного значення, спільного з українським «дістати зірку з неба» як вимогою або спробою виконати нездійсненне бажання, образи небесних світил набувають в одній із ліричних перлин Стінга, яка ще до виходу повного видання «Корабля...» мала на англійському радіо успіх як сингл, – “Practical Arrangement” (цю назву у цьому контексті можна перекласти як «Порозуміння»). До честі ліричного героя слід зауважити, що саме «місяця з неба» він і не просить, аби здобути прихильність коханої: “Am I asking for the moon?... I'm not asking for the moon, / I have always been a realist” [10].

Як зауважують літературознавці, сповідь є основною формою побутування тексту. Сповідь письменника перед Богом має бути співзвучною сповіді перед самим собою [4, с. 223]. Конфесійну інтенцію у поезії Стінга упродовж всього творчого шляху зумовлює потреба ліричного оповідача звірити свої думки та переживання як не іншій людині, то бодай Богові, у тому числі постатям божества, проявленим у довір'ї.

Сучасні літературознавці установили закономірність прояву сповідального слова у культурі, передусім у поезії: сповідь як звернення до Бога; сповідь як звернення до самого себе; сповідь як звернення до себе-іншого; сповідь як звернення до іншого; сповідь як форма художнього (естетичного) самовираження [4, с. 223].

Повільне прочитання пісенного тексту дозволило говорити, що все вищезазначене інтонаційне розмаїття виявлено у вірші “Practical Arrangement”. Уже в перших рядках, за семантикою – риторичних запитаннях, виявляється тональність сповіді:

*Am I asking for the moon?
Is it really so implausible?
That you and I could soon
Come to some kind of arrangement?*

Надалі стає очевидним, що ліричний герой звертається до самотньої жінки, пропонуючи: «Стану батьком твоєму синові та плечем, на яке ти можеш спертися». Відтак закономірна поява цілого архетипного комплексу, у якому змістовим концентром є Дім:

*With one roof above our heads
A warm house to return to
You wouldn't have to cook for me
You wouldn't have to learn to... [10]*

На відміну від багатьох «героїв-коханців», ліричний оповідач Стінга чесно зізнається, що він – реаліст і завжди таким був, він не просить «місяця з неба», не обіцяє «золотих гір», не виявляє поспіху, ладен почекаати, доки співрозмовниця «навчиться любити його». Тому з тексту пісні видно, що це не просто оспівдання в коханні, а ціла лірична сповідь, якій важко не повірити.

Водночас мотив «дістання зірок із неба» іманентний і іншому жанрові – **казці**. Казка завжди має усталену структуру й композицію, стандартний зачин та закінчення, полярне протиставлення груп персонажів. У ній відсутні розлогі описи природи чи побуту, натомість складний, заплутаний, практично детективний сюжет побудовано на основі пригод та випробувань головного героя. Ці ознаки є атрибутивними і для фольклорної, і для літературної казки [1, с. 278].

Остання, зокрема й у доробку Стінга, включає твори різного обсягу, сюжетного спрямування, різного версифікаційного гатунку – від переважання одного розміру до складних поліметричних структур. Разом із музичним супроводом сюжетна картина в такій казці постає яскравою, зримою, а головне – динамічною та переконливою.

Гумористично-сатиричними інтонаціями позначена казкова оповідь у пісні “Sky Hooks and the Tartan Paint” із аналізованого альбому. Її сюжет дуже нагадує традиційне для слов'янського фольклору «*піді туди, не знаю куди – принеси те, не знаю що*». Тому українською назву пісні доцільно передати як «Дірки від бубликів і молоко пташине». Співає її не Стінг, а Браян Джонсон; таким чином, відчуження автора від оповідача є ще більш очевидним і дозволяє досягнути сатиричне наповнення тексту.

Наратор – хлопчик, який лише перший день працює на корабельній верфі, отримує «завдання» від свого хазяїна: принести «*оберемок небесних гаків, пакунок дірок від цвяхів та три бляшанки фарби-шотландки*». «Фарба-шотландка» (tartan paint) – різновид традиційного першоквітневого розіграшу у Великобританії: пофарбована у клітинку (як тканина-шотландка) звичайна порожня бляшанка, куди, за задумом її творців, можна покласти все, що завгодно, а можна й не класти нічого. Коли ж хлопець озвучує завдання своїм співрозмовникам, хазяїнові, крамареві та мамі, то викликає у них різну реакцію – від гомеричного реготу до неймовірної люті, а от у слухачів – доброзичливий сміх і співчуття:

*“First off a brace of sky hooks and a packet of nail holes neat,
And then three cans of tartan paint, and that's me task complete”.*

*Me mother swipes me on the head and sends me on me way,
With a kick in the arse for me efforts, and such was my first day [10].*

*«Знайти: з жилетки рукави, від бубликів дірок,
Ще молока пташиного – це й був би мій урок».*

А мама враз – по шій лясь: «Нікчема, Боже збав!»

Отак-то я свій перший день на верфі працював...», переклад автора статті)

Характерними для оповіді в цій пісні є елементи розмовної мови. Ще Вільям Вордсворт власним досвідом закликав писати

мовою середніх та нижчих прошарків суспільства, «яку пристосовано до цілей поетичної насолоди» [8, с. 200]. Елементи розмовної мови характерні для багатьох альбомів Стінга, але, напевно, найбагатшим на них є саме “The Last Ship”: його поезика включає діалоги, риторичні звертання, архаїчні словоформи, притаманні просторічному стилеві скорочення, слова-жаргонізми, інколи й вульгарізми – вияви «гробіанського стилю» [5, с. 168], наприклад у пісні “Hadaway”:

*I once had a girl down in Tenerife,
A passionate courtship albeit brief,
But what happened next, it just beggared belief,
If I tell ye, ye'll be sober.*

*The second night in she claims she's with child,
Afore yesterday night she'd been pure, undefiled,
I must be the father, court papers she'd filed,
So what did I tell her me rovers? [10]*

Ще одним, уже не «казковим», а радше нарисовим прикладом такого тексту у Стінга є “The Night the Pugilist Learned how to Dance” («Танцювати навчився боксер»). Оповідач – професійний боксер, якому набридло вічно роз'юшений ніс, насмішки однолітків над його синцями та «вухами-варениками» (cauliflower ears). Закохавшись у гарну дівчину, він надумав змінити ремесло на більш витончене й навчитися бальних танців. Задля цього персонаж не цурається навіть «вальсувати з мітлою», подібно до того, як у боксі практикується «бій із тінню»:

*So I swing to the left, I swing to the right,
Keep me eyes on me partner, like I would in a fight,
I just keep to the rhythm and follow the beat,
The important thing's never to look at yr feet,
But a miracle's happened, and your mind's in a trance,
They're all laughing and cheering and looking askance,
On the night that the pugilist finally learned how to dance [10].*

На створення переконливого образу працюють мовні засоби:

*It's a **three-minute round** and you're back in yr corner,
You're **licking yr wounds** just like little **Jack Horner**,
Don't let your **guard** down try a **jab with your right**,
Or you're **losing on points** by the end of the night,
Then a miracle happens, and **everyone's screaming**,
You're **pinching yourself** just in case you're still dreaming,
You've taken the initiative, you've taken your chance,
It's the night when this pugilist finally learned how to dance [10].*

Тут із точки зору форми важливим аспектом є міцна прив'язка до моменту мовлення, оприявлена через уживання дієслів у часовій парадигмі Present Progressive (у цитаті їх виділено підкресленням), а щодо змісту – розуміння специфіки боксерського двобою через осмислення фахових термінів та ідіом (у цитаті їх виділено напівжирним шрифтом).

Окрім особливостей мовного оформлення, важливо наголосити й на специфічній **просодії** альбому. Строфіка пісень Стінга, написаних до 2013 року, часто зумовлює сталі принципи римування – переважно парне або перехресне. Задля посилення епічних інтонацій в «Останньому кораблі», окрім традиційних парних, автор створює секвенції вищого гатунку – **потрійні**:

*But a miracle's happened, and your mind's in a trance,
They're all laughing and cheering and looking askance,
On the night that the pugilist finally learned how to dance,*

четверні:

*We may not drive Rolls Royces, we're hardly spoilt for choices,
If we're to pay invoices, we'll need to raise our voices...* ("Show Some Respect")

і навіть п'ятірні, причому глибокі:

*We'll be the first to arrive saw these signs in the east,
Like that strange moving finger at Balthazar's Feast,
Where they asked the advice of some wandering priest,
And the sad ghosts of men whom they'd thought long deceased,
And whatever got said, they'd be counted at least,
When the last ship sails* ("The Last Ship").

Аби уникнути ефекту асоціації точних римових пар і окреслених ними ситуацій, співак удається до рим **неточних**, не частотних в англійській поезії й тому досить непересічних і сміливих. У текстах із альбому "The Last Ship" таких рим, вочевидь, найбільше, якщо зважити на «оперне» начало: *told – Souls; morning – soaring; melts – else; vision – mission; health – else; baggage – carriage; nothing – coffin; distance – instance; slowly – lonely*. Іноді трапляються рими екзотичні: *Onassis – classes*, східні редифи *before us – ignore us; taught us – bought us; between us – had been us*, внутрішні: "Nineteen thousand tons of steel they used to shape the mighty keel..." [10]

Інтерес щодо не лише просодичного, а й **інтертекстуального** наповнення викликає 8-ма пісня "Ballad of the Great Eastern". Це оригінальне оброблення *легенди про корабель-привид*. Як твердять знавці морського фольклору, навіть за повного штилю цей корабель мчить на всіх вітрилах; зустріч із ним смертельно небезпечна. Одна з версій сюжету легенди говорить: капітан «Летючого Голландця» Ван дер Страатен побився об заклад із дияволом, що дійде на своєму судні з Європи до Вест-Індії за три місяці; за те диявол перетворив вітрила корабля на некеровані залізні листи.

Звуки заліза відлунюють у фонічному оформленні балади Стінга. Згідно з її сюжетом, інженер Ісамбард Брунел, кораблебудівник, як і Ван дер Страатен (за іншими даними – також мостобудівник), задля спорудження найбільшого у світі судна та підкорення морської стихії вкладає угоду з дияволом:

In 18 hundred and 59, the engineer Brunel,

*Would build the greatest ship afloat,
and rule the ocean's swell.*

*Nineteen thousand tons of steel
they used to shape the mighty keel,
Forged inside the smelter*

where they made the gates of Hell...

And the name upon the contract, Isambard Brunel [10].

(Вже півтора століття минає, як інженер Брунел

Насміє пустити в океан найбільший корабель.

Та тонни сталі взять звідкіль,

щоб був міцнішим моцний кіль?

Її наплавили майстри з некегельних підземель,

Ім'я на договорі – Ісамбард Брунел (переклад автора статті).

Алітераційний вірш, характерний для давньоверхньонімецької, скандинавської [3, с. 240], а також англійської поетичної традиції, знайшов належне місце у структурі сучасного пісенного тексту. Чимало подібних звукових асоціацій спостерігається в подальшій оповіді. Майже фізично відчутна картина, яка, окрім багатого сенсорики, твориться й завдяки довгим ямбічним рядам, помежованим затаками, скороченнями та внутрішніми римами, які й посилюють відчуття тривоги не лише оповідача, а й персонажів:

*An explosion on the lower deck, would take the souls of five,
With a growing superstition mong the sailors still alive.
The captain and his boy are lost while rowing to the shore,
The crew will threaten mutiny and say they'll work no more,
They began to say the ship was cursed, they hadn't even seen
the worst,*

They'd signed on able-bodied men, but they wouldn't sail to Hell...

When the name upon the manifest is Isambard Brunel [10].

Не випадково найчастотнішою римовою парою до прізвиська кораблебудівника "Brunel" є слово "Hell" – «пекло». Поряд із ним уживається також і анаграма – відмінне на один голосний звук "Hull" (трюм) як його, тобто пекла, символічного синоніма. Корабель-привид (за словами Стінга – «монстр») плавав по відкритому морю без стерничого впродовж 14 років; знайдений по тому у запечатаному трюмі людський череп – архетипний атрибут для ворожіння – вивершується у символ містичного «щось», непідвладного й ворожого людському розумові, здатного читувати думки та набувати тієї форми, якої йому надають очевидці. Тому можна говорити й про те, що в цій пісні найбільший у світі корабель – символічний аналог не лише «Летючого Голландця», а й ще не збудованого «Титаніка»:

In 18 hundred and 59, the engineer Brunel,

Would build the greatest ship afloat, and rule the mighty swell.

The final shift was over, and the breakers' hammers fell,

And the name upon the manifest, the contract signed in Hell,

Was the same as on the draftsman's chart... one Isambard Brunel [10].

Згідно з концепцією Юнга, «знайомого давно поета інколи наче несподівано відкриваєш заново. Це відбувається тоді, коли наша свідомість у своєму розвитку підноситься на новий рівень, з якого раптом починаємо чути у відомих рядках щось нове. А воно все було закладено у творі спочатку, залишаючись таємним символом, що його ми можемо розгадати лише в ході оновлення духу часу» [7, с. 81]. Тим ширшими є засновки та перспективи роботи науковця, тим більшою є його радість від «упізнання» вчитаних у пісенній ліриці Стінга мотивів і сюжетів світової літератури та водночас виявлення їхніх нових формозмістових конотацій.

Висновки. Тотемістичне світовідчуття, яке передбачає погляд на людину та природу як одне ціле, перебуває в стані постійного розвитку, набуваючи на різних культурних етапах нових, якісно відмінних форм, але які поєднує «творче користування символами», зокрема образами чотирьох першооснов, передусім – води.

Уведення мариністичної символіки в канву «пост-неоромантичного» вірша, передусім пісенного, визначається як спроба акцентувати розвиток загальнокультурного символу в літературах різних епох і країн, вивести його із зацікавленості авторів у відтворенні прадавньої світоглядної картини, де чільними постають образи природи – предковичні архетипи Батьківства і Материнства.

Тому основними виявами унікальності поезії Стінга, явленими в альбомі «Останній корабель», є переосмислення класичних і фольклорних архітворів, передусім на «морську» тематику. У контексті синтезу лірики з музикою поет створив низку специфічних жанрово-стильових модифікацій (новела – "And Yet", міф – "Language of Birds", казка – "Sky Hooks and the Tartan Paint", нарис – "The Night the Pugilist Learned How

to Dance”, діалог – “So to Speak”, сповідь – “Practical Arrangement”, науковий трактат – “It’s Not the Same Moon” тощо), вжив особливі принципи просодії (авторські гатунки строф, характерні способи римування, передусім багатокomпонентні римові секвенції), художнього мовлення (застосування мови як високого, так і низького стилів).

Поетичний доробок Стінга упродовж останніх семи років поповнився новим архітвором, який недостатньо лише прослухати для найбільш адекватного його сприйняття. Реципієнтові варто уважно вчитатися в кожне слово (хоч би воно й належало до масивів пасивної лексики – архаїзмів, поетизмів, термінів, професіоналізмів, просторічних слів), аби відкрити для себе внутрішній світ поета-пісняра, його персонажів та стати їхнім співрозмовником. З надією, що «Останній корабель» буде не останнім альбомом Стінга, і що коли-небудь його автор завітає не лише до Києва, а й до Одеси.

Література:

1. Науменко Н.В. Серпантинні дороги поезії: природа та тенденції розвитку українського верлібру : монографія. Київ : Видавництво «Сталь», 2010. 518 с.
2. Ніколенко О.М. Поети французького символізму: Бодлер. Верлен. Рембо. Харків : Ранок, 2003. 144 с.
3. Семенюк Г.Ф., Гуляк А.Б., Науменко Н.В. Літературна майстерність письменника : підручник. 2-ге вид., доп. Київ : Видавництво «Сталь», 2015. 405 с.
4. Уваров М. Архитектоника исповедального слова. Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. 245 с.
5. Шалагінов Б.Б. Зарубіжна література: від античності до XIX сторіччя: історико-естетичний нарис. Київ : Видавн. дім «Академія», 2004. 360 с.
6. Шейнина Е.Я. Энциклопедия символов. Харьков : Торсинг, 2002. 591 с.
7. Юнг К.-Г. Дух в человеке, искусстве и литературе / научн. ред. перевода В.А. Поликарпов. Минск : Харвест, 2003. 384 с.
8. Bate, J. Wordsworth and the Naming of Places. *Essays in Criticism*. July 1989. Vol. XXXIX. № 3. P. 196–216.
9. Gable C. The Words and Music of Sting. London : Greenwood Publishing Group, 2009, 170 p.

10. Sting (Sumner G.M.). The Last Ship. URL: www.sting.com/discography.albums.

Naumenko N. The great voyage of “The Last Ship”: formal and sensual characteristics in the 2013 album of Sting

Summary. The article is based on the lyrics from Sting’s “The Last Ship” (2013). It represents the analysis of the generic and stylistic features in the separate texts so as to confirm this album a modification of a rock opera (in fact, such a musical was performed on Broadway in 2013 and 2014 seasons). The correlation between generic elements in the song, regardless its stylistic dominants, topics and problems, allowed the author of the article to define it as the special esthetic space for searches in the field of poetic shape and sense, and for the new interpretations of traditional imagery.

All of these vectors were surveyed in Sting’s album. There was shown that the archetypal motifs (first of all, the ship as the symbolic analogue for the Temple) and their interpretations within the poetic worldview of Sting, the citizen of Newcastle upon Tyne, play the significant part in the creation of the chronotopos of the port town and the related image-symbolic conceptual sphere. The author generalized about the specific interactions between poetic phonics, lexica, stylistics, and syntax in affirmation of unique song imagery; confirmed each of the lyrics analyzed as both the separate narrative work and the component of the greater esthetic integrity, which synthesizes lyric, epic, dramatic, folklore, satiric, humoristic, and publicist genre elements to show the unpredictable turns in generics and narrations in the album.

Due to interpretations of the lyrics from the viewpoint of genre and correlations of their prosodic features with the movement of the poet’s thought, the author of this article comes to the conclusion that the main displays of Sting’s uniqueness shown in “The Last Ship” are the creative remakes of classical and folklore artifacts (particularly those of marine plots) within the synthesis of words and music, and establishing the new generic and stylistic modifications, principles of prosody and poetic speech, intertextual and intermedial paradigms.

Key words: song, poetry, works by Sting, genre, image, character, motif of a ship.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

*Дроздовський Д. І.,
кандидат філологічних наук,
науковий співробітник
Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка
Національної академії наук України*

ДИСКУРС ГЛОБАЛІЗМУ В БРИТАНСЬКОМУ ПОСТПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ РОМАНІ

Анотація. У статті проаналізовано особливості глобалізму та планетарного мислення (образ «громадянина світу»), представлені в британському постпостмодерністському романі. Розкрито специфіку репрезентації та розвитку в новому культурно-історичному періоді таких ключових для постмодернізму концептів, як фронтірність і фрагмент. Сформульовано нові, порівняно з постмодернізмом, антропологічні підходи щодо зображення людини та її зв'язків із довкіллям, наголошено на енвайронменталістських настановах постпостмодерністського роману у Великій Британії. На матеріалі роману «Хмарний атлас» Д. Мітчелла досліджено стратегії конструювання універсального художнього простору, який не має географічних, національних, расових і часових маркерів. Визначено принципи символічного представлення хронотопу, що відповідає авторським настановам на конструювання наднаціонального простору в широкій динаміці змін історичних процесів. Наголошено на мотиві відповідальності персонажів за власні вчинки, кожен з яких може мати непередбачувані наслідки. Звернено увагу на реактуалізацію в дискурсі британського постпостмодерністського роману філософських (антропологічних) ідей І. Канта в аспекті складності пізнання іншого та розуміння незмінності природи на відміну від світу людини. Окреслено жанрову природу британського постпостмодерністського роману як особливого літературного явища, в якому відбувається взаємодія між фактологічною основою та інтерпретаційними настановами авторів, реалізованими у площині альтернативної історії (дійсність зображено в режимі «якби», як у романі «Вовча зала» Г. Ментел). Визначено комплекс ключових проблемно-тематичних вузлів і світоглядних пропозицій, властивих сучасному роману Великої Британії (непрогнозованість майбутнього, неминучість зіткнення людини й ідеології та дискурсів влади, формування економічної системи як системи контролю більшості меншістю та ін.), які актуалізують ансамбль морально-етичних питань, розв'язання яких можливе з позиції глобалістського сприйняття дійсності як цілісного явища, розгорнутого в часі й просторі.

Ключові слова: постпостмодернізм, постмодернізм, глобалізм, громадянин світу, сучасний британський роман, екологічна свідомість.

Постановка проблеми. Окреслення філософської, жанрової та наративної природи постпостмодерністських текстів (зокрема романів) неможливе без аналізу попередніх культурно-історичних періодів – зокрема модернізму й постмодернізму – як субстрату, на якому стало можливим формування постпостмодернізму. Так, мультикультуралізм трансформується у транскультуралізм (ідеться не просто про диспозицію *Інших*

як представників певної соціокультурної спільноти, а й трансферність знань, досвіду, уявлень про світ, релігійних вірувань в одному, новосформованому просторі, наприклад, Лондона чи інших географічних і топографічних локусів); фрагмент стає чинником гетерогенності постпостмодерністського роману в аспекті репрезентації хронотопу, проте сукупність усіх фрагментів (наративних історій) визначає можливість телеології «вищого ґатунку»: уявлення про «вищий детермінізм» впливає на перебіг подій, які з точки зору окремого часу видаються випадковими, проте з ширшої часової дистанції постають частинами загального плану та ін. Зрештою, ідея фронтірності в постпостмодерністському романі підкреслює не стільки іманентно властивий цьому поняттю концепт «межі», скільки саме перехід задля пошуку «вищого смислу буття», нових сенсів, пізнання яких є неможливим у фізичній реальності персонажів. Зазначені риси в загальному плані визначають траєкторію змін, притаманних британському постпостмодерністському роману, зокрема творам Д. Мітчелла, С. Вотерс, А. Форни та А. Ворнера та ін., детермінуючи розгортання в постпостмодернізмі дискурсу глобалізму. Під цим поняттям розуміємо світоглядну настанову авторів на формування нового типу світогляду персонажа, який є громадянином світу. Ідеться про окреслення проблемних копуляцій між природою й людиною в аспекті негативних наслідків технологічних змін, нерозуміння сутності природних процесів та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У постпостмодерністському романі Великої Британії актуалізовано проблематику, що вперше у площині філософських пропозицій була представлена в німецькій класичній філософській парадигмі, зокрема у трактатах І. Канта. Так, на думку І. Козловського, «кантівська позиція передбачала вивчення людини як частини природи і цим аспектом він успішно займався у своєму курсі з фізичної географії, де, як відомо, є цілий розділ, присвячений фізичній антропології» [2, с. 70]. Дослідник антропологічних підходів І. Канта наголошує на тому, що «Кант навіть вважав, що пізнання інших є справою значно складнішою, ніж самопізнання» [2, с. 77]. Дослідник цитує слова Канта, що людина має справу «ще з більшими труднощами, коли намагається скласти уявлення про інших, з ким спілкується» (цитовано за статтю І. Козловського, в якій маємо відсилання до праці Kant I. Anthropologie in pragmatischer Hinsicht (Kant: AA VII, с. 121)). Згаданий аспект проблематичного пізнання Іншого належить до ключових із-поміж проблем і мотивів, репрезентованих у постпостмодерністському романі Великої Британії. У «Хмарному атласі» Д. Мітчелла віднайдені листи та щоденники дають змогу здійснити пізнання інших людей, чий життя

віддалені в часі від персонажів, яким трапляються артефакти з минулого. Наголошено на тому, що маємо дві інтерпретаційні моделі людського життя: офіційна та неофіційна. Листи й щоденники розкривають саме другу лінію, виявляючи складність розуміння Іншого. «Кант зазначав, що обставини людського існування можуть змінюватися – під тиском зовнішніх чинників або внаслідок авантюристичних життєвих колізій, що їх людина створила сама своїми вчинками, або коли її зненацька захоплює вир подій. Але чи змінює це загальний контекст пізнання себе та інших? Кантівська відповідь – ні. У разі участі людини в різних колізіях, пригодах, коли їй здається, що вона змінила і контролює нові життєві обставини, що саме їй вдалося стати творцем свого майбутнього, вона знову стикається з тією самою проблемою – неможливістю передбачити наслідки своєї активності, спрогнозувати перебіг подій, ініціатором яких була саме вона» [2, с. 77].

Наведені міркування визначають епістемологічне ядро роману «Хмарний атлас», в якому наголошено на тому, що кожен вчинок персонажів може мати наслідки, спрогнозувати які неможливо, принаймні якщо виходити з позиції часу тут-і-тепер. Накрапляння на листи Фробішера чи щоденник Адама Юінга видається випадковістю, яка, проте, змінює життєві долі персонажів. Розслідування Луїзи Рей, зрештою, й спрямоване на те, що унеможливити негативні для природи наслідки діяльності компанії в Каліфорнії, проте її прагнення дошукатися правди є елементом у загальній лінії правдошукацтва й правдоборства, представлений у романі як чинник руйнування політики творення симулякрів, за якими сховано принципи тотального контролю й влади над людством. У такому разі кантіанські погляди на антропологію особливо актуальні нині в контексті вивчення філософських питань, порушених у річищі британського постпостмодерністського роману.

Важливим у цьому разі є ще один аспект кантівського вчення, на який звертає увагу В. Козловський: «Кант формулює основну ідею прагматично зорієнтованої антропології таким чином: «Вивчення людини як громадянина світу» (тут цитовано Kant I. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* / Kant: AA VII, с. 119 – Д.Д.). У цьому контексті він протиставляє егоїстичне і космополітичне ставлення людини до світу (тут цитовано Kant I. *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* / Kant: AA VII, с. 119 – Д.Д.). Варто зазначити, що у своїй антропології він тлумачить егоїзм не як хибну і вкрай обмежену позицію, якої людина має позбутися, а як певний персональний кут зору на світ, без якого вона не здатна піднятися на інший щабель розуміння себе й світу – космополітичний» [2, с. 77]. Концепт «громадянин світу» актуалізований у статті «David Mitchell: Global Novelist of the Twenty-First Century» Б. Фінні у виданні «The contemporary British novel since 2000». Множинність географічних просторів, задіяних у романі, належність персонажів до оазних етносів і рас – усе це прагне створити ідентичність громадянина світу як ідентичність майбутнього, без якого неможливо сформувати нового ставлення людини до наслідків своєї діяльності, що можуть призводити до катастроф у різних частинах планети.

У нещодавно опублікованій монографії «Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронт-тир) української дослідниці зазначених періодів І. Кропивко представлено розгляд постмодернізму й модернізму в аспекті виявлення відмінностей між двома напрямками (які водночас

доцільно визнати й періодами) в історії літератур. Такий аналіз представлено, зокрема, в четвертому розділі «Фрагментарність постмодерної прози».

Окремі положення, які висуває дослідниця, підсумовують численні дискусії про різні постмодернізми (що цілком справедливо), виявляючи епістемологічну сутність цього явища. Так, І. Кропивко має рацію, зауважуючи, що «нонселєктивність як урівноваження в правах різних компонентів», «об'єднання їх у межах літературної гри (літературне поле як карнавальний майдан), «створення ситуації карнавального надлишку як елементу святковості (помноження значень, амбівалентність смислу» [3, с. 359]. Крім того, важливим є теоретичне узагальнення про те, що «виявом карнавального підходу до фрагменту як концепту стало постструктуралістське розуміння світу як такого, що складається не з фактів і явищ, придатних для причинно-наслідкового осмислення, а зі знаків-фрагментів, що відсилають до інших знаків» [3, с. 359]. Напевно, в цьому пасажі правильним було б уживання «причиново-наслідкового мислення», оскільки слово «причинне» в українській мові має інше тлумачення. Водночас наведена думка важлива, бо в ній схарактеризовано ті аспекти відмінностей постмодернізму від модернізму, що реактуалізовані уже в постмодернізмі. Персонажі британських постпостмодерністських романів виявляють причиново-наслідкові закономірності в навколишній дійсності. Це вдається або тому, що персонажі мають особливий фак, який допомагає глибшому сприйняттю зовнішніх процесів у поведінці людини (Генрі в «Суботі» І. Мак'юена), або ж є носіями специфічного типу мислення (Кристофер має синдром Аспергера в «Дивному випадку з собакою вночі» М. Геддона), або ж наділені особливою аналітичністю сприйняття й підмічають нюанси в поведінці інших (Джон в «Угамуйте мене» М.Дж. Гайленд), або ж сам оповідач схильний до символічно-алегоричного сприйняття художньої дійсності, різні фрагменти якої є випадковими лише на власному часовому відрізьку, проте з більшої часової дистанції та перспективи вони визначають загальну лінію розвитку цивілізацію й людського духу, причому останнє поняття варто розуміти в гегельвському сенсі («Хмарний атлас» Д. Мітчелла). У статті «Aminatta Foma: Truth, Trauma, Memory» в теоретичній британській праці «The Contemporary British Novel Since 2000» (Единбург, 2017). Автори статті зауважують, що третій роман британської письменниці «The Hired Man» («Позичений чоловік», 2013) репрезентує історію, базовану на реальному досвіді авторки (ідеться про події на Балканах) [6, с. 199], а також «проблемні історії знедолених регіонів Африки та Європи» [6, с. 199]. Автор створює історичні романи, в яких «минуле живе в сьогоденні, впливаючи на сприйняття простору і часу» [6, с. 200]. У романі «Ancestor Stone» («Каміння прашурів», 2006) ідеться про репрезентацію історій, які «фіксує Ебі» [6, с. 202]. Не можна повністю «покладатися на них <...>», але вони містять невикривлену правду, в якій вона (Ебі – Д.Д.) знаходить затишок» [6, с. 202]. Постпостмодерністські наративи містять різні погляди на ту саму подію, містять вигадку й факти, яким можна довіряти або не довіряти, вони розвивають постмодерністську тенденцію, пов'язану з множенням правди, проте це не заперечує прагнення персонажів через біль і страждання дійти справжньої сутності речей. Зазначена стратегія представлена у творах І. Мак'юена, А. Ворнера, Д. Мітчелла, А. Форми та інших сучасних британських письменників і письменниць.

Мета статті – схарактеризувати глобалізм як чинник постпостмодерністського художнього світу, важливий проблемно-тематичний комплекс сучасних британських романів, виявивши світоглядно-філософську природу цього явища.

Виклад основного матеріалу. Однією зі стратегій, яку обирають британські автори романів, написаних після 2000 р., є зображення універсального художнього простору, який не має конкретної часової або географічної детермінації. У такому разі доцільно окреслити стратегію міфологізації й символізації в конструюванні хронотопу сучасних британських романів, написання яких припадає на період постпостмодернізму. Зазначена тенденція властива авторам, які, на думку британських теоретиків літератури, визначають магістральну лінію постпостмодерністського роману Великої Британії, зокрема це представлено в компендіумі «The contemporary British novel since 2000» [6]. Універсалізація часу й простору досягається або створенням такого середовища, яке складно ідентифікувати або співвіднести з певним реальним географічним простором, як у романі «Morvern Callar» (1995) А. Ворнера, або ж ідеться про зображення життєвих колізій персонажів на широкому історичному тлі (тобто в лінії діахронічного розвитку цивілізації) та в різних регіонах планети (США, Європа, Азія), як у романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла. А. Раєч у статті «Alan Warner: Timeless Reality» зауважує, що роман «Morvern Callar» починається описом шотландського західного узбережного порту й залізниці в Обані, проте місто, ландшафти навколо нього і його загальний етос впізнавані не одразу. Замість того, щоб наслідувати документальний реалізм, А. Ворнер насичує свій роман покликаннями до теперішнього часу і простору у світі вигаданих безчасових ідентичностей і відносин» [6, с. 88].

У будь-якому разі однією з рис британського постпостмодерністського роману є «планетарність» зображення, універсалізм і глобалізм. Останнє поняття представлено в зазначеному Единбурзькому компендіумі. Під глобалізмом розуміємо зображення проблем, властивих представникам різних географічних регіонів і етносів, як у Д. Мітчелла. Крім того, ще однією важливою рисою універсалізму є намагання авторів символізувати описувані проблеми, причому символізація досягається шляхом уведення до роману мотивів, пов'язаних із надприродною дійсністю. Ідеться або про зображення феноменів, які не вписуються в межі фізичних параметрів і є тими об'єктами, що, долаючи час і простір, виконують функцію збереження пам'яті про сутність людського, тобто про те прекрасне, що визначає ціннісний вимір персонажів (секстет «Хмарний атлас» в однойменному романі), або про безпосереднє втручання надприродних сил у життя, причому доцільно говорити як про справді надприродне, так і удавано надприродне, що постає результатом пережитих травм і є наслідком травмування психіки персонажів, як у романі «Маленький незнайомиць» С. Вотерс. Ідеться не конкретно про привидів і полтергейст, а про специфічну інтерпретацію дійсності, коли персонажі вірять, що дивні події стаються внаслідок втручання вищих потойбічних сил, а не є маніпуляцією когось із тих, хто належить до світу живих. Травми психіки й детермінують відчуття «неодновимірності» в реальності, що оточує персонажів. Така неодномірність часто є результатом свідомого маніпулювання кимось з оточення, проте загалом персонажам постпостмодерністських британських романів властива символізація дійсності та шукання в царині сенсів, які перебувають за межею фізичної дійсності.

Лише таке уявлення про надприродну телеологію життя позбавляє персонажів відчуття приреченості, а їх вчинки набувають значущості з огляду на широку часову перспективу. Те, що є випадковим у конкретно взятому часовому відрізку, набуває сенсу з ширшої перспективи, зміцнюючи персонажів у тому, що життя підпорядковане «вищому розуму» й не є серією випадкових учинків та подій.

Глобалізм, репрезентований мотивом протистояння інститутів влади волі окремих індивідів у «Хмарному атласі», суголосний романам, відділеним від Великої Британії літературних регіонів. Так, у романі «Уся кров» (1964 р.) перуанського письменника Хосе Марії Аргедаса. Важливо, що уже в романах латиноамериканських письменників др. пол. XX ст. набуває значущості мотив збереження власного коріння у зв'язку з новим видом колоніалізму, здійсненого транснаціональними компаніями. Як зауважує І. Оржицький, «Уся кров» – «це перший справді епічний твір у перуанській літературі. При збереженні основних опозицій (індіанці – білі, С'єрра – Коста) в ньому з'являється й нове, глобальне протистояння: Перу – імперіалізм. Подієву основу роману становлять стремління транснаціональної компанії приборати до рук шахти в С'єррі та спроби протистояти цьому патріотично настроєного промисловця Ферміна Арагона. І тут письменник розгортає свою основну тезу: в сучасному світі його батьківщина може вистояти, коли буде спиратися на автохтонну морально-духовну основу» [4, с. 108]. Процес збереження основи цивілізації набуває ключового звучання в «Хмарному атласі», де йдеться про формування таких інститутів влади, які нагадують транснаціональні корпорації, принаймні в аспекті утвердження власної влади. Мультикультуралістський дискурс, що припав на кінець постмодернізму в британській літературі, в постпостмодернізмі заміщується новим типом антиколоніального зображення подій і ситуацій, пов'язаних із боротьбою окремих пасіонарних індивідуальностей проти дискурсу влади, орієнтованого на встановлення тотального контролю над особистістю. У процесі боротьби й виявляється можливість усвідомити «вищі сенси», тобто вийти на якісно інший рівень в осмисленні власного місця у світі, усвідомити важливість боротьби, яка має значення не лише для часу, в якому живуть персонажі (Луїза Рей чи Сонмі), а й для майбутнього. У цьому позначено ще один вияв глобалістського спрямування сучасних британських романів. Глобалізм передбачає мотив відповідальності за соціально-політичні, екологічні та інші процеси, які формуються тут-і-тепер кожним індивідом. Енвайронменталістський і антиконсюмеристський мотиви визначають ансамбль пересторог, репрезентований у постпостмодерністському романі Великої Британії.

Важливою категорією, що визначає епістемологію постпостмодернізму в британських романах, є категорія часу і простору. І. Кропивко зауважує: «Чинники постмодерністської фрагментарності в літературі вбачаємо у фрагментованій і фантазматичній природі постсучасного культурного світу, у відмінності концепцій часу і простору в модерні й постмодерні. У модерні домінує об'єктивний лінійний час, що фіксує зміни в просторі. Постмодерний час – постапокаліптичний, зупинений (кінець історії, за Ф. Фукуямою), існує як момент, ситуація тут-і-тепер. Людина, зміщена зі своєї упривілейованої позиції, перебуває в просторі без здатності піднятися над ним за допомогою часового дистанціювання. Простір осягається одномо-

ментно й суб'єктивно та розбитий на уламки-фрагменти, кожен з яких перебуває в межах погляду особи, що позиціонується як смислонадавчий центри виключно щодо себе» [3, с. 362–363]. Зазначена думка містить важливі теоретичні узагальнення, проте також і тези, з якими складно погодитися. Передусім викликає заперечення теза про «об'єктивний лінійний час» у модерні з огляду на твори Дж. Джойса, В. Вулф та інших європейських і американських авторів поч. ХХ століття, чия творчість репрезентує ключові аспекти світосприйняття людини Модерну. Саме в модерністських романах зазначених авторів ідеться про «ситуації тут-і-тепер», що позначають особливості модерністського художнього часопростору й світосприйняття загалом. Ситуація з Мадленкою в романі «У пошуках втраченого часу» М. Пруста – приклад наведеної тези, яка показує помилковість суджень І. Кропивко. Щодо тлумачення часу і простору в постмодернізмі, то твердження видається коректним і має свій розвиток у постпостмодерністському романі, в якому «погляд особи, в межах якого існує смислонадавчий центр відносно себе» (твердження І. Кропивко потребує тут стилістичного редагування, зокрема слова «виключно») стає важливим на загальній осі розвитку подій, що хоча і складаються з фрагментів, проте «смислонадавчі центри» в погляді кожного персонажа формують загальну телеологію оповіді. Під останнім поняттям маю на увазі, що історія розвитку цивілізації, наприклад, у романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла має смисл, «великий сенс», визначений усіма вчинками усіх персонажів. Долі усіх героїв роману, що складається з 6 фрагментованих наративів (фрагментація має місце і всередині цих 6 наративів), підпорядковані ідеї утвердження справжньої свободи й реальності, позбавленої імітат-дійсності, симулякрів, що в романі є чинником імплементації ідеології споживацтва й чинником контролю. І. Кропивко має рацію, зауважуючи, що «концептуальність фрагмента для постмодернізму пов'язана з розумінням постмодерну як епохи вичерпаності, коли все вже було сказано й письменникам залишається виключно повторювати й цитувати» [3, с. 361]. Проте постпостмодерністський фрагмент реалізує не стільки настанову на вичерпність, скільки нерозуміння цінності кожної історії, кожного «малого голосу», оскільки травми виникають під час осяння, яке персонажі переживають у момент зіткнення з дійсністю. Такий конфлікт детермінований відмінністю між ідеальними поглядами персонажів, що базуються на уявленнях про справедливість і добро, й тим, як функціонує світ, в якому наявні структури влади, що продукують ідеології для контролю меншістю більшої. І. Кропивко пише про гіпертрофію споживацтва як маркер постмодернізму, що справедливо і водночас представлено у вигляді проблемно-мотивного комплексу в сучасних (постпостмодерністських) британських романах.

Висновки. Світогляд постпостмодерністського персонажа орієнтований на врахування негативного досвіду минулого, усвідомлення неможливості достеменно прорахувати можливі наслідки учинків, складність пізнання іншого, що регламентує неможливість механізації світу у власному уявленні, а отже, це визначає спектр потенційних загроз для людства, носієм яких є кожен індивід. Постпостмодерністський роман у Великій

Британії після 2000 р. розвиває тенденції, властиві постмодернізму, зокрема в аспекті проблем мультикультуралізму, уявлення про фрагмент і фронтірність, водночас доповнюючи їх новими аспектами або ж концептуальними положеннями.

Література:

1. Бовсунівська Т.В. Теорія роману : навч. посібник. Київ : ВПЦ «Київський університет». 2017. 448 с.
2. Козловський В. Моделі реконструкції кантівської антропології. *Могілянські історико-філософські студії*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могілянська академія». 2008. С. 39–105.
3. Кропивко І. Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго. 2019. 524 с.
4. Оржицький І. Етно-національна й культурна своєрідність літературного процесу в країнах Андійського регіону (Перу, Болівія, Еквадор) у 20-х – 80-х роках ХХ століття. Харків : Майдан. 2016. 353 с.
5. Mitchell D. *Cloud Atlas*. London : Random House. 2004. 528 p.
6. *The contemporary British novel since 2000* / edited by James Acheson. Edinburgh : Edinburgh University Press. 2017. 214 p.

Drozdovskiy D. The discourse of globalism in the British post-postmodern novel

Summary. In the paper, the author has analyzed the features of globalism and planetary thinking (the image of the “citizen of the world”) constructed in the British post-postmodern novels. The specificity of representation and development in the new cultural and historical period of such key concepts for postmodernism as frontality and fragment have been discussed. New anthropological approaches to the image of a human being and connections with the environment have been formulated, compared to postmodernism. Taking into account D. Mitchell’s “Cloud Atlas”, I have explored the strategies for constructing a universal space that lacks geographical, national, racial, and temporal markers. The principles of symbolic representation of the chronotope corresponding to the author’s instructions for the construction of a supranational space in the wide dynamics of changes of historical processes are determined. It is emphasized the responsibility of the characters for their own actions, each of which can have unforeseen consequences. Attention is drawn to the actualization in the discourse of the British post-postmodern novel of philosophical (anthropological) ideas of I. Kant in the aspect of the complexity of understanding of the Other and discussing the immutability of nature unlike the human world. The genre essence of the British post-postmodern novel as a literary phenomenon, in which the interaction between the factual basis and the interpretative directions of the authors are exploited as the alternative history (the reality in the “if” mode), has been outlined. The unit of key thematic proposals inherent in the contemporary novel (unpredictable future, inevitable collision of human beings and ideology/discourses of power, formation of economic system as a system of control, etc.) have been identified. The findings actualize the ensembles of problems that can be solved from the standpoint of a global/globalist perception of reality as a holistic phenomenon unfolded in time and space.

Key words: post-postmodernism, postmodernism, globalism, citizen of the world, contemporary British novel, environmental consciousness.

*Чижевська А. О.,**аспірант кафедри світової літератури**Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка*

ПРОБЛЕМА ВИВЧЕННЯ ОПОВІДНОЇ ІНСТАНЦІЇ У КЛАСИЧНІЙ НАРАТОЛОГІЇ

Анотація. Наративна організація вважається науковцями однією з концептуально значущих сфер поетики художнього твору. Чисельний корпус досліджень зумовив створення значного потенціалу теоретичних ресурсів наратології та їх модифікацій у сфері інтерпретативних напрямів літературознавства. Сучасні науковці активно використовують термін «наратив» у своїх розвідках, пропонують нові сфери застосування та похідні дефініції. Вони розширюють межі значення поняття відповідно до завдань досліджень, що викликає ризик розмиття контурів зазначеного терміну. Для того, щоб конкретизувати зазначене поняття, слід звернутися до його витоків, простежити історію його виникнення та динаміку використання у діахронічній перспективі, що і є метою нашої статті.

Модус наративних досліджень походить з античності, з софістської риторики, в якій випадок, коли поет говорить сам, називався дієгезисом (*diegesis*), а той, в якому поет намагається створити ілюзію, що говорить не він, а інша особа, – мімезіс. Саме термін “*diegesis*” і його латинський переклад “*narratio*” став етимологічним попередником терміна «наратив».

Початком класичної наратології вважається період формування оповідної теорії на підґрунті німецького мово- та літературознавства (1910–1965 рр.), які досліджували критерії та ознаки наративності художнього твору у його комунікативній сфері. Німецькі науковці першими акцентували імпліцитну та експліцитну присутність у художньому творі чисельних «голосів», серед яких і голос посередника між автором і всім оповідним світом. Цей період представлений теоретичними розвідками К. Фрідеман та подальшим розвитком запропонованих нею концептів у дослідженнях У. Бута, Г. Мюллера, Е. Лемерта, К. Гамбургера, Ф. Штанцеля і в художній практиці інтерпретації роману (Г. Джеймеса, Е. Форстера, Р. Лаббок).

Наступний етап розвитку теорії повіствування (1965–1975/85 рр) знаменується введенням терміну «наратологія» (Цв. Тодоров, 1969 р.) з уточненням «структуралістська», оскільки як наука вона була сформована в царині структуралістських досліджень, представлених насамперед роботами Р. Барта, А. Греймаса, Ж. Женетта, Цв. Тодорова. Залишаючись у руслі античного моду- су розповіді / зображення, структуралістська наратологія акцентувала увагу на дослідженні площини автора художнього твору, на способах його оприлюднення в тексті, вводять поняття рівнів (Р. Барт, Ж. Женетт) або світів тексту (У. Еко, І. Пете)), які, нашаровуючись один на одного, формують оповідний простір художнього твору.

На подальших етапах розвитку наратології відбувалася прагматизація її теоретичних засад (М. Баль, Ж. Рімон Кенан, Д. Кон, С. Чатман, Дж. Принс та інші) та їхнє поширення на нелітературні сфери (кіно, історіографія, правова практика). Інтенсивне використання наратив-

них студій на міждисциплінарному рівні спричинило їх подальше інтерпретування, диференціювання і застосування у загальнокультурному масштабі та спонукало до переходу на інший рівень, а саме до «неокласичної» або «посткласичної» наратології.

Перспективними напрямками подальших студій є аналіз наративних структур у побудові художніх текстів різних жанрів, розробка системи оповідних інстанцій на різних рівнях комунікації та створення моделей їхнього маркування в тексті.

Ключові слова: наратив, наратор, оповідна інстанція, автор, наративні форми.

Постановка проблеми. Наративна організація тексту лишається у полі зору сучасних науковців як одна з концептуально значущих сфер поетики художнього твору. Чисельний корпус наратологічних досліджень, які активно проводяться уже понад століття, зумовив створення значного потенціалу теоретичних ресурсів наратології та їх множинних модифікацій в царині інтерпретативних напрямів мово- та літературознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, праці яких стали підґрунтям для концептуалізації наратології та виокремлення її в окрему сферу досліджень, були відомі західноєвропейські лінгвісти й філософи (Р. Барт, А.-Ж. Греймас, Ж. Женетт, Я. Лінтвельт, Дж. Принс, Ц. Тодоров, В. Фогель, С. Четмен, В. Шмід, В. Штанцель тощо). На сучасному етапі над теорією розповіді працюють такі зарубіжні науковці, як М. Бал, Д. Герман, М. Мартінець, А. Нюнінг, М.-Л. Р'ян, М. Шефель, М. Ян та інші. Серед українських дослідників, які активно продовжують і розвивають наратологічні студії у теоретичному та інтерпретаційному планах, слід назвати Л. Мацевко-Бекерську, М. Ткачук, О. Ткачук, Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, І. Папушу, В. Сірук, В. Балдинюк, М. Руденко, О. Капленко, В. Качмар, Т. Черкашина, Г. Максименко, М. Рябченко та інших.

З введенням в 1970-х роках у науковий обіг власне терміну «наратологія» учені активно користуються ним у своїх розвідках, пропонують нові сфери застосування та похідні дефініції, розширюючи межі значення поняття відповідно до завдань досліджень. Цей факт викликає наразі у науковців певні побоювання, щоб термін «наратив» не спіткала доля спорідненого йому терміна «дискурс», надзвичайна популярність та затребуваність якого у наукових дослідженнях спричинили розмиття контурів зазначеного поняття. Щоб уникнути цього, німецькі науковці (А. Заупе, Ф. Відеман) пропонують акцентувати увагу на тих конкретних властивостях і функціях наративу, котрі, незважаючи на їх відмінності, «є, принаймні, принципово іден-

тичними в двох аспектах: наративи вирізняються, по-перше, «поєднанням подій», тобто специфічними зв'язками, а по-друге, темпоральною структурою, так що вони зазвичай складаються як тимчасово структуровані уявлення послідовностей подій» [8]. Щоб конкретизувати це поняття, слід, на нашу думку, звернутися до його витоків, простежити історію його виникнення та динаміку використання у діахронічній перспективі. Тому **мета нашої розвідки** – розглянути розвиток терміну «наратив» (та похідних від нього «наратор» і «наративні форми») у зарубіжній лінгвістиці, з'ясувати основні етапи розвитку теорії оповіді щодо вивчення особливостей авторського наративу у класичній наратології.

Виклад основного матеріалу. Модус наративних досліджень походить з античності, а саме з софістської риторики. Термін “diegesis” і його латинський переклад “narratio”, який науковці (В. Шмід, О. Ткачук, Р. Гром’яка, І. Папуша) вважають «етимологічним предком терміна наративу» [5, с. 112], став поштовхом для розвитку перших теорій розповіді. Так, у третій книзі «Держави» Платона акцентовано відмінність між двома способами мовлення: наслідуванням і власне оповіддю. У першому випадку поет робить вигляд, що розмовляє з кимось іншим, тоді як у другому – визнає себе спікером. Відповідно, випадок, коли сам поет говорить, отримав назву дієгезису (diegesis), а той, в якому поет намагається створити ілюзію, що говорить не він, а інша особа, – мімезису (mimesis). Опозиція дієгезису і мімезису зводиться до того, що власне розповідь (чистий наратив) є більш віддаленим мовленням, ніж імітація, яка навпаки повістує лаконічніше і більш опосередковано [4, с. 116]. Ця відмінність стала відправною точкою для багатьох сучасних міркувань щодо можливостей повістування. Аристотель у «Поетиці» розширює розуміння розповіді, головними складниками якої вважає героя та дію (фабулу), стверджує, що герой повинен розкриватися в дії. На думку філософа, дієгезис представлено в епосі, тоді як імітація (мімезис) більш притаманна драмі [1, с. 4–6]. Платон назвав епос змішаним жанром розповіді і наслідування, оскільки там, крім розказаних уривків, зустрічається також діалогічне наслідування.

Запропоновані античною філософією модуси оповіді перебували в центрі уваги філософів наступних століть, зазнаючи постійної трансформації та нової інтерпретації. В оновленому значенні вони все ж залишалися основоположними конститuantами більшості філософських теорій, серед яких і теорія оповіді. Платонівська опозиція знайшла свій подальший розвиток у теоріях повістування О. Людвіга як “eigentliche” (власна) і “szenische Erzählung” (сценічна оповідь), П. Лаббока як «панорама та сценічна презентація», Н Фрідмана: “telling” (розповідь) і “showing” (зображення) і Дж. Андергега: “Berichtmodell” (модель повідомлення) та “Erzählungmodel” (модель розповіді).

Надалі науковці різних країн досліджували чисельні види розповідей у творах різних жанрів, намагалися класифікувати їх за категоріями і диференціювати їх за різними фенотипами, зосереджуючи увагу насамперед на з'ясуванні особливостей таких наративних інстанцій, як сюжет і подія. Їхнім першочерговим завданням було укладання термінології для опису різних проявів наративної діяльності, типологізація та класифікація різних форм повістування.

Однак першу сформовану та науково обґрунтовану теорію розповіді / оповіді вдалося представити німецьким науковцям лише на початку ХХ століття. Ми пов'язуємо це з тим,

що запропоновані теорії орієнтувались насамперед на найпопулярніший оповідний жанр – роман, розквіт якого припадає на ХІХ століття, за чим слідує його наукове осмислення, яке вимагало створення нових теоретичних інструментів. Тобто, за словами Л. Мецевко-Бекерської, «художньо-естетична практика стала частиною глобальної теоретико-методологічної трансформації» [3, с. 12]. Результатом дослідження цього наукового напрямку стала теорія наративу, яка надалі викликала до життя нову галузь науки – наратологію.

Період формування оповідної теорії на підґрунті німецького мово- та літературознавства сучасні науковці (І. Папуша, Ю. Тюпа та інші) називають початком класичної наратології, хоча сама назва буде запропонована пізніше французьким філологом [5, с. 30]. У центрі уваги німецькомовної наукової школи були критерії та ознаки наративності художнього твору, переважно у його комунікативній площині. Саме цій школі належить прерогатива дослідження наративних типів як прямої (експліцитної), так і імпліцитно присутньої в творі опосередкованої оповідної інстанції. Німецькі науковці першими акцентували присутність у художньому творі чисельних «голосів» (Stimme), серед яких і голос, «який постає посередником між автором і всім оповідним світом» [7, с. 27]. За їхнім визначенням, суть оповіді у класичній традиції полягає у відображенні оповідної дійсності крізь призму сприйняття автора [7, с. 28]. Цей період є першим науково дослідницьким етапом розвитку теорії повістування, який передусє виокремленню наратології як науки. Він тривав у межах 1910–1965 рр. і представлений теоретичними розвідками К. Фрідемана та подальшим розвитком запропонованих нею концептів у дослідженнях У. Бута, Г. Мюллера, Е. Лемерта, К. Гамбургера, Ф. Штанцеля і в художній практиці інтерпретації роману (Г. Джеймеса, Е. Форстера, Р. Лаббок).

Як зазначено вище, однією з перших робіт цього напрямку була опублікована в 1910 р. книга Кете Фрідман “Die Rolle des Erzählers in der Epik” (Роль розповідача в епічному жанрі), де науковець розглядає важливі точки зору щодо законів описової інстанції, які раніше майже не диференціювалися з огляду на проблематику та комунікативні аспекти оповіді. Дослідження К. Фрідемана характеризується тим, що в ньому більше уваги, ніж у попередніх роботах подібного спрямування, приділяється історичній перспективі, про що свідчить використання в якості досліджуваного матеріалу текстів різних епох, однак без прив'язки до літературного чи загальноісторичного контексту джерел. Першими літературними розповідачами науковець називає рапсодів, оскільки, на її переконання, саме вони, власне, і «відкрили найдавніший тип наратора у відносинах усний розповідач – безпосередній слухач» [6, с. 40]. Дослідниця називає розповідача провідною характеристикою епічних текстів як таких, навіть якщо його дії не спрямовані явно і конкретно на публіку (слухачів чи читачів), визначає його як «медіума того, що відбувається в творі, який оцінює описані події згідно з власним масштабом, відповідно до власних відчуттів і залежно від того, чіми очима сприймається зображений світ» [6, с. 29].

У своїй розвідці К. Фрідеман пропонує широкий спектр наративних концептів, які відіграватимуть провідну роль у подальших наукових роботах теоретиків оповідних текстів, як-от: відносини між автором і оповідачем, проблематика точки зору та сприйняття зображеного світу, слабкий чи сильний ступінь вираження посередництва як наслідок

різних технік розповіді, питання правдивості чи ілюзорності зображених подій, зв'язки між голосом оповідача та персонажа та інше.

Особливий акцент К. Фрідеман робить на питанні суб'єктивності розповіді. Тому, на думку С. Плотке, науковий підхід дослідниці знаходиться в руслі гуманітарного концепту оповідача, що ґрунтується на епістемологічній суб'єктивності. Зазначений підхід суперечив провідній на той час теорії роману Ф. Шпільгагена, котра вимагала найбільш можливої об'єктивної презентації фактів оповіді та уникання коментуючої рефлексії [7, с. 26]. К. Фрідеман навпаки стверджує, що опис конкретних подій будь-якою особою завжди містить певну суб'єктивність, оскільки оповідач, за її твердженням, не є автоматом, а живою людиною, і може бути, відповідно, «оцінючим», «відчуваючим» чи «споглядаючим» [6, с. 40].

На основі теоретичного та практичного аналізу оповідної інстанції художнього твору дослідниця визначає розповідача центральною та жанрово-визначальною категорією епічної літератури: він презентує описувані події як посередник та медіатор, стаючи таким чином органічним складником свого власного твору [6, с. 26]. Розповідач завжди відображає себе у власному тексті, оскільки породжується водночас з розповідним текстом і характеризується оповіддю. Розповідачем «у чистому вигляді» (in seiner «reinsten» Form), за висловом К. Фрідеман, є той, хто «сам себе таким називає» [6, с. 43] та відкрито звертається до читача як до того, кому він розповідає про відповідні події. Характерним для такого розповідача є звернення до джерела історії, яку він розповідає.

Інший термін дослідниці «Erzähler schlechterhin» (розповідач як такий) має на увазі не певного письменника, а те, що письменник увиразнює гносеологічний факт сприйняття світу через споглядаючого медіума [6, с. 40]. Письменник, за визначенням К. Фрідеман, знаходиться поза текстом, є тим, хто винаходить оповідача, тобто оповідач, як і персонажі, сюжет і дія твору, є витворами його фантазії [6, с. 41].

Наступним важливим аспектом, який К. Фрідеман тематизує у своїй першій роботі, є проблематика фіктивності тексту. На думку науковиці, головна роль розповідача полягає у «пробудженні ілюзії дійсності» (Erweckung der Wirklichkeitsillusion). З її погляду лише наратив є реальним, незалежно від того, чи власне розповідач створює враження того, що він повістує про реальні речі, чи залишає слухачу можливість самому дійти такої думки. У кінцевому результаті читач довірливо сприймає речі такими, як їх розповідач зображає: такими, що відбулися чи мали б відбутися, в усякому разі завжди як щось завершене у минулому [6, с. 25–26].

Зазначені аспекти фіктивності оповіді, як і інші теоретичні напрацювання науковця, знайшли подальший розвиток та інтерпретацію у дослідженнях філологів ХХ–ХХІ століть. Австрійський дослідник Франц Штанцель задля уникнення термінологічних непорозумінь пропонує, услід за К. Фрідеман, розрізняти нарративні форми не за типами розповідного дискурсу (повідомлення, зображення, діалог, пряма мова тощо), а за носієм повідомлення. Опозиція telling (розповідь) / showing (зображення) переходить в теорії Ф. Штанцеля в дихотомію «розповідний модус» / «рефлекторний модус». Науковець розробляє власну класифікацію нарративної інстанції, стверджуючи, що носієм повідомлення в розповідному модусі завжди виступає особа розповідача, будь то віддалений оповідач чи

оповідач від першої особи. У роботі «Теорія нарративу» (1961) Ф. Штанцель визначає оповідну ситуацію як багаторівневий та комплексний феномен, складниками якого є «Person» (особа), «Perspektive» (перспектива) і «Modus» (модус) [8, с. 70]. Власне, нарратив репрезентується розповідачем / оповідачем (в особовій чи безособовій ролі) і рефлектором, які разом і створюють перший складник оповіді – модус. За визначенням науковця, нарративний модус являє собою суму можливих модифікацій способу розповіді, які розміщуються між полюсами розповідач / рефлектор. З погляду модусу, оповідь у вузькому смислі є посередництвом, коли читач отримує враження спілкування з особою розповідача, а опис являє собою відображення фіктивної дійсності у свідомості персонажу, в результаті якого у читача виникає ілюзія безпосереднього сприймання фіктивного світу [9, с. 71–72].

Якщо модус є продуктом різноманітних зв'язків і взаємодій між розповідачем чи рефлектором і читачем, то другий складник оповіді – перспектива – базується на взаєминах між оповідачем і персонажами роману, уся різноманітність яких обмежується двома полюсами: сфери існування розповідача і персонажів можуть бути ідентичними або не ідентичними, тобто відмінними. Відповідно до існуючої на той час теорії оповіді, розповідач, який живе у тому ж самому світі, що і персонажі, дифінюється як «Ich-Erzähler» (розповідач від першої особи). Якщо ж розповідач існує поза світом персонажів, то йдеться про «Er-Erzähler» («оповідача від третьої особи») (слід зазначити певні труднощі перекладу терміну «Erzähler», оскільки в українській терміносистемі він має подвійне значення розповідача / оповідача). За словами Ф. Штанцеля, така градація призвела до певної плутанини і неточностей у дослідженнях текстів, оскільки її визначальні критерії – особові займенники у разі розповіді від першої і третьої особи спрямовані на оповідача, у разі ж розповіді від третьої особи – на персонажа оповіді, який не є розповідачем, оскільки і в таких розповідях (наприклад в романах Г. Філдінга «Том Джонс» чи Т. Манна «Чарівна гора») є власний розповідач від першої особи. Тому, на думку науковця, слід акцентувати увагу не на особі розповідача / оповідача, а на його позиції щодо дійових осіб – всередині чи за межами фіктивного світу персонажів твору. Незважаючи на це, визначальним поняттям другої конститuantи розповіді залишається «Особа» в аспекті ідентичності / неідентичності місця перебування розповідача / оповідача і персонажів розповіді, оскільки саме цей аспект є визначальним для ходу розповіді і її мотивів [9, с. 72].

Третя конститuantа, перебуваючи в тісних взаємовідносинах з двома попередніми, стосується іншого плану процесу розповіді, а саме перспективи, з якої сприймається фіктивний світ розповідача / оповідача чи персонажу твору з рефлективною функцією. З погляду на персонажів, місце та події представленої дійсності розрізняють зовнішню та внутрішню перспективу, пов'язуючи їх з «точкою зору» розповідача / оповідача як діючої чи споглядаючої особи щодо світу персонажів. Такий ракурс дає можливість визначити у внутрішній перспективі «позицію зовнішнього розповідача / оповідача» та розповідача / оповідача з «позиції власного бачення», що зазвичай обмежує «точку зору» оповідача через необхідність її опосередкування персонажем-рефлектором. Відмінність зовнішньої та внутрішньої перспектив простежується на всіх рівнях зображення: зовнішній світ (місце дії, розвиток дії, зовнішній вигляд

персонажів та їхня поведінка і комунікація) як альтернатива внутрішнього світу (думки, почуття, свідомість та самоусвідомлення персонажа) [9, с. 72].

Ф. Штанцель створює також власну класифікацію типів нарративу, яка містить акторіальний, аукторіальний і нейтральний типи, відповідно до яких визначають і типи нараторів [9, с. 91]. Так, науковець називає акторіальним такий тип оповіді, в якому акцентуються судження, оцінки й зауваження оповідача. Фіктивний світ твору, зображений з точки зору персонажа, дослідник визначає як аукторіальний. Третій, нейтральний нарративний тип, за словами Ф. Штанцеля, є неперсональним, він позбавлений індивідуалізованої інтерпретації, являє собою відсторонене зображення подій зовнішнього світу.

Наступний етап розвитку теорії повісткування (1965–1975/85 рр) знаменується введенням власне самого терміну «нараторологія» (Т. Тодоров, 1969 р.) з уточненням «структуралістська», оскільки як наука вона була сформована в царині структуралістських досліджень, представлених насамперед роботами Р. Барта, А. Греймаса, Ж. Женетта, Т. Тодорова. Залишаючись у руслі античного модусу розповіді / зображення, структуралістська нараторологія акцентує увагу на дослідженні площини автора художнього твору, на способах його оприлюднення в тексті, вводить поняття рівнів (Р. Барт, Ж. Женетт) або світів тексту (У. Еко, І. Пете)), які, нашаровуючись один на одного, формують оповідний простір художнього твору.

У книзі «Оповідний дискурс» (1972), яка узагальнює дослідження науковця в царині нараторології, Ж. Женетт повертається до античного модусу нараторологічних досліджень, до проблеми «дистанції», яку американська критика розглядає в термінологічній опозиції «зображення» / «розповідь», відроджуючи Платонові категорії «мімезису» як чистого наслідування та «дієгезису» як чистого повісткування. Зазначена опозиція, за словами науковця, стала актуальною в теоретичних дослідженнях роману на рубежі XIX/XX століть (Г. Джемс, П. Лаббок, У. Бут) задля визначення експліцитної чи імпліцитної присутності оповідача / розповідача і читача, різних типів передачі слів персонажів. На переконання науковця, «на відміну від драматичного зображення, жодне повісткування не може «показувати» зображувану історію або «імітувати» її. Воно може лише розповідати її в найдетальнішому, точнішому або «живому» вигляді і тим самим викликати ілюзію мімезису, яка є єдиною формою нарративного мімезису з тої єдиної, але достатньої причини, що всяка розповідь, як усна, так і письмова, має лінгвістичний характер, а мова називає без імітації. Тобто розповідь є дієгезисом і полягає в тому, що «автор говорить про предмет якнайбільше, а про сам факт говоріння – якнайменше» [2, с. 184]. Для зображення, на думку Ж. Женетта, важливі деталізація і прозорість розповіді, які досягаються завдяки мінімальній присутності нарративної дистанції та послабленому темпу розповіді. Єдиним можливим еквівалентом античної опозиції дієгезис / мімезис науковець вважає опозицію розповідь / діалог, яка є основою дихотомії нарративний модус / драматичний модус, але не нововведеної опозиції «telling» (розповідь) і «showing» (зображення), оскільки цитування промови в жодному разі не можна розглядати як «зображення» [2, с. 185].

Головним досягненням нарративної теорії Ж. Женетта сучасні філологи вважають запропоновану ним класифікацію оповідної інстанції. Ґрунтуючись на платонівському понятті

дієгезису як розказаної історії та ієрархії оповідних рівнів, науковець розрізняє такі види оповідачів: 1) за опозицією рівнів: в оповіді, яка введена в іншу оповідь, оповідач першої оповіді, розташований поза самою історією, – екстрадієгетичний, оповідач другої, вставленої оповіді – інтрадієгетичний; 2) за опозицією залежності оповідача від історії, яку він розповідає: він або є одним із персонажів цієї історії – гомодієгетичний оповідач, або не є її персонажем – гетеродієгетичний [2, с. 229].

Різні типи оповідей з точки зору участі в них наратора Ж. Женетт поділяє відповідним чином на такі пари: інтрагетеродієгетична – інтрагомодієгетична, де оповідач асоціюється з автором твору, але в першому випадку він не бере участі у представленій ним історії, а в другому – є її персонажем. Екстрагетеродієгетична – екстрагомодієгетична виділяються відповідно до позиції оповідача, який чітко відділяє себе від автора тексту: у першому випадку він розповідає історію, в якій він сам не брав участь, а в другому – є учасником представленної ним історії [2, с. 221]. Незважаючи на певну термінологічну складність, ця класифікація залишається активно затребуваною та продуктивною у сучасних нараторологічних дослідженнях художнього тексту.

Висновки. Таким чином, послуговуючись розвиненим теоретично-методологічним апаратом, сучасна нараторологія залишається активно затребуваною сферою дослідження. Перспективними напрямками подальших студій ми вважаємо насамперед аналіз нарративних структур у побудові художніх текстів різних жанрів та укладення можливих жанрових нарративних типологій, розробку системи оповідних інстанцій на різних рівнях комунікації, створення моделей їхнього маркування в тексті та застосування зазначених моделей у нарративному аналізі конкретних творів.

Література:

1. Античні поетики. Арістотель. Поетика. Псевдо-Лонгін. Про високе. Горацій. Про поетичне мистецтво / Упоряд. М. Борецький, В. Зварич. Київ : Грамота, 2007. 168 с.
2. Женетт Ж. Повествовательный дискурс [Discours du récit] / Женетт Ж. Фигуры. Т. 2. Москва, 1998. С. 60–280.
3. Мацевко-Бекерська Л.В. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця XIX – поч. XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.01.06 – теорія літератури. Ін-ут літ-ри ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Київ, 2009. 40 с.
4. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
5. Савчук Р.І. Історія становлення нараторології : від античної поетики до нових нарративних практик студіювання художнього тексту. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету : Серія Філологія – Педагогіка – Психологія*. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2015. Вип. 31. С. 111–119.
6. Friedemann K. Die Rolle des Erzählers in der Epik. Berlin, 1910. Reprint: Darmstadt, 1965. 245 S.
7. Plotke S. Die Stimme des Erzählens. Mittelalterliche Buchkultur und moderne Narratologie. Göttingen: V&R unipress GmbH, 2017.
8. Saupe A., Wiedemann F. Narration und Narratologie. Erzähltheorien in der Geschichtswissenschaft, Version: 1.0, in: Docupedia-Zeitgeschichte, 28.01.2015. URL: http://docupedia.de/zg/saupe_wiedemann_narration_v1_de_2015
9. Stanzel Franz K. Theorie des Erzählens. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1979. 339 S.

Chyzhevska A. Study's history of the narrative instance in the classical narratology

Summary. The narrative organization is considered by scientists as one of the conceptually important poetics spheres of artworks. The numerical corpus of research has led to the creation of considerable potential of the theoretical resources of narratology and their modifications in the field of interpretative directions of literary criticism. Modern scientists are actively using the term "narrative" in their works, offering new fields of application and derivative definitions, extending the meaning of the concept in accordance with their research's tasks, which causes the risk of blurring the contours of this term.

In order to elaborate on this concept, it is necessary to refer to its origins, to trace the history of its origin and the dynamics of its use in the diachronic perspective, which is the purpose of the proposed article.

The modus of narrative research comes from antiquity, from sophistic rhetoric, in which the case when the poet speaks himself was called diegesis, and the one in which the poet tries to create the illusion that says not him, but another person – mimesis. So the term "diegesis" and its Latin translation "narration" became to the etymological precursor of the term "narrative".

The beginning of classical narratology is the period of narrative theory's formation on the basis of German linguistic and literary studies (1910-1965), which explored the criteria and signs of narrativity of artworks in its communicative sphere. German scientists were the first to emphasize the implicit and explicit presence of numerous "voices" in artworks, among them the voice of the mediator between the author and the whole narrative world. This period is represented by K. Friedeman's theoretical explorations

and the further development of her concepts in the researches of W. But, G. Muller, E. Lemert, K. Hamburger, F. Stanzel and in the artistic practice of interpreting the novel (G. James, E. Forster, R. Lubbock).

The next stage in the development of narrative theory (1965–1975/85) was marked by the introduction of the term "narratology" (Tsv. Todorov, 1969) with the refinement of "structural", because, as a science, it was formed in the field of structural research, presented by the works of R. Bart, A. Greymas, J. Jeanette, Tsv. Todorov. Staying in line with the ancient mode of telling / showing, structural narratology has focused its attention on the study of the authors plane in artworks, on the ways of its presentation in text, introduces the concepts of levels (R. Bart, J. Jeanette) or text's worlds (U. Eko, I. Pete), which, lining one another, form the narrative space of artworks.

At the next stages of the narratology's development were presented the pragmatization of its theoretical foundations (M. Bal, J. Rimon Kennan, D. Kon, S. Chatman, J. Prince, etc.) and its spread into non-literary fields (cinema, historiography, legal practice). The intensive use of narrative studies at the interdisciplinary level led to their further interpretation, differentiation and application on a cultural scale, and led to a transition to another level, namely to "neoclassical" or "postclassical" narratology.

Perspective directions of further studies are the analysis of narrative structures in the construction of artistic texts of different genres, the development of narrative instances systems at different levels of communication, and the creation of their marking's models in the text.

Key words: narratology, narrator, narrative instance, author, narrative forms.

*Горанська Т. В.,**старший викладач кафедри української та зарубіжної літератури
Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського*

РОМАНИ О. ДЕ БАЛЬЗАКА ТА І. ФРАНКА: ЄДНІСТЬ ІДЕЙ ТА ОБРАЗІВ

Анотація. У статті проаналізовано відомі твори О. де Бальзака «Гобсек», «Євгенія Гранде» та І. Франка «Для домашнього огнища», «Основи суспільності». На думку авторки, ці твори є типологічно близькими, що проявляється в подібності їхньої проблематики, ідей та образів. Зокрема, обидва письменники прагнули показати вплив соціальних факторів на формування особистості. Показовим, на думку авторки дослідження, є той факт, що і Франко, і Бальзак приділяли велику увагу темі грошей, їхньому згубному впливу на людей, передусім на верхівку суспільства. Прикладом цього є історія життя таких персонажів із творів Бальзака, як Гобсек, дядечко Гранде, та членів родини графів Торських із роману І. Франка «Основи суспільності». Наприклад, для Гобсека гроші стають сенсом життя, він поклоняється їм як божеству. Старий Гранде через гроші робить нещасними своїх рідних – дружину та дочку. Олімпія та Адає Торські йдуть на злочин. Персонажам, для яких гроші стають культом, самоціллю, автори протиставляють людей, які здобувають добробут чесною працею. Це лікар Бьяншон, адвокат Дервіль у повістях Бальзака, коваль Гердер у романі «Основи суспільності» Франка.

У статті зазначено, що образи Гобсека, Фелікса Гранде належать до класичних зразків образу Скнари у світовій літературі. До галереї цих образів можемо долучити також образ отця Нестора з роману Франка «Основи суспільності».

Значну увагу дослідниця приділяє особливостям психологічного аналізу у згаданих романах І. Франка та О. Бальзака. З'ясовано, що, змальовуючи характери своїх персонажів, письменники користувались подібними прийомами поетики характеротворення: розгорнутим психологічним портретом, інтер'єром, мовленнєвою характеристикою тощо.

З'ясовано, що в основі сюжету романів Бальзака і Франка найчастіше лежить сімейна історія, що дає письменникам змогу на прикладі однієї родини показати історію свого народу, розкрити проблеми свого часу.

Ключові слова: образ, психологічний аналіз, поетика, портрет, інтер'єр, ретроспекція.

Постановка проблеми. Ще на початку творчої діяльності І. Франко замислив змалювати широку панораму життя різних верств суспільства, їхні прагнення, уподобання, інтереси, психологію, взявши за взірць «Людську комедію» О. де Бальзака. Хоча цей задум не було повністю реалізовано, як не був повністю реалізований і величезний план Бальзака, Франку вдалося створити своєрідну суспільну епопею, позначену глибоким психологічним аналізом, майстерним зображенням найтонших порухів людської душі. Маємо на увазі, перш за все, його романи, написані в 90-х роках, такі як «Для домашнього огнища», «Основи суспільності», «Перехресні стежки». В контексті нашого дослідження найбільш цікавим видається роман «Основи суспільності».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть велика проза І. Франка стала об'єктом детального вивчення багатьох українських літературознавців. Особливо цікавими з огляду на тему нашого дослідження видаються праці Т. Гундорової «Франко-не Каменяр», М. Ткачука «Жанрова структура романів Івана Франка, Т. Пастуха «Романи Івана Франка». Типологічний зв'язок прозових творів І. Франка з творами О. Бальзака також не залишився без уваги. Зокрема, Микола Ткачук зазначає: «Близькість роману «Основи суспільності» Франка до романів Бальзака, Флобера, Мопассана не викликає сумніву; вона відгукується в методі, жанрі, взаємодії ідей, мотивів і образів» [3, с. 58].

Метою статті є компаративний аналіз творів Оноре де Бальзака та Івана Франка з огляду на спорідненість їхньої проблематики та поетики.

Виклад основного матеріалу. Як і Бальзак, Франко прагнув показати, як соціальні умови, обставини, життєві ситуації впливають на людей, формують їхні характери. Обоє митців об'єднувала ідея негативного впливу буржуазного способу життя, моралі на людину. Спостерігаючи за еволюцією характерів Бальзака і Франка, помічаємо, як поступово в людині, замолodu романтично піднесений і здатний до високих почуттів (Растиньяк, Євгенія Гранде, Олімпія Торська), поступово гинуть найкращі риси, і вона перетворюється або на бездушну істоту, або на хижака, здатного на злочин.

Так само як і Бальзак, Франко прагнув відтворити певні соціальні типи, різні аспекти життя та його колізії. Окрім зовнішніх ознак, маємо схожість художніх прийомів, наприклад психологічне портретування, роль інтер'єру, ретроспекція. Всі ці ознаки свідчать про те, що твори Бальзака й Франка схожі як за проблематикою, так і за поетикою. Розглянемо твори Бальзака «Гобсек», «Євгенія Гранде» та Франка «Для домашнього огнища», «Основи суспільності», спробувавши дослідити їхній взаємозв'язок.

Згадані вище твори Бальзака і Франка об'єднує одна тема – тема грошей, а точніше, їхнього негативного роз'їдаючого впливу на людину. Обидва автори показують, що в так званому вищому світі, чи серед «основ суспільності», як їх іронічно називає Франко, гроші правлять світом, стають мірилом усіх цінностей. Буржуазне суспільство у творах Бальзака та Франка нагадує зибучі піски. Лише замість справжнього піску засмоктує людину золотий. І чим більше вона борсається, тим більше падає.

Для Гобсека гроші стали предметом культу, він поклоняється їм, як божеству. Старий Гранде через гроші робить нещасними своїх близьких – дружину та дочку. Олімпія та Адає Торські йдуть на злочин, спочатку грабуючи, потім вбиваючи

о. Нестора – колишнього коханця пані і справжнього батька її сина. Показово, що нікому з героїв, засліплених золотим пилом, гроші не приносять ні щастя, ні радості. Графиня де Ресто («Гобсек») та Анеля («Для домашнього огнища») занепащують не лише себе, а й свої сім'ї, позбавляють майбутнього своїх дітей. Гобсек і старий Гранде живуть у бідності, на всьому заощаджують, маючи мільйони. В їхніх коморах, як у славногозвісного гоголівського Плюшкіна, псуються, гниють дорогі харчі та предмети розкоші.

І в Бальзака, і у Франка гроші стають тим наріжним каменем, який випробує, перевіряє їхню людськість. Євгенія Гранде, якій автор співчуває, витрачає гроші на благодійність, так само планує вчинити о. Нестор.

Персонажам, для яких гроші стають культом, самоціллю, автори протиставляють людей, які здобувають добробут чесною працею. Це лікар Бьяншон, адвокат Дервіль у повістях Бальзака, коваль Гердер у романі «Основи суспільності» Франка.

О. Бальзак та І. Франко створюють картину суспільства, де гроші замінюють всі етичні та естетичні цінності: закон, кохання, родинні відносини, честь і совість. «Хіба можуть відмовити у чому-небудь тому, в кого в руках мішок із золотом? Я досить багатий, щоб купувати людську совість, управляти всесильними міністрами. Чи це не влада? Я можу, якщо забажаю, володіти найгарнішими жінками і купувати найніжніші пестощі. Чи це не насолода?» – каже Гобсек [1, с. 13].

Гобсек і Фелікс Гранде належать до класичних зразків образу Скнари у світовій літературі. До галереї цих образів можемо долучити також образ отця Нестора з роману Франка «Основи суспільності».

Гобсеку притаманна романтична винятковість: «Таких, як я, в Парижі чоловік десять, ми володарі ваших доль», – говорить він про себе [1, с. 12]. В образі лихваря чітко виділяється чільна сторона його натури, яка поглинає всі інші сторони характеру. На прикладі цього образу цікаво простежувати становлення реалістичного методу Бальзака. Письменник тричі переробляв повість, поступово витісняючи романтичні риси, якими був наділений Гобсек. У першому варіанті оповідач озивається в епілозі так: «Він янгол, але частіше демон, ніж янгол; перше я бачив у ньому могутність олюдненого золота... тепер в моїх очах він прийняв мрійливий образ доли» [2, с. 13].

Дослідник творчості Бальзака Б.А. Грифцов зазначає, що під час написання цієї повісті, тобто наприкінці 20-х років, в ньому ще жила юнацька потреба сильного героя. Не знайшовши героя серед аристократів, Бальзак визнав такими тих, хто своїми способами боролись проти наявного ладу: лихваря Гобсека та злодія й вбивцю Вотрена.

Гобсек не просто скнара, він скнара за переконанням, на його думку, люди, яким він позичає гроші і потім обдирає до нитки, не достойні співчуття, це бездари, гравці, розпусники, які розтринькують гроші, що дістались їм у спадок. Але, перероблюючи перший та другий варіанти повісті, Бальзак поступово «знижував» образ головного героя. З порядною, роботящою Фанні Мальво лихвар чинить так само, як з іншими. В остаточному варіанті Бальзак порівнює Гобсека з мокрицею, називає його «людиною-векселем» і закінчує повість гротескною картиною розпаду й гниття: старий помирає, оточений дорогішими подарунками та цілим складом попсованих напоїв і вишуканих страв. Усе ж образ Гобсека не є цілісним, в деяких моментах він проявляє себе як порядна людина.

З найбільшою силою реалістичного таланту Бальзака образ скнари було змальовано в романі «Євгенія Гранде». Якщо, створюючи образ лихваря Гобсека, Бальзак ще залучав романтичні риси, то в образі Фелікса Гранде реалістичний метод Бальзака досягає своєї найбільшої висоти. Становлення його подається з документальною точністю.

Гобсек покритий ореолом таємничості, минуле його невідоме: «Зморшки його жовтуватого лоба зберігали таємницю страшних випробувань, жаклих подій, неочікуваних удач, романтичних пригод, безмежних радощів, втраченого кохання...» [1, с. 13]. Біографія Фелікса Гранде проста до банальності, в професії його також немає нічого романтичного – він бондар. Посаг дружини та вдалі спекуляції поклали початок його багатству. Описуючи статки Гранде, Бальзак наводить конкретні цифри та докладно фіксує його ділові угоди. Коло його інтересів значно ширше, ніж у Гобсека. Він – лихвар, винороб, спекулянт, власник нерухомості, він уміє використати вигоду з усіх режимів, які змінювали один одного.

Споживацькі риси характеру роблять Гранде фігурою більш типовою для буржуазної дійсності, ніж Гобсек. Але в основному вони схожі – Гранде, як і Гобсек, раб грошей. Усі його людські почуття скалічені жадібністю. Він проклинає дочку, яка насмілилась позичити свої заощадження його ж власному небожеві. Він доводить до смерті дружину, яка насмілилась вступитись за дочку. Сім'я для нього ніщо порівняно з грошима. Короткі моменти людяності, швидкоплинні докори сумління швидко гасяться корисливістю. Наприклад, про хвору дружину він починає турбуватись лише тоді, коли дізнається, що після її смерті Євгенія отримає значну частину грошей. Але навіть тоді перше, про що він питає лікаря, – вартість лікування. Цим письменник показує еволюцію характеру Гранде від ошадливості та підприємливості до скнарості та дурисвітства.

Типовим скнарою є і Нестор Деревацький із незакінченого роману Франка «Основи суспільності». Так само, як і вищезгадані, цей образ також подається в розвитку. В цьому плані характерним для Франка є засіб ретроспекції. Про минуле отця Нестора читач дізнається зі спогадів Олімпії Торської. Замолоду о. Нестор, тоді ще Нестор Деревацький, був домашнім учителем у панів Торських, але коли батько Олімпії довідався, що вони кохають один одного, негайно вигнав юнака. Щоб забути кохану, Нестор висвятився на священника та попросився на парафію в глухе гірське село. Парафія була маленька, вбога, тому о. Нестор змушений був зайняти господарюванням. Обов'язки свої він виконував механічно, сердито, тому люди не любили його: «... немов жахалися того холоду, що сидів у його серці і вів від нього довкола» [5, с. 153].

З притаманним йому психологізмом Франко змальовує, як поволі на зміну любовній пристрасі приходила інша – жадоба збагачення. «Серце, що не знаходило людей, до яких би змогло прив'язатися, почало помаленьку прив'язуватися до грошей. О. Нестор зразу і не спостерігся. Йому здавалося, що він не вибігає з границь господарської ошадливості, коли тим часом душа його чимраз глибше всисалася в нову страсть до складання і громадження грошей, а ум його такий ясний і бистрий, почав дрібнити і затісняватися під впливом тої нещасної страсті» [5, с. 154].

Коли о. Нестор довідався, що в Торках звільнилось місце попа, він не мріяв про побачення зі своєю колишньою коханою, а думав лише про те, що там багате село. Франко, як і Баль-

зак, змальовує свого героя-скнару в той момент, коли він уже повністю був захоплений владою грошей. Усі людські почуття в ньому згасли. Зустріч із коханою, народження сина, ніщо вже не могло змінити його натуру. Франко порівнює о. Нестора із старим прив'язаним грибом. Усі думки, почуття о. Нестора були зосереджені навколо грошей. Так само як відомий герой комедії Плавта, він весь час переховував гроші, вигадував різні криївки, заводив різні секрети до замків. «Ся стратегія, – пише Франко, – наповнювала його вбоге старече існування, удержувала його мозок і нерви в ненастаннім русі і напруженні, хоча й не хоронила його грошей від проникливих очей та хапливих рук» [5, с. 227].

Франко не змальовує о. Нестора, як хижака, який здатен на все заради наживи. Через його пристрасть до грошей страждає, перш за все, він сам, врешті-решт гроші призводять його до загибелі. Тому образ о. Нестора викликає скоріше презирство, ніж ненависть, як Гранде.

Романи І. Франка та О. Бальзака схожі не лише за проблематикою, образною системою, але й за поетикою, особливо поетикою характеротворення.

В основі сюжету романів Бальзака і Франка найчастіше лежить сімейна історія: історія родини Горіо, родини Гранде, родини Нусінгемів – у Бальзака або родини Ангаровичів, Торських – у Франка. Але ці романи – це не сімейні хроніки чи історії кохання, які були такими популярними в XIX ст., хоча їхні ознаки деякою мірою зберігаються. І Бальзак, і Франко прагнуть на прикладі однієї родини показати історію свого народу, розкрити проблеми свого часу. Недаремно Бальзак назвав свої твори «Людською комедією», за аналогією до «Божественної комедії» Данте, підкреслюючи її загальнолюдський характер.

При цьому потрібно зазначити, що сюжети в Бальзака і Франка будуються по-різному. Перший дотримується традиційного хронологічного викладу подій. Історія родини Гранде та кохання Євгенії та Шарля розвивається поступово. Вона стає тим підмурком, на якому базується весь твір. Франко звужує сімейну історію, подаючи її в ретроспективному зображенні («Основи суспільності»).

І Бальзак, і Франко були новаторами для свого часу. Бальзак проігнорував жанрову своєрідність роману як такого, де в центрі сюжету та конфлікту були кохання та боротьба з перешкодами, що стоять на шляху до щастя. Закінчувалась розповідь, як правило, весіллям. Така романна традиція була дуже міцною в літературі XVIII – поч. XIX ст. і йшла ще від давньогрецького ідилічного роману. Для Бальзака любовна канва була лише способом висловити свої думки, його романи – це не любовна чи сімейна хроніка, а хроніка його часу – I-ї половини XIX ст.

Франко, як уже зазначалось, взявши за орієнтир твори Бальзака та інших видатних реалістів XIX ст., усе ж іде далі. Як і Бальзак, Флобер, Толстой, він зображує особисте життя персонажів у нерозривному зв'язку з історичним буттям народу, суспільства. Але його розповідь більш динамічна. Йому вдається оминати повільної, загромяженої занадто великими описами, оповіді Бальзака. Сімейна історія у Франка акумулюється в один епізод і відтворюється через спогади, сни, внутрішні монологи. Окрім того, Франко майже у всіх згаданих творах поєднує сімейну історію з детективним сюжетом, що робить розповідь дуже напруженою та інтригуючою. Франко не розгортає події в просторі і часі, а згущує, ущільнює дію до кількох діб.

У романі «Основи суспільності» події сконцентровано навколо вечірки в маєтку графів Торських, точніше, в тому, що од нього зосталось. Під час прийому відбувається крадіжка грошей у о. Нестора, потім – спроба його вбивства, та звалтування Меланки. Бачимо, що сюжет майже детективний, у всякому разі – не менш напружений і динамічний.

О. Бальзак та І. Франко були не лише художниками, майстрами слова, але й тонкими психологами, знавцями людської душі. Для створення яскравих, життєво достовірних, психологічно вмотивованих характерів вони обирали різні художні засоби. Цікавими в їхній творчості є психологічні портрети. І Бальзак, і Франко змальовують своїх героїв на фоні інтер'єру, який наче театральні декорації є невіддільною частиною вистави. Розпочинаючи повість «Батько Горіо», Бальзак детально описує вулицю, двір, будинок, де був розташований пансіон пані Воке і де проходили основні події твору. Поряд із змалюванням помешкання автор описує і саму пані Воке. «На масноному пошарпаному її обличчі стирчав ніс, як у папуги; пухкі руки, що роздобріли, як у церковного пацюка, тіло, занадто об'ємне, груди – усе гармоніювало із залом, де звідусюди сочилось горе, де затаїлась жадність і де пані Воке без нудоти вдихає тепле, насичене смородом повітря. Холодне, як перші осінні приморозки, лице, оточені зморшками очі виражають всі переходи від робленої усмішки танцівниці до зловісної похмурості лихваря, – словом, її особистість наперед визначає характер пансіону, як пансіон визначає її особистість» [1, с. 9].

І. Франко також починає повість «Для домашнього огнища» з опису салону пані капітанової та її самої: «... розкішно розвита брюнетка з блискучими чорними очима, з цвітом молодості і здоров'я на повних рум'яних щоках, на чудово викроєних малинових устах, з маленькою ямочкою на круглому підборідді, що надавала їй вираз жартівливої молодості і невинності, – се, очевидно, пані дому. ... В простім, а проте дорогім і елегантним домашнім убранні вона дуже живо зайнята тим, що «робить порядок» у салоніку: знімає полотняні футерали з дорогих коштовних меблів і з золочених рам дзеркал та образів, уставляє симетрично статуетки та оздобну посуду ...» [4, с. 7].

Як бачимо, портрет пані Воке емоційно забарвлений, він не приховує ставлення автора до своєї героїні – огиди та презирства. Портрет Анелі зовні нейтральний, ставлення автора приховане. Перед нами ніби ібсенівська «маленька господарка». Але це враження оманливе, бо за гарною дитячою зовнішністю криється холодний жорстокий розрахунок.

Часто Бальзак та Франко використовують такий спосіб портретної характеристики, коли зовнішність і характер героя розкривається під кутом зору іншого, неупередженого персонажа, який бачить його істинне обличчя. Ось як адвокат Дервіль розповідає про Гобсека: «Маленькі очі, жовті, як у куніци, були майже без повік та боялись світла; <...> кінчик його гостренького носа до такої міри був порубцьованим віспою, що походив на буравчик. У нього були тонкі губи, як у алхіміків і дідуганів, зображених Рембрандтом...» [1, с. 200]. Читачі не лише бачать зовнішність Гобсека, але і його внутрішню сутність, яку прагне донести до них автор. «У жовтих зморшках його старечого обличчя можна було вчитати жахливі таємниці: і розтопане кохання, і фальш уявного багатства, жорстокі випробування та торжество хижака...» [1, с. 13].

Портрет цього персонажа визначає жовтий колір: жовті очі, жовті зморшки обличчя. Жовті очі – це очі підступно-

го хижака, який до часу ховається в засідці, а потім нападає і безжалюбно вбиває свою жертву. Недарма в перекладі із французької Гобсек означає Сухоплот. Але жовтий колір – це і колір золота. Воно не лише віддзеркалилось в обличчі старого, але й спопелило йому душу. В обстановці, яка також характерна й функціональна, є одна промовиста деталь: «Взимку поліна в його каміні були завалені попелом і димились постійно, ніколи не палаючи» – таким було й життя цієї людини.

Схожий принцип портретної характеристики бачимо й у романі «Основи суспільності». На молодшого Торського – Адася дивиться о. Нестор: «Його невеличка фігурка з рідким уже, на дві половини розділеним і гладко прилизаним волоссям, невеличкими блідо-рудими вусиками, одягнена в модний гарнітур, з рубиновою шпилькою в краватці, виглядала мов з воску виплелена кукла. В сірих очах видно було втому, пересип життям і цинізм. На гладкому низькому чолі ніяка поважна думка не лишила сліду, а на устах грав легкодушний усміх» [5, с. 213]. Зображення Адася Торського нагадує манекен. Цим Франко хоче підкреслити бездушність свого персонажа, його цілковиту аморальність. Розпуста, картярство, пияцтво витравили із серця Адася всі людські почуття. І хоча зовні він, так само як і його мати, намагається дотриматись етикету, у відповідний момент, коли мова заходить про спадщину, «шкаралупа чемної подобі, в котру ті троє людей досі старанно заховували свої властиві чуття, тепер не знати для чого, раптом розскачилася, обпала і щезла, і таєна досі ненависть, зажерливість та цинічна жадова уживання чужим коштом виступила наверх» [5, с. 215].

Образ о. Нестора Франко зображує очима пані Олімпії, яка була прикро вражена змінами в зовнішності та характері свого колишнього коханого: «Його очі такі палкі, такі ясні та блискучі, з котрих так і говорив світлий ум, так і ясніла щирість та доброта, тепер погасли, запалися глибоко і бігали в ямках, мов сполохані» [5, с. 152]. Портретним зображенням о. Нестора Франко підкреслює його деградацію, яка відбулась внаслідок celibату та згубної пристрасті до грошей.

Усі вищенаведені приклади свідчать, що зображенням зовнішності своїх героїв та інтер'єру і Бальзак, і Франко приділяли велике значення. Портрети обох авторів свідчать не лише про їхній письменницький талант, але й про глибоке знання людської природи, вміння за допомогою однієї влучно дібраної деталі, вдалого порівняння відобразити всю суть людини.

Висновки. У результаті дослідження можемо зробити висновок про подібність світогляду та творчого методу великих письменників. Наведені приклади вказують на типологічну близькість творчості О. Бальзака та І. Франка як письменників-реалістів, тонких психологів, яких об'єднувала мета не лише створити об'єктивну картину дійсності, але й вислови-

ти свій протест проти того, що заважає людині бути людиною у високому смислі цього слова.

Література:

1. Бальзак Оноре. Собрание сочинений : в 10-ти т. Москва, 1983. Т. 2. 781 с.
2. Грифцов Б.А. Как работал Бальзак. Москва, 1958. 301 с.
3. Ткачук М.І. Жанрова структура романів І. Франка. Тернопіль, 1996. 123 с.
4. Франко Іван. Зібрання творів : у 50-ти т. Київ, 1979. Т. 19. 502 с.
5. Франко Іван. Зібрання творів : у 50-ти т. Київ, 1981. Т. 21. 483 с.

Goranska T. H. de Balzac and I. Franko novels: unity of ideas and images

Summary. The article analyzes the famous works of H. de Balzac “Gobseck”, “Eugénie Grandet” and I. Franko “For the Home Hearth”, “Pillars of Society”. According to the author, these works are typologically close, which is manifested in the similarity of their issues, ideas and images. In particular, both writers sought to show the influence of social factors on the personality formation. Significant, according to the author of the research, is the fact that both Franko and Balzac paid great attention to the topic of money, their detrimental impact on people, primarily the top of society. An example of this is the life stories of such characters from Balzac’s writings as Gobseck, Uncle Grandet, and family members of the Counts of Torsky from I. Franko’s novel “Pillars of Society”. So, money becomes the sense of life for Gobseck, he worships them like a deity. Old Grandet because of money makes his relatives miserable – his wife and daughter. Olympia and Adas Torsky are committing a crime. To the characters for whom money becomes a cult, an end in itself, the authors contrast the people who receive welfare with honest labor. These are the doctor Bianchon, attorney Derville in Balzac’s stories, blacksmith Herder in Franko’s novel “Pillars of Society”.

The article states that the images of Gobseck, Felix Grandet belong to classic examples of the Miser in world literature. An image of Father Nestor from I. Franko’s novel “Pillars of Society” can also be placed alongside them.

The researcher pays considerable attention to the peculiarities of psychological analysis in the mentioned novels by I. Franko and H. Balzac. It was found that, in portraying the nature of their characters, the writers used similar techniques of the character formation poetics: a detailed psychological portrait, interior, speech characteristic, etc.

It was found that the plot of the novels of Balzac and Franco is most often based on family history, which allows writers to show the history of their people and uncover the problems of their time using the example of one family.

Key words: image, psychological analysis, poetics, portrait, interior, retrospection.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Колесник О. С.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германської філології
Київського університету імені Бориса Грінченка

КОНЦЕПТ ВОЛЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

Анотація. У статті розглядаються номінації концепту ВОЛЯ в лінгвокультурах європейських етносів. Аналіз здійснюється в понятійному полі теорії міфологічно орієнтованого семіозису та методологічних положень М-логіки. Вихідна програма розвитку «вільної» відкритої системи реконструюється на основі інтерпретацій етимології імен концепту. Відповідний кластер смислів розглядається як основа подальших діахронічних семантичних трансформацій. Під «лінгвокультурою» розуміється смисловий простір, окреслений вербальними знаками, що втілюють моделі інтерпретації явищ світу, моделювання образу світу або альтернативної реальності, а також моделі власне вербально опосередкованої взаємодії, дотичні до зміни станів речей у світі. Лінгвокультурні та лінгвосеміотичні характеристики номінації ВОЛІ або «вільного суб'єкта» інтерпретуються з позиції теорії систем і лінгвоуніверсології. Основою інтерпретації значень та інвентаризації смислів є універсальна модель ієрархічного плану відкритої системи. Логіка побудови цієї моделі охоплює категоріальні опозиції «абстрактність»/«узагальненість» – «специфічність», «духовність» – «матеріальність», «соціальна орієнтованість» – «суб'єктна орієнтованість», а також враховує фрактальність конфігурацій (проекцію смислів різних рівнів) у вимірах «підсистеми», «системи» та «надсистеми». Особлива увага приділяється реконструкції лінгвокультурних смислів на основі аналізу відповідних номінативних одиниць в епічних і міфологічних текстах давньогерманськими мовами, біблійних латиномовних текстах, художніх текстах жанру фентезі, пісенному дискурсі різними мовами. Номінативні одиниці на позначення ВОЛІ / «вільного суб'єкта» отримують лінгвосеміотичні та функціональні характеристики.

Ключові слова: концепт, воля, смисл, простір, система.

Постановка проблеми. Сучасні мовознавчі студії орієнтовані на пошук нових підходів до аналізу мовного матеріалу [1; 2] та розширення кола об'єктів дослідження [3]. Розвиток ідеї «міждисциплінарності» або «міжпарадигмальності» як евристичного підходу до дослідження явищ мови та мовлення демонструє еволюцію в напрямі виявлення певних системних універсалій. Зокрема, методологія «М-логіки» передбачає застосування широких аналогій, котрі демонструють універсальні природовідповідні механізми поступу та взаємодії систем різної етіології та мірності, враховують принципову суб'єктивність і змінність «інтерпретативного інвентарю» дослідника, інхотивну ірраціональність категоризації, нечіткий характер сигніфікативних і концептуальних сутностей тощо [4]. З огляду на постулювання цінності й верховенства прав і свобод людини в контексті сучасної цивілізації (одна з вихідних аксіом, ірраціональний базовий оператор, що визначає конфігурацію більшості картин світу сучасних соціумів), актуальним є розгляд вербальних репрезентацій концепту ВОЛЯ в лінгвокультурах

європейських етносів із позицій теорії міфологічно орієнтованого семіозису та М-логіки.

Метою статті є реконструкція і міждисциплінарна інтерпретація смислів, пов'язаних із концептом ВОЛЯ в текстах різних жанрів.

Вклад основного матеріалу. Передусім окреслимо низку програм поступу відкритих систем, закодованих у внутрішній формі імен концепту ВОЛЯ та номінацій відповідної ознаки «вільний» європейськими мовами.

I. a. liberal (субст. a. *liberty*, фр. *liberté*, іт. *libertà*, ісп. *libertad*, порт. *Liberdade*, лат. *libertatem* «свобода»), що в різні часи мало значення «щедрий», «вільний, шляхетного походження», «гідний захоплення» (14 с.), з погіршенням значення «незвичайний, некерований» (15 с.) < дфр. *liberal* «гідний вільної людини, шляхетний, щедрий» < лат. *liberalis* «шляхетний, величний, щедрий» як наслідок «якість, притаманна вільній людині» < *liber* «вільний, необмежений, позбавлений перешкод» < іє. **leudh-ero-*, гіпотетично, «належний людині» [5]. Такий «наноміф» (базовий категоризаційний оператор), закодований у внутрішній формі номінативної одиниці, визначає «волю, свободу» як інгерентну фундаментальну онтологічну особливість людини як певного виду у світі живої природи. Співвіднесення *liber* з іє. *leudh-* і дає підстави вести мову про іє. *leudh-* > герм. *leud* / *leud-* «рости; людина»: н. *Leute*, днв. *liuti*, да. *leod*, дфриз. *liode*, дс. *liudi*, снл. *liede*, *luide*, дісл. *ljodr*, *ljonar* (< **ljodnar*) «людина» (пор. укр. *людина*, гр. *ἐλεύθερος* «вільна людина»); днв. *liotan*, да. *leodan*, гот. *liudan* «рости», причому лат. *b* < іє. *dh* перед *r*, семантичний розвиток постає як «рости > люди > народ», а іє. *leudh-* як частина гнізда, утвореного іє. **ale-* / *le-* «згинати» може бути споріднений з іє. **leubh-* «любити» [6, с. 352]. Остання паралель виглядає ймовірною не лише з огляду на морфо-фонемічний ізоморфізм, але й у сенсі типологічної відповідності з **frij-* за умови абстрактної системоцентричної інтерпретації змісту відповідних концептів. При цьому «вільний» співвідноситься з якістю «здатний до зростання», а реалізація цієї властивості надає системі комфортного (порівняно збалансованого, метафорично, «улюбленого») стану.

II. a. free, да. *freo* «звільнений від, не обмежений, той, що діє з власної волі» та «шляхетний, радісний», дфриз. *fri*, дсакс. *vri*, днв. *vri*, н. *frei*, нід. *vrij*, гот. *freis* «вільний» < протогерм. **frijaz* (**frija-*, **frijōn-*, **friu-*, **frijō*) «улюблений, любов, незалежний» < іє. **priy-a-* «любий, улюблений» < **pri-* «любити» [7, с. 155; 6, с. 193–194], пор. дінд. *prīṇāti* «задовольняти, радувати», *prīṇīte*, *prīyate* «бути задоволеним», *prītā-*; *prīti-* «задоволення, радість», *priyā-* м. «любий, друг, коханець», *priyā* f. «коханка, дружина»; авест. *frāy-* «задовольняти, тамувати, дарувати насолодження», слов. **prējati*, **prējō*, **prējateljъ* (укр. *приятель*, пол. *przyjaciel*); кельт. дірл. *gīar* «бажання», кіпр. *rhydd* «вільний».

Сема «свобода»/«воля» є синонімічною до «прихильності»/«любові», оскільки останні передбачають змогу здійснити власний вибір, не бути обмеженим у чомусь у відносинах, про що свідчать асоціації: гот. *frī-s* «вільний», *frijōn* «любити» (*frijōnd-s* «друг»); дпівн. *Frigg* «ім'я дружини Одіна», *fria* «звільняти», *frijā* «любити», *frīð-r* «любов, дружба», *frīð-r* «вільний, впевнений», норв. *fria*, *fred*; дшв. *fria*, *Frigg*, шв. *frid*, *fred*, дан. *frī* «звільняти», дан. *fred*; да. *frēo*, *frī* «вільний, необмежений», *frēo* «шляхетна жінка», *frēon*, *frēogan*, *frīgan* «любити, одружуватись», *frīð*, *friodu* «згода, мир, безпека», а. *free*; *frith*, *friend*; дфриз. *frī*; *friund*, *friōnd*; *frīehan*, *frīohon*, *frijā*, дсакс. *frī* «вільний», *frī* «шляхетна жінка», *friehan* «одружуватись, привертати», *frīthu* «мир», *friend*; снід. *vrī* «шляхетний»; нід. *vrij*; *vriend*, *vrind*, снн. *vrī*, *vrīen* «одружуватись, привертати», дшв. *frī* «вільний», *Frija*, *fridu* «мир, безпека, огорожа», свн. *vrī* «не зв'язаний, не впійманий, вільний», н. *frei*, *Freun*, *Friede* [6, с. 195]. Пор. також кельт. *riar* «бажання, задоволення» < **prijard* < і.с. **pri-* [8, с. 290–291]. Іншими словами, в германському сегменті семіосфери виділяємо кластер смислів [друг] < [рівноранговий суб'єкт, взаємодія з яким є приємною/комфортною] < [рівноранговий суб'єкт, взаємодія з яким не обмежує існування / забезпечує варіативність форм буття і способів діяльності]. Про подібну системну смислову кореляцію в картинах світу античних етносів припустимо з огляду на вислів *Inter dominum et servum nulla amicitia est* («між паном і рабом не буває дружби») [9, с. 92].

Свобода/воля розуміється як здатність системи обирати та реалізовувати траєкторію власного поступу, що є оптимальною для її онтологічних і «передвстановлених» функційних параметрів згідно з її призначенням (програмою розвитку, або, в міфопоетичному формулюванні, «присудом Норн»), тобто як здатність системи до самопідтримки і саморегуляції в змінюваних контекстах. Своєю чергою, «любов» віддзеркалює здатність системи до розширення (розвитку), а також до автодіагностики при визначенні сприятливого вектору розвитку (бажаного стану і конфігурації, позитивного для самої системи, що умовно ідентифікуються як «добро» та гідні «любові» як позитивного ставлення).

III. Вузькоспецифічним є уявлення про ВОЛЮ як «відсутність чинників обмеження»: а. *loose* «не закріплений», да. *leas* «позбавлений чогось, порожній, вільний» (джерело суфікса *-less*), дан. *løs* «вільний, незв'язаний», шв. *lös* «вільний, відокремлений, рухливий», снл., н. *los* «вільний, незв'язаний», гот. *laus* «порожній, марний» < дпівн. *lauss* «вільний, порожній» < **leus-* / **laus-* / **lausaz* «втрачати» < іє. **leu-* / **lou-* / **lu-* «розрізати, послабляти, звільняти» [6, с. 354]. Типологічно співвідноситься з гел. *saor* «дешевий, вільний, звільнений від, чесний» [8, с. 355].

IV. Укр. *свобода*, блр. *свобода*, рос. *свобода*, друс. *свобода* «незалежність», «вільне поселення», блг. *свобода*, сербохорв. *свобода*, *свобода* «мужність, свобода», словен. *svoboda*, *sloboda* «дозвіл, звільнення», *svoboda*, *sloboda* «свобода, відпустка», чес. *svoboda* «свобода, холостий стан», слвц. *sloboda*, пол. *swoboda*, *Swieboda*, влуж., нлуж. *swoboda*, дпрус. *subs* «сам, власний» || ~ протослов. **sveboda*, *svēboda* ~ церкслов. *свобѣство*, *свѣство* «особа», де **svobb* < *svojb*, тобто «статус належного до певної соціальної групи, роду», причому визначаються кореляції з лтс. *svabads* «зів'ялий, втомлений, вільний», *atsvabinat* «звільнити», а також іє. **svobha* та **sobha*: дінд. *sabha* «зібрання, подвір'я,

суд», гот. *sibja* «рідня» [10, с. 582–583]. У цьому разі можна вести мову про певне діалектичне (або навіть оксиморонне) поєднання гіпотетично вільного статусу людини, забезпечуваного підтримкою колективу та водночас залежністю від цього колективу, що акцентує порівняний характер «свободи».

V. Чіткої етимології укр. *воля* у значенні «свобода» не пропонується, водночас зазначається спорідненість із лит. *valiá*, лтс. *vala* «воля», дісл. *val*, дшв. *wala*, н. *Wahl* «вибір», н. *Wille* «воля», *wollen* «хотіти», дінд. *vārah*, ав. *vāra-* «бажання, вибір», кімр. *guell* «краще» [11, с. 423], з огляду на чергування голосних у кореневій морфемі *воля* ~ *веліму* ~ псл. *veleti*, подібно до лит. *vėlti* «бажати, дозволяти», гот. *wiljan*, ншв. *wollen*, дшв. *willun* «хотіти», лат. *vēlo*, гр. *ἐλδομαι* «хочу», ав. *vərantō*, дінд. *vṛṇītē* «вибирає собі» < *var-* «вибирати, віддавати перевагу» < іє. **uel-* / *ul-* «хотіти» [11, с. 347; 12, с. 1137].

Семантичний зв'язок «вільний» («свобідний») і «суб'єкт волевиявлення» встановлюється, якщо суб'єкт здатний реалізовувати власну програму розвитку як вибір кращої (оптимальної, приємної, що дозволяє типологічну паралель із **frei-*) траєкторії поступу. У системному поступі сила духу, думки, бажання є проявом власної незалежної ВОЛІ (формування власних суджень як волевиявлення можна в широкому сенсі інтерпретувати як прояв первинного смислу «гнути», тобто «активне формотворення просторових форм»). Таким чином, базова текст-програма (вихідний оператор, «наноміф», конфігуратор сценаріїв різного рівня), що становить зміст аналізованого концепту, в лінійному записі постає:

{«любов» / «прихильність» > «вибір» – 1 (сканування і вибір потенційно сприятливих системних конфігурацій) [«любов» / «прихильність» > «вибір» – 2 (вибір траєкторії поступу) {«гнути» + «зростати» (зміна стану речей у світі) > «прізати» > «втрата» (звільнення, вивільнення з-під обмежень)} «сім'я» / «рід» / «клан» < «свій» (воля як наслідок належності до групи)}

Інтерпретуючи значення і смисли, діахронно породжувані у процесі вербалізації концепту ВОЛЯ / ВІЛЬНИЙ у текстах і дискурсах різних жанрів, ми використовуємо універсальну модель ієрархічної організації систем. Ця модель демонструє категоріальні опозиції «абстрактність» / «узагальненість» :: «специфічність», «духовність» як «належність до інформаційного поля» :: «матеріальність», «соціальна орієнтованість» :: «суб'єктна орієнтованість», а також враховує фрактальність конфігурацій (проекцію смислів різних рівнів) у вимірах «підсистеми», «системи» та «надсистеми» (Рис. 1).

Тому ВОЛЯ / ВІЛЬНИЙ СУБ'ЄКТ розглядаються як: вільний від фізичних обмежень (рівень 1); вільний від несприятливих (домінуючих або шкідливих) емоційних впливів (рівень 2); здатний здійснювати незалежні судження, вільний від нав'язуваних концепцій, понять, вірувань, способів мислення (рівень 3); вільний у соціальному просторі, суб'єкт належного статусу, вільний від соціальних проявів (норм, статусів, упереджень, моделей поведінки), що в певних контекстах обмежують функціонування системи (рівень 4); вільний у виборі і здійсненні міжгрупових взаємодій, вільний від взаємодії з суспільними групами (політичними партіями, організованими злочинними угрупованнями тощо), вплив котрих є шкідливим (дестабілізуючим) (рівень 5); вільний у виборі ціннісних орієнтирів, напряду поступу системи, вільний від цінностей, які є несумісними з аксіологічними домінантами картини світу суб'єк-

та, або ВОЛЯ як домінуючий ключовий концепт, що здійснює загальну орієнтацію картини світу (рівень 6); вільний у конфігуруванні картини світу (створенні альтернативної реальності), здатний свідомо обирати надсистему (відносність ВОЛІ), перемикатись між картинами світу, здійснювати навігацію між альтернативними світами (рівень 7).

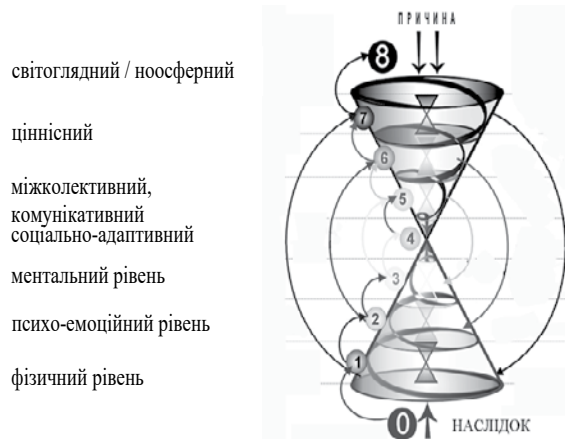

Рис. 1. Ієрархічний вимір відкритої системи

Більш широка інтерпретація феномена волі можлива за умови метафоричної аналогії з хімічними та біохімічними процесами за участю вільних радикалів. Останнім притаманна висока хімічна активність, зумовлена наявністю вільних валентностей, високий рівень кінетичної енергії, незначна тривалість життя, залучення до низки процесів, необхідних для функціонування надсистеми (наприклад, ферментація або регуляція змін тону кровеносних судин у живих організмах тощо), але і до процесів деструктивного характеру (пошкодження і мутації на клітинному рівні) [13].

Отже, система з ознакою «вільний» є імперативно активною, перебуває в невірноваженому стані та, як не парадоксально, намагається увійти в контакт з іншими системами задля переходу у стан гомеостазису (порівняність ВОЛІ), здійснює вплив на інші системи та призводить до зміни станів речей у світі.

У текстах «реверберативного періоду» номінації концепту ВОЛЯ германськими мовами стосуються переважно фізично-матеріального розуміння відповідного феномена, а саме як відсутність фізичних обмежень (людина перебуває у звичному стані і не є полоненою, або звільняється з полону) – рівень 1 моделі: *lausan eda bundinn* «вільний чи зв'язаний» [14, 1], *ok leysir ór höptum hvern* «відпускав полонених» [15, 37], *suma clubôdun umbi cuoniouuidi // insprinc haptbandun, invar vígandun!* «деякі [жінки] розв'язували пута: звільнився з кайданів, уникни тих, хто б'ється» [16], а також проявляють риси «соціально-адаптивного характеру» (рівень 4 моделі), коли йдеться про закріплення соціального статусу людини, наприклад: *varð ek til ung // né ofþrungin // fullgædd fêi // á fleti bróður* «Була вільною, без заборон, багатою у домі брата» [17, 34], *þú fannt, at ek laus lifi* «як бачиш, я вільний (не раб)» [18, 8], *kölluðu Karl* «названий Карлом» (вільна людина без власності) [19, 21]. Латиномовні паремії засвідчують інтерпретацію ВОЛІ власне як цінності (рівень 6 моделі): *Libertas resinaestimabilis* «Свобода – річ безцінна» [9, с. 92], або цінності соціального статусу: *Libertaris*

nomen omnibus praeferendum est «звання вільної людини дорожче над усе» [9, с. 92].

У релігійних текстах, в яких кодифіковано базові постулати вторинної (християнської) міфології, ВОЛЯ є порівняною та співвідноситься зі «служінням», тобто міжколективними інтеракціями (рівень 5 моделі): *Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: tantum ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per caritatem Spiritus servite invicem* «До свободи закликає ви, браття: аби лише ваша воля не була приводом для задоволення плоті, любов'ю служіть одне одному» [20, Galat. 5:13]. Порівняність ВОЛІ постає як зміна надсистеми, котрій підпорядкований суб'єкт: *Liberati autem a peccato, servi facti estis iustitiae*. «Звільнившись же від гріха, ви стали рабами праведности» [20, Rom. 6:18], *quasi liberi, et non quasi velamen habentes malitiae libertatem, sed sicut servi Dei*. «Як вільні, не як ті, хто використовує свободу для прикриття зла, але як раби Божі» [20, 1 Pet. 2:16]. При цьому справжня ВОЛЯ співвідноситься з сакральною сферою, її суб'єктами та їхньою діяльністю (рівень 7 моделі): *Dominus autem Spiritus est: ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas*. «Господь є Дух, а там де Дух Господній, там свобода» [20, 2 Cor. 3:17], *Si ergo vos filius liberaverit, vere liberi eritis* «якщо Син визволить вас, то справді будете вільними» [20, John 8:36].

Загалом взаємодія систем різної етіології, що мають той чи інший ступінь свободи, підпорядкована причинно-наслідковій логіці, що відображено в каузативній симетрії запропонованої моделі. Так, інформаційний квант рівня 7 (вхідна програма розвитку, «завантажена» із сакральної сфери) визначає обсяг і якість необхідних матеріальних ресурсів для реалізації цієї програми на рівні 1, наприклад: *Feoh biþ frófor fira gehwilcum; // sceal þeah mann gehwilt miclan hit dælan // gif hé wille for dryhtne dômes hléotan* «Багатство – то вітя для всіх; повинен кожен щедро ділитись, якщо хоче здобути божественну славу (як варіант – «божественний присуд»)» [21, 1–4]: наявність/збереження/примноження матеріальних ресурсів (*Feoh*, багатство) детерміноване впливом сакральної сфери, де полісемантична одиниця *dóm* «присуд, закон, слава, репутація» реалізує одне з можливих значень «вільна воля, вибір, смисл».

Протягом різних історичних періодів вербальні репрезентації концепту ВОЛЯ засвідчують набуття ним ролі аксіологічного регулятора і конфігуратора картини світу (як власне цінності, так і в складі похідних концептів типу *libertà di parola*), а також «навігаційного маркера» в картинах альтернативних світів або в картинах світів, співвіднесених із певними лінгвокультурами. Це стосується номінацій концепту ВОЛЯ в текстах прецедентного характеру, зокрема, національних гімнів: *O'er the land of the free and the home of the brave?* (США, з урахуванням індоєвропейського/європейського походження англійської мови); *Душу ỳ тило ми положим за нашу свободу* (Україна); *Einigkeit und Recht und Freiheit // Für das deutsche Vaterland!* «Єдність, закон і воля для німецької Батьківщини» (Німеччина); *bajo su cielo azul, // pueblos en libertad* «під її блакитним небом народи на волі» (Іспанія); *Giuriamo far libero // il suolo nation* «Поклянімося звільнити нашу рідну землю» (Італія); *Conduis, soutiens nos bras vengeurs Liberté, Liberté chérie* «Спрямуй, підтримай наші руки мстиві, свобода, люба свобода» (Франція); *frihet ble oss født* «у нас народилася свобода» (Норвегія); *Du gamla, Du fria, Du fjällhöga nord* «Ти стара, ти вільна ти високогірна Північ» (Швеція); *Og det er Frejas sal* «Це є чертог Фреї» (Данія) [22].

У наведених мікротекстових номінаціях символічні вербалізатори-легісигнуми концепту ВОЛЯ постають констататорами-кваліфікаторами, що вказують на базову властивість олюдненого простору (гімни Німеччини, Швеції та Данії). В інших випадках індексальні номінації-легісигнуми ВОЛІ репрезентують СТИМУЛ і АБСОЛЮТНУ ЦІННІСТЬ для соціумів у сценаріях ЗДОБУТТЯ, ВІЙНА, БОРОТЬБА, співвіднесених з універсальними уявленнями про наявність контрарно (вороже) орієнтованих систем, що обмежують свободу і не дають змогу системі набутти бажаної конфігурації, окрім як у конфліктному протистоянні агоніста й антагоніста. Кваліфікатор у тексті гімну США імплікує наслідок успішної БОРОТЬБИ («квесту», що охоплює підсценарії ВІДОКРЕМЛЕННЯ, ПОДОРОЖ, ПРОТИСТОЯННЯ). При цьому в текстах (дискурсах) інших жанрів зустрічаються інтертекстуальні екстраполяції відповідного смислу в «міжнародний контекст» та проєкції на конфліктні сценарії, що розгортаються всередині самого соціуму: *Land of the free // Home of the brave // Now that's how it is // And that's how it stays ... Violence And Bloodshed* [23, Viol.].

У художніх текстах «лінгвокреативного» періоду, в яких розбудовані порівняно реальні альтернативні фентези світи, наявні номінації концепту ВОЛЯ, співвіднесені з усіма рівнями функціонування систем. Наприклад, *“What we're a going to do next is this. We're a going to charter a ship and sail north, and find them kids and set 'em free* [24, с. 83], *“But every time we think we are free, Fades and Trollocs find us again.* [25, с. 218] (ситуативний квест, спрямований на здобуття фізичної свободи). Контрарно-орієнтована система (антагоніст) також прагне перейти у стан, комфортний для виконання власної базової програми: *The Dark One could not have been free of his prison at Shayol Ghul* [25, с. 97], *Tylko druidki i czarodziejki — i nierządnicie — obnosiły się z naturalnymi grzywami, by podkreślić niezależność i swobodę* [26, с. 35] (прийнятний соціальний статус); *A house-elf must be set free, sir. And the family will never set <...> Dobby will serve the family until he dies, sir* [27, с. 16] (неадекватний соціальний статус), *“Forgive me for asking, lorek Byrnison,” said Farder Coram, “but you could live a free proud life on the ice hunting seals and walruses, or you could go to war and win great prizes.* [24, с. 110] (фундаментальна якість буття, концепт сфери аксіології); *Potem przyszła samodzielnosc, swoboda i szalony promiskuityzm* [26, с. 39] (системна похибка як наслідок «відриву» (в сенсі іє. **leu-* / **lou-*) від програми поступу, що призводить до надмірної ентропії системи); *Few people can say of themselves that they are free of the belief that this world which they see around them is in reality the work of their own imagination* [28, с. 50] (стереотип мислення); *“We won, Lord Agelmar. We won, and the land freed from winter is the proof, but I fear the last battle has not yet been fought”* [25, с. 494] (глобальне протистояння контрарних систем) тощо.

У пісенному дискурсі номінації ВОЛІ співвідносяться з концептами:

сфери аксіології: *Forward the password, it's freedoms breath // The key to independence, liberty or death* [29] (концепт аксіологічної сфери як базовий стимул діяльності); *I seek a life of honor, free from all false pride.* [23, War. Pt.] (суб'єкт вільний від цінностей-симулякрів), *Riding the wind, forever free* [30] (стан свободи як цінність); *І лунала пісня про їхню долю. // Про їхню долю, про справжню волю* [31, Їхали]; *Ми від нашої волі вже поруч // Та вступати в права ще рано* [32, Доля];

ментальної сфери: *Whenever you dream you're holding the key it opens the door to let you be free* [33, Sacred], *Now it's a matter of mind you know you can be free forever* [33, Shoot];

соціальної сфери: *They ain't got a thing on me, I'm running wild, I'm running free* [34, Run.] (втеча від неприйнятного стану речей); *Not a prisoner I'm a free man And my blood is my own now* [34, Pris.] (втеча із соціальної інституції, що обмежує свободу як покарання за злочин); *Take away my freedom, take away my home // ... I'm a freedom fighter I got something to say... I'm a freedom fighter get out of my way // I'm a freedom fighter and I'm taking command // I'm a freedom fighter and I'm making a stand* [35] (конфліктний сценарій, орієнтований на зміну стану речей у соціумі і набуття системою іншого статусу та ролі); *Freedom to rock, freedom to talk. Freedom, raise your fist and yell* [36] (права людини, свобода соціальних проявів і практик); *Вольному воля* (бажаний належний статус) [37, Вол];

сфери міжгрупових соціальних взаємодій: *Libertalia, the wild and the free // The Ideal of Freedom is ruling the sea <...> Freedom, we're gonna ring the bell* [38] (стратегія взаємодії з соціальними інституціями у контексті певного простору), *Де наші руки, там Воля ступить!* [31, Гук.], *Бути в'язнем сьогоднення // І чекати на прощення // Чи вершити Волю – обирай!* [31, Т. 3], *Гей, українці, брати мої // Не діждетесь волі від панів // ... Ту хиренну волю розбудить // Та будяки всі вицент скосить* [32, Брати] (сценарій ЗДОБУТТЯ ВОЛІ, що призводить до зміни моделі соціального устрою), *Ищут золото воли, что добывали в битве той по колено в крови* [39, Бал.] (спроба вийти з-під контролю надсистеми).

Висновки. Таким чином, ВОЛЯ розуміється як концепт-універсалия, що характеризує поступ відкритих систем, здатних до саморегуляції та самопідтримки. З огляду на зміст внутрішньої форми імен відповідного концепту, реконструйований на основі етимологічного аналізу та встановлення етимологічних паралелей, в європейських лінгвокультурах суб'єкт ідентифікується як «вільний», якщо здатен (з огляду на попередній досвід, чуттєву або раціональну інтерпретацію вхідних сигналів) визначати сприятливу конфігурацію станів речей, обирати модель і траєкторію розвитку, здійснювати моделювання бажаних станів речей на різних рівнях міжсистемних взаємодій.

У текстах різних періодів і жанрів ВОЛЯ співвідноситься зі станом і діяльністю людини на різних рівнях буття. В архаїчному сегменті семіосфери реалізовані уявлення про ВОЛЮ як стан фізичної необмеженості, звільнення з полону та особливості соціального статусу. При моделюванні картин альтернативного світу (зокрема, на основі вторинної релігійної міфології), семантика номінацій ВОЛІ співвідносить концепт із сакральною сферою і демонструє його надсистемний, регулятивний та водночас порівняний характер. Діахронічно ВОЛЯ постає одним із фокусних аксіологічних навігаційних орієнтирів (базових операторів), що визначає перебіг сценаріїв квестового характеру (як локальних, так і мега-сценаріїв, орієнтованих на зміну конфігурації світу) і вектор поступу системи в міфологічному або культурному просторі.

Література:

1. Поміж мов в культур: методологічний еkleктизм і міждисциплінарність сучасного мовознавства. Переяслав-Хмельницький : ПП Щербатих О.В., 2017. 382 с.
2. Doctrina multiplex, veritas una. Учень багато, істина одна. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 440 с.

3. Концепты и контрасты. Одесса : Издательский дом «Гельветика», 2017. 632 с.
4. Колесник О.С. Introducing M-logic: basic remarks on key concepts. *Теоретична і дидактична філологія. Серія «Філологія». Серія «Педагогіка»*. Вип. 25. Переяслав-Хмельницький : ПП Щербатих О.В., 2017. С. 159–169.
5. Etymological Dictionary of Modern English. Ed. by D. Harper. URL: <http://www.etymonline.com>
6. Левицкий В.В. Этимологический словарь германских языков. Винница : Нова книга, 2010. Т. 1. 610 с.
7. Kroonen G. Etymological Dictionary of Proto-Germanic. Ed. by A. Lubotsky. Leiden-Boston : Brill, 2013. 794 p.
8. McBain A. An Etymological Dictionary of the Gaelic Language. Stirling : Eneas MacKay, 1911. 426 p.
9. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Из скарбніці античної мудрості: словник. Київ : Вища школа, 1994. 351 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. В 4-х т. Москва : Прогресс, 1964. 1973. Т. 3.
11. Етимологічний словник української мови: В 7 томах / Укл. Болдирев Р.В. та ін. К.: Наукова думка, 1982 – 2006. Т. 1.
12. Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bd. 1–2. Bern: Francke. 1959. 1183 S.
13. Simic M.G., Taylor K.A., Ward J.F. et al. Oxygen Radicals in Biology and Medicine. New York : Plenum, 1988. 280 p.
14. Gróttasöngur. URL: <http://norroen.info/src/edda/grotta/index.html>
15. Lokasenna. URL: <http://norroen.info/src/edda/lokasenna/index.html>
16. Erster Merseburger Spruch. URL: <http://norroen.info/src/other/merseburger/toporova.html>
17. Sigurðarkviða in skamma. URL: <http://norroen.info/src/edda/sigurdur/index.html>
18. Fáfnismál. URL: <http://norroen.info/src/edda/fafnis/index.html>
19. Rígsþula. URL: <http://norroen.info/src/edda/rig/index.html>
20. Vulgate (Latin). URL: <http://www.sacred-texts.com/bib/vul/index.htm>
21. Anglo-saxon runic poem. URL: <http://norroen.info/src/runic/en/>
22. National Anthems. URL: <http://www.nationalanthems.info>
23. Manowar. Violence and Bloodshed. The Warriors Prayer. URL: <http://www.darklyrics.com/m/manowar.html>
24. Pullman Ph. The Golden Compass. His Dark Materials Book One. A Knopf Paperback. N.Y. 1995. 291 p.
25. Jordan R. The Eye of the World. NY: Macmillan, 1990. 670 p.
26. Sapkowski A. Krew elfow. Warszawa : superNOWA. 1994. 295 s.
27. Rowling, J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. N.Y. : Scholastic, 2000. 344 p.
28. Zelazny R. The Courts Of Chaos. N.Y. : Avon Books, 1978. 189p.
29. Grave Digger. Liberty or Death. URL: <http://www.darklyrics.com/g/gravedigger.html>
30. W.A.S.P. Forever free. URL: <http://www.darklyrics.com/w/wasp.html>
31. Тінь Сонця. Гукає Дикий вітер. Твоя Зброя. URL: <https://www.pisni.org.ua/>
32. Сокира Перуна. Моя Доля. Брати Мої. URL: <https://www.pisni.org.ua/>
33. Dio. Sacred Heart. Shoot Shoot. URL: <http://www.darklyrics.com/d/dio.html>
34. Iron Maiden Running free. The Prisoner. URL: <http://www.darklyrics.com/i/ironmaiden.html>
35. Rainbow Freedom Fighter. URL: <http://www.darklyrics.com/r/rainbow.html>
36. Alice Cooper. Freedom URL: <http://www.darklyrics.com/a/alicecooper.html>
37. Черный Кофе. Вольному Воля. URL: <http://www.megalyrics.ru>
38. Running Wild Libertalia. URL: <http://www.darklyrics.com/lyrics/runningwild.html>
39. Ария. Баллада о древнерусском воине. URL: <http://www.megalyrics.ru>

Kolesnyk O. The concept of FREEDOM in European linguo-cultures

Summary. The article considers the designations of the FREEDOM concept in the linguocultures of European ethnic groups. The analysis is carried out in the framework of the myth-oriented semiosis theory and the methodology of M-logic. The initial development program of verbally represented “free” open systems is reconstructed via etymological interpretations of the concept’s names. Respective cluster of senses is treated off as the premises of further semantic transformations. The paper addresses a “linguoculture” as a semantic space outlined by verbal signs which embody the patterns of human interpreting phenomena, modeling images of the world or alternative realities as well as pattern of verbal interactions responsible for triggering the shifts in the states of affairs. Linguocultural and linguo-semiotic features of units denoting WILL or a FREE OBJCET are identified from the standpoint of the systems’ theory and universalia-oriented linguistics. The paper employs a universal model of an open system’s hierarchical structure as a frameset for interpreting and classifying noemic senses. This model encompasses categorial dichotomies “abstract” / “general” – “specific”, “spirit” – “matter”, «social” – “personal” and reflects the fractal nature of semantic clusters’ configurations (semantic projections) at “subsystem”, “system” and “oversystem” levels. Special attention is paid to the reconstruction of linguo-cultural senses that resulted from the analysis of semantics of the units verbalizing FREEDOM Germanic epic texts, Latin Biblical texts, and modern fantasy fiction and song lyrics. The article provides linguosemiotic and functional characteristics of designations of FREEDOM / “free object”.

Key words: concept, freedom, sense, space, system.

Максимець О. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук

Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного

РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ ІМЕННИКІВ ІЗ ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ (УТВОРЕННЯ ІЗ НУЛЬОВИМ СУФІКСОМ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ)

Анотація. Деривати із загальним словотвірним значенням опредметненої дії становлять значну групу лексики в українській мові. Систему формантів, що беруть участь у творенні таких іменників, утворюють праслов'янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфеми. У роботі ми визначаємо лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників чоловічого роду з нульовою флексією, простежуємо їх динаміку та сферу функціонування.

Іменники чоловічого роду, утворені за моделлю ДО + -Ø-, які позначають тривалу дію більшої чи меншої інтенсивності, становлять основний масив розглядаєних похідних, наприклад: *випас, друж, вируб*. Рідше вони позначають дію одноактну, наприклад: *кив, мах, потиск, доторк* тощо.

Девербативи, утворені за розглядовою моделлю, тяжіють до різних лексико-словотвірних груп, що є свідченням семантичної поліорієнтації нульового форманта. Це іменники на позначення переміщення, пересування, наприклад: *наступ, проїзд*; комунікативної діяльності: *поклик, спів*; вчинків: *захист, підкуп*; морально-етичних взаємин, стосунків між людьми: *захист, пересуд*; звукових процесів, що супроводжують дію: *вереск, тріск* тощо.

У новій українській мові XIX ст. започатковано формування ЛСГ іменників розглядуваної структури на позначення дій, що належать до різних галузевих сфер, за рахунок яких у XX ст. активно формується українська термінологічна лексика: *замір, винайм, розслід* тощо. Протягом XIX – п. пол. XX ст. в основному сформувалася ЛСГ іменників на позначення інтелектуальної діяльності: *здогад, роздум* та ін.

Позитивна динаміка властива для продуктивності розглядуваної моделі іменників зі значенням комунікативної діяльності, звукових процесів, дій, що належать до різних галузевих сфер. Спадна динаміка характеризує процес творення розглядаєних девербативів зі значенням руху, іменників на позначення вчинків людини (більшість цих похідних належить до фонду давньої руськоукраїнської мови), іменників на позначення стосунків між людьми, іменників зі значенням стану, іменники на позначення інтелектуальної діяльності, які у другій половині XX ст. продовжують активно вживатися, проте інновативними утвореннями не поповнюються.

Ключові слова: словотвір, опредметнена дія, іменник, суфікс, історія, розвиток.

Постановка проблеми. У сучасній українській мові віддієслівні іменники становлять значний шар лексики. Такі утворення є наслідком транспозиції дієслівної основи в іменникову і визначаються досить широкими можливостями.

За структурними ознаками такі іменники утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних типів, що формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому поряд зі спільнослов'янськими суфіксами (-нн(я), -тт(я), -Ø, -б(а), -ок, -от, -н-я) в українській мові наявні суфікси іншомовного походження (-аці(j), -аж, -ур(a)). Кожен словотвірний тип на позначення опредметненої дії характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність вжитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливість дериваційної структури та своєрідність семантики віддієслівних іменників зумовили неослаблений інтерес до їх вивчення. Вчені зазначають, що дослідження словотвірної структури віддієслівних іменників сучасної української літературної мови як мікросистеми взаємозалежних елементів, що склалася в процесі еволюції мови та формування її літературного різновиду, має значний теоретико-пізнавальний і практичний інтерес [8, с. 35]. У вітчизняному мовознавстві предметом розгляду стали походження, склад та продуктивність транспозиційних формантів, що беруть участь у творенні згаданих похідних, їх мотивувальна база тощо [1, с. 128; 9, с. 111–113].

Дериваційний аспект вивчення віддієслівних похідних дав підстави для вибудови концепції словотвірної категорії опредметненої дії [3, с. 143–144; 4, с. 22–28] або категорії опредметнених значень дієслівних предикатів [7, с. 207]. В. Олексенко підкреслює, що «за своєю природою і механізмом утворення словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів належить до словотвірних категорій особливого типу» [там само].

Метою статті є визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників чоловічого роду з нульовою флексією, простежити їх динаміку та встановити сферу функціонування.

Виклад основного матеріалу. На думку вчених, нульові словотвірні засоби давньосхіднослов'янської мови XI – XIII ст. виникли на основі матеріально виражених тематичних суфіксів індоєвропейської епохи [11, с. 286]. Саме тому слова, утворені таким способом, спочатку мали у своєму складі кореневу, суфіксальну і флексійну морфеми, напр.: *ходь - *cho - d - o - s* [6, с. 38]. Такі назви належали до тематичних утворень. Учені також вказують, що значний вплив на відповідні іменники мали їх дериваційні зв'язки з вербативами. Спочатку іменники й дієслова «перебували в паратактичних словотвірних відношеннях», згодом, уже в пра-

слов'янській мові, вони стали сприйматися як похідні, і, врешті-решт, це стимулювало творення нових віддієслівних іменників [2, с. 21].

Нульовий суфікс продукує девербативи з різними грама-тичними показниками роду й числа, зокрема: іменники чоловічого роду з нульовою флексією (типу *виклад, напад, хід*), жіночого роду з нульовим закінченням і флексією -а (*біль, від-повідь, перемога*) та множинні іменники з флексією -и (*вибори, мандри*) [5, с. 6]. Більшість таких дериватів утворюється на базі префіксальних дієслів. Отже, префіксація стимулює процеси нульсуфіксального девербативного словотворення [10, с. 12].

Іменники – назви предметної дії, утворені за моделлю «ДО +О-», співвідносяться з дієслівними основами різних структурних типів: з основами на -а/-и- (*виділі ← виділяти, виділити*), -ува/-а- (*відруб ← відрубувати, відрубати*), -ува/-и- (*відвар ← відварювати, відварити*), -а/-і- (*воркіт ← воркотати, воркотіти*), -і/-ну- (*вис ← висіти, виснути*), -а/-О- (*випас ← випасати, випастити*), -и/-О- (*вивіз ← вивозити, вивезти*) [7, с. 156]. Іменники зі значенням предметної дії, утворені за цією моделлю, становлять основну масу нульсуфіксальних девербативів. Значна їх частина позначає тривалу дію більшої або меншої інтенсивності [5, с. 6]. Згаданий словотвірний тип на різних етапах розвитку української мови був досить продуктивним. Обстежені джерела кінця XVII – XVIII ст. містять чимало таких утворень, наприклад: *и въ томъ осмотрѣ явилось такъ* (ДДГ 1732 271), *чтоб к нгмушиол на сторожу* (1734 238), *Казалемъ, что въ осени учинится заоръ по половинѣ* (МатТим 1717–1734 I 278). За нашими спостереженнями, протягом XIX ст. коло цих дериватів значно розширюється, наприклад: *огляд* (К-О II 310), *перелив* (399), *розділ* (III 128), *вивід* (Ж 70), *вивяв* (94), *набір* (464), *розгляд* (815), *розкид* (820), *розлив* (822), *вирост* (ЛФр 32), *відпад* (36), *вклад* (39), *закоп* (76), *збір* (84), *наплив* (134), *обмін* (149), *полиц* (179) та ін. Продовжує збільшуватися чисельність іменників зазначеного типу і наприкінці XIX – на початку XX ст. Так, «Русско-українській словарь» М. Уманця і А. Спілки та «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка містять чимало таких утворень, наприклад: *заміс* (УміСп 268), *випас* (470), *почин* (509), *обмір* (548), *обжин* (596), *перекис* (637), *помел* (1058), *квіт* «цвітіння» (1094), *вимір* (Гр I 170), *друж* (449), *опис* (III 56), *похит* (386). Продуктивність цього словотвірного типу зберігається і в другій половині XX ст. Так, у «Словнику української мови» в 11 томах маємо значну кількість таких іменників, більшість з яких фіксується вперше, наприклад: *вируб* (СУМ I 476), *вигрів* (380), *вилів* (424), *висів* (484), *запуск* (III 283), *обкіс* (V 512), *розігрів* (VIII 682), *розкрий* (716), *розкур* (719), *розстил* (817) та ін.

Віддієслівні іменники чоловічого роду з нульовим суфіксом можуть позначати й одноактну дію. Семельфактивність репрезентується утвореннями, в яких виступає твірна основа інфінітива з усиченою фіналлю [9, с. 71].

Нульсуфіксальні утворення на позначення одноактної дії функціонували вже в новій українській мові кінця XVII – XVIII ст.: *Хотѣли быти Богу равные, покоры жадной ему и поклона не отдаючи* (МатТим II 1656–1771); *Вм добродѣицѣ низки(й) мой уклонъ отдаю* (ПЛ 1723 35).

Протягом XIX ст. продовжується активне творення розгля-даних девербативів: *почин* (К-О II 643), *скокь* (Зак.519), *взгляд* (Ж 67), *впис* (123), *запис* (262), *заріз* (267), *відблиск* (ЛФр 34), *замах* (77), *притиск* (195), *промах* (198).

Тенденція до зростання кількості аналізованих похідних зберігається протягом XX ст. Обстежені джерела початку XX ст. фіксують такі деривати: *вибрик* (Гр I 147), *викрут* (165) “виверт”, *дотик* (433), *закід* (II 47), *запит* (79), *згад* (136), *кив* (236) “кивок”, *мах* (412), *погляд* (III 232), *подмух* (242), *подув* (247), *стриб* (IV 215), *усміх* (357), *хід* (399), *вприск* (Саб 54), *сплох* (УміСп 330), *обмах* (821), *втиск* (1073). В «Українсько-російському словнику» за ред. І. Кириченка подано кілька новотворів згаданого типу: *виблиск* (К I 132), *видих* (145), *вимах* (164) “взмах”, *вискік* (188), *зблиск* (II 173), *наскок* (652), *оберт* (III 16), *поблиск* (470), *позирк* (IV 45), *позір* (47) “погляд”, *позіх* (47), *покрут* (79) “оберт”, *полиц* (87), *посмик* (233) “ривок”, *поштовх* (302), *підморг* (388), *розчерк* (V 24), *укус* (VI 184). «Словник української мови» в 11 томах теж містить чимало таких дериватів: *вдих* (СУМ I 311), *викид* (405), *доторк* (II 394), *змах* (III 613), *подум* (VI 760), *позіх* (817), *прилив* (VII 656), *спалах* (484), *укол* (X 419) тощо.

Маємо кілька таких новотворів і на сучасному етапі розвитку української мови, наприклад: *прикноп* (ЛСГ 2012–2013 125), *приштил* (ЛСГ 2012–2013 126), *розфокус* (ЛСГ 2015–2016 159).

Розглядувані утворення реєструються і в регіональному мовленні: *натиск* (Он I 478), *скок* (II 224), *зрив* (Чаб II 114).

Значна частина девербативів із нульовим суфіксом на позначення предметної дії (стану) тяжіє до різних лексико-словотвірних типів.

1. Іменники на позначення переміщення, пересування.

У новій українській мові триває становлення ЛСГ нульсуфіксальних девербативів зі значенням руху.

Обстежені пам'ятки кінця XVII – XVIII ст. фіксують непоодинокі деривати зазначеного типу: *всю зиму на выліотъ проходить* (МатТим 1659 I 143), *[Бог звѣздамъ] даль и бѣги розмаити* (1656–1771 I 79), *чтобъ не учинили побегу* (ДДГ 1746 73); *И по отходѣ Его долго оній Онищенко былъ живъ* (1750 308); *для снаднѣйшого своЕго уходу* (1712 227).

Процес формування цього ЛСТ продовжується протягом XIX ст.: *виїзд* (СМШ I 83), *переїзд* (II 59), *вихід* (Ж 91), *від'їзд* (97), *відлет* (99), *відплив* (100), *розхід* (836), *відступ* (ЛФр 37), *відхід* (37), *в'їзд* (39), *заїзд* (76), *здогін* (88), *лет* (114), *обхід* (150), *перехід* (164), *приїзд* (192), *прихід* (195). Початок XX ст. є періодом активного функціонування дериватів зазначеного типу. Разом із цим їх кількість продовжує поступово зростати. Загальномовні словники цього періоду фіксують цілу низку утворень, відсутніх в обстежених джерелах попереднього періоду: *зіход* (УміСп 116), *схід* (126), *вивіз* (130), *винос* (140), *перегін* (198), *заліт* (263), *захід* (290), *розвоз* (855), *виліт* (Гр I 167), *забіг* (II 5), *завіз* (18), *об'їзд* (III 12), *перехід* (142), *підхід* (184), *порух* (355), *похід* (387), *пригін* (411), *проліт* (470), *прохід* (488), *уїзд* (IV 326), *хід* (399), *утік* “утеча” (364). Процес поповнення абстрактної лексики девербативами з нульовим суфіксом на означення руху був активним і в першій половині XX ст. Так, «Українсько-російський словник» за ред. І. Кириченка реєструє чимало дериватів досліджуваного типу, які в обстежених джерелах попередніх періодів не засвідчено: *довіз* (К I 423), *занос* (87), *заплив* (99), *зліт* (232), *обліт* (III 35), *перебіг* (243), *переїзд* (272), *плав* (438), *плин* (450), *підвіз* (363), *привіз* (336), *пробіг* (437), *провіз* (444), *проїзд* (464), *пробіг* (IV 437), *проплив* (490), *увіз* (VI 147). Протягом XIX – першої половини XX ст. формування розглядуваного ЛСТ в основному завершилося.

2. Іменники на позначення комунікативної діяльності людей.

Обстежені джерела нової української мови кінця XVII – XVIII ст. вже фіксують утворення аналізованого лексико-словотвірного типу: *О которое забитя оного небожчика в мѣстѣ Боршиполоу стался опитъ, а о збойци пилное отиушканы* (МатТим 1612–1699 II 46) «розпитування», і в *първпросѣ в судѣ полковомъ показала* (ДДГ 1753 316). Протягом XIX ст. кількісний склад девербативів згаданого ЛСТ дещо розширюється, наприклад: *одчот* (К-О II 323) «усне чи письмове повідомлення про стан чи хід справи», *переклад* (Зак 446), *виклад* (Ж 76), *відказ* (ЛФр 35), *говір* (52), *запит* (79), *розказ* (209), *розговір* (207), *переказ* (163), *поклик* (178). Більш активно процес творення девербативів цього типу відбувається в українській мові в період кінця XIX–XX ст. Так, «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка та «Українсько-російський словник» за ред. І. Кириченка фіксує чимало новотворів зазначеного типу, наприклад: *виказ* (Гр I 161), *випит* (176), *обзив* (III 9) «відповідь», *опит* (57) «опитування», *переклад* (121), *поклик* (272), *поспів* «спів» (366), *спів* (176), *відповіт* (К I 248), *звіт* (II 189), *одговір* (III 90), *пошепт* (IV 297), *розпит* (V 160). Маємо кілька таких утворень і в «Словнику української мови» в 11 томах, наприклад: *клич* (IV 183) *перешепт* (VI 320), *підказ* (VI 431) тощо.

3. Іменники на позначення вчинків людини.

Утворення зазначеного типу виявили певну стійкість в історії української мови. Окремі давньоруські іменники вийшли з ужитку, але більшість збереглася, служачи моделлю для нових девербативів. В обстежених джерелах кінця XVII–XVIII ст. такі утворення були непоодинокими: *Згорѣло дворовъ 170 зъ великимъ купчиновъ иноземнихъ убиткомъ отъ огня и розхва-ту* (МатТим I 1717–1734 289), *учинил розискъ* (ДДГ 1711 48). Менш активним є процес творення іменників зазначеного типу в сучасній мові. В обстежених джерелах відповідного періоду виявлено лише окремі новотвори, наприклад: *визвол* (Ж 75), *підкуп* (УміСп 684), *приступ* (801) «штурм», *вибрик* (Гр I 147), *замах* (II 63), *захист* (II 113), *переступ* (III 139) «злочин», *при-слух* (439) «підслухування».

4. Іменники на позначення стосунків між людьми.

Активно відбувався процес творення девербативів цієї ЛСТ наприкінці XVII – протягом XVIII ст., наприклад: *Утискъ уставичный людей правовѣрныхъ* (МатТим 1646 II), *Стался сваръ межд упастухами о добыткиихъ* (1656–1771 II 309), *Другій зась попс былъ противъ ему на отпоръ мовлячи* (1656–1771 II 68), *Рано былемъ у князя ипротился съ нимъ въ бывшемъ позавчера посварѣ* (1717–1734 II 180), *Добійте мене, абымъ не былъ на посмѣхъ необрѣзанцомъ* (1656–1771 II 183), *намѣ (т) либы(т) в(ъ) то(м) яки(х) споро(в)* (ПІІ 1744 108). Протягом XIX – початку XX ст. відповідні девербативи дедалі частіше проникають у писемні пам'ятки української мови. Обстежені джерела зазначеного періоду засвідчують позитивну динаміку розгляданого ЛСТ: *доступ* (К-О I 405) «можливість зустрічатися з кимось», *запрет* (510), *докорь* (Зак 314), *казазь* (УміСп 257) «заборона», *відпір* (36), *дозвіл* (63), *проклін* (197), *протест* (200), *допір* (Гр I 425) «докір», *догляд* (407), *заклін* (II 49), *заколот* (51) «сварка, заколот», *замір* (65) «намір», *захист* (113), *нагляд* (476), *нагніт* (477) «утиск, пригнічення», *непослух* (555), *опір* (III 57), *оскорб* (III 68), *осуд* (75), *перерік* (135), *пересуд* (139), *підзор* (165) «підозра», *поваб* (207), *поговір* (232),

погдум (232), *позов* (267), *послух* (363), *посміх* (364), *пригніт* (411), *примір* (426), *присуд* (443), *розбрат* (IV 32) «розривдружніх стосунків», *уговор* (314), *бунт* (ЛФр 23), *приказ* (192). За нашими спостереженнями, ця тенденція зберігається й у першій половині XX ст. Так, «Російсько-український словник» за ред. А. Кримського містить чимало утворень зазначеного типу, які не фіксувалися в обстежених джерелах попередніх періодів, наприклад: *зачеп* (К II 156) «зачіпання», *зговір* (199), *наговір* (578), *упор* (VI 211), *призор* (розм., рідко) (356) тощо. У другій половині XX ст. кількість таких іменників зменшується, оскільки деякі з них переходять до інертного фонду української лексики, а нові похідні не з'являються. Однак у сучасній українській літературній мові маємо кілька таких новотворів, наприклад: *домовняк* (ЛСІ 2015–2016 54).

5. Іменники на позначення звукових процесів, що супроводжують дію.

Наприкінці XVII – протягом XVIII ст. джерела української мови фіксують порівняно невелику групу утворень зазначеного типу, наприклад: *Верескъ (то естъвоплъ) содомчиловърозмножился* (МатТим I 1656–1771 93), *Учинили окрикъ и гукъ по всемъ мѣстѣ* (I 193 1656–1771); *О што не поеднокротъ сварки игомонъ межи собою в малженстве мевали* (1646 181), *Не скоро той галасъ ускорился* (169), *плюскъ* (II 112), *звукъ: .. брАзкъ* (Бер 42), *смѣхъ: грохот* (118).

Істотно зростає продуктивність відповідного ЛСТ протягом XIX ст., наприклад: *крик* (К-О II 39), *дзвін* (Ж 180), *репет* (800), *заклик* (924), *грохот* (ЛФр 55), *грюк* (55), *поклик* (178), *тріск* (238), *стогін* (229), *стук* (231), *щебет* (260). Живим і продуктивним був цей лексико-словотвірний тип і в наступному столітті. Обстежені джерела кінця XIX – початку XX ст. містять чималу кількість утворень цієї групи, більшість з яких є інноваційними, наприклад: *оклик* (УміСп 115), *лук* (412), *брязк* (Гр I 103), *гавк* (263), *згук* (II 141), *зоік* (178), *клик* (250), *ляск* (393), *перешепт* (III 145), *писк* (153), *погук* (236), *полуск* «тріск» (290), *рев* (IV 9), *рип* (17), *хруск* (416), *хряск* (417), *шерех* (493), *шум* (518) тощо. Висока продуктивність відповідного ЛСТ зберігається протягом XX ст. Так, «Українсько-російський словник» за ред. І. Кириченка містить чимало іменників зазначеного типу: *виклик* (К I 153), *виляск* (163), *оплеск* (III 133), *перегуд* (260), *перегук* (260), *подзвін* (IV 4), *поскрип* (228), *присвист* (396), *скрик* (V 358), *сплеск* (443), *хлоп* (VI 338), *хрип* (357). Цей період характеризується збільшенням чисельності розглянутих похідних, що належать до сфери розмовного мовлення, наприклад: *виплеск* (К I 174), *висвист* (180), *відляск* (238), *переплеск* (III 300), *хльост* (IV 341), *хрум* (360), *схлип* (580). «Словник української мови» в 11 томах фіксує кілька утворень окресленого типу, як-от: *передзвін* (СУМ VI 167), *пересвист* (272), *плеск* (576), *посвист* (VII 310), *прищок* (VIII 92) тощо. Поодинокі новотвори зазначеного ЛСТ маємо сьогодні у творах сучасних українських письменників, наприклад: «...де стерпла далина нахилена до вуст тобі залишу рій самотнього багаття і нашо-го човна прозори й переплюск» (С. Осока. Де я тебе розлив).

6. Поступово розширювалося коло іменників на позначення стану, почуттів та бажань людини, наприклад: *оужасаніє пострах/* (Бер 137), *оужасъ: переполох/* (137), *перестрахъ* (137).

У лексикографічних працях XIX – початку XX ст. фіксується цілий ряд утворень, що належать до зазначеного лексико-словотвірного типу, наприклад: *переляк* (Зак 446), *віддих*

(Ж 97), *трепет* (ЛФр 238), *відчай* (Гр I 234), *знів* (293), *задовіл* (II 35), *ляк* (391), *надих* (482) «натхнення», *намір* (503), *острах* (III 72), *пересип* (136) «про сон», *переполох* (133), *перестрах* (138), *поваб* (207) «потяг», *почуд* (393) «здивування», *прокид* (468) «пробудження», *просип* (479) «пробудження», *розрух* (IV 56) «обурення; хвилювання», *спочин* (187), *стрим* (216), *сум* (228), *ужас* (312).

Протягом ХХ ст. продуктивність розгляданого ЛСТ помітно знижується, про що свідчить і кількість фіксацій відповідних похідних у лексикографічних джерелах цього періоду: *передих* (К III 264), *пересип* (310), *подив* (IV 4), *розпач* (V 156), *сумнів* (560), *надлом* (СУМ V 72) «різке послаблення душевних і фізичних сил», *надрич* (77) «надмірне фізичне напруження» та ін. Кілька новотворів зазначеного ЛСТ маємо і в сучасній літературній мові, наприклад *оживляж* (ЛСІ 2014 139). Поодинокі утворення такого типу подають діалектні словники цього періоду, наприклад: *завід* (Он I 263) «плач», *оддих* (Чаб III 33).

7. Певну стійкість у новій українській мові виявив лексико-словотвірний тип іменників, що називають процеси інтелектуальної діяльності людини. Цей тип іменників в основному сформувався протягом ХІХ – першої половини ХХ ст., наприклад: *замисел* (К-О I 497), *задум* (ЛФр 75), *розсуд* (211), *здогад* (УміСп 769), *одліч* (152), *поділ* (225), *роздум* (861), *догад* (Гр I 405), *доказ* (412), *домисел* (419), *згад* (II 136), *розмисл* (IV 51), *спогад* (181), *спомин* (184), *вигад* (К I 138), *вимисел* (164), *нагад* (II 575), *намисел* (621), *подум* (поет., рідко) (IV 16) «думка», *помисел* (112). У другій половині ХХ ст. такі деривати активно використовуються мовцями, проте новотворів зазначеного типу не виявлено.

8. Іменники на позначення процесуальності природних явищ в обстежених джерелах нової української мови є поодинокими: *розсвіт* (Гр IV 56), *смерк* (156), *розлив* (Он II 185) «повінь», *прилив* (СУМ VII 656), *сумерк* (IX 835) «присмерк, смеркання».

9. Окремі з розглянутих іменників є назвами релігійних обрядів, наприклад: *відпуст* (Гр I 225), *помин* (III 295), *постриг* (372), *похорон* (388).

10. У межах ЛСГ нульсуфіксальних іменників на позначення виробничих та технологічних процесів протягом ХХ ст. активно формується термінологічна лексика. Девербативи розгляданого типу репрезентують технічну термінологію: *вимір* (Ж 79), *замір* (ЛФр 78), *вимолот* (Гр I 171), *витоп* (К II 199), *налив* (615), *нагрів* (581), *вивар* (Шел 12), *завар* (24), *замір* (27), *засмокт* (28), *вріз* (28), *гарт* (32), *обтяж* (51), *натяг* (52), *начіп* (52), *обпал* (54), *обтиск* (54), *обклад* (55), *обтіс* (55), *попуск* (60), *відпал* (60), *обкур* (60); термінологію економіки та торгівлі: *викуп* (К-О I 138), *розход* (158) «витрати», *відкуп* (ЛФр 35), *виплат* (Гр I 176), *відмін* (219) «викуп», *перебір* (III 109) «ревізія», *збут* (К II 177), *винайм* (СУМ I 438); медичну термінологію: *звих* (К II 184), *вивих* (СУМ I 363), *обклад* (V 512) «дифтерит», *перев'яз* (VI 148), *перелом* (218), *поріз* (VII 261), *розтин* (VIII 824), *розтяг* (836); юридичну термінологію: *розбор* (К-О III 121) «слідство», *допит* (Гр I 423), *присуд* (III 443) «приговор», *розслід* (VIII 810) «розслідування», *розиук* (869), *обиук* (V 608); термінологію військової справи: *відступ* (Гр I 230), *наступ* (II 525), *присуп* (III 443), *розвід* (СУМ VIII 633) «огляд і розподіл по постах військових підрозділів».

11. В обстежених джерелах нової української мови фіксуються поодинокі утворення, що є найменуваннями проявів

людського характеру, наприклад: *викрут* (Гр I 165), *підступ* (III 181) «хитрість», *послух* (363) «слухняність».

Щодо сфери функціонування, то протягом усіх періодів розвитку нової української мови утворення на позначення переміщення, пересування та іменники на позначення комунікативної діяльності людей використовуються різною мірою в усіх стилях сучасної української мови, наприклад: *Підводний човен починає входити в склад флоту, починає робить довгі морські переходи й дає блискучі наслідки на маневрах* (Зоря. 1925. жовтень 27); *Крім того, я маю тут багато іншої роботи, яку мушу покінчити, власне до виїзду додому* (ЛУкр. XII листи 53); *Автор коротенько говорить про народні перекази про могили* (Записки. 1897. XV I 2); *Академія наук оголосила свого заклика, на вчителів, головним чином розрахованого – про зібрання всякого етнографічного матеріалу* (Зоря. 1925. березень 20) та ін. Поодинокі утворення окресленого типу з метою посилення експресії вислову вживаються в художній літературі у переносному значенні, наприклад: *Андрій упізнав і свою хату, але не відчув при цьому отого солодкого, щемкого поклик рідної оселі, який ще зовсім недавно гнав його підтюпцем додому* (Тют I 52).

Деривати на позначення одноразової дії вживаються головним чином в усно-розмовному мовленні та мові художніх творів, наприклад: *Стиснувши серце, мусимо в словах Максимовича добачати тільки самий поклін* (Записки. 1897. XV I 10); *Валка повільно рухається платформою, зупиняючись і присідаючи на кожен яскравий спалах у вечірньому небі* (Жадан 85); *Ловиш отой її погляд, бачиш оті її втомлені руки, проклинаєш себе – що ж ти за чоловік, що вона вже з тобою феміністкою стала* (Костенко 142). Поодинокі утворення цієї групи трапляються в науковому стилі, наприклад: *Комети є продуктами викидів з поверхні самих планетних тіл* (Наука..., 7 1961. 19) тощо.

Обстежені джерела дають підстави стверджувати, що протягом усіх періодів розвитку української мови утворення на позначення звукових процесів, що супроводжують дію, іменники, що вказують на стосунки між людьми та позначають вчинки людей, вживаються головним чином в усно-розмовному мовленні та мові художніх творів, зрідка, в епістолярному та публіцистичному стилях, наприклад: *Комусь навіть трохи забагато гомону того, що тепер запанував на нашій, ще недавно такій тихій віллі* (ЛУкр листи XII 46); *Небо з темного стає рожевим, синьо підсвічується, глухо вихоплює кожен вибух* (Жадан 103); *Надлюдський стогін вирвався із мільйонів втомлених експлуатацією пролетарських грудей* (Зоря. 1925, квітень 15); *Тягар утисків і темрява – основні мотиви більшості творів його* (Зоря. 1925, травень 21) та ін.

Девербативи на позначення стану, почуттів та бажань людини поширені головню в мові художніх творів, наприклад: *Ладко підводить голову, наче прокидається, і з подивом, однак не розплющуючись, прислухається до басів...* (Тют I 93).

Іменники, що називають процеси інтелектуальної діяльності людини використовуються головним чином у публіцистичному стилі, усно-розмовному мовленні та мові художніх творів, наприклад: *По кількох здогадах про расу людських часів, автор переходить до пам'яток земляних городищ і валів* (Записки. 1897. кн. I т. XV 1); *До речі, ці здогади двома сторіччями пізніше науково підтвердив Луї Пастер* (Україна. 2005. № 2-3. 30); *Спогади вихором майнули через її свідомість* (Смолич II 272).

Висновки. Таким чином, іменники чоловічого роду, утворені за моделлю ДО + -Ю-, які позначають тривалу дію більшої чи меншої інтенсивності, становлять основний масив розглядаєних похідних, наприклад: *випас, друк, вируб*. Рідше вони позначають дію одноактну: *кив, мах, потиск, доторк* тощо.

Девербативи, утворені за розглядаємою моделлю, тяжіють до різних лексико-словотвірних груп, що є свідченням семантичної поліорієнтації нульового форманта. Це іменники на позначення переміщення, пересування, наприклад: *перевоз, побег, ухад*; комунікативної діяльності: *рознрос, розговор*; вчинків: *розискъ, погром*; морально-етичних взаємин, стосунків між людьми: *сваръ, отпор, допрос*; звукових процесів, що супроводжують дію: *верескъ, гомонъ* тощо.

У новій українській мові XIX ст. започатковано формування ЛСГ іменників розглядаєної структури на позначення дій, що належать до різних галузевих сфер, за рахунок яких у XX ст. активно формується українська термінологічна лексика: *вивар, замір, винайм, розсліd* тощо. Протягом XIX – першої пол. XX ст. в основному сформувалася ЛСГ іменників на позначення інтелектуальної діяльності: *здогад, роздум, вимисел* та ін.

Позитивна динаміка властива для продуктивності розглядаєної моделі іменників зі значенням комунікативної діяльності, звукових процесів, дій, що належать до різних галузевих сфер. Спадаєна динаміка характеризує процес творення розглядаєних девербативів зі значенням руху, іменників на позначення вчинків людини (більшість цих похідних належить до фонду давньої руськоукраїнської мови), іменників на позначення стосунків між людьми (рівень продуктивності їх творення помітно зменшується у другій половині XX ст., а частина з них переходить до інертного фонду лексики), іменників зі значенням стану, іменників на позначення інтелектуальної діяльності, які у другій половині XX ст. продовжують активно вживатися, проте інновативними утвореннями не поповнюються.

Література:

- Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови. *Нариси із словозміни та словотвору*. Ужгород : Закарпат. вид-во, 1960. 416 с.
- Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника /назви осіб чоловічого роду/. Київ : Київ. Держ. пед. ін-т ім. М.П. Драгоманова, 1993. 214 с.
- Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наукова думка, 1988. 256 с.
- Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*. 1994. № 6. С. 22–28.
- Максимець О.М. Формування словотвірної структури іменників зі значенням предметної дії в новій українській мові (кінець XVII – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Запоріж. нац. ун-т. Запоріжжя, 2008. 20 с.
- Николаев Г.А. Русское историческое словообразование. Теоретические проблемы. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1987. 152 с.
- Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника : Монографія. Херсон : Айлант, 2001. 240 с.
- Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в сучасній українській мові. *Морфологічна будова сучасної української мови*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 35–82.
- Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1979. 405 с.
- Третевич Л.М. Нулевая суффиксация имен существительных в современном украинском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ужгород. гос. ун-т. Ужгород, 1980. 23 с.
- Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1968. 310 с.

Список скорочень джерел:

Бер	Лексикон словенороский Памви Беринди. Надрук. з вид. 1627 року фотомех. способом / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука. Київ, 1961. 272 с.
Гр	Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. "Києв. старина". Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909.
ДДГ	Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. Київ : Наукова думка, 1993. 392 с.
Ж	Малорусско-немецкий словарь: В 2 т. Львів, 1886. 1117 с.
Жадан	Інтернат: роман. Чернівці : Меридіан Черновіц, 2007. 306 с.
Зак	Закревський М. Старосветский пандуриста. Кн. 3. Словарь малороссийских идиомов. Москва, 1861. С. 247–628.
Записки	Записки Наукового товариства імені Шевченка. Наукова часопись. Виходить у Львові що два місяці. 1827–1910.
Зоря	Літературно-науковий та політично-громадський ілюстрований журнал. Дніпропетровськ. 1925–1930.
К	Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. ред. І. Кириченка. Київ : Наукова думка, 1953–1963.
К-О	Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка: У 3 т. Харків, 1978–1979.
Костенко	Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. 2014. 416 с.
ЛФр	Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І. Ковалик, І.Й. Ощипко, Л.І. Полюга. Львів : ЛГУ, 1990. 264 с.
ЛСІ 2012-2013	Лексико-словотвірні інновації. 2012–2013: Словник / Загальна редакція А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2014. 172 с.
ЛСІ 2015-2016	Лексико-словотвірні інновації (2015–2016). Словник / Загальна редакція А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 204 с.
ЛСІ 2014	Лексико-словотвірні інновації (2014). Словник / Загальна редакція А. Нелюби. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2015. 220 с.
ЛУкр	Леся Українка. Твори: У 12 т. Київ : Наукова думка, 1979.
МатТим	Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. : Підготували до видання В.В. Німчук та І.І. Лиса : В 2 т. Київ - Нью-Йорк, 2003.
Наука	Наука і життя – з № 7 1965 р. Наука і суспільство. Науково-популярний і літературно-художній ілюстрований журнал. 1978–1988.
Он	Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. Київ : Наукова думка, 1984. 495 с.
ПЛ	Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. Київ, 1987. 173 с.
Саб	Григор Сабалдир. Практичний російсько-український словник. Київ : Видавниче товариство "Час", 1926.
Смолич	Смолич Юрій. Твори: У 8 т. Київ : Дніпро, 1983.
СМШ	Словник мови Шевченка. Київ : Наукова думка, 1964.
СУМ	Словник української мови: В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
Тют	Григій Тютюнник Твори: У 2 т. Київ : Молодь, 1985.
Україна	Україна. Громадсько-політичний, літературно-художній часопис. 2004–2005.
УміСп	Уманець М., Спилка А. Русско-украинский словарь. Берлін, 1924. 1149 с.
Чаб	Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпряни: У 4 т. Запоріжжя, 1992.
Шел	Шелудько І.М. Практичний словник виробничої термінології. Харків в: Рад.школа, 1931. 110 с.

Maksymets O. Development of the suffixal word formation subsystem of nouns with transpositional means of objectified action (formation with zero suffix of masculine gender)

Summary. Derivatives with a generic word-forming meaning of the objectified action constitute a significant group of vocabulary in the Ukrainian language. The system of formants involved in the creation of such nouns is made up of proto-Slavonic, proper Ukrainian, and borrowed suffix morphemes. The purpose of our research is to identify vocabulary word-forming groups of verbal nouns of masculine gender with zero flexion and follow their dynamics.

The masculine nouns formed by the verb basis + -Ø- model constitute the main array of derived nouns under consideration, which denote a longer or greater intensity, such as *“винас”*, *“друк”*, *“вируб”*. They rarely refer to a one-act action, such as *“кив”*, *“мах”*, *“потиск”*, *“доторк”* etc.

The deverbatives formed by the model under consideration tend to be different vocabulary groups, which is the evidence of the semantic polyorientation of the zero formant. These are nouns to denote displacement, movement, for example: *“наступ”*, *“проїзд”*; communication activities: *“поклик”*, *“спів”*; actions: *“захист”*, *“нідкап”*; moral and ethical relationships, relationships between people: *“захист”*,

“пересуд”; sound processes that accompany the action: *“вереск”*, *“тріск”* etc.

In the new Ukrainian language of the XIX century it was started the formation of lexical semantic groups (LSG) of nouns of the structure under consideration to designate actions belonging to different sectoral fields, due to which in the XX century the Ukrainian terminological vocabulary is actively formed: *“вивар”*, *“замір”*, *“винайм”*, *“розслід”* etc. During the XIX – XX centuries mainly formed the LSG of nouns to denote intellectual activity: *“здогад”*, *“роздум”* and others.

The positive dynamics is typical for the productivity of the model under consideration of the nouns with the meaning of the communication activity, sound processes, actions that belong to different industry spheres. The declining dynamics characterize the process of formation the considered deverbatives with the meaning of motion; the nouns to denote human actions; the nouns to denote relationships between; the nouns with a status meaning; the nouns for the designation of intellectual activity, which in the second half of XX century continue to be actively used, but innovative formations are not replenished.

Key words: word formation, actions as a subject, noun suffix, history and development.

*Мельникова Е. С.,**преподаватель кафедры английской филологии и перевода
Национального авиационного университета*

АВТОРСКАЯ ОНОМАСТИКА А. П. ЧЕХОВА В СОВРЕМЕННЫХ АНГЛИЙСКИХ ПЕРЕВОДАХ

Анотація. У статті розглядаються основні засоби, за допомогою яких передаються значущі власні імена в деяких творах А.П. Чехова під час перекладу на англійську мову. Дається визначення терміна «поетонім» (власне ім'я в художньому творі, його специфічна трансформація та важливість). Проводиться порівняльний аналіз двох варіантів перекладу оповідань «Пересолив», «Смерть чиновника», «Товстий і тонкий» (О. Міллера та І. Літвінова, Д. Ендрю). Чехов у своїх творах особливу увагу приділяв іменам персонажів. Підбір власних імен в оповіданнях раннього Чехова носить навмисний характер. Кількість «промовистих» імен у сатиричних творах дуже велика. Збереження емоційної сили імен, їхньої внутрішньої форми стає в такому разі головним завданням перекладача. Під час перекладу важливо донести до свого читача не тільки своєрідність художньої мови письменника, національний колорит оригіналу, а й значення цих «промовистих» імен, особливості вживання їхньої форми (наприклад, зменшувано-пестливої або повної) в різних ситуаціях. Під час перекладу онімів, що мають певну семантику, завжди виникають коливання, хоча автори теорії та практики перекладу намагаються встановити більш-менш єдині правила та традиції передачі власних імен. Коли є «промовисте» ім'я та важливе його апеллятивне значення, перекладачеві потрібно вирішити, чи перекладати ці імена, транслітерувати або просто робити примітки. О. Міллер та І. Літвінов, Д. Ендрю по-різному підійшли до вирішення цієї проблеми. У деяких варіантах пропонується транслітерація, в інших – буквальний переклад, переклад за аналогією або передача імені засобами англійської мови з повною втратою внутрішньої форми «промовистого» імені в оригіналі. У статті даються приклади та розбір вдалих і невдалих варіантів передачі онімів у перекладах Д. Ендрю, О. Міллера та І. Літвінова. Робиться висновок, що дотримання «правил ряду», використання послідовної транслітерації та приміток під час перекладу є критеріями його адекватності. Намічаються перспективи подальшого дослідження передачі авторської ономастики в перекладах художніх творів.

Ключові слова: «промовисті» імена, поетична ономастика, онім, поетонім, антропоетонім, топоетонім, транслітерація.

Постановка проблеми. Сообщение или информация, данные на каком-либо языке, могут быть переведены на другой язык, переинформированы в других лингвистических условиях. Переводчик является как бы соавтором, и вопрос о его соавторстве особенно касается художественной литературы, при переводе которой важно «передать художественно-эстетические достоинства оригинала, создать полноценный художественный текст на языке перевода» [1, с. 115]. Переводчик здесь более свободен в выборе средств, а в этом как раз и таится опасность. Как сохранить национальное своеобразие

подлинника, не исказив его при попытках перенести языковые реалии «чужой» жизни на родную читателю почву и не окрасить своим колоритом? Последнее случается при излишне свободном обращении с онимами в художественной литературе, когда, например, пытаются превратить Джона в Ваню и наоборот. Даже в таких случаях, беря во внимание только онимную лексику, уже можно судить об удачных или неудачных переводах. «Произведения Чехова – исключительно сложный объект анализа и интерпретации, это объясняет факт постоянных переизданий чеховских сборников на иностранных языках. Невозможно сохранить при переводе все элементы оригинала, содержащие историческую и национальную специфику, но, безусловно, следует вызвать у читателя впечатление, иллюзию исторической и национальной среды» [2, с. 787].

Анализ последних исследований и публикаций. Изучению поэтической ономастики вообще и чеховской ономастики в частности посвящены работы таких современных исследователей, как В.М. Калинин [3], Д.И. Ермолович [4], Н.В. Мудрова [5], Р.Ю. Шебалов [6] и др. В.М. Калинин предлагает термин «поэтоним», который он рассматривает как специфическую трансформацию имени собственного в художественном произведении. Чеховские же поэтонимы являются богатым источником ономастических исследований. Особенности употребления «говорящих» имён усложняют задачи переводчиков. Так, о проблеме перевода поэтонимов с ярко выраженной внутренней формой пишут В.А. Васильева и В.О. Окунева [7], Н.А. Дзараева [8], Е.В. Бурханова [9] и др.

Цель исследования – определить основные способы передачи «говорящих» имен при переводе рассказов А.П. Чехова на английский язык, выяснить, какие способы являются наиболее удачными для сохранения апеллятивного смысла поэтонимов.

Изложение основного материала. Чехов – мастер обобщения типичных черт характера. Почти в каждом имени, фамилии героя – целая биография, целый портрет, глубинный и в то же время зримый подтекст, ведь читатель, поняв подтекст имени, обогащает свое восприятие образа. Так, например, характеры чиновников изображены буквально в нескольких фамилиях: *Невыразимов, Любостяжков, Червяков, Дрянковский* (лесть, корыстолюбие, чиновничество, подлость, жадность). Подбор собственных имен в рассказах раннего Чехова носит намеренный характер. Количество «говорящих» имен в сатирических произведениях поистине велико. Могут ли переводчики донести до своего читателя не только своеобразие художественной речи писателя, национальный колорит подлинника, а и смысл этих «говорящих» имен, особенности употребления формы имен в различных ситуациях?

Собственные имена по сравнению с другими лексическими классами обладают при переводе высокой устойчивостью.

Авторы теории и практики перевода П.А. Дмитриев и Г.И. Сафронов [10], В.Н. Комиссаров [1], А.В. Фёдоров [11], А.А. Реформатский [12] и др. стараются как можно более четко установить правила и традиции, с которыми должен считаться любой переводчик (например, к ряду названий улиц, зданий и местностей применяется перевод: *Bois de Boulogne* – Булонский лес; названия газет транслитерируются: *Morning Star* и т.д.). [11, с. 215]. Но при переводе онимов, имеющих определенную семантику, возникают колебания. Когда есть «говорящее» имя и важен его апеллятивный смысл, переводчику нужно хорошо подумать, переводить эти имена, транслитерировать, или, может быть, просто делать примечания. По-разному подошли к решению этой проблемы при переводе чеховских рассказов А. Миллер и Д. Эндрю. Перед нами для сопоставления два варианта перевода рассказов А.П. Чехова «Пересолил», «Смерть чиновника», «Толстый и тонкий» (А. Миллера и И. Литвинова, Д. Эндрю).

В рассказе Чехова «Пересолил» мы встречаем вымышленный топоним *Гнилушки* (название станции), имеющий экспрессивную стилистическую окраску. При переводе рассказа переводчики по-разному передали данный оним.

«Землемер Глеб Гаврилович Смирнов приехал на станцию *Гнилушки*» [13, с. 323].

А. Миллер и И. Литвинов: “*Land surveyor Gлеб Gavrilovich Smirnov had arrived at the station of Gnilushki*” [14, с. 493].

Д. Эндрю: “*On arriving at Deadville Station, Gлеб Smirnov...*” [15, с. 3].

Как видим, если А. Миллер и И. Литвинов передают топоним с помощью обычной транслитерации, то Д. Эндрю применяет перевод по аналогии, используя распространенную англо-американскую форму именования географических объектов (как правило, маленьких городов и деревень). Ср.: *Pleasantville, Jacksonville, Morrisville* и т.д. *Dead* (англ.) – «мертвый, безжизненный» [16, с. 125], *ville* (фр.) – «деревня» [17, с. 413].

Переводчик попытался передать точно апеллятивный смысл названия и перевёл его типично английским словом, оформляя его и морфологически, и фонетически по модели английского языка, так что этот топоним просто перестал быть русским по форме. Хотя, применяя перевод, можно было перевести более близкое к оригинальному тексту и существующее в английском языке слово *гнилушка* – “*piece of rotten*” [18, с. 125]. Кроме того, создав совершенно изолированное название *Deadville*, переводчик нарушил «правила ряда» [12, с. 321]. Ведь в этом же рассказе встречается и другой топоним – имение *Девкино* – обладающий, кстати, тоже экспрессивной внутренней формой.

«– ... Да вам куда ехать? – В *Девкино*, имение генерала *Хохотова*» [13, с. 323].

А Д. Эндрю передаёт это название с помощью транслитерации: “– ... *Where do you want to go? – To Devkino, General Hohotov's farm*” [15, с. 3]. И получилось так, что на английской станции *Deadville* находим совершенно русскую усадьбу *Devkino*.

А Миллер и Литвинов, используя до этого транслитерацию *Gnilushki*, остались последовательны, применив транслитерацию и в этом случае:

“– ... *Where d'you have to go? – Devkino, General Khokhotov's estate*” [14, с. 493].

По этому поводу Реформатский справедливо замечает: «Если это «чужое», то покажи, что это «чужое», уважай чужой колорит, донеси его как «чужой» до читателя и <...> не бойся

примечаний, если они нужны для читателя» [12, с. 329]. Действительно, если нет удачной возможности перевести «говорящее» имя, не нарушив при этом «правила ряда» и другие законы перевода, если нет возможности передать апеллятивный смысл онима при переводе, необходимо использовать примечания, давая в них необходимые пояснения. Обычная транслитерация без примечаний уместна только для передачи онимов с нейтральной окраской.

Фамилия *Червяков* в рассказе «Смерть чиновника» должна говорить сама за себя, подчеркивая «приниженность, рептильность экзекутора Ивана Дмитриевича» [19, с. 77]. Эту «говорящую» фамилию переводчики просто транслитерируют во всех вариантах перевода (*Chervyakov*).

Что же касается антропонимов в этом рассказе, то и их переводчики передают с помощью транслитерации, однако Д. Эндрю искажает национальное своеобразие подлинника и опускает отчество, пренебрегая русской именной формулой: имя+отчество+фамилия. У Чехова – Глеб Гаврилович Смирнов, у Д. Эндрю – *Gleb Smirnov* [15, с. 3]. Миллер и Литвинов отчество оставляют: *Gleb Gavrilovich Smirnov* [14, с. 3]. Нужно отметить, что Д. Эндрю при переводе всех рассказов опускает отчества персонажей, чего делать ни в коем случае нельзя. *Иван Дмитрич Червяков* («Смерть чиновника») у Миллера и Литвинова – *Ivan Dmitrich Chervyakov* [14, с. 138], у Д. Эндрю – *Ivan Chervyakov* [15, с. 71]. А *Пётр Павлович Посудин* («Шило в мешке») в первом случае – *Puotr Pavlovich Posudin* [14, с. 506], а у Д. Эндрю – *Peter Posudin* [15, с. 35]. Причем фонетический облик русского имени *Пётр* во втором случае тоже искажается.

В рассказе «Пересолил» особого внимания заслуживает способ передачи переводчиками уменьшительно-ласкательной формы русского имени *Клим*, используемой в обращении. У Чехова землемер Глеб Гаврилович Смирнов в конце рассказа отчаянно пытается вернуть сбежавшего извозчика, используя при этом уменьшительное *Климушка*.

«*Климушка!* – закричал он. – *Голубчик! Где ты, Климушка?*» [13, с. 326].

У Миллера и Литвинова: “*Klim, my dear fellow! – he shouted. – Friend! Where are you?*” [14, с. 497] – «*Клим, дорогой мой!... Друг!...*»

У Д. Эндрю: “*Klim! – he yelled. – Dear old Klim! Good old Klim! Where are you?*” [15, с. 6]. – «*...Дорогой старина Клим! Хороший старина Клим!...*»

Переводчику нужно дать почувствовать иностранному читателю, что *Климушка* звучит умоляюще или нежно. Здесь эмоционально-выразительная функция уменьшительной формы выражается не с помощью формально-тождественных средств (как, например, суффикс -ушк- в русском языке), а с помощью добавочных лексических элементов (*дорогой, хороший, друг*). Так (для сравнения), А.А. Реформатский отмечает, что у А. Пеймен при переводе Тургенева на английский из Аркаши вышел «Аркадий, мой дорогой мальчик» (*Arkady, dear boy*), а из Енюшеньки в материнском приветствии «Евгений, мой маленький» (*my little Yevgeny Love*) [12, с. 324]. Это можно считать удачной находкой переводчиков.

Теперь обратимся к рассказу «Толстый и тонкий». Автор выносит в заглавие рассказа апеллятивы (т.н. онимизацию апеллятивов). Миллер и Литвинов переводят название рассказа как “*The Fat Man and the Thin Man*”, а Эндрю – “*Lean and Fat*” (данные апеллятивы пишутся с большой буквы только в загла-

вии согласно действующему в английском языке правилу написания названий художественных произведений; в самом тексте переводов «толстый» и «тонкий» пишутся с маленькой буквы, впрочем, как и у Чехова).

«На вокзале Николаевской железной дороги встретились два приятеля: один толстый, другой тонкий. Толстый только что пообедал на вокзале... Тонкий же только что вышел из вагона...» [20, с. 72].

Миллер и Литвинов: “Two friends met at the *Nikolayevsky Railway station, one fat, the other thin. The fat one only just dined in the restaurant... The thin one had only just emerged from his railway carriage...*” [14, с. 152]. Название дороги переводчик передает с помощью транслитерации, что оправдано и контекстом, и правилом передачи средствами другого языка названий географических объектов.

Эндрю: “Two friends once met in a railway station; one was fat and the other was lean. The fat man had just finished dinner at the station... The lean man had just stepped out of the train...” [15, с. 120].

И снова отметим во втором варианте перевода искажение подлинника – Эндрю вообще опускает название железной дороги, указанное у Чехова.

Друзья детства при встрече назвали друг друга по имени: *Порфирий* и *Миша*. Переводчики одинаково транслитерировали имена: *Porfiry* и *Misha*. Также они поступили с именем жены тонкого (*Луиза, урожденная Ванценбах*): *Louisa, nee Wantzenbach* [14, с. 152] в первом случае и *Louisa, formerly Vanzenbach* [15, с. 120] во втором.

Тонкий представил толстому своего сына Нафанаила (кроме полной формы имени употреблена и уменьшительно-ласкательная):

«...А это сын мой, *Нафанаил*, ученик третьего класса. Это, *Нафана*, друг моего детства!» [20, с. 73].

Миллер и Литвинов: “And this is my son, *Nathaniel, third-former. Nattie, this s my childhood friend*” [14, с. 152].

Эндрю: “And this is my son, *Nathaniel, in the third class at school. Nathaniel, this is a friend of my youth*” [15, с.120]

Так, у Миллера и Литвинова *Нафана* превратился в *Nathaniel*, а потом в *Nattie* (переводчики образовали уменьшительную форму по английской суффиксальной модели). Эндрю решил оставить при переводе полную форму имени, хотя у автора подлинника форма именования играет очень большую роль (как будет указано далее, в непринужденной беседе эта форма одна, а в официальной обстановке – другая). С изменением социального статуса (тонкий узнает, что толстый уже стал тайным советником) меняется и форма обращения. В русском языке – это прежде всего обращение на «Вы» плюс форма имен, т.е. уже тайному советнику во втором обращении тонкий говорит: «Вы» и называет сына только Нафанаилом. Поскольку на английский язык «Вы» и «Ты» переводят одинаково You, то англоязычному читателю очень важно понять, почему сын при первом обращении был *Nattie*, а потом его называют *Nathaniel*. Поэтому первый вариант перевода, на наш взгляд, более соответствует оригиналу, несмотря на полностью английскую форму имени *Nattie*. Но и этой неточности можно было избежать, оставив при переводе Нафанаила Нафанаилом (*Naphanail*), а Нафаню Нафаней (*Naphanya*), указав в примечании, что Нафана – уменьшительно-ласкательная форма русского мужского имени Нафанаил.

У Д. Эндрю (сравним с *Nattie*) Ванька Жуков из знаменитого чеховского «Ваньки» стал почему-то Jack Zhukov (даже не John) вопреки традициям перевода и «правилу ряда» [15, с. 59].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Последовательность соблюдения «правила ряда» является критерием качества перевода художественного текста. А наиболее адекватным способом передачи поэтонимов средствами другого языка является последовательная транслитерация с примечаниями, если у переводчика нет возможности донести апеллятивный смысл имени или особенности употребления его формы. В дальнейших исследованиях планируется продолжить изучение переводов произведений А.П. Чехова на английский язык и поиск самых полных и удачных вариантов передачи внутренней формы «говорящих» собственных имен в системе художественного произведения.

Литература:

1. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Курс лекций. Москва : ЭТС, 1999. 192 с.
2. Мирзабаева А.М. Переводы произведений Чехова на иностранные языки. *Молодой ученый*. 2015. № 1. С. 787–792.
3. Калинин В.М. От литературной ономастики к поэтонимологии. *Логос ономастики*. 2006. № 1. С. 81–89.
4. Ермолович Д.И. Имена собственные на стыке языков и культур. Москва : «Р. Валент», 2001. 200 с.
5. Мудрова Н.В. Способы отражения особенностей онимики повести Н.С. Лескова «Левша» в переводе на английский язык. *Восточноукраинский лингвистический сборник*. 2002. № 8. С. 229–237.
6. Шебалов Р.Ю. Игровая семантика онимов в сюжетной проекции ранних рассказов А.П. Чехова. *Уральский филологический вестник*. 2013. №4. С. 79–84.
7. Васильева В.А., Окунева И.О. Проблемы перевода аллюзивных имен собственных на английский язык в литературе постмодернизма (на примере произведений Виктора Пелевина). *Вестник РГГУ*. 2015. № 2. С. 130–141.
8. Дзараева Н.А., Малкова А.А. Сравнительно-сопоставительный анализ перевода имен собственных. *Проблемы романо-германской филологии, педагогики и методики преподавания иностранных языков*. 2018. № 14. С. 36–40.
9. Бурханова Е.В. Способы перевода имен собственных на английский язык. *Вестник Уфимского юридического института*. 2016. № 1. С. 92–95.
10. Дмитриев П.А., Сафронов Г.И. Передача славянских имен при переводах. Москва : Наука, 1962. 212 с.
11. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ, 2002. 416 с.
12. Реформатский А.А. Перевод или транскрипция? Восточнославянская ономастика. Москва : Наука, 1972. С. 329–335.
13. Чехов А.П. Собрание сочинений в 12-ти томах. Москва : Художественная литература, 1960. Т. 3. 550 с.
14. Anton Chekhov. Collected works in 5 volumes. V. 1. / Translated by Alex Miller and Ivy Litvinov. Moscow : Raduga, 1987. 526 p.
15. Anton Chekhov. Selected Stories. Wordsworth Classics, 2002. 188 p.
16. Англо-русский словарь / Под общ. руководством А.И. Смирницкого. Москва : Русский язык, 1998. 758 с.
17. Словарь наиболее употребительных слов французского языка. Москва : Русский язык, 1984. 440 с.
18. Русско-английский словарь / Под общ. руководством А.И. Смирницкого. Москва : Русский язык, 1998. 612 с.
19. Бердников Г. Избранные работы в 2-х томах. Москва : Художественная литература, 1986. Т. 1. 526 с.
20. Чехов А.П. Собрание сочинений в 12-ти томах. Москва : Художественная литература, 1960. Т. 2. 591 с.

Melnykova K. Author's onomastics of A. Chekhov in the modern English translations

Summary. The article presents the main means of rendering significant proper nouns while translating some novels by A. Chekhov into English. The definition of the term "poetonym" is presented ("poetonym" is a proper noun in fiction, its specific transformation, and importance). The comparative analysis of two variants of translation of the tales "He oversalted", "The death of a government clerk", "Fat and thin" (by A. Miller and I. Litvinov, D. Andrew) is conducted. In his novels, Chekhov paid special attention to the characters' names. The selection of proper nouns in the Chekhov's early works has a deliberate character. The number of charactonyms in satirical novels is really big. Preservation of emotional power of names and their internal form, in this case, becomes a translator's main goal. It's important to draw a reader's attention to not only the peculiarity of a writer's literature speech, the national specificity of the original, but also the meaning of these charactonyms, peculiarities of the use of names' form (for example, diminutive-hypocoristic and full) in different

situations. In the case of translation of onyms that have certain semantics, there are always hesitations, though authors of theory and practice of translation try to set the rules and traditions of proper nouns' conveyance. When there is a charactonym and its appellative meaning is important, a translator needs to decide whether to translate these names, transliterate or just make remarks. A. Miller and I. Litvinov, D. Andrew solve this problem differently. In some variants, transliteration is given, in others – a literal translation, translation by analogy and conveyance of a name using means of English language with complete loss of internal form of a charactonym in the original. The article provides examples and analyses of successful and unsuccessful variants of onyms' conveyance in the translations by D. Andrew, A. Miller and I. Litvinov. The article concludes that observation of "a rule of row", use of sequential transliteration and remarks in the translation are criteria of its adequacy. The perspectives of further analysis of the author's onomastics conveyance are determined.

Key words: charactonym, poetic onomastics, onym, poetonym, anthropopoetonym, topopoetonym, transliteration.

Нагиева Парвин,
докторант

Бакинського державного університета

ТРУДНОСТИ ПЕРЕДАЧИ ПОДЧИНТЕЛЬНЫХ СОЮЗОВ В МАШИННОМ ПЕРЕВОДЕ

Анотація. Статтю присвячено проблемі уявлення семантики складнопідрядних пропозицій в мовно-незалежній формі, яка потім може бути використана для машинної обробки інформації. Розуміння складнопідрядних речень може викликати суттєві труднощі у людини, для систем штучного інтелекту (ШІ) рішення зазначеного завдання протягом тривалого часу і зовсім уявлялося неможливим. Системи і алгоритми обробки і інтерпретації повідомлень стикаються з істотними труднощами і невдачами через багатозначності підрядних спілок, їх високу модальність, взаємозв'язок із соціально-природним навколишнім середовищем і когнітивними особливостями пізнання особистістю зазначеного середовища. У статті розглядаються можливі шляхи вирішення цієї проблеми.

Нині переклад відносно успішно вирішується методами глибокого навчання (deep learning). На відміну від перекладів, подання інформації в мовно-незалежній формі вимагає більшої точності і стандартизації, позаяк завдання глибокого навчання в цьому випадку полягає у перекладі вихідного тексту ПМ в спеціальну мовно-незалежну конструкцію. Ці конструкції повинні включати в себе все різноманіття використання спілок у природних мовах. Один із перших алгоритмів SYSCONJ для обробки синтаксичних конструкцій у системі LUNAR вже розроблений.

Логіка проведення дослідження вимагає, перш за все, виявлення сутності підрядних союзів. Під союзом у вітчизняній науковій літературі можна розуміти «розряд слів, що показує зв'язок між словами, складниками мова». Звернення до логічної модальності спілок, мовно-незалежне їх подання, а також використання відповідних позначок дозволяє вирішити проблему уявлення спілок ПМ, зробити їх «зрозумілими», які «читаються» системами ШІ, а також передати логічні вирази ПМ лінгвістичної форми.

Ключові слова: складнопідрядні союзи, складнопідрядні речення, подання знань у базах даних, машинний переклад.

Введение. Вопросы взаимосвязи между естественными и искусственными языками, обработки, интерпретации и языково-независимого представления ЕЯ в системах ИЯ имеют большое теоретическое и прикладное значение. Автоматическая обработка текстов ЕЯ используется для машинного перевода, информационного поиска, поддержки диалога на ЕЯ (чат-боты), автоматизации подготовки и редактирования текстов ЕЯ, обучении ЕЯ. Адекватная интерпретация текстов ЕЯ является ключевой задачей при разработке систем искусственного интеллекта (ИИ). Проблема адекватного представления текстов ЕЯ средствами ИЯ не нова. Первые попытки использования лингвистики компьютерными науками были предприняты еще в середине прошлого столетия. Нередко песимистически оценивалась даже возможность точного перево-

да научного текста несмотря на его очень скромный тезаурус, вплоть до понимания того, что «машинный перевод научного текста общего характера не осуществлен и не будет осуществлен в ближайшей перспективе» [8, с. 61].

Трудности у систем ИИ возникают на каждом этапе обработки текста: лексика, синтаксис, семантика, прагматика. Поэтому системы ИИ работают поэтапно: сначала выявляется семантика, заключенная в отдельно взятых лексических единицах (клаусах), а затем уже происходит интегрирование клаусов через их логическую связь для выявления семантики, заключенной в предложении в целом. Естественные языки логически соединяют клаусы с помощью союзов, которые в простейших случаях сочинительных союзов являются аналогами булевских логических операндов в машинных языках (например, «и», «или», «нет», «поэтому»). Но естественный язык выходит далеко за пределы булевой алгебры, он выступает не просто средством передачи «голой» информации, но и служит инструментом передачи эмоциональных (модальных) состояний и оценок явлений, свойственных человеку, но абсолютно не свойственных ИИ (по крайней мере, на современном этапе развития) [18, с. 2]. ЕЯ использует различные средства для передачи модальности. Основная нагрузка для передачи модальности в ЕЯ ложится на союзы, особенно на подчинительные.

В отличие от сочинительных союзов, подчинительные выступают средством выражения. Соответственно, ограниченные ресурсы систем ИИ сталкиваются с необходимостью передачи безграничности человеческих отношений к действительности, что обуславливает актуальность исследования.

Целью исследования выступает выявление механизмов передачи подчинительных союзов в языко-независимой форме.

Извлечения информации, базы данных. В основе всех алгоритмов, направленных на извлечение информации, лежит совокупность методов обработки текстов ЕЯ, которая может быть условно сведена к статистическому и лингвистическому подходам [2, с. 30].

В основе *статистического подхода* лежит предположение о том, что содержание текста может быть отражено на основании выявления наиболее часто встречающихся слов. Суть статистического подхода заключается в подсчете количества вхождений лексемы в исследуемый текст (корпус текстов). Одним из эффективных подходов, основанных на статистическом анализе, является латентно-семантическое индексирование. Латентно-семантический анализ представляет собой «теорию и метод контекстнозависимых значений слов при помощи статистической обработки больших наборов текстовых данных» [2, с. 30]. В основу метода заложена идея, что совокупность всех контекстов, в которых встречается либо не встречается лексема, задает множество обоюдных ограничений, которые

в значительной степени позволяют определить смысловые значения лексических единиц множества лексем между собой.

Автоматизированные переводы с ЕЯ на ЕЯ. Следует отметить, что передача сложноподчиненных конструкций представляет собой одну из наиболее проблематичных областей автоматической обработки любого языка. Первые модели разбора сложных предложений английского языка были приняты сразу же после периода «столкновения с реальностью» (1966 – 1973 гг.), когда ученые пришли к выводу о невозможности достижения адекватности в процессе машинного перевода [8, с. 62]. Сегодня перевод относительно успешно решается методами глубокого обучения (deep learning). В отличие от переводов, представление информации в языково-независимой форме требует большей точности и большей стандартизации, так как задача глубокого обучения в этом случае заключается в переводе исходного текста ЕЯ в специальную языково-независимую конструкцию. И эти конструкции должны включать в себя все многообразие использования союзов в естественных языках.

Один из первых алгоритмов SYSCONJ для обработки синтаксических конструкций в речевой вопросно-ответной системе LUNAR был разработан В. Вудсом в 1973 г. [22]. Разработанный алгоритм успешно подвергал парсингу короткие конструкции (например, *John drove his car through and completely demolished a plate glass window*), однако имел существенные недостатки [19, с. 81].

1) Использование этого алгоритма для обработки различных типов было слишком дорогостоящим и малоэффективным;
2) алгоритм имел низкую степень детерминированности, соответственно, легко приводил к существенным искажениям смысла.

В 1981 г. был представлен алгоритм Блэквелла WRD AND arc [16]. Указанный алгоритм позволял осуществлять парсинг отдельных сложных конструкций, однако процесс был слишком громоздким, а результаты – зачастую недостоверными.

Система машинного перевода, разработанная в 1982 г. под руководством М. Нагао [20], успешно обрабатывала синтаксические конструкции, состоящие из двух рядом стоящих слов, однако конструкции типа “Noun + Preposition + Noun”, “Adjective + Noun + Conjunction + Noun” оставались недоступны для анализа.

На сегодняшний день большинство систем машинного перевода основывается на модели «последовательность-в-последовательность» (seq2seq) нейронного машинного перевода (НМП). Как отмечает С.М. Калинин, НМП – «это относительно новый подход к решению проблемы машинного перевода, получивший широкое распространение в последние годы» [3, с. 11]. Функционирование подхода основывается на использовании нейронных сетей, которые по своей структуре напоминают строение человеческого мозга. Главным преимуществом подобных систем выступает возможность самообучения.

Современные модели seq2seq имеют во многом аналогичную структуру, включают кодер, декодер и механизм отслеживания (attention mechanism) [3, с. 11]. Функционирование кодера основывается на обработке входящих символов изначально в скрытые, а затем выходные нейроны. В графической форме указанный процесс может быть представлен в следующем виде:

$(1) x = (x_1, \dots, x_n) \rightarrow h = (h_1, \dots, h_n) \rightarrow y = (y_1, \dots, y_n)$, где x – входные символы, h – скрытые символы, y – выходные сигналы

На начальном этапе осуществляется парсинг сложного предложения, который представляет собой перевод текста ЕЯ в набор меток. Он может быть представлен следующим образом [15]:

1) синтаксические характеристики: например, *S (sentence) – начальная символ; MC – Main Clause, SP – Subordinate Clause* и прочих;

2) лексико-семантические характеристики;

3) морфологические характеристики.

Перевод сложноподчиненного предложения на английский язык может быть представлен следующим образом:

I cannot take the initiative if I do not respect the boss (Google Translator) – как отражает приведенный перевод, отмечаются некоторые семантические деформации в процессе перевода существительного «начальник», которое переведено как “boss”. Если лексема «начальник» в русском языке обозначает «должностное лицо, руководящее, заведующее чем-нибудь» [13], то босс – это жаргонная номинация начальника. В этом случае отмечается передача нейтральной литературной лексемы при помощи жаргонизма. Иначе говоря, несмотря на то, что системе удалось передать прагматическую сущность синтаксической конструкции, передать значение подчинительного союза, отношения подчиненности, представленные в сообщении оригинала, семантические и прагматические аспекты, модальность передачи оригинального сообщения зачастую остаются недоступными.

Представление логических конструкций сложно подчиненных союзов в языково-независимой форме. Важнейшим звеном в технологической цепи компьютерной обработки ЕЯ является формально-логическое представление его конструкций: «Высказывание на естественном языке, будучи переведенным в формально-логическое представление, уже может быть «понятным» компьютеру и обработано в соответствии с конкретными задачами пользователя» [7, с. 83].

Основные трудности с обработкой и интерпретацией конструкций с подчинительными союзами обусловлены особенностями самих подчинительных союзов, включая следующие [21]:

1. Трудности с анализом: подчинительные союзы любого языка имеют множество значений, реализуют ряд функций, объединяя главное и подчиненное предложениями, сливаясь по форме и значению с сочинительными союзами и другими частями речи, воспроизводя бесконечное множество синтаксических конструкций и семантических образований.

2. Многозначность союзов.

3. Эллипсисы: синтаксические конструкции могут включать значение союза имплицитно.

Классификации союзов в лингвистике. Логика проведения исследования требует прежде всего выявления сущности подчинительных союзов. Под союзом в отечественной научной литературе может пониматься «разряд слов, показывающий связь между словами, составляющими речь» [4, с. 65]; служебная часть речи, «которая включает в себя слова, соединяющие или разъединяющие слова, словосочетания или предложения со стороны тех или иных отношений» [15, с. 505]; «служебные слова, выражающие смысловые отношения между однородными членами простого предло-

жения и между частями сложного предложения – сложносочиненного и сложноподчиненного» [1, с. 268]; «служебные слова, выражающие синтаксические отношения между членами предложения, частями сложного предложения и отдельными предложениями» [10, с. 248].

Как отражают приведенные дефиниции, большая часть исследователей подчеркивает тот факт, что союзы реализуют связующую роль между членами словосочетания, частями сложного предложения и предложениями в целом, внося логико-грамматический акцент в подчинительную или сочинительную связь сложного предложения. По своей сути, союзы представляют собой грамматическое средство взаимосвязи реалий / процессов социально-природной окружающей среды и результатами закрепления познания окружающей социальной среды в языковой системе. Как отмечает М.В. Ляпон, «уже сам по себе выбор связующего средства, с помощью которого инициатор сообщения соединяет фрагменты информации, когда он строит высказывание в форме сложного предложения, есть не что иное, как операция умозаключения, поскольку этот выбор предопределен тем выводом, к которому говорящий приходит, оценивая и квалифицируя отношения между соединяемыми фрагментами, то есть подвергая информацию специальной логической обработке» [5, с. 9]. Иначе говоря, союз представляет собой грамматический индикатор реализации когнитивных процессов личности в процессе познания социально-природной среды и выведения умозаключений, закрепленных в языковой системе. Другими словами, союзы, например русского языка, обладают высокой модальностью – «функционально-семантической категорией, которая имеет отношение к действительности и к мнению говорящего» [14, с. 35].

Лингвистика союзов и формальная логика их машинного представления. Принимая во внимание выявленные лингвистические значения союзов, представляется важным перевод их в логическую форму машинного представления. Важно добавить, что «лингвистическая модальность не только не исключает логическую модальность, но и базируется на ней» [9, с. 6]. Соответственно, большую часть значений мы можем свести к значению логических союзов, выражающих следование, конъюнкцию, дизъюнкцию, эквивалентность, импликацию, отрицание [7, с. 86]. В частности, союз **и** выражает перечисление слов, находящихся в однородных отношениях и обозначающих различные предметы, признаки, явления, обозначивает *чистую конъюнкцию (и-отношения)*:

*И жить хочу, и пить, и есть,
Хочу тепла и света...* (Твардовский).

Это же предложение, записанное в языково-независимой форме по отношению к союзам, имеет вид:

(Я хочу) <- (жить, пить, есть, тепло, свет)

В приводимых примерах клаузы помещаются в круглые скобки. Стрелка “<-” направлена на тот клаус, свойства которого описываются в предложении. Исходный союз заменяется на его языково-независимую форму. Союз [**и**] здесь и далее обозначается запятой.

При повторном союзе **и – и**, кроме перечисления, выражается усиление.

*И пращ, и стрела, и лукавый кинжал
Щадят победителя годы* (Пушкин).

(Щадят победителя годы) <- [**УСИЛЕНИЕ**] (пращ, стрела, лукавый кинжал).

Союз **ни** (повторный) выражает такое же перечисление в отрицательных предложениях (с усилением) – противительная конъюнкция (ни-отношения, но-отношения, да-отношения, а-отношения):

*Потом увидел ясно он,
Что и в деревне скука та же,
Хоть нет ни улиц, ни дворцов,
Ни карт, ни балов, ни стихов* (Пушкин).

(Потом увидел ясно он, что и в деревне скука та же) <- [**УСИЛЕНИЕ**] (**НЕТ**) (улиц, дворцов, карт, балов, стихов). Здесь отрицание [**НЕТ**] указывает на отсутствие перечисляемых далее объектов.

Для каждого объекта реального мира человек помнит большое количество его возможных свойств. Чтобы из всего множества свойств объекта выделить те, которые особенно важны в разговоре именно в этой ситуации (контексте), ЕЯ имеет специальные лингвистические средства, каждый ЕЯ свои. Когда мы хотим представить исходное предложение в языково-независимой форме, мы используем специальную метку [**УСИЛЕНИЕ**].

*Люблю отчизну я, но странною любовью!
Не победит её рассудок мой,
Ни слава, купленная кровью,
Ни полный гордого доверия покой,
Ни тёмной старины заветные преданья*

Не шевелят во мне отрадного мечтанья (Лермонтов).

(Люблю отчизну я, но странною любовью! Не победит её рассудок мой) <- (**НЕТ**) (шевелят во мне отрадного мечтанья) <- [**УСИЛЕНИЕ**] (слава, купленная кровью), (полный гордого доверия покой), (тёмной старины заветные преданья). Здесь отрицание [**НЕТ**] применяется к следующему за нею клаусу (шевелят во мне отрадного мечтанья). Следующий кластер перечисляет акцентированные признаки «отрадного мечтанья».

Как отражают приведенные примеры, обращение к логической модальности союзов, языково-независимое их представление, а также использование соответствующих меток позволяет решить проблему представления союзов ЕЯ, сделать их «понятными», «читаемыми» системами ИИ, а также передать логические отношения, выражаемыми в ЕЯ в лингвистической форме.

Статистика употребления союзов и этапы разработки языково-независимых логических конструкций. В соответствии с данными Национального корпуса русского языка, численность союзов составляет 7,9% от общего числа употребляемых частей речи (для сравнения: численность потребляемых числительных составляет лишь 1,7%) [6], что отражает высокочастотное использование служебной речи при оформлении высказываний ЕЯ. В сложившейся ситуации представляется актуальным выделение следующих этапов разработки языково-независимых логических конструкций:

1) принимая во внимание тот факт, что союзы ЕЯ представляют собой средство выражения лингвистической модальности, представляется актуальным, прежде всего, выявить сущность указанной категории, выявить совокупность модальных отношений, выражений в ЕЯ;

2) выявление модальных отношений, категорий позволит выявить совокупность союзов как средств отражения того или иного модального отношения личности, что позволит сгруппировать союзы ЕЯ в соответствии с выражаемыми видами модальности;

3) на третьем этапе работы представляется важным провести соответствие между лингвистической и логической модальностями, приведение указанных категорий в соответствие, единообразию;

4) разработка системы меток для языково-независимого представления с целью репрезентации отдельных лингвистических модальностей в структуре логических с целью конкретизации, дополнения логических модальностей отдельными аспектами лингвистических, выраженных в ЕЯ.

Литература:

1. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. Учебник. 6-е изд., перераб. и доп. М.: Логос, 2002. 528 с.
2. Диковицкий В.В., Шишаев М.Г. Обработка текстов естественного языка в моделях поисковых систем // Труды Кольского научного центра РАН. 2010. Вып. 1. С. 29–34.
3. Калинин С.М. Обзор современных подходов к улучшению точности нейронного машинного перевода // Rhema. Рема. 2017. № 2. С. 70–79.
4. Курбанова Р.Г. К характеристике союзов и союзных слов в русском и табасаранском языках // Известия Дагестанского государственного педагогического университета. Общественные и гуманитарные науки. 2013. № 4. С. 65–70.
5. Ляпон М. Смысловая структура сложного предложения и текст. Монография. М.: Наука, 1986. 200 с.
6. Национальный корпус русского языка. Электронный ресурс. Адрес доступа: <http://www.ruscorpora.ru/corpora-stat.html>.
7. Онтологические методы и средства обработки предметных знаний: монография / А.В. Палагин, С.Л. Кривый, Н.Г. Петренко. Луганск: Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2012. 324 с.
8. Рассел С., Норвиг П. Искусственный интеллект. Современный подход. 2-е изд. М.: Вильямс, 2007. 1410 с.
9. Романова Т.В. Модальность. Оценка. Эмоциональность: монография. Нижний Новгород: НГЛУ им. Н.А. Добролюбова, 2008. 309 с.
10. Современный русский язык. Часть 2. Шанский Н.М., Тихонов А.Н. Словообразование. Морфология. В 3 частях. 2-е изд., испр. и доп. М.: Просвещение, 1987. 256 с.
11. Солганик Г.Я. О текстовой модальности как семантической основе текста // Структура и семантика художественного текста: Доклады VII Международной конференции МГОПУ. М., 1999. С. 364–372.
12. Толковый словарь Ушакова. Д.Н. Ушаков. 1935–1940. Электронный ресурс. Адрес доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/878946>.
13. Шакирзянова Р.М. Роль модальности в лингвистике // Ученые записки Казанской государственной академии ветеринарной медицины им. Н.Э. Баумана. 2011. № 1–2. С. 32–35.
14. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. М.: Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.
15. Blackwell S.A. (1981) "Processing Conjunctions in an ATN Parser". Unpublished M. Phil. Dissertatation, University of Cambridge.
16. Dong, Ngan and Nguyen, Kim Anh (2018) *Attentive Neural Network for Named Entity Recognition in Vietnamese* CoRRabs/1810.13097 Electronic Resource. Access mode: <https://arxiv.org/pdf/1810.13097.pdf>.
17. Huang X. (1983). Dealing with conjunctions in a machine translation environment. In *Proceedings of European A CL Conference*: pp. 81–85.
18. Nagao M., Tsijii J., Yada K. and Kakimoto T. (1982) An English Japanese Machine Translation System of the Titles of Scientific and Engineering Papers. In Horecky J. (ed), *COLING 82*, NorthHolland Publishing Company.
19. Okumura, Akitoshi and Muraki, Kazunori (1994) *Symmetric Pattern Matching Analysis for English Coordinate Structures*. Electronic Resource. Access mode: <http://mt-archive.info/ANLP-1994-Okumura.pdf>.
20. Woods W. (1973) "An Experimental Parsing System for Transition Network Grammar". In Rustin, R. (ed), *Natural Language Processing*, Algorithmic Press, N.Y.

Nagiyeva P. The difficulties of translation of subordinate conjunctions in machine translation

Summary. The article is devoted to the problem of representing the semantics of complex sentences in a language-independent form, which can then be used for machine information processing. Understanding complex sentences can cause significant difficulties even for a person; for artificial intelligence (AI) systems, the solution of this problem for a long time seemed completely impossible. Systems and algorithms for processing and interpreting messages encounter significant difficulties and failures due to the ambiguity of subordinate unions, their high modality, their relationship with the social and natural environment, and the cognitive characteristics of cognition by the personality of this environment. The article discusses possible solutions to this problem. Today, translation is relatively successfully solved by deep learning methods. Unlike translations, the presentation of information in a language-independent form requires greater accuracy and greater standardization, since the task of deep learning in this case is to translate the source text of the NJ into a special language-independent design. And these constructions should include all the diversity of the use of unions in natural languages. One of the first SYSCONJ algorithms for processing syntactic constructions in the LUNAR speech question-answer system was developed.

The logic of this study requires, first of all, identifying the essence of subordinate unions. Under the union in the domestic scientific literature can be understood as "a category of words showing the relationship between the words that make up speech". The appeal to the logical modality of unions, their language-independent representation, as well as the use of appropriate labels, allows us to solve the problem of representing the unions of NL, make them "understandable", "readable" by AI systems, and also convey logical relationships expressed in NL in linguistic form.

Key words: complex subject unions, complex subject sentences, representations of knowledge in databases, machine translation.

*Пасько Г. М.,**кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу та іноземних мов
Національної металургійної академії України*

УНІВЕРСАЛЬНІ ФРЕЙМОВІ ВИЯВИ КОНЦЕПТІВ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ МЕТАФОРИ МОВЛЕННЕВОГО ЖАНРУ ЗАГАДКИ У СЛОВ'ЯНСЬКИХ І ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Анотація. Статтю присвячено універсальним фреймовим виявам концептів та концептуальним метафорам у слов'янських (українська, російська) та германських (англійська, німецька) загадках. Доведено, що в загадках висвітлення різних характеристик референта може потребувати кількох корелятивів, завдяки чому утворюється діапазон вияву, який може формуватись як різнотипними фреймами, так і різними виявами одного спільного фрейму, що дозволило виокремити певні універсальні для чотирьох мов фреймові моделі.

Так, концепт КРОПИВА метафорично характеризується двома виявами акціонального фрейму, по-перше, як предмет, що діє самостійно (акціональний фрейм ДЕЩО діє відносно реципієнта КРОПИВА викликає подразнення (кусає / пече / жалить) висвітлює ядерну ознаку концепта КРОПИВА на ґрунті тактильного перцептивного каналу), а також як об'єкт дії, коли ізоморфний для української, російської, німецької загадок акціональний фрейм ДЕЩО (базовий концепт) є об'єктом, на який спрямовано дію агенса (КРОПИВА є травою, яку знає сліпа людина).

Концепт ЦУКОР в аналізованих загадках представлено через компаративний фрейм ДЕЩО-референт є як ДЕЩО-корелят, де він порівнюється зі снігом на основі візуального критерію – білого кольору (ЦУКОР Є БІЛИМ, як СНІГ), а також метонімічно – через предметний фрейм ДЕЩО є ТАМ за локативним параметром (ЦУКОР є НА ПОЛІ / НА ЗЕМЛІ).

Водночас встановлено, що КМ ОЧІ є нібито ВІКНА і демонструє динамічну здатність очей відкриватись / закриватись через асоціативне зіставлення з вікнами, а КМ ОЧІ є нібито ДВА БРАТИ і ґрунтується на характеристиці за кількістю та локацією, при цьому однорідна природа очей як соматизмів виражається через родову спорідненість антропоцентрів.

Концепт МІСЯЦЬ входить до КМ МІСЯЦЬ є нібито як ШМАТОК ХЛІБА та КМ МІСЯЦЬ, є нібито як СІР, де схожість мотивована за формою і кольором.

Виявлено, що у КМ ЯЙЦЕ є нібито як КОНТЕЙНЕР, де висвітлюється ознака вихідного концепта за будовою, а КМ ЯЙЦЕ є нібито як РЕЧОВИНА (ЗОЛОТО і СРІБЛО), побудована на основі візуального перцептивного критерію – жовтий колір жовтка асоційовано із золотом, а білувато-прозорий білок – зі сріблом.

Ключові слова: загадка, мовленнєвий жанр, концепт, концептуальна метафора, фрейм.

Постановка проблеми. Дослідженню слов'янських та германських загадок присвячено багато наукових праць і дисертаційних досліджень (Г.В. Насибуліна, Т.А. Панасенко, В.Г. Сибірцева, Н.В. Шестьоркіна, Е.Д. Юсупова, А.І. Маме-

дова, Н.В. Захарова, О.І. Тимченко, О.О. Селіванова, R. Vauman, E. Köngäs Maranda, J. Weiner), водночас у наукових роботах автора [5; 6; 7; 8; 9] досліджено семантику та прагматику мовленнєвого жанру загадки саме в порівняльному аспекті на матеріалі української, російської, англійської та німецької мов, що дозволяє говорити про певні універсалії, властиві пареміям у всіх чотирьох досліджуваних мовах. Зокрема доведено, що когнітивна модель загадки як мовленнєвого жанру представлена двома концептами, кожен із яких входить до певного домену, і між якими існує механізм перенесення ключових ознак за аналогією, утворюючи таким чином концептуальну метафору (далі – КМ). Крім метафори, у загадках присутня когнітивна метонімія, завдяки якій відбувається акт референції між концептом-відгадкою та його ознакою, місцем або часом буття, що може бути представлено через предметний, акціональний, посесивний та компаративний базові фрейми, розроблені С.А. Жаботинською [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах семантико-прагматичних досліджень мовленнєвого жанру загадки (МЖЗ) автором було докладно проаналізовано моделі її універсальної концептуально-фреймової презентації в слов'янських та германських мовах, у тому числі через базові фрейми. Проте досі не вирішеним залишалось питання функціонального вияву концептів та КМ мовленнєвого жанру загадки у тих випадках, коли перенесення ознак відбувається за наявності двох корелятивів.

Мета статті – проаналізувати універсальні фреймові вияви концептів та концептуальні метафори мовленнєвого жанру загадки в слов'янських та германських мовах, що передбачає вирішення наступних завдань:

- описати особливості картування між концептами-складниками загадок;
- виокремити універсальні фреймові моделі загадок у слов'янських та германських мовах;
- виокремити універсальні концептуальні метафори мовленнєвого жанру загадки в чотирьох досліджуваних корпусах паремій різноструктурних мов.

Як зазначає З. Ковечез [15], при картуванні двох концептів – складників структурної КМ – можливою постає лише часткова проекція характеристик концепту А на концепт В. Хоча загалом концепти характеризуються за значною кількістю своїх аспектів, лише деякі з них фокусуються, коли домен-джерело проєктується на домен-ціль. Таким чином, відбувається метафоричне висвітлення (*metaphorical highlighting*), тобто метафора фокусується на одному чи кількох аспектах цільового концепту [11, с. 79–80]. Подібне «висвітлення» завжди супроводжується

«приховуванням» (hiding), при цьому ці явища є взаємозумовленими. Так, при «приховуванні» метафора фокусується лише на одному (чи декількох) аспектах багатоаспектного концепту, інші з яких залишаються поза увагою [11, с. 80].

У вітчизняному мовознавстві проблеми метафоричного «висвітлення / приховування» в рамках аналізу для множинних даних розробляє С.А. Жаботинська [2, с. 3]. Висвітлення різних характеристик референта може потребувати кількох корелятивів, що становить діапазон метафори [1, с. 4], який може формуватись різнотипними фреймами – фрейм F_a та фрейм F_b (рис. 1) та різними виявами одного спільного фрейму – фрейм F_a та F_a (рис. 2).

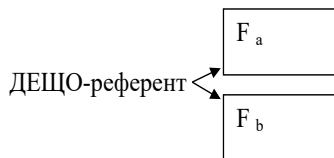

Рис. 1. Діапазон вияву метафори, що формується різнотипними фреймами

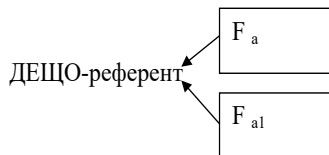

Рис. 2. Діапазон вияву метафори, що формується різними виявами спільного фрейму

Виклад основного матеріалу. У загадках, які досліджуються, діапазональним виявом характеризуються концепти КРОПИВА, ЦУКОР та КМ ОЧІ є нібито ВІКНА / ДВА БРАТИ, МІСЯЦЬ є нібито ШМАТОК ХЛІБА / СИР, ЯЙЦЕ є нібито КОНТЕЙНЕР / РЕЧОВИНА (ЗОЛОТО І СРІБЛО).

Наприклад, концепт КРОПИВА метафорично представлено двома виявами акціонального фрейму (рис. 3):

Рис. 3.

1) як предмет, що діє самостійно: акціональний фрейм ДЕЩО діє відносно реципієнта КРОПИВА викликає подразнення (кусає / пече / жалить) висвітлює ядерну ознаку концепта КРОПИВА на ґрунті тактильного перцептивного каналу:

укр. *Зубів не має, а кусає* (Кропива) [13, с. 85]; *Що пече без вогню?* (Кропива) [13, с. 85];

рос. *Не шмель, не пчела, а жалит* (Кропива) [10, с. 38];

англ. *It is not a bee, but stings. What is it?* (A nettle) Не бджола, а жалить. Що це? (Кропива) [12, с. 28];

нім. *Ich möchte wissen, wer das weiß, brennen kann's und ist nicht heiß* (Die Brennessel) Я хочу знати, хто знає, що може пекти, а не гаряче (Кропива) [14, с. 88];

2) як об'єкт дії: зафіксовано ізоморфний для української, російської, німецької загадок акціональний фрейм ДЕЩО (базовий концепт) є об'єктом, на який спрямовано дію агенса КРОПИВА є травою, яку знає сліпа людина:

укр. *Що за трава, що її сліпий знає?* (Кропива) [13, с. 85];

рос. *Какую траву и слепой знает?* (Кропива) [10, с. 38];

нім. *Welcher Pflanze kann auch ein Blinder erkennen?* (Die Brennessel) Яку траву сліпий може впізнати? (Кропива) [14, с. 89].

Концепт ЦУКОР має такий діапазон вияву (рис. 4):

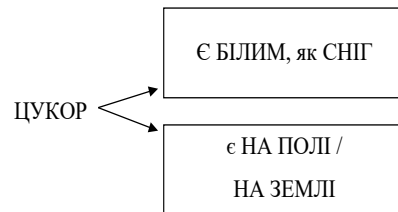

Рис. 4.

1) через компаративний фрейм ДЕЩО-референт є як ДЕЩО-корелят (цукор порівнюється зі снігом на основі візуального критерію – білого кольору) ЦУКОР Є БЛИМ, як СНІГ:

укр. *Білий, як сніг; зубами мене кусають або на воду пускають* (Цукор) [13, с. 154]; *Біле, як сніг, в честі у всіх, Подобаюся вам на шкоду зубам* (Цукор) [13, с. 154]; *білий, як сніг, – радує вас, зуби* (Цукор) [13, с. 154];

рос. *Бел – как снег, в честі у всех* (Сахар) [10, с. 84]; *Я бел – как снег, в честі у всех и нравлюсь вам – во вред зубам* (Сахар) [10, с. 84];

англ. *White as snow Sweet to all, But when it gets into the mouth It disappears* (Sugar) Білий, як сніг, всім солодкий, а коли потрапляє до рота, то зникає (Цукор) [12, с. 35];

2) метонімічно через предметний фрейм ДЕЩО є ТАМ за локативним параметром ЦУКОР є НА ПОЛІ / НА ЗЕМЛІ:

укр. *На полі росло, В заводі було, А в рот попало* (Цукор) [13, с. 154];

нім. *Als Pflanze steig' ich aus der Erde, dann formt man mich fast hart wie Stein. Und soll ich dir recht nützlich sein, so machst du, dass ich flüssig werde* (Der Zucker) Як рослина, я піднімаюсь із землі, потім мене формують суворо, як камінь. І я буду корисним тобі, а ти зробиш мене рідким (Цукор) [14, с. 103].

Концепт ОЧІ має дві форми вияву через КМ (рис. 5):

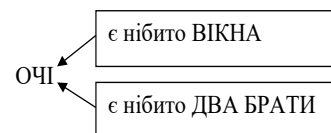

Рис. 5

1) у першому випадку висвітлюється динамічна здатність очей відкриватись / закриватись через асоціативне зіставлення з вікнами, які також мають відповідні властивості ОЧІ є нібито ВІКНА:

укр. *Фіртка без брами, вікна без шибок* (Рот, очі) [13, с. 135];

нім. *Zwei Fenster sind es, die man trägt, ein jedes sich von selbst bewegt* (Die Augen) Два вікна, що їх людина носить, кожне самостійно відкривається (Очі) (24, с. 51); *Zwei kleine*

Fenster, die haben kein Glas, die stehen beisammen wie Blumen in Gras. Zwei kleine Fenster, die zeigen die Welt, die zeigen die Sterne, den Wald und das Feld (Die Augen) Два маленьких вікна без скла стоять разом, як квіти в траві. Два маленьких вікна, що показують світ, показують зірки, ліс і поле (Очі) [14, с. 51];

2) висвітлено характеристику за кількістю та локацією, при цьому однорідна природа очей як соматизмів виражається через родову спорідненість антропоцентрів ОЧІ є нібито ДВА БРАТИ (нім. – дві сестри):

укр. *Два брати через гору живуть і ніколи один до одного в гості не ходять* (Очі) [13, с. 134]; *Два браця вмісті глядяться, а вмісто не зойдуться* (Очі) [13, с. 134]; *Два брати під ідним дахом, іден другого не бачить* (Очі) [13, с. 134]; *Через межу брат брата не бачить* (Очі) [13, с. 134];

рос. *Брат с братом через дорожку живут, один другого не видят* (Глаза) [10, с. 319]; *Два брата живут рядом, а сойтись не могут* (Глаза) [10, с. 56];

англ. *Two brothers live across a path, But never see each other* (Eyes) Два брати через доріжку живуть, а ніколи один одного не бачать (Очі) [12, с. 18];

нім. *Ich habe zwei Schwestern, die immerfort sehen, doch keine die andre, auch wenn sie sich drehen und dicht beisammenstehen* (Die Augen) Я маю двох сестер, які постійно дивляться, а одна одну не бачать, навіть коли вони рухаються, вони стоять щільно разом (Очі) [14, с. 51].

Діапазон вияву концепту МІСЯЦЬ через КМ є таким (рис. 6):

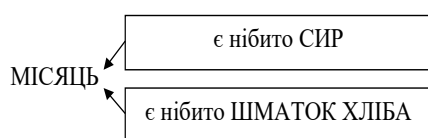

Рис. 6

1) схожість мотивована за формою (напівеліптична форма місяця зіставляється зі скибкою хліба). Як виняток специфічно національний різновид хліба – каравай, калач зустрічається в російськомовних загадках МІСЯЦЬ є нібито як ШМАТОК ХЛІБА:

укр. *Висить хліба окрасць – собака тягнеться, а дістати не може* (Місяць) [13, с. 13]; *У бабиній хатині висить хліба окраїна, Собаки гавкають, не можуть дістати* (Місяць) [13, с. 14]; *Розстелене рядно, на ньому горох і шматок хліба* (Небо, зорі, місяць) [13, с. 12];

рос. *Расстелю дорожку, насыплю горошку, положу хлеба краюшку* (Небо, звезды, месяц) [10, с. 21]; *Постелю рогожку, посею горошку, положу калач, никому не взять* (Небо, звезды, месяц) [10, с. 20]; *Полна печь пирогов, а в середине – каравай* (Небо, звезды, месяц) [10, с. 21]; *Над бабушкиной избушкой висит хлеба краюшка, собаки лают, а достать не могут* (Месяц) [10, с. 21];

нім. *Hoch am schwarzen Himmelszelt kam ein Kanten Brot geschwommen. Hündchen hat ihn angebellt, hat ihn aber nicht bekommen* (Der Mond) Високо на чорному небі хліб пливе. Собаки його не дістали (Місяць) [14, с. 130];

2) виявлені ознаки мотивовані схожістю з круглою формою чашки / ватрушки та білим кольором сиру МІСЯЦЬ є нібито як СИР:

рос. *За новым за двором стоит чашка с творогом* (Месяц) [10, с. 21]; *Как за нашим за двором висит ватрушка с творогом* (Месяц) [10, с. 21];

нім. *Eine Käsescheibe «голова сиру» rollt am Hummel und leuchtet, daß Wiesen und Felder schimmern* (Der Mond) [14, с. 130].

Концепт ЯЙЦЕ також має подвійний вияв через КМ (рис. 7):

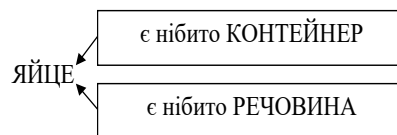

Рис. 7

1) у першому випадку КМ ЯЙЦЕ є нібито як КОНТЕЙНЕР і висвітлює ознаку вихідного концепту за будовою – виявляється закрита форма яйця як ємності. Пор.:

укр. *Повна бочка вина і замочка нема* (Яйце) [13, с. 149]; *Без дірочки, без денця Повна чарочка винця* (Яйце) [14, с. 148]; *Без дна, без накривки повна діжка талапавки* (Яйце) [13, с. 149]; *Діжечка-макотірочка – нема ні денця, ні задірочки* (Яйце) [13, с. 150]; *Глиняний глечик соком налитий, хто розіб'є – повік не збере* (Яйце) [13, с. 150];

рос. *В одной квашне два теста* (Яйцо) [10, с. 328]; *Полна бочка вина – ни клепок, ни дна* (Яйцо) [10, с. 47]; *В одной дежке две приспешки* (Яйцо) [10, с. 307]; *В одной кадошке два тестуца: одно хорошо, а другое – лучше* (Яйцо) [10, с. 84];

англ. *A box without hinges, lock or key, yet golden treasure lies within. What is it?* (An egg) Коробка без петель, замку чи ключа, проте золотий скарб лежить всередині (Яйце) [12];

нім. *Eine winzige Truhe, weißwie Kalk. Alle wissen, wie man sie öffnen muß, aber niemand weiß, wie man sie schließen kann* (Das Ei) Маленька скриня з білого вапна. Всі знають, як його відкрити, та ніхто не знає, як закрити (Яйце) [14, с. 97]; *Ein Haus ist versteckt, ohne Fenster und Türen, das Kind ist noch drin* (Ei) Дім без вікон та дверей, у ньому є дитина (Яйце) [14];

2) у другому випадку концепт ЯЙЦЕ метафорично характеризується за своїм вмістом на основі візуального перцептивного критерію – жовтий колір жовтка асоційовано із золотом, а білувато-прозорий білок – зі сріблом. ЯЙЦЕ є нібито як РЕЧОВИНА (ЗОЛОТО і СРІБЛО):

укр. *Срібна діжка золотого напою повна; хто поламає – вік не збудує* (Яйце) [13, с. 150];

англ. *It is silver outside and golden inside* (An egg) Воно срібне зовні та золоте всередині (Яйце) [12, с. 35];

нім. *Weiß werf ich es aufs Dach und gelb kommt es wieder herunter. Was ist das?* (Ei) Біле зовні і золоте всередині. Що це? (Яйце) [14].

Висновки. Таким чином, МЖЗ у слов'янських та германських мовах характеризується не лише наявністю універсальних когнітивних концептуально-фреймових структур, а і їхніми універсальними діапазональними виявами в різносистемних мовах, що у подальшому відкриває широкі можливості для вивчення паремійних фондів різноструктурних мов у порівняльному аспекті.

Література:

1. Дейк Т.А. ван. Дискурс как коммуникативное событие // Язык. Познание. Коммуникация. М. : Прогресс, 1989. С. 121–123.

2. Жаботинская С.А. Геометрия смысла: концептуальные модели языка и фрактальные формы [Электронный ресурс]. URL: <http://old.kpfu.ru/ss/cogsci04/science/cogsci04/85.doc>.
3. Жаботинская С.А. Концепт / домен: матричная и сетевая модели // Культура народов Причерноморья, № 128. Т. 1. 2009. С. 254–259.
4. Жаботинская С.А. Концептуальная метафора: процедура анализа для множественных данных // *Актуальні проблеми менталінгвістики* : збірник наукових праць за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції. Черкаси : Ант, 2011. С. 3–6.
5. Пасько Г. Мовленнєвий жанр загадки: прагматика діалогу (на матеріалі української та німецької мов) // *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»* : Збірник наукових праць. Випуск XII. Херсон : Видавництво ХДУ, 2010. С. 77–82.
6. Пасько Г.М. Мовленнєвожанрові вияви загадки в слов'янських германських мовах: семантика і прагматика : автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: 10.02.15. Загальне мовознавство. Донецьк, 2013. 20 с.
7. Пасько Г.М. Деякі універсальні концептуальні метафори мовленнєвого жанру загадки (на матеріалі слов'янських та германських мов) / Г.М. Пасько // *Актуальні проблеми іноземної філології: лінгвістика та літературознавство* : міжвуз. зб. наук. ст.; гол. ред. В.А. Зарва. Бердянськ : БДПУ, 2012. Вип. VII. С. 35–42.
8. Пасько Г.М. Результати аналізу семантико-прагматичних і когнітивних виявів мовленнєвого жанру загадки // *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Випуск 32. Серія: Філологія*. Одеса, 2018. С. 197–199.
9. Пасько Г.М. Фреймові моделі загадок (на матеріалі слов'янських та германських мов) // *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство»*. Вип. 22. № 11, Т. 24. Дніпропетровськ : Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2016. С. 110–115.
10. Русские народные загадки, пословицы, поговорки [Сост., авт. вступ. ст., коммент. и слов Ю.Г. Круглов.]. М. : Просвещение, 1990. 335 с.
11. Степанов Ю.С. Концепты. Тонкая пленка цивилизации. М. : Языки славянских культур, 2007. 248 с.
12. Соловьева Т.А. 300 загадок на английском языке для школьников. М. : Государственное учебно-педагогическое издательство Министерства Просвещения РСФСР, 1963. 48 с.
13. Українські народні загадки / [Упор. М. Шестопап]. К. : Видавництво Академії Наук Української РСР, 1963. 342 с.
14. Heinrich K. Kinder, kommt und ratet: Rätselsammlung für d. Schulkort. 4. Aufl. Berlin : Volk u. Wissen, 1989. 206 S.
15. Kövecses Z. Metaphor: a practical introduction. Oxford University Press, 2002. 285 p.

Pasko H. The universal frame manifestations of the concepts and conceptual metaphors of the speech genre of riddle in Slavonic and Germanic languages

Summary. The paper is devoted to the study of the universal frame manifestations of the concepts and conceptual metaphors on the basis of Slavonic (Ukrainian, Russian) and Germanic (English, German) riddles. It has been proved, that in the riddles highlighting of some referent's characteristics may involve several correlatives which leads to the frame range occurrence formed by the frames of different types as well as by different variations of the same frame. This resulted in distinguishing some universal frames typical for Slavonic and Germanic languages.

For instance, the concept NETTLE is metaphorically characterized by the action frame as an object that acts individually (NETTLE causes irritation), thus demonstrating the nuclear quality of the concept based on the tactile perceptual canal, and as an object of the action when there is the common for all the studied languages frame SOMETHING is an object of the agent's action (NETTLE is a HERB known to blind people).

The concept SUGAR in the riddles under analysis is represented, on the one hand, through the comparative frame SOMETHING-referent is like SOMETHING-correlative, when it is compared with the snow on the basis of the visual criterion – the white colour, and, on the other hand, metonymically, through the object frame SOMETHING is THERE according to the location parameter (SUGAR is ON THE FIELD/ON THE GROUND).

It has also been discovered, that the conceptual metaphor EYES are as if WINDOWS demonstrates the dynamic ability of the eyes to open and to shut through the association with the windows. At the same time, another conceptual metaphor EYES are as if TWO BROTHERS is based on the quality and location. At that, their somatic nature is expressed through the analogy with siblings.

The conceptual metaphors MOON is as if BREAD and MOON is as if CHEESE reveals the analogy in the form and colour. Finally, in the conceptual metaphor EGG is as if CONTAINER the main characteristic is the structure, while the metaphor EGG is as if SUBSTANCE (gold and silver) is based on the visual perceptive characteristic (colour).

Key words: riddle, speech genre, concept, conceptual metaphor, frame.

*Позніхіренко Ю. І.,**доцент кафедри загального мовознавства і германістики
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
orcid.org/0000-0003-2953-405X
Researcher ID: O-1172-2018*

НОМІНАТИВНА СТРУКТУРА НАЗВ ЗАКЛАДІВ ХАРЧУВАННЯ УКРАЇНИ Й АНГЛОМОВНИХ КРАЇН

Анотація. У статті відображено соціокультурну ситуацію, ергонімікону України та англомовних країн. У соціокультурному просторі України виявлено найменування закладів харчування, що репрезентують українську, російську, англійську, французьку, іспанську, італійську, грузинську та інші мови.

В англомовному середовищі спектр найменувань за їхньою мовною належністю дещо відмінний. Грузинські та вірменські ресторани, популярні в Україні, відсутні. Натомість італійські та іспансько-латиноамериканські заклади більш поширені, так само як розповсюджені у Великій Британії та США, але майже відсутні в Україні індійські ресторани. Виявлено систему цінностей, які відіграють роль повсякденних орієнтирів у соціальній діяльності людини. Культура втрачає сенс без системи цінностей, закладених у ній. Людина вибудовує своє життя відповідно до системи цінностей, прийнятих у її суспільстві. Найчастіше цінності не є чимось матеріальним, однак існують і матеріальні об'єкти, які можна вважати як цінність нації.

Значну частину соціокультурного простору становлять назви закладів харчування, які входять до такої групи онімів, як ергоніми, відображаючи національно-культурні тенденції ономастичної номінації загалом. Мова відображає зв'язок індивідуального мислення з уявленнями, що склалися в суспільстві, з його культурою. Виходячи з цього мова є природним субстратом культури, що слугує інструментом ментального впорядкування світу і засобом закріплення етнічного світобачення.

Як знак і система орієнтирів, ергонім співіснує у двох різновидах: офіційному (вивіски, назви вулиць, назви зупинок) і неофіційному. Під ергонімом автор розуміє компонент системи власних назв, який має загальну мовну історію і водночас власну історико-культурну «біографію», яка належить конкретному етносу, його історії, культурі, території тощо. Ергоніми є знаками соціокультурного простору України й англомовних країн. У цьому плані вони є культурно-мотивованими. Відображаючи соціокультурну ситуацію України, ергоніми перш за все є позначенням загальноукраїнських реалій, які демонструють зміни щодо асоціативних пріоритетів у сприйнятті українським суспільством навколишнього світу. Ці зміни пов'язані, по-перше, з включенням українського соціуму в глобальний процес інтернаціоналізації й усвідомленням себе частиною «цивілізованого» світу; по-друге, з орієнтацією на західну систему культурних і моральних цінностей, а також на європейську й американську моделі розвитку економіки, науки і техніки. В англомовному середовищі спектр найменувань закладів харчування відображає їх консервативні традиції у плані національної переваги над іншими етносами. Це показує мовна мотивація назв закла-

дів харчування, де на першому місці стоять назви англійською мовою.

Ключові слова: мова, соціокультурний простір, ергонімікон, система цінностей.

Постановка проблеми. Протягом ХХ століття в мовознавстві зміцнилося уявлення про мову як безперервний творчий процес, що відбиває особливості світосприйняття людей, що відображається в повсякденному спілкуванні. Прийнято вважати, що мова є не тільки засобом комунікації, а й системою, закладеною в природі людини, яка необхідна для формування її світогляду.

Мова є способом вираження і зберігання знань людини про світ, глибинним джерелом, що забезпечує своєрідність соціокультурної формації, формує уявлення про значущі історичні події. Мова зумовлює зв'язок індивідуального мислення з уявленнями, що склалися в суспільстві, будучи тісно пов'язаною з культурою представників конкретної етноспільноти. Як справедливо зауважує М.М. Бочегова, мова є чимось більшим, ніж інструмент для вираження ідей, кожна мова – це засіб категоризації досвіду [1]. Таким чином, можна стверджувати, що мова є природним субстратом культури, що слугує інструментом ментального впорядкування світу і засобом закріплення етнічного світобачення.

Метою статті є проаналізувати та порівняти соціокультурний простір України та англомовних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що соціокультурний простір мовної ситуації в Україні становить своєрідний перетин цивілізацій і культур (більше 140 національностей). З одного боку, цей простір є мононаціональним (близько 80% населення становлять українці), з іншого боку, полінаціональним, представниками якого є інші національності – росіяни, білоруси, татари, німці, поляки, литовці. Крім того, це простір багатовікового контактування культурних систем слов'янських, угорських, румунських, польських, татарських народів. Так, історія культурних взаємин українського і корінних народів та їхніх мов нараховує понад триста років. З позицій соціології, соціокультурний простір визначається як «сукупність існування етнолінгвокультурних систем, в результаті взаємодії яких складається певна соціокультурна ситуація – історично зумовлена сукупність мов і мовних утворень в їх територіальному і соціокультурному відношенні в межах певного регіону» [4]. На думку В.М. Шаклеїна, соціокультурна ситуація характеризується динамічністю і хвилеподібним характером взаємодії мов і культур [4, с. 19].

Відображаючи в цілому соціокультурну ситуацію, ергонімікон України визначається і універсальними загальноукра-

їнськими характеристиками. Це, перш за все, зміни у сприйнятті українським суспільством навколишнього світу. Ці зміни пов'язані, по-перше, з включеністю українського суспільства в глобальний процес інтернаціоналізації і усвідомлення себе частиною «цивілізованого» світу; по-друге, з орієнтацією на західну систему культурних і моральних цінностей, а також на європейську та американську моделі розвитку економіки, науки і техніки. Наприклад, ресторан *EMIGRAND restobar* (Ужгород), ресторан *Европа* (Київ), ресторан *Red Pepper* (Львів), ресторан *Cafe de Paris* (Київ), ресторан *New Bombay Palace* (Київ), ресторан *Benedict* (Одеса), ресторан *MerryLand* (Городенка), ресторан *Pizza Rotate* (Микуличин), ресторан *Piccolino Trattoria* (Хмельницький), кав'ярня *Sintar* (Сміла), ресторан *Nord West* (Дніпро), ресторан *Cascade* (Дніпро), ресторан *Reikartz* (Почаїв), ресторан *Confetti* (Дніпро) та інші.

У той же час спостерігається тенденція відродження духовних традицій, етнічний «ренесанс». Наприклад, у найменуваннях кав'ярня *Метроград* (Київ), ресторан *Княжий Град* (Київ), ресторан *Древ Град* (Львів) компонент «град» додає назві культурного відтінку, позаяк вони з'явилися в результаті ресемантизації – «відродження» національно і культурно значущих слів у сучасній мові.

Цікаві в культурному плані назви, які містять у своїй структурі архаїзовані знаки, ресторан *ТрактирЪ*, який позначає твердість приголосних на кінці слова. Така архаїчна графіка, яка в мові використовувалася до реформи 1918 року, виконує дещо інші функції: (ресторан *ТрактирЪ* (Біла Церква), бар *Первач'* (Малин), кав'ярня *КоммерсантЪ* (Суми), кав'ярня *ТрактирЪ Бояри* (Вишгород). Мода на старовинні назви пояснюється тенденцією повернення до витоків української культури.

У соціокультурному просторі України було виявлено найменування закладів харчування, що репрезентують українську, російську, англійську, французьку, іспанську, італійську, грузинську та інших мови: *За двома зайцями* (Київ), *Підпільний Кіндрат* (Львів), *Кривка* (Львів), *Чесне м'ясо* (Львів), *Тлустий гусак* (Львів), *Ресторан-музей «Сім поросят»* (Львів), *Остання барикада* (Київ), *Варчу* (Київ), *Salatnyk* (Київ), *Lvivski Pljacky* (Одеса) – українська мова в латинській графіці; *Золотий телевик* (Одеса), *Пряности и радости* (Харків), *Клюква и брюква* (Київ), *Наш Блинок* (Одеса), *Версія* (Одеса) – російська мова; *Monte Cristo* (Одеса) – італійська мова; *Leto* (Київ) – російська мова в латинській графіці; *Babylon* (Львів), *Black Market* (Київ), *Just Relax* (Київ) – англійська мова; *Биг Бен Паб* (Харків) – англійська мова в російській графіці; *Fijiwara Yoshi* (Київ) – японська мова в латинській графіці.

Становлення соціокультурного простору американської нації, як зазначає А.В. Трепакова, починається з моменту утворення перших європейських поселень. Спроби заснувати англійські поселення на території Америки робилися в XVI столітті, але вони закінчилися невдачею. Початком колонізації Нового Світу можна вважати травень 1607 року, коли перші поселенці в кількості 500 осіб, прибувши з Англії, висадилися на Атлантичному узбережжі Америки і заснували колонію Вірджинія. Кількість англійських колоній в Америці збільшувалася, і число переселенців зростало. Серед них були французи, голландці, німці, шведи. Оскільки основну частину становили англійці, шотландці та ірландці, спільною мовою для нової нації стала англійська. Складалася особлива культура і вимальовувалася своєрідний характер майбутньої нації американців [4, с. 87].

Як зазначає авторка, поступово в другій половині XVII століття в колоніях почав назрівати патріотичний рух, що ставив за мету здобути незалежність від Англії. Найважливішим документом в історії американської нації є Декларація незалежності. Відповідно до цього документа, який багато в чому визначає життя сучасного суспільства, «всі люди рівні, і кожна людина отримує від Бога невід'ємні права, серед яких право на особисту свободу та «пошук щастя». Спочатку цей принцип не поширювався на чорношкіре населення США, і тільки через століття рабство було офіційно скасовано в 1865 році, хоча сам принцип рівності досі є одним із найважливіших елементів державної політики.

А.В. Трепакова вказує, що пуританська релігія відіграла важливу роль у становленні багатьох морально-етичних установок, глибоко укорінених в індивідуальній свідомості американців. Стиль, простота обрядів і проповідей не суперечили духу підприємництва і пошуку особистої користі. «Релігія пуритан вчила, що успіх дається тому, хто працює і прагне стати вище за інших. У суспільстві рівних можливостей саме Бог допомагає людям досягти успіху. Звідси випливає, що морально те, що приводить до успіху. Американець не може вважатися американцем, якщо він не досягає персонального успіху. Однією з цінностей, широко популяризованих пуританською релігією, було утворення, яке вважалося необхідним як для особистого успіху, так і для прогресу громади. ... до цього слід додати також працьовитість, економію і високі моральні принципи» [3, с. 15].

На розвиток і становлення американських цінностей також вплинула Громадянська війна, яку називають війною між Північчю і Півднем. Вона почалася в 1861 році, тривала до 1865 року і ставила за основну мету знищення рабства. В результаті війни було скасовано рабство і утверджувалися капіталістичні цінності, головною з яких була свобода. «Саме війна між Північчю і Півднем, а фактично між старим і новим, між громадянськими свободами і абсолютною тиранією над штатами багато в чому сприяла виникненню американської нації і становленню американського характеру».

Гіпотезою дослідження є думка про те, що в назвах мереж харчування США закладений набір цінностей американської нації. Як відомо, поняття «цінність» передбачає те, що цінує індивідуум у соціумі. Це характеристика предмета, що позначає визнання його значущості. Енциклопедичний словник так трактує поняття «цінності»: позитивна чи негативна значимість об'єктів навколишнього світу для людини, соціальної групи, суспільства в цілому, що визначається не їхніми властивостями, а залученістю в сферу людської життєдіяльності, інтересів і потреб, соціальних відносин; це критерій і способи оцінки цієї значимості, виражені в моральних принципах і нормах, ідеалах, установках, цілях [3, с. 17].

Система цінностей відіграє роль повсякденних орієнтирів у соціальній діяльності людини. Культура втрачає сенс без системи цінностей, закладених у ній. Людина вибудовує своє життя відповідно до системи цінностей, прийнятих у її суспільстві. Найчастіше цінності не є чимось матеріальним, однак існують і матеріальні об'єкти, які можна вважати як цінність нації.

Існує безліч систем цінностей і видів їх класифікації. Американський вчений М. Рокіч виокремив систему універсальних цінностей нації, які він назвав кінцевими. Автори наводять як приклад цінності, представлені у його дослідженні:

- безбідне життя (A Comfortable Life; a prosperous life);
- рівність і партнерство (Equality; brotherhood and equal opportunity for all);
- цікаве і активне життя (An Exciting Life; a stimulating, active life);
- турбота про близьких (Family Security; taking care of loved ones);
- свобода і незалежність (Freedom; independence and free choice);
- здоров'я (Health; physical and mental well-being);
- внутрішній світ (Inner Harmony; freedom from inner conflict) Любов (Love; intimate relationship);
- безпека (National Security; protection from attack) Веселощі (Pleasure; enjoyable, leisurely life);
- порятунку (Salvation; eternal life) Самоповага (Self-Respect; self-esteem);
- почуття досягнень (A Sense of Accomplishment; a lasting contribution);
- повага суспільства (Social Recognition; respect and admiration);
- дружба (True Friendship; close companionship);
- мудрість (Wisdom; a mature understanding of life);
- мир у всьому світі (A World at Peace; world free of war and conflict);
- розуміння краси (A World of Beauty; beauty of nature and the arts) [352, с. 16].

Система цінностей досить багатогранна. В цілому розрізняють моральні, наукові, естетичні, юридичні, філософські, релігійні, соціальні, політичні, економічні, фінансові, екологічні та інші цінності [3]. Їх поділяють на матеріальні і духовні, індивідуальні і колективні. Однак головна якість цінності полягає в тому, щоб благотворно впливати на людину, бути використаною в ім'я її блага.

Серед сучасних американських цінностей вчені виокремлюють такі: 1) рівність; 2) індивідуалізм; 3) конкурентоспроможність; 4) орієнтація на роботу; 5) неформальність; 6) практичність і ефективність; 7) матеріалізм; 8) мобільність; 9) прикордонний дух. Американські цінності здебільшого обумовлені ідеєю про національну винятковість і особливу місію США в світі [160]. Автори намагалися показати, що такі цінності, як свобода, демократія, національна винятковість, американська мрія, індивідуалізм, мобільність, ефективність знаходять своє відображення в найменуваннях мереж харчування. Ергоніми, як компоненти мови, є репрезентантами соціокультурного простору. З цієї точки зору вони є культурно-мотивованими.

В англomовному середовищі спектр найменувань за їхньою мовною належністю дещо відмінний. Грузинські та вірменські ресторани, популярні в Україні, відсутні. Натомість італійські та іспансько-латиноамериканські заклади більш поширені, так само як і розповсюджені у Великій Британії та США, але майже відсутні в Україні індійські ресторани. Такі відмінності спричиняють необхідність моделювання позамовних чинників номінації закладів харчування відповідно до концепції С.В. Семчинського про діалектичний взаємозв'язок внутрішньомовних, зовнішньомовних та позамовних чинників мовного розвитку [2, с. 46].

Іншомовні назви можуть бути класифіковані на ті, що передані англійською мовою: *Almanac* (Н'ю Йорк), *A Sweet Design*

(Лос-Анджелес), *The Stage Door Cafe* (Дублін), *The Country Club* (Лас-Вегас), *Skyfall Lounge* (Лас-Вегас), *The Buffet at Wynn* (Лас-Вегас), *44 ½* (Нью-Йорк), *326* (Лос-Анджелес), *92* (Нью-Йорк), *Cafe 338* (Лондон), *The Prince of Wales* (Лондон); російською графікою: *Сироп Samarkanda 2* (Нью-Йорк), *U Shweika У Швейка* (Нью-Йорк), *Эрмитаж* (Нью-Йорк), *33 Бруклин* (Нью-Йорк).

Слід зазначити поодинокі приклади використання латинської назви: *Culinarium* (Чикаго), *Restaurant Coliseum* (поєднання англійського родового визначення з латинським власним найменуванням); італійська мова: італійський ресторан *A La Mode Oriental* (Нью-Йорк) зберігає всі традиції італійської кухні, *Tacos el Gordo* (Лас-Вегас), *Fogo de Chao Brazilian Steakhouse* (Лас-Вегас), *El Segundo Sol* (Лас-Вегас), французька мова: *Très Français* (Лас-Вегас) відтворює паризьку атмосферу.

Висновки. Власні назви становлять один із найважливіших фрагментів мовної картини світу етносів, утворюючи соціокультурний простір, єдиний для всього мовного колективу й водночас індивідуальний для окремого його представника. Можна стверджувати, що мова складає центральну частину національної культури, а соціальний досвід людини накладає певні умови. При цьому для опису одних і тих же об'єктів і явищ носії різних мов використовують для порівняння різні реалії, які мають пряме відношення до умов їх життя, культури, звичаїв і традицій. Таким чином, у мові втілюється духовна культура народу, його менталітет.

Література:

1. Бочегова Н.Н. Стилистическая функция терминов в контексте художественного произведения : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Ленинград, 1978. 19 с.
2. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. Київ : Вища школа, 1988. 327 с.
3. Трепакова А.В. Ценности американского кино Москва : Издательство КДУ, 2007. 114 с.
4. Шаклеин В.М. Лингвокультурная ситуация и исследование текста. Москва : Об-во любителей рос. словесности, 1997. 184 с.
5. Швейцер А.Д. Современная социолінгвістика. Теория, проблемы, методы. Москва, 1977. С. 42–48.

Poznikhirenko Yu. Nominative structure of names catering establishments in Ukraine and English-speaking countries

Summary. The article reflects the socio-cultural situation, the ergonomics of Ukraine and the English-speaking countries. In the socio-cultural space of Ukraine, the names of catering establishments representing Ukrainian, Russian, English, French, Spanish, Italian, Georgian and others languages. In the English-speaking environment, the range of names in their linguistic affiliation is different. There are no Georgian and Armenian restaurants popular in Ukraine. Instead, Italian and Spanish-Latin American establishments are much more common, as are Indian restaurants in the UK and the United States, which are almost absent in Ukraine.

The system of values is revealed, which play the role of everyday reference points in human social activity. Culture is meaningless without a system of values embedded in it. A person builds his life in accordance with the system of values accepted in his society. Often, values are not tangible, but there are also tangible objects that can be considered as values of the nation. Much of the sociocultural space is made up of the names of catering establishments that belong to

such group ofonyms as ergonomics, reflecting the national and cultural trends of the onomastic nomination as a whole. Language reflects the connection of individual thinking with the perceptions of society and its culture.

On this basis, language is a natural substrate of culture, serving as a tool for mental ordering of the world and a means of securing an ethnic worldview. As an ergonomic sign and landmark system coexists in two varieties: official (signboards, street names, stop names, etc.) and informal. By ergonomics we mean a component of the proper names system, which has a common linguistic history and, at the same time, its own historical and cultural “biography”, belongs to a specific ethnic group, its history, culture, territory, etc. Ergonomics are signs of socio-cultural space of Ukraine and English-speaking countries. And in this respect, they are culturally motivated.

Reflecting on the whole socio-cultural situation of Ukraine, the ergonomics are, first and foremost, an indication

of all-Ukrainian realities, which demonstrate changes in the associative priorities in the perception of Ukrainian society by the outside world. These changes are connected, firstly, with the inclusion of the Ukrainian society in the global process of internationalization and awareness of itself as part of the “civilized” world; secondly, focusing on the Western system of cultural and moral values, as well as the European and American models of economic, scientific and technological development.

In the English-speaking environment, the range of catering establishments reflects their conservative traditions in terms of national superiority over other ethnicities. And it shows the linguistic motivation of the names of food establishments, where the first place contains the names in English.

Key words: language, sociocultural space, ergonomicon, value system.

Рожков Ю. Г.,

*асистент кафедри романо-германських мов і перекладу
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ТРУДНОЩІ ПЕРЕКЛАДУ ВЕТЕРИНАРНОЇ ЛЕКСИКИ З АНГЛІЙСЬКОЇ НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ (НА МАТЕРІАЛІ ДОВІДНИКІВ З АНАТОМІЇ СВІЙСЬКИХ ТВАРИН)

Анотація. У статті досліджено проблеми перекладу ветеринарної лексики з англійської на українську мову. Проаналізовано лексичний склад галузі анатомії свійських тварин. Формування нових термінів у кожній галузі ветеринарії заслуговує відповідної уваги, оскільки терміни послідовно стають частиною загальної мови. Між загальною (кодифікованою) мовою та мовою науки існує дуже тісний взаємозв'язок. Мова науки складає близько трьох четвертин усіх письмових і друкованих матеріалів загальної мови. Хоча загальна мова обслуговує всіх її користувачів, мова науки вимагає певного рівня наукової освіти, оскільки терміни як назви певних понять лише вказують на їх значення. Тільки експерти знають їх точне значення.

У ветеринарній термінології можна спостерігати два абсолютно різних явища: дуже точно відпрацьовану, міжнародно-стандартизовану анатомічну термінологію та клінічну термінологію всіх ветеринарних галузей, що характеризується певним термінологічним хаосом та стрімким розвитком. Основна причина цього явища – швидкий розвиток наукових знань та необхідність негайно називати нові методи, захворювання, симптоми тощо.

Хоча утворення термінів може здатися формальним і нецікавим для багатьох людей, окрім точних, прагматичних, структурних форм словотворення існує також багато граничних типів термінів, які приховують історію в своєму імені. Іноді викладачеві мови може бути складно зібрати, вивчити, узагальнити та навіть написати про них документ, тоді як обговорення походження термінів зі студентами-ветеринарами дасть їм більш глибоке розуміння історії медицини та дасть змогу переглядати певні терміни з іншої точки зору.

Ще одне важливе питання полягає в тому, що при навчанні та практиці медицини потрібно бути абсолютно і однозначно впевненими у значенні термінів, якими користуємось. Аналіз виведення важливих медичних термінів змушує замислитися над їх точним значенням та усвідомлювати будь-яку можливу неоднозначність.

Ключові слова: термінологія, мовознавство, англійська мова, анатомія свійських тварин, ветеринарна медицина.

Постановка проблеми. У медичній термінології можна побачити два абсолютно різних явища: 1) точно розроблена та міжнародно-стандартизована анатомічна номенклатура, 2) швидко розроблена нестандартна термінологія окремих клінічних галузей. Якщо в минулому нові медичні терміни здебільшого формувалися морфологічно за допомогою латинських та грецьких словотвірних компонентів, то нині переважає синтаксичний метод – утворення термінологічних слів, які згодом перетворюються на скорочення [1, с. 52].

Окрім найчастіших способів утворення термінів, є також деякі граничні способи, результатами яких є акроніми, бекро-

німи, епоніми, топоніми, міфоніми тощо. Щоб зрозуміти значення цих досить рідкісних медичних термінів, потрібно ознайомитись з їхньою етимологією і призначенням. У роботі автор розгляне окремі способи словотворення з акцентом на граничних.

У минулому столітті клінічна медицина перетворилася на багато нових галузей. Наприклад, терапевтична медицина почала спеціалізуватися на кардіології, ендокринології, гастроентерології, гематології, інфекціології, нефрології, онкології, пульмонології, ревматології тощо. Все це могло статися завдяки стрімкому розвитку науки і техніки. Були винайдені нові діагностичні прилади та методи, наприклад комп'ютерна томографія, сонограф, мамограф, лапароскоп, ендоскоп, колоноскоп, магнітно-резонансна томографія (МРТ) тощо.

З'явилися нові хвороби: СНІД, спонгійозна енцефалопатія великої рогатої худоби або так звана хвороба коров'ячого сказу, пташиний грип (вірус H5N1), свинячий грип (вірус H1N1) тощо. Всі ці нові речі та явища мали бути названі, задокументовані та розповсюджені як серед науковців, так і серед широких мас. Необхідно було сформувати нові слова – медичні терміни. Як формувалися ці нові терміни? Які способи утворення терміна переважають?

Формування нових термінів у кожній галузі медицини заслуговує відповідної уваги, оскільки терміни послідовно стають частиною загальної мови. Між загальною (кодифікованою) мовою та мовою науки існує дуже тісний взаємозв'язок. Мова науки складає близько трьох четвертин усіх письмових і друкованих матеріалів загальної мови. Хоча загальна мова обслуговує всіх її користувачів, мова науки вимагає певного рівня наукової освіти, оскільки терміни як назви певних понять лише вказують на їх значення. Тільки експерти знають їх точне значення [2, с. 44].

Більшість анатомічних та клінічних термінів, які сьогодні використовуються в медицині, це латинські або латинізовані грецькі слова, походження яких можна простежити аж до V століття до нашої ери. Якщо медична термінологія повинна ефективно функціонувати та бути зрозумілою для її користувачів, терміни повинні бути сформовані, витягнуті та вимовлені належним чином [3, с. 12].

Семінари з латинської, англійської або німецької медичної термінології є обов'язковою частиною навчальних програм у перший навчальний рік на українських ветеринарних факультетах. Основна інформація щодо словотворення та аналізу слів дозволяє студентам більш ефективно керувати ветеринарною термінологією. Замість запам'ятовування списків термінів вони можуть легко передбачити значення інших термінів.

У ветеринарній термінології можна спостерігати два абсолютно різних явища: дуже точно відпрацьовану, міжнародно-стандартизовану анатомічну термінологію та клінічну термінологію всіх медичних галузей, що характеризується певним термінологічним хаосом та стрімким розвитком. Основна причина цього явища – швидкий розвиток наукових знань та необхідність негайно називати нові методи, захворювання, симптоми тощо. Всі спроби уніфікації клінічної термінології на міжнародному рівні до цих пір здебільшого були безуспішними.

Перша спроба створити єдину міжнародну класифікацію захворювань була зроблена вже в XIX столітті. Ця класифікація не мала єдиних правил і подібно до сьогоденної Міжнародної класифікації хвороб (МКБ), це лише технічний інструмент, що використовується для статистичних цілей. Відсутність єдиної медичної термінології спостерігається особливо в наш час, коли комп'ютери вступили в медицину і коли потрібна бездоганна міжнародна комунікація [4, с. 69].

З мовної точки зору, дослідження клінічної термінології набагато цікавіше завдяки її мінливості та кольоровості. Багато наших прикладів мимоволі беремо з гематології, оскільки це порівняно молода галузь медицини без стандартизованої термінології. Немає спеціалізованих гематологічних словників ні англійською, ні українською мовами. Ця термінологія знаходиться в процесі свого розвитку, і там можна спостерігати багато цікавих явищ.

1. Основні види словотворення

Загалом словниковий запас поширюється трьома можливими способами: 1) формуючи нові імена, 2) формуючи нові значення, 3) запозичуючи слова з інших мов. Інші лінгвісти поділяють способи створення нових термінів за методами їх формування: 1) *морфологічні* за допомогою деривації, складання, аббревіатури; 2) *синтаксичним* шляхом утворення колокацій та багатослівних словосполучень, 3) *семантичним* шляхом звуження (уточнення) значення загальних слів; метафоричним та метонімічним переносом попереднього значення; 4) *запозичення* слів з інших мов.

Найбільш продуктивним типом утворення термінів є деривація. Отримані ветеринарні терміни можуть складатися з префікса, кореня одного або двох слів і суфікса в різних поєднаннях, про що свідчать наступні приклади:

myocardium = *myo-* (prefix) + *card(ium)* (root) *endocarditis* = *endo-* (prefix) + *card* (root) + *-itis* (suffix) *cytology* = *cyt(o)* (root) + *-logy* (suffix)

gastroenterology = *gastr(o)* (root) + *enter(o)* (root) + *-logy* (suffix) *adenoma* = *aden(o)* (root) + *oma* (suffix)

Другий найбільш продуктивний тип словотворення – *складання*. Складене слово – це фіксований вираз, що складається з більш ніж одного слова, наприклад людина, донор крові, сінна лихоманка, Чорна смерть. Хоча в німецькій мові складні слова легко впізнати, оскільки вони завжди пишуться разом, в англійській мові написання складних слів різняться. Складені слова можуть бути записані: 1) як два – три слова: *blood pressure*, *blood group*, *heart attack*, *sleep walker*; *central nervous system*; 2) через дефіс: *life-span*, *collar-bone*, *birth-control*; 3) як одне слово: *gallstone*, *haemophilia*, *leucocytopenia*, *pseudopodocytetemia*. Чітких правил написання складеного слова немає. Інколи деякі терміни пишуться через дефіс, інколи – двома окремими словами або одним словом. Наприклад: *life span* – *life-span*; *gall bladder* – *gallbladder*.

Схоже, складання є старішим методом, ніж деривація з діакронічної точки зору, оскільки словотвірні афікси розвивалися з незалежних слів. Подібний процес сьогодні можна спостерігати в процесі префіксоїдів (псевдопрефіксів) та суфіксоїдів (псевдосуфіксів), наприклад: *myo-*, *arthro-*, *haemo-* / *haemato-*, *adipo-*, *hepato-*, *onco-*, *patho-*; *-aemia*, *-logy*, *-tomy*, *-pathy*, *-cyte*, *-algia*, *-ectomy*, *-scope* тощо. Кожен із цих псевдофіксів приховує певне значення, але вони не використовуються, як самостійні слова. Вони були розроблені штучно з грецьких та латинських кореневих слів для наукових цілей – називання нових понять.

Обидва згадані типи також класифікуються як морфологічні, оскільки вони зазнають певних морфологічних процесів. У той час як деривація та складання панували в минулому і перевага віддавалась латинським та грецьким кореням та афіксам, зараз переважає синтаксичний спосіб – утворення багатослівних словосполучень, наприклад: *Acquired Immune Deficiency Syndrome*, *Bovine Spongiform Encephalopathy*, *Severe Acute Respiratory Syndrome*, *Irritable Bowel Syndrome*, які послідовно піддаються процесу аббревіації, оскільки вони занадто довгі та громіздкі. Багато англійських аббревіатур стали настільки відомими в усьому світі, що багато обивателів, можливо, не знають своїх англійських повноцінних форм (*AIDS*, *HIV*, *BSE*, *SARS* and *IBS*).

Четвертий тип словотворення – це аббревіатура. Аббревіатура – це скорочена форма слова чи фрази. Існує багато способів утворення скорочень. Зазвичай, але не завжди, вони складаються з літери або групи букв, узятих із слова чи фрази. Скорочення виникають у письмовій мові, і їх розмовні різновиди можуть бути квіт графічними (*g* – *gram*, *h* – *hour*), графічними, фонетичними, наприклад (*G.P.*), для *general practitioner* або аббревіатури, наприклад [eits] щодо *AIDS*, який розвинувся з його ініціалізму.

Згідно з **Crystal**, акроніми – це ініціалізи, які вимовляються, як окремі слова, як *HIV* (*Human Immunodeficiency Virus*). Іноді аббревіатура може утворюватися з частин слів, як *Ameslan* (*American Sign Language*). Зазвичай акроніми та ініціалізи розглядаються як підгрупи скорочень: «Деякі лінгвісти не визнають різкого розрізнення між аббревіатурами та ініціалізмами, але використовують перше визначення для обох» [6, с. 55].

Граничні типи утворення термінів

Окрім цих основних типів словотворення, також є достатньо місця для підтипів, таких як *конверсія*, *зворотне словотворення* та *відсікання*.

При *конверсії* слова переносяться з однієї категорії слів в іншу, не використовуючи жодних морфологічних засобів. Процес розвивався через смислову потребу приєднати нове значення до слова. Таким чином, дієслова розвиваються від іменників та прикметників, або іменники розвиваються від дієслів тощо [7, с. 125]. Наприклад, *position*® to *position*, *lecture*® to *lecture*, *blind*® to *blind*, *to check*® *check-up*. Іноді, замість того, щоб вивчати нові прислівникові суфікси, студенти неправильно використовують конверсію, тобто ставлячи іменник перед іншим іменником для виконання функції прикметника, наприклад *connection tissues* замість *connective tissue*, *skeleton muscles* замість *skeletal muscles*, *nerve system* замість *nervous system*.

Зворотне словотворення – це процес створення нової лексеми, як правило, шляхом видалення фактичних або передбачуваних афіксів. Неологізм, що в результаті утворюється, називається зворотним словотворенням. Цей термін, введений

Джеймсом Мюрреєм у 1889 році. Цей процес словотворення є дуже рідкісним у ветеринарній термінології.

Автор знайшов лише два медичні терміни, сформовані таким чином. Це слово *syrinx* утворилося із форми множини *syringes*, що втрачає суфікс *-s*, див. грецький *syrinx*, множ. *syringes*. Дієслова *euthanase* або *euthanize* походять від іменника *euthanasia*. Хоча зворотне словотворення може змінити частину мови або значення слова, відсікання створює скорочені слова з довгих, але це не змінює частини мови чи значення слова.

Відсікання – це тип словотворення, який, мабуть, використовується скоріше в професійному сленгу, ніж у звичайних термінах. За словами Марчанда, відсікання не є вигаданими як слова, що належать до стандартної лексики мови. Вони створюються як терміни спеціальної групи, наприклад школа, армія, поліція, медицина тощо. Відрізані слова виникають після випадання початкової, заключної чи центральної частини слова. Префіксальне відсікання – це найпоширеніший тип, коли початок слова зберігається, наприклад *exam(ination)*, (*polio*)myelitis, *lab(oratory)*, *doc(tor)*, *vet(erinarian)* = *veterinary physician*. При кореневому відсіканні середина слова зберігається, наприклад *flu* (*influenza*). Суфіксальне відсікання зберігає заключну частину, наприклад (*uni*)*versity*.

Носії кожної мови схильні виражати себе максимально лаконічно та пропускати зайві частини довгих сполук чи багатослівних термінів, не зменшуючи їх значень. Цей тип скорочення набагато більше використовується в англійській мові, ніж в українській. У гематологічній термінології коренева морфема *-cyto-* часто опущена у багатьох термінах, наприклад *erythro(cyto)poiesis*, *granulo(cyto)poiesis*, *thrombo(cyto)penia*, *thrombo(cyto)pathia*, *thrombo(cyto)asthenia*.

Занадто багато синонімічних термінів для одного поняття є небажаним явищем у науковій мові та сприяє незрозумінню. Хоча полісемія, омонімія та синонімія є небажаними явищами в медичній термінології, проте вони зустрічаються відносно часто і жодна галузь ветеринарії не може їх уникнути. Полісемія та синонімія супроводжують розвиток кожної нової галузі медицини. Така ситуація характерна для часу бурхливого формування нових термінів та теоретичної обробки наукової термінології. Хоча омонімія досить рідкісна в рамках однієї галузі медицини, синонімія кількісно розширюють словниковий запас. Синонімія визначаються як слова з подібними або дуже близькими значеннями. Синонімія дуже тісно пов'язана з кальками (слова, перекладені з інших мов).

Синоніми

Синонімія може з'являтися на декількох рівнях: 1. Поряд із міжнародним грецьким / латинським терміном одночасно розвинувся ще один синонім, утворений із іноземних (грецьких / латинських) елементів, наприклад *erythrocyte* x *normocyte*; *neutrophil* x *polymorphonuclear leucocyte*; *antihaemophylic factor A* x *coagulation factor*; *asiderotic anaemia* x *sideropenic anaemia*; *haematopoiesis* x *sanguinification*. Такі синонімія виникають через різну мотивацію словотворення окремих термінів. Наприклад, у терміні *erythrocyte* підкреслюється червоний колір. У його синонімічному терміні *normocyte* підкреслюється нормальний розвиток клітини. Аналогічно в терміні *neutrophil* нейтральна пляма, що застосовується для фарбування лейкоцитів у лабораторіях, була основним мотивуючим елементом у розвитку цього терміну, тоді як у його синонімічному різновиді *polymorphonuclear*

leucocyte – кількість ядер різної форми, які містить біла клітина [9, с. 49].

2. Міжнародний грецький / латинський термін перекладений англійською мовою, наприклад *erythrocyte* – *red blood cell* (*RBC*); *leucocyte* – *white blood cell* (*WBC*); *thrombocyte* – *blood platelet*; *monocyte* – *mononuclear cell*; *haematopoiesis* – *blood cell production*; *coagulation* – *blood clotting*; *haemolysis* – *blood destruction*; *haemostasis* – *arrest of bleeding*. Переклади (кальки) грецьких / латинських термінів англійською мовою мають різну стилістичну цінність та обґрунтованість. Міжнародні терміни *erythrocytes*, *leucocytes*, *thrombocytes* та *coagulation* слугують спеціалістам, їх англійські еквіваленти *equivalents* *red blood cells*, *white blood cells*, *blood platelets* та *blood clotting* використовуються у статтях чи промовах, призначених для звичайного читача чи слухача.

3. Іноді поряд із запозиченим терміном трапляється кілька варіантів перекладу, які вступають у синонімічні відношення, наприклад *erythrocyte* – *red blood cell* (*RBC*); *leucocyte* – *white blood cell* (*WBC*); *thrombocyte* – *blood platelet*; *monocyte* – *mononuclear cell*; *haematopoiesis* – *blood cell production*; *coagulation* – *blood clotting*; *haemolysis* – *blood destruction*; *haemostasis* – *arrest of bleeding*. Аналогічний синонімічний зв'язок існує між різновидами наступних термінів: *Hodgkin's disease* – *Hodgkin's granuloma* – *Hodgkin's sarcoma*; *myeloproliferative syndrome* – *myeloproliferative disease* and *myeloproliferative disorder*.

Якщо в минулому національні медичні термінології часто запозичували медичні терміни з латинської форми, то зараз цей процес словотворення є досить малопродуктивним. Значна кількість англійських наукових слів увійшли до мови з французької [8, с. 145].

Висновки. Хоча утворення термінів може здатися формальним і нецікавим для багатьох людей, окрім точних, прагматичних, структурних форм словотворення існує також багато граничних типів термінів, які приховують історію в своєму імені. Іноді викладачеві мови може бути складно зібрати, вивчити, узагальнити та навіть написати про них документ, тоді як обговорення походження термінів зі студентами-медиками дасть їм більш глибоке розуміння історії медицини та змогу переглядати певні терміни з іншої точки зору.

Ще одне важливе питання полягає в тому, що при навчанні та практиці медицини потрібно бути абсолютно і однозначно впевненими у значенні термінів, якими користуємось. Аналіз виведення важливих медичних термінів змушує задуматися над їх точним значенням та усвідомлювати будь-яку можливу неоднозначність. Медичні терміни дуже схожі на окремі головоломки. Вони побудовані з невеликих шматочків, які роблять кожне слово унікальним, однак частини можуть бути використані в різних комбінаціях з іншими словами.

Література:

1. Даниленко В.П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В.П. Даниленко // Исследования по русской терминологии. М. : Наука, 1971. С. 7–67.
2. Каканова Е.М. (2011). Лингвокогнитивные и культурологические особенности научного дискурса (на материале математических и медицинских терминов-эпонимов). Москва : Институт языкознания РАН. 379 с.
3. Перхач Р. (2015). Застосування комп'ютерних технологій при дослідженні медичної термінології. С. 186–188.

4. Рудик С. (2003). Мова українських тваринників / Станіслав Рудик. К.: АН Вищої шк. України. 108 с.
5. Рудик С.К. (2014). Українська ветеринарна термінологія. *Ветеринарна медицина України* (3), 38–40.
6. Coxhead Averil (2013). Vocabulary and ESP, in Brian Paltridge and Sue Starfield (eds.), *The Handbook of English for Specific Purposes*, Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd, pp. 141–158.
7. Herrero Zorita C., Campillos Llanos L., & Moreno Sandoval A. (2014). Collecting and POS-tagging a lexical resource of Japanese biomedical terms from a corpus.
8. Рожков Ю.Г. (2016). Процеси запозичення в термінології ветеринарної медицини. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Філологічна*, (60), 227–229.
9. Rozhkov Y. (2017). Lingvo-Cognitive Approach to the Studying of Veterinary Terminology. *Cogito-Multidisciplinary research Journal*, (3), 72–77.

Rozhkov Y. Translation difficulties of veterinary lexicon from English into Ukrainian (based on cattle anatomy textbooks)

Summary. The article deals with the problems of translating veterinary vocabulary from English into Ukrainian. The lexical composition of the field of anatomy of domestic animals is analyzed. The formation of new terms in each field of veterinary science deserves due attention, as the terms consistently become part of the common language. There is a very close relationship between the common (codified) language and the language of science. The language of science accounts for about three-quarters of all written and printed material in the common language.

Although common language serves all its users, the language of science requires a certain level of scientific education, since the terms as the names of certain concepts only indicate their meaning. Only experts know their exact meaning. There are two completely different phenomena in veterinary terminology: a very well-defined, internationally standardized anatomical terminology and clinical terminology of all veterinary fields, characterized by a certain terminological chaos and rapid development. The main reason for this phenomenon is the rapid development of scientific knowledge and the need to immediately name new methods, diseases, symptoms and more.

Although the formation of terms may seem formal and uninteresting to many people, besides the precise, pragmatic, structural forms of word formation, there are also many limit types of terms that hide history in its name. Sometimes it can be difficult for a language teacher to collect, study, summarize, and even write a document, while discussing the origin of the terms with veterinary students will give them a deeper understanding of medical history and allow them to view certain terms from a different perspective.

Another important issue is that when teaching and practicing medicine we need to be absolutely and unequivocally confident in the meaning of the terms we use. An analysis of the derivation of important medical terms makes one think about their exact meaning and realize any possible ambiguity.

Key words: terminology, linguistics, English language, cattle anatomy, veterinary medicine.

*Рябокучма Т. О.,
старший викладач кафедри спеціальної мовної підготовки
військового гуманітарно-лінгвістичного факультету
Військового інституту
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

*Горбаченко А. Л.,
асистент кафедри іноземних мов
факультетів психології та соціології
Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

СПОСОБИ УТВОРЕННЯ АМЕРИКАНСЬКИХ СЛЕНГОВИХ ІННОВАЦІЙ

Анотація. У статті досліджено проблематику, шляхи та моделі утворення інноваційних сленгових одиниць в американському варіанті англійської мови. У дослідженні визначено, що американські сленгові інновації – це нелітературні емоційно забарвлені новоутворені слова та словосполучення, що характеризуються наявністю значення, яке виникає в процесі видозмінення первинного значення однієї або декількох лексем і використовується зазвичай у розмовному мовленні. Метою праці є конкретизація явища американського сленгу, визначення та розгляд шляхів утворення сленгових інновацій американського варіанту англійської мови, а також дослідження їхніх особливостей.

У ході наукової розвідки було виявлено, що способи утворення сленгових інновацій є досить неоднорідними. До найефективніших із них належать метафоризація, розширення словникового значення, спеціалізація, словоскладання, афіксація, злиття та скорочення слів, літерні скорочення, сполучення односкладних дієслів або прикметників із прийменниками, зворотнє словотворення, конверсія, редуплікація, запозичення. Виявлено, що кожен зі згаданих способів утворення інноваційної сленгової лексики має власні характерні особливості. Наприклад, метафоризація часто супроводжується синонімічною атракцією; процес словоскладання пов'язаний із метафоричним пересмисленням; афіксація поєднується з яскраво вираженою образністю; конверсія зумовлена принципом мовної економії та використанням власних внутрішніх резервів тощо.

Результати дослідження засвідчили, що стилістичні пласти словникового складу американського варіанту англійської мови не мають чітких меж. Доведено, що в американському варіанті англійської мови досить розповсюдженим є явище, коли літературні словникові одиниці набувають ознак сленгізмів, а нелітературна емоційно забарвлена лексика все частіше зустрічається у публіцистичному та науковому стилях.

Інноваційні сленгові лексеми зазвичай утворюються способами, притаманними літературній мові, і в той же час мають свої специфічні особливості, які відображаються в окремих афіксах, редуплікації тощо. Визначено, що незалежно від способу творення, інноваційна сленгова лексема завжди характеризується особливим співвідношенням мовленнєвого значення та емоційного забарвлення.

Ключові слова: сленг, сленгові лексеми, сленгові інновації, емоційно забарвлена лексика, нелітературна лексика, словотворення.

Постановка проблеми. Сленг є важливим прошарком та невід'ємною частиною нормального функціонування будь-якої розвиненої мови світу. Його здатність до безперервного модифікування ускладнює дослідження у цій царині та зумовлює актуальність таких наукових розвідок. На сьогоднішній день існує нагальна необхідність комплексного аналізу сучасного вокабуляру інноваційних одиниць американського сленгу. Це стосується, по-перше, вивчення лексичного та фразеологічного складу американських сленгових лексем з точки зору функціонального значення нових сленгізмів, джерел, шляхів і механізмів їх утворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Американський сленг не є новою сферою дослідження серед науковців, а от проблематика аналізу способів утворення американських сленгових інновацій ще не набула достатнього висвітлення у сучасних філологічних розвідках. Дослідження лексичних одиниць такого типу досі залишалися поза основною увагою науковців. До числа дослідників, які торкаються проблеми утворення та функціонування американських сленгізмів, належать І.Р. Гальперін [1], В.В. Балабін [2], Г.А. Судзіловський [3], Н.І. Хайдарі, С.О. Мірошник [4], А. Кілгарріфф (Adam Kilgarriff) [5] та інші.

Мета праці полягає у конкретизації поняття американських сленгових інновацій, виявленні та аналізі основних способів утворення інноваційних американських сленгових лексем, а також визначенні специфічних особливостей сленгізмів, що знаходять відображення у їхніх моделях творення.

Виклад основного матеріалу. Питання утворення нових сленгізмів нерозривно пов'язане з проблемою наукового визначення цього лінгвістичного явища. Відсутність загальноприйнятого визначення сленгу призводить до появи досить різних, іноді навіть діаметрально протилежних, поглядів на питання сленгу [2, с. 24].

На думку І.Р. Гальперіна, говорити про склад сленгу за умов відсутності визначення сленгу як родового явища не зовсім коректно, тому що за таких умов можна підвести під «сленг» будь-які лексичні, морфологічні, синтаксичні та фонетичні риси розмовного мовлення, що суперечать загальноприйнятим нормам літературного вживання, включаючи різноманітні неправильності мовлення [1, с. 108]. У різних словниках, пише

І.Р. Гальперін, з поміткою «сленг» наводяться такі розряди слів і словосполучень:

1. Слова, які належать до злодійського жаргону.
2. Професіоналізми.
3. Розмовні слова (колоквіалізми).
4. Випадкові утворення (оказіоналізми).
5. Образні слова та вирази.
6. Контекстні значення слів, що виникли в результаті застосування окремих стилістичних прийомів (іронії, парафрази тощо).
7. Слова, утворені в результаті конверсії.
8. Аббревіатури.
9. Звичайні слова та словосполучення літературної англійської мови, що іноді відносять до сленгу.
10. Діалектизми.

Природньо виникає питання: «А чи існує «сленг» взагалі як особливий прошарок у словниковому складі англійської мови?» [1, с. 109–112].

Способи утворення сленгізмів привертають значну увагу в плані розвитку мови, поповнення словникового складу сучасної англійської мови, особливо її американського варіанту [5, с. 20].

У межах дослідження автори визначили поняття **американських сленгових інновацій** як *нелітературних емоційно забарвлених новоутворених слів та словосполучень, що характеризуються наявністю значення, яке виникає в процесі видозмінення первинного значення однієї або декількох лексем і використовується зазвичай у розмовному мовленні*.

За своїм утворенням слова і фразеологізми сленгу є неоднорідними. Основну роль відіграє зміна значення слів загальнонародної лексики. При утворенні сленгізмів використовується багато тропів, що властиві розмовній мові. Одним із продуктивних процесів, що приводять до розширення складу сленгових слів і виразів, є **метафоризація**. Сленгізми, як-от *blue-stocking* – «жінка-вчений, яка втратила жіночність», *bosom chums* – «воші», *stuffed shirt* – «пихата нікчема» (про багату людину або ту, яка обіймає високу посаду), *rock* – «тінейджер, який захоплюється рок-н-ролом», *pickers* – «руки», *grit* – «твердість характеру», *bracelets* – «наручники», є яскравими прикладами метафор [6, с. 46]. В якості прикладу можна навести численні метафоричні назви для голови: *attic*, *brain pan*, *hat-peg*, *nut*, *upper storey* тощо, для грошей: *ballast*, *balsam*, *sugar* [7]. Обидва ряди можна продовжити, оскільки ці поняття стоять у центрі синонімічної атракції. Під синонімічною атракцією автори розуміють накопичення синонімів для одного певного поняття. Це явище характерне саме для сленгу, де знаходимо великі синонімічні ряди зі значенням *groshi*, *дівчина* (особливо *цікава дівчина*), *алкогольні напої*, *бар*, *п'яний*, *красти*, *обманювати*, *франт* тощо. Різниця між цими синонімами стосується не їх значення, а має скоріше хронологічний характер. Оскільки вони є недовготривалими, то швидко застарівають і заміщують один одного. Саме тому одні з них сприймаються як нові, а інші – як застарілі [8, с. 269].

Сленгізми часто утворюються шляхом **розширення значення**, наприклад: *applesause* – «дурниця, нісенітниця»; *ban-bee* – «півпенні»; *bird* – «дівчина або хлопець»; *char* – «робота»; *doll* – «гарна дівчина або жінка»; *lift* – «красти» тощо.

Менш продуктивним, ніж розширення значення слова, у галузі сленгу, як і в стандартній мові, є **процес спеціалізації**.

Шляхом звуження значення по лінії спеціалізації з'явився сленгізм *the chair* – «електричний стілець» [6, с. 46].

Продуктивним у сленгу є також **словоскладання**, яке зазвичай поєднується з метафоричним переосмисленням: *backscratcher* – «підлабузник», *he-man* – «сильний чувак», *eye-wash* – «окозамилування», *lickspittle* – «підлабуза» [9, с. 79].

Роль **афіксації** є відносно невеликою, і цей спосіб завжди поєднується з яскраво вираженою образністю. Наприклад, «ніс» називається *smeller*, *sneezer*, *snorter* тощо [8, с. 269]. Афіксальне утворення слів відбувається не обов'язково за допомогою афіксів – те, що опиниться у момент мовлення під рукою, є найбільш вдалим матеріалом при утворенні сленгових слів. Таким чином з'явилося слово *zoomaty* («дуже швидко зростати, підскочити») на базі *zoom*, з суфіксом, за допомогою якого раніше утворилося *lickety-split* – «стрімко, блискавично», *bumpety-bump* («налетіти, збити») і *hippity-hop* («в'їхати, влетіти, ходити, похитуючи стегнами»), які так само, як і *zoomaty* мають відношення до швидкого руху.

Цікавою є поведінка суфікса *-ee* при утворенні слів американського сленгу [10, с. 21]. Раніше вважалося, що цей суфікс є особливо продуктивним саме в сленгу. Достатньо пригадати широкий список слів із цим суфіксом у Додатку до цього словника – такі слова, як *accidentee*, *adoptee*, *baby-sittee*, *barberee*, *bombee*, *datee*, etc [11, с. 599]. Однак матеріал останніх років не дає авторам достатньої кількості прикладів слів сленгу із суфіксом *-ee* [10, с. 21].

Суфікс *-er*, окрім свого звичайного агентивного значення, виявляється у сленгу носієм загального значення предметності: *a lifter* – «вирок на довічне ув'язнення» [8, с. 269].

Активно використовується у сучасному американському варіанті англійської мови морфема *-fest*, що була запозичена з німецької мови в середині XIX століття у складі лексичних одиниць *Sängerfest* і *Turnfest* [12, с. 161]. За допомогою цієї морфеми утворюються сленгізми і розмовні слова, що, як правило, відносяться до розряду іменника: *slugfest* – «зустріч боксерів на рингу, що проходить з великою кількістю сильних ударів»; *hitfest* – «бейсбольний матч зі значною кількістю попадань»; *smokefest* – «збори, на яких багато палять»; *songfest* – «зустріч, на якій учасники багато співають» тощо.

Еволюцію словникового складу англійської мови можна прослідкувати на прикладі утворення нових лексичних одиниць шляхом **злиття слів**. Можна навести наступні приклади: *gritch* – *grouchy female* – *grouch* + *witch* – «зла, сварлива жінка»; *scrummy* – *scrumptious* + *yummy* – «чудовий, прекрасний»; *fantabulous* – *fantastic* + *fabulous* – «розкішний». Дослідник американського військового сленгу Г.А. Судзіловський наводив такі приклади слів-злитків періоду Корейської і В'єтнамської воєн США: *Vieternan* – *Vietnam* + *veteran*; *Tsargeant* – *tsar* + *sergeant* [3, с. 21].

Сленгові інновації утворюються і шляхом **скорочення слів**, наприклад *dorm* від *dormitory*; *hash* від *hashish*; *hype* від *hypo*, яке в свою чергу є скороченням словосполучення *hypodermic needle*; *tach* від *tachometer*; *teach* від *teacher* [10, с. 22]. У загальнонародну лексику проникли *cab* – *cabriolet*; *bus* – *omnibus*; *biz* – *business*.

Поширеними також є жартівливі, часто навіть грубі **літерні скорочення**: *You'd better shut up P D Q* = *pretty damn quickly*; *on the QT* = *on the Quiet*; *D and D* = *drunk and disorderly*; *S O B* = *son of a bitch*, *O.K.* = *all correct* та його антонім *NBG* =

no bloody good. Цікавим за способом утворення є на сьогоднішній день вже застаріле скорочення, що позначає надземну дорогу в Нью-Йорку: *the Elevated Railway – the Elevated – the El – the L* [8, с. 270].

Широко використовуються сполучення односкладного дієслова або прикметника з прийменником, наприклад: *rip off* – «вкрасти»; *flip out* – «втрачати розум»; *freak out* – «попасти під вплив галюциногенних наркотиків»; *bum out* – «пригнічувати»; *burn on* – «вчитися» (*I have to go burn on Spanish*) [13, с. 11].

В той же час відбувається і зовсім протилежний процес – так зване зворотнє словотворення, при якому може опускається декілька складів у кінці слова, при цьому значення повної одиниці зберігається: *buzz* від *buzz off* – «зникнути, втекти»; *key* від *key up* – «збуджувати»; *cleaned* від *cleaned out* – «обчистити, обікрасти»; *shack* від *shack up* – «проводити ніч» тощо [7, с. 1159].

Мова людей за своєю природою є безмежною у своїх реальних та потенційних можливостях. Найбільш характерним способом словотворення у сучасній англійській мові, що володіє високою продуктивністю, є конверсія. У факті появи нових слів шляхом конверсії простежується принцип економії в мові, використання своїх внутрішніх резервів. Приклади сленгових інновацій, що утворені шляхом конверсії, підтверджують це положення: *to bust* – «арештовувати, проводити наліт», від *bust* – «полицейський наліт»; *to coop* – «спати під час вартування у патрульній машині», від *coop* – «схованка поліцейського»; *to frag* – «вбити або поранити», від *frag bomb* – «розривна бомба» тощо [7, с. 127].

Редуплікація, що є продуктивним способом словотворення американських сленгізмів, представлена численними прикладами: *yo-yo* – «дилетант»; *nitty-gritty* – «суть справи»; *super-duper* – «що-небудь велике, значне, перебільшене» тощо [10, с. 22–23].

Запозичення у сленгу зазвичай відрізняються значними змінами фонетичного складу і семантики: *hoax* – «містифікувати» від *hocus pocus*, *carouse* – «пийцяти» від німецького “*Gar aus!*” – «До дна!» [8, с. 270].

Розвиток і збагачення сленгу в США також відбувається за рахунок інших джерел мови (мова іммігрантів, наркоманів, армійська мова, мова злочинного світу, мова моряків, музикантів та шанувальників джазової та ультрасучасної музики, мова представників фінансово-ділових кіл, мова студентів коледжів та університетів, мова школярів і «тінейджерів», артистів і працівників шоу-бізнесу, гравців у бейсбол, спортсменів і вболівальників, мова хіпі).

Висновки. Як виявилось у ході дослідження, на сьогоднішній день не існує чітко окреслених кордонів між стилістичними пластами словникового складу англійської мови. В американському варіанті англійської мови досить розповсюдженим є явище, коли літературні словникові одиниці набувають ознак сленгізмів (зазвичай із жартівливим забарвленням), а нелітературна емоційно забарвлена лексика все частіше потрапляє у журнальні статті і в наукові книги, виконуючи при цьому певне стилістичне завдання.

Результати аналізу сленгових інновацій засвідчують, що сленгові лексеми утворюються за моделями і з використанням способів, характерних для літературної мови і в той же час мають свої специфічні особливості, які відображаються в окремих афіксах, редуплікації та інших моментах. Яким би

способом не було утворено інноваційну сленгову одиницю, вона завжди характеризується особливим співвідношенням мовленнєвого значення та емоційного забарвлення. Разом з тим, сленгові лексеми, виникаючи в усному мовленні, широко використовуються в мові і є показником еволюції словникового складу сучасного американського варіанту англійської мови.

Література:

1. Гальперин И.П. О термине «сленг». *Вопросы языкознания*. 1956. № 6. С. 107–114.
2. Балабін В.В. Сленг у сучасній лінгвістиці: огляд літератури, присвяченої проблемам сленгу. Київ : Військ. ін-т Київського нац. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка, 2001. 62 с.
3. Судзиловский Г.А. Сленг – что это такое? Английская просторечная военная лексика. Москва : Воениздат, 1973. 181 с.
4. Khaidari N., Miroshnyk S. Types and Methods of Translation of Polysemantic Lexical Units of American Slang. *Österreichisches Multisience Journal*. 2019. Vol. 1. № 16. Pp. 22–26.
5. Kilgarriff A. Generative Lexicon Meets Corpus Data: The Case of Non-Standard Word Uses. Brighton : University of Brighton, 2001. 215 p.
6. Миллер А.А. Основные пути формирования лексики сленга. *Иностранный язык*. Вып. 6. 1971. С. 205–209.
7. Англо-український словник американських сленгізмів : веб-сайт. URL: http://uk.shram.kiev.ua/lib2/american_slang.shtml (дата звернення: 10.10.2019).
8. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1986. 295 с.
9. Словник сучасного українського сленгу / упорядник: Т.М. Кондратюк. Харків : Фоліо, 2006. 350 с.
10. Fishman J.A. The Sociology of Language. Readings in the Sociology of Language. The Hague : Mouton, 1972. 250 p.
11. Англо-український фразеологічний словник : веб-сайт. URL: <http://gray380.wordpress.com/category/сленг/> (дата звернення: 10.10.2019).
12. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1960. 250 p.
13. Spears Richard A. Hip and hot: A dictionary of 10,000 American slang expressions. New York : Gramercy Books, 1998. 555 p.
14. Крупнов В.Н. В творческой лаборатории переводчика. Очерки по профессиональному переводу. Москва : Изд-во Международные отношения, 1976. 192 с.

Riabokuchma T., Horbachenko A. Ways of formation of American slang innovations

Summary. The article deals with the issues, ways and models of formation of innovative slang units in American English. The study found that American slang innovations are non-literary emotionally colored newly formed words and phrases characterized by the presence of meaning that occurs in the process of altering the primary meaning of one or more lexical units and is commonly used in spoken language. The purpose of the paper is to specify the phenomenon of American slang, to identify and consider ways of formation of slang innovations of American English as well as to study their peculiarities.

In the course of scientific study it has been found that the ways of forming slang innovations are rather heterogeneous. The most common ones are the following: metaphorization, expansion of vocabulary meaning, specialization, stem-composition, affixation, compounding, word reduction, abbreviations, conjugation of monosyllabic verbs or adjectives with prepositions, reverse word formation, conversion, reduplication, borrowing. It is

revealed that each of the mentioned ways of formation of innovative slang vocabulary has its own peculiar features. For example, metaphorization is often accompanied by synonymous attraction; the process of stem-composition is associated with metaphorical change of meaning; affixation is combined with clear imagery; conversion is driven by the principle of language economy and the use of its own internal reserves, etc.

The results of the study showed that the stylistic layers of the vocabulary of American English have no clear boundaries. It has been proved that American English features the phenomenon when literary lexical units acquire signs

of slangisms and, conversely, non-literary emotionally colored vocabulary appears in the nonfiction and scientific styles.

Innovative slang lexical units are usually formed in ways that are inherent in literary language, and at the same time they have their own specific features that are reflected in individual affixes, reduplication, etc. It is determined that, regardless of the method of creation, innovative slang lexical units are characterized by a special correlation of speech meaning and emotional coloring.

Key words: slang, slang lexical units, slang innovations, emotionally colored vocabulary, non-literary vocabulary, word formation.

*Syvokin H. V.,**Candidate of Philological Science, Associate Professor,
Department of Foreign Languages
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture**Kartel T. M.,**Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor,
Department of Foreign Languages
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture*

A TEXT AS A MEANS DEVELOPING ENGLISH SPEECH SKILLS

Summary. The work reads about a text as a means developing English speech skills. It has been demonstrated that some specificity of English for special purposes and peculiarities of scientific texts.

The paper is devoted to the problems of teaching professional English to Ukrainian students of technical universities. A text is the main means contributing to the process of efficient teaching the future engineers to communicate the foreign language. Some specificity of English for special purposes and peculiarities of scientific texts are demonstrated.

One of the specific goals of teaching a foreign language at a technical university – understanding and adequate translation of scientific and scientific-technical foreign language texts in the specialty – can be achieved by using authentic language material containing the terminology of the future profession's sublanguage. The structure of the proposed educational scientific texts, the clarity of their pragmatic orientation, and the adequacy of the linguistic tools used play an important role in this case. The right choice of appropriate text-forming elements, which ensure the completeness and integrity of the scientific educational text, is important in small-scale and in limited meaningful educational texts.

The most traditional and common form of presentation of a foreign language is scientific and technical educational texts. Moreover, specially made texts, called "educational", are not exempted from the linguistic features and difficulties inherent in professional texts, and are fully consistent with the studied linguistic phenomena. In this work, the text is understood as a sequence of sentences, words, constructed according to the rules of a given language, this sign system and forming a message.

The text is one of the most complex and interesting objects of research, which allows the possibility of using a variety of approaches, studying its various aspects (morphological-syntactic and lexical-semantic, stylistic, pragmatic, cognitive, etc.) in their natural environment. At the same time, the text as a speech structure, possessing semantic and structural coherence, integrity and completeness, acts as a model of monologic and dialogical speech, serves as the basis for constructing independent expression, is an example of a certain style of speech (conversational, scientific, newspaper and journalistic).

Key words: scientific text, means of communication, speech skills, language tools.

Introduction. The paper is devoted to the problems of teaching professional English to Ukrainian students of technical universities. A text is the main means contributing to the process of efficient

teaching the future engineers to communicate the foreign language. Some specificity of English for special purposes and peculiarities of scientific texts are demonstrated.

One of the specific goals of teaching a foreign language at a technical university – understanding and adequate translation of scientific and scientific-technical foreign language texts in the specialty [2] – can be achieved by using authentic language material containing the terminology of the future profession's sublanguage. The structure of the proposed educational scientific texts, the clarity of their pragmatic orientation, and the adequacy of the linguistic tools used play an important role in this case. The right choice of appropriate text-forming elements, which ensure the completeness and integrity of the scientific educational text, is important in small-scale and in limited meaningful educational texts.

The most traditional and common form of presentation of a foreign language is scientific and technical educational texts. Moreover, specially made texts, called "educational", are not exempted from the linguistic features and difficulties inherent in professional texts, and are fully consistent with the studied linguistic phenomena. In this work, the text (from lat. *Textus* – fabric, connection) is understood as a sequence of sentences, words (in semantics – signs), constructed according to the rules of a given language, this sign system and forming a message.

The text is one of the most complex and interesting objects of research, which allows the possibility of using a variety of approaches, studying its various aspects (morphological-syntactic and lexical-semantic, stylistic, pragmatic, cognitive, etc.) in their natural environment. At the same time, the text as a speech structure, possessing semantic and structural coherence, integrity and completeness, acts as a model of monologic and dialogical speech, serves as the basis for constructing independent expression, is an example of a certain style of speech (conversational, scientific, newspaper and journalistic).

Research Results. Depending on the goals and stage of studying the text at any given moment of training, any one function of the text, its characteristic or a set of text parameters comes to the fore. That is why the principle of appropriateness can be considered the basic principle of selecting texts and working with them, according to which those texts that most closely meet the goals and objectives are included in the educational process.

Based on this principle, the text can be considered as:

- 1) the unit of representation of the language material;
- 2) a means of forming speech skills;

- 3) a sample of a specific type of message;
- 4) source of information.

The multifaceted and multifunctional nature of educational texts thematically related to situations of professional communication of texts allows multifaceted teaching of students of higher educational institutions to speak foreign language skills. One of the necessary conditions for effective work on a text in an audience is the creation of a favorable psychological climate, a positive emotional mood [4]. Such an atmosphere helps to reveal different aspects of the student's personality, gives him the opportunity to overcome the emerging psychological barriers (constraint, shyness, self-doubt). Thus, professional English is considered not only as a means of communication, but also as a tool that contributes to the formation of personal characteristics.

The peculiarity of modern training requires the development of the correct skills of both oral and written communication. This requirement imposes additional conditions for the selection and differentiation of the texts studied. That is why, for the purpose of comprehensive training of future specialists in various types of speech activity, students are offered pragmatically diverse educational texts combined thematically (information, description, scientific dispute, report, documentation, instruction). At the same time, the skills of all types of speech activity in a foreign language are worked out: reading, listening, speech (monological and dialogical).

Great attention is paid to the nature of the text used in the classroom by the formulation of specific methodological problems. If the purpose of the work is to teach students logical thinking when working with text, then an important point is the ability to separate the main from the secondary, to build a chain of evidence and arguments in defense of one or another point of view. In the case when the main task is to obtain professional information, the emphasis is on the need to teach students to uniquely decode a written or oral version of a speech work.

Particular attention should be paid to the sources used in the educational process for working out logical thinking, clear phrasing, and the uniqueness of the plan of expression (used language means). To achieve positive results, you can use the texts of scientific, technical, reference books.

Despite the fact that the content and purpose of these types of sources are different, the unifying link is the nature of scientific thinking (operating with concepts and categories, using inferences and reasoning) and the uniformity of speech structures used in them (using formulas, symbols, terms).

Educational and scientific texts can be distinguished into a separate sub-style of the scientific style of presentation, which is characterized by a number of properties: strict standardization of linguistic means, termination, book character of lexical-syntactic structures, an abundance of participial and infinitive constructions, impersonality.

Methodically competent determination of the lesson's target settings provides students with a conscious attitude to the educational process, gives students the opportunity to see the results of their work, and helps to increase learning motivation. The creative way of working on texts involves teaching the student audience techniques to help express their own thoughts, an effective tool in this case is the use of exercises aimed at developing the ability to convince the interlocutor, to argue their opinion [3]. Discussions and scientific debate in this case are the most common didactic techniques. It is advisable to

carry out structurally pragmatic means teaching systemically: on the basis of specially designed exercises; through familiarization with abstract samples of scientific and technical literature containing the necessary professional vocabulary; in predicting the course of the narrative and in the selective translation of a selection of excerpts from scientific texts; in the course of creative assignments to students for independent selection of text-forming elements and compilation of a canvas of their own texts based on the materials of their educational, student's scientific or professional activity.

Of particular importance in the learning process is the ability of students to determine the topic – the rheumatic structure of a sentence (utterance) as a structural unit of a written text and oral speech. It is known that the means of pointing out topics and remarks are different in different languages. A number of linguistic means can serve this purpose: grammatical (word order, syntactic constructions and turns), phonetic (intonation), lexical (professionalisms, modal words and particles).

Text coherence is also provided using signal words or guide words, which mean [1]:

- a) the beginning of a new thought (to begin with, next, then, at first, first of all, secondly, thirdly);
- b) the transition to another subject or the addition of arguments during the presentation of thought (and, and then, besides, in addition to, furthermore, moreover / more than that, also, likewise, again);
- c) strengthening arguments with additional considerations (in any case, at any rate, by all means);
- d) a generalization of what has been stated and the completion of the presentation of thought (in a word, in brief / in short, on the whole, hence, therefore, so, consequently, finally, to sum up);
- e) an explanation of what has already been said (namely, that is to say, in fact, as a matter of fact, in particular, for example, for instance);
- f) a paraphrase of what has already been said to explain the content (in other words, to put it in another way);
- g) a statement of the opposite thought (but, yet, nevertheless, otherwise, although, though, in spite of, unlike, on the contrary).

Consider some of these text-forming operators. The expressions that determine the relationship between the fragments of the text simultaneously indicate the direction of the train of thought (“by the way”, “by the way”, “by the way”, “besides”, etc.) or the emergence of new information. An important place is occupied by priority signals in the logical sequence of the presentation of information, these are words such as “first, second, first of all, further, finally”. It should also be borne in mind that the expression “first of all” can be interpreted as a signal of the exceptional communicative significance of a fact, and not as a metatextual warning, the expression “finally” as the most significant final argument, and not a word introducing a final textual remark.

Among the text operators, it is necessary to distinguish those that establish the coherence of the text with the help of signal words: in other words, otherwise speaking, I summarize, for example, that is, I declare, answer, warn. The redundancy of the expressions on this list is obvious. They duplicate the actions that the speaker performs by uttering the subsequent part of the text. The listener (reader) could have noticed that the speaker recalls, emphasizes, repeats, answers.

No less interesting group in Ukrainian is formed by those verbs whose internal subject is the speaker himself: I protest, agree, deny, etc., in English, respectively, the elliptic forms of “protesting, agreed, contradicting). The specificity of explication of the first person forms of the present tense compared with explications of other persons or of other times, it is explained by its emphatic form and the proactive strengthening of the semantic meaning of the subsequent replica. Of particular interest is the terminology system of educational scientific texts, which includes lexical elements from different fields of knowledge.

Moreover, within the system of a certain sphere of knowledge, each of these terms is unambiguous (monosemantic). It is not easy to distinguish a term from a non-term in the process of language intellectualization, since many of the narrowly professional words turn into well-known and expand their meaning (for example: atom, molecule) and vice versa, when neutral vocabulary narrows its meaning and goes into the professional layer (for example: psychological climate, atmosphere of trust).

Conclusions. The above features of the text can perform a variety of functions: concretization of the logical and semantic relations of the text, combining various elements of the text, communication of text components, emphatic selection of parts of the text. It follows from the above that there is the need for teaching students the skills of isolating language tools that ensure the implementation of these text functions, on the one hand, and the synthesis of several text-forming functions in speech in a foreign language, on the other hand, is obvious.

Teaching students the language techniques of expressiveness of scientific speech is of particular importance for the adequate transmission of the pragmatic orientation of the text in a foreign language. This, as mentioned above, means expressing the movement of thought: the beginning of the presentation, the activation of thought, logical allocation, connection with the foregoing, an indication of the result, connection with the subsequent [1, p. 209]. The activation of the above language tools in foreign language communication of students of technical specialties is of particular importance in order to achieve unambiguous, logical sequence of presentation of the content of educational texts.

References:

1. Валгина Н.С. Теория текста. Москва, 2003. 279 с.
2. Програма з англійської мови для професійного спілкування. / Колектив авторів. Київ : Ленвіт, 2005. 119 с.
3. Тітова В.А. Модульно-проектна методика навчання англійської мови студентів вищих навчальних технічних закладів освіти : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2001. 19 с.

4. Prabhu N.S. Second language pedagogy. Oxford : Oxford University Press, 1987. 53 p.

Сивокінь Г. В., Картель Т. М. Навчальний текст як засіб формування англомовних мовних навичок

Анотація. Робота присвячена дослідженню тексту як засобу, що розвиває навички англійської мови. Було продемонстровано певну специфіку англійської мови для спеціальних цілей та особливостей наукових текстів.

Стаття присвячена аналізу проблеми навчання українських студентів технічних університетів професійній англійській мові. Головним засобом успішного навчання майбутніх інженерів основам комунікації англійською мовою є навчальний науковий текст. У роботі розглянуті особливості професійних навчальних текстів, що необхідно враховувати в процесі навчання іноземним мовам.

Одна з конкретних цілей викладання іноземної мови в технічному університеті – розуміння і адекватний переклад наукових і науково-технічних іншомовних текстів за фахом – може бути досягнута при використанні автентичного мовного матеріалу, що містить термінологію підмови майбутньої професії. Важливу роль при цьому відіграє структура пропонованих навчальних наукових текстів, чіткість їх прагматичної спрямованості, адекватність лінгвістичних засобів, використаних при цьому. Правильний вибір відповідних текстоутворюючих елементів, які забезпечують завершеність і цілісність наукового навчального тексту, важливий в обмежених за обсягом і інформативно насичених навчальних текстах.

Найбільш традиційною і поширеною формою подачі іноземної мови є науково-технічні навчальні тексти. При цьому спеціально створені тексти, які отримали назву «навчальних», не звільнені від мовних особливостей і труднощів, властивих професійним текстам, і повністю відповідають мовним явищам, які досліджуються. У роботі під текстом розуміється послідовність пропозицій, слів, побудована згідно з правилами певної мови, знакової системи, яка утворює повідомлення.

Текст є одним із найбільш складних і цікавих об'єктів дослідження, який допускає можливість використання різноманітних підходів, вивчення різних його аспектів (морфолого-синтаксичних і лексико-семантичних, стилістичних, прагматичних, когнітивних) в їхньому природному оточенні. У той же час текст як мовна структура, що володіє смисловою і структурною узгодженістю, цілісністю та повнотою, виступає в якості зразка монологічного та діалогічного мовлення, слугує основою для побудови самостійного висловлювання, є прикладом певного стилю мовлення (розмовного, наукового, газетно-публіцистичного).

Ключові слова: науковий текст, засоби комунікації, мовні навички, мовні засоби.

*Сидельникова Л. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри іспанської та французької філології
Київського національного лінгвістичного університету*

СТРУКТУРА ТА ВЛАСТИВОСТІ ЗНАКА ЯК ЕЛЕМЕНТА ДИНАМІЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню основних підходів до визначення поняття «знак» у сучасному мовознавстві. У роботі здійснений комплексний аналіз постановки проблеми знака разом із проблемою значення та змістом у теорії мови. Здійснена спроба вдосконалення структури знака, виходячи із динамічної природи мови, яка має вигляд семіотичної піраміди, грані якої створюють предметний простір, який вивчає логіка, лінгвістика, герменевтика, психологія, у центрі яких стоїть співвідношення знак – зміст – предмет – значущість.

У статті розмежовуються проблеми значення та змісту знака. «Зміст» – це універсальна категорія, яка виявляється не тільки в суб'єктивній психічній реальності. Змістом усіх видів змістовної комунікації можуть виступати знання, вміння, емоції, стимули. Значення – це зміст знака або повідомлення як у суб'єктивному, так і в об'єктивному (соціальному) світі.

Знак у роботі розглядається як елемент динамічної системи – процесу передачі інформації. У цьому випадку у мовного знака виявляються три плани: план вираження, план змісту та план інтерпретації повідомлення реципієнтом. Знак при такому підході розглядається як посередник між розумом людини та світом, а системи знаків поєднують їх більш високу цілісність. У зв'язку з цим, уявлення про знак може включати п'ять компонентів: ім'я (означальне); денотат (референт), тобто предмет внутрішньої дійсності, позначений іменем; десигнат (концепт), що представляє собою особливий зміст, поняття про предмет або явище; конотат, що охоплює додаткові експресивно-оцінні, естетичні значення; прагматичні потенції знака.

Окреслено основні властивості мовного знака як єдність матеріального та духовного початку, вмотивованість / невмотивованість, постійність / змінність, з абсолютним значенням / із внутрішньосистемним змістом, залежність від системи знаків / феноменальна окремість, однозначність / невичерпна кількість інтерпретацій.

Ключові слова: знак, мовний знак, значення та зміст знака, структура, динамічна та статична система мови, знакова система, мовознавство.

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком науки у сучасному світі значної популярності набув термін «знак». Такі сучасні науки як літературознавство, мистецтвознавство, мовознавство не можуть обійтися без використання цього терміна. Разом із тим, така широка популярність має і негативний бік, оскільки занадто часто його вживання вносить своєрідну плутанину, тому що різні значення терміну «знак» часом суперечать один одному. Саме цей факт вимагає більш серйозного аналізу значення термінів знакової системи. Це і зумовлює актуальність наукової розвідки.

Мета статті полягає у визначенні місця знака в сучасній мовознавчій науці, як елемента динамічної системи мови. Зазна-

чена мета передбачає виконання таких завдань: встановити структуру терміну «знак» у теорії мови, визначити різницю між поняттями, зміст та значення знака, здійснити комплексний аналіз властивостей знака, як одиниці динамічної системи мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі розвитку лінгвістики складність науки про знаки все більше укорінюється в теорії мовознавства. Достатньо навести такі приклади: Ч. Пірс нараховував понад 76 різних типів знаків, К. Огден та І. Річардс нараховують 23 значення слова «значення», А. Лосєв налічує 34 значення слова «модель» та 26 аксіом теорії знака [1]. Всі спроби унормувати та систематизувати поняття науки про знаки тільки ускладнювали ясність та розуміння поняття «знак» та інших відповідних термінів.

Слід зазначити, що значна кількість теорій за останні десятиріччя ХХ ст., що базувалися на теорії відношень знака, були нечіткі та занадто складні, тому й були відхилені сучасними дослідниками. Лінгвісти-теоретики, розробляючи новаторські ідеї, зіткнулися з проблемою значення, яка стала каменем спотикання не тільки для лінгвістів, а й для психологів та філософів. Більшість мовознавців пересвідчилися (А.О. Ветров), що немає знака без значення, яким би він не був предметним або змістовним. Разом із тим, В.М. Солнцев стверджував, що знак – це тільки «частинка матерії», тоді як значення – факт свідомості, ідеальне відображення явища дійсності [2, с. 152]. Саме з цього постає висновок: постановка проблеми знака разом із проблемою значення – це дві сторони однієї загальної проблеми, оскільки не може існувати наука про знаки, яка б не вивчала значення знаків.

Виклад основного матеріалу. Виходячи з так званого трикутника Фреге (рис. 1), можна припустити, що найпростішим знаком природної мови є слово. Певне слово повинно мати як матеріальне значення, так і денотат – деякий абстрактний предмет. Але знаком виступає також і речення. Згідно з Г. Фреге, змістом речення є висловлене у ньому судження, а денотатів у реченні може бути два – «істина» та «неправда», тобто відповідність висловленого у реченні судження реальному положенню речей.

Рис. 1. Структура знака

Продовжуючи роботу над удосконаленням трикутної структури знака, американські семіотики С.К. Огден та І.А. Річардс у 1923 році опублікували книгу з характерною назвою «Значення значення». Саме в цій роботі був запропонований семантичний трикутник (трикутник Огдена-Річардса), який представляв собою вдаль модель взаємозв'язку трьох вже відомих логіко-лінгвістичних категорій:

- поданий у почуттях об'єкт реальної дійсності або явища психічного світу, названі у логіці «денотат», а у лінгвістиці – «референт»;
- уявний образ (психічне уявлення) про певний об'єкт, що виникає у свідомості людини, яке у логіці називається «поняття», або «концепт», а в лінгвістиці – «значення», або «зміст», а у представленій схемі – «думка»;
- загальноприйняте у суспільстві найменування об'єкта «ім'я» (слово, лексема, символ).

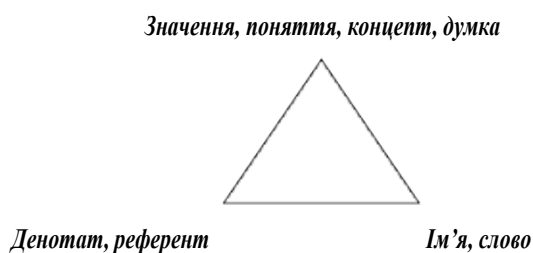

Рис. 2. Семантичний трикутник Огдена та Річардса

Одна з переваг семантичного трикутника Огдена та Річардса полягає у тому, що на відміну від трикутника Фреге, він наочно демонструє структуру знака: єдність духовного плану змісту та матеріального плану вираження. Тоді як Г. Фреге отожднює знак і ім'я, що є неприпустимим для природної мови.

Якщо доповнити трикутник ще однією гранню, перпендикулярною до його центру, а вершину позначити як цінність або валентність знака (те, що Ф. де Соссюр назвав «значущість» знака), ми отримуємо піраміду.

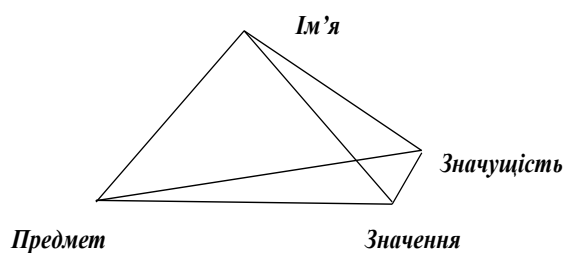

Рис. 3. Семіотична піраміда

Грані піраміди створюють предметний простір, який вивчає логіка, лінгвістика, герменевтика, психологія, у центрі яких стоїть співвідношення *знак – зміст – предмет – значущість*.

З представленого семантичного трикутника випливає, що запропоновані Ф. де Соссюром відношення між означальним та означуваним відповідають відношенню «значення» (концепт) – «ім'я», або «зміст» – «вираження», і саме це відношення називається семантичним. У логіці, де використовується трикутник Фреге, вважаються семантичними відношеннями «денотат» – «знак». Для лінгвостеміотики найкраще перше розу-

міння, оскільки комунікативна функція мови – це рух значень, а не денотатів. Саме з цих положень слід розрізняти поняття «зміст» та «значення». У тлумаченні А.А. Леонтьєва, зміст – це особистісна суб'єктивна форма знань, а значення – об'єктивна кодифікована форма існування суспільного знання [3, с. 209].

О.Ю. Агафонов дійшов висновку, що зміст – це психічний продукт, який належить до психічного світу (існує у психічному просторі і часі), а значення у логіко-лінгвістичному розумінні належить до зовнішнього відносно психіки, соціального світу, що характерний соціальним часом та простором [4, с. 232]. У результаті поняття «зміст» та «значення» належать до різних світів. На думку автора, «зміст» – це універсальна категорія, яка виявляється не тільки в суб'єктивній психічній реальності. Змістом усіх видів змістовної комунікації можуть виступати знання, вміння, емоції, стимули. Значення – це зміст знака або повідомлення як у суб'єктивному, так і в об'єктивному (соціальному) світі. Отже, семантичний трикутник Огдена-Річардса є скоріш змістовним, а не трикутником значень. Семантичний трикутник виконує свої ілюстративні функції, коли знаком виступає повнозначне слово (лексема). Слово у тексті, крім лексичного значення (концепту), набуває й граматичного значення (рід, число, відмінок, дієслівні форми тощо). Граматичні значення, поряд із лексичним, входять у план змісту та фіксуються за допомогою суфіксів та закінчень у плані вираження.

Французький лінгвіст П. Гіро у праці «Семантика» визначає знак через поняття змістовного значення, через поняття розумового образу, що пробуджується деяким подразником. Проте для створення знакової ситуації змістовного значення не достатньо: слово може пробуджувати змістовне значення, не стаючи при цьому знаком [5, с. 65].

На думку Л.І. Ібраєва, знак – це штучне матеріальне явище або річ (медіатор знака), який довільно утворюється у незаконній для нього ситуації з метою викликати у свідомості образи інших відмінних від нього явищ та реалій. Штучні прикмети-цілі утворюють матеріальну структуру медіатора знака. Розуміння знака – це відтворення у свідомості сприймача певних образів, схожих на ті, що мав на увазі творець знака. Будь-який збіг уявленого та сприйманого змісту формує значення знака. Саме тому для взаємного розуміння необхідна певна схожість образів як знака, так і значення, що створює базу загальної семантики [6, с. 33].

Ураховуючи погляди вчених на природу знака, в сучасній науці є два загальновідомі погляди на структуру знака. Одні дослідники вважають знак односторонньою одиницею, тобто стверджують, що знак має тільки план вираження. Цю групу вчених репрезентують такі філософи і мовознавці: А.О. Ветров, В.З. Панфілов, А.А. Зіновієв, О.Ф. Лосев, О.С. Мельничук, Т.П. Ломтев, В.М. Солнцев, Е.М. Ахунзянов, З.Д. Попова. На їхню думку, знак завжди пов'язаний зі значенням, але значення до нього не входить. Ця теорія знака відома в науці як унілатеральна (від лат. *unus* – «один» і *latus* – «сторона»).

Інші дослідники (Ф. де Соссюр, Л.А. Абрамян, І.С. Нарський, Ю.С. Степанов, В.А. Звєгінцев, В.І. Кодухов, А. Мартіне та інші) розглядають знак як двосторонню одиницю, яка має план вираження і план змісту, тобто значення. На думку цих учених, поняття знака без значення втрачає сенс, бо знак без значення – не знак.

Якщо знак розглядати як елемент статичної семіотичної системи, тоді його можна визначити як двоєдину сутність, що

має план вираження (означальне) та план змісту (означуване), де означальне – це чуттєво-сприйманий об'єкт, який символічно представляє та відсилає до позначуваного їм предмета (явища, властивості, відношення).

Знак також може бути розглянутим як і елемент динамічної системи – процесу передачі інформації. У цьому випадку у мовного знаку виявляються три плани: план вираження, план змісту, співвідношення яких визначається так само, як і у попередньому випадку, та план інтерпретації повідомлення реципієнтом. Знак при такому підході розглядається як посередник між розумом людини та світом, а системи знаків поєднують їх більш високу цілісність. У зв'язку з цим, уявлення про знак може включати 5 компонентів: ім'я (означальне); денотат (референт), тобто предмет внутрішньої дійсності, позначений іменем; десигнат (концепт), що представляє собою особливий зміст, поняття про предмет або явище; конотат, що охоплює додаткові експресивно-оцінні, естетичні значення; прагматичні потенції знака.

План вираження	План змісту	План інтерпретації
Ім'я	Референт Концепт Конотат	Прагматичні потенції знака

При цьому ім'я складає план вираження, референт, концепт, конотат формують план змісту, а прагматичні потенції виявляють план інтерпретації знака.

У французькій поструктуралістській семіотиці (Р. Барт, Ю. Крістева, Ж. Дерріда) було запропоновано нове уявлення про знакові процеси, для якої характерні концепція інтегрального семіозу, позбавленого фіксованого змісту. З цього випливає нове поняття знаку, який вже не має структури «означальне / означуване», а володіє внутрішньою множинністю змісту. Ю. Крістева висунула поняття «інтертекстуальності», тобто безперервної сукупності знакової діяльності, де різні типи знаків сполучаються між собою навіть у відсутності прямих історично фіксованих контактів. Ж. Дерріда протиставив два типи комунікації – мовлення та письмо – та розробив нову концепцію письма як самостійної категорії. Його ідеї стали основою методології лінійного письма, що дозволяє вийти за межі одновимірної послідовності слів у звуковому мовленні. Сучасний французький лексиколог Алан Рей тлумачить мовний знак із семантичної позиції, вважаючи, що саме семантика вивчає природу та функціонування системи знаків. Окрім загальної семантики, вчений розрізняє лінгвістичну, об'єктом якої виступають не тільки лексичні одиниці, але й граматичні структури; логічну, яка застосовується для визначення особливостей знакової системи, а також філософську семантику – вчення про лінгвістику та філософію мовлення.

Отже, проблема знака у сучасних розробках безпосередньо пов'язана з питаннями значення, співвідношення знака та змісту, що спричиняє наукову дискусію, яка точиться серед науковців щодо структури знака. У різних теоріях знак тлумачать нетотожно, навіть вихідні визначення знака різняться тому, що знак аналізують як односторонню, двосторонню, тресторонню й більш складну сутність. Тлумачення знака змінюється не тільки тому, що йому приписують різну кількість сторін, ускладнення знакової теорії особливо наглядне при порівнянні схеми «означальне-означуване» Ф. де Соссюра з тричленною побудо-

вою та схематичними уявленнями більш складного характеру. Відповідно до цього існують і різні підходи до поняття «знак» залежно від їх відношення до трактування мови як статичної або динамічної системи.

Для того, щоб окреслити основні властивості знака, автор звернувся до вже представлені вище семантичної піраміди, яка відображає основні складники знака та припустив, що її ребра відбивають властивості знака відносно його компонентів. Таким чином, можна відокремити такі основні властивості знака.

По-перше, будь-який знак – це єдність матеріального та духовного (змістовного) початку. Єднання матеріальності та духовності втілюються, наприклад, у книзі, яка з одного боку є витвором розуму та призначена для передачі певного змісту, а з іншого – є матеріальною річчю, що має ринкову вартість. Духовно-матеріальними єдностями також можуть виступати будь-які документи, усне мовлення, зображення. Цю властивість знака відображає грань *Ім'я – Значення* (де будь-який знак має план вираження та план змісту).

По-друге, знак одночасно є довільним (мотивованим) та немотивованим. Знак довільний відносно предмету, який він називає, оскільки не має з ним жодного природного зв'язку у реальному світі. Вираження для одного поняття змінюється у часі та просторі (наявність багатьох мов), а отже, не має з ним обов'язкового зв'язку. Інакше кажучи, між знаком та реальністю, предметом, що він позначає, немає прямого переходу. Зв'язок між означальним та означуваним не є умовним, є необхідним.

Симбіоз між звуковим комплексом та поняттям дуже тісний, поняття представляє собою «душу» акустичного образу. У свідомості не існує пустих форм. Розум засвоює тільки ту звукову оболонку, яка слугує опорою певному уявленню, що піддається ідентифікації. Означальне та означуване, акустичний образ та уявне зображення у дійсності постають двома сторонами одного й того ж поняття і складають разом єдине ціле. Про таку єдність говорив Ф. де Соссюр, коли порівнював цю властивість знака з аркушем паперу.

По-третє, знак з одного боку є елементом або частиною системи знаків, а з іншого – складає феноменальну окремість. На осі піраміди ця властивість відображається гранню *Ім'я – Значущість* (знак виступає як формоутворювальна сутність). Суть цієї властивості знака полягає у тому, що всі значення визначаються тільки на основі їх розрізнення. Будучи протипоставленими, вони утримуються у відношенні необхідної зумовленості. Саме тому ми маємо справу не з ізольованим знаком, а з мовою як системою знаків. Для того, щоб довести цю тезу довільності знака, Ф. де Соссюр упровадив розрізнення між діахронією (система, що змінюється з часом) та синхронією (моментальний знімок незмінної системи). У діахронії знак тяжіє до символу, який завжди не до кінця є довільним та співвідноситься з позначуваною реальністю і з самим собою по часовій осі, де він піддається предметній мотивації, яка, у свою чергу, піддається дії різних історичних фактів. У синхронії існує не тільки значення, але й значущість. Отже, значущість знака у синхронії та діахронії підпорядковані різним опозиційним відношенням, які можна порівняти з існуванням знака одночасно у двох перпендикулярних осях або системах координат: соціальної та культурної. Знімання суперечливих характеристик знака відбувається у конкретному комунікативному акті «тут та зараз».

По-четверте, знак невичерпний у своєму змісті, як і невичерпний предмет, який він заміщує. У знака може бути стільки

значень, скільки контекстів його вживання можна віднайти. Саме ця властивість спричинила розрізнення таких понять, як значення та зміст знака.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки. Мова – це найширша система знаків, яка слугує для передачі інформації, думок, почуттів тощо. Знак у системі знаків розглядається як матеріальний, сприйманий предмет, який заміщає інший, схожий на нього предмет для передачі, перетворення та зберігання певної інформації. У свою чергу, мовний знак є двостороннім утворенням, що репрезентує певний предмет, явище, властивість, відношення. У ході дослідження автором було встановлено, що знак може мати як матеріальну природу (план вираження), так і нематеріальну (план змісту). Сукупність знаків створює знакову систему.

Прослідкувавши основні позиції проаналізованих концепцій різних учених, можна виокремити загальні ознаки та структуру знака. Отже, *по-перше*, знак позначає, може представляти та відображати дещо, що лежить за межами знака. З цього випливає, що крім матеріальності, реальності та ідеальності, знаку притаманні й абстрактні ірреальні властивості. *По-друге*, зв'язок між означальним та означуваним є довільним, оскільки знак виникає внаслідок поєднання певного означального з певним означуваним. Разом із тим, кожен окремий знак має свій власний відповідник, з яким у нього не завжди існує природний зв'язок у дійсності. Отже, знак є відносно постійним та відтворюваним. *По-третьє*, знак представляє собою сутність, у якій поєднані форма вираження та форма змісту. У той же час, у мовному знакові ця відповідність між формою вираження та формою змісту не є рівнозначною, і тому знак має асиметричні властивості. *По-четверте*, знак функціонує у межах системи знаків, в якій, окрім абсолютного значення, має ще й внутрішньосистемну значущість. *По-п'яте*, існування знака зумовлено існуванням його користувача.

Серед властивостей знака автор виокремлює такі дихотомії: матеріальність / духовність, вмотивованість / невмотивованість, постійний / змінний, з абсолютним значенням / з внутрішньосистемним змістом, залежність від системи знаків / феноменальна окремість, однозначність / невичерпна кількість інтерпретацій.

Знак у системі знаків розглядають як мінімальний носій певної конкретної інформації про матеріальний або абстрактний предмет, явище, реалію, який представляє собою двосторонню єдність, а отже, може бути матеріальним, оскільки має план вираження або денотат, а також нематеріальним (ідеальним, змістовним, духовним), оскільки знак виступає носієм плану змісту.

Література:

1. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство [Электронный ресурс] / Алексей Федорович Лосев. Библиотека Гумер –

культурология. Режим доступа: www.gumer.info. – Назва з титул. екрану.

2. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование / Владимир Михайлович Солнцев. М.: Наука, 1971. 294 с.
3. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность / Алексей Алексеевич Леонтьев. М.: КомКнига, 2007. 212 с.
4. Агафонов А.Ю. Человек как смысловая модель мира. Прологомены к психической теории смысла / А.Ю. Агафонов. Самара: Издательский дом «Бахрам», 2000. 336 с.
5. Guiraud P. La sémiologie / Pierre Guiraud. Paris: P.U.F., 1971. 171 p.
6. Ибраев Л.И. К проблеме генезиса знаков и их классификация / Л.И. Ибраев // Философские науки. М.: Высшая школа, 1984. № 5. С. 30–39.

Sydelynykova L. The structure and properties of the sign as an element of a dynamic language system

Summary. The article is devoted to the study of the basic approaches to the definition of the term “sign” in modern linguistics. The article deals with a complex analysis of the formulation of a sign problem together with the problem of meaning and content in language theory. An attempt was made to improve the structure of the sign, based on the dynamic nature of language, which has the appearance of a semiotic pyramid, the edges of which create a subject space, which studies logic, linguistics, hermeneutics, psychology, in the center of which is the relation *sign – content – subject – significance*.

The article delineates the problems of meaning and content of the sign. Content is a universal category, which is manifested not only in subjective mental reality. Content of all kinds of content communication can be represented by knowledge, skills, emotions, stimuli. Meaning deals with a sign or message in both the subjective and objective (social) worlds.

The sign in this research is considered as an element of a dynamic system – the process of information. In this case, the language sign has three plans: an expression plan, a content plan, and a plan for interpreting the message by the recipient. In this approach, a sign is seen as a mediator between the human mind and the world, and the systems of signs combine their higher integrity. In this regard, a representation of a sign may have five components: name (signifier); denotate (referent), that is, the object of internal reality, denoted by the name; design (concept), which is a specific meaning, concept of an object or phenomenon; connote, covering additional expressive and aesthetic values; pragmatic potency of the sign.

The basic properties of a linguistic sign as unity of material and spiritual beginning, motivation / non-motivation, constancy / variability, with absolute value / with intrasystemic content dependence on the system of signs / phenomenal individuality, uniqueness / inexhaustible number of interpretations are outlined.

Key words: sign, language sign, meaning and content of sign, structure, dynamic and static language system, sign system, linguistics.

*Slavova L. L.,
Head of the Theory and Practice of Translation from English Department
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

*Vermenko A. Yu.,
Associate Professor of the Department of Philosophy, Bioethics and History of Medicine
of O. O. Bogomolets National Medical University*

INTERPRETATION OF LANGUAGE IN PHILOSOPHY OF LOGICAL POSITIVISM AND LINGUISTIC ANALYSIS

Summary. This paper attempts at analyzing the phenomena of the language from the point of view of philosophy of logical positivism and linguistic analysis. The authors applied the basic approaches of the theory of the philosophy of logical positivism and philosophy of linguistic analysis, especially the principle of connection between content and form of knowledge, L. Wittgenstein's theory of meaning and the idea that the meaning depends on the context. Wittgenstein viewed philosophy as linguistic analysis with its focus on language and "language games". Words serve as tools, and can fulfill different functions. The same is true about linguistic expressions. Some propositions can be used to picture facts, others cannot. Such linguistic flexibility led Wittgenstein to the conclusion that people used to play different "language games" because they belong to different social, professional and cultural groups. Accordingly, the main task of philosophy is the clarification of meaning. The meaning of a proposition is to be understood in terms of its context, i.e., in terms of the rules of the game of which that proposition is a part. The main way of solving these philosophical and linguistic tasks is the therapeutic process of examining and describing language in use. The authors systematized and outlined a considerable diversity of views of representatives of logical positivism and linguistic analysis regarding the nature of language and logic of thinking and communication. They concerned clarification of the meaning of specific linguistic expressions, phrases and words as an essential step in making philosophical assertions clear and unambiguous; determining the general conditions that must be met for any linguistic utterance to be meaningful; establishing criteria that would distinguish between meaningful and nonsensical sentences. The purpose of linguistic analysis is to describe and systematize elementary (atomic) facts. To be meaningful, statements must be reducible to linguistic utterances that have a structure similar to the simple facts pictured; and only propositions based on facts are considered factually meaningful. The undertaken analysis of the basic views of main representatives of logical positivism and linguistic analysis allows making the conclusion concerning inseparable connection between content of knowledge and forms of its language manifestation, but this correlation can take different forms and the task of the systematic philosophical and linguistic analysis is to define the most relevant of them.

Key words: language, linguistic analysis, context, theory of meanings, language games, logical positivism.

Introduction. Logical positivism as a part of analytic philosophy deals with the problem of knowledge representation in

a language. Besides, it is closely connected with the other branch of positivism, i.e. linguistic analysis, the proper understanding of which is of importance for contemporary linguistic and philosophical researchers. Logical positivism initiated one of the most important chapters in the history of analytic and linguistic philosophy [1, p. 527]. Pursuant to the positivists, the main task of philosophy is the clarification of meaning, not the discovery of new facts or the construction of comprehensive accounts of reality. Logical positivism was a philosophical movement which used a strict principle of verifiability to reject as meaningless the non-empirical statements of metaphysics, theology, and ethics. The logical positivists regarded as meaningful only statements reporting empirical observations, taken together with the tautologies of logic and mathematics. According to the verifiability theory of meaning, only scientific statements are legitimate factual claims; and metaphysical, religious, and ethical sentences are factually empty [2, p. 620–621]. So, the merit of the representatives of logical positivism is statement of the problem of clarity and unambiguousness of the language of science, removal of meaningless expressions from it. The central issue is the problem of the significance and clarification of scientific expressions. Scientific statements are meaningful when they can be directly verified by reducing them to elementary description of facts.

Purpose. This paper attempts at analyzing the phenomena of the language from the point of view of philosophy of logical positivism and linguistic analysis.

Methodology. The authors applied the basic approaches of the theory of the philosophy of logical positivism and philosophy of linguistic analysis, especially the principle of connection between content and form of knowledge, Wittgenstein's theory of meaning and the idea that the meaning depends on the context.

Theoretical basis and results. Wittgenstein viewed philosophy as linguistic analysis with its focus on language and "language games". Words serve as tools, and can fulfill different functions. The same is true about linguistic expressions. Some propositions can be used to picture facts, others cannot. Such linguistic flexibility led Wittgenstein to the conclusion that people used to play different "language games". So, Wittgenstein treated philosophy as linguistic analysis with its focus on language and "language games". According to Wittgenstein the representatives of different professions and social groups are involved in different language games. The meaning of a proposition is to be understood in terms of its context, i.e., in terms of the rules of the game of which that

proposition is a part. The main way of solving these philosophical and linguistic tasks is the therapeutic process of examining and describing language in use.

L. Wittgenstein contributed a lot to analytic and linguistic philosophy development, so the proper analysis seems to be quite essential. His basic work related to the problem discussed is "Tractatus Logico-Philosophicus" [3], which is based on the idea that improper understanding of the logic of language and its different forms can lead to misunderstanding in communication. It was suggested that "philosophy aims at the logical clarification of thoughts" [3, p. 2]. The differentiation between ideas that make sense and do not make sense depends on the rules of language. Contexts help to solve the problem of differentiating the shades of meaning, to change the gist of concepts and ideas in response to the requirements of the time.

Language is composed of complex propositions that can be analyzed into less complex propositions until one arrives at simple or elementary propositions. Correspondingly, the world is composed of complex facts that can be analyzed into less complex facts until one arrives at simple "atomic facts". The world is the totality of these facts. His most famous proposition was "What we cannot speak about we must pass over in silence" [3, p. 9].

In opinion of L. Wittgenstein the nature of language demands elementary propositions, and his theory of meaning requires atomic facts to be pictured by the elementary propositions. According to his picture theory of meaning, the elementary propositions logically picture atomic facts, or "states of affairs" [3, p. 48].

Hence, only propositions that picture facts are considered to be cognitively meaningful and can be the propositions of science. On the other hand, theological, metaphysical, ethical and statements are not meaningful assertions. Such statements are based on Bertrand Russell's theory of logical atomism [4] and greatly influenced the further development of logical positivism. L. Wittgenstein in his first major work, "Tractatus Logico-Philosophicus", presented a theory of language which argued that "all philosophy is a critique of language" and that "philosophy aims at the logical clarification of thoughts". The results of Wittgenstein's analysis resembled Russell's logical atomism. The world is ultimately composed of simple facts, and the purpose of language is to 'picture' these facts. To be meaningful, statements about the world must be reducible to linguistic utterances that have a structure similar to the simple facts pictured; and only propositions that picture facts are considered factually meaningful.

Wittgenstein's second work devoted to the problem of logic and language is "Philosophical Investigations" [5], which gave rise to the so-called ordinary language philosophy describing rule-following and private language. In order to widen the previously narrow view of language the researcher advised his readers not to think too much about essence of knowledge but observe any practices that involve language as "language games". "Philosophy is a battle against the bewitchment of our intelligence by means of language" [5, p. 47].

The new principles given in "Philosophical Investigations" are the following: words serve as tools, and can fulfill different functions. The same is true about linguistic expressions. Some propositions can be used to picture facts, others cannot. Such linguistic flexibility led Wittgenstein to the conclusion that people used to play different "language games". So, Wittgenstein treated philosophy as linguistic analysis with its focus on language and "language games".

According to L. Wittgenstein the representatives of different professions, cultural and social groups are involved in different language games. The meaning of a proposition is to be understood in terms of its context, i.e. in terms of the rules of such a game of which that proposition is a part. The main way of solving these philosophical and linguistic tasks is the therapeutic process of examining and describing language in use.

In his opinion, everyday and theoretical language is the plurality of situational contexts (games). Words and expressions do not have one and the same meaning in different contexts. The meaning of the word is one of the ways its use in a particular life context (game). According to L. Wittgenstein, there is no single meaning of these words, and in order to avoid "metaphysical confusion" it is necessary to reduce the words to ordinary language to identify the plurality of their meanings by reducing it to elementary description of facts.

L. Wittgenstein aims at showing up nonsense of most philosophical ideas. He describes them as attempts to answer questions that are not questions at all, or to solve problems that are not problems in fact. The task of philosophers is to show the logic of our language clearly. This will not lead to the solution of problems but instead will reveal the nonsense character of the things that are taken to be important issues. The outcome is not increased wisdom but an absence of confusion. This is not a rejection of philosophy or logic. L. Wittgenstein paid much attention to philosophical issues requiring solution, but he thought they should be dissolved by means of analysis rather than by theories quantity increase.

In "Culture and Value" L. Wittgenstein writes, "Rules of life are dressed up in pictures. And these pictures can only serve to describe what we are to do, not justify it. Because they could provide a justification only if they held good in other respects as well. I can say, "Thank these bees for their honey as though they were kind people who have prepared it for you"; that is intelligible and describes how I should like you to conduct yourself. But I cannot say, "Thank them because, look, how kind they are!" – since the next moment they may sting you" [6, p.29].

L. Wittgenstein offers four main methods to avoid philosophical confusion: describing circumstances in which a seemingly problematic expression might actually be used in everyday life, comparing our use of words with imaginary language games, imagining fictitious natural history, and explaining psychologically the temptation to use a certain expression inappropriately [7, p. 166].

Other representatives of logical positivism are A.J. Ayer, B. Russell, G. Ryle, G. E. Moore, J. L., Austin Peter, F. Strawson, etc.

A.J. Ayer influenced the development of contemporary analytic philosophy. His most important work, "Language, Truth, and Logic" [8] was an influential expression of contemporary logical positivism. "The principle of verification is supposed to furnish a criterion by which it can be determined whether or not a sentence is literally meaningful. A simple way to formulate it would be to say that a sentence had literal meaning if and only if the proposition it expressed was either analytic or empirically verifiable" [8, p. 106].

According to his principle of verification, a statement is considered empirical only if some sensory observation is relevant to determining its truth or falseness. Sentences that are neither logical nor empirical, including traditional religious, metaphysical, and ethical sentences are judged nonsensical [9]. The drawback of this principle lied in the fact that the positivists reduced the importance

of the statement to the procedure of its verification. In fact, it turned out that unverified statements cannot be unambiguously considered devoid of meaning, meaningless.

Scientific philosophy can only be a linguistic analysis, which turns into something like linguistic therapy, in the means of solving nodes that have arisen as a result of non-strict use of words. The function of such a philosophy lies in the conditional analysis of the disadvantages of previous philosophers.

The present-day researchers (P.V. Kretov and others) also underline that linguistic problems traditional for analytic philosophy is complicated by including the review of language metaphysical constants and by diversification of use of interdisciplinary paradigms [10, p. 8].

Within the framework of linguistic analysis analytic and linguistic philosophers agreed that the proper activity of philosophy was to clarify language so as to resolve philosophical problems which were immersed in linguistic confusion. A considerable diversity of views existed among analytic and linguistic philosophers regarding the nature of linguistic analysis. Some were concerned with clarifying the meaning of specific words or phrases as an essential step in making philosophical statements clear and unambiguous. Others were concerned with determining the general conditions that must be met for any linguistic utterance to be meaningful; their intent was to establish criteria that would distinguish between meaningful and nonsensical sentences. Some focused on the analysis of ordinary, or natural, language. Still others were interested in creating formal, symbolic languages which were mathematical in nature.

According to representatives of logical positivism the purpose of the philosophy was considered to be "logical clarification of thoughts", which used the logical procedures to identify expressions and their verification. They tried to build an ideal model of knowledge in general as an example of scientific knowledge.

G.E. Moore claimed that philosophy makes primary analysis of all components of meaningful information and communication. Philosophical tasks involve the clarification of puzzling propositions by indicating less complicated propositions to which the originals are held to be logically equivalent [1, p. 2]. Only when this task is completed can the truth or falsity of problematic philosophical assertions be adequately determined after careful analysis and exemplifications of philosophical and linguistic problems.

B. Russell was concerned with developing an ideal logical language that would accurately reflect the nature of the world. Russell's logical atomism was a metaphysical view based on the logical analysis of language, and the insistence that meaningful propositions must correspond to facts [5]. According to B. Russell, complex propositions can be resolved into their simplest components, which he called atomic propositions. These propositions refer to "atomic facts" and are the ultimate constituents of the universe [2]. His interest in the structure of language also led him to distinguish between the grammatical form of a proposition and its logical form.

G. Ryle played a significant role in the development of contemporary analytic and linguistic philosophy. According to G. Ryle, the task of philosophy is to restate "systematically misleading expressions" into forms that are logically more accurate. He was particularly concerned with statements which misleadingly suggest the existence of nonexistent objects [1]. In "The Concept of Mind" [11], he attacked the so-called "mentalist language" which suggests that the mind is an entity in the same way as the body. The 'natural' phenomena that philosophers are interested in studying are, according to G. Ryle, better constructed as many-

layered, complex practices in which the concepts of agency, rationality, understanding, meaning, and the like are wielded [12].

J.L. Austin was another prominent figure in analytic and linguistic philosophy. He also viewed the fundamental philosophical task to be that of analyzing and clarifying ordinary language; and he came to believe that all language is "performative" and made up of "speech acts". According to J. L. Austin's speech-act theory, many utterances do not merely describe reality; they also have an effect on reality, insofar as they too are the performance of some act. His well-known works are "Sense and Sensibilia" [13] and "How to Do Things with Words" [14]. "We see that in order to explain what can go wrong with statements we cannot just concentrate on the proposition involved (whatever that is) as has been done traditionally. We must consider the total situation in which the utterance is issued-the total speech-act if we are to see the parallel between statements and performative utterances, and how each can go wrong. Perhaps indeed there is no great distinction between statements and performative utterances" [14, p. 52].

P.F. Strawson is associated with the movement known as 'ordinary language' philosophy. P.F. Strawson's first book, "Introduction to Logical Theory" [15], contains his analysis of the relationship between formal logic and the logical features of ordinary language. According to Strawson, the complexity of ordinary language is inadequately represented by formal logic, and that in analyzing ordinary language a variety of tools must be used [2, p. 621]. In the work "Individuals" [16], P.F. Strawson engaged in what he called descriptive metaphysics, an effort to describe how people think about the world.

The commitment to language analysis as a way of pursuing philosophy continues as a significant dimension in contemporary philosophy. A division also continues to exist between those who prefer to work with the precision and rigor of symbolic logical systems, and those who prefer to analyze ordinary language. Although few contemporary philosophers maintain that all philosophical problems are linguistic, the view continues to be widely held that attention to the logical structure of language and to how language is used in everyday discourse can often aim at resolving philosophical problems.

Originality. The authors systematized and outlined a considerable diversity of views existing within logical positivism and linguistic analysis regarding the nature of language and logic of thinking and communication. They concerned clarification of the meaning of specific linguistic expressions, phrases and words as an essential step in making philosophical assertions clear and unambiguous; determining the general conditions that must be met for any linguistic utterance to be meaningful; establishing criteria that would distinguish between meaningful and nonsensical sentences. The purpose of linguistic analysis is to describe and systematize elementary (atomic) facts. To be meaningful, statements must be reducible to linguistic utterances that have a structure similar to the simple facts pictured; and only propositions based on facts are considered factually meaningful.

Conclusions. The undertaken analysis of the basic views of main representatives of logical positivism and linguistic analysis allows making the conclusion concerning inseparable connection between content of knowledge and forms of its language manifestation, but this correlation can take different forms and the task of the systematic philosophical and linguistic analysis is to define the most relevant of them. The **perspective** of the further research lies in the possibility of applying philosophical and linguistic analysis in the sphere of intercultural and interpersonal communication.

References:

1. Koscijew R. J. Analytic and Linguistic Trends. Retrieved from <https://books.google.com.ua>.
2. Koscijew R.J. The Corpses of Times Generations: Volume Two. Bloomington: Author House, 2014. 588 p. Retrieved from <https://books.google.com.ua>.
3. Wittgenstein L. Culture and Value / Translated by Peter Winch. Chicago: University of Chicago Press, 1984 181 p. Retrieved from <https://kupdf.com/queue/ludwig-wittgenstein-culture-and-value-revised-edition-wiley-blackwell>.
4. Russell B. The Philosophy of Logical Atomism. London and New York: Routledge Classics, 2010. 162 p. Retrieved from <https://sites.ualberta.ca/~francisp/NewPhil448/RussellPhilLogicalAtomismPears.pdf>.
5. Wittgenstein L. Tractatus Logico-Philosophicus. Logisch-philosophische Abhandlung. London: Routledge and Kegan Paul, 2018. Retrieved from <http://people.umass.edu/klement/tlp/>.
6. Wittgenstein L. Philosophical Investigations/ Translated by G. E. M. Anscombe. Oxford: Basil Blackwell, 1986. Retrieved from <https://static1.squarespace.com>.
7. Richter D. Historical Dictionary of Wittgenstein's Philosophy. Bloomberg: Scarecrow Press, 2004. 272 p. Retrieved from <https://books.google.com.ua>.
8. Ayer A.J. Language, Truth, and Logic Courier Corporation. Retrieved from <https://books.google.com.ua>.
9. Koscijew R.J. The Pursuing Presence of Facts. Bloomington: Author House, 2014. 734 p. Retrieved from <https://books.google.com.ua>.
10. Кретов П.В. Філософема символу та концепт сенсу: філософсько-антропологічний аспект. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. 2015. No. 8. С. 7–18. DOI: <https://doi.org/10.15802/ampr2015/55716>.
11. Ryle G. The Concept of Mind. London and New York: Routledge, 2009. 314 p. Retrieved from http://s-f-walker.org.uk/pubsebooks/pdfs/Gilbert_Ryle_The_Concept_of_Mind.pdf.
12. Tanney J. Rethinking Ryle: A Critical Discussion of The Concept of Mind // G. Ryle. The Concept of Mind London and New York: Routledge, 2009. 314 p. Retrieved from http://s-f-walker.org.uk/pubsebooks/pdfs/Gilbert_Ryle_The_Concept_of_Mind.pdf.
13. Austin J.L. Sense and Sensibilia. Retrieved from <http://selfpace.uconn.edu/class/percep/AustinChs1-6.pdf>.
14. Austin J.L. How to Do Things with Words. Retrieved from http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:2271128/component/escidoc:2271430/austin_1962_how-to-do-things-with-words.pdf.
15. Strawson P.F. Introduction to Logical Theory. London and New York: Routledge, 2011. 266c. Retrieved from <https://books.google.com.ua>.
16. Strawson P.F. Individuals. Oxford: Taylor & Francis, 2002. 260 p. Retrieved from <https://books.google.com.ua>.

Славова Л. Л., Верменко А. Ю. Інтерпретація мови у філософії логічного позитивізму та лінгвістичного аналізу

Анотація. Стаття присвячена аналізу феномену мови з точки зору філософії логічного позитивізму та філософії лінгвістичного аналізу. Автори застосовували в якості методологічної бази дослідження основні положення філософії логічного позитивізму та лінгвістичного аналізу, зокрема, принцип взаємозв'язку змісту та форми знань, теорії Л. Вітгенштейна щодо множинності змістів та їх залежності від контексту. Л. Вітгенштейн розглядав філософію як лінгвістичний аналіз, головним об'єктами якого є мова та «гра слів». Слова та лінгвістичні вирази є засобами, що можуть виконувати різні завдання. Не всі з них можуть бути використані для опису фактів. Така гнучкість мови дозволила Л. Вітгенштейну сформулювати положення про відмінності «гри слів» у різних осіб як представників різних соціальних груп, професій та субкультур. Відповідно, основним завданням філософії є думачення змістів. Зміст логічної пропозиції може бути адекватно відтворений лише відповідно до контексту та тієї «гри слів», частиною якої він є. Головним шляхом розв'язання таких лінгвістично-філософських завдань є терапевтична процедура аналізу та опису діючої мови. Автори систематизували та окреслили великий масив різноманітних точок зору представників філософських шкіл логічного позитивізму та лінгвістичного аналізу щодо сутності мови та логіки мислення і спілкування. З'ясування можливих значень окремих слів та виразів вважається важливим кроком у чіткому та однозначному висловленні філософських тверджень, у визначенні загальних умов, які мають бути дотримані для надання значущості лінгвістичним висловлюванням, та критеріїв розрізнення змістовних і беззмістовних висловлювань. Метою лінгвістичного аналізу є опис та систематизація елементарних («атомарних») фактів. Щоб зберегти значущість, твердження повинні бути побудовані відповідно до вимог можливості зведення до лінгвістичних висловлювань, які мають структуру, подібну до опису простих фактів, і лише логічні пропозиції, засновані на фактах, можуть вважатися змістовними. Результати аналізу поглядів основних представників логічного та лінгвістичного позитивізму дозволяють сформулювати висновок щодо нерозривного взаємозв'язку змісту знань та форм їх мовного виразу, які можуть бути різноманітними і потребують системного та різнобічного філософсько-лінгвістичного аналізу з метою визначення найбільш адекватних із них.

Ключові слова: мова, лінгвістичний аналіз, теорія значень, гра слів, контекст, логічний позитивізм.

Собкова С. І.,*кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології**Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича***Собков Ю. В.,***кандидат філологічних наук,**доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

ВЛАСНЕ ІМ'Я ЛЮДИНИ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТА ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація. Стаття висвітлює актуальність проблеми дослідження власного імені людини з точки зору ставлення до нього як до одного з компонентів структури самосвідомості.

У статті наведено прізвища науковців та їх основні напрацювання, присвячені досліджуваній проблемі, а також розкриті основні рівні, на яких здійснюється наукове дослідження особистих імен: соціально-філософський-культурологічний рівень, лінгвістичний рівень, соціально-психологічний рівень (К. Хомутська).

Метою статті визначено розкриття основних підходів до вивчення власного імені людини та демонстрація його місця в структурі самосвідомості.

При викладі основного матеріалу акцентовано увагу на дослідженнях К. Хомутської, Ю. Собкова, С. Черепанової, П. Флоренського та інших.

Зауважено, що ім'я – найважливіший показник сприйняття людиною самої себе. Воно являє собою самостійну сутність, яка має свій енергетичний потенціал і впливає на свого власника (Д. Карнегі, П. Флоренський).

Описано шість виокремлених дослідниками груп імен: візантійські християнські імена, давньоруські, або дохристиянські імена, імена, запозичені із західнослов'янських і південнослов'янських мов, нові імена, імена, запозичені із західноєвропейських мов та індивідуальні імена-новотвори.

Зауважено, що ім'я людини традиційно розглядається як її знак, до якого у неї може бути певне ставлення, і який може здійснювати вплив на її поведінку і долю. Тому у сучасному світі ця проблема приваблює і вчених у тому числі. У зв'язку з цим наведено опис існуючих теорій: соціальної, емоційної, звукової.

Акцентується на тому, що ставлення до власного імені є різновидом соціальної настанови, яка містить когнітивний, афективний, конативний складники.

Перспективами подальших досліджень у статті визначено дослідження психологічних причин і механізмів зміни та приховування власного імені.

Ключові слова: ім'я, самосвідомість, ідентифікація, Я-концепція.

Постановка проблеми. Традиційним є той факт, що в психологічній науці розвиток людської особистості традиційно пов'язують із формуванням її свідомості і самосвідомості. У цьому плані С. Рубінштейн зазначив, що самосвідомість дозволяє особі усвідомлювати себе, своє оточення, а також себе

в своїх стосунках із довкіллям [7]. Самосвідомість є пізнанням себе як об'єктивної данини [13].

Відповідно до структури самосвідомості, запропонованої В. Мухіною, одним із її компонентів поруч із домаганням на соціальне визнання, соціальним простором, психологічним часом та статевою ідентифікацією є ім'я людини. За автором, власне найменування – перша ланка структури самосвідомості, воно ідентифіковане з тілесною і духовною індивідуальністю людини. Ім'я – приватна назва людини, що дається їй насамперед при народженні. Це – знак, що дозволяє зарахувати людину до певної соціальної верстви, етносу, місця в суспільних відносинах, статі. Ім'я – це кристал особистості, який протягом життя формує і індивідуалізує людину [5]. Саме тому варто приділити увагу проясненню ролі імені в структурі самосвідомості та її впливу на характер та поведінку людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню самосвідомості особистості присвячені праці таких учених: К. Абульханова-Славська, В. Аверін, А. Адлер, У. Джемс, О. Леонтьєв, А. Маслоу, К. Роджерс, С. Рубінштейн, В. Столін, З. Фрейд, К.-Г. Юнг та інші. Підхід до вивчення власного імені характеризується мультидисциплінарним спрямуванням. Так, дослідження імен присутні в мовознавстві, етнографії, психології, соціології, теорії комунікації, теології, культурології тощо. У зв'язку з цим варто згадати таких вчених, як С. Булгаков, О. Лосєв, Ю. Лотман, Н. Подольская, Ю. Собков, А. Суперанская, Б. Успенський, П. Флоренський, Г. Шенкао, які в основу своїх досліджень поклали базові позиції філософії і лінгвістики стосовно сутності власного найменування і його ролі в історії розвитку людського суспільства; Г. Андреева, Л. Виготський, І. Кон, О. Леонтьєв, дослідження яких присвячені особливостям соціалізації особи; А. Агафонов, Г. Акопов, Б. Ананьев, Л. Божович, Р. Бьорнс, Е. Еріксон, В. Століна, які розробляли положення про розвиток свідомості та самосвідомості; О. Асмолов, О. Ковалєв, В. М'ясищев, Л. Надірашвілі, Г. Оллпорт, П. Шіхирєв, В. Ядов, праці яких належать до дослідження психології відносин.

У своїх дослідженнях К. Хомутська [12] зазначає, що на сучасному етапі можна виділити кілька рівнів, на яких здійснюється наукове дослідження особистих імен:

– на соціально-філософсько-культурологічному рівні суттєвий внесок внесли С. Булгаков, В. Леві-Брюль, О. Лосєв,

Ю. Лотман, В. Нерознак, В. Ніконов, Б. Успенский, П. Флоренський, Г. Шенкао. У роботах цих авторів ім'я розглядалося як соціальний і культурний знак, який акумулює норми, цінності, знання, традиції суспільства і вводить людину в соціум;

– на лінгвістичному рівні – роботи М. Горбаневського, О. Лосєва, Н. Подольської, Ф. де Соссюра, О. Суперанської, А. Суислової, в яких власне ім'я досліджувалося як лінгвістичний знак, що має в силу унікальності референції особливу будову, відмінну від інших мовних знаків;

– на соціально-психологічному рівні Б. Ананьєвим, Р. Бьорнсом, Г. Бурменською, І. Коном, В. Мухіною та іншими ім'я розглядалося як засіб і умова розвитку свідомості і самосвідомості, а О. Бодальовим, А. Мікляєвою – як засіб спілкування.

Метою статті є розкрити основні підходи до вивчення власного імені людини та показати його місце в структурі самосвідомості.

Виклад основного матеріалу. К. Хомутська зазначає, що «сучасна людина змушена жити в ситуації самостійного пошуку ідентичності. В якості одного з важливих засобів її ідентифікації може розглядатися власне ім'я, що несе в собі інформацію про національну, сімейну, статеву, релігійну, статево-приналежність людини, і яке виконує роль соціального знака особи. Ім'я може бути також віднесено до вербальних засобів спілкування, за допомогою якого виражаються міжособистісні стосунки. Таким чином, ім'я з перших днів життя людини вже включає її в соціум» [12, с. 2].

Ім'я – надзвичайно специфічна приватна власність. Воно дається одразу після народження людини або при її хрещенні. Переважно людина отримує його від своїх батьків, тобто воно обирається для неї батьками.

Власні імена людей, окрім ідентифікуючої, виконують індивідуалізуючу (диференціюючу) функцію в сім'ї та в суспільстві, хоча можуть бути сотні інших людей, які мають одне й те саме ім'я [9; 14].

В умовах сучасного життя країн європейської культури ім'я втратило свою міфологічність, але одночасно воно зберігає потужне значення і сенс для його носія. Ім'я має психологічне значення. Воно стає тим першим кристалом особистості, навколо якого формується усвідомлювальна людиною власна сутність. При цьому ім'я поєднується з «Я», яке також вживається для позначення людиною самої себе.

Завдяки імені і займенника «Я» дитина навчається виділяти себе як персону. Для кожної людини ім'я дуже рано набуває особистісного сенсу. Ім'я є одним із перших слів, які чує дитина, наповнених любов'ю і ніжністю матері.

Ідентифікація з іменем відбувається з перших років – дитині важко думати про себе поза ним, воно лягає в основу самосвідомості. На всіх етапах розвитку ім'я людини стає тим важливим структурним елементом самосвідомості, який багато в чому визначає її ціннісні орієнтації. Завдяки імені дитина отримує можливість представити себе як відокремленого від інших виняткового індивіда. Депривація дитини за допомогою ставлення до її імені (знецінення імені, звернення до неї на прізвище) позбавляє її впевненості в собі, знижує почуття довіри до дорослого [5].

К. Хомутською власне ім'я розглядається як соціокультурний знак особистості, що виконує ряд функцій, що сприяють її соціалізації в таких сферах, як спілкування, діяльність, розви-

ток самосвідомості, до якого у людини в процесі життя формується певне ставлення [12]. Цей соціокультурний знак людина отримує при народженні.

С. Черепанова зауважує, що у наданні імені своєрідно простежується національна самосвідомість, отже – духовний діалог поколінь Роду [14].

П. Флоренський акцентував увагу на особистих іменах людей. Він зазначав, що іменем виражається тип особистості, її онтологічна форма, яка визначає далі її духовний і душевний склад. Імена виражають типи особистісного буття [11].

Ім'я – найважливіший показник сприйняття людиною самої себе в цілому. Людина, яка приймає своє ім'я, носить його з гордістю, як правило, позитивно ставиться до себе, має досить стійку самооцінку, а неприйняття власного імені може призвести до внутрішньоособистісного конфлікту, порушення психологічної цілісності індивіда, неприйняття себе [12].

Що ж таке – людське ім'я? На думку ряду філософів, ім'я – це думкоформа, тобто самостійна сутність, яка має свій енергетичний потенціал і укладає в собі якусь певну ідею. Коли ім'я вимовляється вголос, його енергія стає дуже потужною. Воно впливає на свого власника в будь-якому випадку, але знайшовши плоть у звучанні, – особливо. Священик П. Флоренський описує випадок, коли чоловік, який втратив у результаті важкого переживання дар мови, заговорив, коли його попросили під час причастя назвати своє ім'я [2]. А. Карнегі говорить про те, що ім'я людини – найсолідший і найважливіший для неї звук на будь-якій мові. Він підкреслює, що для людини звук її імені є найсолідшим і найважливішим звуком людського мовлення [3].

Сучасні імена дослідники поділяють на шість основних груп [8]:

1. *Візантійські християнські імена*, або імена християнського календаря, запозичені разом із введенням християнства на Русі у X столітті. До візантійських імен належать, наприклад, популярні в Україні імена *Іван, Олексій, Михайло, Григорій, Петро, Федір, Ганна, Олена, Катерина*. На українському мовному ґрунті вони набули специфічного звукового оформлення, обросли різноманітними варіантами і вже давно не сприймаються як запозичені.

2. *Давньоруські, або дохристиянські* – *Володимир, Всеволод, Ростислав, Людмила, Ждан, Горобець, Красной, Любав* та інші, у тому числі кальки з грецької мови типу *Богдан, Віра, Надія, Любов* і окремі імена скандинавського походження, що побутували в Давній Русі, – *Ігор, Олег, Ольга*.

3. *Імена, запозичені із західнослов'янських і південнослов'янських мов*: *Ванда, Ружена, Власта, Квітослава* та інші.

4. *Нові імена*, які почали з'являтися після революції 1917 року, коли церква була відокремлена від держави і батьки здобули право дати дітям імена, що виходили за межі канонічних. Помітну групу склали імена, що відображали революційну ідеологію, нові явища суспільного життя, реалії тогочасної дійсності: *Воля, Свобода, Слава, Октябриня, Кім, Тракторина* та інші. Імена-неологізми поповнювалися за рахунок назв квітів: *Лілія, Піонія* тощо. Іменами ставали слова типу *Геній, Ідеал, Ідея, Новела, Іскра* та подібні. Як показує мовна практика, перевірку часом витримали далеко не всі імена-неологізми 20-х років.

5. *Імена, запозичені із західноєвропейських мов*, типу *Альберт, Арнольд, Артур, Вільгельм, Франц, Жанна, Елеонора* та подібні. Їх поширенню сприяли популярні твори зарубіжної

художньої літератури, преса, радіо, кіно. Так, на честь героїнь трагедій Вільяма Шекспіра дівчаток називали *Дездемоною*, *Джульеттою*, *Офелією* на честь героїні опери Джузеппе Верді «Травіата» – *Віолеттою*. Надмірне захоплення іншомовними іменами, характерне для 20-30-х років, уже в 40-х роках різко спадає.

6. *Індивідуальні імена-новотвори*, які виникають у колі тієї чи іншої родини. До таких, наприклад, можна віднести ім'я *Вальжанна*, згадане у творі І. Григурка «Ватерлінія».

Повертаючись до питання самосвідомості особистості, варто зазначити, що вона взаємопов'язана зі сприйняттям свого «Я». Центральною ланкою в структурі самосвідомості виступає «Я» як суб'єкт, що відіграє роль активного діяльного початку під впливом різних причин (мотивів). Цю функцію «Я» виконує, використовуючи самопізнання, що тісно переплітається з емоційно-ціннісним ставленням. Результатом самопізнання є прояснення образу «Я», а іноді й конструювання нового образу «Я», до якого прагне особистість [6].

Складність осягнення імені примножується ще і взаємодією у кожній окремій особистості її імені з низкою інших формоутворювальних начал: ім'я не буває у чистому вигляді; раса, народність, родова спадковість, географічне середовище, виховання, уклад життя, характер знань тощо – все це впливає на становлення особистості. Ім'я насправді спрямовує життя особистості по відомому руслу і не дає потоку життєвих процесів протікати будь-де. Однак у цьому руслі особа має визначити власний моральний смисл. В імені, що завжди зберігає свою інваріантність як певну форму особистості, можуть виявлятися прагнення волі, сподівання серця і скерування розуму найрізноманітніші, аж до заперечення одне одного. Ім'я гнучке стосовно вимог різних чинників форми: воно знаходить у собі енергію життя і переробляється відповідно до умов країни, народності, духу часу, спадковості, навіть пристосовується до самотніх відтінків особистісних відносин [14].

Протягом життя у кожної людини складається «образ Я», формуються уявлення про саму себе, пов'язані з самооцінкою. Ім'я людини традиційно розглядається як її знак. Розв'язання питання про те, як людина ставиться до свого імені, чи вважає знаком «образу Я», чи приймає його, чи гармонізовані її уявлення про себе. Це сприятиме формуванню психологічної цілісності індивіда, розвитку його ідентичності та значною мірою буде визначати успішність його соціалізації [12].

Сьогодні багато хто говорить про вплив імені на поведінку і долю людини. Зазначається, що це було помічено ще в глибоку давнину. Люди були переконані, що ім'я здійснює величезний вплив на всі аспекти життя людини, та й не тільки її, а також міста і цілої держави. Тому здавна існує практика зміни імені у зв'язку з різними знаковими подіями в житті його носія. Так і зараз роблять, наприклад, актори, вигадуючи собі псевдоніми, або люди, що вступають у таємні товариства [1].

У сучасному світі значення імені в долі людини і його таємниці приваблюють здебільшого вчених і астрологів. Існує безліч *наукових теорій*, які з різних боків підходять до вивчення цієї проблеми товариства [1].

Соціальна теорія припускає, що ім'я – це згусток соціальної інформації про його носія. Тобто, знаючи одне лише ім'я, можна припускати, яка національність у його носія, його віросповідання, походження і, відштовхуючись від цього, судити про риси його характеру, будувати первісне ставлення до цієї людини.

Емоційна теорія розглядає ім'я як емоційний подразник. Говорять про «музику імен». Якщо імена звучать ласково і м'яко, то до людини переймається симпатією, інші ж, навпаки, лякають і насторожують, то хочеться закритись від носія такого імені. Потім, пізнавши людину ближче, ставлення до неї може кардинально змінитись.

Звукова теорія звертає увагу на ім'я як сукупність звуків різної висоти і тембру, які викликають різні реакції в мозку людини. Відомо, що людина завжди реагує на звуки свого імені. Згадайте, адже у кожного в житті бувало, що начебто і не слухаєш чужої розмови, а раптом вимовляється ваше ім'я і моментально спрацьовує реакція на цей подразник, Ви прислухаєтесь. Імена складаються з певного набору звуків, тому у людей з різними іменами мозкові структури, що відповідають за конкретні звуки, перебувають у стані різної збудженості.

Американські психіатри провели дослідження і дійшли висновку, що люди, які мають дивні й кумедні імена, схильні в чотири рази більше до різного роду психічних комплексів. Дитина, чиє ім'я викликає глузування оточуючих, змушена з самого дитинства знаходиться на сторожі, в оборонній позиції, бути постійно готовою боротися за нормальне ставлення до себе. Все це накладає свій відбиток на розвиток психіки людини, впливає на формування її характеру і ставлення до життя товариства [1]. Наприклад, відповідно до третього принципу гіпотези Сепіра-Уорфа, «людське пізнання не носить об'єктивний, загальнозначимий характер. Б. Уорф формулює його як принцип відносності, який говорить, що схожі явища дозволяють створити схожу картину всесвіту лише при подібності або при співвідносності мовних систем» [10, с. 175].

На думку вчених, ім'я впливає не тільки на характер людини, але і на її здоров'я. Наприклад, один англійський терапевт виявив, що пацієнти, чиї імена починаються на літери останньої третини алфавіту, в три рази частіше схильні до серцево-судинних захворювань. Помічена і курйозна статистика: дівчата з привабливими іменами погано просуваються по службі, а з некрасивими іменами – не користуються успіхом у молодих людей [4].

У свою чергу, ставлення до власного імені являє собою різновид соціальної настанови, яка містить когнітивний, афективний, конативний складники. Останній представлений лінгвістичною, соціально-психологічною, культурологічною, релігійною інформацією про власне ім'я, даними про обставини і мотиви привласнення імені. Афективний складник включає оцінку власного імені і різних його форм (скороченої, пестливої, іншомовного варіанта). Конативний компонент може виражатися в реальних або уявних діях, які спрямовані на власне ім'я [12].

Висновки. Аналіз основних підходів до вивчення власного імені засвідчує мультидисциплінарний характер цього явища. Все це підтверджує актуальність подальшого дослідження цього питання.

Ім'я розглядається як умова формування самосвідомості і як компонент її структури. Ім'я відіграє величезну роль у житті людини. Саме за його допомогою усвідомлюється людиною власна сутність. Воно є важливим елементом самосвідомості, за допомогою якого формуються ціннісні орієнтації. Ім'я також презентується як соціокультурний знак особистості, оскільки через його функції відбувається соціалізація особи. Ім'я визначає тип особистісного буття і є найважливішим показником сприйняття людиною себе. Воно виступає складником «образу Я», може впливати на поведінку і характер людини.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні психологічних причин і механізмів зміни та приховування власного імені.

Література:

1. Значення імені // Міфи чи реальність. URL: <https://molomo.com.ua/inquiry/value.html>.
2. Ім'я та доля / Журнал «Пробудження». URL: <http://waking-up.org/rozdumy/im-ya-ta-dolya/?lang=uk>.
3. Карнегі Д. Як здобувати друзів та впливати на людей / Д. Карнегі. – [пер. з англійської В. Грузин]. К. : Молодь, 1990. 168 с.
4. Людина та її ім'я. URL: <http://eti1970.blogspot.com>.
5. Мухина В.С. Возрастная психология. Феноменология развития : учебник для студ. высш. учеб. заведений / В.С. Мухина. 10-е изд., перераб. и доп. М. : Издательский центр «Академия», 2006. 608 с.
6. Продан О.О. Особливості структури самосвідомості особистості: самопізнання, самоставлення, саморегулювання / О.О. Продан // Правничий вісник університету «Крюк», 2012. [вип. 11]. С. 178–184.
7. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. Человек и мир. СПб. : Питер, 2003. 508 с.
8. Скрипник Л.Г. Власні імена людей. Словник-довідник / Л.Г. Скрипник, Н.П. Дзятківська. К. : Наукова думка, 1996. 335 с.
9. Собков Ю.В. Типологія криптонімів в англійській та українській мовах / Дисертація ... кандидата філологічних наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. Львів, 2008. 228 с.
10. Уорф Б. Наука и языкознание / Б. Уорф // Новое в лингвистике. Вып. 1. М., 1960. С. 169–182.
11. Флоренский П. Имена / П. Флоренский. М. : Азбука, 2011. 320 с.
12. Хомутская Е. Особенности отношения к собственному имени в различных возрастных и гендерных группах молодежи : диссертация ... кандидата психологических наук: 19.00.05 / Хомутская Екатерина Юрьевна. Самара, 2007. 159 с.
13. Щерблякина Ж.В. Взгляд С.Л. Рубинштейна на развитие самосознания личности в жизненном пути / Ж.В. Щерблякина. *Психологический журнал Международного университета природы, общества и человека «Дубна»*. № 1, 2009. 73 с.
14. Черепанова С.О. Філософія родознавства : Навч. посібник / С.О. Черепанова. К., 2008. 460 с.
15. Room A. Dictionary of Pseudonyms / Adrian Room. [Third edition]. Jefferson, North Carolina, and London : MsFarland & Company, Inc., Publishers, 1989. 404 p.

Sobkova S., Sobkov Yu. A person's name as an object of psychological and linguistic research

Summary. The article touches upon the significance of the issue of investigating a person's name as one of the components of self-identity.

The article refers to the scientists, whose basic works have been dedicated to the issue under studies, as well as distinguishes the most essential levels of proper names' research: social-philosophical-culturological, linguistic, social-psychological levels (K. Khomutska).

The objective of the article is to reveal the basic approaches to learning a person's name, as well as to determine its role and place within the structure of self-consciousness (self-identity).

Particular emphasis has been laid on the investigations of K. Khomutska, Y. Sobkov, S. Cherepanova, P. Florensky, and others.

It has been concluded that any name is the most important factor of human self-perception. It is an absolutely independent category that possesses its own energetic potential and affects its owner (D. Carnegie, P. Florensky).

The article describes six separate name groups that have been differentiated by various scholars: Byzantine Christian names, Old Russian or Pre-Christian names, the names borrowed from West-Slavic and South-Slavic languages, new names, the names borrowed from West-European languages, individual newly formed names.

It is worth mentioning that a person's name is traditionally regarded as his/her "sign". The latter may exercise some influence on a person, and, consequently, any human may have some peculiar attitude to it. This is why the issue under discussion is so attractive for numerous scientists. In this respect, they handle it within social, emotional and sound theories.

Particular emphasis has been laid on the fact that human's attitude to his/her name may be perceived as a kind of a social instruction, which contains cognitive, affective and connotative constituents.

The article determines further prospects of investigating the issue under studies. These might be the reasons and mechanisms of changing and hiding a person's name.

Key words: name, self-consciousness, identity, I-concept, I-image.

Старух В. О.,

старший викладач кафедри філології, перекладу та стратегічних комунікацій
Національної академії Національної гвардії України

МЕТАФОРИЧНІ МОДЕЛІ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. Концептуальна метафора була і є об'єктом дослідження в працях великої кількості науковців. Вона також безпосередньо пов'язана з теорією метафоричного моделювання. Проте розробка метафоричних моделей відбувається головним чином на матеріалі політичних текстів. Отже, метафоричні моделі медичного дискурсу (далі – МД) є недостатньо висвітленими.

Стаття присвячена дослідженню метафоричних моделей в англomовному медичному дискурсі. Вона є продовженням дослідження в попередній статті, яка окреслює ключові поняття та встановлює специфіку перекладу військової метафори в англomовному медичному дискурсі.

З метою виокремлення метафоричних моделей було досліджено книги медичної сфери, а також лекції курсу медичної мікробіології. Вибір імунної системи як матеріалу для дослідження не є випадковим, адже саме військової метафори допомагають зобразити специфіку захисних реакцій організму людини.

Метафорична модель у медичному дискурсі – це одиниця професійного образу світу, яка побудована на медичних знаннях та втілює у мовній формі загальнокультурну модель світу. Метафоричні моделі розкривають подібність та незвичайні характеристики звичних уявлень про світ, організовують різноманітні за походженням фрагменти знання, допомагають у створенні цілісної системи мовної картини світу.

Результатом розвідки стало виявлення метафоричних моделей в англomовному медичному дискурсі. Вони репрезентують концепт *імунна система*, пояснюють дії імунної системи та її складників, спрямовані на захист організму людини. Метафорична модель ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ – ПОЛЕ БОЮ представлена фреймами ПІДГОТОВКА ДО ВІЙНИ ТА ОЗБРОСННЯ, ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ТА ОЗБРОСНІ СИЛИ та НАСЛІДКИ ВІЙНИ. Метафорична модель ІМУННА СИСТЕМА – ЛІНІЯ УКРІПЛЕНЬ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ пояснює дії захисних реакцій. Метафорична модель ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ – КОРОЛІВСТВО описує процеси, які відбуваються в організмі людини під час захворювань, зрозумілою для дитини мовою.

Перспективою подальшого дослідження вважаємо порівняння метафоричних моделей українomовного та англomовного медичного дискурсу.

Ключові слова: медичний дискурс, військова метафора, імунна система, метафорична модель.

Постановка проблеми. Професійна картина світу медика є результатом взаємодії наївної картини світу, наукової картини світу та світу професії медика. Метафори є невіддільною частиною медичного дискурсу (далі – МД), адже їх використання являє собою напрямок руху неусвідомленої творчої активності медика. За допомогою метафор забезпечується ефективність сприйняття медичних явищ шляхом переосмис-

лення фрагментів світу, які переносяться у сферу медицини на основі схожості.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню концептуальної метафори присвячена велика кількість праць науковців, серед яких варто виокремити засновника Дж. Лакоффа, а також Н.Д. Арутюнову, Т. ван Дейк та Е. МакКормак. Варто також зазначити, що з теорією концептуальної метафори безпосередньо пов'язана теорія метафоричного моделювання, яку досліджували Ю.М. Караулов, А.П. Чудинов, А.М. Баранов та інші.

Метафоричні моделі сприяють концептуалізації тих процесів, які відбуваються у певній сфері, і допомагають зробити їх більш зрозумілими для непрофесіонала. Проте метафоричні моделі розробляються переважно на матеріалі політичних текстів. Недостатньо висвітленим є встановлення та опис метафоричних моделей МД. Вищезазначене свідчить про **актуальність** розвідки.

Мета дослідження – виявити метафоричні моделі в англomовному МД.

Виклад основного матеріалу. В попередній статті була встановлена специфіка перекладу військової метафори в англomовному МД [1]. Також були окреслені ключові поняття: МД, метафора, військова метафора.

У цьому дослідженні важливим є уточнення ще одного ключового поняття – метафорична модель.

Метафорична модель – це існуюча в свідомості носіїв мови схема зв'язку між понятійними сферами, за якої система фреймів (слотів, концептів) однієї ментальної сфери (сфери-джерела) слугує основою для моделювання ментальної системи іншої сфери (сфери-магніту). За такого моделювання у сфері-магніті звичайно зберігається не тільки структура початкової області, але й емотивний потенціал, характерний для концептів сфери-джерела [2, с. 70]. Наприклад, концептуальна сфера ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ є потужним магнітом для метафоричної експансії, який притягує концепти з різноманітних понятійних сфер.

Наразі перейдемо до результатів нашого дослідження, в ході якого були виявлені метафоричні моделі на матеріалі медичних книг Steven A. Frank “Immunology and evolution of infectious disease” [3], Gregory Stewart “The Immune System” [4], а також на матеріалі лекцій курсу медичної мікробіології “Innate (Nonspecific) Immune Response” [5]. Вибір реакцій імунної системи для дослідження не є випадковим, адже йдеться про боротьбу організму із захворюваннями, використовується велика кількість військових метафор, які відображають специфіку захисних реакцій організму людини, що дає змогу виявити метафоричні моделі військової тематики.

Метафорична модель ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ – ПОЛЕ БОЮ є однією із домінуючих за своїми функціональними властивостями. Вона представлена фреймами ПІДГОТОВКА ДО ВІЙНИ ТА ОЗБРОЄННЯ, ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ТА ОЗБРОЄНІ СИЛИ та НАСЛІДКИ ВІЙНИ. Кожен фрейм розуміється як фрагмент професійної мовної картини світу.

1. Фрейм ПІДГОТОВКА ДО ВІЙНИ ТА ОЗБРОЄННЯ. Організму людини постійно загрожують віруси, бактерії та різноманітні мікроорганізми. При цьому використовуються лексеми *to threaten* (загрозувати), *an intimidation* (загроза), *the health hazard* (загроза здоров'ю), *to keep under the permanent threat* (тримати під постійною загрозою) тощо.

Використання засобів для захисту організму людини концептуалізується як озброєння та підготовка до нападу супротивника, при цьому використовуються лексеми *to prime*, *to put on a war footing* (привести у стан підвищеної готовності), *armament* (озброєння), *equipment* (спорядження), *to arm* (озброюватися), *armory* (арсенал), *weapons* (зброя) тощо.

2. Фрейм ВІЙСЬКОВІ ДІЇ ТА ЗБРОЙНІ СИЛИ. Хвороботворні мікроорганізми намагаються проникнути всередину організму та викликати захворювання. Хворобу людини можна асоціювати з нападом супротивника, який використовує певну військову тактику, тобто сукупність прийомів та засобів, спрямованих на досягнення певної військової цілі.

При концептуалізації організму людини військові метафори зображують того, хто нападає, в образах агресора, загарбника, що підтверджують такі лексеми, як *killer cells* (клітини-вбивці), *to invade* (вторгатися), *an invader* (загарбник), *to attack* (нападати), *an aggressor* (агресор), *an invasion* (вторгнення), *an attack* (атака), *to assault* (атакувати), *to surround* (оточити), *to occupy* (окупувати) тощо.

Одужання є процесом відновлення нормальної життєдіяльності організму після хвороби і настає після «бою» організму з хворобою. Організм «бореться» та намагається «придушити» хворобу самостійно, але частіше залучаються різноманітні методи лікування. При цьому використовуються лексеми *to suppress* (придушувати), *to oppress* (пригнічувати), *to demolish* (руйнувати), *to destroy* (знищувати), *to eradicate* (викорінювати), *to eliminate* (усувати) тощо.

Боротьба з різноманітними захворюваннями проводиться із залученням значних оборонних резервів та лікарських препаратів, щоб завдати поразки ворогу: *an attack of antibiotics* (атака антибіотиків), *a novocaine block* (новокаїнова блокада). Відповідні дії створюють образ захисника: *the defense reactions of organism* (захисні реакції організму), *the defensive cells* (захисні клітини), *to repulse attack* (відбити напад), *to struggle* (боротися), *to protect* (захистити), *to resist* (чинити опір) тощо.

Оборона є одним з основних видів військових дій, які полягають у захисних діях збройних сил. Лексеми *a defense* (оборона), *a disposition* (розташування), *a cockpit* (театр воєнних дій), *a line of defense* (лінія оборони) концептуалізують захист нашого організму шляхом розташування військ на території, яку атакують. Такі лексеми, як *army* (армія), *soldiers* (солдати), *troops* (війська) тощо характеризують військові підрозділи.

3. Фрейм НАСЛІДКИ ВІЙНИ. Сучасна медицина зробила крок далеко вперед. Але, незважаючи на всі її досягнення, існують ще захворювання, проти яких вона безсилна. З ними не впораються ані захисні сили організму, ані потужні медикамен-

тозні засоби. І в цьому випадку окремі частини організму зазнають великих втрат та поразок, без яких не буває військових дій.

Після закінчення війни організм відновлює «зруйноване» хворобою здоров'я. Наслідки хвороби у військово-метафоричному плані достатньо яскраво зображуються за допомогою лексем *destruction* (руйнування), *destroyed* (зруйнований) тощо.

Метафорична модель ІМУННА СИСТЕМА – ЛІНІЯ УКРИПЛЕНЬ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ пояснює дії захисних реакцій.

Імунна система ЗАХИЩАЄ мікрофлору організму: *The innate immune system is always turned on and defends us against harmful things our bodies have never seen before.* – Вроджена імунна система завжди активується та захищає нас від шкідливих речовин, з якими організм раніше ніколи не стикався.

Вона УТВОРЮЄ ЛІНІЮ ЗАХИСТУ ТА ЗАГОРОДЖЕННЯ: *This collection of protective defenses is referred to as the innate or natural defense mechanisms.* – Цю сукупність захисних реакцій називають вродженими або природними захисними механізмами.

The innate immune system is our first line of defense against invading organisms while the adaptive immune system acts as a second line of defense and also affords protection against re-exposure to the same pathogen. – Вроджена імунна система є нашою першою лінією захисту на шляху інвазивних організмів, а набутий імунітет виконує функції другої лінії оборони і також забезпечує захист проти повторного втручання вже відомого збудника хвороби.

У разі небезпеки ОРГАНІЗОВУЄ НАСТУП: *This ability to mount an attack against a specific foreign invader is one of the most fascinating and complex processes of our bodies.* – Ця здібність організувати наступ проти певних чужорідних тіл є однією з найбільш вражаючих та складних процесів нашого організму.

Neutrophils, Polymorphonuclear cells (PMNs), are recruited to the site of infection where they phagocytose invading organisms and kill them intracellularly. – Нейтрофіли – поліморфноядерні клітини, – рекрутуються на місце виникнення інфекції, де вони захоплюють інвазивні організми та знищують їх всередині клітини.

Усі чужорідні тіла, які вторгаються, АТАКУЮТЬСЯ: *These defenses aggressively attack foreign material that invades the body.* – Ці захисники завзято атакують чужорідні тіла, які вторгаються в організм.

The consequence of the respiratory burst is that a number of oxygen-containing compounds are produced which kill the bacteria being phagocytosed. – Наслідком окисного вибуху є формування складників, які містять кисень та вбивають бактерії після процесу фагоцитозу.

Lysozyme breaks down the cell wall of bacteria. – Лізоцим руйнує клітинну стінку бактерій.

Захисні механізми, які відбуваються в організмі людини, є СОЛДАТАМИ, які стримують наступ ворогів за допомогою значного арсеналу зброї: *These defenses would be the equivalent of the soldiers that fight back the invaders that manage to get past the barrier defenses. These fighting soldiers have an extensive arsenal of weapons they can use to keep the invaders out.* – Ці захисні механізми – це солдати, які відбивають атаку чужорідних організмів, яким вдалося пройти крізь захисні загорождення. Ці воїни мають значний арсенал зброї, яку можуть використовувати для стримування загарбників.

The trapping effect of mucus that lines the respiratory and gastrointestinal tract helps protect the lungs and digestive systems from

infection. – Слиз, який вкриває шлунково-кишковий та дихальний тракт, є ніби **пасткою**, яка допомагає **захистити** легені та систему травлення від інфекції.

Наступна метафорична модель, ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ – КОРОЛІВСТВО, розроблена з метою зобразити процеси, які відбуваються в організмі людини під час хвороби, доступною для дитини мовою.

Дітям подобаються казки про королівства, казкових воїнів та перемогу добра над злом. Під час хвороби, неважливо якої, – це може навіть бути звичайний нежить, дитині можна розповісти про те, як само організм бореться з хворобою.

*Imagine that your immune is **an army defending a kingdom (the body)**. Suppose that you are **the leader of the army** and that the king has just been killed in a fierce **battle** which was the result of **an attack by an invading army**. **The invading army destroyed the castle**. While the king and his **soldiers** valiantly held back **the invading army**, you managed to lead the people out of the kingdom and into the mountains nearby. So you must begin building the fortress to **defend the castle** and its people from future **invaders**. The moat and the walls create **a barrier** that will **resist attacks** from the outside. Next you must set to work **training soldiers**. You will need **archers and swordsmen** to **defend** the fortress. Now your kingdom is strong enough to **repel any attack**. And your immune system **protects** the body like a kingdom to keep it safe and keep out invaders.*

Уяви, що твоя імунна система – це **армія**, яка **захистає** королівство (організм). Ти – **командувач армії**, а короля тільки-но вбили у **жорсткій битві**, яка відбулася внаслідок **нападу армії загарбників**. **Загарбники зруйнували замок**. В той час, як король та його **солдати** хоробро стримували **загарбницьку армію**, тобі вдалося вивести людей з королівства в прилеглі гори. Тож ти повинен почати **будівництво фортеці**, яка б **захистала** замок та його мешканців від **набігів загарбників** у майбутньому. Рів та стіни утворюють **бар'єр**, який **стримує атаки** ззовні. Наступний крок – **тренування солдатів**. Тобі необхідні **стрільці та мечники** для **захисту фортеці**. Наразі твоє королівство достатньо захищене, щоб **відбити будь-яку атаку**. А твоя імунна система **захистає** організм, який є ніби королівством, та **відбиває атаки загарбників**.

Висновки. Таким чином, метафорична модель у МД – це одиниця професійного образу світу, яка побудована на медичних знаннях та втілює у мовній формі загальнокультурну модель світу. Метафоричні моделі розкривають подібність та незвичайні характеристики звичних уявлень про світ, організують різноманітні за походженням фрагменти знання, допомагають у створенні цілісної системи мовної картини світу.

Виокремлені метафоричні моделі ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ – ПОЛЕ БОЮ та ІМУННА СИСТЕМА – ЛІНІЯ УКРІПЛЕНЬ ОРГАНІЗМУ ЛЮДИНИ репрезентують концепт ІМУННА СИСТЕМА, пояснюють дії імунної системи та її складників, спрямовані на захист організму людини. Метафорична модель ОРГАНІЗМ ЛЮДИНИ – КОРОЛІВСТВО в медичній практиці може бути використана у спілкуванні лікаря з дитиною, коли усі процеси, які відбуваються під час хвороби, пояснюються зрозумілою для дитини мовою.

Перспективи подальших розвідок. Перспективою подальшого дослідження вважаємо порівняння військових метафоричних моделей україномовного та англomовного МД.

Література:

1. Старух В.О. Військова метафора в англomовному медичному дискурсі в аспекті перекладу. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Випуск 6. С. 139–142.
2. Чудинов А.П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации : монография. Екатеринбург, 2003. 248 с.
3. Frank Steven A. Immunology and Evolution of Infectious Disease. Princeton and Oxford, 2002. 359 p.
4. Stewart Gregory The Immune System. USA, 2004. 135 p.
5. Lecture: Innate (Nonspecific) Immune Response. 2009. № 1. 8 p.

Starukh V. Metaphorical models in the English medical discourse

Summary. A conceptual metaphor has been and is an object for studying in the works of many researchers. It is also in direct relation to the theory of metaphorical modelling. However, metaphorical models are developed from the political texts. Thus, metaphorical models of the medical discourse are not highlighted enough.

The article outlines the metaphorical models in the English medical discourse. It is connected with the previous article, which identifies the key definitions and focuses on the research of the military metaphors in the English medical discourse in the aspect of translation.

The medical books and the lectures on innate immune response are taken as the research material in order to point out the metaphorical models. The choice of the immune system as the material for the research is based on the fact that exactly military metaphors help to describe the specificity of defense reactions of a body.

Metaphorical models of the medical discourse is a unit of professional image of the world, and are created due to knowledge of the medical sphere. It represents the general cultural model of the world in linguistic forms. Metaphorical models reveal the similarity and unusual characteristics of usual understanding of the world, present knowledge fragments of different origins, help to create an integral system of the linguistic picture of the world.

The results of the research are the metaphorical models in the English medical discourse. They represent the concept of IMMUNE SYSTEM, explains the actions of the immune system and its components, aimed to defend a human body. The metaphorical model HUMAN BODY IS A BATTLE FIELD is presented by PREPARATION FOR WAR AND ARMING, MILITARY ACTIONS AND ARMED FORCES and RESULTS OF THE WAR frames. The metaphorical model IMMUNE SYSTEM IS A LINE OF DEFENSE explains the actions of the defense reactions. The metaphorical model HUMAN BODY IS A KINGDOM describes the processes that take place in a human body during any disease in a way, rather understandable for a child.

The prospect for the further research is to compare the metaphorical models of the Ukrainian and English medical discourse.

Key words: medical discourse, military metaphor, immune system, metaphorical model.

Шашкина Н. И.,*кандидат филологических наук,
заведующая кафедрой иностранных языков**ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»***Дружинина Л. В.,***доцент кафедры иностранных языков**ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»***Соколова К. В.,***кандидат философских наук,
доцент кафедры иностранных языков**ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»***Щетинникова О. О.,***преподаватель кафедры иностранных языков**ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»*

КОГНИТИВНАЯ МОДЕЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ СТРОИТЕЛЬНОГО МАШИНОСТРОЕНИЯ

Анотація. Стаття присвячена когнітивному дослідженню термінології будівельного машинобудування в контексті екстралінгвальних факторів, що впливають на її формування. У процесі когнітивного дослідження термін розглядається як результат спеціальної когнітивної діяльності людини. Встановлено основні парадигматичні характеристики зазначеної терміносистеми. Виявлено особливості прояву синонімії та антонімії термінів. Здійснено концептуальний аналіз терміносистеми, а її лексичний склад було розглянуто в когнітивно-ономасіологічному ракурсах.

Під час виділення у терміносистемі найменувань будівельних машин та механізмів мікросистем різних рівнів у вигляді фреймів, підфреймів, лексико-семантичних парадигм та опозицій, а також під час визначення диференційних та інтегральних ознак значень термінів, які лежать в основі цього поділу, була використана комбінаторна методика Т.П. Ломтева з елементами родо-видової методики Т.Л. Канделакі.

Спільні та розпізнавальні ознаки значень термінів було виявлено, спираючись на дефініції термінів у сучасних довідниках та посібниках з будівельних машин («Машини для земляних робіт», «Машини для пальових робіт», «Машини для гідромеханізації земляних робіт» тощо), а також з урахуванням зв'язку цих термінів з іншими у межах фрейму. Таким чином, кожен член фрейму вивчався не відокремлено, а у складі групи термінів.

На основі аналізу було доведено, що підфрейми є неоднорідними як у кількісному складі, так й за кількістю опорних термінів у кожному підфреймі, а також за диференційними ознаками, які лежать в основі протиставлення членів лексико-семантичних парадигм окремих підфреймів. Однак парадигматичні відношення, що базуються на спільності одних та відмінності інших ознак значень термінів та проявляються через включення, перетин, тотожність та градацію, є характерними практично рівною мірою для всіх фреймів. До підфрейму входять терміни, що об'єднані за інтегральною ознакою, яка присутня у значеннях усіх термінів – членів того чи іншого підфрейму.

Така когнітивна модель терміносистеми будівельного машинобудування може бути розглянута як основа для подальшого впорядкування термінології будівельної галузі.

Ключові слова: термін, терміносистема будівельного машинобудування, когнітивно-ономасіологічні типи термінів, системні зв'язки термінів, термінологічна парадигма.

Постановка проблеми. Терминология как инструмент научного познания имеет тесную связь с мыслительными категориями, так как процесс формирования термина в частности, и отраслевой системы в целом, обусловлен языковым сознанием людей и рядом экстралингвистических факторов. Следовательно, термин в процессе когнитивного исследования рассматривается как результат специальной когнитивной деятельности человека [1].

Цель статьи – изучить состояние и выявить закономерности и принципы организации терминотерминосистемы строительного машиностроения в системном и когнитивно-ономасіологічеськом аспектах.

Изложение основного материала. Терминотерминосистема, обслуживающая строительное машиностроение, является одной из нескольких подсистем терминологии строительного дела и занимает значительное место в её составе, образуя своеобразную и довольно многочисленную систему терминов. Организация и состав исследуемой группы терминов обладает рядом важных черт, которые определяют облик современной терминосистемы наименований строительных машин и механизмов (ТНСМ).

Основная и наиболее характерная черта заключается в строгой парадигматической организации терминологических единиц ТНСМ, что является показателем системности и отражением достаточно четкой иерархической организации понятийного аппарата строительного машиностроения.

Совершенно очевидно, что системность исследуемой группы терминов основывается, прежде всего, на логическом соот-

несении, соподчинении и взаимообусловленности понятий данной отрасли производства. Немаловажную роль при этом играет четкость и стабильность смысловых границ понятий, наименования которых образуют исследуемую терминосистему. Как известно, высокая степень системной организованности терминологии обусловлена наличием классификаций соответствующих понятий. Классификация обычно основывается на отношениях и зависимостях между общими и различительными признаками понятий данной отрасли производства. Причем структура классификационной схемы находится в прямой зависимости от того, какой из признаков понятия кладется в основу классификации. Так, например, строительные машины классифицируются по следующим признакам: 1) по роду выполненной работы (по технологическому признаку); 2) по режиму работы; 3) по роду используемой энергии и виду силового оборудования; 4) по степени подвижности; 5) по степени универсальности. В современной технической литературе классифицирование строительных машин осуществляется в основном по первому из названных признаков – технологическому (или иначе – по признаку «предназначения»). Хотя следует отметить, что существующие классификации, опирающиеся на этот признак, также различаются по количеству разрядов тематически связанных понятий в структуре классификационной схемы. Это свидетельствует о становлении понятийного аппарата отрасли, а также предопределяет необходимость упорядочения терминосистемы согласно одной, научно обоснованной классификации, опираясь на которую можно построить четкие определения терминов. Следует заметить, что разные классификации, существующие в справочниках, монографиях и пособиях по строительным машинам, не носят взаимоисключающий характер, а имеют более или менее дробное разбиение на разряды тематически близких понятий.

При создании классификационной схемы ТНСМ мы опираемся на содержание понятий, «необходимые и достаточные признаки» которых представлены в дефинициях терминов. И параллельно ориентируемся на классификации строительных машин, разработанные в новейших монографиях, справочниках и учебных пособиях по строительным машинам. Таким образом, выявление общих и различительных признаков значений терминологических единиц ТНСМ осуществляется путем анализа определений терминов в современных изданиях.

При вычленении в ТНСМ микросистем разных уровней в виде фреймов, подфреймов, лексико-семантических парадигм и оппозиций, а также при определении дифференциальных и интегральных признаков значений терминов, лежащих в основе подобного разделения, применяется комбинаторная методика Т.П. Ломтева с элементами родо-видовой методики Т.Л. Канделаки.

Думается, нет необходимости останавливаться подробно на описании комбинаторной методики, она получила довольно полное освещение в трудах Т.П. Ломтева [2]. Наметим лишь основные принципы и операции комбинаторной методики. Исследование проводится:

1) в определенном относительно замкнутом семантическом (понятийном) поле, которое состоит из элементов (имен), определенным образом между собой организованных, совокупность которых образует общее множество;

2) на всей общности элементов (имен), образующих множество;

3) термин рассматривается «как имя некоторого предмета», если он «является одним именем разных предметов, то рассматривается в разных группах лексики, предметы которых выделяются в качестве разных множеств»;

4) над данным множеством терминов производятся «операции разбиения. Разбиением называется такое разделение общего множества, которое удовлетворяет следующим трём условиям: а) подмножества общего множества не должны пересекаться, б) сумма подмножеств должна равняться общему множеству, в) подмножествами общего множества не должны быть само множество и пустое множество» [2];

5) операция разбиения «одного общего множества на подмножества служит для того, чтобы определить дифференциальные элементы, по характеру которых выделяются подмножества в общем множестве» [2].

Подобные операции сочетаются с приемами родо-видовой методики Т.Л. Канделаки. Родо-видовой метод осуществляется в духе дифференциального анализа, то есть исследование терминов проводится путем анализа дефиниций, причем значение термина рассматривается как его дефиниция. Этот метод основывается на ономаσιологическом подходе в исследовании терминологической лексики – «от сформулированного содержания понятия к поиску наиболее адекватного для него обозначения» [3].

Фрейм «Наименования машин для земляных работ» среди других фреймов терминосистемы представляет собой второй по количественному составу и вместе с тем самый разнообразный по числу входящих в него подфреймов. Данный фрейм включает свыше восьмисот терминов, среди которых есть давно существующие наименования машин для земляных работ (их появление связано с первыми этапами развития терминосистемы), и новые термины, возникающие в настоящее время (их приход обусловлен научно-технической революцией, интенсивным развитием строительного производства).

Тесная связь с внеязыковой действительностью, которая выражается в постоянном пополнении и увеличении его состава, предопределяет открытость и незамкнутость исследуемого фрейма.

Фрейм «Наименования машин для земляных работ» представляет собой сложную, но достаточно четкую микросистему (в составе ТНСМ), парадигматическая организация которой имеет гипергипонимическую (родо-видовую) структуру. Он состоит из восьми подфреймов, в которых вычленяются лексико-семантические парадигмы и оппозиции. Разграничение в его составе подобных объединений терминов основывается на общих и различительных признаках значений терминов.

Выделение общих и различительных признаков значений терминов мы проводим: а) опираясь на дефиниции терминов в современных справочных пособиях по строительным машинам: «Машины для земляных работ», «Машины для свайных работ», «Машины для гидромеханизации земляных работ», а также в ряде других справочников, монографий и учебных пособий; б) учитывая связи данных терминов с другими в пределах фрейма. Таким образом, выделение в значении термина общих и различительных признаков подкрепляется его связями с другими терминами, то есть каждый член фрейма изучается не отдельно, а в составе группы терминов.

Общие признаки значений терминов определяются в процессе сопоставления подфреймов, а также при сопоставлении всех членов отдельно взятой лексико-семантической

парадигми. Дифференціальні ознаки виявляються при сопоставленні лексико-семантичних парадигм (зовнішні парадигматическі дифференціальні ознаки), а також на основі сопоставлення термінів – членів визначених опозицій (внутріпарадигматическі дифференціальні ознаки).

Загальний ознак «машина для виробництва земляних робіт», присутній всім членам даного фрейма, передбачає входження термінів саме в цей фрейм. В підфреймах на основі інтегральних ознак, характерних для кожного окремо взятого підфрейма, групуються терміни згідно з присутністю цих ознак в їх значеннях, наприклад: ознак «розробка ґрунту (послойна) і його транспортування» – бульдозер, скрепер, грейдер, грейдер-елеватор; ознак «розробка ґрунту гідромеханічним способом» – землесос, гідромонитор, земснаряд і інші. Інтегральні ознаки кожного підфрейма будуть дифференціальними на рівні всього фрейма.

Як показує аналіз, досліджувані підфрейми є неоднорідними як за кількісним складом, так і за кількістю опорних термінів в кожному підфреймі, а також за дифференціальними ознаками, які лежать в основі протиставлення членів лексико-семантичних парадигм окремих підфреймів. Однак парадигматическі відносини, засновані на общності одних і різних інших ознак значень термінів, проявляються в відносинах включення, перетинання, тотожності і градации, характерні практично в рівній ступені для всіх підфреймів. В підфреймі входять терміни, об'єднані общністю інтегрального ознака, який присутній в значеннях всіх термінів – членів того чи іншого підфрейма.

Всередині підфрейма терміни розташовані навколо опорного терміна. По мірі віддалення від опорних термінів до периферійної його частини відбувається процес детальної спеціалізації значень термінів з вказанням не одного, а цілого ряду дифференціальних ознак. Групування окремих термінів навколо опорного представляє собою термінологічну лексико-семантичну парадигму з строго заданим числом ознак. В кожному підфреймі представлено декілька лексико-семантичних парадигм. Парадигми в даному фреймі виділяються на основі незалежних дифференціальних ознак, які обумовлюють протиставлення самих лексико-семантичних парадигм в складі визначеного підфрейма. Терміни всередині лексико-семантичної парадигми характеризуються общими ознаками, а також дифференціальними, які забезпечують протиставлення між термінами – членами парадигм. Відносини між членами парадигм чітко проявляються на рівні опозицій. В досліджуваному фреймі опозиції утворюються на основі як зовнішньопарадигматическіх дифференціальних ознак (опозиції опорних термінів), так і внутріпарадигматическіх ознак, при цьому в складі опозиції можуть входити два, три і більше термінів, в залежності від того, скільки термінів протиставляється по тому чи іншому ознаку. Один і той же термін може бути членом різних опозицій (в залежності від характеру відносин між термінами), наприклад: відносини включення (приватна опозиція) копёр – ротационний копёр, відносини перетинання (еквівалентна опозиція) самоходний копёр – ротационний копёр, відносини тотожності (нульова опозиція) копёр Гильери – ротационний копёр (підфрейм «Найменування машин для свайних робіт»).

Опорні терміни поточного фрейма в основному представлені однословними термінами. Серед них є ряд: а) суффіксальних утворень – корчеватель, рыхлитель, планировщик, каток; б) термінів-сполжних слів – траншеекопатель, котлованокопатель, канавокопатель, каналокопатель, вибропогружатель, виброплита, землеснаряд; в) термінів-сполжностей – грейдер-елеватор, бурильная машина, землесосная установка, фрезерная машина, дисковая машина.

Значення опорного терміна є основою значень всіх окремих термінів визначеної лексико-семантичної парадигми. Значення опорного терміна має загальний характер, в ньому представлені: загальний ознак, характерний для всіх термінів даного фрейма, а також два дифференціальні ознаки зовнішні і внутріпарадигматическі. Всі ці ознаки обов'язково присутні в значеннях окремих термінів парадигми, але дифференціальні ознаки опорного терміна для них будуть інтегральними. Кожен опорний термін стоїть в центрі підфрейма, всі разом взяті опорні терміни утворюють ядро фрейма. В центральній частині як фрейма, так і підфреймів знаходяться окремі терміни, при сопоставленні яких виділяються незалежні дифференціальні ознаки. Інші окремі терміни, в значеннях яких виявляються похідні, залежні ознаки, розташовані на периферії підфреймів (в основному це багатоконпонентні терміни-сполжності).

Розглянемо парадигматическу організацію і семантическі відносини термінів всередині самої численної групи даного підфрейма «Найменування землеройних машин». Термінам, входять в досліджувану групу, присущ інтегральний ознак «землеройні машини». Дифференціальні ознаки ми визначимо на рівні лексико-семантичних парадигм (ЛСП) з опорними термінами: экскаватор, струг, траншеекопатель, канавокопатель, каналокопатель, котлованокопатель. Як можна помітити, дані опорні терміни (виключення – экскаватор, струг) є мотивованими утвореннями. В основі номінації термінів канавокопатель, каналокопатель, котлованокопатель лежить ознак «призначення», який є суттєвим для розмежування цих термінів, називаючих сподчиненні поняття. Даний ознак спеціалізується інтегральним ознаком. Значення цих термінів можна визначити наступним чином: «каналокопатель – землеройна машина, призначена для устроювання відкритих каналів повного профіля»; «траншеекопатель – землеройна машина, призначена для розробки траншей». В приведених визначеннях ми опускаємо інтегральний ознак всього фрейма «виробництво земляних робіт», а фіксуємо зовнішньопарадигматический ознак «землеройна машина» і внутріпарадигматический дифференціальний ознак «призначення».

Терміном «экскаватор» називається сама поширена і сама універсальна землеройна машина. В лексико-семантической парадигмі з даним опорним терміном виявляються різноманітні семантическі відносини термінів.

В парадигмі з опорним терміном «экскаватор» терміни розташовані згідно наступним дифференціальним ознакам: «по характеру дії»: экскаватор непрерывного действия, экскаватор цикличного действия, экскаватор периодического действия; «по кількості ковшей»: одноковшовый экскаватор, многоковшовый экскаватор; «по призначенню»: карьерный экска-

ватор, туннельний экскаватор, траншейний экскаватор; «по типу привода»: одномоторний экскаватор, многомоторний экскаватор; «по типу подвески и рабочего оборудования»: экскаватор с гибкой подвеской рабочего оборудования, экскаватор с жесткой подвеской рабочего оборудования; «по типу ходового устройства»: гусеничный экскаватор, пневмоколесный экскаватор, автомобильный экскаватор, плавучий экскаватор; «по направлению рабочих органов»: экскаватор продольного копания, экскаватор нижнего копания, экскаватор верхнего копания, экскаватор поперечного копания, экскаватор радиального копания; «по характеру совмещения операций»: экскаватор-дреноукладчик, экскаватор-планировщик, экскаватор-кран, экскаватор-каналокопатель, экскаватор-драглайн, вскрывной экскаватор-лопата. В данной парадигме представлены термины с «максимально широким техническим значением», в состав которого входят два признака: признак родового понятия – «землеройная машина» и признак видового отличия. В эту же парадигму входят термины, в значениях которых представлен целый ряд (два, три и более) дифференциальных признаков – цепной экскаватор поперечного копания, цепной экскаватор продольного копания. Подобные термины находятся на периферии парадигмы. Признаки, лежащие в основании противопоставления таких периферийных частных терминов (всегда состоящих из трех, четырех и более компонентов), являются производными независимых признаков. Приведем примеры таких терминов: многоковшовый роторный экскаватор, многоковшовый цепной экскаватор, многоковшовый роторный экскаватор продольного копания, многоковшовый цепной экскаватор поперечного копания.

Замечено, что связи между приведенными терминами в парадигме с опорным термином «экскаватор» обусловлены экстралингвистической действительностью и координируются собственно языковыми средствами – при помощи аналогичных словообразовательных моделей для процесса номинации соподчиненных понятий: (экскаватор продольного копания – экскаватор поперечного копания – экскаватор радиального копания и многие другие).

Практически все термины исследуемого подфрейма представляют собой мотивированные наименования. Понятийные признаки, отображающие свойства предметов, закрепляются при помощи определенных словообразовательных моделей, терминов, то есть координируются собственно языковыми средствами. Заметим, что процесс номинации как в исследуемой группе, так и терминосистеме в целом тесно связан с «актом классификации». Для обозначения нового понятия и реалии используется в качестве стержневого – наименование опорного понятия с соответствующим определяющим компонентом.

Лексико-семантические парадигмы исследуемого подфрейма характеризуются четкой гиперо-гипонимической организацией, члены которой группируются согласно строго заданным признакам. Размеры статьи не позволяют предоставить все разнообразие языковых явлений в исследуемой терминосистеме, которые характерны в определенной мере и для терминосистемы строительного машиностроения других языков.

Выводы. Подводя итоги проведенного исследования, следует отметить, что общая структура фрейма терминосистемы строительного машиностроения обусловлена спецификой самой репрезентируемой области, теми категориями, которые в ней концептуализированы. В соответствии с ними номинативное пространство современной ТНСМ было разделено на ряд фреймов и подфреймов. Проанализированные темати-

ческие объединения терминов различаются своим составом, количеством входящих в них подфреймов и лексико-семантических парадигм, структурными характеристиками, набором ономасиологических признаков и такими параметрами, как открытость и динамичность, наличие терминообразующих специализированных моделей терминов. Представленная когнитивная модель терминосистемы строительного машиностроения может рассматриваться в качестве основы для дальнейшего упорядочения терминологии строительного дела.

Литература:

1. Functional approaches to language culture and cognition / edited by David G. Lockwood, Peter H. Fries, James E. Copeland. Michigan state university : John Benjamins B.V., 2000. 656 p.
2. Ломтев Т.П. Принцип отражения и его значение для лингвистической семантики. *Филологические науки*, 1970. Т. 1. с. 69–80.
3. Канделаки Т.Я. Работа по упорядочению научно-технической терминологии и некоторые лингвистические проблемы, возникающие при этом. В кн. : Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. Наука, 1970. с. 40–52.

Shashkina N., Druzhinina L., Sokolova K., Shchetynnykova O. Construction machinery terminology: formation of cognitive model

Summary. The article deals with the cognitive research of the construction machinery terminology in cognitive and systematic functional aspects in the context of extralinguistic factors which influence its formation. The main paradigmatic characteristics of the construction machinery term system have been defined. Specific features of synonyms, antonyms have been revealed. The principal cognitive and onomasiological models of term derivatives have been fixed. The cognitive and thematic analysis of construction machinery terminology has been carried out, resulting in establishing and describing main thematic groups, subsystems, lexical families of terms.

Combinatory methods of T. Lomtev, along with some elements of generic and aspectual methods of T. Kandelaki were used to single out microsystems of different levels in the terminology system of construction machinery field represented in a way of frames, subframes, lexical and semantic paradigms and oppositions. These methods have also contributed to the possibility to define differential and integral features of terms meanings. Various reference books and manuals in construction machinery (“Earthmoving machines”, “Pile-driving machines”, etc.) were used to investigate common and distinctive features of terms meanings. Interconnection of terms within a frame was thoroughly studied. It was grounded that each frame member could not be taken separately but just as group member.

The analysis of subframe level has shown that subframes are unhomogeneous according to their quantitative composition and number of key terms in each subframe. They have also distinctive features, which are the basis of opposition of lexical and semantic paradigms of separate subframes. However, paradigmatic relations, based on integrity and differences of certain features of term meanings and manifested through inclusion, overlapping, equivalence and gradation, are typical of all frames. The subframe includes terms that are united according to the integrated feature in the meanings of all terms, which are members of subframe.

The researched cognitive model of construction machinery terminology could be considered as the basis for further terminology arrangement in the construction field.

Key words: term, construction machinery terminology, systematic character of terms, cognitive and onomasiological types of terms.

МОВА І ЗАСОБИ
МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

*Білянна В. І.,**кандидат філологічних наук,**старший викладач кафедри східних мов**Навчально-наукового центру мовної підготовки**Національної академії Служби безпеки України*

ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИСКУРСУ КИТАЙСЬКИХ ЗМІ: НА ПРИКЛАДІ ГОНКОНГУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню прагматичних особливостей дискурсу китайських засобів масової інформації (далі – ЗМІ). Було погоджено, що формування нового інформаційно-комунікативного суспільства стає об'єктом маніпуляції засобів масової інформації, оскільки паралельне співіснування різних, часто протилежних мікро- та макротекстів формує мультитекстуальну реальність. Було охарактеризовано актуальні напрями прагматичних досліджень, з-поміж яких дослідження прагматики з позиції лінгвістики, лінгвістичної антропології, семантики та соціолінгвістики були визначені як найбільш актуальні напрями сьогодення. Окремий розгляд отримали роботи з дослідження сугестивного впливу реципієнта. Визначення засобів масової інформації у мережі Інтернет об'єктом наукового дослідження привело до нашого зосередження на вербальних (лінгвістичних) засобах сугестивної маніпуляції засобів інтернет-ЗМІ, особливо газет. Фактичним матеріалом було обрано державну урядову газету КНР «Щоденна народна газета», а саме – її спосіб подання матеріалу про нагальні проблемні ситуації у країні (на прикладі Гонконгу). Теоретичним підґрунтям послугували дослідження Н. Стасула, а саме – ґрунтовний аналіз дослідника вербальних засобів маніпуляції у ЗМІ. Основними вербальними засобами впливу було визначено такі: назву статті (імперативні / епістемічні), її обсяг, стиль (наявність елементів здивування, драматизму / конфлікту, зрозумілості, відомості), структуру, використання жаргонізмів, слів, фраз, мовних фігур, тропів і кліше. Було проаналізовано та охарактеризовано отримані результати, що засвідчили присутність певної низки маніпуляційних засобів в електронному форматі зазначеного видання, що не суперечить уже наявним роботам із цього напрямку – як серед європейських, так і серед китайських наукових джерел.

Ключові слова: прагматика, сугестія, маніпуляція, ЗМІ, вербалізація.

Постановка проблеми. Сучасна людина живе у мультитекстуальному світі, де паралельно співіснують різні, часто протилежні мікро- та макротексти. Активний розвиток світової мережі Інтернет створює необмежені можливості паралельної реальності, а отже – накладання контекстів і співіснування гіпертекстів цих реальностей.

Сам факт існування та відкритий доступ до різноманітних джерел інформації уможливило існування засобів впливу на реципієнта / користувача інтернет-простору. Вивчення прихованого контекстуального змісту повідомлень тривалий час є предметом дослідження прагматики, яка вивчає цю проблему не лише з позиції лінгвістики, а й з погляду лінгвістичної антропології, семантики та соціолінгвістики. Водночас актив-

ний розвиток отримують дослідження з питань маніпуляції та дискурсології, що вивчають політичний дискурс і дискурс засобів масової інформації як такі, що мають прямий зв'язок і взаємозалежність.

З огляду на високий ступінь політичного та ідеологічного контролю не лише на ЗМІ, а й на засоби масової комунікації прагматичні особливості дискурсу ЗМІ КНР та їхня специфіка в подачі материкових і закордонних новин стають темою дослідження, оскільки є прикладом системного прагматично-сугестивного впливу на читачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми політичного дискурсу КНР присвячені роботи 李杰 (2009), 刘大华 (2009); Б. Нечипоренка (2013), О. Ніколасвої (2018). Їхні роботи розглядають прагматичний аспект китайських ЗМІ з позиції стилістики (досліджують штампи, метафори, кліше, вербальні засоби вираження впливу). В роботах таких науковців, як Л. Компанцева (2007), Е. Тофлер (1999) розкрито особливості інтернет-дискурсу, проте без прив'язки до Китаю. Тоді як 乔木 (2016), 大陸, 獨家, 頭條 (2018) та багато інших учених висловлюються щодо контрольованості китайського медіапростору. З-поміж вище згаданих авторів були й ті, хто намагався продемонструвати механізм впливу засобів масової інформації на своїх читачів і підняття авторитету лідера країни (Б. Нечипоренко). Пропонуємо здійснити аналіз способів маніпуляції масовою думкою користувачів мережі Інтернет, дослідивши способи подачі інформації китайськими державними ЗМІ, щодо неспокойних територій (на прикладі Гонконгу).

Метою статті є аналіз прагматичних особливостей дискурсу китайських ЗМІ під час висвітлення інформації про Гонконг.

Виклад основного матеріалу. Слідом за Ф.С. Бацевичем під лінгвістичною прагматикою розуміємо «розділ лінгвістики, що вивчає вияви суб'єктивного (людського) чинника на всіх рівнях мови й у межах усіх аспектів її функціонування, комунікації людей» [2]. Після зародження в 30-ті роки ХХ ст. прагматику як науку спіткали численні трансформації, переорієнтації та конкретизації. З розвитком ідеї мовленнєвих актів був сформований трансцендентальний напрям прагматики, який об'єднав позицію Пірса щодо існування комунікативних спільнот і Вітгенштейна щодо мовних ігор. Цей напрям постулює, що будь-яка людина, яка належить до певного співтовариства і веде відповідні мовні ігри, здатна до комунікації з будь-якою іншою людиною, що належить до іншого співтовариства та бере участь у мовних іграх, які можуть відрізнитись від її власних [1]. Цей постулат стає особливо актуальним у час активної міжкультурної комунікації, коли стираються межі не

лише між співтовариствами, а й країнами. Ще легше такий ефект досягається у віртуальному дискурсі, коли мовець / користувач «відчуває власну віртуальність» (С. Вавілова) [3].

Отже, спостерігаємо формування нового інформаційно-комунікативного суспільства, яке стає об'єктом маніпуляції засобів масової інформації. В. Петрик, М. Присяжнюк, Л. Компанцева та інші вчені визначають шляхи здійснення сугестивного впливу в Інтернеті, серед яких медіавіруси, комп'ютерні ігри та блоги є найпоширенішими [5]. 3-поміж вищезгаданих елементів влада КНР активно використовує підставних блогерів (五毛党 «Партія 5 мао»), які систематично висловлюються за підтримку партійних рішень у мережі, беручи участь в обговоренні певних спірних політичних рішень серед населення.

Іншим важливим ресурсом для сугестивного впливу на аудиторію є електронні газети. У своїй роботі «Електронні засоби виявлення вербальної маніпуляції в ЗМІ» Н. Стасула пише, що такі фактори, як назва статті, її обсяг, стиль, структура, використання жаргонізмів, слів, фраз мовних фігур, тропів і кліше для впливу на свідомість особистості, активно застосовуються у сучасних медіа [6]. Розглянемо докладніше цю позицію, взявши за приклад одну з урядових газет КНР «人民日报» («Щоденна народна газета») [9].

Для початку звернімося до заголовків. Автор виділяє дві основні групи мовленнєвих актів, що можуть бути присутні в заголовках: групу імперативів (містить мовні акти, що безпосередньо зачіпають процес прийняття рішень: наказ, порада, побажання, бажання тощо [6, с. 92]) та епістемічну групу (обмежені мовними актами твердження, припущення, вираження думки тощо, орієнтованими на модель світу і знання адресата [6, с. 92]). Водночас дослідник зазначає, що складність заголовка має на меті подовжити процес його декодування, а отже – час перебування читача в певному семантичному просторі, що збільшує вплив на нього [6, с. 92].

На електронній сторінці «Щоденної народної газети» можемо спостерігати такий характер заголовків, які розміщені згори вниз у такій послідовності:

1) «香港特区行政长官林郑月娥发布2019施政报告» (Губернаторка Сянганського спеціального адміністративного району Лін Чженюе оприлюднила звіт про реалізацію адміністративно-політичних заходів на 2019 рік);

2) «香港各界人士：祖国是香港战胜挑战的坚强后盾» (Представники різних верств населення Гонконгу: «Батьківщина – це міцна опора воюючому з труднощами Гонконгу»);

3) «2019香港特区施政报告推三项措施 冀减轻市民出行负担» (Звіт про реалізацію адміністративно-політичних заходів на 2019 рік пропонує три види заходів з полегшення життя мешканців Гонконгу);

4) «香港中联办负责人就美国国会众议院通过“2019年香港人权与民主法案”发表声明表示坚决反对和严厉谴责» (Керівництво Канцелярії зі зв'язку Центрального народного правління КНР у САР Гонконг оприлюднило звернення з обуренням і несприйняттям, щодо погодженого Конгресом США «Акта щодо прав людини та демократії в Гонконзі від 2019 року»);

5) «禁錮讲真话的老师，谁教坏了学生?» (Взяті під варту викладачі запитують, хто навчив поганому учнів?);

6) «香港警方推出多平台报料热线» (Поліція Гонконгу створила мультимедіальну платформу з «гарячою лінією» для надання інформації журналістам);

7) «林郑月娥：香港定能排除万难，重新出发» (Лін Чженюе: Гонконг зможе подолати будь-які перешкоди та розпочати спочатку);

8) «相信很快会见到风雨后的彩虹» (Сподіваємось на веселку після дощу).

Варто зауважити, що характер їх розміщення теж має значення. Про це Б. Нечипоренко писав у своїй роботі «Політичний дискурс у китайському віртуальному просторі». Він зазначає: «Розташування матеріалу та його зв'язок з іншими текстами або мультимедіа суттєво впливає не лише на інформованість, але й на ставлення віртуального реципієнта до об'єкта повідомлення <...> на сприйняття віртуального реципієнта впливає значно більша кількість сугестогенних текстів, об'єднаних спільною тематикою. Друковані або інші види ЗМІ не можуть забезпечити такого ефекту у віртуального реципієнта завдяки особливостям побудови віртуального простору» [3, с. 78–79].

У нашому випадку перед очима читача виводиться одразу декілька важливих інформаційних установок:

- Губернатор САР Гонконг прагне до врегулювання ситуації;
- Представники різних верств населення Гонконгу бачать у материковому Китаї підтримку та опору в боротьбі з труднощами;
- Материковий Китай проти іноземного втручання у ситуацію та будь-яких аналізів конфлікту;
- Проблема в молоді-бунтівниках;
- Місцева поліція співпрацює з пресою;
- Материковий Китай сподівається на позитивне вирішення ситуації.

Н. Стасула зазначає: «Зміст повинен мати стосунок до аудиторії, стосуватися їхнього життя. Чим більше повідомлення зачіпає інтереси читачів (слухачів, глядачів), тим більше уваги воно отримає. Одним із способів забезпечення спорідненості подій і читачів є локалізація подій, тобто показ їхнього значення для цільової аудиторії» [6, с. 95]. З вищезазначених заголовків можемо простежити апеляцію до материкового Китаю і лише в позитивному контексті: «різні верстви населення» вірять у підтримку КНР; КНР прагне до внутрішнього вирішення проблеми і «декларування» Сполученими Штатами прав і свобод мешканців САР Гонконг їх бентежить; материковий Китай виступає за мирне врегулювання конфлікту.

Іншим аспектом є ефект здивування. Текст або його подача має «привертати публіку, будити її допитливість. Незвичайне порушує буденність і повсякденність і тому привертає увагу» [6, с. 95]. Прикладом прояву зазначеного засобу впливу може бути новина під назвою «禁錮讲真话的老师，谁教坏了学生?» (Взяті під варту викладачі запитують, хто навчив поганому учнів?), оскільки бачимо особу «вчителя», яка в Китаї має беззаперечний авторитет. Викладач у Китаї завжди має рацію і апіорі не може бути «взятим під варту», а відповідно, визнанням винним (для материкового Китаю це вкрай рідкісні поодинокі випадки). І китайський «вчитель» не може «教坏学生» (дослівно: зіпсувати своєю наукою).

Популярність дійової особи є наступним чинником, зазначеним Н. Стасулою. У нашому прикладі САР Гонконг як частина КНР сама собою є важливою і знайомою темою для материкового Китаю.

Не менш важливим із-поміж виділених автором засобів впливу ЗМІ є «конфлікт, або драматизм подій» [6, с. 95]. Дра-

матизм створює сама тематика новини – протистояння активно налаштованої молоді Гонконгу проти рішення уряду. Варто зазначити, що для материкового Китаю факт відкритого протистояння владі є неприйнятним.

Останнім, окресленим у статті, засобом впливу на читача є використання мовних фігур, фраз, кліше тощо. На підтвердження присутності такої форми впливу в обраній нами газеті звернімося до останнього заголовка «见到风雨后的彩虹», де сталий вираз «见彩虹» означає (дослівно: побачити веселку) побачити / дочекались успіхів.

Висновки. Проаналізувавши матеріал газети (електронного видання) «人民日报» як ілюстративний матеріал до опрацьованого теоретичного підґрунтя, можемо зробити такі висновки. Китайські засоби масової інформації в Інтернеті активно користуються всіма з виділених прагматичних засобів маніпуляції свідомістю інформаційного суспільства.

Вербальні засоби маніпуляції свідомістю читачів активно використовуються ЗМІ по всьому світі, зокрема в Китаї. Вони створюють можливість різними сугестивними шляхами формувати «правильну» думку щодо певної події чи інформації, активуючи інтелектуальний та емоційний складники людської свідомості.

Література:

1. Арутюнова Н., Гутнер Г. Прагматика. *Гуманитарные технологии*. 2019. URL: <https://gtmarket.ru/concepts/6935>.
2. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики. 2010. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=55505.
3. Нечипоренко Б. Політичний дискурс у китайському віртуальному просторі. 2013. С. 73–80. URL: [file:///C:/Users/Vika/Downloads/Mikks_2013_46\(3\)_13.pdf](file:///C:/Users/Vika/Downloads/Mikks_2013_46(3)_13.pdf).
4. Никифорова О. Политический дискурс, политическая коммуникация и СМИ. С. 36–41. URL: <file:///C:/Users/Vika/Downloads/politicheskiy-diskurs-politicheskaya-kommunikatsiya-i-smi.pdf>.
5. Петрик В., Присяжнюк М., Компанцева Л. Сугестивні технології маніпулятивного впливу : навч. посібник. Київ : ВІПОЛ, 2011. 248 с.
6. Стасула Н. Електронні засоби виявлення вербальної маніпуляції в ЗМІ. 2011. С. 90–98. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/10663/1/13.pdf>.

7. 大陸，獨家，頭條。 年终报道—— 走进新时代的中国媒体生存现状. *Bowen Press*. 2018. URL: https://bowenpress.com/news/bowen_202511.html.
8. 乔木. 点评中国：政治和道德冲突的中国媒体. *BBC*. 2016. URL: https://www.bbc.com/zhongwen/simp/china/2016/01/160111_cr_china_media.
9. 人民日报. URL: <http://hm.people.com.cn>.

Bilianina V. The pragmatic features of the Chinese mass media discourse: on the example of Hong Kong

Summary. The article is devoted to the study of the pragmatic features of the Chinese mass media discourse. It was agreed that the formation of a new information and communication society became the object of the mass media' manipulation, since the parallel coexistence of different, often opposite, micro and macro texts shape multicultural reality. Topical areas of the pragmatic research were characterized. Among which pragmatics studies from the standpoint of linguistics, linguistic anthropology, semantics and sociolinguistics were identified as the most relevant areas of today. Separate consideration was given to the research on the suggestive influence of the recipient. The identification of media in the Internet as a subject of scientific research led to our focus on verbal (linguistic) suggestive manipulation of Internet media, especially newspapers. The actual material of our research was the China's state-owned governmental daily newspaper "People's Daily", as well as its method of presenting material on urgent problematic situations in the country (for example, Hong Kong). N. Stasul's research served as a theoretical basis and, in fact, his thorough analysis of the researcher of verbal manipulation in mass media. The main verbal means of influence were identified as the title of the article (imperative / epistemic), its scope, style (presence of elements of wonder, drama / conflict, understandability, information), its structure, usage of jargon words, phrases, linguistic figures, tropes and clichés. The results were analyzed and characterized. Analyzed material showed the presence of a number of manipulations in the electronic format of the given edition. This result does not contradict the already existing works in this field, both among European and Chinese scientific sources.

Key words: pragmatics, suggestion, manipulation, media, verbalization.

Гармаш Т. А.,*кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземної філології
Національного авіаційного університету*

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО НІМЕЦЬКОГО МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ ТА ЙОГО ФУНКЦІЇ (НА МАТЕРІАЛАХ ВІДЕОХОСТИНГУ YOUTUBE)

Анотація. Статтю присвячено вивченню лексико-семантичних аспектів сучасного німецького молодіжного сленгу та його функцій. Наведено визначення сленгу, проаналізовано основні особливості мовної картини світу молоді, розглянуто метафоричне та метонімічне переосмислення найменувань. Встановлено особливості системної організації сленгової лексики. З'ясовано, що молодіжний сленг виникає як протест проти словесних штампів, одноманітності повсякденної мови, є прагненням до елітарності в тексті, бажанням сказати гостре слівце, виділитися, бути оригінальним, що властиво молоді у всі часи. Автор припускає, що молодь, використовуючи сленг, прагне висловити критичне, іронічне ставлення до цінностей старшого покоління, виявити свою неординарність, самоствердитися, завоювати популярність у своєму середовищі, а також виділитися з натовпу особливою «модерновою» мовою. Характерною рисою, яка відрізняє молодіжний сленг від інших видів сленгу, є його швидка мінливість, яка пояснюється зміною поколінь.

Базою дослідження стали матеріали відеоблогів на німецькомовних YouTube-каналах, де блогери часто використовують сучасні сленгові вирази та ідіоми. З'ясовано, що відеоблог є не лише засобом передачі інформації, а й засобом спілкування, оскільки підписники можуть коментувати відео після перегляду і спілкуватися з автором відео. Виявлено, що німецький молодіжний сленг має такі функції: номінативну, когнітивну, експресивну, ідентифікаційну та функцію «економії часу». Зроблено спробу довести, що розважальні платформи можуть бути одним із методів дослідження німецької молодіжної мови, яка має власні, не характерні для літературної мови особливості та певним чином здійснює вплив на розмовну мову, а отже – на загальномовний стандарт. На основі аналізу популярних німецькомовних YouTube-відеоблогів різноманітної тематики виокремлено та представлено актуальні сьогоденню приклади використання молодіжного сленгу та способи реалізації його функцій.

Ключові слова: молодіжний сленг, функції молодіжного сленгу, відеоблог, молодіжна мова.

Постановка проблеми. Нині неможливо уявити життя сучасної молоді поза інтернет-простором. Хоча зараз є чимало спірних думок щодо користі і шкоди від соціальних медіа, нам імпонує думка, що розважальні платформи можуть бути одним із методів дослідження німецької молодіжної мови, яка має власні, не характерні для літературної мови особливості та певним чином здійснює вплив на розмовну мову, а отже – на загальномовний стандарт. Матеріал нашого дослідження ґрунтується на аналізі відеоблогів на німецькомовних YouTube-ка-

налах, оскільки явище впровадження сленгізованої молодіжної лексики в ужиток аналізованих нами засобів масової інформації стає останнім часом тенденційним. Відтак прибічники використання сленгу та взагалі модернізації мовних форм сприймають сленгові номінації виключно як стилістичний засіб, що виконує в тексті свої чітко визначені функції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістичній науці тривають дискусії про різні методи дослідження молодіжної мови, про те, до якої лінгвістичної категорії її слід віднести, про функції, які вона виконує, і навіть про те, чи існує вона як цілісне явище, тобто чи потрібне узагальнює визначення *Jugendsprache* взагалі. Загалом проблеми особливостей мовної поведінки німецької молоді хвилюють мовознавців досить тривалий час. Зокрема, С. Чорна стверджує, що молодіжний сленг існував на теренах сучасної Німеччини ще п'ять століть тому здебільшого як різноманітні студентські жаргони (*Studentenjargons*), які дали поштовх розвиткові німецького молодіжного сленгу [1, с. 372]. Починаючи з 60-х років ХХ століття зростає інтерес науковців до цього явища і починається хвиля науково-популярних публікацій на тему німецького молодіжного сленгу. Наприклад, у 1970 році Г. Кюппер (*Heinz Küpper*) уклав 6-ий том словника розмовної мови "*Wörterbuch der deutschen Umgangssprache: Jugenddeutsch von A bis Z, 1970*" [2; 3]. Це було однією з перших спроб зафіксувати лексичні елементи молодіжного сленгу. У 1998 році німецький дослідник Я. Андроутсопулос (*Jannis Androutsopoulos*) опублікував монографію на тему «Німецький молодіжний сленг. Дослідження його структури та функцій» (*Deutsche Jugendsprache. Untersuchungen zu ihren Strukturen und Funktionen, 1998*), що, на думку провідних мовознавців, стало цілісним дослідженням тогочасного молодіжного сленгу [цит. за: 19]. І хоча молодіжна мова часто (кожні 2–3 роки) суттєво оновлюється, вона не втрачає своїх загальних характерних рис – яскраву образність, підвищену виразність та експресивність із великою кількістю слів, що підсилюють основне значення, а також спрощену побудову фраз. Лексика німецької молоді за останні десятиліття стала предметом ретельного та всебічного вивчення у зарубіжній і вітчизняній лінгвістиці (Т. Schippan [9], Н. Henne, М. Heinemann, Н. Ehmman [16], Л. Заводна [17], Е. Коломієць [18], Л. Левицька [10], О. Поздняков [19], М. Ткачівська [20], О. Христенко [11], С. Чорна [1] та інші). Сталий інтерес до цього явища засвідчує також наявність у мережі Інтернет онлайн-словників німецького молодіжного сленгу, як-от: *Das Deutsche Slang Online Wörterbuch* [4], *Die Sprachmudel: Das Wörterbuch der Jetztsprache* [5]. Водночас питання, пов'язані

з аналізом мовленнєвих актів сучасної молодіжної комунікації німецького інтернет-дискурсу блогосфери, залишилися поза увагою дослідників.

Метою статті є огляд визначень поняття «молодіжний сленг» на сучасному етапі досліджень та представлення на основі аналізу популярних німецькомовних YouTube-відеоблогів різноманітної тематики прикладів використання сучасного німецького молодіжного сленгу, а також аналіз функцій, які він виконує.

Виклад основного матеріалу. Загалом є значна кількість суперечливих підходів і дефініцій щодо визначення поняття «сленг». Єдине трактування поданого поняття відсутнє, оскільки спроби розмежувати сленг і загальноживану лексику або сленг і нецензурну мову не дали точних результатів. Мовознавці, які студіювали питання вивчення сленгу, так і не дійшли єдиного висновку щодо визначення терміну, здебільшого ототожнюючи поняття «сленг» і «жаргон». Наприклад, Новітній словник іншомовних слів і виразів пропонує такі дефініції поняття «сленг»: 1. «Те ж, що й жаргон»; 2. «Сукупність жаргонізмів, які утворюють прошарок розмовної лексики, що відображає фамільярне, іноді гумористичне ставлення до предмета мовлення» [6, с. 747]. Не претендуючи на вичерпність диференціації, уточнимо кілька важливих в аспекті започаткованого дослідження моментів. За О. Хом'яковим, сленг – це відносно сталий для певного періоду широковживаний і стилістично маркований лексичний пласт (іменники, дієслова, що позначають побутові явища, предмети, процеси, ознаки тощо), а також це компонент експресивного просторіччя, який входить у літературну мову та має пейоративні якості [7]. Сленгізми – це емоційно-забарвлена лексика, що частіше виникає в усному мовленні і характеризується своєрідною формою вираження – використанням слова в переносному значенні, розмаїттям відтінків починаючи від іронічних, завершуючи грубими чи навіть вульгарними; а також диференціацією залежно від сфери вжитку [8, с. 8]. Суголосьне визначення сленгу знаходимо в наукових розвідках німецького дослідника Т. Шіппана, який характеризує сленг як «специфічний спосіб спілкування певної групи, що виражається високим рівнем експресивності та невимушеності, доходячи моментами до вульгаризму; сленг – це феномен живої і рухливої мови, яка крокує в ногу з часом і реагує на будь-які зміни в житті суспільства» [9].

Визначаючи поняття «молодіжний сленг», нам імпонує думка вченої Л. Левицької, яка трактує його як соціальний діалект молодих людей, що виникає з протиставлення себе не стільки старшому поколінню, скільки системі. Вчена вважає, що головним мотивом у використанні молодіжної мови є потреба молоді в самоствердженні і самоідентифікації [10].

Тобто молодіжний сленг виникає як протест проти словесних штампів, одноманітності повсякденної мови і є, зрештою, елементарним прагненням до елітарності в тексті, бажанням сказати гостре слівце, виділитися, бути оригінальним, що властиво молоді у всі часи. Використовуючи сленг, сучасна молодь прагне висловити своє критичне, місцями іронічне, ставлення до цінностей старшого покоління, виявити свою неординарність, самоствердитися, завоювати популярність у своєму середовищі, а також виділитися з натовпу особливою «модерною» мовою. Характерною рисою, яка відрізняє молодіжний сленг від інших видів сленгу, є його швидка мінливість, що пояснюється зміною поколінь. За О. Христен-

ко, саме молодіжний сленг відбиває ті реалії та особливості світобачення молоді, які відрізняються від інших носіїв національної мови. Факторами, що впливають на виокремлення молодіжного сленгу серед підсистем, є такі: соціальне оточення і коло спілкування молоді, відмінність поля інтересів молоді від старшого покоління, відмінність у поглядах на життя тощо, соціальне коло діяльності (навчання, спільні інтереси). Отже, утворюється певна мовно-культурна спільнота, яка характеризується своїми особливостями. Оскільки молодіжний сленг є атрибутом молодіжної культури, то він разом із реаліями цієї культури засвоюється у процесі соціалізації [11]. Отже, молодіжний сленг – це сукупність мовних засобів високої експресивної сили, які постійно трансформуються, використовуються в спілкуванні молодими людьми, перебувають між собою у фамільярних, дружніх відносинах і є засобом внутрішньогрупового спілкування молоді.

Розглядаючи феномен молодіжного сленгу у німецькій мові, доцільно, на нашу думку, звернути увагу на його лексико-семантичні особливості, оскільки досліджувана лексика є складником лексико-семантичної системи мови. Відомо, що для сленгових лексем характерна підвищена експресивність і нормативна зниженість. Вони відображають асоціативно-образне уявлення молоді про навколишній світ, що проявляється в сукупності значень слів, через які дублюються та модифікуються загальновідомі поняття. Слово як основний об'єкт лексико-семантичної системи мови організовує свій зміст за трьома структурними напрямками: парадигматичним, синтагматичним та епідигматичним. Парадигматична вісь утворює лексико-семантичні поля, синтагматична виявляється в лінійних, контекстивних зв'язках слова, а епідигматична базується на асоціативних зв'язках та образності людського мислення [12, с. 144].

Мовленнєві коди, що використовуються в молодіжному середовищі, мають різноманітну функційну спрямованість. Найпростіші мовні коди застосовуються під час ідентифікації носія як представника молодіжної культури без диференціації його інтересів, тобто йдеться про використання лексики досить відомої і поширеної, яка може доповнюватися особливою побудовою розмовного тексту, що має ігровий, неформальний характер [13].

Функції молодіжного сленгу можна застосовувати для аналізу конкретних ситуацій, в яких використовується сленг. Шукаючи приклади використання сучасного німецького молодіжного сленгового мовлення було прийнято рішення дослідити сучасні засоби комунікації молоді. Відтак особливий інтерес для нас представили YouTube-відеоблоги, тому що переважна більшість користувачів YouTube – це молодь, і, відповідно, тут є можливість знайти приклади використання молодіжного сленгу та виявити найбільш «свіжі» сленгізми, які ще не ввійшли до словників і проаналізувати функції, які вони виконують.

Вважаємо доцільним розглянути підходи до визначення поняття «блог» і «відеоблог». Наприклад, у словнику «Мерріам-Вебстер» блог тлумачиться як «вебсайт, що містить мережевий приватний щоденник із роздумами, коментарями і часто гіперпосиланнями, що надаються автором» [14]. У Вікіпедії знаходимо таке трактування блогу – (англ. *blog*, від *web log* – «мережевий журнал чи щоденник подій») – це вебсайт, головний зміст якого – записи, зображення чи мультимедія, що регулярно додаються. Тобто під «блогом» розуміють вебсайт, який містить датовані записи мультимедійного характе-

ру, що розташовані у зворотному хронологічному порядку, з можливістю аудиторії залишати коментарі до них. Основним призначенням блога є надання користувачам інструмента для самопрезентації, можливості поділитися знаннями та вміннями з широкою аудиторією, пошуку співрозмовників і однодумців, побудови мереж взаємодії та впливу тощо. Відеоблог, у свою чергу, є формою вебтелебачення. Записи у ньому поєднують вбудовані відео або відеозв'язок з підтримкою тексту, зображень та інших метаданих. Записи можуть бути зроблені у вигляді одного блоку або складатися з декількох частин [15, с. 153]. Проте відеоблог є не лише засобом передачі інформації, а й засобом спілкування, оскільки підписники можуть коментувати відео після перегляду і спілкуватися з автором відео. Блоги та відеоблоги користуються значною популярністю у мережі Інтернет і виступають одним із провідних видів комунікативної діяльності. Основним сервісом поширення відео в цьому форматі є платформа *YouTube*, яка слугує основою нашого ілюстративного матеріалу.

У мовленні сучасних німецьких відеоблогерів жаргонна лексика і сленг вживаються досить часто. Така лексика надає потужного емоційного забарвлення, виступає головним інструментом у передачі характеру, культури мовця, оскільки в мові людини віддзеркалюється її внутрішній світ, виховання, цінності тощо. Отже, ми проаналізували шість популярних німецькомовних *YouTube*-відеоблогів різноманітної тематики: *Kelly Misses*, *Sarazar*, *Dagi Bee*, *Lion TV*, *Dner*, *LeFlroid* (всього 15 відеороликів загальною тривалістю 176 хвилин).

На основі виконаного аналізу виокремлюємо функції німецького молодіжного сленгу, як-от: номінативну (у сленговій системі різні мовні явища отримують нові найменування, що мають більш емоційне забарвлення; з'являються слова на позначення явищ, для визначення яких у загальному мовленні слова відсутні), когнітивну (більшість сленгових слів вміщують додаткову інформацію, яка відсутня у формальних, стандартних визначеннях), експресивну (часто емоційно-оціночну, що дає змогу виразити певне ставлення до якихось явищ), ідентифікаційну (сленг дає змогу розпізнати «свого» серед «чужих») та функцію «економії часу» (діє через скорочення фраз і виразів літературної мови, аббревіатур). Пропонуємо розглянути окремі випадки реалізації згаданих вище функцій на прикладах.

Наприклад, реалізацію **номінативної** функції зафіксовано на прикладі відеоблога *Kelly Misses*, в ситуації, коли дівчина показує свою нову квартиру і зустрічає друзів, що прийшли в гості, словами: *“Hallo, komm herein, was geht ab?”*. Номінативна функція тут реалізується з допомогою фрази *was geht ab?*, яка використовується в літературній мові, коли запитують «як справи?» – *“wie geht es?”*. Проте в описаній ситуації ця фраза була використана як привітання, що не вимагає відповіді, тобто сленгізм *“was geht ab?”* означає *“Hallo”* [4].

Реалізацію **когнітивної** функції пропонуємо розглянути на прикладі з відеоблога *Dagi Bee*. В одному з відеороликів блогер із друзями відвідує різноманітні магазини. Якоїсь миті дівчина, розповідаючи глядачам, що вона збирається купити і які речі вважає стильними, помічає, що її друзі обнімаються. Коментуючи цю ситуацію, вона каже: *“Schau mal! Diese Zwei kirscheln in meinem Vlog!”*. Словник німецького сленгу дає таке тлумачення цього слова: *“ein Synonym für umarmen, wie zwei Kirschen zusammenhängen”* [5]. Отже, зазначена лексема, маючи високий ступінь метафоричності, свідчить про те, що дієслово *kirscheln*

репрезентує когнітивну функцію молодіжного сленгу. Дієслово походить від іменника *die Kirsche*, а блогерка використовує метафоричний перенос значення слова, виділяючи найважливішу ознаку, порівнюючи своїх закоханих друзів з ягідками вишні, що сплітаються разом.

Реалізація **експресивної** функції молодіжного сленгу відбувається завдяки використанню таких мовних засобів, як-от: прикметників або прислівників із префіксами *sau-, über-, mega-, voll-, super-, arsch-*; прикметників та іменників, що використовуються для вираження захоплення чимось (*geil, krass, crassus, geil, hammer, der Knaller, laser, dufte, fetzig*); виразів із семантикою співчуття і розчарування, нудьги, ба навіть – відризи (*im Arsch, arschwindig, heftig, grottenschlecht, antigeil, assig, bescheuert, dösigt, behindert, krank*) тощо. Для прикладу пропонуємо ситуацію з відеоблога *Sarazar*: в одному з відео блогер мандрує містом Лос-Анджелес, оглядаючи різні визначні місця, серед яких був і знімальний майданчик для *YouTube*-блогерів – *YouTube Space*. Ділячись своїми враженнями, блогер каже: *“YouTube Space in Los Angeles ist einfach der Knaller!”*. Іменник *der Knaller* в онлайн-словнику німецького сленгу тлумачать як *“etwas überraschend Gutes, das einen begeistert”* [5]. Тобто ця лексична одиниця в молодіжному сленгу володіє емоційним значенням і описує будь-який предмет або явище як дещо захоплююче і неймовірне, і була використана блогером для прояву свого захоплення від відвідання майданчика.

Перш ніж перейти до розгляду реалізації **ідентифікаційної** функції, слід зазначити, що вона використовується в мовленні певної групи людей, щоб ізолювати свою групу від інших. Таким прикладом може слугувати, наприклад, група геймерів, де ідентифікаційна функція реалізується мовними засобами, якими послуговуються лише геймери (*abrippen u bashen, zocken, suchten*). Проілюструємо використання зазначеної функції у відеоролику на тему рецензії на відеогру у відеоблозі *Sarazar*. В цьому огляді блогер розповідає про свої враження від гри *Destiny*, даючи поради геймерам та оцінюючи її: *“Und ich würde niemals sagen, dass Destiny ein schlechtes Spiel ist. Es ist ein gutes Spiel, es macht auch eigentlich Spaß, aber als Let's Playist es irgendwie ein bisschen fad, glaube ich. Deswegen werde ich noch ein paar Folgen zocken, aber es dann wahrscheinlich einstellen”*. *Sarazar* вживає сленгізм **zocken**, розуміючи під цією лексемою значення «грати в комп'ютерні ігри».

Функцію **«економії часу»** німецького молодіжного сленгу вдається реалізувати за допомогою таких мовних засобів, як, наприклад, скорочень для назв національностей (*Ami – Amerikaner*), дієслів та іменників із літературної мови (*funzen – funktionieren, Poli – Polizei, Proggi – Programm, telen – telefonieren, Fussi – Fußball*), граматичних конструкцій і широко вживаних виразів (*lassma – lasst uns mal, musstu – du musst, aso – ach so, was geht – wie geht es dir?, auf keinsten – auf keinen Fall*). Реалізацію зазначеної функції продемонструємо на прикладі відеоблога *LionTV*, в якому відеоблогер, зустрічаючи свого американського товариша, вітає його словами: *“Hey, mein Ami Freund, was geht?”*. В онлайн-словнику німецького сленгу знаходимо такий відповідник до слова *Ami*: *“Abkürzung für Amerikaner”* [5]. Отже, завдяки скороченню відбувається економія часу мовця.

Висновки. Отже, вищезазначене дало змогу окреслити поняття «молодіжний сленг», визначити його особливості й функції. Відповідно, молодіжний сленг є низкою харак-

терних для мовлення сучасної молоді лексичних одиниць і висловів, які переплітаються із загальноповсюдною лексикою та поповнюються новоутвореннями кожного нового покоління або замінені новими значеннями вже наявних лексичних одиниць із характерною для них модифікацією та здатні приживатися в мові на певний час. Молодіжний сленг виникає із метою самоідентифікації й виокремлення від інших соціальних і вікових груп та згуртування собі подібних, а розважальні платформи можуть бути одним із методів дослідження німецької молодіжної мови, яка має власні, не характерні для літературної мови особливості та певним чином здійснює вплив на розмовну мову, а отже – на загальномовний стандарт. Бажання виділитись, зреалізуватись і самоствердитись, створити щось особливе та оригінальне надихає користувачів мережі Інтернет на створення власної субкультури із власними традиціями та правилами, яка, як і будь-яка мовна система, впливає на розвиток мови загалом, відкриваючи для пошукачів нові горизонти досліджень.

Література:

1. Чорна С.С. Особливості молодіжного сленгу в німецькій мові. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2017. Вип. 53. С. 372–379.
2. Вікіпедія. URL: [https://de.wikipedia.org/wiki/Heinz_K%C3%BCpper_\(Sprachwissenschaftler\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Heinz_K%C3%BCpper_(Sprachwissenschaftler)).
3. Küpper H. Wörterbuch der deutschen Umgangssprache. 6 Bände. Hamburg, 1955–1970. (Band VI: Jugenddeutsch von A–Z. 1970.).
4. Das Deutsche Slang: Online Wörterbuch. URL: <http://superslang.de>.
5. Die Sprachnudel: Das Wörterbuch der JETZTSprache. URL: <http://www.sprachnudel.de/kategorie/jugendsprache>.
6. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Москва : АСТ, 2000.
7. Хомяков В.А. Нестандартная лексика в структуре английского языка национального периода : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. Ленинград, 1980. 39 с.
8. Орлова Н.О. Сленг vs. жаргон: проблема дефиниции. *Ярославский педагогический вестник*. Ярославль, 2004. № 3 (40). С. 4–8.
9. Schippan T. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig : Bibliographisches Institut, 1984. Aufl. 1. 307 S.
10. Левицька Л.Я., Микитка І.С. Німецький молодіжний сленг та його лексико-семантичні особливості. *Вісник ХНУ*. 2013. № 1052. С. 94–99.
11. Христенко О.С. Німецький молодіжний сленг: лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2009. 15 с.
12. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
13. Ковтун О.В. Сленгізми та жаргонізми в сучасній українській прозі в аспекті перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія : «Філологічна». Острог, 2017. Вип. 68. С. 11–16.
14. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/blog>.
15. Морозова О.Н. Особенности интернет-коммуникации: определение и свойства. *Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина*. 2010. № 5. С. 150–158.
16. Ehmann H. Endgeil – Das voll korrekte Lexikon der Jugendsprache. München : C.H. Beck, 2015. 178 s.
17. Заводна Л. Сучасний погляд на молодіжний сленг. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 52–55.
18. Коломиец Е.А. Русско-немецкий словарь современного молодежного жаргона: около 2000 слов и выражений. Москва, 2005. 326 с.
19. Поздняков О.В. Номинативні процеси в сучасному німецькому молодіжному сленгу (системно-квантитативне дослідження словників і періодичних видань) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Івано-Франківськ, 2010. 216 с.
20. Ткачівська М.Р. Молодіжний сленг і його класифікації. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2015. Вип. 6(2). С. 114–118.

Harmash T. Features of modern German youth slang and its function (on YouTube video hosting materials)

Summary. The article is devoted to the study of lexical and semantic aspects of modern German youth slang and its functions. The definition of slang is introduced, the main features of the linguistic picture of the youth world are analyzed, metaphorical and metonymic reinterpretation of names is investigated. The features of the systematic organization of slang vocabulary are established. It has been found that youth slang appears as a protest against verbal clichés, monotony of everyday language, desire for elitism in the text, desire to say nifty, to be notable, to be original, which is characteristic of young people at all times. The author makes an assumption that young people, using slang, aspire to express a critical, ironic attitude to the values of the older generation, to express his originality, to assert himself, to gain popularity in his environment, as well as to stand out from the crowd in a special “modern” language. A characteristic feature that distinguishes youth slang from the other types of slang is its rapid variability, which is explained by the change of generations.

The basis of the research was the content of video blogs on German language YouTube channels, where bloggers often use modern slang expressions and idioms. It has been found that video blog is not only a means of information transmission, but also a means of communication, as subscribers can comment on the video after viewing it and communicate with the author of the video. It is revealed that German youth slang has the following functions: nominative, cognitive, expressive, identification, and time-saving. An attempt has been made to prove that entertainment platforms can be one of the methods of research of German youth language, which has its own non-literary language characteristics, and in some ways influences the spoken language and therefore the standard language. The examples of current use of youth slang and ways of its functions implementation are highlighted and presented on the basis of an analysis of popular German language video blogs on various topics.

Key words: youth slang, features of youth slang, video blog, youth language.

Гошилик Н. С.,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дроняк С. В.,

студентка магістратури

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ *CLIMATE ZONE* (НА МАТЕРІАЛІ СТАТЕЙ ЕКОЛОГІЧНОГО БЛОГУ YALE ENVIRONMENT 360)

Анотація. Дослідження спрямоване на побудову фреймової моделі концепту *CLIMATE ZONE*, що актуалізується в екологічному блозі Yale Environment 360. У роботі поєднані когнітивний та еколінгвістичний підходи до аналізу мовних явищ. Такий підхід дав змогу показати структурні та концептуальні, змістові характеристики як загалом аналізованого блогу, так і концепту *CLIMATE ZONE*. Увага до екологічної тематики виходить із базової потреби людства повернути увагу до теми збереження природи, а також будувати сталі середовища, в якому враховують інтереси усіх стейкхолдерів.

Проведений аналіз, який базується на концепції фреймових моделей С.А. Жаботинської, показав, що концепт *CLIMATE ZONE* реалізується схематично фреймовою мережею, що складається з трьох базових фреймів: предметного, посесивного та компаративного. Предметний фрейм є найбільш представленим і складається з п'яти слотів: квантативного (репрезентує кількісні показники концепту *CLIMATE ZONE 30 miles per decade, 30, 40, half, two-thirds, hundreds, thousands, 30 degrees latitude*), квалітативного (об'єктивує якісні характеристики *cold, dry, hot, lower, warmer, cooler, drier*), локативного (актуалізує просторове знаходження *on an atlas, of where wheat will grow, or where tornadoes tend to form, where deserts end; around the planet, in Europe, in the Arctic*), темпорального (вказує на часові проміжки аналізованого концепту *already, for years, but for much of this century, in the last 40 years, per decade*) та слота способу буття (вказує на те, як здійснює своє функціонування аналізований концепт *cool, are expanding, is actually contracting, brings to mind, has experienced*). Посесивний фрейм відображений слотами «контейнер має вміст» (*tropical often brings to mind rainforests, colorful birds, and lush, dripping foliage*) та «ціле має частину» (*to places including the Mediterranean*). Компаративний фрейм представлений субфреймами, що формуються на міжпросторових зв'язках тотожності (*a region warming faster than any other on the planet*), схожості (*as the subtropics push both north and south*) та подібності (*as the white patch at the top of our planet*).

Ключові слова: фрейм, слот, фреймовий аналіз, екоблог, квалітатив, квантатив, локатив, темпоратив.

Постановка проблеми. Проблема сутності людини і її роль у навколишньому світі завжди були провідними і нині відіграють вирішальну роль у розумінні сучасного світу. Зміна наукової

парадигми в напрямі антропоцентризму в мовознавстві на початку ХХ століття повернули людину в центр світобудови і мови [1]. Розвиток лінгвістики останніх десятиліть характеризується підвищеною увагою до аналізу мовних актів, які відображають активність свідомості людини та вказують на розширення рамок змістовного аналізу креативної діяльності людини.

Зростанням числа робіт міждисциплінарного характеру, в яких природничо-наукові дослідження проводяться з урахуванням досягнень лінгвістики, так і появою нових комплексних напрямів, що приділяють значну увагу аналізу мовного матеріалу. Серед таких молодих напрямів є еколінгвістика – розділ мовознавства, що сформувався на стику соціального, психологічного і філософського напрямів у лінгвістиці [7; 10].

Актуальність нашого дослідження зумовлена тим, що нині дедалі більше науковців звертається до розгляду концептів із позиції фреймової репрезентації знань. Проте в науковій літературі немає ґрунтовних праць, присвячених вивченню фреймових моделей концепту *CLIMATE ZONE* на матеріалі статей англійського екоблогу Yale Environment 360, це й зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття спостерігається активізація дослідження різноманітних концептів із позиції фреймової репрезентації знань. У своїх працях чимало дослідників звертаються до проблеми удосконалення та практичного використання фреймового підходу з метою вивчення концептів. Над загальними питаннями розробки, пояснення, удосконалення та практичного використання фреймової моделі для аналізу концептів працювало і працює багато вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Н. Болдирев, Ч. Філлмор, Р. Богранд, В. Дреслер, М. Мінський, Ф. Унгерер, Х.Й. Шмід, Дж. Тейлор, Л. Талми, Р. Ленекер, С. Жаботинська.

М. Мінський у дослідженнях штучного інтелекту визначав фрейм як структуру даних, що використовується для представлення стереотипної ситуації [6]. Вперше запропонував термін «фрейм» Ч. Філлмор, який у процесі інтерпретації концепту розрізняє семантику істинності та семантику розуміння щодо знань та досвіду людини [9]. У своїй теорії він визначив фрейм як «особливу організацію знань, яка виступає передумовою нашої здатності розуміти пов'язані з ним слова» [8, с. 223].

Для побудови фреймових моделей ми використовуємо концепцію С.А. Жаботинської, яка виділяє п'ять базових фреймів,

що мають свої модифікації та є первісними, найбільш узагальненими принципами категоризації та організації вербалізованої інформації, що стосується предметів світу, їхніх властивостей та відношень між ними [5].

Метою статті є побудова фреймової моделі концепту CLIMATE ZONE на матеріалі статей досліджуваного екологічного блогу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до назв кліматичних зон, взятих із міжнародної класифікації, фрейм CLIMATIC ZONES актуалізується наступними лексемами: POLAR/ПОЛЯРНИЙ (ARCTIC/АРКТИЧНИЙ, ANTARCTIC/АНТАРКТИЧНИЙ), TEMPERATE/ПОМІРНИЙ, TROPICAL/ТРОПІЧНИЙ, EQUATORIAL/ЕКВАТОРІАЛЬНИЙ [7].

Проведений аналіз показав, що предметний фрейм CLIMATIC ZONE в статтях екоблогу Yale Environment 360 представлено такими слотами:

1) квантитативним: [CLIMATIC ZONE є СТИЛКИ (кількість)]:

У контексті матеріалів екологічного блогу кількісний аналіз представлений вимірами площі та швидкості зміни площі певної кліматичної зони, оскільки зміна протяжності кліматичних зон є актуальною та важливою проблемою екологів, висвітленою в численних екоблоггах, зокрема Yale Environment 360:

“The tropics are getting bigger at 30 miles per decade” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

“The tropics are expanding by half a degree per decade.” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

“But from a climate perspective, most scientists draw the edges of the tropics instead at the nearby boundary of the Hadley cell – a large-scale circulation pattern where hot air rises at the equator, and falls back to earth, cooler and drier, somewhere around 30 degrees latitude north (the top of the Sahara desert and Mexico) and 30 degrees south (the bottom of the Kalahari Desert)” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

“The gyre’s strange behavior is likely linked, at least in part, to the profound warming of the Arctic, and it demonstrates how disruptions in one rapidly changing region of the world can affect ecosystems hundreds, even thousands, of miles away” (“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed Struzik December 11, 2017);

“As Arctic sea ice has disappeared – losing 40 percent of its summer extent and about two-thirds of its total volume in the last 40 years – various nations have been eyeing a potential fishing boom” (“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed Struzik December 11, 2017);

Кількісні характеристики CLIMATIC ZONE представлені кількісними числівниками та дробами **30, 40, half, two-thirds, hundreds, thousands** із підсилювальною часткою **even**;

2) квалітативним [CLIMATIC ZONE є TAKE (якість)]: поєднує смислові групи предикатів, що виражають якісну характеристику. Найчастіше зустрічаються лексичні одиниці, що описують температурні режими, погодні умови, особливості клімату, притаманні тій чи іншій кліматичній зоні [4].

“Scientists say it may be on the verge of discharging a huge amount of ice and cold freshwater that could kick off a period of lower temperatures in northern Europe” (“How a Wayward

Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed. Struzik December 11, 2017).

“The word “tropical” often brings to mind rainforests, colorful birds, and lush, dripping foliage, but the vast majority of our planet’s middle region is actually quite dry” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018).

“A warmer climate, said Iverson, could be making the Arctic environment more suitable for avian cholera to persist in wetlands and sediments” (“Is Warming Bringing a Wave of New Diseases to Arctic Wildlife?” by Ed Struzik November 6, 2018).

“But from a climate perspective, most scientists draw the edges of the tropics instead at the nearby boundary of the Hadley cell – a large-scale circulation pattern where hot air rises at the equator, and falls back to earth, cooler and drier, somewhere around 30 degrees latitude north (the top of the Sahara desert and Mexico) and 30 degrees south (the bottom of the Kalahari Desert)” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018).

Квалітативний слот представлений якісними прикметниками **cold, dry, hot**, прикметниками вищого (порівняльного) ступеня: **lower, warmer, cooler, drier**;

3) локативним [CLIMATIC ZONE є/існує ТАМ (місце буття/локатив)]. Цей слот вказує:

а) на те, що зміни клімату відбуваються на всій планеті:

“Rising global temperatures are altering climatic zones around the planet, with consequences for food and water security, local economies, and public health” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

б) на конкретне місце, на яке впливають зміни клімату:

“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” (“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed Struzik December 11, 2017);

в) на те, що кліматичний пояс сам виступає в ролі локатива:

“These days, however, something is amiss with this vital plumbing system in the Arctic, a region warming faster than any other on the planet” (“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed Struzik December 11, 2017);

г) на те, що кліматичний пояс розташований у місці, де існують притаманні їй природні особливості:

“Sometimes, the lines on the map can literally be redrawn: the line of where wheat will grow, or where tornadoes tend to form, where deserts end, where the frozen ground thaws, and even where the boundaries of the tropics lie” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

р) на те, що межі кліматичного поясу окреслені в атласі:

“On an atlas, the boundary of the tropics is marked out by the Tropic of Cancer and the Tropic of Capricorn, at about 23 degrees north and south” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

4) темпоральним [CLIMATIC ZONE є/існує ТОДІ (час буття/темпоратив)]. Цей слот вказує:

а) на те, що рослини і тварини помірною кліматичного поясу вже зазнали змін:

“That may be because temperate zone plants and animals already live with “these dramatic fluctuations” (“Escalator to Extinction: How Mountain Species Are Imperiled by Warming” by Richard Conniff November 13, 2018);

б) на те, що умови кліматичного поясу формувалися впродовж років:

“*The receding line of Arctic ice has made headlines for years, as the white patch at the top of our planet shrinks dramatically*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

в) на зміну площі тропічного кліматичного поясу за десятиліття: “*The tropics are getting bigger at 30 miles per decade*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

г) на зменшення обсягу льоду Арктичного моря в останні 40 років: “*As Arctic sea ice has disappeared – losing 40 percent of its summer extent and about two-thirds of its total volume in the last 40 years – various nations have been eyeing a potential fishing boom*” (“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed Struzik December 11, 2017);

г) на те, що вчені більшу частину цього століття спостерігають за наслідками танення льодовиків в Арктичному кліматичному поясі:

“*But for much of this century, scientists expect that melting sea ice and frigid water flowing from Arctic rivers will leave a cold, freshwater cap on the surface of the Beaufort Gyre*” (“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed Struzik December 11, 2017);

д) темпоральний слот актуалізується також через підрядне речення: “*The dry edges of the tropics are expanding as the subtropics push both north and south, bringing ever-drier weather to places including the Mediterranean*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018).

У процесі аналізу змін кліматичних поясів у контексті екоблогу темпоральні характеристики найчастіше вербалізуються через лексичні одиниці, що позначають проміжок часу: **year, decade, century**;

5) способу буття [CLIMATIC ZONE існує ТАК (спосіб буття)]: слот спрямований на виявлення дій, процесів, явищ, що існують у певному кліматичному поясі:

а) природні об’єкти впливають на клімат у географічних зонах:

“*How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe*” (“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed Struzik December 11, 2017);

б) протяжність кліматичного поясу збільшується/зменшується:

“*The tropics are expanding by half a degree per decade*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

“*...the smaller equatorial region with heavy rains is actually contracting*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

в) назва кліматичного поясу викликає асоціації з рослинами, тваринами, природними об’єктами, що існують у межах цього поясу:

The word “tropical” often brings to mind rainforests, colorful birds, and lush, dripping foliage, but the vast majority of our planet’s middle region is actually quite dry (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

г) кліматичний пояс зазнав певних змін:

“*...the temperate zone has experienced greater warming*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018).

Посесивний фрейм відображає зв’язок [CLIMATIC ZONE має ЩОСЬ]. Відношення власності можна розділити на три субфрейми: ціле має частину, контейнер має вміст та власник має власність [2].

1) CLIMATIC ZONE є контейнером для природних об’єктів живої та неживої природи, які знаходяться в межах кліматичної зони:

“*The word “tropical” often brings to mind rainforests, colorful birds, and lush, dripping foliage, but the vast majority of our planet’s middle region is actually quite dry*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

2) виражений субфрейм «ціле має частину», де концепт “subtropics” є цілим для “the Mediterranean”:

“*The dry edges of the tropics are expanding as the subtropics push both north and south, bringing ever-drier weather to places including the Mediterranean*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018).

Компаративний фрейм виникає на основі тотожності (ЩОСЬ є ЩОСЬ), подібності (ЩОСЬ є начебто ЩОСЬ), схожості (ЩОСЬ є наче ЩОСЬ). У дискурсі статей екоблогів знаходимо такі слоти:

1) подібності [CLIMATIC ZONE є начебто ЩОСЬ]:

“*The receding line of Arctic ice has made headlines for years, as the white patch at the top of our planet shrinks dramatically*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018);

2) тотожності [CLIMATIC ZONE є ЩОСЬ]:

“*These days, however, something is amiss with this vital plumbing system in the Arctic, a region warming faster than any other on the planet*” (“How a Wayward Arctic Current Could Cool the Climate in Europe” by Ed Struzik December 11, 2017);

3) схожості [CLIMATIC ZONE є наче ЩОСЬ]: “*The dry edges of the tropics are expanding as the subtropics push both north and south, bringing ever-drier weather to places including the Mediterranean*” (“Redrawing the Map: How the World’s Climate Zones Are Shifting” by Nicola Jones October 23, 2018).

Висновки. Таким чином фреймова модель концепту КЛІМАТИЧНИЙ ПОЯС, об’єктивованого в матеріалах англійського екоблогів Yale Environment 360, реалізується схематично фреймовою мережею, що складається з трьох базових фреймів: предметного, посесивного та компаративного. Предметний фрейм є найбільш представленим і, своєю чергою, складається з п’яти слотів: квантативного, квалітативного, локативного, темпорального та слота способу буття. Посесивний фрейм відображений слотами «контейнер має вміст» та «ціле має частину». Компаративний фрейм представлений субфреймами, що формуються на міжпросторових зв’язках тотожності, схожості та подібності. Перспектива подальших досліджень виявляється в аналізі інших базисних фреймів та залученні інших концептів з англійського екологічного блогу, зокрема концептів CLIMATE CRISIS, SUSTAINABILITY, LEADERSHIP.

Література:

1. Данеш Фр. Экология языка малого народа. Понятие экологии в лингвистике / Фр. Данеш, С. Чмейркова. *Язык. Культура. Этнос*. Москва, 1999.
2. Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: принципы концептуального моделирования. *Лингвістичні студії*. Вип. II. Черкаси : Сіяч, 1997. С. 84–86.
3. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети. *Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства*. 2004. № 9: Проблеми прикладної лінгвістики. С. 81–92.
4. Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов. *Вісник Черкаського університету*. 1999. Вип. 11. С. 12–25. (Серія “Філологічні науки”).
5. Жаботинская С.А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи. *Мова. Людина. Світ: До 70-річчя проф. М.П. Кочергана* : збірник наук. статей / під ред. Тараненка О.О. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2006. С. 178–192.
6. Минский М. Фреймы для представления знаний / пер. с англ. О.Н. Гринбаум. Москва : Энергия, 1979. 152 с.
7. Fill A. Ecolinguistics – State of the Art 1988. *Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*. Band 23. Heft 1. Tübingen, 1998.
8. Fillmore Ch.J. Frames and the Semantics of Understanding. *Quaderni di semantica*. 1985. Vol. VI, No. 2. P. 222–254.
9. Fillmore Ch.J. Frame Semantics. *Linguistics in the Morning Calm*. Selected Papers from SICOL-1981 / [edited by The Linguistic Society of Korea]. Seoul : Hanshin publishing Co., 1982. P. 111–137
10. Goshylyk N. “Small is Beautiful” in the English Mass Media Texts on Sustainable Development. AAA – *Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*, Band 42, 2017. Pp. 141–158.

Goshylyk N., Droniak S. Frame model of the concept CLIMATIC ZONE (based on Yale Environment 360 blog posts)

Summary. The research is aimed at building a frame model of the concept CLIMATE ZONE, presented in the environmental blog Yale Environment 360. The work combines the cognitive

and ecolinguistic approaches to the analysis of linguistic phenomena. This approach made it possible to show the structural and conceptual, substantive characteristics of both the analyzed blog and the concept CLIMATE ZONE. The focus on environmental issues comes from the basic need of humanity to draw attention to the theme of nature protection, as well as to building a sustainable environment taking into account the interests of all the stakeholders.

The analysis, which is based on the S.A. Zhabotynska’s conception of frame models showed that the concept CLIMATIC ZONE is schematically implemented by a frame network consisting of three basic frames: objective, possessive and comparative. The objective frame is represented by five slots: quantitative (representing quantitative indicators of the concept CLIMATE ZONE *30 miles per decade, 30, 40, half, two-thirds, hundreds, thousands, 30 degrees latitude*), qualitative (denoting objective qualitative characteristics *cold, dry, hot, lower, warmer, cooler, drier*), locative (actualizing the spatial location *on an atlas, of where wheat will grow, or where tornadoes tend to form, where deserts end; around the planet, in Europe, in the Arctic*), temporal (indicating the time intervals of the analyzed concept *already, for years, but for much of this century, in the last 40 years, per decade*) and slot of the way of being (demonstrating functioning of the analyzed concept *cool, are expanding, is actually contracting, brings to mind, has experienced*). The possessive frame is represented by the slots “the content of the container” (*tropical*) *often brings to mind rainforests, colorful birds, and lush, dripping foliage*) and “the whole has a part” (*to places including the Mediterranean*). A comparative frame is represented by subframes that are formed by interspatial relationships of identity (*a region warming faster than any other on the planet*), similarity (*as the subtropics push both north and south*) and resemblance (*as the white patch at the top of our planet*).

Key words: frame, slot, frame analysis, ecoblog, qualitative, quantitative, locative, temporative.

*Гулиев Анар Рагим оглы,
аспірант кафедри мови та літератури Близького і Середнього Востоку
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

РЕКЛАМНЫЙ СЛОГАН В СОВРЕМЕННОМ МЕДИА-ПРОСТРАНСТВЕ ИРАНА: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

Анотація. Стаття присвячена аналізу структурно-семантичних особливостей рекламного слогана в сучасному медіапросторі Ірану. Рекламна комунікація – один із видів соціальної комунікації, що активно розвивається сьогодні. Глобалізація і мультикультуралізм сучасного світу спричинили значне руйнування етнокультурних бар'єрів, що найяскравіше виявляється в характері реклами, яка разом із товаром, що рекламується, проникає навіть у найбільш віддалені і замкнені через різні обставини суспільства світу.

У статті зроблено спробу: дослідити, в чому полягає етноспецифіка сучасної перської реклами на матеріалі такого невіддільного її структурного елемента, як слоган; встановити ступінь відповідності вимогам і критеріям, що висувуються західними дослідниками до цього типу рекламного тексту. Розглянуто ключові визначення слогана, його основні характеристики, критерії та вимоги до створення вдалого слогана.

На підставі аналізу запропонованих дослідниками класифікацій слоганів за структурною та змістовою ознаками зроблено висновки щодо придатності вказаної типології для аналізу перськомовного матеріалу реклами. Встановлено релевантність перських слоганів вимогам бути конкретним, звичним і зрозумілим цільовій аудиторії, становити частину навколишньої дійсності, відповідати національним культурним традиціям. Визначено співвідношення універсального і етноспецифічного в структурі і семантиці перських слоганів. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що перськомовна реклама на пострадянському просторі досі не ставала об'єктом окремого лінгвістичного аналізу. Актуальність теми зумовлена, по-перше, загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення різних форм комунікації в сучасних етнокультурних спільнотах, а по-друге, необхідністю вивчення реклами як потужного засобу комунікації в Ірані як одній з найбільш закритих країн світу.

Ключові слова: рекламна комунікація, медіапростір, слоган, перська мова, класифікація.

Постановка проблеми. Реклама як явлення общественної життя издавна привертає увагу дослідників різних галузей наукового знання. Е.А. Елина зауважує: «Сьогодні реклама як об'єкт вивчення володіє потужною притягальною силою. Економісти, соціологи, психологи, історики, мовознавці вважають рекламу «своїм» предметом вивчення, підлягаючим подальшому дослідженню, що свідчить про складність і багатогранність реклами як явлення, що вивчається на стику декількох наукових дисциплін» [1, с. 1].

Вивчення мови реклами почалося не так давно, во второй половині ХХ століття, спочатку на Заході, а потім і в радянській

лінгвістиці. В наше час рекламу вивчають в різних аспектах, в частині: як різноманітність дискурсивної діяльності (Л.П. Амири, В.В. Зирка, С.В. Ільєсова, Т. Вех, Р. Bruthiaux, G. Cook, A. Christopher і інші), в порівняльному аспекті, з точки зору виражаємої в мові реклами етнокультурної специфіки (О.В. Андерсон, А.А. Войєкова, Е.В. Корнева, А.С. Мамонтов, А.А. Немов, С.В. Никитина, Т.Е. Постнова, В. Becker, Н. Cheng, В. Cho, М. Kalliny, С. Lin, В. Mueller, К. Tanaka і інші), з позицій лінгвістичної стилістики (або лінгвістики ресурсів) і лінгвопрагматики (Э.В. Булатова, Е.С. Кара-Мурза, Х. Кафтанджєв, В.Г. Костомаров, Н.Н. Кохтев, О.А. Ксензенко, Е.В. Медведєва, Ю.К. Пірогова, А. Goddard, L. Hermeren і інші), в гендерному аспекті (А.В. Бєлікова, Е.В. Витлицкая, С.П. Ермакович, С.А. Корочкова, О.В. Котик, І.В. Нєговорова, Н.П. Трайковская, Д.В. Фомина, Т.Н. Хрулева і інші) і так далі.

Слоган як складний структурний елемент рекламного оголошення або самостійний вид рекламного тексту в наше час також привертає увагу дослідників (Ю.В. Букина, Вань Нин, Е.П. Дудина, В.В. Зирка, Ю.С. Іванова, Л.А. Казанова, Н.Е. Копейкина, А.В. Коршунова, Е.С. Кузнецова, І.В. Нєговорова, Г.В. Порческу, Я.Н. Романенко, К.Г. Рыжов, Т.П. Свєкла, К.В. Шидо, Е.В. Юрьєва, Я.И. Якина і інші). Все вони вивчають слоган як неотъемлему частину рекламної комунікації переважно на матеріалі російського, англійського або французького мов. Досліджень, присвячених слогану на матеріалі персидської мови, не виявлено.

Цель статті полягає в тому, щоб визначити основні структурно-змістові особливості персидського слогана, його відповідність вимогам і критеріям, висуваним дослідниками до цього виду рекламного тексту.

Изложение основного материала исследования. Понятие «слоган» (sluagh-ghairm) походить з галльської мови і означає «бойовий клич». Як зауважує Х. Кафтанджєв, первісне значення слова – «бойовий клич» – дуже точно і образно відображає сутність цієї рекламної константи – саме слоган має на меті привабити покупця і знищити конкурентів [2, 5]. З усіх структурних компонентів рекламного оголошення слоган в найбільш яскравому і концентрованому вигляді виражає головну суть рекламируваного товару і філософію самого бренду. По спостереженню В.С. Музыканта, слоган люди читають в п'ять разів більше, ніж самі рекламні тексти [3, с. 74].

По визначенню Э.П. Слободянюк, слоган – «це рекламна фраза, яка в стисненому вигляді виражає рекламне предло-

жение, связывает имя, легенду и достоинство товара» [4, с. 41]. Ю.С. Бернадская характеризует слоган таким образом:

«1. Слоган наряду с именем бренда и логотипом является базовой константой рекламной кампании (ее постоянным связующим элементом) и включается в каждое рекламное сообщение».

2. Как правило, слоган располагается в конце рекламного сообщения (является своеобразным резюме) возле имени бренда.

3. Слоган может существовать изолированно и узнаваться в сочетании с логотипом и именем бренда» [5, с. 6–7].

К слогану существуют определенные требования, хотя не все из них соблюдаются. Слоган должен: 1) отражать основную идею рекламного сообщения; 2) обладать высокой читаемостью и запоминаемостью; 3) быть кратким; 4) быть точным и выразительным; 5) содержать уникальное торговое предложение; 6) включать имя бренда (желательно) [6, с. 139].

Существует несколько классификаций слоганов. С точки зрения структуры исследователи подразделяют слоганы на такие типы: 1) связанные; 2) привязанные; 3) свободные [4, с. 42].

Связанные слоганы – это такие слоганы, которые включают название продукта. Приведем персидские примеры:

گلرنگ بدن شاداب *Golrang badan-e šādāb* ‘Гольранг’ – веселое тело’ (реклама косметического продукта);

زم زم آب جنتی *Zam zam āb-e jennati* ‘Зам-зам’ – райская вода’ (реклама прохладительного напитка);

سیرگشت بهترین سیر جهان *Seyrgāšt behtarin seyr-e jahān* ‘Сейргашт’ – наилучшее путешествие мира’ (реклама турфирмы).

Привязанные слоганы – это слоганы, которые не только включают наименование продукта, но и соотносятся с ним ритмически и фонетически. Для создания таких слоганов часто используется рифма, например:

لوس تفاوت مخصوص *Lotus tafāvot-e maxsus* ‘Лотос’ – ощути-мая разница’ (реклама интернет-магазина);

آب کوثر نوشابه بهتر *Āb-e kousar nušābe-behtar* ‘Напиток «Коусар» – лучший напиток’ (реклама напитка);

بیمه دانا مطمئن و توانا *Bime-ye dānā mitma'en-o tavānā* ‘Страхование «Дана» – уверенное и могущественное’ (реклама страховой компании);

بانک انصار نماد خدمت و اعتبار *Bānk-e ensār namād-e xedmat-o e'ebār* ‘Банк «Енсар» – символ служения и надежности’ (реклама банка).

Как видим, в каждом из приведенных примеров слоганов использовано слово, которое рифмуется с названием рекламируемого товара (ударение в персидских словах связанное и всегда падает на последний слог): *Lotūs – maxsūs, Kousār – behtār, Dānā – tavānā, Ensār – e'ebār*.

Свободные слоганы – это слоганы, не связанные непосредственно с наименованием продукта, они самодостаточны и независимы от него. В этом случае, если слоган не сопровождается дополнительными изобразительными средствами, потребителю часто бывает трудно понять, о каком именно товаре идет речь. Например:

طعم هیجان زندگی *Ta'm-e hayjān-e zendegi* ‘Вкус волнения жизни’ (реклама безалкогольного пива с разными вкусами);

طعم نازگی نزدیکتر از همیشه *Ta'm-e tāzegi nazdiktar az hamīše* ‘Вкус свежести ближе, чем всегда’ (реклама холодильника «Самсунг»);

هیچ کس تنها نیست... *Hičkas tanhā nist...* ‘Никто не одинок...’ (реклама мобильного телефона).

Некоторые исследователи также выделяют так называемые *прямые слоганы*, в которых содержится непосредственное обращение к потенциальному потребителю [7, с. 43], например: سمنانتور دنیا را با ما کشف کنید! *Semnantour – donyā-rā bā mā kašf konid* ‘«Семнан-тур» – откройте с нами мир!» (реклама туристического агентства);

شهر فرش وارد دنیای جدید شوید! *Šahr-e farš vāred-e donyā-ye jadid šavid* ‘«Город ковров» – войдите в новый мир!» (реклама магазина ковров);

داریس با هر خرید لبخند بزنید! *Dāris bā har xarid labxand bezanid* ‘«Дарис» – улыбайтесь с каждой покупкой!» (реклама интернет-магазина).

Можно заметить, что прямые слоганы являются разновидностью связанных, так как в них также содержится название продукта.

С содержательной точки зрения слоганы подразделяются на три группы: 1) буквальные; 2) конкретные; 3) абстрактные [4, с. 44].

Буквальные слоганы так или иначе обыгрывают название продукта, которое является частью вербальной и звуковой структуры слогана. Прямого отношения к свойствам и конкурентным преимуществам продукта эти слоганы не имеют, а построены на звуковой и смысловой игре. Необходимо отметить, что слоганов, в структуре которых бы повторялись полностью некоторые элементы звуковой формы наименования товара, нам найти не удалось. Тем не менее приведем несколько примеров, которые, на наш взгляд, можно отнести к этой разновидности слоганов:

حیات آب ارگانیك حیات *Hayāt āb-e orgānik-e hayāt* ‘Хайят (букв. «жизнь»)» – органическая вода жизни’ (реклама напитка);

جهانفرش دنیا زیر پای شما *Jahānfarš donyā zir-e pā-ye šomā* ‘«Джаханфарш» – мир под вашими ногами;

کاریابی اصل کاریافت است نه دریافت *Kāryābi asl-e kāryāft ast na daryāft* ‘«Трудоустройство» – принцип нахождения работы, а не прибыли’ (реклама агентства по трудоустройству);

Во втором из приведенных слоганов наблюдаем игру двух слов-синонимов: جهان *jahān*, использованного в названии рекламируемого объекта (جهان *jahān* «мир»+ فرش *farš* «ковер») и دنیا *donyā* «мир».

В последнем слогане игра слов построена на сочетании в одном ряду слов, образованных по одной модели с общим элементом – основой прошедшего времени глагола *yāftan* «находить»: *kāryāft* (букв. «нахождение работы») – *daryāft* (букв. «получение»). Кроме того, слово *kāryāft* является трансформированным вариантом слова *kāryābi*, используемого для названия рекламируемой фирмы. Оба слова построены из одинаковых элементов: слова *kār* «работа» и глагола *yāftan* «находить» с единственной разницей – в семантике названии фирмы заложена идея продолжительности процесса поисков работы, а в его трансформированном аналоге – результат этого процесса.

Конкретные слоганы повествуют о назначении товара, его достоинствах, конкретных свойствах и качествах товара, действительных или мнимых. Например:

سانا وحدت هنر و تغذیه *Sānā vahdat-e honar va taqziye* ‘«Сана» – единство искусства и питания’ (реклама продуктов питания);

الکتروستیل کیفیت و ظرافت *Elektrostil keyfiyyat ve zarāfat* ‘«Электростил» – качество и изысканность’ (реклама бытовой техники);

شوبه و شوبه Polibās takāmōl-e šost-o šu «Полибас» – совершенство мытья» (реклама чистящего средства).

Абстрактные слоганы – это красивые фразы, которые имеют довольно опосредованное отношение к рекламируемому товару. Например:

بهرز دوست من سلام Behruz dust-e man salām «Бехруз» – друг мой, здравствуй!» (реклама продуктов питания);

پپسی برای اکنون زندگی کن Pepsī barāye aknun zendegi kon «Пепси» – живи настоящим моментом!» (реклама напитка);

آپادا پیش به سوی سلامتی Āpādā piš be su-ye salāmāti «Апада» – вперед, к здоровью!» (реклама молочных продуктов).

Если говорить о содержательной стороне слогана как основного элемента, призванного воздействовать на аудиторию потребителей, то стоит привести мнение Е.Н. Сердобинцевой, по мнению которой рекламный слоган должен быть:

– конкретным: иметь четкие формы, быть зримым и осязаемым;

– привычным и понятным целевой аудитории, представлять собой часть окружающей повседневной реальности;

– соответствовать национальным культурным традициям [8, с. 30–31].

Некоторые иранские слоганы соответствуют всем этим критериям. Конкретность, осязаемость, зримость и четкость формы наблюдаем в таких примерах слоганов:

سیراب در هر قطره اش حیات Sirāb dar har qetre-aš hayāt hast «Сираб» – в каждом его глотке жизнь» (реклама прохладительного напитка);

آپادا تازه همچون هوای صبح Āpādā tāze hamčun havā-ye sobh «Апада» – свежий, словно утренний воздух» (реклама молочных продуктов);

بانک پاسارگاد بانک هزاره سوم Bānk-e Pāsārgād bānk-e hezāre-ye sevum «Банк «Пасаргад» – банк третьего тысячелетия».

Привычность и понятность целевой аудитории, апелляция к окружающей повседневной реальности и к самим реципиентам рекламы содержатся в таких слоганах:

برنامه خانواده خودتونه Barnāme-ye Xānevāde az xānevāde-ye xod-etune «Программа «Семья» – про вашу собственную семью» (реклама телевизионной программы);

بیمه دی با شما برای جبران Bime-ye Dey bā somā barāye jobrān «Страхование «Дей» – с вами для возмещения (убытков)» (реклама страховой компании);

بانک مسکن نیاز به مسکن دارید؟ بفرومائید! Bānk-e maskan – niyāz be maskan dārid? Befarmāyid «Банк жилья» – вы нуждаетесь в жилье? Пожалуйста!» (реклама банка).

Особенно ярко к окружающей повседневной реальности апеллируют слоганы, рекламирующие медиа-ресурсы, например:

شبهه ه همراه با شما Šabake-ye panj hamrāh bā šomā «Пятый канал» – ваш спутник;

صبح شما با شما Sobh-e šomā bā šomā «Ваше «Утро» с вами;

В этих слоганах «Пятый канал» и газета «Утро» позиционируются как необходимые в повседневной жизни объекты, которые всегда рядом. В нижеприведенном слогане кинокомпания «Иран-фильм» прямо называется другом семьи:

ایران فیلم دوست خانواده مون Irānfilm dust-e xānevāde-yemun «Иран-фильм» – друг нашей семьи».

Как видим, для большей убедительности в этом слогане со словом xānevāde «семья» используется форма местоименной энклитики 1 лица множественного числа -emun (нашей семьи).

Некоторые слоганы демонстрируют соответствие критерию о национальных культурных традициях. Например, яркой этноспецификой отмечен слоган, рекламирующий газированный напиток «Зам-зам»:

زم زم آب جنتی Zam zam āb-e jennati «Зам-зам» – райская вода».

«Зам-зам» – это название колодца находящегося в г. Мекка, куда все мусульмане хоть раз в жизни обязаны совершить паломничество (хадж). Воде из этого колодца приписывают целительные свойства, а омовение ею является одним из важных элементов мусульманского хаджа. Как видим, в создании слогана задействована культурная информация, которая усиливается употреблением эпитета جنتی jennati «райская» в качестве определения к слову آب āb «вода».

В создании слогана посуды фирмы Pārs āpāl использовано противопоставление «Иран – весь остальной мир»:

پارس اپال هنر ایرانی کیفیت جهانی «Парс апал» – искусство иранское, качество мировое».

Как видим, в слогане актуализировано представление иранцев о самих себе как об искусных мастерах, что соответствует действительности, учитывая, что в Иране очень развиты разнообразные кустарные промыслы (так называемые صنایع دستی sanāye-ye dasti), которые ведут свое происхождение с глубокой древности и славятся во всем мире. С другой стороны, в слогане заложена идея о том, что по качеству посуда не уступает лучшим мировым образцам.

Выводы. Таким образом, из приведенного анализа можно заключить, что персидский рекламный слоган по своим структурным и семантическим характеристикам полностью соответствует критериям, выдвигаемым к созданию удачного слогана западными исследователями. В структурном отношении мы обнаружили в нашем материале все виды слоганов: связанные, привязанные, свободные. В классификации слоганов по содержательным параметрам – буквальные, конкретные и абстрактные – мы испытали некоторую трудность с нахождением слоганов, в которых полностью бы повторялся звуковой компонент названия бренда. Однако слоганов с повторением вербального компонента было найдено достаточно. Анализ показал, что персидские слоганы полностью соответствуют критериям быть конкретными, привычными и понятными целевой аудитории, соответствовать национальным традициям. Все это может свидетельствовать о том, что реклама в наше время имеет преимущественно международный характер и современный глобализованный мир использует одни и те же средства и технологии для производства рекламы как главного двигателя торговли. Однако это не отменяет наличия национально-культурной составляющей, которая иногда ярко проявляется в семантике рекламных слоганов.

Дальнейшие перспективы нашего исследования мы видим в изучении лингвостилистического и прагматического потенциалов персидских рекламных текстов.

Литература:

1. Елина Е.А. Семиотика рекламы. URL: <http://book-online.com.ua>.
2. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы. Москва : Смысл, 1995. 73 с.
3. Музыкант В.Л. Реклама: Международный опыт и российские традиции. Москва : Право и закон, 1996. 220 с.
4. Слободянюк Э.П. Настольная книга копирайтера. Москва : Вершина, 2008. 256 с.

5. Бернадская Ю.С. Текст в рекламе : учеб. пособие. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2008. 288 с.
6. Бернадская Ю.С., Марочкина С.С., Смотрова Л.Ф. Основы рекламы. Москва : Наука, 2005. 281 с.
7. Вань Нин. Слоган русской автомобильной рекламы в структурно-содержательном аспекте (на фоне китайской рекламы) : дисс. ... канд. филол. Наук : 10.02.01. Пермь, 2015.
8. Сердобинцева Е.Н. Структура и язык рекламных текстов : учеб. пособие. Москва : Флинта: Наука, 2010. 104 с.

Guliyev A. Advertisement slogan in the modern media environment of Iran: structural and semantic characteristics

Summary. The article is dedicated to the structural and semantic analysis of advertisement slogans in the modern media environment of Iran. Advertising communication as a type of social communication is extremely developing in now days. Globalization and multiculturalism of the modern world step by step destroy ethno-cultural barriers, which is clearly observed in the character of modern advertising, that along with the product itself penetrate the most distant and closed communities of the world.

In the article we undertake to explore the specifics of modern Persian advertisement on the basis of the slogans that

are considered its integral structural part, to determine the level of its compliance with the requirements and criteria put forward by western professionals for these kinds of texts. We reviewed key determination of slogans, its main characteristics, criteria and requirements for the creation of a successful slogan.

In accordance with the actual classification systems based on the structural and content identifications we have made conclusions on whether these systems are applicable for the analysis of Persian advertisement. It is discovered that Persian advertisement slogans to be relevant to the requirements to be specific, familiar and comprehensible to the target audience, to be a part of environment, correspond with the national and cultural traditions. Correlation of universal and ethno-specific moments in the structure and semantics of Persian slogans is determined. Scientific originality of the research is that the Persian advertisement has never been a subject for a linguistic analysis in the Post-Soviet environment. Actuality of the theme is that, first of all, there is a general trend of modern linguistic researches aimed to learn different forms of communications in different modern ethno-cultural communities; secondly, it is important to study advertising as a powerful communication resource in Iran which is one of the most restricted countries of the world.

Key words: advertising communication, media environment, slogan, Persian language, classification.

ХЕШТЕГИ В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

Анотація. Лексика інтернету має риси як письмового, так і усного різновидів мови, зберігає в собі деякі риси технічного жаргону, але також наповнена загальноживаною лексикою, формується за принципами освіти неформальної лексики. Величезна віртуальна територія, інтернет, пропонує користувачеві широку палітру майданчиків: ЗМІ, блоги, інформаційні сайти, магазини й аукціони, реклама, платіжні та пошукові системи, електронна пошта, чати, форуми, месенджери, соціальні мережі тощо. Кожен майданчик стосується різних тем, виявляє великий набір смислів, пропонує різноманітну за змістом інформацію. Дискурс інтернету має складний характер, він складається з безлічі самостійних тематичних центрів: політика, економіка, спорт, культура, освіта тощо. На сучасному етапі розвитку лінгвістики саме інтернет-дискурс, найбільшою мірою англійськомовний, є основним джерелом розширення лексичного складу мови. Основним шляхом поповнення словникового складу є словотвір. Найбільш поширенішими в інтернет-дискурсі є такі способи словотворення, як деривація, конверсія, редукція.

На особливу увагу заслуговує також синтаксис інтернет-дискурсу. Характерною рисою синтаксису мови Мережі є тенденція до аграматизмів, тобто відхилення від синтаксичних і пунктуаційних норм літературної мови. Аграматизм у чатах проявляється найчастіше в недостатній або невірній розстановці розділових знаків і значно рідше – в неузгодженості, порушенні формально-синтаксичного зв'язку між частинами висловлювання і різного роду обривах. Розділові знаки у віртуальному повідомленні беруть участь у створенні додаткової смислової значущості тексту, причому їх кількість відповідає силі емоцій. Стилистична навантаженість різних знаків пунктуації неоднакова. Порівняно нещодавно в інтернет-комунікації були створені особливі аббревіатури, які можуть передавати як скорочені речення, так і слова, і базуються на принципі транскрибованої передачі інформації.

Ключові слова: інтернет-дискурс, віртуальна комунікація, мережева структура, тематичні центри.

Постановка проблеми. Вибір інтернет-дискурсу як об'єкта дослідження продиктовано особливою прагматичною значущістю, яку має інтернет-комунікація. Процес розвитку інтернету супроводжується формуванням певних норм і вимог як лінгвістичного, так і екстралінгвістичного характеру, пов'язаних з організацією та структуруванням інтернет-простору.

Актуальність роботи визначається тим, що нині інтернет-дискурс є універсальним інструментом інтеграції культур. Завдяки своїй інтерактивності, ефекту присутності та інформаційній наповненості, а також завдяки використанню мережевої навігації він перевершує інші засоби комунікації по наданих можливостях спілкування [2]. Крім того, актуальність роботи пов'язана з недостатньою вивченістю лінгвістичної своєрідності цього сучасного типу дискурсу і ролі його складників,

а також необхідністю подальшої розробки теорії функціональних стилів на матеріалі засобів масової комунікації.

Метою статті є розгляд синтаксису інтернет-дискурсу, а саме хештегів.

Виклад основного матеріалу. У широкому розумінні дискурс можна розглядати як складне комунікативне явище, мовленнєву дію, яка включає в себе як соціальний аспект, що характеризує комунікантів, так і процеси виробництва і сприйняття повідомлення. У вузькому розумінні дискурс являє собою зв'язну послідовність мовних одиниць, відтворених комунікантів для сприйняття співрозмовником у конкретний момент часу, в конкретному місці, керуючись конкретною метою [2].

На підставі проведеного аналізу термінів, що визначають «дискурс», нами була прийнята дефініція, запропонована О.О. Селівановою, в якій дискурс визначається як «замкнута цілісна комунікативна ситуація, складниками якої є комуніканти і текст як знаковий посередник, зумовлена різними факторами, які опосередковують спілкування і розуміння (соціальними, культурними, етичними і т.п.)» [3].

Інтернет-комунікація характеризується такими рисами, як поліфонічність, гіпертекстові і інтерактивні можливості мережі, анонімність і дистантність.

Дискурс інтернету – це глобальне полідискурсивне родове явище, що включає в себе велику кількість субдискурсів. Субдискурс – це локальний елемент глобального дискурсу Мережі, що дає змогу охарактеризувати тематичне, жанрове, мовне оформлення повідомлень, поданих на будь-якому майданчику в інтернеті [4].

В інтернет-дискурсі функціонують власні жанри, в яких реалізуються як загальні, так і індивідуальні властивості, характерні виключно для цього типу дискурсу. Дискурсивні жанри – це стійкі типи висловлювань в уже сформованих формах спілкування, жорстко зумовлених у віртуальному середовищі певними технічними параметрами.

Віртуальні жанри ще не оформилися остаточно, вони будуть розвиватися і видозмінюватися з огляду на розвиток інтернет-технологій. Нині можна запропонувати такі найпоширеніші жанри інтернет-дискурсу, як чат, ICQ, соціальна мережа, інтернет-блог, ком'юніті (мережеві спільноти) [6].

З позицій соціолінгвістичного підходу ми можемо говорити про віртуальний дискурс як про лінгвістичну категорію, що поєднує в собі ознаки особистісно орієнтованого і статусно орієнтованого дискурсу.

Концептуальною ознакою структури дискурсивної системи інтернету є реальність і віртуальність її субдискурсів. Реальними, на наш погляд, варто вважати ті субдискурси, які представлені на видимому модулі, на відкритій інтернет-сторінці і можуть бути повною мірою зрозумілі і задіяні для роботи користувачем.

Реальні субдискуси користувач бачить як звичний оформлений текст, що виражений будь-якими відомими жанрами: розповідь, репортаж, замітка тощо.

Протилежне явище – віртуальний субдискурс – це інформація, яка мається на увазі, захована в посиланнях, в глибині тривимірного мережевого простору. У віртуальному субдискурсі людина «має на увазі» інформацію, передбачає її наявність у глибині дискурсу Мережі. Інтернет як медіа відображає все інформативне і подієве багатство реальної дійсності.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики саме інтернет-дискурс, найбільшою мірою англомовний, є основним джерелом розширення лексичного складу мови. Основним шляхом поповнення словникового складу є словотвір. Найбільш поширеними в інтернет-дискурсі є такі способи словотворення, як деривація, конверсія, редукція.

На особливу увагу заслуговує також синтаксис інтернет-дискурсу. Характерною рисою синтаксису мови Мережі є тенденція до аграматизмів, тобто відхилення від синтаксичних і пунктуаційних норм літературної мови. Аграматизм у чатах проявляється найчастіше в недостатній або невірній розстановці розділових знаків і значно рідше – в неузгодженості, порушенні формально-синтаксичного зв'язку між частинами висловлювання і різного роду обривах.

Практично повне збереження синтаксичних норм відбувається в інтернеті лише в разі використання як засобу спілкування електронної пошти, а також асинхронного спілкування в соціальних мережах або на форумах. Переважна втрата синтаксичних норм відбувається, як правило, в соціальних мережах, де є можливість синхронного спілкування, в чатах, а також на ігрових серверах.

Розділові знаки у віртуальному повідомленні беруть участь у створенні додаткової смислової значущості тексту, причому їх кількість відповідає силі емоцій. Стилістична завантаженість різних знаків пунктуації неоднакова.

Деякі з особливостей спілкування в інтернеті вже закріпилися в мові і активно використовуються не тільки в Мережі, а й повсякденному неформальному письмовому спілкуванні [5].

Наприклад, певні абрєвіатури вже добре відомі безлічі користувачів і однозначні. Це такі абрєвіатури, як *ASAP* – *As Soon As Possible*, *4U* – *for you*, *Thx* – *Thank you*, *L8* – *late*, *UR@skul* – *you are at school*.

Щодо особових займенників, то найпоширенішими в англомовному інтернет-дискурсі є займенники “*I*” (1-ої особи однини) та “*we*” (1-ої особи множини).

У мережевих текстах часто спостерігаються порушення пунктуаційних правил, а пунктуація в мережевих текстах досить ситуативна. Порівняно нещодавно в інтернет-комунікації були створені особливі абрєвіатури, які можуть передавати як скорочені речення, так і слова, і базуються на принципі транскрибованої передачі інформації.

Для інтернет-сленгу в англійській мові ми надали таку класифікацію:

- 1) абрєвіація;
- 2) усічення;
- 3) словоскладання;
- 4) афіксація;
- 5) ерративи;
- 6) неологізми.

До першої групи, «абрєвіації», ми зараховуємо скорочені елементи слів, об'єднаних в одне поєднання:

Abt (*about*) – близько, про, щодо і т.д.; *B4* (*before*) – до; *Bb* (*bye-bye*) – бувай; *Cmpt*; *LOL* (*laughing out loud*) та інші.

До другої групи, «усічення», ми зараховуємо слова, утворені шляхом скорочення слова: *App* (*application*) – додаток; *Awk* (*awkward*) – незручна ситуація; *Bro* (*brother*) – брат.

Третя група, «словоскладання»:

Bodylapse – серія фотографій, знятих у процесі змін тіла, таких як вагітність, зниження ваги і бодібілдинг. За допомогою цих фотографій люди показують свій прогрес.

Netizen (*Internet + citizen*) – «громадянин/житель» інтернету, активний інтернет-користувач.

Nexterday (*next + yesterday*) – післязавтра.

Четверта група, «афіксація»: *Addy* (*address*) – адрес; *Homie* (*homebody*) – свій хлопець / своя дівчинка; *Hubby* (*husband*) – чоловік; *Internetting* – користування інтернетом.

П'ята група, «ерративи», тобто навмисне порушення норми. Сюди ми зараховуємо граматично неправильні написання слова, які тим не менш зрозумілі з першого прочитання. Такі спрощення написання слів є наслідком економії часу.

Іноді вони утворюються в результаті різних помилок, а іноді навмисно:

Wut – замість *what*; *Dat* – замість *that*; *Luv* – замість *love*; *Bruh*, *broseph* – замість *brother*; *Cuz* – замість *because*.

Шоста група, «неологізми», включає в себе слова, що позначають нові поняття і предмети:

Anglo-klaxon – так називають гучних англомовних людей, зазвичай американців;

Birth vegan – так називають людину, яка ніколи не їла м'яса; вегетаріанець від народження;

Duck face – дослівно «качине обличчя», різновид селфі, на якому губи випинаються вперед, ніби нагадуючи качиний дзьоб.

Таким чином, граматичні та лексичні особливості комунікації в інтернет-ресурсах зумовлені вираженням емоцій і оцінок, використанням експресивної графіки, лексики і синтаксису.

На лінгвістичне оформлення текстів впливають вік, освіта, фах, стать. Отже, лібералізація норм літературної мови, послаблення певних стилістичних обмежень, збільшення варіативності мовних одиниць і слововживання загалом, неконтрольований потік іншомовної лексики є характерними для епохи новітніх інформаційних технологій.

Висновки. Таким чином, інтернет-дискурс є особливим типом дискурсу, що має свою специфічну структуру та правила. Під час інтернет-комунікації є безліч способів створення унікальності користувача в мережі Інтернет, наприклад, використання різних графічних емоцій, тобто смайликів, вираження почуттів, як за допомогою повторення букв, так і за допомогою рясного використання пунктуаційних знаків, створення власної репрезентації у вигляді «нікнейма», інтеграція аспектів усного мовлення в письмовий варіант мови, який використовується в інтернеті тощо.

Література:

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. Москва : Высшая школа, 1991. 140 с.
2. Карасик В.И. О категориях дискурса. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.

3. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
4. Crystal D. Language and the Internet. London : Cambridge University Press, 2001. 275 p.
5. Kehoe A. Social Tagging: A new perspective on textual 'aboutness' Methodological and Historical Dimensions of Corpus Linguistics. Helsinki, 2011. URL: http://www.helsinki.fi/varieng/journal/volumes/06/kehoe_gee/ (дата звернення: 14.09.2019).
6. Monroy-Hernández A. Shouting Fire in a Crowded Hashtag. URL: <https://socialmediacollective.org/2011/08/31/shouting-fire-in-a-crowded-hashtag/> (дата звернення: 4.10.2019).

Koltsova Yu. Hashtags in the Internet discourse

Summary. The vocabulary of the Internet possesses features of both written and oral speech; it also retains some of the features of technical jargon, but it is also filled with general and slang vocabulary, which is formed on the principles of education of informal vocabulary. The vast virtual territory, the Internet, offers a user a wide variety of platforms: media, blogs, information sites, shops and auctions, advertising, payment and search engines, email, chats, forums, messengers, social networks, etc. Each site is devoted to different topic and reveals a large set of meanings, offers a variety of content information. The discourse of the Internet has a complex, complicated nature; it consists of many independent thematic

centres: politics, economics, sports, culture, education, etc. At the present stage of the development of linguistics, Internet discourse, to the greatest extent in English, is the main source of the expansion of the lexical composition of the language. The main way to add vocabulary is word formation. The most common in Internet discourse are such ways of word formation as derivation, conversion, reduction.

A characteristic feature of web language syntax is the tendency for grammaticisms, that is, deviations from the syntactic and punctuation norms of literary language. Agrammatism in chats is most often manifested in the insufficient or incorrect placement of punctuation marks and much less often – in the inconsistency, the violation of the formal-syntactic connection between parts of the utterance and all sorts of breaks.

Punctuation marks in a virtual message are involved in the creation of additional semantic significance of the text, and their number corresponds to the power of emotions. The stylistic loading of the various punctuation marks is different. More recently, special acronyms have been created in Internet communications that can convey both short sentences and words, and are based on the principle of transcribed information transmission.

Key words: Internet discourse, virtual communication, network structure, topic centres.

*Стародєдова Л. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри романо-германської філології**Ізмаїльського державного гуманітарного університету**Ніколаєва Г. В.,**студентка факультету іноземних мов**Ізмаїльського державного гуманітарного університету*

СПЕЦИФІКА РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ І ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ ФРАНЦУЗЬКОЮ ТА УКРАЇНСЬКОЮ МОВАМИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню специфіки рекламного дискурсу на прикладах французькомовних і україномовних рекламних текстів. Рекламний дискурс розглянуто, як частину культури, яка є яскравим, барвистим, наповненим образами відображенням дійсності, і пропонує ідеальний стиль життя. Основною метою реклами є формування потреби і спонукання до придбання рекламованого продукту. Процес створення потреб базується на конструюванні в свідомості споживачів ідеального образу, зразка для наслідування або соціального міфу, досягнення якого можливе за умови споживання рекламованих продуктів. Рекламний дискурс представлено, як поняття, яке повинне впливати на споживача, привертати його увагу, щоб серед багатьох однакових покупців вибрав саме ваш товар.

В інформаційному просторі рекламного дискурсу встановлено два типи інформації – експліцитна та імпліцитна. Вказані типи інформації відображають враження споживача від реклами, його оцінку та асоціації, які виникли у нього після перегляду. Вони є характерною рисою рекламного дискурсу, що ускладнюють процес його перекладу.

У роботі наведено приклади з реклами популярних французьких брендів та їх переклад на українську мову. Актуальність статті полягає у тому, що французькомовна реклама вперше аналізується як аргументативний дискурс, ціль якого полягає не лише в інформуванні адресата про товар (інформативна функція мови), а й переконання у необхідності його купівлі (апелятивна та емоційна функції мови).

У роботі розглянуто питання використання стилістичних прийомів у рекламі. Засоби збагачення мови допомагають творцям донести інформацію про рекламований продукт якомога точніше, створити у споживача певне враження, викликати почуття. Матеріалом для дослідження стали такі французькі видавництва: Elle, Cosmopolitan, Madame, Vogue, Marie-Claire, Coup de Pouce. Приклади французьких рекламних текстів обрано з вищевказаних джерел методом суцільної вибірки.

Проаналізовано особливості рекламного дискурсу. Визначено основну функцію реклами – функцію переконання. Рекламу розглянуто, як тип маніпулятивного дискурсу, тому що «будь-якого роду переконання як цільова дія ґрунтується на маніпуляції» [1, с. 22].

У висновках зазначено основні критерії успіху рекламного дискурсу для впливу на сучасного споживача.

Ключові слова: дискурс, рекламний дискурс, експліцитна та імпліцитна інформація.

Постановка проблеми. У сучасному світі рекламний дискурс є складовою широкої соціальної взаємодії, охоплює багато сфер життя сучасного соціуму і, таким чином, пов'язан з різноманітними видами людської діяльності. Його наукове висвітлення в лінгвістиці досить велике, проте рекламний дискурс як аргументативний феномен продовжує викликати інтерес дослідників. Актуальність роботи зумовлює активне використання рекламного дискурсу у масовій комунікації і відображення його як типу маніпулятивного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок лінгвістичного застосування поняття дискурсу у 1950-ті роки поклав Е. Бенвеніст. Розробляючи теорію висловлювання, він використовував традиційний для французької лінгвістики термін *discours* для характеристики «мови, що привласнюється мовцем» [2, с. 10]. Теорією дискурсу займався Т.А. ван Дейк. За його твердженням, дискурс – це не ізольована текстова або діалогічна структура, а складне комунікативне явище, яке включає в себе і соціальний контекст [3, с. 78].

У вітчизняній філології поняття дискурсу вперше застосували в 1970-ті роки в значенні, близькому до терміну функціональний стиль. Одне з перших лінгвістичних визначень поняттю дала Т.М. Ніколаєва: «Дискурс – багатозначний термін лінгвістики тексту, який вживається авторами в майже омонімічних значеннях. Найважливіші з них: 1) зв'язний текст; 2) усно-розмовна форма тексту; 3) діалог; 4) група висловлювань, пов'язаних між собою за змістом» [4, с. 467].

Н.Д. Арутюнова визначала дискурс як «пов'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; мова, розглянута як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах)» [5].

Область дискурсу і проблема розмежування тексту та дискурсу описана також у праці А.А. Кибрика, який трактує цей термін як реальну мовну взаємодію в сучасній лінгвістиці і як єдність процесу мовної діяльності і її результату, тобто тексту. Дослідник не протиставляє ці поняття, а стверджує, що вони є нерозривними, позаяк дискурс включає в себе текст як його складник [6, с. 16].

Увагу проблемі диференціації понять «текст» і «дискурс» у вітчизняній лінгвістиці приділяв В.З. Дем'янов, який писав, що текст – не простий матеріальний об'єкт, а вербальний об'єкт, який інтерпретується, і за яким можна побачити перебіг

дискурсу. Так, оратор може забути вдома текст, але не дискурс свого виступу на конференції [7, с. 34].

Зафіксовано нечисленність (навіть рідкість) лінгвістичних робіт, повністю присвячених рекламі, не дивлячись на те, що вона становить реальне поле творчої дискурсивної діяльності та дослідницьку «лабораторію» можливостей мови [8, с. 10]. Серед нечисленних праць, присвячених лінгвістичному аналізу рекламного тексту французької мови, можна процитувати роботи зарубіжних авторів: Н. Greven (*La Langue des slogans publicitaires en anglais contemporain*, 1982), N. Everaert-Desmedt (*La Communication publicitaire*, 1984), В.-N. Grunig (*Les mots de la publicité, 1990*), J.-M. Adam & M. Bonhomme (*L'Argumentation publicitaire*, 1997). Дослідження французьких текстів реклами вітчизняними авторами носять, в основному, порівняльний характер або присвячені окремим аспектам реклами. На матеріалі французької та російської мов досліджуються семантика і прагматика рекламного дискурсу (І.Я. Балабанова, 2004); функції неологізмів у рекламному тексті (А.В. Волосних, 2005); комунікативно-прагматичний аспект експресивності інституціонального рекламного слогану (Н.Є. Копейкіна, 2004).

Метою пропонованої статті є виявити та проаналізувати особливості рекламного дискурсу, як типу маніпулятивного дискурсу і наочно його продемонструвати, використовуючи приклади з французькомовної та україномовної реклами.

Виклад основного матеріалу. Реклама з кожним роком все більше проникає в масову свідомість людей. Світові бренди стирають національні кордони країн і стають частиною нашого повсякденного життя. Перед тим, як вийти на міжнародний ринок, будь-який бренд повинен розробити індивідуальну для різних країн рекламну кампанію і стратегію, враховуючи особливості національної самосвідомості і сприйняття реклами. Щоб виграти битву за споживача, необхідно звернути особливу увагу на переклад рекламного тексту, який і буде нести основний інформаційний посыл.

Важливе місце у світовому просторі займає французька реклама. Вона відрізняється витонченістю і створює обличчя

європейського креативу. Для французької реклами більш важливо створити гарний настрій і психологічно сприятливий фон, ніж описати конкретні характеристики товару.

Визначення реклами як форми мовленнєвої комунікації, ціль якої – сприяти продажу продукту чи популяризувати послуги методом інформування громадськості про них і спонукати споживачів реагувати на об'єкт, що рекламується. Це належним чином дозволяє кваліфікувати рекламне повідомлення як рекламний дискурс, який поєднує у собі інформацію та переконання [9, с. 9].

У ранньому трактуванні «дискурс» визначався вузько, як зв'язна послідовність речень / висловлювань або мовних актів. У подальшому лінгвістика оперує більш широкими поняттями, визначаючи «дискурс», як складну єдність мовного вираження, значення та дії, яка включає в себе, окрім тексту, також екстралінгвістичні параметри, соціальний контекст [9, с. 12].

Згідно з Т.А. ван Дейком, дискурс – це складне комунікативне явище, що включає в себе, крім тексту, ще й екстралінгвістичні фактори (соціальний контекст, інформацію про учасників комунікації, знання про світ, погляди, установки адресата). Всі ці чинники накладають відповідні обмеження на структурні характеристики текстів. Т.А. ван Дейк ще називає дискурс складною комунікативною подією [3, с. 78]. Тобто дискурс є поєднанням мовних і соціальних вимог і має соціолінгвістичну структуру. Дискурс має відповідати нормам мовної, комунікативної і соціальної ситуації [10, с. 75].

Аналіз рекламного дискурсу неможливий без аналізу його інформаційного простору, тобто експліцитного та імпліцитного засобів передачі інформації, які використовуються адресантом дискурсу. Важливе місце при формуванні текстів реклами посідає визначення мети, яка стоїть перед цим дискурсом. Рекламний дискурс повинен виділити конкретний товар із багатьох схожих між собою. Для того, щоб зосередити увагу споживача на довгий час, слід намагатися створити не просто цікавий імідж, а імідж, який би надовго запам'ятовувався [10, с. 88]. Наприклад, як у рекламі L'Oréal Glam Shine [11]:

Оригінальна версія	Версія українською мовою
Une brilliance jamais atteinte: Effet volume et couleur scintillant pour des levres glamour. Texture non collante Nouveau Glam Shine Rouge à lèvres hydratant – Brillance scintillante Effet volume glamour. – Technologie unique aux micro-particules de cristal: reflexion de la lumière amplifi�e, effet glamour garanti – Texture fine, hydrotante pour la première fois, non collante. – Une bouche glamour en un seul geste : redessin�e, repulp�e! Parce que vous le valez bien.	Небачуваний блиск Ефект об'єму та іскрометного блиску. Нелипка текстура Новинка Glam Shine Зволожуюча губна помада Іскрометний блиск. Розкішний ефект об'єму – Унікальна технологія з мікрочастками кришталю: дивовижне відбиття світла і гарантія чарівної посмішки! – Вперше – ніжна, зволожуюча, нежирна текстура. – Чарівна посмішка з першого разу: чітко окреслені і такі спокливі губи! Адже Ви цього варті!

Чітке формулювання, вставні слова для привернення уваги, яскраві епітети і слоган, який запам'ятовується надовго, виділяють цю рекламу з багатьох таких реклам губної помади.

Мета і завдання рекламного дискурсу та функції мови тісно пов'язані між собою. У рекламному дискурсі інформативна функція мови пов'язана з волонтактивною, ціль якої – вплинути

на споживача, спонукати його до дії. Отже, при аналізі рекламного дискурсу (з точки зору його перекладу) автор звертає увагу, що мова не є лише засобом передачі інформації.

В інформаційному просторі рекламного дискурсу виділяються два типи інформації – експліцитна та імпліцитна. Імплікація – це особливий спосіб передачі інформації, яка не

отримує прямої вербалізації, але індикується експліцитними вербальними або невербальними елементами – маркерами [12, с. 18]. Вона є характерною рисою рекламного дискурсу, що ускладнює процес його перекладу.

У рекламному дискурсі основними типами імпліцитної інформації є оцінка та асоціативна інформація.

Причини, які обумовлюють імплікацію в рекламному дискурсі:

– необхідність передавати більше інформації меншою кількістю слів (принцип економії);

Слоган Hundai: Attention, vous allez aimer. – Увага, Вам сподобається.

– необхідність бути оригінальним та експресивним;

Слоган Nestea: Vous allez adorer avoir soif. – Ви полюбите відчуття спраги;

Слоган Air France: Faire du ciel le plus bel endroit de la terre. – Air France: зробимо в небі найкраще місце на землі.

– тенденція до розмовного стилю;

Слоган Peugeot: Peugeot. Pour que l'auto soit toujours un plaisir. – Щоб авто завжди було задоволенням.

– необхідність надання рекламному тексту динамізму розгортання та посилення спонування;

Слоган Lacoste: Deviens ce que tu es. – Стань тим, хто ти є.

– дотримання максимальної ввічливості [12, с. 5–6].

Слоган L'Oréal: Parce que vous le valez bien. – Адже Ви цього варті.

Для того, щоб реципієнт зупинив свій вибір на товарі / послугі саме цього виробника, рекламіст використовує велику кількість прийомів переконування: від гіперболізації до повного викривлення фактів. Г. Кук виділив 25 основних характеристик рекламного дискурсу, що дають змогу переконувати споживачів і маніпулювати їх бажанням володіти, тобто їх свідомістю [13, с. 214].

Деякі з них:

– рекламний дискурс паразитує на інших видах дискурсу;

– рекламний дискурс поєднує в собі публічний та інтимний дискурс;

– рекламний дискурс широко використовує алюзію;

– рекламний дискурс є мультимодальним при використанні мовних засобів.

Всі перераховані вище характеристики рекламного дискурсу підтверджують, що основною функцією реклами є функція переконання. Це дозволяє віднести рекламу до маніпулятивного типу дискурсу, тому що «будь-якого роду переконання як цільова дія ґрунтується на маніпуляції» [1, с. 22].

Реклама лаку для нігтів Céramide Resist de L'Oréal Paris

Оригінальна версія	Версія українською мовою
Sous la couleur: La force Nouveau CERAMIDE RESIST Vernis à ongles au CERAMIDE R force et soin tenue 5 jours. Enrichi en CERAMIDE R, aux propriétés restructurantes, et en silicium, ceramide resist agit comme un véritable bouclier pour des ongles plus forts et une couleur ultra-résistant. PARCE QUE VOUS LE VALEZ BIEN.	Під кольором – сила Новинка CERAMIDE RESIST Лак для нігтів з керамідами R. Сила і догляд до 5 днів. Збагачений на кераміди R із відновлюваною дією та кремнієм, CERAMIDE RESIST створює справжню броню, роблячи Ваші нігті більш міцними, а колір ультрастійким. Адже Ви цього варті.

Реклама тонального крему Ideal Balance de L'Oréal

Version original	Version
Avancée technologique Enfin le fond de tein Intelligent – Idéal Balance qui equilibre les peaux mixtes. Matite des zones brillante. Un teint unifie, mat et net jusqu'au soir.	Технологічний прорив Нарешті з'явився розумний тональний крем Idéal Balance, що урівноважує мішаний тип шкіри. Матовість жирних ділянок шкіри Рівний, матовий і бездоганний колір обличчя на цілий день

Реклама рясніє словами прорив, новинка, більше, дешевше, краще, вигідніше, супер, новий, перший, революція, простий, незвичайний, на відміну від звичайних... Всі ці слова є сигналами того, що рекламована марка в явному або неявному вигляді подається в порівнянні з іншими марками тієї ж товарної категорії. Синтаксис рекламного дискурсу розрахований на швидке сприйняття. Він простий, використовуються номінативні, неповні речення. У рекламі часті звернення, спонукальні конструкції, значний перелік однорідних членів речення. Використання слів, сенс яких конкретний, зміст яких легко собі уявити, істотно підвищує ефект навіювання.

Рекламний дискурс є прикладом дуже раціонального застосування стилістичних прийомів. «Важлива вимога до рекламного дискурсу – максимум інформації при мінімумі слів» [14, с. 13–25].

У більшості випадків реклама не тільки надає відомості про товар або послугу, а й створює враження за допомогою сти-

лістичних засобів. Мову реклами часто потрібно оновлювати, тому що виражальні засоби втрачають свою новизну й актуальність. У результаті зникає образність, а отже, знижується переконливість реклами та її здатність впливати на маси.

Часто в рекламному дискурсі застосовуються такі лексичні стилістичні засоби: метафора (“Venez vitaminer votre français!”) [15], епітет (“Une brillance jamais atteinte”, “Brillance scintillante”; L'Oréal Paris. “C'est nouveau, c'est voluptueux, c'est la première mousse solaire”; Nivea visage. “Sentir bon, se sentir bien”; Clarins, eau dynamisante) [15], гіпербола (“Plus noire, que la nuit”; L'oreal, туш) [16].

Характерне вживання питальних і окличних речень, які підкреслюють «закличний» стиль реклами. У зв'язку з цим автори використовують такі синтаксичні стилістичні засоби: риторичне питання (“Et si vous invitiez un Grand Blanc à l'apéritif?”. Les Grands Blancs, vins d'Alsace; “En panne d'argent cash à Paris? ». Western

Union, transfer d'argent) [15], імперативні конструкції ("Séchez sans déshydrater!". Vidal Sasson, sèche-cheveux; "Attention! Vaisselle fragile!". Bosch, lave-vaisselle; "Agissons!". Fondation Abbé Pierre) [16].

Лексико-синтаксичні стилістичні засоби: порівняння ("Bucheron comme la caresse d'une pluie d'été". Bucheron, parfumerie; "Tu es une fleur!". Emanuel Ungaro, parfum "Fleur de Paris") [16], перифраз ("Aide-moi, Contrex t'aidera!". Contrex, eau; "Ecusson oblige". Ecusson, cidre), фразеологізми: "Jetez un froid" (froid «холод»); "Jetez un froid «створювати незручність». Реклама способів заморозки продуктів) [17].

Фонетичні засоби: алітерація ("Aimez moi comme je vous aime". Caron, parfum; "Le meilleur de l'eau pour le meilleur de la vie ». Eau minerale; "De plus en plus forts, de plus en plus longs». Garnier, shampooing) [16].

Асонанс: (« Mini – Martini – Asti »; « On a toujours besoin de petits pois chez soi ». Publicité de pois) [15].

Успіх рекламного дискурсу пов'язаний із професійним поєднанням всіх важливих компонентів: зображення, звуку, способу. Однак важливим є саме текст.

Висновки. Таким чином, створення рекламного дискурсу залежить від багатьох чинників і вимагає від творців реклами нестандартного мислення та креативності. Оскільки ми живемо в світі конкуренції, то рекламний текст повинен витончено проникати в свідомість споживача, щоб у нього не залишилося сумнівів у виборі конкретного товару або послуги. Щоб бажання придбати було твердим, у короткий рекламний ролик або в журнал, де місце обмежене, необхідно включити якомога більше інформації про товар або послугу. Для створення рекламного тексту потрібне не тільки знання стилістичних мовних засобів, але й оригінальність викладу змісту реклами, грамотна подача інформації споживачам.

Перспективи подальших досліджень автори вбачають у вивченні французькомовного рекламного дискурсу та його методів перекладу на українську мову.

Література:

1. Синельникова Л.Н. Медиатизация юридических терминов в дискурсе современных СМИ. М., 2017. С. 22.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: УРСС, 2002. С. 10.
3. Т.А. ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация. М.: Прогресс. 1989, С. 78.
4. Николаева Т.М. Краткий словарь терминов: лингвистика текста // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста / сост., общ. ред. и вступ. ст. Т.М. Николаевой. М., 1978. Вып. VIII. С. 467–472.
5. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Сов. энциклопедия, 1990. URL: <http://tapemark.narod.ru/les/136g.html> (дата обращения: 17.11.2012).
6. Кибрик А.А. Анализ дискурса в когнитивной перспективе: дис. канд. филол. наук: 10.02.19. М.: РГГУ, 2003. С. 16.
7. Демьянков В.З. Текст и дискурс как термины и как слова быденного языка // Язык. Личность. М.: Языки славянских культур, 2005. С. 34.
8. Adam J.-M. Bonhomme M. L'argumentation publicitaire. Rhétorique de l'éloge et de la persuasion. Paris: Armand Colin, 2007. p. 10.
9. Аргументація та прагматика рекламного дискурсу та проблеми адекватності перекладу // Проблеми семантики слова, речення та тексту. К.: Київський державний лінгвістичний університет, 2000. Вип. 4. С. 9, 12.

10. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. К.: Спілка рекламистів України. 1996. С. 75, 88 (175 с.).
11. Aurélie cosmétiques. <https://www.aureliecosmetiques.fr/gloss-l-oreal>.
12. Ткачук-Мірошніченко О.С. Імплікація в рекламному дискурсі (на матеріалі англomовної комерційної реклами) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.С. Ткачук-Мірошніченко; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2001. 18 с.
13. Vivian Cook. Evidence for multi-competence, 1992. p. 214.
14. Розенталь Д.Э. Язык рекламных текстов : Учебное пособие / Д.Э. Розенталь, Н.Н. Кохтев. М.: МГУ, 1981. С. 13–25.
15. Madame № 177 de 09.2016.
16. Elle. Québec, de novembre 2015.
17. Coup de Pouce, de novembre 2015.

Nikolaieva H. Specificity of advertising discourse and its reflection in the French and Ukrainian languages

Summary. The article is devoted to the study of the specificity of advertising discourse on the examples of French and Ukrainian-language advertising texts. Advertising discourse is seen as part of a culture that represents a vibrant, colorful, filled with images of reality and that offers the perfect lifestyle. The main purpose of advertising is to formulate the need and to encourage the purchase of the advertised product. The process of creating needs is based on the construction in the minds of consumers of the perfect image, role model or social myth, the achievement of which is possible provided the consumption of the advertised products. Advertising discourse is presented as a concept that should influence the consumer, attract his attention, so that among many identical buyers choose your product.

There are two types of information in the information discourse of advertising discourse – explicit and implicit. The types of information provided reflect the consumer's impression of the ad, its rating, and the associations that it has experienced when viewed. They are a feature of advertising discourse that complicate the translation process.

This article gives examples of advertising for popular French brands and their translation into Ukrainian. The relevance of the article is that French-language advertising is first analyzed as an argumentative discourse, the purpose of which is not only to inform the addressee of the product (informative function of language), but also to convince him of the need to buy it (appeal and emotional function of language).

The article deals with the use of stylistic techniques in advertising. Language enrichment tools help creators to convey information about the advertised product as accurately as possible, to create a certain impression for the consumer, to evoke feelings. The materials for the study were the following French publishers: Elle, Cosmopolitan, Madame, Vogue, Marie-Claire, Coup de Pouce. Examples of French promotional texts have been selected from the sources listed above by continuous sampling.

Features of advertising discourse are analyzed. The main function of advertising is the belief function. Advertising is considered as a type of manipulative discourse because "any kind of persuasion as a targeted action is based on manipulation" [1, p. 22].

The findings outline the main criteria for the success of advertising discourse for influencing the modern consumer.

Key words: discourse, advertising discourse, explicit and implicit information.

*Телешун К. О.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри тюркології
Інституту філології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРНІ ТА ЛЕКСИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТУРЕЦЬКОМОВНИХ ГАЗЕТНИХ СТАТЕЙ НА ЕКОНОМІЧНУ ТЕМАТИКУ

Анотація. У даній науковій розвідці розглядається граматична структура статті на економічну тематику, типи заголовків та лексико-стилістичні особливості турецького газетного тексту загалом; лексичне наповнення тексту термінами та художніми засобами, зокрема тропами. Досліджується одна з характерних рис газетно-публіцистичного стилю, яка полягає у поєднанні двох тенденцій – високої стандартизованості та тенденції до експресивності й виразності. Насичення текстів газет тропами, зокрема такими, як епітет, порівняння, метафора, метонімія, персоніфікація тощо, є не лише засобами увиразнення, а й ефективною формою комунікації між автором та читачем, завдяки якій можна висловити своє ставлення до подій та викликати цікавість у читача.

Результати дослідження засвідчують, що залежно від мети, що переслідується адресантом, зустрічаються різні типи заголовків, однак найбільш розповсюдженим є заголовок-розповідь, виражений розповідними реченнями. Мова публіцистичного стилю характеризується зближенням з розмовною мовою, що виявляється у спрощенні структури речення.

Лексичний склад турецькомовної газети на економічну тематику містить зрозумілу широкому загалу економічну термінологію, одиниці інших терміносистем, зокрема, значну кількість суспільно-політичної лексики, загальноживану лексику. Мова засобів масової інформації значною мірою визначає, які з термінів закріпляються в терміносистемі, а які відійдуть до пасивного пласту лексики, адже, як відомо, формування словника будь-якої мови відбувається під впливом як суто лінгвістичних, так й екстралінгвістичних факторів. Широко вживається номенклатура, представлена переважно назвами міжнародних, державних та недержавних організацій, установ, організацій. У межах дослідження виявлено, що найпоширенішим прийомом для підсилення виразності у статтях на економічну тематику є вживання метафор, зокрема персоніфікації, порівнянь, крилатих висловів, епітетів, метонімії, гіпербол, алегорій, евфемізмів, цитат; іноді – фразеологізмів та прислів'їв, що дозволяє в яскравій, доступній формі донести повідомлення до читача та висловити своє ставлення до явища, що описується.

Ключові слова: турецька мова, газетно-публіцистичний стиль, текст, заголовок, термін, емоційно-оцінювальна лексика, метафора.

Постановка проблеми. Актуальність лексико-стилістичного аналізу газетних текстів зростає відповідно до розвитку суспільства, оскільки інформація, подана в газетах, освітлюю-

чи події, що відбуваються у світі, активно бере участь у формуванні громадської думки. Через мову газет мільйони людей формують свої погляди та ставлення до різних явищ внутрішнього та міжнародного життя, знайомляться з новими поняттями та лексикою, яка їх номінує.

Аналіз наукових досліджень. На сучасному етапі інтерес до мови публіцистики охоплює все ширше коло науковців, які досліджують цю проблему в різних аспектах: лексико-граматичному, стилістико-функціональному, соціолінгвістичному, психолінгвістичному, семіотичному тощо. У зазначеній галузі зроблено вже чимало. Питанню вивчення газетних текстів, зокрема їх лексичного складу, присвячені численні роботи І.О. Винокура, В.В. Виноградова, Д.Х. Баранника, І.К. Білодіда, І.Р. Гальперіна, М.П. Брандеса, В.Г. Костомарова, Г.Я. Солганік, Г.М. Васильєвої, М.А. Жовтобрюха, М.М. Пилинського, Г.Я. Солганіка, В.Н. Парфьонова, А.В. Швец, К.А. Рогової та багатьох інших.

Вивченням турецької газети, займалися І. Голобородько, В.А. Гордлевський, В. Смирнов, дослідженню лексико-граматичної структури турецького газетного тексту присвячені праці В.В. Пілик, Джемалі Йилдиза та Гюрсель Сааламоз, мову заголовків турецьких газет розглядали Олена Козан та Деніз Зейрек. Однак турецькі газетні тексти на економічну тематику ще не були предметом спеціальних наукових досліджень, фактично немає робіт, які характеризували б їх композиційну й граматичну структуру та лексико-стилістичні особливості, і тому постає необхідність спеціального дослідження, у якому б були описані та систематизовані їхні мовні характеристики. Це й зумовило вибір предмета дослідження.

Мета статті полягає в науковому осмисленні, описі та аналізі композиційної структури та лексико-стилістичних особливостей турецьких інформаційних газетних текстів на економічну тематику.

Предметом аналізу стали інформаційна замітка, інтерв'ю та передова стаття як найпоширеніші жанри газетного тексту на економічну тематику.

Матеріалом для дослідження слугували такі популярні періодичні видання, як «Міллієт» (*Milliyet*), «Сабах» (*Sabah*), «Заман» (*Zaman*), «Хюррієт» (*Hürriyet*).

Виклад основного матеріалу дослідження. Композиційна структура текстів періодичних видань складається із заголовка та основного тексту. Заголовки – це спеціальні засоби, що показують найбільш важливу текстову інформацію і слугують опорою для читача в розумінні тексту [1, с. 193]. У мовознавчій

літературі є два основні погляди на питання визначення статусу заголовка і його місця в системі макротексту ЗМІ. Перший розглядає заголовок як самостійний елемент системи макротексту, що семантично, прагматично і функціонально пов'язаний з текстом повідомлення, але стоїть поза ним. Згідно з другим поглядом заголовок є структурним компонентом тексту повідомлення, що займає в його системі підлегле становище і функціонально його обслуговує [2].

Залежно від мети, що переслідується адресантом, виділяють такі типи заголовків: 1) заголовок-розповідь; 2) заголовок-питання; 3) заголовок-спонукання [3, с. 212].

Найбільш розповсюдженим є заголовок-розповідь, виражений розповідними реченнями, напр.: “*Uludağ'ın zirvesinde bavul ticareti*”, “*Sanal mağazada kuyruk yaptı*”, “*Yaş meyve ve sebze ihracatında hedef tuttu*”, “*Japonya'da ihracat, yüzde 13 arttı*” тощо.

Виділяють ще так звані контрастуючо-описовий тип заголовка, який зазвичай виражається називним реченням зі знаком оклику: “*Altın fiyatlarında sert düşüş!*”, “*İşsizlik rakamları açıklandı!*”, “*Son dakika! Bankalar faiz indirimine devam ediyor! Bir banka daha kredi faiz oranlarını indirdi!*”

Другий тип заголовка, проблемний заголовок-питання, є питанням, відповідь на яке дається в статті, напр.: “*Altın balonu havaya kaçırma mı başladı?*”. Цей тип заголовка ставить у центр уваги факт відсутності деякої інформації у адресата, створює психологічну напругу та спонукає адресата шукати відповідь у тексті.

Заголовок-спонукання виражає спонукання адресата до дії і стоїть у формі наказового речення, у кінці якого може бути знак оклику: “*Bankacılar: Enflasyon artacak tahvil ihracından vazgeçin!*”.

Іноді використовується двокрапка, що поділяє заголовки на дві частини, друга з яких пояснює першу (“*Türk dış ticareti: çok taraflı ticaret müzakereleri ve gümrük birliği*”; “*Bahkesir'den ceviz üretiminde büyük başarı: 36 ülkeye ihracat*”; “*Koç'tan Enflasyonla Mücadele Programı açıklaması: İndirimlerle destekliyoruz*”) або зазначає мовця (“*Bakan Albayrak: Türkiye'nin güçlü mali tabloları güven veriyor*”).

І.С. Квитко вважає, що «оскільки терміни – основні носії наукової інформації, вони мають міститися в заголовку» й пропонує звертати увагу на «образність термінів» у заголовках, де «потрібно дотримуватися міри в поєднанні експресивності, необхідної для привернення уваги, та інформативності терміна» [4, с. 115]. Однак аналізований матеріал показав невисокий ступінь використання термінології у заголовках, що можна пояснити передусім орієнтацією публіцистичних видань на широке коло читачів. Окрім того, терміни, що використовуються в заголовках, зазвичай не є вузькоспеціальними, наприклад: “*Arap ülkeleri ile ihracat katlandı*”.

На перший план під час вибору мовних засобів у газетних текстах виступають чинники знаходження оптимального способу передачі інформації, стимулювання інтересу до неї читача [5, с. 114], мабуть саме тому важливим лексичним пластом у заголовках є емоційно-оцінна лексика, стилістичні засоби та прийоми, наприклад, іноді для протиставлення певних якостей використовується антитеза, напр., “*Merkez Bankası taşlanmalımı, taçlandırılmalımı?*”.

Заголовок зазвичай стоїть у формі теперішнього часу, активно є форма минулого категоричного часу або ж він вира-

жений іменником з розгорнутою обставиною, напр.: “*Uludağ'ın zirvesinde bavul ticareti*”.

З погляду адресата мова періодичних видань «підкреслено соціальна» [6, с. 11], лексика має бути зрозумілою широкому загалу, тож основу майже всіх жанрів турецької публіцистики складають нейтральні загальноживані слова. Водночас преса є середовищем активного функціонування термінологічної лексики різних галузей знань, що пов'язано з широким тематичним діапазоном статей. Функціонування термінів у цій сфері набуло ряду специфічних особливостей, зокрема, перевага надається загальнозрозумілим термінам на кшталт *ticaret* – торгівля, *ihracat* – експорт, *ithalat* – імпорт, *yatırım* – інвестиції, *iflas* – банкрутство, *fiyat* – ціна, *kredi* – кредит тощо. Чільне місце посідають терміни, які відображають актуальні фінансово-економічні та господарські явища чи поняття (*Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE)* – Індекс споживчих цін), й суспільно-політична лексика; окремою тематичною групою є терміни, що стосуються сфери міжнародних відносин, активністю відзначається термінологія правничої сфери та слова, пов'язані з інформатикою та комп'ютерною технікою.

В.В. Пілик виділяє у системі фінансово-економічної та торгівельної лексики, яка функціонує на сторінках турецьких газет, такі **тематичні лексичні групи**:

- 1) назви цінних паперів: *patent* – патент, *banknot* – банкнота, *döviz* – валюта, *bono* – облигація;
- 2) назви платіжних документів: *ödenek* – асигнування, *çek* – чек;
- 3) назви грошей: *dolar* – долар, *euro* – євро;
- 4) адміністративно-економічний курс: *enflasyon* – інфляція, *revaliasyon* – переоцінка;
- 5) назви біржових операцій: *anlaşma* – угода, *yatırım* – інвестиції;
- 6) назви банківських операцій: *bilanço* – бухгалтерський баланс, *kredi* – кредит, *faiz* – інтерес;
- 7) операції купівлі-продажу та терміни, пов'язані з цими операціями: *bütçe* – бюджет, *açık* – дефіцит, *ihracat* – експорт, *ithalat* – імпорт;
- 8) назви доходів, збитків, позик, страхування, оренди, угод: *temettü* – дивіденди, *kota* – квота;
- 9) бухгалтерський облік: *denge* – баланс, *verecek* – дебіторська заборгованість;
- 10) назви місць торгівлі: *artirmailesati* – продаж на аукціоні, *borsa* – фондовий ринок, *şirket* – компанія, *mağaza* – магазин, *pazar* – ринок;
- 11) назви осіб, що займаються фінансово-економічною діяльністю: *yatırımcı* – інвестор, *muhasebeci* – бухгалтер, *veznedar* – касир;
- 12) назви установ, організацій, які беруть участь у соціально-економічних процесах: *sendika* – союз, *sindikant* тощо [7, с. 56–57].

Аналіз газетної лексики виявляє також великий відсоток власних назв. На шпальтах газет трапляється чимала кількість назв державних і недержавних організацій, спілок, компаній, зокрема тих, що стежать за розвитком економіки (та аббревіатур на їх позначення): *Avrupa Birliği (AB)* – Європейський Союз, *Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)* – Світова організація торгівлі, *İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB)* – Стамбульська фондова біржа, *Para Politikası Kurulu (PPK)* – Комітет з монетарної політики, *Türkiye Yaş Meyve Sebze İhracatçıları Birliği*

(TYMSİB) – Асоціація експортерів свіжих овочів і фруктів Туреччини, *Ticaret Politikalarının Gözden Geçirilmesi Organi* – Орган моніторингу торговельної політики (TPRB), *Türkiye'nin Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)* – Генеральна угода з митних тарифів і торгівлі Туреччини, *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)* – Спілка торгових палат і (товарних) бірж Туреччини, *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK)* – Агентство з регулювання і нагляду за банківською системою, *Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)* – Інститут статистики Туреччини тощо. До багатьох з таких скорочених назв читачі газети давно звикли, і тому їх не потрібно тлумачити. Деякі з них можуть бути невідомими широкому колу читачів, і тоді їх значення розшифровуються.

На сторінки газет постійно потрапляє нова термінологія, зокрема, активно використовуються терміни-інновації у тих сферах життя, які переживають процеси становлення, реформування та оновлення. Наприклад, *"Dilnişin Bayel'den blockhainle ilgili 2027 öngörüsü; "BKM verilerine göre temassız ödemeler Ağustos'ta 2 kat arttı"* тощо. Іноді незрозумілі без розшифрування терміни знаходять семантичну інтерпретацію у тексті статті, напр.: *"GATT çerçevesinde damping kısa tanımıyla "bir ürüne benzer bir ürünün ihracatçı ülkede tüketim için satışa sunulmuş fiyattan daha düşük bir fiyatla ihraç edilmesi"* olarak anılmaktadır".

Окрім того, в газетах відбуваються активні процеси утворення нових термінологічних одиниць, мова газет сприяє унормуванню й кодифікації значної кількості економічних термінів. Окремі з них видаються позанормативними (розмовного і жаргонного характеру), але іноді вони вживаються у ЗМІ з певною стилістичною метою – для посилення емоційності, виразності, досягнення жартівливого чи гумористичного ефекту. Окрім того, у сучасних газетах часто практикується утворення нових слів на основі торгівельно-економічної лексики шляхом детермінологізації останньої. Спочатку відбувається авторська семантична деривація слів з метою віднайти нові, неординарні виразально-зображальні засоби, а потім, підхоплені іншими журналістами й мовцями, ці одиниці стають здобутком загальнолітературної мови.

Однією з характерних рис газетно-публіцистичного стилю є поєднання двох тенденцій – високої стандартизованості та тенденції до експресивності та виразності. Найпоширенішим прийомом для підсилення виразності у статтях на економічну тематику є вживання метафор, зокрема персоніфікації, порівнянь, крилатих висловів, епітетів, метонімії, гіпербол, алегорій, евфемізмів, цитат; іноді – фразеологізмів та прислів'їв, що дозволяє в яскравій, доступній формі донести повідомлення до читача та висловити своє ставлення до явища, що описується. Наприклад: *"...bu tarihten sonra da ihracat ekonomimizin lokomotif haline gelmiştir"* *"Zonguldak'ta yetişen ve fiyatı 40 TL'yi bulan Osmanlı Çileği yok satıyor"*. *"Kiraz, üreticinin yüzünü güldürdü"*. *"Patates ithalatı çiftçiyi küstürebilir"*. *"İkinci el araç piyasasında dolar yüzünden yaprak kımıldamıyor"*. *"Elan Musk gitti, Tesla hisseleri ABD borsalarında tavan yaptı"*. *"Akaryakıt zamlanınca vatandaş LPG'ye hücum etti"*.

Мова публіцистичного стилю характеризується зближенням з розмовною мовою, що виявляється у спрощенні структури речення. Широковживаними є вставні конструкції, які називають джерело повідомлення (*bilindiği gibi, -nın bildirdiğine göre, -nin sözlerine göre, -e göre, -nin verilerine göre*), поря-

док висловлювань, співвідношення загального та конкретного (*ilk önce, birincisi, ikincisi, ayrıca, nihayet, üstelikle*), компоненти, що мають значення вірогідності або невпевненості в достовірності наведених фактів (*her halde, tabii, şüphesiz, ne olursa olsun, kuşkusuz, galiba, sanıyorum, bana öyle geliyor*), конструкції, звернені до співрозмовника для активізації його уваги на змістові повідомлення (*bak bakalım, gördüğümüz gibi*), конструкції, якими автор користується для підсумування своєї думки (*sözün kısısı, sonuç olarak, nitekim, bununla beraber, özellikle, hakikaten*), вставні слова, які виражають емоційне ставлення до змісту речення (*yazık, mağlesef, İnşallah, Allaha şükür*) тощо [7, с. 162].

Найактивнішими часовими формами є минулий категоричний час (*"Yılın ilk dokuz ayında, gelişmekte olan ülkeler konusunda uzmanlaşan ortak fonlara akan para, bir önceki yıla kıyasla dört katına çıktı"*), теперішній час на *-yor* (*"AB ekonomilerinin bir türlü kriz ortamından çıkmakta zorlanmaları Türkiye'nin ihracatını artırmasını bir hayli zorluyor"*) та минулий-суб'єктивний час (*"Haftasonu açıklanan TİM verilerine göre ihracat mart ayında geçen yılın aynı ayına göre yüzde 34 artarak 9,6 milyar dolar olmuş"*). Широко вживаються дієприкметник *-an/-en*, на *-acak/-ecek* та *-miş*, складні атрибутивні конструкції – дієприкметникові звороти та поширене означення на *-dik/ -(y)acak*. Широковживаними є простий або поширений додаток на *-dik* з афіксом присвійності, складнопідрядні речення умови, причини, наслідку, мети, часу, способу дії, порівняння та інші конструкції, поширені і у загальноновживаній мові. Для виділення і підкреслення тієї чи іншої думки застосовується навмисне порушення звичайного порядку слів у реченні – інверсія, антитеза, риторичне питання, повтори, гіпофора. Варто відзначити також значну кількість цитат прямої мови і розвинену систему різних способів передачі чужої мови.

Висновки. Таким чином, мова кожної газети зі стилістичного боку – явище унікальне. Досліджені тексти акцентують свою увагу переважно на інформативній стороні, а це зумовлює вибір відповідних лінгвістичних засобів. Для багатьох інформаційних типів тексту характерні відсутність експресивності та емоційності, чіткість і нейтральний тон викладу фактів, однак в результаті проведеного аналізу можна твердити, що мова статей на економічну тематику містить значну кількість експресивної лексики. Це можна пояснити тим, що економіка є невіддільною частиною життя кожної сучасної людини, а вибір мовних засобів зумовлений можливостями цілеспрямованого та ефективного впливу на масову аудиторію, адже основним призначенням газетно-публіцистичного стилю є – проінформувати, переконати, висловити певну громадську думку, а деколи і сформувати її. Здебільшого ця мета досягається шляхом поєднання логічності викладу з емоційним забарвленням, що є визначальною рисою текстів публіцистики загалом.

Література:

1. Різун В.В. Літературне редагування. Київ : Либідь, 1996. 240 с.
2. Комаров Е.Н. Ценностные ориентиры в заголовках французских и российских средств массовой информации : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание. Волгоград, 2003. 187 с. URL: <http://31f.ru/dissertation/190-dissertaciya-cennostnye-orientiry-zagolovkaxfrancuzskix-i-rossijskixredstv-massovoj-informacii.html>.

3. Коваленко А.М. Комунікативні особливості заголовка журнального мікротексту-повідомлення. *Філологічні науки*. Суми : СДПУ. 1999. С. 209–216.
4. Квитко І.С. Термин в научном документе. Львов, 1976. 124 с.
5. Забелин В.В. Стилиевая специфика языка газеты. *Общая стилистика: теоретические и прикладные аспекты*: [сб. науч. тр. / отв. ред. Г. И. Богин]. Калинин : Калининский ун-т, 1990. С. 112–115.
6. Солганик Г.Я. Язык и стиль средств массовой информации и пропаганды: печать, радио, телевидение, документальное кино / Г.Я. Солганик, Н.Н. Кохтев, Д.Э. Розенталь и др. Москва : Изд-во МГУ, 1980. 256 с.
7. Пілик В.В. Лексико-граматична структура турецького газетного тексту : дис... канд. філол. Наук : 10.02.13 / В.В. Пілик; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. Київ, 2007. 206 с.

Teleshun K. Structural and lexico-stylistic features of Turkish newspaper articles on economic topics

Summary. This scientific research examines the grammatical structure of the article on economic topics, types of headlines and lexico-stylistic features of the Turkish newspaper text in general; lexical filling of text with terms and literary devices, including trope. One of the characteristic features of newspaper-journalistic style is investigated, that is a combination of two tendencies – high standardization and tendency to expressiveness and significance.

The results of the study indicate that, depending on the purpose pursued by the addressee, different types of headlines occur, but the most common is the headline-story, expressed in narrative sentences. The journalistic style language is characterized by a convergence with the spoken language, which is manifested in the simplification of the sentence structure.

The lexical composition of a Turkish language article on economic topics contains broadly understood economic terminology, units of other terminological systems, including a considerable amount of socio-political vocabulary, common vocabulary. The language of the media largely determines which of the terms will be fixed in the term system and which will fall into the passive layer of vocabulary, as it is known that the formation of a dictionary of any language takes place both under the influence of linguistic and extralinguistic factors. Nomenclature, represented mainly by the names of international, state and non-governmental organizations and institutions is widely used. The study revealed that the most common technique for enhancing expressiveness in articles on economic topics is the use of metaphors, in particular personifications, comparisons, catch phrases, epithets, metonymy, hyperbole, allegories, euphemisms, quotations; sometimes phraseologisms and proverbs that allow to convey a message to the reader in a clear, accessible form and express your attitude to the phenomenon being described.

Key words: Turkish language, news-writing style, text, article title, term, emotive and evaluative lexis, metaphor.

Шаряк О. М.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ІНТЕНЦІОНАЛЬНІСТЬ ВИСЛОВЛЕННЯ І СЛОВОТВІРНЕ НОВАТОРСТВО

Анотація. Статтю присвячено аналізу словотвірному новаторству в німецькій пресі у ключі досягнення інтенціональності тексту. Погляд на словотворчість як пошук нової форми для реалізації авторських ідей необхідно розглядати у широкому контексті як мистецький вияв, зумовлений в тому числі закономірностями історичної доби і соціальної парадигми, у вузькому – як комунікативний намір автора у межах певного тексту й дискурсу. Преса динамічно розвивається у руслі актуальних тенденцій, позначених пошуком нових семантичних можливостей, адаптацією наявних ресурсів до сучасних вимог, експерименталізмом, синтезом традиційного та нового. Алгоритм успішної комунікації немислимий без емотивного складника, що задіює нейронну активність у правій півкулі мозку й сприяє кращому сприйняттю та запам'ятовуванню інформації. На лексичному рівні це знаходить втілення у словотвірному новаторстві, безпосередньо пов'язаному з встановленням емоційного зв'язку з реципієнтами, інтенсивнішою перцепцією зображуваного.

Інтенціональність визначають не лише однією з базових ознак тексту, але як необхідну передумову будь-якої вербальної чи невербальної комунікації, що передбачає певну спрямованість висловлення, досягнення впливу на адресата. Кореляції між словотвірним новаторством і комунікативною скерованістю газетних та журнальних коментарів результатують з таких ознак новотворів, як експресія, стилістична маркованість, неконвенційна поєднуваність складників, оцінність, іронічність тощо й характерних ознак коментаря як типу тексту, для якого персуазивна, волонтеративна функції є ключовими й істотно впливають на виражальні можливості. У статті обґрунтовано також потребу врахування екстралінгвістичних аспектів сучасного словотвірного новаторства, яке постає одним з вагомих засобів ефективної комунікації та реалізації комунікативних цілей. Новизна є основною характеристикою й тим фактором, що визначає значимість інформації та прагматичний потенціал лексичних інновацій, переміщує їх у фокус уваги реципієнтів, визначає їхню здатність бути засобами впливу, інструментами формування асоціацій й сприяти підсиленню інтенціональності тексту.

Ключові слова: інтенціональність, текст, номінативна діяльність, лексичні інновації, персуазивність, німецькомовна преса.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з науковими чи практичними завданнями. Інновації сьогодення характеризують різні галузі людської діяльності гуманітарної й особливо технічної сфери, отже, серед новітніх наукових дисциплін зріє інноватика як учення про нові віхи суспільного розвитку, їхні передумови, наслідки та супутні явища. Можна зробити припущення, що в соціумі наявний

підвищений запит на нове, яке має якомога краще відповідати потребам сучасного розвитку. Серед причин зростаючого інтересу до нововведень – ускладнення потреб людини, стрімкий економічний поступ, комерціалізація суспільних відносин, що стимулює все нові й нові винаходи та ефективні засоби їхньої реалізації.

Іншою важливою обставиною є культурний складник періоду постмодернізму, позначеного пошуками нових ідей та форм у літературі, художньому мистецтві, музиці, архітектурі, синтезуванням їх з рішеннями попередніх епох і культурних парадигм. Пошук альтернативних семантичних можливостей передбачає більше експерименталізму, застосування «неканонічних» засобів, методів, підходів для об'єктивації певних ідей.

Аналітичний складник набуває у цьому контексті важливого значення й знаходить мовне відображення в активній номінативній діяльності. Як зазначає Й.Г. Гердер у праці “Abhandlung über den Ursprung der Sprache”, у процесі неперервного пізнання людина щоразу відкриває щось нове і вважає за необхідне це вербалізувати з метою опису чи фіксації свого міні-відкриття. Тому номінативний акт необхідно розглядати як творчий процес, під час якого номінатор поєднує свої пізнання та комунікативну діяльність, використовує наявні мовні засоби як гнучкий інвентар [1; 2, с. 26].

Сучасна преса має мовно-стилістичну специфіку, відповідну тому соціальному завданню, яке вона відіграє. У наш час інформація стає основним бізнес-ресурсом, «новою нафтою», тож важливо враховувати, що словотворчість журналіста не відбувається осторонь цієї глобальної тенденції і варто розглядати її також крізь призму домінуючої у сучасному соціумі парадигми. У публікації представлено дослідження новотворів з позицій їхнього синтезування у процесі текстотворення, увагу зосереджено на здатності лексичних новотворів відігравати вагомую роль у реалізації інтенціональності тексту. Матеріалом дослідження слугують газетні й журнальні коментарі загальнонімецьких періодичних видань *Spiegel.online*, *Zeit.online*, *Welt.online*, *Süddeutsche.de* за період 2013–2014рр. (часткова вибірка).

Публіцистичний коментар визначають як напівхудожній тип тексту – це зазвичай великі за обсягом статті, огляди, на відміну від повідомлень хронікального типу. Загальна система екстралінгвістичних факторів, що визначають специфіку публіцистичних коментарів, а також наявні лінгвістичні дослідження, дають підстави розглядати газетні та журнальні коментарі в єдності. Це масові суспільно-політичні тексти, орієнтовані на інформування та популяризацію певних ідей [3; 4].

Мета статті. Аналіз функціонування новотворів передбачає окреслення теоретичних засад дослідження поставленої проблеми, з'ясування основних ознак і властивостей дослі-

джуваного типу тексту. У статті маємо на меті диференціювати ознаки новотворів, які є значущими для визначення прагматистичних функцій, забезпечують емотивний зв'язок із читацькою аудиторією і персуазивність. Погляд на словотвірне новаторство у широкому контексті дає змогу об'єктивувати позатекстові фактори, що співдетермінують словесну творчість журналістів, обґрунтувати необхідність цілісного бачення об'єкта дослідження у комплексі з поточними соціальними тенденціями, що співзвучне з застосуванням інтегративного підходу у сучасній науці та потребою проведення міждисциплінарних паралелей.

Аналіз актуальних тематичних досліджень і публікацій.

До ключових традиційних праць, присвячених дослідженню персуазивного потенціалу новотворів, належать роботи Г. Ельзен [5], В. Вільдгена [6], К. Пешель [7], В. Фляйшера, Г. Міхеля, Г. Штарке [8] та інших, у яких фокус спрямовано на стилістичну маркованість, експресивність ad-hoc номінацій і пов'язаних із ними текстових функцій. Автори аналізують порядок із об'єктивними причинами розширення лексичного складу суб'єктивні, пов'язані з індивідуальними потребами мовця у конкретній комунікативній ситуації. Розгляд інновацій крізь призму їхньої релевантності у досягненні інтенціональності проводять Б. Біре [9], К. Кесслер [10], Г. Міхель [11], Е. Мюллер-Больгаген [12], які фіксують безпосередній зв'язок між структурно-семантичними характеристиками новотворів і прагматичною спрямованістю текстів. Це можуть бути поетично зумовлені номінації з виразним естетичним компонентом або іронічною конотацією, напр., *“ein Chefarzt, mehrere Unterärzte, viele Seitenärzte und zahllose medizinische Handwerker”* [13, с. 61]. К. Пешель наголошує на здатності новотворів підсилювати зацікавлення, утримувати увагу читацької аудиторії завдяки авторському обігруванню певних значень, оцінності, як-от: *“Pappnpuppen, Mozarella-Macho, Testosteron-Tenor über Jose Cura, Sänger und Fitneßtrainer”* [7, с. 118]. Інші можуть не викликати особливого подиву чи зацікавлення через меншу виразність та оригінальність (*Ramsch-Olympiade Schlußverkauf*) [6, с. 250], однак актуалізувати певні асоціативні поля та пов'язані з ними конотації. Лексичні інновації можуть «обходити» аргументи й водночас залишатись одиницями, які скеровують рецепцію певним чином й діють маніпулятивно, напр., *Langzeitkanzler, US-Weltleitwirtschaft, Exportnation* [5, с. 90, 109].

Спільна, ключова теза у цих працях полягає в тому, що новизна є вагомим фактором, який визначає значимість інформації. Експліцитно цю думку висловив І. Гальперін: «Цінність інформації, що міститься у висловленні <...> тим вища, що більше зусиль доводиться докладати для її тлумачення» [14, с. 19]. Під «цінністю розуміємо передовсім нову інформацію, яку отримуємо від мовної форми, тобто від реалізації інформації, відображеної мовним знаком. «...Цінність інформації знижується в тому разі, коли вона повторюється після повного декодування. <...> При багаторазовому повторі мовленнєва одиниця має тенденцію набувати статусу норми <...> Сам факт повторення інформації зводить нанівець необхідність докладати зусиль для її декодування, тому вона сприймається як щось дане» [14, с. 18].

З плином часу у дослідженні словотвірного новаторства відбувається еволюція, пов'язана зі зміною лінгвістичної парадигми на користь лінгвокогнітології, якій передували прагмакомунікативна скерованість розвідок, підсилення антропо-

центричної віхи на зміну системоцентричній. Пожвавлення міждисциплінарних студій сприяє становленню таких мовознавчих дисциплін, як соціолінгвістика, етнолінгвістика, медіалінгвістика, лінгвокультурологія, гендерна, когнітивна, психолінгвістика й інші. Унаслідок цього з'являється все більше праць з акцентом на когнітивних соціопрагматичних факторах функціонування нової лексики.

Виклад основного матеріалу дослідження, обґрунтування отриманих наукових результатів. У дослідженні текст трактуємо як мовний комплекс, що становить змістовно закінчену, протяжну, інтегровану послідовність речень, які забезпечують розгортання теми та мають інтенціональну спрямованість. Інтенціональність належить до основних, за Р. А. Бограндом, У. Дресслером, семи критеріїв текстуальності, поряд з когезією, когерентністю, сприйнятливостю, інформативністю, інтертекстуальністю і ситуативністю [15, с. 3]. Вибір мовних засобів задля досягнення відповідних комунікативних цілей (прохання, подяка тощо) засвідчує ту чи іншу скерованість висловлення, виявляє інтенцію мовця. Принцип інтенціональності полягає у тому, що, формуючи текст, автор завжди має на меті досягти певного впливу. На думку Г. Фатера, інтенціональність не слід пов'язувати лише з вербальною комунікацією, оскільки вона є передумовою будь-якого обміну інформацією [16, с. 51].

Публіцистичним коментарям притаманна апелювативна форма впливу на адресата, і вони потребують певних експлікаторів емоційно-суб'єктивного характеру [14, с. 31]. Цей тип тексту нормативно допускає експресивні маркери актуальної інформації, які сприймаються читачами як «тактика» формулювання, закономірність, у зв'язку з чим граматичні, лексико-семантичні порушення не є власне «стилістичним порушенням норми» [8, с. 63].

Лексика надає більше можливостей для стилістичної варіативності порівняно із синтаксисом або морфологією [8, с. 80]. «Між найменуванням та названим об'єктом немає відношення 1:1. Той самий денотат може бути позначений у тексті різним чином: через описове словосполучення (*der, den ich liebe*), або через лексичну одиницю (*mein Geliebter*). Номінація може бути узуальною або створеною ad hoc. Гнучкість мовного найменування є передумовою для формування різних текстових структур у зображенні певного денотата. Номінативні одиниці формують пропозицію вислову й можуть активувати необхідні сфери знання (напр., апелювання до Біблійної лексики), що створює певний колорит у тексті, потрібний для досягнення авторських інтенцій [8, с. 182–183].

Оказіоналізми як одиниці мовлення, що «ліквідують» індивідуально-авторський лексичний дефіцит у певній комунікативній ситуації, характеризуються специфічними структурними особливостями й функціями, семантико-стилістичною маркованістю. Основними причинами, які спонукають до творення оказіоналізмів, є завдання художньо-естетичного, прагмакомунікативного характеру. Вдало побудовані новотвори розкривають виразальні можливості мови, передають нові семантичні відтінки, на відміну від загальноживаної лексики, на якій увага читача не затримується. Навіть незначне відхилення від звичного вже містить частку додаткової інформації і тому не одразу піддається розумінню. Під час конфронтації з непрозорими новотворами сприйняття тексту ускладнюється, оскільки з'являються певні «перешкоди». «Читач, намагаючись усунути ці перешкоди, шукає передусім причини їхньої появи.

Далі відбувається процес збагачення сигналу новим смислом» [14, с. 91]. Сприйняття таких одиниць може супроводжуватися переосмисленням значень компонентів новотвору. До прикладу, смисловим антецедентом **Bundestrojaner** є речення *Das umstrittene Computerprogramm kann heimlich auf dem Rechner von Verdächtigen installiert werden, so dass die Beamten aus der Ferne zeitgleich mehrere auf dem Computer betriebene Programme überwachen können* (Süddeutsche Zeitung 15.8.2014). Композит **Bundestrojaner** слугує критичним позначенням комп'ютерної програми, яка дає змогу державним відомствам відстежувати електронну комунікацію. Означуваний іменник **Trojaner** корелює зі значеннями слів *heimlich, überwachen*, однак не тотожний смислу речення *Computerprogramm kann heimlich installiert werden und Programme überwachen*. Новотвір нарощує смисл з огляду на конотацію слова **Trojaner**, яке імплікує семи «підступний», «небезпечний», а також з огляду на інформацію, закладену на рівні латентних пресупозицій, асоціації з троянським конем тощо.

Іронічне забарвлення реалізує *Steuerphilosophen* (Spiegel online 11.06.2013) як номінація німецьких політиків, які пропонують необґрунтовані податкові кодекси. Також композиції *Assimilierungsfolter* (Welt online 7.06.2013), *Moralpranger* (Welt online 26.04.2013), *Hochwasserdemenz* (Spiegel online 11.06.2013) передають несхвальну реакцію автора на зображуване. Інтерпретація закладених у новотворах смислів та конотацій базується на прочитанні підтексту як певної оцінної та емотивної тональності.

Емотивність визначають як «іманентно властиву мові семантичну властивість виражати системою певних засобів емоційність як факт психіки, <...> соціальні та індивідуальні емоції» [17, с. 24]. Зважаючи на емоційність як психологічний феномен, що співдeterminує когнітивну діяльність людей та є важливим компонентом суспільної комунікації, фактор емотивності відіграє суттєве значення у формуванні прагматики коментарів. Яскраво виражену конотацію та експресію виявляють *Null-Komma-nichts-Anbieter, Kundenjagd, Zinsjäger, Zins-Hopper, Zinsjagd* (Welt online 21.07.2013). Темою публікації є вкрай низькі відсотки з банківських вкладів у більшості німецьких банків. Автор сатирично називає банківські установи *Null-Komma-nichts-Anbieter* й використовує низку новотворів на позначення мінімального зростання відсоткових ставок (*Kundenjagd, Zinsjagd*) і клієнтів, які ретельно моніторять зміну тарифів (*Zinsjäger, Zins-Hopper*).

Новотвір *Übermutter* (Süddeutsche Zeitung 5.8.2013) слугує номінацією канцлерки А. Меркель, яка впроваджує політику жорсткої економії у країнах ЄС, проте залишається авторитетною фігурою і викликає лояльність німецьких громадян. Цей феномен автор публікації пояснює з позицій глибинної психології, порівнює з виховним процесом, чим значно розширює контекст зображуваного, апелюючи до пресупозицій і аналітичного осмислення проблематики.

Прагнення до експресивності може бути пов'язане з навмисним порушенням мовного стандарту й бажанням «освіжити» мову після певного її «остандартнення» [18, с. 8], тому словотвірне новаторство корелює з рефлексією мовної норми. В. Фляйшер, Г. Міхель, Г. Штарке вказують на те, що експресія проявляється через «незвичність» і тому є дієвим компонентом комунікації у публіцистичному стилі [8, с. 59]. Наступні приклади виявляють значну стилістичну маркованість з огляду

на незвичне поєднання складників, контамінації, англіцизми тощо: *Aufschreiwahl* (Welt online 26.02.2013), *Schlepptop* (Süddeutsche.de 26.02.2013), *Nollywood* (Süddeutsche.de 26.02.2013), *Rentner-Demokratie* (Zeit online 26.08.2013), *Bruttoinlandsstück* (Welt online 2.07.2013), *Elektro-Zweifel* (Zeit online 27.03.2013).

Окрім яскравих оказіональних номінацій, які поза контекстом важко піддаються інтерпретації, частими є також новотвори, будові яких менш властивий відхід від мовної норми, як-от: *Machttaktierer* (Welt online 16.09.2013), *Justizquerelen* (Welt online 21.09.2013), *Knock-out-Marke* (Welt online 19.03.2013), *Klimawandel-Dilemma* (Zeit online 21.03.2013), *Dominanzpözen* (Zeit online 21.03.2013), *VIP-Afrika-Retter, Weiße-Retter-Industrie* (Zeit online 21.05.2013), *Blattmacher-Alltag* (Süddeutsche.de 31.01.2013), *Dysfunktionalisten* (Süddeutsche.de 27.02.2013), *Lagerfeuerhumor* (Süddeutsche.de 27.02.2013). Ефект узуальності може підсилюватися активним вживанням певних словотвірних моделей, в яких реалізована регулярна словотвірна семантика, що є передумовою їхнього рутинного вжитку й сприймання. «В основі цього закладений принцип повторюваності, який породжує звичність. Мовні навички «продукують» додаткову мовну маневреність, яка визначає комунікативну раціональність. <...> Мовцєві достатньо дотримуватися засвоєних композиційних закономірностей й підсвідомо керуватися цим імпліцитно даним знанням» [19, с. 18]. Схоже пояснення випадкам, коли не кодифіковані слова справляють узуальне враження, дає І. Барц [2, с. 22], обґрунтовуючи його належністю новотворів з регулярною семантикою до відкритих словотвірних парадигм. Їхнє розуміння підкріплюється серійним продукуванням, що врешті може стати рутинним.

Між семантикою слова та здатністю виконувати ту чи іншу комунікативну функцію є прямий зв'язок, тому вибір слів необхідно кваліфікувати як засіб реалізації мовленнєвого поступку з відповідною інтенціональністю. Значення лексичних інновацій є двоплановим і поєднує здебільшого два макрокомпоненти – денотативно-сигніфікативний та конотативний. В. Телія говорить у цьому контексті про наявність сфери номінативної діяльності, в якій суб'єкт зацікавлений не в об'єктивному зображенні об'єкта чи нормативно-ціннісному відношенні до нього, а в досягненні певного впливу на адресата шляхом вираження власного ставлення, виділення певних індивідуальних цінностей таким чином, щоб увиразнити суб'єктивність цього виокремлення [20, с. 10]. Умовою комунікативно-прагматичного успіху є апеляція до емоційного сприйняття повідомлення, що досягається в тому числі завдяки образності, експресії, рефлексії мовної норми через словотвірне новаторство.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямку. Формування лексичних інновацій пов'язане з комплексом медійних, соціальних, лінгвістичних чинників і проявляється як інтенсифікація прагматичної дії тексту, його виразності. Аналіз стилістичних властивостей виявляє поліфункціональність новотворів як маркерів авторської оцінки, дієвих засобів впливу, реалізації апелятивної функції публіцистичних коментарів. Публікація окреслює можливі напрями аналізу, що потребують подальшої деталізації, щоб простежувати зв'язок між загальним і частковим, не відмежовувати об'єкт наукового спостереження від широкого контексту – соціального, культурологічного.

Література:

1. Herder J. G. Über den Ursprung der Sprache. Stuttgart : Reclam, 1963. 176 S.
2. Barz I. Nomination durch Wortbildung / Irmhild Barz. Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1988. 233 S.
3. Geisler M. Berichterstattung in der Zeitung : Kommunikative und ästhetische Fragen. Medienwissenschaft. Ein Handbuch zur Entwicklung der Medien und Kommunikationsformen. Berlin : De Gruyter, 2001. S. 1712–1720.
4. Ramge H. Kommunikative Funktionen des Zeitungskommentars / H. Ramge, B.-M. Schuster // Medienwissenschaft. Ein Handbuch zur Entwicklung der Medien und Kommunikationsformen. Berlin : De Gruyter, 2001. S. 1702–1712.
5. Elsen H. Neologismen. Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen / H. Elsen. Tübingen : Narr, 2004. 199 S.
6. Wildgen W. Makroprozesse bei der Verwendung nominaler ad-hoc-Komposita im Deutschen. *Deutsche Sprache*. 1982. Bd. 3. S. 237–257.
7. Peschel C. Zum Zusammenhang von Wortneubildung und Textkonstitution. Tübingen : Niemeyer, 2002. 315 S.
8. Fleischer W. Stilistik der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, G. Michel, G. Starke. Frankfurt a. M. : Lang, 1993. 337 S.
9. Biere B.U. Zur Konstitution von Presstexten. *Sprache in den Medien nach 1945*. Tübingen : Niemeyer, 1993. S. 56–86.
10. Kessler Ch. Erzählen nach Reizwörtern: Probleme textsemantischer Strukturierung. *Methodologische Aspekte der Semantikforschung*. Frankfurt a. M. [u.a.] : Lang, 1997. S. 311–322.
11. Michel G. Okkasionalismen und *Textstruktur. Nominationsforschung im Deutschen. Festschrift für W. Fleischer zum 75. Geburtstag*. Frankfurt a. M. : Lang, 1997. S. 337–359.
12. Müller-Bollhagen E. Überraschungsfrikadelle mit Chicoreegemüse und Folienkartoffel. Zur Frage „Usuelle oder nichtusuelle Wortbildung?“ Untersucht an Substantivkomposita in Kochrezepten. *Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft. Studien zur deutschen Grammatik*. J. Erben zum 60. Geburtstag. Innsbruck, 1985. S. 225–237.
13. Lipka L. Word-Formation and Text in English and German / *Neuere Forschungen zur Wortbildung und Historiographie der Linguistik. Festgabe für H. E. Brekle zum 50. Geburtstag*. Tübingen : Gunter Narr Verlag, 1987.
14. Гальперин И.П. Избранные труды. Москва : Высшая школа, 2005. 255 с.
15. Beaugrande de R.-A. Einführung in die Textlinguistik / R.A. de Beaugrande, W.U. Dressler. Tübingen : Niemeyer, 1981. 290 S.
16. Vater H. Einführung in die Textlinguistik : Struktur und Verstehen von Texten / H. Vater. München : Fink, 2001. 221 S.
17. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 208 с.
18. Турчак О.М. Оказіоналізми в мові української преси 90-их рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 / О. М. Турчак. Дніпропетровськ, 2005. 23 с.
19. Wills W. Wortbildungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache / W. Wills. Tübingen : Narr, 1986. 323 s.
20. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 143 с.

Sharyak O. Intentionality of an expression and wordforming innovation

Summary. The article deals with the analysis of wordforming innovation in the German press in terms of achieving the intentionality of the text. The view of the formation of words as a search for a new form for the realization of the author's ideas is to be considered in the broad sense as an artistic expression caused inter alia by the peculiarities of the historical epoch and the social paradigm, and in the narrow sense as a communicative intention of the author within a certain text and discourse. The press is developing dynamically in line with the current trends marked by the search for new semantic options, adaptation of available resources to modern requirements, experimentalism, synthesis of traditional and new techniques. The algorithm for successful communication is implausible without an emotional component, which activates neural activity in the right hemisphere and promotes better perception and memorization of information. At the lexical level, this is embodied in wordforming innovation, which is directly related to the establishment of the emotional bond with the recipients, more intensive perception of the object described. Intentionality is defined not only as one of the basic features of the text, but as an indispensable prerequisite for any verbal or non-verbal communication presupposing a certain orientation of an expression, achieving influence on the addressee. Correlations between wordforming innovation and a communicative purpose of newspaper and magazine commentaries result from such properties of the new coinages as expressivity, stylistic colouring, unconventional combination of the constituents, evaluation, irony, etc., and such characteristic features of a commentary as a text type for which persuasive, volutative functions are the key ones and largely affect the expressive potential. The article substantiates the need for taking into account extralinguistic aspects of modern wordforming innovation, which is one of the important means of effective communication and the realization of communicative purposes. The novelty is the main feature and the factor that determines the importance of information and the pragmatic potential of lexical innovations, places them in the focus of the attention of recipients, determines their ability to be means of influence, tools for shaping associations and promote the intentionality of the text.

Key words: intentionality, text, nominative activity, lexical innovations, persuasiveness, German language press.

Щенка О. А.,*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри гуманітарних дисциплін і мовної підготовки іноземних громадян
ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет»*

СЛЕНГОВА ЛЕКСИКА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ГАЗЕТНІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ

Анотація. У статті окреслено особливості сленгової лексики, скваліфіковано її основні ознаки; розглянуто особливості функціонування такої лексики у сучасній українській газетній друкованій та інтернет-публіцистиці. Зазначено, що публіцистика найперша фіксує мовні й мовленнєві особливості часу, популяризує сленгову лексику, водночас відображаючи «мовний смак» епохи й формує мовну картину світу українців. Визначено, що сленгізми широко представлені і в заголовках статей (для привертання й фокусування уваги читачів, демонстрації позиції самого автора), і в основному тексті (для зближення читача й автора), і в інтерв'ю (для передачі точності і ясності думки респондента). Виявлено способи маркування сленгізмів у сучасних публіцистичних текстах. З'ясовано, що останнім часом сленгізми в публіцистичних статтях подаються без лапок і будь-яких інших графічних маркерів, набуваючи статусу загальноживаної лексики, зрозумілої широкому загалу читачів (хоча трапляються сленги з відповідним маркуванням – це можуть бути лапки або інший, відмінний від основного, шрифт, розмір тощо). Складено найчастотніші групи сленгової лексики, вживаної в сучасній публіцистиці. Найрепрезентативнішою є група сленгізмів-запозичень з інших підсистем української мови, зокрема з аргю та професійних жаргонів (близько 58%), друге місце за частотністю посідають сленгізми-кліше (18%), на третьому місці – сленгізми-новоутворення (10%), четверту, менш репрезентативну групу в газетних публікаціях становлять сленгізми-експресиви (8%). І на останньому місці – сленгоніми, тобто сленги відонімного походження (6%). Доведено, що публіцистичний стиль сьогодні не є взірцем літературної мови, використання сленгу надає газетним текстам ясності, наочності та експресивності, робить виклад матеріалу спрощеним, наближеним до ситуації невимушеного спілкування.

Ключові слова: сленг, публіцистика, газетні тексти, сленгізми-кліше, сленгізми-новоутворення, сленгізми-експресиви, сленгоніми.

Постановка проблеми. Світ нині змінюється, і ці зміни стосуються абсолютно всіх сфер життя. Не є винятком і мова, на яку останнім часом активно впливають різні соціальні діалекти, зокрема сленгова лексика, що все частіше вживається в публіцистичних текстах. Основним носієм сленгової лексики є молодь – майбутнє країни, відтак мовні смаки і вподобання молодих людей у перспективі формують мовну картину світу нації. Газетна публіцистика, яка охоплює широку читачку аудиторію, послуговуючись молодіжним сленгом, водночас і відображає, і формує мовну картину світу української нації, тому актуальною й доречною видається спроба з'ясування особливостей репрезентації й функціонування сленгізмів у газетній публіцистиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній лінгвістиці, а також в інших сферах гуманітарних наукових знань (психології, соціології, лінгвокультурології та ін.) сленговій лексиці приділяється велика увага. Зокрема, в роботах Л. Кудрявцевої, О. Земської, І. Приходько, Л. Ставицької, О. Фурси, В. Хіміка та ін. [1–9]. Лінгвокультурним особливостям українського сленгу в зіставленні з англійським присвячена розвідка К. Бондаренко [10], сленг засобів масової інформації в лексикографічному аспекті на матеріалі двомовних словників досліджено в роботі Н. Єгошиної [11] тощо.

Розмовні одиниці, до яких належить і сленг, досліджував М. Костомаров у своїй роботі «Розмовні елементи в мові газет» [12], проте на той час сленг був недостатньо вивченим й описаним явищем, а головне – абсолютно непоширеним в офіційній сфері спілкування, як усній, так і письмовій.

Сьогодні сленг – це відкрита система, вона не обмежується віковими чи соціальними характеристиками, сферою вживання, «відображає «неофіційний» тип світогляду всього етносу і становить своєрідний різновид національної мовної картини світу» [10, с. 15]. Сленгову лексику, якщо не використовують, то принаймні розуміють усі носії мови. Цей лексичний шар мови Л. Кудрявцева називає груповим сленгом, не обмеженим певними соціальними рамками [13]. Останнім часом сленгова лексика (як і інша знижена лексика: аргю, просторіччя, жаргон) активно переміщується з периферійної зони системи мови до її центру. Сленг використовується в публіцистичних текстах: на шпальтах газет, як друкованих так і інтернет-видань, ним також послуговуються освічені верства населення. Починаючи з 90-их років минулого століття і до сьогодні сленгова лексика охоплює все більше і більше сфер спілкування. Лінгвісти по-різному називають цей процес – процес включення в мовлення зниженої лексики: «демократизація мови», «колоквіалізація мови» (термін К. Гудшмітта) [4]. Поширення сленгової лексики в газетних текстах зумовлено її близькістю з розмовними текстами за безмежністю та непередбачуваністю тематики, за імітацією природної культурної ситуації, залученням немовних засобів виразності [14, с. 179]. Крім того, В. Костомаров писав про співіснування і боротьбу в газетно-публіцистичному стилі двох тенденцій – тяжіння до стабільності й прагнення експресії, яке породжує пошуки нових засобів впливу на читача [14, с. 186]. Лінгвіст уперше запропонував концепцію про чергування стандартів та експресем у масмедійних текстах. Різновидом таких експресем виступають сленгізми.

Варто зауважити, що сьогодні в науці немає однастайності щодо визначення терміна «сленг», відсутні чіткі критерії щодо віднесення тих чи інших лексичних одиниць до сленгу, існують різні класифікації сленгової лексики. Так, за В. Хом'яковим,

сленг – це «особливий периферійний пласт нелітературної лексики і фразеології, що знаходиться як поза межами літературно-розмовної мови, так і поза діалектами загальнонаціональної [англійської] мови» [15, с. 7.]. Науковець розрізняє сленг загальний і спеціальний. Загальний сленг, на відміну від спеціального, має експресивно-емоційне забарвлення. Проте спеціальний сленг постійно поповнює словниковий запас загального сленгу через розповсюдження слів, притаманних окремій соціальній, професійній або декласовій групі людей. Т. Кудрявцева тлумачить сленг як «1) відносно стійкий для певного періоду широковживаний, стилістично маркований (знижений) пласт експресивно-емотивної лексики на позначення побутових явищ, предметів, процесів і ознак; 2) не детермінований соціальними параметрами компонент миського просторіччя, джерелом якого є найрізноманітніші соціолекти (переважно – молодіжний сленг і кримінальний жаргон); 3) неоднорідний за ступенем близькості до літературного стандарту; 4) використовуваний мовцем переважно для вираження своїх почуттів і оцінок, пов'язаних із предметом мовлення, а також як елемент мовної гри» [13]. Важливою ознакою сленгової лексики, на думку О. Букалова [16, с. 63], є те, що ним послуговуються освічені люди в ситуації невимушеної бесіди або для досягнення певної прагматичної мети. Підсумовуючи наведені вище, а також наявні в іншій літературі визначення поняття «сленг», можемо говорити про нього як про певний шар лексико-фразеологічної лексики, широко поширеної наразі і в усному мовленні, і в мові засобів масової інформації, і в художній літературі, зрозумілий для широкого кола носіїв мови незалежно від віку, статі, професії, освіти й соціального статусу.

Постановка завдання. Сьогодні маємо достатньо напрацьовану теоретичну базу з вивчення сленгової лексики, солідний репрезентативний фактичний матеріал, представлений у засобах масової інформації. Активне вживання сленгу в газетній публіцистиці мотивує до вивчення особливостей використання цього шару лексики й зумовлює актуальність нашої роботи.

Мета статті – простежити особливості функціонування сленгової лексики в сучасній українській газетній публіцистиці. Заявлена мета передбачає реалізацію таких завдань: 1) окреслити особливості сленгової лексики та скваліфікувати основні її ознаки; 2) проаналізувати особливості та рівні функціонування сленгу в сучасній українській газетній друкованій та інтернет-публіцистиці; 3) визначити способи репрезентації сленгізмів в українській публіцистиці; 4) скласифікувати й структурувати сленгізми.

Фактичним матеріалом нашого дослідження стала сленгова лексика, представлена в сучасній українській газетній публіцистиці – це відомі видання «Україна молода», «Дзеркало тижня», «Сьогодні», «Вечірні вісті», «День», «Факти і коментарі». Для нашого дослідження ми використовували й інтернет-видання, оскільки, по-перше, майже всі друковані засоби масової інформації мають електронні версії, а по-друге, багато газет функціонують лише в мережі «Інтернет». До того ж електронні видання також широко (подекуди навіть ширше) охоплюють читачку аудиторію, активно висвітлюють події і явища, пишуться, як правило, освіченими людьми.

Виклад основного матеріалу. Сленг – це динамічна система в мові. Сленгові слова з'являються, певний час «живуть» і з часом зникають, поступаючись місцем новим сленгізмам.

Газетна публіцистика і сленг мають тісний взаємозв'язок. Підтвердженням є той факт, що одним із критерієм віднесення лексичних одиниць до сленга, на думку О. Єрмакової, О. Земської, Р. Розіної [17], виступає вживання їх у пресі, орієнтованій на широку аудиторію. Водночас функціонування сленгізмів у газетних текстах, як друкованих, так і електронних, розширює межі їх використання і робить сленгізми загальноживаними. Причому останнім часом спостерігається тенденція до появи сленгових одиниць саме «на верхівці соціальної піраміди з подальшим розповсюдженням до низу» [16]. Це так званий «синтетичний сленг» [18, с. 11], утворюваний і поширюваний публіцистами, письменниками, діячами кіно й театру тощо. *Учора вони топили за Порошенка на президентських, закликали не голосувати по-приколу. А сьогодні – вжух – і самі стали реваншистами-медведчуківцями...* (Українська правда. Блоги. 10.07.2019). *Кінець «епохи Пороха»: як у штабі президента зустріли поразку* (інтернет-видання <https://www.bbc.com/ukrainian>). *По той бік залу, на екрані, себто на дикому Сході, воїни-добровольці знищують сепарню та окупантів так, як хтось оре землю в себе на городі.* (Українська правда. Блоги. 02.10.2019).

У сучасній газетній публіцистиці сленг репрезентується на трьох рівнях: 1) у заголовках, 2) у прямій мові (якщо це інтерв'ю) або в цитатах, 3) в основному тексті статті.

Найрепрезентативнішими щодо вживання сленгової лексики є заголовки: *Як не завалити перетис. Материнські поради.* (Дзеркало тижня № 35, 21-27 вересня 2019 року); *Кулепробивні, зате з кондиціонерами. Недолугі модулі на «передку» отримали шквал критики від бійців* (Україна молода № 92, 20 серпня 2019 року); *Не обдирайте кожного українця* (Україна молода № 92, 20 серпня 2019 року). Безперечно, сленг *не обдирайте* є емоційно яскравішим, ніж «не забирайте» чи «не позбавляйте». Такі заголовки привертають увагу читача, дещо зближуючи його з автором, оскільки відразу демонструють позицію автора і його ставлення до поданої інформації.

Ще однією сферою репрезентації сленгу, як зазначалось вище, є пряма мова, коли автори статей цитують політиків, громадських діячів, представників масової культури або друкують інтерв'ю з ними. Останнім часом публічні люди достатньо активно послуговуються сленговою лексикою, напевно, для того, щоб яскравіше, подекуди навіть точніше передати думку, або для того, щоб «бути ближчими до народу». Наприклад: *Я сам донедавна взагалі ніколи не відвідував спортзал (а мені цього року 44 роки). Завжди важив 72–75 кг максимум. А тут дивлюся, почав «кабаніти», набрав 81 кг... Ось і вирішив зайнятися собою* (з інтерв'ю Олега Ляшка газеті «Сьогодні»); *Типове питання, яке зазвичай цікавить батьків: «Нащо моїй дитині та фізика чи хімія?» Отож у сьомому класі треба прийти до батьків і до дитини й переконати їх: «Ось тут після універу, якщо хочете займатись ось цим і ось цим, без фізики ніяк, а зарплатня в хімічній промисловості – одна з найвищих (бо ця промисловість, на відміну від багатьох інших, ще живе)»* (з інтерв'ю Єгора Стадного, заступника міністра освіти, газеті «Дзеркало тижня», № 36, 28 вересня – 4 жовтня).

Ясніють сленгізмами й основні тексти публіцистичних статей. Наприклад: *Вплив Коломойського, безперечно, буде прокльовуватися в політиці й кадрах Зеленського, але далеко не в тому масштабі, якого очікували Андрій Богдан, юридично спірно призначений на посаду глави Адміністрації президента,*

не є «**смотрящим**» Коломойського. (Дзеркало тижня № 35, 21 – 27 вересня 2019 року).

Проаналізувавши сленгову лексику, репрезентовану в газетних текстах сучасних засобів масової інформації, як друкованих, так і електронних, можемо класифікувати її так:

1) сленгізми-запозичення з інших підсистем української мови, зокрема з аргю та професійних жаргонів: *Загалом Гримчак зі спільниками, за версією слідства, вимагали 1,1 мільйона «зелених».* (Україна молода № 91, 16-17 серпня 2019 року); *Для двох президентів України державний сектор оборонно-промислового комплексу.... став своєрідним тестом на лояльність до корупції ... А також дерібану за безцінь активів і землі держпідприємств, знищення наукової та науково-технічної бази оборонно-промислового комплексу* (Дзеркало тижня № 30, 17 серпня 2019 року); *Офіс Президента натомість майже місяць «перетравлював» таку реакцію суспільства й запропонував, зрештою, замість параду – «Ходу гідності»* (Демократична Україна № 30, 21 серпня 2019 року);

2) сленгізми-кліше: *Підприємець А. Альоша, який балотувався до ВР України по мажоритарному округу в селищі Зайцеве, що на території «ДНР», забрав назад подарунки, які він щедро роздавав виборцям напередодні голосування з умовою, що всі віддадуть голоси за нього. Він дуже прорахувався та смертельно образився на виборців, бо більшість проголосували за іншого. Тому що пролетів, «як фанера над Парижем», і вирішив забрати подарунки назад..... Та цей кандидат вчинив так не за досвідом гоголівського Плюшкіна, а за зразком сусідньої держави, яка розперезалася на весь білий світ про свою добropорядність та настирливо **набивається** Україні у брати.* (Україна молода № 093 від 21 серпня 2019 року); *Що варто сказати із цього приводу? Що аж так **класти болт** на Конституцію не наважувався навіть Кучма, лише Янукович у 2010 році, коли так само захоплював владу всупереч нормам Конституції* (Україна молода № 101, від 11 вересня 2019 року);

3) сленгізми-новоутворення: *Але «Укрінформ» «ТіПа-ми» не візьмеш: вивели з ладу прес-зал № 1, ми переживемо! І навіть без збоїв у графіку прес-заходів. В «Укрінформі», хто не знає, – 6 прес-залів* (Україна молода № 098 від 02 серпня 2019 року); *А от Аль Пачіно зіграв роль продюсера, для якого мистецтво є провідником зла і темряви. Він переконує Ріка грати у всіх цих **спагеті-вестернах**, де життя зводиться до вічного мордобойного поєдинку* (Україна молода № 92, 20 серпня 2019 року);

4) сленгізми-експресиви: *А воїни мають іти вбивати тих муділ із дальнього села бо в них **татухи** не такі. Заодно і м'яса свіжого до **картохи** принесуть* (Сьогодні, 09.09.2019);

5) сленгоніми: *Розкол **порохоботами** суспільства у промислових масштабах – це надзвичайно небезпечне явище, яке ми маємо подолати зараз і убезпечитися від нього надалі.* (Українська правда. Блоги. 26.04.2019). *Порохоботами* називають прихильників і виборців Петра Порошенка, самого Порошенка часто називають *Порохом*. Для демонстрації негативного ставлення до особи або її діяльності автори публікацій послуговуються сленгонімами, наприклад, І. Коломойського називають *Беня*, В. Медведчука – *Мертвечук* і т.д.

Частотність використання сленгу в сучасній публіцистиці є достатньо високою, майже нормативною, тому автори публікацій часто подають його без лапок: *Звичні твердження про марноту санкцій проти РФ в Україні мають три природи:*

невігластво, шкурний бізнес-інтерес і пропаганда на боці ворога (Дзеркало тижня № 30, 17 серпня 2019 року); *Адже немає у світі держави, на яку б напав сусід-агресор, який чи не щодень, убиваючи її захисників, цинічно **втулює** світові інформаційну брехню* (Україна молода № 91, 16-17 серпня 2019 року). Такі приклади є свідченням того, що окремі сленгізми втратили свій особливий нелітературний статус і стали загальноживаними лексемами.

Висновки і пропозиції. Отже, преса завжди першою фіксує й відображає мовні смаки епохи, намагаючись максимально адаптувати читабельність своїх текстів до потреб сучасного читача, привернути цим увагу максимальної кількості аудиторії й утримувати її якомога довше. Відтак газетні тексти водночас фіксують найновіші мовні явища, розповсюджують їх на широкий загал, а подекуди й самі виступають творцями нових сленгів. Використання сленгової лексики в сучасних газетних текстах можна пояснити тим, що, по-перше, більшість сучасних журналістів – це молоді люди, активні користувачі сленгу, а по-друге, зрозуміла більшості й більш проста сленгова лексика полегшує сприйняття інформації. Газетна публіцистика сьогодні перестала бути взірцем правильної літературної мови, натомість вона тяжіє до виразності та експресії, які їй надають сленгізми. Активний розвиток сленгу, вихід за межі розмовного мовлення й поширення в публіцистиці зумовлює перспективи його подальшого глибоко вивчення.

Література:

1. Кудрявцева Л.А. Общий сленг в русском языке. *Владимир Иванович Даль и современные филологические исследования.* Киев, 2002. С. 198–202.
2. Кудрявцева Л.А. Формирование общего сленга в русском языке и отражение этого процесса в СМИ. *В пространстве филологии.* Донецк, 2002. С. 111–117.
3. Кудрявцева Л.А., Приходько И.Г. Словарь молодежного сленга города Киева : учеб. пособие / под редакцией Л.А. Кудрявцевой. Киев : Аванпост-Прим. 2006. 198 с.
4. Земская Е.А. Активные процессы в русском языке последнего десятилетия XX века. URL : <http://linguistics-online.narod.ru/index/0-396>.
5. Приходько И.Г. Російський молодіжний сленг Києва (кінець XX – початок XXI ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 2006. 20 с.
6. Ставицька Л. Аргю, жаргон, сленг: соціальна диференціація української мови : монографія . Київ : Критика, 2005. 464 с.
7. Ставицька Л.О. Український жаргон [словник: містить близько 4070 слів і понад 700 стійких словосполучень]. Київ, 2005. 496 с.
8. Фурса О.С., Мосенкіс О.С. Український молодіжний сленг як динамічний феномен: стан та перспективи досліджень, мовні контакти, галузі сленгу. Київ, 2008. 52 с.
9. Химик В.В. Современное русское просторечие как динамическая система. URL : <http://fixed.ru/prikling/conf/stilsist3/sovredygf/wrl.html>.
10. Бондаренко К.Л. Лінгвокультурні особливості українського та англійського сленгу : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17. Донецьк, 2007. 19 с.
11. Егошина Н.Б. Сленг в СМИ: лексикографический аспект: на материале одноязычных и двуязычных словарей : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. 10.02.04. Ярославль, 2013. 24 с.
12. Костомаров В.Г. Разговорные элементы в языке газеты. *Русская речь.* 1967. № 5. С. 48–53.
13. Кудрявцева Л.А. Русский сленг в языке города Киева. URL : <http://russian.kiev.ua/print.php?id=9000598>.

14. Костомаров В.Г. Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики. Москва : Гардарики, 2005. 287 с.
15. Хомяков В.А. Три лекции о сленге : учеб. пособ. Вологда, 1970. С. 7.
16. Букалов А.С. Особенности функционирования общего сленга в средствах массовой информации. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство*. Дніпропетровськ, 2010. Т. 18. Вип. 16. С. 62–67. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2010_18_16_13.
17. Ермакова О.П., Земская Е.А., Розина Р.И. Слова, с которыми мы все встречались : толковый словарь русского общего жаргона: Ок. 450 слов / под общим руководством Р.И. Розиной. Москва : Азбуковник, 1999. 320 с.
18. Швейцер А.Д. Американский вариант литературного английского языка: пути формирования и современный статус. *Вопросы языкознания*. 1995. № 6. С. 3–16

Shchepka O. Slang vocabulary in a modern Ukrainian newspaper publicist

Summary. The features of slang vocabulary are outlined in the article, its main features are qualified. The peculiarities of the functioning of such vocabulary in modern Ukrainian newspaper print and online journalism are considered. It is stated that journalism first captures the linguistic and speech peculiarities of the time, promoting slang vocabulary, at the same time reflecting the “linguistic taste” of the era and forming the linguistic picture of the world of Ukrainians. It is determined that slangisms are widely presented both in

the headlines of articles (to attract and focus the attention of readers, to demonstrate the opinion of the author himself), and in the main text (to bring the reader and author closer), and in interviews (to convey the accuracy and brightness of the respondent’s thoughts).

The ways of slangisms marking in modern nonfiction texts are revealed. It has been found that in recent years, slangisms in non-fiction articles are presented without quotation marks and any other graphic markers, acquiring the status of common vocabulary, which is understandable to the general public (although slang with the corresponding marking may be quoted or given in other graphic, different from basic ones, other than basic ones font, size, etc.). The most frequent groups of slang vocabulary used in modern journalism have been classified. The most representative group is slangism-borrowing from other subsystems of the Ukrainian language, in particular from argots and professional jargons (about 58%), the second place is occupied by slangism-clichés (18%), in the third place are slangism-neoplasms (10%), and the fourth, the less representative group in newspaper publications are slang expressions (8%). And in the last place are slangonyms, which are the slangs of onimian origin (6%). It is proved that today the journalistic style is not a model of literary language, the use of slang gives the newspaper texts brightness, clarity and expressiveness, makes presentation of the material simplified, close to the situation of casual communication.

Key words: slang, journalism, newspaper articles, slang-clichés, slang- neoplasms, slang-expressions, slangonyms.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

<i>Азарова Л. С., Пустовіт Т. М., Горчинська Л. В.</i> АВТОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ІСТОРІЇ ЯК ЧИННИК ЖАНРОУТВОРЕННЯ У ТВОРАХ Д. БАЛАШОВА.....	4
<i>Бандура Т. Й.</i> ПОЕТИКА ПОРТРЕТУВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ ПОВІСТІ М. СТАРИЦЬКОГО «ОСТАННІ ОРЛИ».....	9
<i>Вовк О. В.</i> АКТУАЛІЗАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ТВОРАХ БОРИСА ГРИНЧЕНКА ДЛЯ ДІТЕЙ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОЦЕНТРИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ АВТОРА.....	13
<i>Гандзюк О. М.</i> ПОКАЗ РАДЯНСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ В ПОВІСТІ АНАТОЛІЯ ДІМАРОВА «НА КОНІ Й ПІД КОНЕМ».....	17
<i>Garachkovska O. O.</i> VOLODIMIR SOSEURA'S HUMOROUS CATHEMEDICAL CREATIVITY.....	21
<i>Греб М. М., Грона Н. В.</i> АРХАЇЗМИ В ПОЕМІ І. ФРАНКА «МОЙСЕЙ»: ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ.....	25
<i>Грищенко І. В.</i> ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ.....	29
<i>Касніч Г. Г.</i> ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА СПЕЦИФІКА СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМАТУРГІЇ.....	32
<i>Коч Н. В.</i> ФЕНОМЕН ТЕЛЕСНОСТИ В ДРЕВНЕРУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ (КОНЦЕПТУАЛЬНО-МЕТАФОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ).....	36
<i>Левченко Н. М.</i> КОНЦЕПТИ СМІХУ Й РАДОСТІ ЯК АМБІВАЛЕНТНА СЕНСОВА ПЛОЩИНА ЕКЗЕГЕЗИ БІБЛІЇ У СТРУКТУРІ ПОЕТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ БАРОКОВОЇ ПРОЗИ.....	40
<i>Манько А. М.</i> СВОЄРІДНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ТА ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ ПРОЗИ ІВАНА НИЗОВОГО.....	45
<i>Новиков А. О.</i> ГЕНІЙ НА РОЗДОРІЖЖІ: ХАРКІВСЬКИЙ ПЕРІОД ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА.....	51
<i>Остратюк Н. М.</i> ДІЄСЛОВА ВІДЧУТТЯ БОЛЮ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	56
<i>Павлова О. М.</i> ПОСТПАМ'ЯТЬ ПРО ГОЛОДОМОР ЯК ПРОЖИВАННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ ТРАВМИ.....	59
<i>Simonok V. P., Zelinska O. I.</i> CONCEPTUAL CATEGORIES APPREHENSION THROUGH BORROWINGS INTO THE UKRAINIAN LANGUAGE.....	62
<i>Сімонок В. П.</i> ДИНАМІКА ОСВОЄННЯ ІНШОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.....	66
<i>Царьова І. В.</i> СТАТУС ДЕРИВАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ МОВИ.....	70
<i>Sharova T. M., Sharov S. V., Karnachova S. M.</i> DEVELOPING CIVIC COMPETENCE THROUGH THE ART OF THE WORD (BASED ON K. GORDIENKO'S LITERARY WORKS).....	73

НОТАТКИ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 41 том 1, 2019

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Вишнякова Я.І.

Комп'ютерна верстка – Семенченко Ю.С.

Підписано до друку 15.10.2019 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 28,34, ум.-друк. арк. 23,95.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 0120/09.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6424 від 04.10.2018 р.)

Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а

Тел. (0552) 39-95-80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua